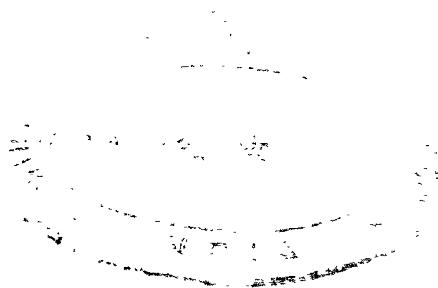
BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

Printed [illegible] SMITH,
[illegible]

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

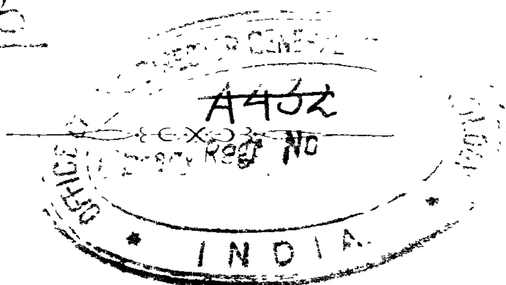

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

ZEVENDE VOLGREEKS. — NEGENDE DEEL.

(DEEL LXIII DER GEHEELE REEKS.)

'S-GRAVENHAGE.
MARTINUS NIJHOFF,
1910.

INHOUD.

NOTULEN DER BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN 1909—1910.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1909—1910.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 MAART 1909.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer van Ophuysen, die door ongesteldheid verhinderd is.

De notulen van de Algemeene Vergadering en van de Bestuursvergadering van 20 Februari jl. worden gelezen en, wat de eerste betreft voorloopig, goedgekeurd.

Op voordracht van den Secretaris worden benoemd:

a. tot lid-donateur,
de Koninklijke Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Ned.-Indië;

b. tot gewone leden, de HH.:
K. H. H. van Bennekom, G. E. T. Gonggrijp, Liem Kwat Hoey, H. Krayer van Aalst, H. J. Kerbert, Dr. J. Noordhoek Hegt en Raden Mas Noto Soeroto.

De heer Mr. P. N. van der Stok heeft bericht dat hij reeds geruimen tijd geleden als lid van het Instituut bedankte, maar hem desniettemin nog de *Bijdragen* worden toegezonden.

De Secretaris, opmerkende dat voor zoover kan worden nagegaan het vorig bericht van den heer van der Stok hier niet ontvangen is, stelt voor hem alsnog, te rekenen op ult° 1908, van de ledenlijst af te voeren.

Conform.

Van de leden A. H. Hoekwater, J. J. van Huffel, J. Kempen en Dr. J. Ph. Vogel is bericht ontvangen van veranderd adres.

Notificatie.

Van Dr. C. te Lintum te Rotterdam is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ontvangen een opstel over „de Kamer der West-Indische Compagnie te Delft.”

In handen van de HH. Heeres en van Vollenhoven.

Door het lid-donateur G. P. Rouffaer is bij schrijven van 20 Maart jl. het voorstel gedaan, hem voor den tijd van één jaar — wellicht daarna nog eenmaal — een crediet te openen van f 200 voor de aanschaffing in de aan onze Koloniën grenzende landstreken van boekwerken, voor de bibliotheek van het Instituut van belang.

Na gehoord advies van den Penningmeester wordt dit voorstel goedgekeurd: de heer Rouffaer zal de noodige gelden kunnen verrekenen met de Commissarissen van het Instituut te Weltevreden.

De Secretaris deelt mede, dat voor de Bibliotheek ten geschenke ontvangen zijn:

van het lid Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften de „Studj bibliografici e biografici sulla storia della geografia in Italia" van P. Amat di San Filippo, Roma 1875;

van het lid Mr. C. Th. van Deventer: „La cartografia antica dell' India" per Fr. L. Pullé, Firenze 1901—1905, 2 deelen met kaarten;

van het lid Mr. N. P. van den Berg, eene groote verzameling brochures over Oost-Indië, welke alsnog in de boekerij van het Instituut ontbraken;

verder boekwerken van de buitenlandsche leden G. Ferrand en A. Marre, het lid-donateur G. P. Rouffaer, de leden J. Kats en E. Moreseo, het Bataviaasch Genootschap voor K. en W. en het Nederlandsch-Indisch Landbouw-syndicaat.

Aan de schenkers zal, voor zoover zulks nog niet geschiedde, de dank van het Bestuur worden betuigd.

Naar aanleiding van hetgeen deswege in de Algemeene Vergadering werd gesproken, stelt de Secretaris de vraag of de verzekering tegen brandschade van de boekerij thans voldoende moet worden geacht.

Na overleg wordt besloten den Penningmeester op te dragen na te gaan wat de polis thans bepaalt, en voorts in de volgende Vergadering van het bestuur van advies te dienen.

De Secretaris vestigt de aandacht op de opmerkingen, in de Algemeene Vergadering gemaakt over de uitgaaf van vervolgen op den catalogus.

Hij herinnert, dat de gedrukte catalogus loopt tot ult° 1906, en zegt dat hij alle reden heeft te verwachten dat het vervolg, betreffende de aanwinsten van 1907 en 1908, omstreeks Augustus a. s. zal kunnen verschijnen. Dit vervolg zal eenige vellen druks beslaan.

Men zal op dezelfde wijze kunnen voortgaan, maar bij de vele werkzaamheden welke voor den geregelden gang van zaken dagelijks van den adjunct-secretaris en den assistent bij de Koloniale Bibliotheek gevorderd worden, durft hij niet meer beloven, vreezende dat dan teleurstelling niet uit zou blijven.

Na eenige bespreking wordt besloten, het toegezegde eerste vervolg af te wachten, terwijl de wensch wordt uitgesproken, zoo eenigszins mogelijk verder *jaarlijks* een vervolg te ontvangen.

Ten aanzien eindelijk van de ter Algemeene Vergadering gestelde vraag of het Instituut een bewijs van belangstelling zou kunnen geven in de Americanisten-congressen, wordt besloten een volgend congres af te wachten.

De Voorzitter biedt, ter plaatsing in de *Bijdragen*, aan eene korte aankondiging van de *Linguistic survey of India*, waarvan onlangs het 2e stuk van het IXe deel verscheen.

In handen van den Secretaris.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 17 APRIL 1909.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Heeres, Poensen, Bakhuizen van den Brink (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De HH. Snouck Hurgronje (Onder-Voorzitter) en van Berckel zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 20 Maart jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. D. A. F. Brautigam, H. Colijn, Mr. H. G. P. Duijfjes, J. E. A. Reijneke van Stuwe en H. Soesman.

De heeren Dr. G. J. Dozy, J. B. Hubenet en H. L. Langevoort hebben bericht dat zij met het einde van het loopende jaar hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen: de leden H. J. Hoogeveen, H. Spakler, J. Tideman en J. J. Verwijk zonden opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Van den heer H. Geurtjens, pastoor te Toeal-Langoer (Kei-eilanden) is d.d. 10 Februari 1909 een schrijven ontvangen, waarin de vraag wordt gesteld of, en op welke voorwaarden, het Instituut genegen zou zijn een spraakleer en een woordenlijst van de Keische taal uit te geven.

Na beraadslaging wordt besloten den heer G. te antwoorden dat het bestuur in beginsel niet ongenegen is dergelijke werken te doen drukken, zoodat hem in overweging wordt gegeven ze ter beoordeeling in te zenden.

De voorwaarden waarop de uitgaaf eventueel zoude kunnen plaats hebben, kunnen eerst later, wanneer ook de omvang van het werk geraamd kan zijn, worden bepaald.

De Secretaris deelt mede dat door hem f 26.50 voor verkochte boeken is ontvangen, welk bedrag aan den penningmeester is afgedragen; deze deelt mede, uit Indië te hebben ontvangen f 1500 op rekening der contributies over 1908.

Notificatie.

Mede namens den heer van Vollenhoven brengt de heer Heeres verslag uit over het opstel van den heer C. te Lintum: „Bijdrage tot de geschiedenis der West-Indische Compagnie”.

Daar het stuk een aantal tot dusver onbekende bijzonderheden bevat, zijn beide HH. van meening dat het, zoo mogelijk eenigszins bekort, behoort te worden openbaar gemaakt.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

Geschenken voor de bibliotheek zijn ontvangen van de HH. Mr. C. Th. van Deventer, Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, Prof. J. F. Niermeijer, Prof. Dr. H. Kern, A. de Koster Jr., E. J. de Rochemont, A. Mercier, Mr. J. J. Schriecke en G. P. Rouffaer.

Aan de schenkers is bereids namens het bestuur dank betuigd.

Notificatie.

Nu het tweede deel der publicatiën van het Oudheidkundig Onderzoek op Java gereed is en eerstdaags verzonden zal worden, wordt besloten den Minister van Koloniën een presentexemplaar aan te bieden, en dezen bewindsman voor te stellen — op de wijze als zulks in November 1904 met het eerste deel geschiedde — presentexemplaren te doen toekomen aan:

H. M. de Koningen, Beschermvrouw van het Instituut;
de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal;
de Bibliotheek van het Departement van Koloniën;
die van de Algemeene Secretarie te Buitenzorg;
de HH. Mr. A. Loudon, den Haag; J. Knebel en H. L. Leydie Melvill, Weltevreden; J. T. Cremer, Amsterdam; Prof. Dr. H. Kern, Utrecht, Jhr. Mr. Victor de Stuers, den Haag; Prof. Dr. J. S. Speijer, Leiden, Dr. R. D. M. Verbeek, J. W. IJzerman, H. D. H. Bosboom, den Haag, G. P. Rouffaer, Batavia, W. P. Groeneveldt, den Haag, Prof. S. T. H. d'Oldenburg te St. Petersburg, Prof. James Burgers te Edinburg.
's Rijks Ethnografisch Museum te Leiden;
het India Office te Londen S. W, (Library, Whitehall);
de Asiatic Society of Bengal, Calcutta (57 Parkstreet);
Het Musée Guimet te Parijs (30 Avenue du Trocadero);
de Ecole française d'Etrême Orient te Hanoi;

te zamen 24 exemplaren; terwijl verder wordt besloten, omtrent den prijs waarvoor het werk in den handel zal worden gebracht, in overleg te treden met den heer Nijhoff.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 MEI 1909.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de HH. van Berckel en Juynboll, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 17 April jl. werden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. Mr. J. F. W. la Fontaine, Raden Mas Goendowinoto, F. J. F. van Hasselt, D. A. Kelder en Mr. M. F. Onnen.

Met ult°. 1909 bedanken Mr. C. de Roon Swaan en Mej. M. Tonnet; de HH. J. F. A. de Rooy en E. E. W. G. Schröder gaven bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Van den Commissaris Dr. van Ronkel is ontvangen een wissel van f 200.—, met een schrijven handelende over de achterstallige contributiën.

In handen van den Penningmeester.

De Secretaris brengt ter tafel het tweede deel der monografieën van het Oudheidkundig onderzoek op Java (Tjandi Singasari en de wolkentooneelen van Panataran), met mededeeling dat 100 exx. naar het Bataviaasch Genootschap verzonden zijn, dat volgens opgaaf van den Penningmeester de totale kosten der uitgaaf f 5.170.03[5] hebben bedragen, en dat door den uitgever, de firma Martinus Nijhoff, wordt geadviseerd den prijs te bepalen op f 30.— per exemplaar.

Na beraadslaging wordt overeenkomstig dit laatste besloten; den Secretaris wordt opgedragen, het Bestuur van het Bataviaasch Genootschap uit te noodigen, zijn aandeel in de kosten ad f 1.585.02 aan den Penningmeester over te maken.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de HH. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga, Mr. C. Th. van Deventer, Dr. J. Groneman en Mr. C. B. Nederburgh; aan de schenkers is bereids dank betuigd.

Notificatie.

Door den heer Van Vollenhoven wordt een plan ter tafel gebracht tot verzameling van gegevens betreffende het adatrecht in verschillende gedeelten van Nederlandsch-Indië.

Dit onderwerp is, tijdens zijn verblijf aldaar, met eenige autoriteiten besproken, met het gevolg dat door het Bestuur van het Bataviaasch Genootschap d.d. 21 Juli 1908 een voorstel aan de Indische Regeering is gedaan; thans is echter bericht ontvangen

dat deze om verschillende redenen bezwaar heeft gemaakt hare medewerking op den aangegeven voet te verleenen, doch wèl bereid zou zijn, met onthouding van elk officiëel karakter, voor eene wetenschappelijke bijeenverzameling van adat-gegevens het verleenen van steun in overweging te nemen.

Na overleg met Dr. Snouck Hurgronje is de heer Van Vollenhoven nu tot de slotsom gekomen, dat het 't beste zou zijn, van wege het Instituut eene „commissie van het adatrecht" van 3 tot 9 leden in het leven te roepen, zoo mogelijk met Dr. Snouck Hurgronje als Voorzitter; aan het Bataviaasch Genootschap te verzoeken, eene „commissie van bijstand" van 3 tot 9 leden te benoemen, en aan beide commissiën als taak te stellen het bijeenverzamelen van gegevens betreffende het adatrecht van Nederlandsch-Indië, die òf als nota's, dan wel in anderen vorm, in de archieven van Bestuurs-ambtenaren of elders zijn neergelegd, òf te vinden zijn in adatvonnissen en in onder invloed der zendelingen opgestelde adatregelingen.

De Hollandsche commissie zou een lijst kunnen opmaken van nota's, waarvan haar het bestaan bekend is, en deze aan de Indische commissie zenden, die de lijst aanvult met opgaaf van andere soortgelijke bescheiden, rapporten enz.; van de stukken afschriften vraagt, en deze afschriften, waar noodig met hare opmerkingen, ter schifting en bewerking naar de Hollandsche commissie zendt. Beide commissies dienen voortdurend te trachten, nieuwe gegevens op het spoor te komen en te verzamelen: de door de rechterlijke macht verzamelde adat-vonnissen zouden in handen van de commissies moeten worden gesteld.

De door de Regeering te verleenen faciliteiten zouden zich dan kunnen bepalen tot eene aanschrijving aan sommige departementen van algemeen bestuur, aan de hoofden van gewestelijk bestuur enz. om met de commissies mede te werken, en, misschien, wanneer n.l. de kosten te hoog zouden loopen, eene toelage voor schrijfloonen.

De heer Van Vollenhoven meent dat op deze wijze veel waardevol materiaal zal kunnen worden bijeengebracht. Het tijdroovende werk zal dan grootendeels aan de Hollandsche commissie ten deel vallen.

De vergadering vereenigt zich, na eenige bespreking, in beginsel met dit plan, en noodigt den heer Van Vollenhoven uit, in de volgende vergadering nadere voorstellen te doen.

De Penningmeester deelt mede dat hij de zaak der verzekering tegen brandschade van de bibliotheek met de firma Nijhoff heeft besproken, welke firma adviseert de verzekering te sluiten voor elk vertrek afzonderlijk. Het zal dan noodig zijn, eene taxatie te doen voorafgaan van de waarde, in elk vertrek opgelegd.

De vergadering vereenigt zich met dit denkbeeld en verzoekt den Penningmeester, dien overeenkomstig verder te handelen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 JUNI 1909.

Aanwezig de HH. Snouck Hurgronje (Onder-Voorzitter), Martin, Heeres, van Berckel, van Ophuysen, van Vollenhoven, Juynboll en Kielstra (Secretaris).

De HH, Kern (Voorzitter), Speijer, Poensen en Bakhuizen van den Brink (Penningmeester) zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 15 Mei jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. A. L. C. van Heel en Th. H. A. van der Ven.

De heer J. A. C. Sleyster, die blijkens de notulen der vergadering van 20 Februari jl. het lidmaatschap wenschte neder te leggen, heeft nader bericht het te willen handhaven.

Notificatie.

De HH. J. L. Engel en Mr. Dr. C. F. Schoch, benevens Mevrouw M. ten Bosch—Bosscher gaven kennis dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; de leden W. Hovy, Dr. W. Foy, G. J. van Dongen, S. Blok, G. A. J. van de Sande en het Buitenlandsch lid W. Campbell zonden bericht van veranderd adres: voorts is bericht ontvangen van het overlijden van het correspondeerend lid Dr. J. D. E. Schmeltz.

Notificatie.

De Secretaris stelt — nu de ten vorigen jare genomen proef tot geene bezwaren heeft geleid — voor, te bepalen dat de „Koloniale Bibliotheek" telken jare van 1 tot 15 Augustus gesloten zal zijn.

Conform besloten.

De Secretaris geeft in overweging.

1° goed te keuren dat hij alsnog namens het Bestuur een exemplaar van Tjandi Singasari heeft aangeboden aan Mevrouw Brandes—Niemann, en

2° een exemplaar van genoemd werk te doen toekomen aan Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje.

Goedgekeurd. — Van Mevrouw Brandes is bereids een brief van dankbetuiging ontvangen.

Van den heer M. J. van Baarda is bij schrijven van 20 April jl., ter plaatsing in de Bibliotheek, ontvangen een bijgewerkt exemplaar van zijn „Leidraad" voor het Galelareesch.

De Heer van Baarda is daarvoor bereids dank betuigd.

Notificatie.

Ter uitvoering van het in de Meivergadering genomen besluit tot de instelling van eene Commissie voor het adatrecht worden in die Commissie benoemd de HH. Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Secretaris), Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, J. C. van Eerde, O. L. Helfrich en J. J. Meijer.

Voorts wordt besloten, hiervan aan den Minister van Kolonien mededeeling te doen, en het Bataviaasch Genootschap, met de noodige toelichting, in overweging te geven, over te gaan tot de benoeming van eene Commissie van bijstand.

De Secretaris deelt mede dat ten behoeve der bibliotheek een aantal geschenken zijn ontvangen, waaronder, van Br. van Adrichem, missionaris van het Heilige Hart te Tarawa (Gilbert-eilanden, Stille Zuidzee) eenige boekwerken, waaronder eene vertaling van het Nieuwe Testament, in de talen der Gilbert-eilanden, met toezegging dat later de onderhanden woordenboeken en spraakkunsten zullen volgen.

Dien auteur zal namens het bestuur dank worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 SEPTEMBER 1909.

Aanwezig de HH. Kern (voorzitter), Snouck Hurgronje (ondervoorzitter), Martin, van Berckel, Poensen, van Vollenhoven, Juynboll, Bakhuizen van den Brink (penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De H.H. Speyer, Heeres en van Ophuysen zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 19 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd: de Dames Bouricius, en de HH. P. A. F. Blom, Mr. H. Lamberts, Ds. E. Kuylman en Dr. A. J. A. Prange.

De HH. R. C. van den Bor, L. F. Dingemans, E. L. Kruseman en Dr. C. Lely zonden bericht dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen: de leden Ch. P. J. Blok, S. Blok, F. Fokkens, R. Huygen de Raet, W. de Iongh Dz., J. C. van der Meulen, A. Kruyt, Prof. J. F. Niermeijer, H. J. A. Raedt van Oldenbarnevelt, C. van de Velde, H. Zoetelief Norman, H. Craandijk en M. C. Schadee gaven kennis van veranderd adres. Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat hij dd. 14 Juli 1909 een schrijven ontving van het Bestuur van het Vlaamsch Handelsverbond te Antwerpen, houdende mededeeling dat het medio-Augustus eene tentoonstelling wenschte te houden van op de kolonien betrekking hebbende boeken, plaatwerken, tijdschriften enz., in de Nederlandsche taal verschijnende, waartoe het de medewerking inriep van het Koninklijk Instituut en het Indisch Genootschap: alle kosten, zonder onderscheid, zouden komen voor rekening van het verbond, hetwelk ook de noodige maatregelen zoude nemen voor verzekering tegen brand en diefstal.

Na overleg met den Voorzitter en onder nadere goedkeuring van het Bestuur is dd. 18 Juli geantwoord dat tegen het verleenen der verlangde medewerking geen bedenking bestond.

Dientengevolge is, van 12 tot 21 Augustus, te Antwerpen de bedoelde „Tentoonstelling van het oude en het hedendaagsche Nederlandsch Koloniaal Boek" gehouden, die volgens de berichten geheel geslaagd is. De daarvoor uit de „Koloniale Bibliotheek" geleende boekwerken zijn eenige dagen later alle in behoorlijken staat terug ontvangen.

Goedgekeurd.

Van den Minister van Koloniën werd dd. 3 Augustus Afd. B n°. 11 bericht ontvangen dat een aantal exemplaren van de „Aanteekeningen over de Goudindustrie in Suriname", door E. Middelberg, desverlangd aan het Instituut zouden kunnen worden afgestaan ter toezending aan Instellingen enz. waarmede het zijne uitgaven pleegt te ruilen.

Namens het Bestuur is door den Secretaris dd. 9 Augustus dit aanbod aangenomen, en verzocht om toezending van 160 exemplaren, bestemd voor de donateurs van het Instituut, het Eerelid en de Instellingen welke het werk niet rechtstreeks van het Departement van Koloniën ontvingen. Dienovereenkomstig werd dd. 2 Sept. jl. Afd. B n°. 4486 beschikt: de boeken zijn sedert ontvangen en verzonden.

Goedgekeurd.

Van het Bataviaasch Genootschap is dd. 29 Juli n°. 281 bericht ontvangen van de goede ontvangst van 100 ex. Tjandi Singasari. Ter kwijting van zijn aandeel in de uitgaaf werd per wissel f 1585.02 overgemaakt. Het bestuur deelde voorts mede dat het, op grond der overwegingen welke ten aanzien van Tjandi Djago golden, den prijs van Tjandi Singasari voor Ned.-Indië op f 20.— heeft gesteld.

Notificatie, na opmerking van den Secretaris dat deze verkoopprijs, na aftrek van alle kosten, nog verlies laat, zelfs wanneer alle exemplaren verkocht worden.

Door den Directeur der Kweekschool voor Inlandsche Onderwijzers te Fort de Kock is dd. 27 Juli de vraag gesteld of, nu tot aankoop geene gelden beschikbaar zijn, de uitgaven van het Instituut niet kosteloos aan zijne Instelling zouden kunnen worden verstrekt.

Wordt besloten te antwoorden dat er, ook met het oog op de medewerking, steeds van de achtereenvolgende directeuren der Kweekschool ondervonden, geen bezwaar bestaat deze op te nemen

in de lijst der Instellingen, aan welke de Bijdragen enz. zonder betaling worden toegezonden.

De Secretaris deelt mede, dat ten behoeve der Bibliotheek een aantal boekwerken ten geschenke zijn ontvangen van het bestuurslid Prof. Mr. C. van Vollenhoven, van de leden Mr. C. H. J. van Haeften, Mr. C. Th. van Deventer, P. Vellema, L. F. Dingemans, Dr. J. Groneman, A. M. H. J. Stokvis, J. E. de Meyier en J. Semmelink: van den w^d^. Consul-Generaal te Singapore, en de HH. W. van den Berg, Fred. Oudschans Dentz, B. Coops, Jhr. J. P. C. Graafland, Prof. Mr. D. van Blom, E. Dubois en Dr. H. F. Roll.

Daaronder dient in het bijzonder te worden vermeld het belangrijk geschenk van den heer Van Haeften, n.l. de eerste acht jaargangen van het Archief voor de Java-suikerindustrie, waarmede de serie in de Bibliotheek compleet is.

Aan de schenkers is, namens het bestuur, dank betuigd.

De Secretaris deelt voorts mede, dat de Bibliotheek door aankoop in het bezit is gekomen van de eerste 18 deelen van "La Muséon et la Revue des Religions", waarmede ook deze serie geheel compleet is gemaakt.

De Penningmeester deelt mede dat de bibliotheek en het boekenfonds door de firma Martinus Nijhoff, kamers- en voor zoover noodig kast-gewijze, is getaxeerd op f 90.000.—, waarvan f 70.000.— voor het Instituut en f 20.000.— voor het Ind. Genootschap. Voor deze bedragen is nu alles tegen brand verzekerd.

Goedgekeurd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 OCTOBER 1909.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. Martin en van Berckel, die bericht zonden, verhinderd te zijn deze vergadering bij te wonen.

De notulen der vergadering van 18 September jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid van het Instituut wordt benoemd Mr. K. J. M. Royaards.

Van den heer D. C. J. Kool is bericht ontvangen, dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen; verder is aan het bestuur medegedeeld dat het oud-bestuurslid Prof. A. L. van Hasselt is overleden.

De leden Dr. C. W. Janssen en E. Thijssen, benevens de Royal Anthropological Institute te Londen zonden bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Door Prof. J. Kohler te Berlijn is dd. 30 September jl. het verzoek gedaan, toe te stemmen dat in het Zeitschrift für Völkenrecht een paar contracten met Perzië uit Deel 57 der *Bijdragen* worden overgenomen.

Geene bedenking.

Van het Bataviaasch Genootschap voor K. en W. is dd. 31 Augustus 1909 n° 344 het bericht ontvangen dat de instelling eener „Commissie voor het adatrecht" met bijzondere ingenomenheid is begroet, en dat zijnerzijds eene „Commissie van bijstand" is benoemd, bestaande uit de HH. F. A. Liefrinck (Voorzitter), Mr. J. A. Nederburgh, Dr. G. A. J. Hazeu, P. de Roo de la Faille, W. Frijling, Mr. Dr. W. M. G. Schumann (Secretaris) en Mr. S. L. J. van Schaik. Verder is aan de Indische Regeering van een en ander mededeeling gedaan en haar steun gevraagd ter bereiking van het beoogde doel.

De Secretaris heeft de ontvangen schrifturen in afschrift aan de Commissie toegezonden.

Notificatie.

Van het Perak State Museum te Taiping (Maleisch Schiereiland) zijn ontvangen de tot dusver verschenen *Journals of the Federated Malay States Museum*, benevens de nog beschikbare afleveringen van de *Perak Museum Notes*: met de toezegging dat ook de volgende afleveringen van het „*Journal*" aan het Instituut zullen worden toegezonden.

Wordt besloten, de *Bijdragen* aan het Perak Museum te zenden,

en zijne tusschenkomst te verzoeken om ook andere, in de gefedereerde Maleische Staten verschenen wetenschappelijke uitgaven ten behoeve der Bibliotheek te bekomen, o. a. de „*Papers on Malay subjects*".

De Secretaris deelt mede, dat van het Nederlandsch Bijbelgenootschap ten behoeve der Bibliotheek zijn ontvangen 21 stuks Bijbelvertalingen enz. in talen van den Indischen Archipel: verder, van Mejonkvrouw H. B. de la Bassecour Caan, A. Bolsius Sr., Dr. J. Groneman, Mr. J. H. Carpentier Alting c. s., Joh. F. Snelleman, Dr. H. B. van Buuren, H. Zondervan en het Bataksch Instituut, verschillende boekwerken.

Notificatie.

De heer Speijer biedt voor de *Bijdragen* aan zijn opstel „de Indische oorsprong van den heiligen reus Christophorus".

In handen van den Secretaris.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 NOVEMBER 1909.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de HH. van Ophuysen en Bakhuizen van den Brink, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 October jl. werden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid van het Instituut worden benoemd de heer J. H. Cohen Stuart te Sydney; tot donateur, het lid A. W. F. Idenburg te Buitenzorg.

De Secretaris deelt mede dat hij bericht ontving:

a. van het overlijden van het correspondeerend lid J. A. Gerken, van de leden J. H. de Groot en G. van Rosenthal;

b. dat, met ult°. dezes jaars, voor het lidmaatschap bedanken de leden L. J. van Beuningen van Helsdingen, A. G. Ellis, S. Lehmans, Mr. G. van Slooten, S. C. Knappert, R. W. F. Kyftenbelt en G. J. Oudemans;

c. van veranderde adressen der leden Prof. Dr. W. Caland, A. G. Lamminga, Mr. H. Matthes en F. K. L. Storm van 's-Gravesande.

Notificatie.

Van den heer P. J. F. Louw te Wiesbaden ontving de Penningmeester d.d. 26 October 1909, op diens aanmaning om alsnog de over 1906 verschuldigde contributie te voldoen, het bericht dat hij hiertegen bezwaar maakt omdat het Instituutsbestuur, in een aan den Minister van Koloniën gericht schrijven (van 26 Juni 1906), des heeren Louw's historischen arbeid „voorbedachtelijk totaal genegeerd en dus afgebroken" had. Hij heeft, toen hem de inhoud van dien brief bekend werd, door het nemen van zijn ontslag alle relatiën met het Instituut verbroken.

De Secretaris brengt ter toelichting bedoelden brief ter tafel, waarmede destijds het Bestuurslid Prof. Heeres en ook Prof. Blok volkomen instemden, en merkt op dat men iemands geschriften wel kan waardeeren zonder hem daarom geschikt te achten om aan het hoofd eener nieuw te vormen organisatie gesteld te worden.

Wordt besloten, den brief van den heer Louw te deponeeren.

Van den Secretaris der Internationale Maatschappij van Ethnographie is dd. 30 October jl. bericht ontvangen dat na het overlijden der HH. Prof. Dr. M. J. de Goeje en Dr. J. D. E. Schmeltz, resp. Voorzitter en Secretaris der maatschappij, het bestuur thans aldus is geconstitueerd: Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter: Dr. G. J. Dozy, Onder-Voorzitter, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Secretaris, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, penningmeester, en Prof. Dr. J. J. M. de Groot.

Notificatie.

Van het lid J. Fortgens te Djailolo is dd. 7 September jl. voor de *Bijdragen* ontvangen een opstel over de naamgeving onder de To Belo van Halemahera.

In handen van de HH. Poensen en Juynboll.

Namens den Penningmeester brengt de Secretaris ter tafel de

ontwerp-begrooting voor 1910, in ontvangst en uitgaaf tot een bedrag van f 10.866.

Goedgekeurd.

Door den heer Snouck Hurgronje worden ter aankoop aanbevolen een paar maleische handschriften, w. o. een paar brieven van Raffles.

Na bespreking wordt de heer Snouck gemachtigd, de stukken voor het Instituut aan te koopen wanneer zij tegen redelijken prijs te verkrijgen zijn.

Op voorstel van de HH. Kern en Juynboll wordt besloten tot den druk (250 exx.) van een door het lid J. Kats samengesteld geschrift: „Sang hyang Kamahâyânikan", oud-Javaansche tekst met inleiding, vertaling en aanteekeningen.

Op voorstel van den heer van Berckel wordt besloten, dat het Instituut het lidmaatschap zal aanvaarden van de Hakluyt Society, en eenige werken, door dat genootschap uitgegeven, zal aankoopen.

De Secretaris deelt nog mede dat de Bibliotheek geschenken ontving van: Mr. C. Th. van Deventer, L. F. Dingemans, F. Fokkens, Dr. I. Groneman, W. van Gelder, H. J. Kerbert, Prof. J. F. Niermeijer, J. D. B. Ophorst en Mr. J. W. Ramaer.

Voorts, van het lid Mr. A. Paets tot Gansoyen, de tot dusver verschenen Publicatie van het Ned. Ind. Landbouwsyndicaat, met toezegging der vervolgen.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 DECEMBER 1909.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. Heeres, van Ophuysen en Poensen, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 20 November jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de HH.: G. J. F. Biegman, Mr. F. C. Boogaard, C. den Hamer, Mr. A. J. C. E. van Heycop ten Ham, Mr. E. Kruseman, A. Tj. van der Meulen, F. L. K. Storm van 's-Gravesande, Mr. W. C. Veenstra, W. G. A. C. Cristan en G. C. Visser is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van het lid Dr. D. A. Rinkes, opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Van den heer Poensen is schriftelijk advies ontvangen betreffende het in zijne handen gesteld opstel van den heer Fortgens over de naamgeving onder de Tobelo van Halmahera.

Zijne conclusie — waarmede de heer Juynboll instemt — luidt dat het stuk zeer geschikt is voor de *Bijdragen*.

Dienovereenkomstig wordt tot plaatsing besloten.

De heer Snouck Hurgronje deelt mede dat hij de in de vorige vergadering besproken Maleische brieven niet heeft kunnen aankoopen, daar de eigenaar zijne eischen veel te hoog stelde.

Notificatie.

Van den heer N. Macleod, gep. Vice-Admiraal te Rijswijk, is ter opneming in de *Bijdragen*, ontvangen een opstel getiteld „Uit de geschiedenis der O. I. Compagnie", loopende over de jaren 1752—61.

In handen van de HH. Heeres en van Berckel.

De Secretaris deelt mede, dat ten behoeve der Bibliotheek wederom eenige geschenken zijn ontvangen, waaronder van den heer Arnold Wright te Londen, Ds. J. Rauws, de leden C. Spat, P. A. F. Blom, Dr. J. Groneman en Dr. J. H. F. Kohlbrugge.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1909.

Het *Bestuur* was in het afgeloopen jaar samengesteld als volgt:

Voorzitter, Prof. Dr. H. Kern; Onder-Voorzitter, Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje; Penningmeester, Ch. R. Bakhuizen van den Brink; Secretaris, Dr. E. B. Kielstra; leden: Prof. Dr. J. S. Speijer, Prof. Dr. K. Martin, Prof. Mr. J. E. Heeres, Mr. G. J. A. van Berckel, Prof. Ch. A. van Ophuysen, Prof. C. Poensen, Prof. Mr. C. van Vollenhoven en Dr. H. H. Juynboll.

Ingevolge art. 8 van het Reglement treden de HH. Snouck Hurgronje, Speijer en Martin dit jaar af.

De Adjunct-Secretaris W. C. Muller bleef zijne zeer gewaardeerde diensten bewijzen; de heer N. Schneider, assistent bij de Bibliotheek, was tot onze tevredenheid werkzaam.

Het bestuur wijdt voorts gaarne een woord van dank aan de Heeren Dr. Ph. S. van Ronkel en Dr. G. A. J. Hazeu, die als Commissarissen van het Instituut, belangeloos, steeds alle gewenschte medewerking verleenden.

Op 1 Januari 1910 telde het Instituut;

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin).
36 Buitenlandsche Leden.
16 Donateurs.
1 Eerelid.
8 Contribueerende Instellingen.
628 Gewone leden.
1 Correspondeerend lid.

Door overlijden verloor het Instituut de leden: J. H. de Groot, Prof. A. L. van Hasselt, C. A. J. L. Jeekel, Mr. O. H. J. Graaf van Limburg Stirum, J. H. B. Oomen, Stephan Piek, Mr. N. G. Pierson, G. baron von Rosenthal, J. W. Th. van Schaik, J. H. J. Sigal, J. B. Snepvangers, Mr. S. A. Vening Meinesz, P. G. Wieseman en Jhr. Mr. H. van der Wijck, benevens de correspondeerende leden J. A. Gerken en Dr. J. D. E. Schmeltz.

Door ruiling van werken staat het Instituut in verbinding met 150 binnen- en buitenlandsche academies, genootschappen en instellingen.

Van de *Bijdragen* verschenen het 62e en een gedeelte van het 63e deel, te zamen 949 blz. druks.

De Catalogus der Bibliotheek, die in 1908 het licht zag en 1053 bladz. druks bevatte, liep tot het einde van 1906. Van de daarna — tot medio 1909, dus in 2½ jaar — in de boekerij opgenomen werken werd eene „1e opgave van aanwinsten" uitgegeven, groot 73 blz. Het is de bedoeling, voortaan jaarlijks zoodanige opgaven te publiceeren en die om de 5 jaren in een vervolg-catalogus met registers te vereenigen.

Met geldelijken steun der Regeering werd voorts, door het Bataviaasch Genootschap en het Instituut gezamenlijk, uitgegeven het tweede deel der uitkomsten van het Oudheidkundig onderzoek op Java, waarin de Tjandi Singasari en de wolkentooneelen van Panataran zijn beschreven en afgebeeld.

Ter perse is thans Sang hyang Kamahâyânikan, oud-Javaansche tekst met inleiding, vertaling en aanteekeningen door J. Kats.

Op initiatief van ons bestuur heeft zich hier te lande gevormd eene „Commissie voor het adatrecht", thans bestaande uit de HH. Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje (Voorzitter), Prof. Mr. C. van Vollenhoven (Secretaris), Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, J. C. van Eerde en J. J. Meijer. Vanwege het Bataviaasch Genootschap is op ons verzoek eene „commissie van bijstand" benoemd.

Zooals de naam reeds eenigszins aanwijst, is het doel: verzamelen en bewerken van gegevens betreffende het „adatrecht" — de volks-instellingen — van Nederlandsch Indië.

Het *gebouw* van het Instituut blijft steeds in alle opzichten voldoen: van de leeszaal en de bibliotheek wordt dagelijks door verschillende leden, nu en dan ook door geïntroduceerden, gebruik gemaakt.

De *bibliotheek* verkeert in goeden staat. Zooals ook uit de opgaaf der aanwinsten blijkt, wordt zij geregeld aangevuld. Dit vordert, met het onderhoud en het noodzakelijke bindwerk, jaarlijks belangrijke uitgaven; doch als een verblijdend feit moge hier worden vermeld, dat verscheidene kostbare werken van belangstellende leden ten geschenke werden ontvangen.

Het zij ons geoorloofd den wensch uit te spreken dat dit goede voorbeeld meer en meer navolging vinde

De *financieële toestand* van het Instituut blijkt uit het verslag

van den Penningmeester: hier zij slechts vermeld dat, op 31 December jl., onze instelling in het bezit was van f 25253.62 aan effecten en geld.

Is deze toestand, nu wij bovendien in het bezit zijn van een onbezwaard gebouw met deugdelijk meubilair en eene rijke bibliotheek — alles de vrucht van goed financieel beheer gedurende bijna zestig jaren — op zichzelve geenszins onbevredigend te noemen, het mag niet uit het oog worden verloren dat wij allerminst financieel sterk staan. De rente van ons kapitaal is nog niet half voldoende om onze *vaste* uitgaven te dekken; wij zijn dus nog te afhankelijk van ons steeds sterk wisselend ledental, en het kost ons waarlijk moeite genoeg om de uit deze bron vloeiende inkomsten ongeveer op hetzelfde peil te houden.

Derhalve blijft ook in dit opzicht vooruitgang noodig, want, indien onze Instelling aan haar doel zal blijven beantwoorden, ons budget stelt geleidelijk hoogere eischen. Wie ons personeel, ons gebouw, onze bibliotheek, onze Bijdragen en afzonderlijke Werken vergelijkt met een en ander vóór 10 of 20 jaren, zal dit ongetwijfeld dadelijk beamen.

Wij zien ons daarom wel verplicht, bij voortduring een beroep te doen op den steun van allen, die in onze Overzeesche gewesten voldoende belang stellen om de kennis dier gewesten te helpen bevorderen.

GESCHIEDKUNDIGE GEGEVENS IN 'T GEDICHT NĀGARAKRĔTĀGAMA.

DOOR

H. KERN.

Uit hetgeen door wijlen Dr. Brandes en schrijver dezer regelen hier en daar is medegedeeld, weet men dat bovengenoemd gedicht uit 1287 Çaka = 1365 A°. D. van den dichter Prapañca eenige gegevens bevat voor de geschiedenis van Java sedert de regeering van Ken Angrok, wiens koningstitel was Rājasa, tot in de 14de eeuw, het bloeitijdperk van Majapahit onder Hayam Wuruk. Een vergelijking van die gegevens met hetgeen opgeteekend staat in de Pararaton, scheen mij niet van belang ontbloot, en daarom zal ik beproeven een vertaling te leveren van eenige Zangen, waarin een beknopt overzicht van die geschiedenis gegeven wordt. In eene voorgaande aflevering dezer Bijdragen heb ik reeds Zang 40—48 in tekst en vertaling behandeld; ik laat nu volgen Zang 41, eerst in tekst, daarna in vertaling.

Zang 41.

Bhaṭāra saṅ Anūṣanātha wĕka de Bhaṭāra sumilih wiçeṣa siniwi |
lawas nira n-amukti riṅ rat apagĕh tikaṅ sa-Yawabhūmi bhakti matutur |
çakābda [1]) tilakādri-Çambhu kalahan Bhaṭāra mulih iṅ Girīndra-bhawana |
sireki winaṅun pradīpa Çiwabimba çobhita rikaṅ sudharmma ri Kiḍal || 1 ||

D. i. "Vorst Anūṣanātha, zoon van den Vorst, volgde op als opperheerscher. Zoolang hij in de wereld regeerde, was 't geheele land Java rustig, onderdanig en gehoorzaam. In 't Çakajaar 1170

[1] In den tekst foutief Çākābdha.

overleed de Vorst en keerde terug naar 't verblijf van Girīndra (d. i. Çiwa). Hij werd [1]) afgebeeld in een luisterrijk Çiwabeeld dat prijkt in de Caṇḍi (graftempel) te Kiḍal."

In Deel LXI der Bijdragen, blz. 407, had ik al gelegenheid op te merken dat er ten opzichte van 't sterfjaar des Konings Rājasa verschil bestaat tusschen de opgaven in de Pararaton en ons gedicht. Volgens den dichter heeft Anūṣanātha (al. Anusapati) geregeerd van 1149 Çaka tot 1170, en kenmerkte zich zijne regeering door ongestoorde rust, zoodat dan ook geen enkele gebeurtenis vermeld wordt. Dit is toch wel eenigszins bevreemdend, zoodat in dit geval de Pararaton mij geloofwaardiger toeschijnt. Omtrent het sterfjaar van Anūṣanātha is op te merken, dat ik tilaka genomen heb als uitdrukking voor "nul", en wel omdat het in de beteekenis van secte-teeken op 't voorhoofd synoniem is met bindu. In 't K.B.Wdb. woordenboek van v. d. Tuuk ontbreekt het; ook in het hedendaagsch Javaansch heb ik het niet ontmoet. Aangaande de voorstelling in 't gedicht dat Anūṣanātha eenvoudig de zoon van Rājasa genoemd wordt, verwijs ik naar mijn bovenvermeld opstel in de Bijdragen, t. a. p.

Sudharma is hier, naar mij toeschijnt, duidelijk een woord voor graftempel, mausoleum, want dat de asch van Anūṣanātha te Kiḍal werd bijgezet, blijkt ook uit de Pararaton; vgl. de Aanteekening van Brandes aldaar, blz. 60.

De volgende strofe luidt aldus:

Bhaṭāra ⏑ ⏑ [2]) Wiṣṇuwarddhana kĕteka putra nira saṅ gumanti siniwi |
Bhaṭāra Narasiṅha rowaṅ ira tulya Mādhawa sahāgrajāmagĕhi rāt |
sirāṅhilaṅakĕn durātmaka manāma Liṅgapati māti [3]) çīrṇṇa sahana |
arĕs sahana niṅ parāṅmuka ri jöṅ nireki tuhu dewamūrtti sakala || 2 ||

D. i. "Vorst Wiṣṇuwardhana, zijn zoon, was het die hem in de regeering opvolgde: Vorst Narasiṅha was zijn genoot; gelijk Mādhawa (Wiṣṇu) met zijn ouderen broeder (Indra), bestuurden zij het rijk. Hij vernietigde een slechtaard, Lingapati geheeten, zoodat alle (van diens aanhang) omkwamen. Alle vijanden sidderden voor de voeten van hem die in waarheid een geopenbaarde belichaming der godheid was."

De inhoud van deze strofe wijkt op één punt aanmerkelijk af

---

[1]) D. i. Zijn trekken werden voorgesteld.

[2]) Er ontbreken, zooals de maat uitwijst, twee korte lettergrepen, misschien nṛpa.

[3]) HS. en druk foutief māhi

van wat de Pararaton te lezen geeft. In dit geschiedwerk toch wordt verhaald dat Anusapati werd opgevolgd door zijn halfbroeder Tohjaya, die na slechts één jaar geregeerd te hebben, vermoord werd en opgevolgd door Anusapati's zoon Rangga-wuni, als koning Wiṣṇuwardhana geheeten. De dichter rept met geen woord van Tohjaya. Er is reden om te vermoeden dat dit met opzet nagelaten is, want in de Pararaton wordt verhaald dat Tohjaya uit vrees voor zijne twee neven Rangga-wuni en Kĕbo Campaka (al. Narasiṅha) 't plan beraamde deze gevaarlijke personen uit den weg te laten ruimen. Zijn toeleg werd verijdeld en bij een oproer kwam hij zelf om. De geheele geschiedenis is zoo weinig stichtelijk, dat de hofdichter vermoedelijk gemeend heeft over Tohjaya en diens geschiedenis te moeten zwijgen. Voor 't overige bestaat er overeenstemming tusschen de Pararaton en 't gedicht. Beide leggen nadruk op de eensgezindheid tusschen Wiṣṇuwardhana en Narasiṅha.

De persoon die in 't gedicht Liṅgapati genaamd wordt, heet in de Pararaton Liṅga niṅ pati, een benaming waarin 't woordje niṅ moeielijk te verklaren is. Waarin de vijandschap van dezen man bestond, wordt in geen onzer bronnen vermeld.

In de 3de strofe gaat de dichter aldus voort:

i Çāka rasaparwwatenduma Bhaṭāra Wiṣṇu aṅabhiṣeka saṅ suta sumiwin |
samasta parasāmya riṅ Kaḍiri Jaṅgalomarĕk amuspa riṅ purasabhā |
narendra Kṛtanāgarekaṅ abhiṣekanāma ri sirān huwus prakāçita |
pradeça Kuṭarāja maṅkin atiçobhitāṅaran i Siṅhasārinagara || 3 ||

D. i. »In 't Çākajaar 1167 wijdde Vorst Wiṣṇu (wardhana) zijnen zoon om te regeeren; alle onderdanen in Kaḍiri en Jaṅgala kwamen hun opwachting maken naar de hofstad. Koning Kṛtanagara was zijn (des prinsen) koningsnaam toen hij zich vermaard gemaakt had. De plaats Kuṭarāja, die meer en meer verfraaid werd, kreeg den naam van Siṅhasārinagara.«

Kuṭarāja komt in Zang 40 voor als de naam der residentie van Rājasa (Ken Angrok); uit hetgeen hier gezegd wordt, mag men opmaken dat het de hoofdplaats van het rijk Tumapĕl of Kaḍiri-Jaṅgala bleef ook onder de regeering van Wiṣṇuwardhana, toen het den naam ontving van Siṅhasāri. Hiervan wordt geen melding gemaakt in de Pararaton, waar wel gezegd wordt dat Wiṣṇuwardhana in 1193 Çaka een kuṭa te Caṅgu Noord bouwde.

Onder de wijding van Wiṣṇuwardhana's zoon heeft men te verstaan diens wijding tot kroonprins, yuwarāja.

Het einde van Wiṣṇuwardhana wordt beschreven in strofe 4.

Çakābda kanawāwanikṣiti Bhaṭāra Wiṣṇu mulih iṅ Surālaya pĕjah |
dhinarmma [1]) ta sire Waleri Çiwabimba len Sugatawimba muṅgw
i Jajaghu |
samāntara muwah Bhaṭāra Narasiṅhamūrtti sira mantuk iṅ surapada |
haṅar sira dhinarmma de haji ri Wĕṅkĕr uttama-Çiwārcca muṅgwi:
Kumitir ||

D. i. »In 't Çākajaar 1190 [2]) stierf Vorst Wiṣṇu en keerde terug naar den Hemel; hij werd bijgezet en *in effigie* vertegenwoordigd door een Çiwabeeld te Waleri en door een Sugatabeeld (Buddhabeeld) te Jajagu. Kort daarna keerde ook Vorst Narasiṅha-mūrti naar den Hemel terug: onlangs werd hij door Z. Majesteit bijgezet te Wĕṅkĕr, als uitnemend Çiwabeeld (vereeuwigd) te Kumitir.«

Het sterfjaar van Wiṣṇuwardhana is volgens de Pararaton 1194 Çāka, hetgeen een verschil van vier jaar oplevert met wat het gedicht opgeeft. Een ander verschil vertoont zich in de opgave van den regeeringsduur, volgens 't geschiedwerk 14 jaar, volgens den dichter 20. Er schuilt echter een fout in de Pararaton, want, zooals Brandes niet nagelaten heeft op te merken in zijn Aanteekening [3]), komt het getal 14 niet overeen met de jaarcijfers 1172—1194, volgens welke de regeering van genoemden Vorst 22 jaar zou geduurd hebben. Wij hebben niet de middelen om te beslissen welk bericht 't meeste vertrouwen verdient.

Uit de wijze waarop in strofe 4 de uitdrukking *dhinarma* gebruikt wordt, is op te maken dat men daaronder niet enkel verstaat het bijzetten der asch van een overleden vorst in een Caṇḍi, maar tevens 't opstellen van een beeld, voorstellende een god of Buddha, met de trekken van den overledene. Men kan zulk een beeld dus beschouwen als dat van een vergoddelijkten Vorst, die op die wijze door zijn beeltenis voor de levenden vertegenwoordigd wordt, en in de nagedachtenis verheerlijkt blijft voortleven. De overledene kan op verschillende plaatsen zoo vereerd worden, omdat de asch natuurlijk in meer dan één graftempel kan bijgezet worden. Ook was er geen bezwaar om één en denzelfden persoon op ééne plaats als Çiwa, elders als Buddha, enz. voor te stellen, volgens de syncretistische theorie in Zang 1 van den Nāgarakrĕtagama.

In de Pararaton wordt alleen gewag gemaakt van Wiṣṇuwardhana's

---

1) De tekst heeft *saṇ* vóór *dhinarma*, in strijd met de maat en de constructie.

2) *Ka* voor *kha*.

3) Zie *Pararaton*, blz. 63, vg.

grafstede te Jajagu, zonder twijfel het hedendaagsch Jago, anders genaamd Tumpang. De Caṇḍi te Jajagu was blijkens de vermelding van 't quasi-Buddhabeeld aldaar een Buddhistisch heiligdom.

Wiṣṇuwardhana's mederegent, Narasiṅha, werd volgens de Pararaton bijgezet te Kumĕpĕr, terwijl zijn pamĕlĕsatan — een term van onbekende beteekenis — was te Wuḍikuñcir. Nu is met den plaatsnaam Kumĕpĕr stellig hetzelfde bedoeld als met Kumitir, waar volgens de lezing van den boven medegedeelden tekst, de overledene was bijgezet en vereeuwigd door een Çiwabeeld met zijne trekken. Het is niet duidelijk of de dichter wil zeggen dat Narasiṅha's graftempel met quasi-Çiwabeeld ook door Z. Majesteit (de haji) in Kumitir werd opgericht, dan wel of die handeling alleen betrekking heeft op 't grafmonument te Wĕṅkĕr. Met Z. Majesteit, in verband met het woord hañar, nieuwelings, kan kwalijk een ander bedoeld zijn dan Hayam Wuruk. Om 't bericht in de Pararaton in overeenstemming te brengen met de bewoordingen in 't gedicht, mag men met eenige waarschijnlijkheid aannemen, dat Narasiṅha onmiddellijk na zijn dood te Kumitir of Kumĕpĕr werd bijgezet, en dat eerst veel later onder Hayam Wuruk een gedeelte der asch werd bijgezet in een kapelletje of monument zonder beeld te Wĕṅkĕr, hetwelk identisch zou kunnen wezen met het pamĕlĕsatan te Wudikuñcir van de Pararaton. Waarom Narasiṅha-mūrti, d. i. belichaming van Narasiṅha, al. Wiṣṇu, na zijn dood door een Çiwabeeld vereewigd werd, is moeielijk te zeggen. In allen geval moet hij bij zijn leven een Çiwaiet geweest zijn. [1])

De laatste strofe luidt als volgt:

kathākĕna muwah narendra Kṛtanāgaranhilakĕn kaṭuṅka kujana |
manāma Cayarāja çīrṇna rikana Çakābda bhujagoçaçikṣaya pĕjaḥ |
nagāsyabhawa Çāka saṅ prabhu kumon dumona rikaṅ tanah ri Malayu |
lĕwĕs mara bhayanya saṅka rika dewamūrtti nira ṅūni kālaha nikā || 5 ||

D. i. „Er worde voorts verhaald dat Koning Kṛtanāgara een gemeenen snoodaard verdelgde, met name Cayarāja, die omkwam in 't Çakajaar 1192. In Çāka 1197 beval de Vorst een krijgstocht te ondernemen tegen 't land Malayu (d. i. Sumatra): groot, mocht men verwachten, was de vrees voor zijn goddelijk lichaam: een (voldoende) reden dat het zou onderworpen worden."

[1]) Over den volleren naamsvorm Narasiṅhamūrti later meer.

Hiermede is te vergelijken wat de Pararaton verhaalt blz. 18: "Sapañjĕnĕng çri Kĕrtanagara angilangakĕn kalana aran Bhaya. Huwus ing kalana mati, angutus ing kawula nira, andona maring Malayu". Hiervan geeft Brandes de volgende vertaling: "Nadat Çrī Kĕrtanagara koning was geworden, trachtte hij den dolenden vijand (kalana) Bhaya te verdelgen, en toen deze dood was, zond hij zijn troepen tegen Malayu". Deze vertaling is over 't algemeen onberispelijk, maar de vertolking van kalana met "dolende vijand" onjuist. Kalana toch is een gewoon woord voor wat in 't Sanskrit rākṣasa heet; het is een synoniem van wwil; het is dus in eigenlijke beteekenis een boos wezen, doch overdrachtelijk wordt het woord op menschen toegepast, evenals wij van "een duivel" spreken. [1]) Het kan wezen dat Bhaya, of zooals 't gedicht heeft: Caya-rāja, een soort roofridder geweest is, maar van 't begrip "dolende vijand" is in kaṭuṅka kujana niets te ontdekken. [2]) Waarin 's mans euveldaden bestonden, blijkt noch uit het gedicht, noch uit de Pararaton.

Evenmin is uit te maken, welke van beide lezingen: Bhaya of Caya, de ware is. De letterteekens voor bha en ca verschillen in 't oude schrift zóó weinig, dat ze licht verward kunnen worden. Dat in onze beide bronnen één en dezelfde persoon bedoeld wordt, is niet twijfelachtig.

Aangaande 't besluit van Kṛtanagara om een krijgstocht te ondernemen tegen Sumatra, heerscht tusschen onze bronnen volkomen overeenstemming. Het bericht van Prapañca is vollediger, in zooverre het de jaartallen vermeldt. Verder bevat het slotvers een staaltje van 's mans Byzantinisme.

Alvorens van deze strofe af te stappen, zij opgemerkt dat de versmaat behoort tot de klasse Saṅkṛti, bestaande uit 4 regels, elk van 24 lettergrepen. De bijzondere naam van deze soort van Saṅkṛti is mij onbekend, daar ik dien nooit in Sanskritgeschriften noch in leerboeken over metriek heb aangetroffen. De volgende Zang is in een versmaat van de klasse Wikṛti; de bijzondere vorm en naam ook hiervan zijn onbekend. In dezelfde maat is Zang 2 van Arjuna-Wiwāha.

Zang 42.

Çakābda yamaçūnyasūryya diwaça nṛpati muwah māti durjjana |

[1]) Zie Juynboll's Glossaar op 't Rāmāyaṇa, s. v. kalana.

[2]) Ter loops zij opgemerkt dat kaṭuṅka het in Buddhistisch Sanskrit niet ongewone khaṭuṅka is; ook Pāli khaṭuṅka.

ikaṅ Mahiṣa Raṅkah atyaya kaṭuṅka nikā pinalĕh iṅ sanāgara |
riṅ aṅgawiyatarkka [1]) Çāka motusan kana ri Bāli cūrṇṇitan |
ndatandwa kawĕnaṅ ratunya kahañaṅ tĕka marĕk narendra sakrama || 1 ||

D. i. „Het Çakajaar 1202 was de datum dat de Koning wederom een booswicht doodde, Mahiṣa Raṅkah, wiens gemeene vergrijpen bondgenooten vond [2]) in 't geheele rijk. In Çāka 1206 zond hij troepen naar Bali om het te verpletteren [3]), en weldra werd de koning ervan overwonnen en gevangen kwam hij eerbiedig bij den Vorst."

Van dezen tweeden door Kṛtanagara beteugelden booswicht, Mahiṣa Raṅkah, zwijgt de Pararaton ten eenenmale. Waarin 's mans misdaad bestaan heeft, wordt niet duidelijk gezegd; misschien was het een oproerling. Ook van den tocht naar Bali wordt in 't geschiedwerk niet gerept. Het vermoeden van Brandes, Parar. blz. 124, dat Bali in 1250 Çaka nog niet onderworpen was, is, wegens 't bericht in ons gedicht, onhoudbaar.

De dichter zet zijn verhaal aldus voort:

samaṅkana tikaṅ [4]) digantara paḍāṅabhaya marĕk i jöṅ nareçwara |
ikaṅ sakahawat Pahaṅ sakahawat Malayu paḍa manuṅkul ādara |
muwah sakahawat Guruṅ sakahawat Bakulapura maṅāçrayomarĕk |
ndatan liṅĕn i Suṇḍa len Madhura pan satanah i Yawa bhakti tansalah || 2 ||

D. i. „Zoo dan naderden (lieden van) de andere landen, veiligheid zoekende, tot de voeten van den Vorst: al de gijzelaars van Pahang, al de gijzelaars van Sumatra bogen zich eerbiedig; voorts al de gijzelaars van Gurun, al de gijzelaars van Bakulapura maakten, toevlucht zoekende, hun opwachting. Onnoodig te zeggen dat Suṇḍa en Madhura en 't geheele land Java hulde bewees zonder missen."

Kahawat, dat ik gissenderwijs met „gijzelaar" vertaald heb, ontbreekt in de woordenboeken. Vgl. echter de beteekenissen van Jav. [illegible]

Gurun is het hedendaagsche Gorong. Waar Bakulapura te zoeken is, weet ik niet. Misschien Bĕngkulen.

In de laatste strofe van Zang 42 vindt de dichter gelegenheid om Koning Kṛtanagara uitbundig te prijzen, in de volgende bewoordingen:

1) De tekst heeft verkeerdelijk wiyanarkka

2) Ik ben niet zeker dat ik de bedoeling van den dichter hier goed begrepen heb

3) De dichter bezigt gaarne zulke sterke uitdrukkingen.

4) De tekst heeft nikaṅ, foutief.

tuhun nṛpati tan pramāda luput iṅ mada makin atiyatna riṅ naya |
apan tĕtĕs i kewĕh iṅ bhuwanarākṣaṇa gawayĕn i kāla niṅ Kali |
nimitta nira n-aṅrĕgĕp samaya len brata mapagĕha pakṣa Sogata |
tumirwa saṅ atītarāja riṅ usāna magĕhakĕna wṛddhi niṅ jagat || 3 ||

D. i. „Waarlijk was de koning niet nalatig, vrij van zinbedwelming, hoe langer zoo meer zich uitermate beijverende in heerschersbeleid. Omdat de moeielijkheid om de wereld te beschermen (vooral) in het Kali-tijdperk duidelijk uitkomt, daarom hield hij zich ijverig aan de godsdienstige verplichtingen en geloften om de Buddhistische belijdenis te bevestigen, en om de vorige koningen in 't verleden na te volgen ten einde de welvaart der wereld meer te bevestigen.”

In hoeverre deze loftuiting verdiend is, zal een punt van overweging uitmaken bij de behandeling van den volgenden Zang, welke in Çārdūlawikrīḍita-maat is.

Zang 43.

liṅ niṅ çāstra narendra Pāṇḍawa rika [1]) Dwāpāra ṅūni prabhu |
gogendutri lawan Çakābda [2]) diwaça ny antuk nireṅ swahpada |
ndah sāntuk nira tĕmbay iṅ Kali tĕka'ṅ [3]) rāt mūrkka hārohara |
ṅhiṅ saṅ hyaṅ ṣaḍabhijṅadhāraka [4]) rumakṣa'ṅ loka dewa prabhu || 1 ||

D. i. „Naar luid der Çāstra's (leerboeken) heerschten voorheen in 't Dwāpara-tijdperk de Pāṇḍawa-vorsten; 3179 gevoegd bij 't Çakajaar (waarin men is) is het tijdperk van hun hemelvaart, en nadien begon 't Kali-tijdperk en werd de wereld verdwaasd en in beroering; alleen 't hoogere wezen dat de zes Abhijṅā's (transcendente kundigheden) bezat, beschermde de wereld als Majesteit en Vorst.”

Wat hier in de drie eerste regels gezegd wordt, komt overeen met de welbekende voorstelling in de Indische, en wel meer bepaaldelijk brahmanistische geschriften. Het begin van 't Kali-yuga, het tijdperk waarin wij nog leven, wordt gesteld op 18 Februari 3102 vóór Christus. Aangezien de Çaka-jaartelling met 78 na Ch. begint, valt de aanvang van 't Kaliyuga 3179 vóór 't begin van de Çaka-aera.

In 't jaarcijfer gogendutri kan ga niet anders wezen dan een verkorting van aga, berg: de cijferwaarde der woorden go, indu en tri is bekend.

[1]) Lees rikan.
[2]) Tekst heeft foutief abdhi.
[3]) Verkeerd in den tekst tnaṅ
[4]) Tekst heeft verkeerdelijk paḍa voor ṣaḍa.

Aan de brahmanistische chronologie in de drie eerste regels knoopt de Buddhistische dichter de theorie vast, dat de Buddha in 't Kali-tijdperk de wereld beschermd heeft. In zekeren zin wordt den Buddha dus de rol toegedeeld van Wiṣṇu. Hoe Prapañca zich die bescherming voorstelt, blijkt niet. Aangezien volgens rechtzinnige Oudbuddhistische begrippen de Buddha na zijn Nirwāṇa niet meer bestaat, schijnt de uitdrukking van den dichter vreemd, doch men bedenke dat men met Mahāyānistische denkbeelden te doen heeft. In Saddharma-Puṇḍarīka, één der voornaamste Mahāyānistische kanonieke boeken, worden op den Buddha toegepast de uitdrukkingen lokanātha, heer der wereld; narendrarāja, koning der koningen, mahi (voor mahīm) çāsamāna, de aarde regeerende. Daar Prapañca een Mahāyānist was, is het mogelijk dat hij werkelijk aan een blijvende, al moge het een zuiver geestelijke, heerschappij van den Buddha geloofd heeft. Dit vermoeden vindt eenigen steun in de bewoordingen van de nu volgende tweede strofe:

nāhan hetu narendra bhakti ri pada Çrī-Çākyasiṅhāstiti |
yatnāṅgĕgwani pañcaçīla kṛtasaṅskārābhiṣekakrama |
lumrā nāma Jinābhiṣeka nira saṅ Çrī-Jñānabajreçwara |
tarkka-wyākaraṇādiçāstra ṅ-inaji Çrī-nātha wijñānulus || 2 ||

D. i. „Dat was de reden waarom de Koning deemoedig de voeten van Çākyamuni vereerde, standvastiglijk. IJverig betrachtte hij de Vijf Geboden, de gebruikelijke Sanskāra's (sacramenteele handelingen), wijdingceremoniën. Na zijne wijding tot Jina werd zijn naam alom bekend als Çrī-Jñānabajreçwara. In de wijsbegeerte, spraakkunst en andere wetenschappen die de Vorst bestudeerde, was hij volkomen ervaren."

De Vijf Geboden gelden voor alle leeken die belijdenis als Buddhist afleggen; de Tien Geboden zijn verplichtend voor hen die een monnikgelofte doen. Bijzonder vrome leeken nemen behalve de Vijf noodzakelijke Geboden, nog drie andere van de Daçaçīla's of Tien Geboden in acht.

Merkwaardig is de vermelding van 't feit dat Kṛtanagara zich heeft laten wijden tot Jina. Dit is de gewone term nu nog in Tibet, en was het ook op Java, voor wat in Nepāl, en in navolging daarvan in Europeesche geschriften Dhyāni-buddha heet. Het is overbekend dat oorspronkelijk 't woord een veel ruimere beteekenis heeft en zoowel bij de Jaina's als bij de Buddhisten in zwang is. De Jina's zijn te beschouwen als geestelijke heerschers, ofschoon 't bestuur niet door henzelven wordt uitgeoefend, maar

door hun zonen, de Bodhisattvas, die dan ook als kumāra, kroonprins, te boek staan. De Jina's zijn dus heerschers in ruste. Volgens welke theorie nu een zelf-regeerend Vorst zich tot Jina kan laten wijden, is niet recht duidelijk, want hij wordt dan toch een effectief geestelijk heerscher. Ook blijkt het niet in welke verhouding men zich den tot Jina gewijden Koning Kṛtanagara tot de 5 officieele Jina's of Dhyānibuddha's moet voorstellen, tenzij men aanneemt dat hij in levenden lijve een openbaring is van een Jina, want uit de laatste strofe van dezen Zang leeren wij dat hij na zijn dood werd voorgesteld als de Jina Wairocana. Wat nu den naam, welken Kṛtanagara na zijne geestelijke wijding aannam, betreft, is door de merkwaardige vondst der in 't Sanskrit gestelde wij-inscriptie, afkomstig van Tumpang, gebleken dat de Vorst zich inderdaad zoo betitelde. [1]) De geringe afwijking in 't gedicht mag men gerust aan de behoefte van de versmaat wijten.

De dichter, onuitputtelijk in zijn lof, gaat aldus voort:
ndan ri wrĕddhi nireki mātra rumĕgĕp sarwwakriyādhyātmika |
mukya'n̄ tantra Subhūti rakwa tinĕn̄öt kempĕn rasanye hati |
pūjā yoga samādhi pinrih ira'n amrih sthitya niṅ rāt kabeh |
āstām taṅ gaṇasatra [2]) nitya madulur ddāneniwö riṅ [3]) prajā || 3 ||

D. i. „En ten overvloede van dit alles verdiepte hij zich in alle zaken van 's menschen binnenste [4]), vooral het zoogenoemde Subhūti-Tantra werd door hem doorgrond en de inhoud ervan in zijn hart opgenomen. Het welzijn der gansche wereld beoogende, legde hij zich toe op (godsdienstige) vereering, op Yoga, op Samādhi (aandachtig op één punt gevestigd gepeins). Onnoodig te spreken van de gasthuizen voor de geestelijken, altoos gepaard met giften aan het volk toegediend."

Het geschrift „Subhūti-Tantra" is mij onbekend. In de lijst van Mahāyānistische werken in Mahāvyutpatti vermeld, komt het niet voor. Tantra kan beteekenen een leerboek in 't algemeen, doch ook een tractaat met voorschriften omtrent de vereering van allerlei zonderlinge of vreeselijke goden en godinnen ter verkrijging van

[1]) Zie Speyer, Meded. Kon. Academie v. Wetensch.
In de inscriptie van Çaka 1273 zie Bijdragen, 1905, blz 655) heet hij Jñaneçwara Bajra.
[2]) Conjectuur voor cakra van den tekst.
[3]) Tekst heeft geheel bedorven madulu ddanneniwoh in.
[4]) Men zou kunnen zeggen „psychologische studien", ware „ziel" niet een begrip dat in 't Buddhisme geen plaats heeft.

aardsche goederen en geneugten, waarbij het maken van magische kringen en 't uitspreken van tooverspreuken een voorname rol spelen. Vermits de bij Tumpang gevonden afgodsbeelden duidelijk hun Tantrisch karakter verraden, is het niet te betwijfelen dat het Tantrisme op Java in de 13de eeuw bloeide, en daaruit volgt verder dat het Subhūti-Tantra of Tantra van Subhūti een geschrift was, behoorende tot de bovenbedoelde klasse. Subhūti is de naam van een der leerlingen van Çākyamuni, die als spreker optreedt o. a. in 't Mahāyānistische hoofdwerk Prajnā-Pāramitā, hoewel er geen sprake van kan wezen dat dit boek zou dagteekenen van Buddha's tijd. Evengoed kan het Tantra, om er gezag bij te zetten, aan Subhūti zijn toegeschreven, al is het ontwijfelbaar eerst veel eeuwen na de prediking van den Meester opgesteld. Een zijdelingsch bewijs dat Kṛtanagara een grootmeester was in het Tantrisme of Mantrayāna, is de toevoeging van 't woord Bajra (Wajra) in zijn geestelijken titel. [1])

De opsomming van Kṛtanagara's verdiensten en deugden wordt voortgezet in de 4de strofe:

tan wwantĕn karĕṅö kadi nrĕpati sakweh saṅ atītaprabhu |
pūrṇṇeṅ ṣadguṇa çāstrawit nipuna riṅ tatwopadeçāgama |
dharmmeṣṭāpagĕh iṅ Jinabrata mahotsāheṅ prayogakriyā |
nāhan hetu ni tus ni tus nira paḍaikacchatra dewaprabhu || 4 ||

D. i. »Er is geen onder al de vorige heerschers zoo beroemd als (deze) Koning: volmaakt in de zesvoudige staatkunde tegen 't buitenland; ervaren in de wetenschappen; goed thuis in de gezaghebbende boeken der ware leer; zeer gerecht; standvastig in zijn Jinagelofte; zeer flink in praktische handelingen. Daarom zijn zijne afstammelingen allen alleenheerschers, goddelijke Vorsten (of: Majesteiten, Vorsten).«

Wanneer wij voorgaande hooggestemde lofrede op Koning Kṛtanagara vergelijken met hetgeen de Pararaton omtrent hetzelfde personage te lezen geeft, kunnen wij den twijfel niet onderdrukken of de dichter zich niet door zekere vooringenomenheid heeft laten verleiden een al te vleiend beeld te schetsen. Als wij de Pararaton gelooven mogen, was Kṛtanagara verslaafd aan den drank van palmwijn en legde hij groote zorgeloosheid aan den dag, toen de vijandelijke benden onder Jaya Katong reeds tegen Tumapĕl optrokken. Voorts weten wij uit Chineesche bronnen dat hij door zijne

[1]) Vgl over Wajra als wapen der Tantrische grootmeesters Waddell, Lamaism. pp. 25. 27

baldadige beleediging van den gezant des Keizers van China, dezen, den vermaarden Mongoolschen heerscher van China, Kublai Chān, bewoog een krijgstocht uit te rusten om den overmoedigen potentaat van Java te tuchtigen. Er is geen reden te gelooven dat de voorstelling die de Pararaton van 's mans karakter en handelwijze geeft verzonnen of lasterlijk is, en zeer stellig kan geen twijfel opkomen aan de juistheid der Chineesche berichten wat aangaat de beleediging, den gezant van Kublai Chān aangedaan. [1]) Zooals wij boven gezien hebben, somt de dichter onder de deugden van Kṛtanagara ook deze op, dat hij zich ijverig aan de Vijf Geboden hield: doch één van die geboden verbiedt het drinken van bedwelmende dranken, zoodat òf de dichter òf 't geschiedwerk onwaarheid spreekt. In hooge mate verdacht is het, dat in 't gedicht, zooals wij straks zien zullen, geen woord gerept wordt van de wijze waarop Kṛtanagara aan zijn einde is gekomen. Die weinig roemrijke geschiedenis kan den dichter niet onbekend geweest zijn. Het ligt voor de hand, het besluit te trekken dat de hofdichter, die ook elders blijk heeft gegeven dat hij angstvallig vermijdt te gewagen van minder eervolle handelingen der vorstelijke familie, ook hier zich zelven trouw is gebleven ten koste der historische waarheid. Daarbij komt nog, dat hij als Buddhist voor den Vorst, wiens ijver voor 't geloof onbetwistbaar vaststaat, is ingenomen en diens nagedachtenis daarom meent te moeten eeren door hem deugden toe te dichten die hij niet bezat. Intusschen bevat zijn bericht eenige elders bevestigde gegevens die tot aanvulling strekken van hetgeen de Paraton vermeldt.

In de nu volgende strofe staat het bericht van Kṛtanagara's overlijden en apotheose:

riṅ Çākābdhijanāryyama [2]) nṛpati mantuk riṅ Jinendrālaya |
saṅ wruh nira riṅ kriyāntara lawan sarwwopadeçādika [3]) |
saṅ mokteṅ Çiwabuddhaloka kalahan Çrī-Nātha liṅ niṅ sarāt |
riṅke sthāna nirān dhinarmma Çiwabuddhārccā halĕpnyottama [4]) || 5 ||

D. i. „In 't Çakajaar 1214 keerde de Vorst terug naar 't verblijf van den Jinendra. Wegens zijn kennis van verschillende ceremoniën en alle leerstukken enz., heet het algemeen van wijlen den Koning dat hij is „de in Çiwabudda's wereld zalig overledene". Op de plaats waar hij bijgezet werd, is een uitnemend schoon Çiwabuddhabeeld."

---

1) Zie Pararaton. 65 vgg.

2) Zoo leze men voor jakāryyama

3) HS. ādhika.

4) De tekst heeft foutief nottama.

Het sterfjaar van Kṛtanagara, zooals het hier opgegeven wordt, komt overeen met den datum vermeld in de bij Singasari aan 't licht gekomen inscriptie van Çaka 1273. [1]) Ook hierin heet het dat genoemde Koning begraven is in Çiwabuddha, ri Çiwabuddha. In Pararaton wordt gezegd dat zijn koningsnaam Çiwabuddha was, doch reeds Brandes heeft terecht opgemerkt dat dit onaannemelijk is. De vergissing is licht te verklaren als een gevolg van de omstandigheid dat de heugenis aan Kṛtanagara bij 't algemeen, sarāt, levendig gehouden werd door zijn beeld als Çiwabuddha in zijn graftempel. Hoe dat beeld, hetwelk tegelijk Çiwa en Buddha moest voorstellen, er uitgezien heeft, daarover vernemen wij niets, en ik waag mij daaromtrent niet eens in gissingen. Zooveel echter mogen wij wel onderstellen, dat het gelaat de trekken, min of meer geïdealiseerd, van den overledene weêrgaf. Inplaats van Çiwabuddhaloka heeft de oorkonde van 1216 Çāka (Pararaton 78): Çiwabuddhālaya, verblijf (heiligdom) van Çiwabuddha.

Het is onnoodig op te merken dat de vorm mokta voor mukta, zalig afgestorvene (eigenlijk „verloste" uit den Saṃsāra) een Javanisme is. Ook de inscriptie van Napii heeft kamoktan voor kamuktan. De *o* voor *u* is zeker wel te wijten aan verwarring met mokṣa.

Niet enkel 't heiligdom Çiwabuddha was aan de nagedachtenis van Kṛtanagara gewijd, zooals wij leeren uit de laatste strofe van Zang 43, aldus luidende:

lāwan riṅ ⏑ ⏑ ⏑ [2]) pratiṣṭa Jinawimbātyanta riṅ çobhita |
tĕkwann Arddhanareçwarī mwaṅ ika saṅ Çrī-Bajradewy āpupul |
saṅ rowaṅ nira wṛddhi riṅ bhuwana tuṅgal riṅ kriyā mwaṅ brata |
hyaṅ Wairocana Locanā lwir iran-ekāreccā prakāçen prajā || 6 ||

D. i. „En in — is hij opgericht als een uitermate fraai Jinabeeld. Daarenboven als Ardhanareçwarī in vereeniging (of: koppeling) met H. Maj. Bajradewī, zijn gezellin in (de bevordering van) 't welzijn in de wereld, deelende in de heilige handelingen en geloften: 't Hoogere Wezen (Jina) Wairocana en Locanā (diens vrouwelijke wederhelft) dragen hun gelijkenis in één beeld, dat in den lande vermaard is."

[1]) Zie Bijdragen, 1905 blz. 655, waar men 1272 verbetere in 1273: en voor twīk in regel 12 leze men twek, d. i. tijdstip.

[2]) De lezing der drie door mij niet ingevulde lettergrepen, is bedorven. Er staat sākgala, wat reeds metrisch onmogelijk is Daarenboven is kg een onbestaanbare letterverbinding.

De inhoud van deze strofe is een belangrijke bijdrage tot de oudheidkunde van Java. Jammer dat het tot nog toe niet gelukt is de twee hier vermelde graftempels met de daarbij behoorende beelden terug te vinden. Wat het laatstgenoemde beeld, de Ardhanareçwarī, betreft, voorstellende den Dhyānibuddha Wairocana met zijne Çakti Locanā, dat moet een soortgelijk beeld wezen als de door Çiwaieten vereerde Ardhanārīça of Ardhanārīçwara, voor de helft Çiwa, voor de andere helft vrouwelijk. Ook in Oudjav. werken komt Ardhanārīçwara en Ardhanareçwarī als beeld van Çiwa met gemalin voor. [1])

Welke plaats bedoeld is met de bedorven lezing Sākgala, vermag ik niet te raden. Er is een welbekende stad Çākala in Noordwestelijk Indië, die ook in Buddhistische Pāligeschriften meermalen voorkomt als Sākalā en Sāgala, o. a. als hoofdstad van den Griekschen koning Milindra (Menandros) in den Milinda-Pañha. Het is zeer wel mogelijk dat men ook op Java den naam van deze bij Buddhisten befaamde stad aan een oord gegeven heeft. De zonderlinge fout Sākgala zou juist kunnen ontstaan zijn doordat de twee vormen Sākala en Sāgala naast elkaar in gebruik waren. De verkorting van de letter der eerste lettergreep heeft in een Javaansch gedicht niets bevreemdends. Hoe het zij, tot nog toe is een oord van dien naam op Java niet opgespoord. Welke Jina aldaar met de trekken van Kṛtanagara prijkte, waag ik niet te beslissen. Daarentegen is het niet twijfelachtig dat met Jinendra, d. i. Heer der Jina's, in de voorgaande strofe bedoeld is Çākyamuni, want in den volgenden Zang, strofe 1, wordt gezegd dat Kṛtanagara "mulih riṅ Buddhabhawana". Volgens rechtzinnig Buddhistische begrippen kan er weliswaar geen sprake wezen van een "verblijf" of hemel van den Buddha na diens Nirwāṇa, maar de Javaansche Mahāyānisten waren verre van rechtzinnig.

Zang 44.

Deze Zang is gedicht in de maat Suwadanā. De eerste strofe luidt als volgt:

tatkāla Çrī-narendrā [2]) Kṛtanagara mulih riṅ Buddhabhawana |
trāsa'ṅ rāt duhka hārohara kadi maluyā rehnyān Kaliyuga |

[1]) Zie v. d. Tuuk KBWdb I. 106 en vgl. 542.

[2]) De oorspronkelijk korte lettergreep, gevolgd wordende door de caesuur, wordt als een lange aangemerkt. Dit is hier aangeduid door verlenging der klinkers.

wwantĕn sāmantarāja prakaçita Jayakatwan nāma kuhaka |
ṅkāneṅ bhūmi Kaḍiryy āpti sumiliha wiçeṣāmrih kirakira || 1 ||

D. i. "Ten tijde toen Koning Kṛtanagara naar 't Buddha-verblijf terugkeerde, was de wereld door schrik bevangen, rampspoedig en in beroering, alsof de orde van zaken zooals die (gewoonlijk) in 't Kali-tijdperk heerscht, zou terugkeeren. Er was een befaamd naburig vorst, Jaya-katwang met name, een slecht mensch, in 't land Kaḍiri, begeerig om op zijne beurt de suprematie te erlangen, waarnaar hij trachtte met alle middelen van staatkunde."

De dichter drukt zich, misschien opzettelijk, eenigszins onduidelijk uit. Niet ten tijde van Kṛtanagara's dood, heerschte beroering in 't rijk; reeds vóór die gebeurtenis hadden de troepen van Jaya-ka-twang gezegevierd. Eenigszins vreemd, op den eersten blik, is de opmerking dat het was alsof de toestanden van 't Kali-tijdperk schenen terug te keeren. Immers, men leefde nu eenmaal in dat tijdperk. Doch Prapañca zal een fijn compliment aan den volgens hem onovertroffen wijzen en goeden heerscher, Kṛtanagara zaliger nagedachtenis, hebben willen wijden, met te kennen geven dat de menschen, onder diens regeering, ofschoon levende in 't Kali-tijdperk, zoo gelukkig waren alsof men in de Gouden Eeuw verkeerde.

Zoowel uit de Pararaton als uit ons gedicht weten wij dat Kaḍiri indertijd ten onder was gebracht door Rājasa (Ken Angrok) en vereenigd met Tumapĕl (Jaṅgala). Noch in Zang 40, noch in 't geschiedboek wordt de juiste verhouding waarin Kaḍiri tot Tumapĕl kwam te staan, aangegeven, doch uit de tweede strofe, zooals wij straks zien zullen, moet men zich die verhouding zóó voorstellen, dat Kaḍiri een vasalstaat werd die de souvereiniteit van Tumapĕl erkende. Over de geschiedenis van Kaḍiri sedert de onderwerping aan Rājasa tot den tijd van Jaya-katwang zwijgt de kroniek, doch gelukkig verspreidt het gedicht daarover eenig licht in de strofe die nu volgt:

ṅūnī luṅhā nira Çrī-Kṛtajaya ri kanaṅ Çākābdhimanusa |
ājñā Çrī-Parwwatādhīndrasuta Jayasabha [1]) ṅ-aṅgantyana siwin |
riṅ Çākāṣṭaikanā Çāstrajaya muwah umuṅgw iṅ bhūmi Kaḍiri |
riṅ Çāka trīni saṅ Çaṅkara haji Jayakatwaṅ nātha wĕkasan || 2 ||

D. i. "Indertijd toen Kṛtajaya weggevloden was in 't Çakajaar 1144, beval de zoon van den Opperheer der bergen (d. i. Çiwa's zoon Rājasa) dat Jayasabha hem (nl. Kṛtajaya) in de regeering zou

[1]) De lettergreep als lang beschouwd wegens de volgende caesuur, hoewel dit hier niet door verlenging des klinkers is aangeduid.

opvolgen. In 't Çākajaar acht, één, één [1]) zat wederom (? of voorts?) Çāstrajaya in Kaḍiri; in Çāka 1193 eindelijk werd Jaya-katwang heerscher."

Gelijk men ziet, bevat deze strofe een belangrijke aanvulling van hetgeen in de Pararaton is overgeleverd. Uit onze beide bronnen weten wij dat de overwonnen Vorst van Kaḍiri, Kṛtajaya, al. Daṅḍaṅ Gĕṇḍis, na zijn nederlaag zich door de vlucht redde en in 't verborgen voortleefde: hij werd, volgens een legende, in 't geschiedwerk medegedeeld, met zijne drie gemalinnen onzichtbaar. Verder zwijgt de Pararaton over de geschiedenis van Kaḍiri tot aan 't optreden van Jayakatong, dat daar volkomen onverklaarbaar is, doch door hetgeen Prapañca vermeldt, eenigermate begrijpelijk wordt. Aan de juistheid van de voorstelling die men in bovenstaande strofe aantreft, althans in hoofdzaak, is er geen reden om te twijfelen. Het is alleszins begrijpelijk dat Rājasa zich tevreden stelde met als soeverein erkend te worden en Jayasabha, vermoedelijk een verwant van den voortvluchtigen koning, als heerscher over Kaḍiri aanstelde, natuurlijk als zijn vasal. Dit is geheel in overeenstemming met de gedragslijn welke de Indische wetboeken voorschrijven.

Eenige moeielijkheid baart de verklaring van den volgenden regel der strofe. Muwah beteekent gewoonlijk "wederom", maar kan ook opgevat worden als "voorts". De keuze tusschen beide hangt af van de vraag of Çāstrajaya als synoniem van Kṛtajaya te beschouwen is. Zoo ja, dan zou de geëclipseerde vorst na 36 jaren zich schuil te hebben gehouden, de kans schoon gezien hebben — stellig niet met goedvinden van Tumapĕl — als heerscher op te treden. Voorts zou hij dan nog 13 jaar geleefd hebben, om in 1193 door Jaya-katwang opgevolgd te worden. Dit is toch niet waarschijnlijk, en daarom houd ik Çāstrajaya, den opvolger van Jayasabha, voor een anderen persoon dan Kṛtajaya. Hoe het zij, in 1193 [2]) kwam Jayakatwang aan de regeering. Aanvankelijk — zoo mogen wij ons, denk ik, den gang van zaken voorstellen —, heerschte hij als vasal van Kṛtanagara, maar door eerzucht gedreven en ziende dat een groot deel der krijgsmacht van Kṛtanagara

[1]) Voor "tachtig, één, één," dus 1180. De dichter heeft de vrijheid genomen de nul, als van zelf sprekend noodig, te verzwijgen, zoodat hij acht voor tachtig zegt.

[2]) San kan hier geen andere waarde hebben dan die van 9; misschien een verkorting van sana. Aan san = pisan valt hier niet te denken. Afwijkend heeft Pararaton 1198

door den tocht tegen Sumatra afwezig was, trachtte hij den luister van Kaḍiri te herstellen en in plaats van vasal op zijn beurt soeverein te worden.

Het blijkt niet uit de ons ten dienste staande gegevens, om welken tijd Jaya-katwang aan zijn eerzuchtige plannen een begin van uitvoering heeft gegeven. Daar hij in 1193 Çāka aan 't bewind kwam en zijn doel eerst bereikte bij den dood van Kṛtanagara in 1214 (= 1292 A. D.), moet men aannemen dat hij eerst na lange voorbereiding als aanvaller optrad. Te oordeelen naar 't relaas in de Pararaton heeft de oorlog, waarin Jaya-katwang ten slotte zegevierde, niet lang geduurd, zoodat wij 't begin ervan omstreeks 1212 of iets later kunnen stellen. In allen geval zijn de berekeningen van Brandes, op onvoldoende gegevens berustende [1]), niet juist.

Het verdient opmerking dat zoowel in de Pararaton als in ons gedicht de titel haji zoo vaak aan den naam van Jaya-katwang voorafgaat. Haji, Bisayasch hadi, Tagalog hari, Bikol hade, Pampanga ari [2]) is, gelijk men weet, een woord voor "koning", maar schijnt vooral de titel te wezen van een afhankelijken Vorst: vgl. het gebruik van Saṅ aji (Sĕngadji) in 't Maleisch.

In de 3de strofe gaat Prapañca aldus voort:

sakweh niṅ nātha bhakti wĕka ni wĕka Bhaṭārādrīndratanaya |
āstām ri Çrī-narendra [3]) Kṛtanagara tĕkeṅ nūṣāntara manūt |
maṅke pwe līna saṅ bhūpati haji Jayakatwaṅ mūrkka wipatha |
keweh niṅ rāt rinakṣeṅ Kali niyata hayunyā [4]) tan dadi lanā || 3 ||

D. i. "Alle vorsten waren onderdanig aan den kleinzoon van den telg des Bergvorsten (d. i. Rājasa), en ook aan Koning Kṛtanagara was men gehoorzaam tot over de andere eilanden. Weldra nu, na 't henengaan des Vorsten, liep het met den overmoedigen Haji Jaya-katwang verkeerd af: bij de moeielijkheid om in 't Kali-tijdperk de wereld te beschermen, is het gewis dat het aardsch geluk niet bestendig kan blijven."

De Zang besluit met het beknopt verhaal van den val van Jayakatwang, die niet bestand was tegen de vereenigde troepen van Raden Wijaya en den Keizer van China.

paṅdāni wruh nireṅ çāstra paṅawaça ni kotsāhan haji daṅu |
mogha wwantĕn wĕka Çrī-nṛpati malahakĕn çatrw āmahayu rāt |

[1]) Aant. op de Pararaton. 66 vgg.
[2]) Maleisch san-aji zal wel aan 't Jav. ontleend zijn
[3]) Als lang gerekend vóór de caesuur.
[4]) Tekst nya tegen de maat.

ndan mantw aṅgĕh nira dyah Wijaya panĕlah iṅ rat māstawa sira | ārddha mwaṅ wwaṅ [1]) Tatar mamrĕpi haji Jayakatwaṅ bhraṣṭa sahana || 4 ||

D. i. „Ten gevolge van zijne kunde in de Çāstra's vermocht hij een wijl heerschersmacht uit te oefenen, doch een zoon van (wijlen) Z. Maj. den Vorst was er, die de vijanden ten onder bracht en den welstand van 't rijk herstelde, namelijk diens (Kṛtanagara's) schoonzoon, Prins Wijaya met name, in den lande met lof bekend. In vereeniging met de Tataren leverde hij slag aan Haji Jayakatwang, welke geheel en al ten val kwam."

De in deze strofe vermelde hoofdfeiten zijn ook van elders bekend. Jaya-katwaṅ [2]) heeft slechts korten tijd, ongeveer twee jaren, de vruchten genoten van zijne overwinning op Kṛtanagara en de daarmeê gepaard gaande onderwerping van Tumapĕl aan zijn gezag. Het trof voor hem ongelukkig dat kort nadat hij Tumapĕl onderworpen had, de door Kublai Chān uitgezonden expeditie op Java aankwam om den hoon, door Kṛtanagara den gezant des Keizers aangedaan, te wreken. Weliswaar was Jaya-katwaṅ aan die euveldaad volkomen onschuldig, maar het schijnt dat de aanvoerders der expeditie hem toch als vijand beschouwden en behandelden, omdat hij de opvolger was van Kṛtanagara, of wel hij heeft de komst der overzeesche scharen als een daad van vijandschap beschouwd, die hij als Javaansch heerscher niet kon dulden. Ook is het mogelijk, ja waarschijnlijk, dat Raden Wijaya, die met sluwe middelen den aanvoerders der Keizerlijke troepen allerlei voorspiegelde om met hen een bondgenootschap aan te gaan, hen omtrent den staat van zaken en de gezindheid van Jaya-katwaṅ op een dwaalspoor geleid heeft. Niettegenstaande de betrekkelijk uitvoerige berichten in de Chineesche bronnen en de Pararaton [3]), blijft de ware toedracht der zaak duister. Zooveel staat vast dat Jaya-katwaṅ meester werd van Tumapĕl in 1214 Çaka, en 't onderspit dolf tegen de vereenigde macht zijner binnen- en buitenlandsche vijanden in 1216.

Ārddha kan hier, zoover ik zien kan, niets anders wezen dan een verbastering van of schrijffout voor sārddha, d. i. Sanskrit sārdham.

In de Javaansche bronnen worden de troepen van Kublai Chān steeds Tataren genoemd; zeer verklaarbaar omdat een groot deel

[1]) De tekst heeft twaṅ.

[2]) Ouderwetsche spelling voor Jayakatoṅ.

[3]) Zie vooral aldaar Aanteekening op Hoofdstuk VI.

der krijgers van Dzjingis Chān en diens opvolgers, behalve uit Mongolen ook uit Tataren bestond.

Zang 45.

Deze Zang is gedicht in een versmaat van de klasse Kṛti; de naam der bijzondere soort onbekend. De eerste strofe is van den volgenden inhoud:

ri pĕjah nṛpa Jayakatwaṅ awa tikaṅ jagat alilaṅ |
masarūparawi Çakābda rika Narāryya sira ratu |
siniwīn pura ri Majhāpahit anurāga jaya-ripu |
tinĕlah nṛpa Kṛtarājasa Jayawarddhana nṛpati || 1 ||

D. i. „Bij den dood van Jaya-katwang werd de wereld weder helder en klaar. In 't Çakajaar 1216, toen werd Narārya koning, en heerschte in de hofstad Majapahit, bemind (bij zijne onderdanen) en zegevierend over zijne vijanden. Als vorst werd hij geheeten Koning Kṛtarājasa Jayawarddhana."

De gegevens in deze strofe komen geheel overeen met wat men aantreft in de oorkonde van Kṛtarājasa in 1216 Çāka, op den 5[den] der donkere helft van de maand Bhādrapada, welke oorkonde in tekst en vertaling door Brandes is medegedeeld in zijne uitgave van de Pararaton, blz. 78 vgg. Uit die oorkonde zien wij dat Raden Wijaya, toen hij nog geen koning was, zich noemde Narārya Saṅgrāmawijaya, en dat zijn koningstitel was Kṛtarājasa Jayawardhana. Verder blijkt uit dat officieele document dat hij de zoon (of: afstammeling) was van Narasiṅha-nagaradharmawiçeṣa en de kleinzoon van Narasiṅhamūrti, korter genaamd Narasiṅha, dien wij als mederegent van Wiṣṇuwardhana in Zang 41 hebben leeren kennen. Derhalve is de opgave in de Pararaton, p. 18, dat hij de zoon was van Mahiṣa Campaka (alias Narasiṅha) een vergissing; hetgeen trouwens van zelf spreekt, want indien hij een zoon van Narasiṅha geweest ware, zou hij in 1216 geen jonge man meer geweest zijn.

Opmerking verdient dat masa, voor māsa [1]), hier gebezigd is in den zin van jaargetijde, gelijk in 't Nieuwjavaansch. Het aantal jaargetijden (ṛtu) in 't Skr. is zes; ook thans nog heeft bij de Javanen [illegible] de cijferwaarde van zes.

De spelling Majhapahit (hier metri causa Majhāpahit) is ook elders de gebruikelijke.

[1]) De tekst heeft masa, doch tegen de maat.

Jaya-ripu is een Javaansche omzetting van Skr. ripuñjaya. In de tweede strofe vervolgt de dichter zijn verhaal aldus:

satĕwĕk nṛpa Kṛtarājasa Jayawarddhana siniwi |
sa-Yawakṣiti maluy ātutur atisādara n-umarĕk |
paḍa harṣaja n-umulat ri payugalan nṛpati catur |
duhitā nṛpa Kṛtanāgara paḍa tulya surawadhū || 2 ||

D. i. "Al den tijd dat Koning Kṛtarājasa Jayawardhana heerschte, was 't gansche land Java gehoorzaam en maakte met zeer grooten eerbied zijn opwachting. Allen verheugden zich evenzeer in den aanblik der vier gemalinnen des Konings, dochters van Koning Kṛtanagara, die even schoon waren als godenvrouwen."

Hier openbaart zich eenig verschil met het bericht van 't geschiedboek, waarin van slechts twee dochters van Kṛtanagara gesproken wordt, die door Raden Wijaya gehuwd werden, en wel eerst nadat hij de Tataren gepaaid had met belofte ze den Keizer van China aan te bieden. Daaruit mag men opmaken dat hij ze huwde kort vóór of na zijne troonsbestijging. Het wordt in de Pararaton gezegd dat hij slechts twee der dochters tot vrouw nam. Als derde vrouw (bini haji) noemt de Pararaton, p. 24 (vert. p. 76) de Maleische prinses Dara Pĕṭak, welke door de Javaansche, van Sumatra terugkeerende troepen was medegevoerd.

In den volgenden Zang weidt de dichter uit over de gemalinnen des Konings, die met name genoemd en gekarakteriseerd worden, doch in zulke dubbelzinnige uitdrukkingen en tevens in zoo'n slechten stijl, dat men naar 's mans bedoeling raden moet. Niettemin zal ik beproeven er naar mijn beste vermogen een vertaling van te leveren.

Zang 46.

In Çārdūlawikrīḍita-maat:

ndan saṅ Çrī-Parameçwari Tribhuwanānāmāgrajānindita |
tansah dyah duhitā prakāçita Mahādewy ānulus riṅ hajöṅ |
Prajñāpāramitākya saṅ maka-Jayendrādewy ānindyeṅ raras |
dyah Gāyatry anurāga wuṅsu pinakādi'n-rājapatnīṅ puri || 1 ||

D. i. "En wel Hare Hoogheid Parameçwari (Oppervorstin) Tribuwana genaamd, de oudste, de onberispelijke; onmiddellijk op haar volgende Vrouwe Prinses bekend als Mahādewī, volmaakt van schoonheid; Prajñāpāramitā, die onberispelijk in aanminnigheid als Jayendra dewī fungeerde; Vrouwe Gāyatrī, de beminde, de jongste, nam de eerste plaats in als koningsvrouw in de Kraton."

De onzekerheid der vertaling vloeit voort uit de dubbelzinnigheid van eenige benamingen. Mahādewī is eigenlijk geen eigennaam, maar een titel. Toch zie ik niet dat daarmee hier iets anders dan een eigennaam kan bedoeld zijn. Wel is Madādewi een benaming voor de godinnen Pārwatī en Laksmī, doch niet als eigennaam. Een aannemelijke verklaring van den titel Jayendradewī, of zooals er eigenlijk staat: Jayendrā dewī, vermag ik niet te geven. Prajñāpāramitā, oorspronkelijk de verpersoonlijkte Hoogste Wijsheid (alias Māyā, de Natuur) is hier ondubbelzinnig een eigennaam.

Uit den vierden regel moet men opmaken dat Gāyatrī, hoewel de jongste der zusters, de favorite des Konings was. Dat zij de meest begunstigde was, ligt ook opgesloten in anurāga.

Uit Zang 48 blijkt dat Kṛtarājasa bij twee zijner gemalinnen dochters naliet, van wie de oudste de later zoo beroemd geworden Regentes, Hare Hoogheid van Jīwana (Kahuripan) was, en de jongste, Hare Hoogheid van Daha. De namen hunner moeders worden in bedoelden Zang niet genoemd; zij worden alleen aangeduid als prawararājapatny anupama „de allervoortreffelijkste, onvergelijkelijke gemalinnen des konings”.

In de Pararaton, p. 24, wordt gezegd dat de oudste der twee met Raden Wijaya gehuwde Prinsessen resideerde te Kahuripan, de jongste te Daha. Dit nu houd ik voor een vergissing, ontstaan door verwarring van de moeders met de dochters, en daarom acht ik 't bericht in 't gedicht in dit opzicht alleen juist.

Alles wel overwogen, schijnt mij de voorstelling in den Nāgarakṛtāgama ten aanzien van Wijaya's gemalinnen meer te vertrouwen dan die in de Pararaton, ook omdat ze veel vollediger is.

Eenige moeielijkheid baart in den laatsten regel de tweede strofe, die hier volgt:

ndan rakweki n-atĕmw amiñtiga siran wwaṅ sānak ārddhāparö |
āpan rakwa Bhaṭāra Wiṣṇu mamisan parṇṇah nirān tan madoh |
lāwan Çri-Narasiṅhamūrtty awĕka ri dyah Lĕmbu Tal suçrama |
saṅ wireṅ laga dhinarmma ri Mirĕṅ Boddhapratiṣṭāpagĕh || 2 ||

D. i. De onderhavige met elkander getrouwden nu bestonden malkaar in den derden graad, waren dus vrij na verwant, want Bhaṭāra Wiṣṇu (wardhana) was verwant in den eersten graad, in een niet verre familiebetrekking, met Z. Hoogh. Narasiṅhamūrti, die tot dochter had de wakkere Lĕmbu Tal; de manmoedige in den oorlog, die bijgezet is te Mirĕṅ en vereeuwigd door de oprichting van een Buddhistisch beeld.”

Wat hier gezegd wordt, is grootendeels duidelijk genoeg en onbetwistbaar juist. Immers, de Prinsessen waren de kleindochters van Wiṣṇuwardhana, en Raden Wijaya was de kleinzoon van Narasiṅhamūrti; zij waren dus verwanten in den derden graad, terwijl de laatstgenoemde en Wiṣṇuwardhana elkanders volle neven waren, mamisan.

Voorts hebben wij aan Prapañca de wetenschap te danken, dat Narasiṅhamūrti de vader was van Lembu Tal. Deze dame nu — zoo vernemen wij uit den eersten regel van den volgenden Zang —, was de moeder van Raden Wijaya, want wij lezen daar: Dyah Lĕmbu Tal sira maputra ri saṅ narendra, Vrouwe Lĕmbu Tal had tot zoon den Koning (nl. Kṛtarājasa). Nu gaat er een licht op over een voor ons, doch niet voor de tijdgenooten dubbelzinnige uitdrukking in de meer vermelde oorkonde van 1216 Çāka, waarin Kṛtarājasa zich noemt: „Narasiṅhamūrtisutātmaja". De samenstelling sutātmaja kan evengoed opgelost worden in sutā + ātmaja, d. i. dochterszoon, als in suta — ātmaja, zoons zoon. Dank zij dat bericht in 't gedicht, weten wij nu dat het eerste bedoeld is. [1])

Bij een vroegere gelegenheid heb ik, verleid door een bericht in de Pararaton, gemeend Lĕmbu Tal te mogen vereenzelvigen met de Maleische Prinses Dara Pĕṭak. Dat was een grove dwaling, welke ik blijde ben hier te kunnen erkennen.

De laatste regel der strofe is even dubbelzinnig in 't Hollandsch, als in 't oorspronkelijke. Waarop toch slaat het betrekkelijke „die"? op den vader of op de dochter? Wegens 't epitheton „manmoedig in den oorlog" zou men geneigd wezen te denken aan een man, maar in den volgenden Zang wordt een vrouw gekarakteriseerd als wira widagdha wijnāna, manmoedig, bij de hand en wijs. Verder blijkt uit Zang 41, st. 4, dat Narasiṅhamūrti na zijn dood bijgezet was op twee plaatsen, Wĕṅkĕr en Kumitir, dus niet te Mirĕṅ. Er is dus hier geen sprake van hem, zoodat alleen overblijft zijne dochter. Zij was het, die te Mirĕn begraven en door een Buddhistisch beeld met haar trekken vertegenwoordigd was voor 't nageslacht. „Buddhistisch" behoeft niet noodzakelijk een „Buddhabeeld" te beteekenen: ook een godin uit het Buddhistisch Pantheon kan daarmeê bedoeld zijn.

[1]) Dat de vertaling „zoon van den uit Narasingha's evenbeeld geborene", door Brandes (Parar. 80) gegeven, hiermede vervalt, behoeft niet uitdrukkelijk gezegd te worden

Zang 47.

Deze Zang, in Wasantatilakā-maat, begint aldus:

Dyah Lĕmbu Tal sira maputra ri saṅ narendra.
nā don nirāṅ rĕsĕp amiṅtiga len suputrī.
nā lwir pawor ni pakurĕn haji saikacitta,
sājñā nirājña kinabehan aweh sukeṅ rāt ‖ 1 ‖

D. i. „Vrouwe Lĕmbu Tal had tot zoon den Koning. Gelijk deze zich gedroeg (d. i. in zijn gedrag toonde) in 't besef (dat hij besefte) dat hij met de Prinsessen (zijne gemalinnen) in den derden graad verwant was, zoo waren zij in haar gemeenschappelijk echtgenootschap van den Vorst, (steeds) één van zin: al wat hij beval, was een bevel van allen gelijkelijk, bevorderende het geluk van 't geheele volk."

Nu volgt een strofe waarin allerzonderlingst een feit vermeld wordt na den dood van Kṛtarājasa, terwijl eerst in de volgende strofe van diens overlijden gewag gemaakt wordt. De in alle opzichten onbeholpen verzen luiden aldus:

Riṅ Çāka sapta-jana-sūryya narendra warṇṇan.
mastwākĕn ātmaja nirāṅ siniwiṅ Kaḍintĕn,
Çrīndreçwarību nira wīra widagdha wijña,
rājābhiṣeka Jayanāgara tanhanoli ‖ 2 ‖

D. i. „In het Çākajaar 1217 moet van (den) Koning verhaald worden dat Hare Hoogheid Indreçwari, zijne heldhaftige, beleidvolle, verstandige moeder, zijnen zoon bevestigde als heerscher in Kaḍiri, met den koningstitel Jayanāgara, niet anders."

Niet alleen de onbeholpenheid van den stijl, maar ook de dubbelzinnigheid van sommige uitdrukkingen bemoeielijkt de verklaring van deze verzen. Nira, van hem, kan slaan op den (reeds overleden) Koning, maar in ibu nira, „zijne moeder", kan het ook terugwijzen op den zoon. Daarenboven kan nira ook „van haar" beteekenen. Om de zaak nog ingewikkelder te maken, spreekt de dichter hier van eene Indreçwari, die elders niet genoemd is. Is het eenvoudig een titel van Lĕmbu Tal? Men zou geneigd wezen dit aan te nemen, omdat zij gekarakteriseerd wordt in bewoordingen die overeenkomen met hetgeen van Lĕmbu Tal gezegd wordt in de slotstrofe van Zang 46. Is daarentegen Indreçwarī de moeder van Jayanāgara, niet de grootmoeder, dan is het vreemd dat de dichter haar niet onder de gemalinnen van Raden Wijaya genoemd heeft, over wier eensgezindheid hij zoo even uitweidde, tenzij Indreçwarī slechts een variant is van Jayendradewī.

Uit een zinsnede in de meermalen reeds aangehaalde oorkonde

van 1216 [1]) blijkt, dat Kṛtarājasa spreekt van Çrī-Jayanagara. Daaruit mag men toch wel opmaken dat bedoeld is het zoontje, dat hij met den koningstitel vermeldt, daardoor te kennen gevende, dat hij dit kind tot zijn opvolger bestemde. Na zijn dood werd uitvoering gegeven aan zijn wil door een vrouw, die ten tijde der minderjarigheid van Jayanagara de teugels van 't bewind voerde. Wie was die vrouw? De Koninginne-Moeder, Lĕmbu, die echter niet: Indreçwarī genaamd wordt, of was het de moeder van Jayanagara, volgens de Pararaton eene Maleische prinses, Dara Pĕṭak, dus niet te vereenzelvigen met Jayendradewī? Ik waag het niet, te beslissen.

De zonderlinge volgorde in 't verhaal der gebeurtenissen is misschien zóó te verklaren, dat de dichter wist hoe Jayanagara reeds als kind door zijn vader tot opvolger bestemd was. Wat hij wilde zeggen, zou dus met andere woorden aldus kunnen uitgedrukt worden: "De Koning (Kṛtarājasa) bestemde vóór zijn dood, dat zijn zoontje onder den titel Jayanagara den troon zou bestijgen. Aan den koninklijken wil werd later uitvoering gegeven door de moeder". Wat betreft de bijzonderheid dat Jayanagara heerscher werd in Kaḍiri, dit meen ik zóó te moeten verklaren, dat gezegde vorst ten tijde van zijn minderjarigheid als Infant beschouwd werd en als zoodanig in naam heerscher werd van een deel des rijks; iets dergelijks als bijv. de troonopvolger in Engeland, Prins van Wales; in België, Hertog van Brabant heet. Jayanagara werd dus Prins van Kaḍiri, terwijl zijne moeder of grootmoeder tot aan zijn meerderjarigheid 't opperbestuur in handen had.

T a n h a n o l i, niets anders, is een stoplap.

In de derde strofe lezen wij 't volgende:

Riṅ Çāka mātry-aruṇa lina niraṅ narendra |
drāk pinratiṣṭa Jinawimba sireṅ purī jro |
Antaḥpura ywa panĕlah nikaṅ sudharmma,
Çaiwapratiṣṭa sira teki muwah ri Simpiṅ || 3 ||

D. i. "In 't Çakajaar 1216 overleed de Vorst. Weldra werd een beeld als Jina van hem opgericht in 't binnenste van den koningsburg; Antaḥpura [2]) dan is de naam van dien grafkapel. Voorts werd een Çiwaietisch beeld van hem opgericht te Simping."

In de Pararaton wordt eveneens vermeld dat Kṛtarājasa bijgezet

[1]) Zie Brandes, Pararaton, blz. 111

[2]) De tekst heeft A n t a ḥ p u r ā y w a, waarmede ik niets weet aan te vangen. Ik vermoed dat het een schrijffout is voor Antaḥpura ywa, waartegen geen metrisch bezwaar bestaat, daar de korte klinker vóór y w a prosodisch lang is. Mijn vertaling berust op de lezing y w a.

werd in de Antahpura, d. i. de Dalĕm. De graftempel te Simping wordt in de Pararaton niet vermeld.

Mātry-aruṇa staat voor mātr-aruṇa.

Jina kan evengoed „de Buddha" als een of ander der Dhyāni-Buddha's beteekenen. Met „Çiwaietisch" zal een of andere vorm van Çiwa bedoeld zijn.

Zang 48.

Deze Zang, in Madraka-maat, begint aldus:

Ndah kawĕkas narendra Jayanāgara prabhu ri Tiktawilwa nagarī |
mwaṅ nṛputrikāntĕn ira mebu saṅ prawararājapatny anupama |
saṅ rwa paḍottameṅ hayu baṅun rwa niṅ Rati'n'anorakĕn surawadhū |
nātha ri Jīwanāgraja nira nṛpe Daha sira pamuṅsu siniwi || 1 ||

D. i. „Hij liet dan (bij zijn sterven) na Jayanāgara als Heer in Tiktawilwa (Majapahit), en de prinsessen diens jongere zusters, die tot moeder hadden de onvergelijkelijke, voornaamste gemalin des (overleden) konings; beide, gelijkelijk uitmuntende in schoonheid, leken een paar Rati's [1]), de Hemelnimfen overtreffende. De oudste was heerscheres in Jiwana (al. Kahuripan); de jongste heerschte als vorstin in Daha."

De twee prinsessen van wie hier sprake is, zijn degene die in Pararaton, blz. 27, betiteld zijn als Bhreng Kahuripan (d. i. Hare Doorluchtigheid te Kahuripan) en Bhreng Daha. De eerste, die later gedurende de minderjarigheid van haar zoon Hayam Wuruk de teugels van 't bewind voerde, heet in Zang 2 Tribhuwana-wijayottuṅga-dewī [2]); in de oorkonde, door Brandes medegedeeld in Pararaton, blz. 121, luidt de titel: Tribhuwanottuṅga-dewi Jayawiṣṇuwarddhanī [2]). Hare Doorluchtigheid te Daha heet in Zang 4 als vorstin Hajirājadewī Mahārājasa; in bedoelde oorkonde is haar naam Wiyat, doch hoe zij als vorstin betiteld wordt, is wegens een lacune in 't stuk niet meer te lezen, behalve de laatste lettergreep wi, zeker wel de laatste lettergreep van dewī.

Uit de bewoordingen van den dichter kan men opmaken, dat de Prinsessen van een andere moeder waren dan Jayanagara. Terecht heeft Brandes ze dan ook [3]) „halve zusters" genoemd, ofschoon de oorspronkelijke tekst eenvoudig „sanak" heeft. In 't gedicht heeten ze bepaaldelijk „jongere zusters". Aangezien er tusschen de geboorte van Jayanagara en den dood zijns vaders nauwelijks een jaar verloopen

[1]) De tekst heeft foutief Jīwayo.
[2]) Rati is de gemalin van Kāma, den Minnegod.
[3]) Zie Pararaton, blz 109.

kan wezen, moet de jongste der twee zusters na den dood haars vaders geboren zijn, hetgeen natuurlijk volstrekt niet onmogelijk is.

Het is moeielijk met zekerheid te zeggen, wie van Wijaya's gemalinnen de moeder van genoemde prinsessen was. Vermoedelijk is het de in Zang 46 eerstgenoemde, want de daar gebezigde uitdrukking Parameçwarî en in Zang 48 Prawararājapatnî komen feitelijk op hetzelfde neer. Daarenboven vormt haar vorstinnentitel Tribhuwana ook een bestanddeel in den titel van Hare Doorluchtigheid te Kahuripan.

In de tweede strofe wordt het volgende verhaald:

Riṅ Çakakāla mukti-guṇa-pakṣa-rūpa Madhumāsa ta pwa caritan |
Çrî-Jayanāgara prabhu n'umaṅkat aṅhilakĕn musuh ri Lamajang |
bhraṣṭa Pu Nambi [1]) sāk sakulagotra ri Pajarakan kuṭanya kapugut |
wrinwrin arĕs tikaṅ jagat i kaprawîran ira saṅ narendra siniwi || 2 ||

D. i. "In 't Çakajaar 1238, in de maand Madhu (de Lentemaand) zij vermeld, dat Z. Maj. de Koning Jayanagara, de Vorst, optrok met doel de vijanden te Lamajaṅ te verdelgen. Pu Nambi kwam ten val met zijn familie en verdere verwanten, te Pajarakan werd zijne veste afgebroken. De wereld was ontsteld en vervaard door de heldhaftigheid van den regeerenden vorst."

De tocht van Jayanagara tegen Lamajang en de tuchtiging van Nambi worden ook in de Pararaton [2]) verhaald. In 't jaartal van die gebeurtenis heb ik gissenderwijs aan mukti de cijferwaarde van 8 toegekend, alleen steunende op de Pararaton t. a. p. Ik vermoed dat men mukti, verlossing, genomen heeft als synoniem van wimokṣa: bevrijding. Nu bedraagt het aantal wimokṣa's bij de Buddhisten 8.

Wat de dichter van Jayanagara, wiens heldhaftigheid hij zoo verheft, weet te vertellen, is uiterst mager, vergeleken met hetgeen de Pararaton te lezen geeft. In de nu volgende strofe wordt 's konings dood beschreven.

Riṅ Çakakāla windu-çara-sūryya saṅ nṛpati mantuk iṅ Haripada |
çîghra sirān dhinarmma ri dalĕm purāruca nira Wiṣṇuwimba parama |
len ri Çilā Pĕṭak mwaṅ i Bubāt padāpratima Wiṣṇumūrtty anupama |
riṅ Suka-lila taṅ Sugatawimba çobhita n'Amoghasiddhi sakala || 3 ||

D. i. "In 't Çakajaar 1250 keerde de Vorst terug naar Wiṣṇu's hemel; kort daarop werd hij bijgezet in de Dalĕm van den hofburg; zijn beeld (daar) is een allervoortreffelijkst Wiṣṇubeeld. Ook te Çilā

[1]) De tekst heeft verkeerdelijk Namti.
[2]) Blz. 26

Pĕṭak en te Bubat heeft hij onvergelijke beelden naar zijn gelijkenis in de gedaante van Wiṣṇu. Te Suka-līla is zijn fraai Buddha-beeld als Amoghasiddhi in levenden lijve."

De datum van Jayanagara's overlijden, hier opgegeven, komt overeen met het jaartal in de Pararaton. Daarentegen wijken onze twee bronnen van elkaar af ten opzichte der plaatsen waar zijn stoffelijk overschot rustte. De Pararaton kent alleen als zoodanig Kapopongan, anders genaamd Çṛṅgapura, dat oogenschijnlijk met geen der bovengenoemde plaatsen kan vereenzelvigd worden. Nademaal de graftempels van Jayanagara opgericht zijn niet zoo heel lang vóórdat Prapañca zijn gedicht schreef, mag men aan zijn getuigenis in dezen onvoorwaardelijk geloof schenken. Van de plaatsnamen in 't gedicht komt ook in de Pararaton (blz. 26, 28, vg.) Bubat voor, maar niet als heiligdom gewijd aan de nagedachtenis van Jayanagara.

Onder "Buddhabeeld" heeft men te verstaan "beeld van een Dhyāni-Buddha", en wel van Amoghasiddhi.

Uit het door den dichter vermelde mag men opmaken, dat Jayanagara een bijzondere vereering had voor den god Wiṣṇu, al paarde hij daaraan den noodigen eerbied voor den Mahāyānistischen Jina Amoghasiddhi.

Zang 49.

De maat hiervan is Bhujaṅgaprayāta. De twee eerste strofen luiden als volgt:

Tuhun riṅ Çakābdendubāṇa-dwi-rūpa |
nṛpe Jiwana kyāti mātā narendra |
gumantīrikaṅ Tiktamālūra rājnī |
pitā Çrī-narendra rikaṅ Siṅhasāri || 1 ||
paniṅkah [1]) nira Çrī-mahārājapatnī |
sirāteki maṅgalya riṅ wiçeṣa |
sutā mantu len potrakān rāja rājnī |
sirāṅratwakĕn mwaṅ rumākṣĕṅ sakārya || 2 ||

D. i. "In 't Çakajaar 1251 dan volgde de vorstin te Jiwana, welvermaard, de moeder van den tegenwoordigen Koning Hayam Wuruk) als koningin in Tiktamālūra (Majapahit) op, (en) zijn vader te Siṅhasāri; volgens de regeling van Hare Hoogheid de Groote Koningsvrouw. Deze had in de wereld het bijzondere geluk dat haar dochter, schoonzoon en kleinzoon vorsten en vorstinnen waren. De laatste (de dochter) nam de koninklijke heerschappij waar en strekte hare regeeringszorg uit over alle aangelegenheden."

[1]) Paniṅṭah in den tekst is een schrijffout.

De moeder van Hayam Wuruk, de beroemde vrouw die wij als Tribhuwanottuṅgadewī Wiṣṇuwardhanī hebben leeren kennen, kwam volgens de Pararaton aan 't bestuur in 1250, hetgeen niet noemenswaardig verschilt van 1251 hierboven. Haar man, Çrī-Kṛtawardhana, resideerende te Singasari, is bekend uit Zang 3 en Pararaton (blz. 27), waar ook zijn vroegere naam, Raden Cakradhara [1]) vermeld wordt.

Tikta-mālūra is een Sanskrit-vertaling van Majapahit; evenals Tikta-wilwa in Zang 48; elders, o.a. Zang 6, ook Wilwa-tikta.

De moeder van Hare Hoogheid te Jiwana (Kahuripan) wordt door den dichter aangeduid met den titel van Hare Hoogheid de Groote Koningsvrouw. Hiermede vergelijke men den titel Ratu agĕng, die heden ten dage gevoerd wordt door de Vorstin-Moeder. Als ik de bedoeling van den dichter wel begrijp, was aan deze hooge vrouw het recht toegekend aan te wijzen wie 't bewind zou voeren gedurende de minderjarigheid van haar kleinzoon.

Omtrent de vertaling van den laatsten regel der tweede strofe verkeer ik in twijfel; alles hangt af van de beteekenis welke men hier aan aṅratwakĕn heeft toe te kennen. Dit woord ontbreekt ten eenenmale in K.B.Wdb.; in 't Rāmāyaṇa komt het een paar maal voor in den zin van "tot koning aanstellen, als koning erkennen". Zulk een werkwoord eischt een object bij zich, en dat ontbreekt in het vers. Daarom geloof ik, dat de dichter bedoelt "de koninklijke heerschappij waarnemen". Zoo dit juist is, slaat "zij" op de rājñī, 't laatste woord in den vorigen regel, op de Koningin Regentes. Blijft men bij de beteekenis "tot koning (of: koningin) aanstellen", dan heeft "zij" betrekking op hare Moeder, de Groote Koningsvrouw. Doch dit past slecht bij "en strekte hare regeeringszorg uit over alle aangelegenheden", en nog slechter bij de bewoordingen der onmiddellijk volgende strofe. Men kan niet zeggen dat Prapañca de gave bezit zich ondubbelzinnig uit te drukken.

Wij komen nu aan de 3de strofe, waar zeer bepaald van de Regentes gesproken wordt.

Riṅ agniṣwarī [2]) Çāka tan çatru çīrṇṇa |
Sadeṅ mwaṅ Kĕṭālah dinon iṅ swabhṛtya |
tĕwĕk niṅ jagadrākṣaṇa bwatnya sumrah |
ri saṅ mantry anāmā Madātyanta wijna || 3 ||

D. i. "In Çāka 1253 verdelgde zij hare vijanden; Saḍeng en Kĕṭa

[1]) De vertaling Parar. blz. 110 is onjuist.

[2]) Zóó leze men voor āgniṣwarī. De dichter heeft zich veroorloofd ari te schrijven voor hari.

leden de nederlaag, door hare troepen beoorloogd. Ten tijde van hare regeering vertrouwde zij den last ervan toe aan den Minister, Mada genaamd, een zeer beleidvol man."

De zaak van Sadeng wordt ook in de Pararaton verhaald, en wel uitvoeriger: ook in hetzelfde jaar gesteld. Van Kĕṭa — zoo dit de ware lezing is — wordt daar niet gerept.

De Minister Mada is de vermaarde Gaja Mada, aan wiens kloek bedrijf het te danken was dat een groot deel van den Indischen Archipel de opperheerschappij van Majapahit moest erkennen. Hij leefde nog in Çāka 1273 [2])

In de volgende strofe wordt de tuchtiging van Bali bezongen.

Muwah riṅ Çakābdeṣu-māsākṣi-nābhi |
ikaṅ Bāli nāthanya duççīla nīca |
dinon iṅ bala bhraṣṭa sakweh wināça [3]) |
arĕs salwir iṅ duṣṭa maṅdoh wiçāta || 4 ||

D. i. "Voorts in 't Çakajaar 1256 werd de snoode, laaghartige vorst van Bali beoorloogd door 't (Javaansche) leger; hij kwam ten val met alle (de zijnen) en sneefde. Vervaard vloden allerlei boosdoeners ver weg."

Volgens de Pararaton (blz. 28; vgl. blz. 120) deed Gaja Mada een gelofte om ettelijke eilanden te onderwerpen, o. a. Bali. Dat het voornemen ten uitvoer gebracht is geworden, blijkt uit het gedicht.

Met de onderwerping van Bali besluit het geschiedverhaal, zooals de dichter, naar hij zelf mededeelt, het hoorde uit den mond van den Ācārya Ratnāṅça. De ontmoeting met dit personaadje wordt door Prapañca uitvoerig beschreven in Zang 38, str. 3 vgg. Het was ten tijde dat de dichter Koning Hayam Wuruk op een rondreis vergezelde, dat hij van de gelegenheid gebruikte maakte bij voormelden Ācārya een bezoek af te leggen. Dit lezen wij in de volgende strofe in Waṅçapatrapatita, Zang 38:

Çrī-naranātha lālana yayā ratha nira malaris |
prāpta ri Siṅhasāri tumame wĕgilan ira huwus |
ndan rakawi ywa mampir i siraṅ Sugatamuniwara |
sthāpaka riṅ sudharmma tuwi gotrasawala dumungĕn ||

D. i. Z. Maj. de Vorst, een toer makende, zette in zijn wagen den tocht voort totdat hij Singasari bereikte, waar hij reeds zijn tijdelijk verblijf betrokken had, toen de hofpoeët een bezoek bracht

2) Zie o. a.
3) Conjectuur voor naça.

aan een uitnemenden Buddhistischen Wijze, opzichter van de tempelgebouwen en het bewaren der geslachtslijsten."

Het woord rakawi, dat ik vertaald heb met "hofpoeët", bevat hetzelfde voorvoegsel als rāma, Vader, reṇa, Moeder, raka, oudere broeder, enz. Het is zoo iets als "Zijn Edele". De dichter kwalificeert zichzelven als rakawi, niet zoozeer waarschijnlijk om den indruk te wekken dat hij een "voornaam dichter" is, als wel om te kennen te geven, dat hij de koninklijke gunst geniet; men kan den term vergelijken met het "Poet laureate" der Engelschen.

Het is duidelijk, dat de eerwaarde Buddhistische geestelijke het ambt van tempelwachter bekleedt en dat bij hem geslachtslijsten berusten; van wie, blijkt niet, vermoedelijk van voorname families.

Het woord stkāpaka, bepaaldelijk van een Buddhistischen beambte, komt meermalen voor, gelijk men zien kan in K.B.Wdb. i. v.

De beschrijving van dezen persoon wordt voortgezet in de volgende strofe:

Wṛddha halintaṅ i çaçi sahasra tuwuh ira huwus |
satya suçīla satkula kadaṅ haji suyaça |
pūrṇṇa tameṅ kriyā mara tan aṅkadhara panagara |
kyātīri Mpuṅku huttama kaṣatpadan ira satirun ||

D. i. "Hij was oud, had reeds den leeftijd bereikt van over de duizend maanden; Hij was braaf, deugdzaam, van goeden huize, verwant met beroemde vorsten, ten volle ervaren in de ceremoniën, opdat niet . . . . [1]); alom bekend was het, dat Z. Hoogeerwaarde zijn ambtsplichten op voorbeeldige wijze vervulde."

Naam en titel van den grijsaard, die over de 83 jaar oud was, vernemen wij eerst uit Zang 49, als Ācārya Ratnāṅça.

Kaṣatpadan, in den tekst slecht gespeld kaṣadpadan, wordt in K.B.Wdb. vermeld onder ṣatpada, maar niet verklaard. Het grondwoord ṣatpada, bij, is bekend genoeg, maar er bestaat in 't Skr. geen afleiding van, die licht verspreidt over de beteekenis van kaṣatpadan. Mijne vertaling is dus maar een gissing.

De dichter gaat, na de lofrede op den hoogeerwaarden Buddhistischen leeraar, over tot het verhaal hoe hij ontvangen wordt.

Çighra katangama ywa si walat nira wawaṅ asĕgĕh |
ḍū, laki, bhāgya saṅ kawi saṅ amrih amarĕki haji |
saṅ wĕnaṅ āçrayān masiha riṅ kadaṅ amĕlas arĕp |
māsku kadiṅ panipyan aparan ta pasĕgĕha tĕmun ||

[1]) De volgende woorden onverstaanbaar.

D. i. "Aanstonds ontving hij blijde den persoon, die hem (met een bezoek) kwam lastig vallen, en sprak hij ter verwelkoming hem toe: "Och, kerel, welkom is de Dichter, die ijverig den Vorst zijne opwachting pleegt te maken; die als een toevlucht kan genomen worden en zich ontfermen zal over zijne medelijdenswaardige verwanten. Mijn waardste! het is als een (zoete) droom [2]). Welk gastonthaal is het, dat gij wilt vinden?"

In si walat ligt in 't persoon aanduidende si tevens een bewijs van nederigheid opgesloten. Men zou de geheele uitdrukking ook kunnen weêrgeven met "indringer", of "plaag". Men vergelijke een uitdrukking als "mijn huisplaag" in onze taal, ofschoon dit niet op een onwelkomen gast wordt toegepast.

Inplaats van de frase "Welk gastonthaal" enz., zouden wij zeggen: "waaraan heb ik uw bezoek te danken en waarmede kan ik u dienen".

Het antwoord op de vraag van den gastheer wordt in de volgende strofe gegeven.

Ndon rakawi n'parāhyun atañā krama ni tuhatuha |
Çrī naranātha saṅ paḍa dhinarmma satata pinarĕk |
mukya bhaṭāra riṅ Kagĕnĕṅan karuhuna wuwusĕn |
pūrwwakathā nirān Giriçwarasuta caritan ||

D. i. "Het doel van 's Dichters bezoek is: hij wenscht te vragen naar den levensloop der Ouden, der doorluchtige heerschers, die bijgezet zijn in graftempels, welke men nog steeds eerbiedig nadert; te beginnen met den Bhaṭāra te Kagĕnĕṅan; spreek 't eerst van hem; vertel zijn voorgeschiedenis als zoon van Giripatiçwara."

Het woord Bhaṭāra is hier in 't verband onvertaalbaar. Er ligt in opgesloten dat Koning Rājasa, die na zijn dood in de Caṇḍi te Kagĕnĕngan vereeuwigd was door een Çiwabeeld met zijne trekken, geacht werd goddelijke eer waardig te zijn.

Aan 't verzoek van den dichter geeft de grijsaard bereidwillig gehoor. Dit wordt ons medegedeeld in Zang 39. Daarop begint het geschiedverhaal met Zang 40, hetwelk voortgezet wordt tot in Zang 49, ter plaatse waar wij zijn blijven stilstaan. Daarna gaat Prapañca in dezer voege voort:

"Daṅ ācāryya Ratnāṅça nā liṅ nirojar |
tuhūjar ni saṅ wṛddha pojar nirāṅrĕṅ |
katon kottaman Çrī-narendra rikaṅ rāt |
apan dewawaṅçāthawā dewamūrtti ||

[1]) Zoo leze men voor 't zinledige kahāṅçama van den gedrukten tekst.
[2]) Namelijk: uw bezoek.

D. i. "Zoo waren de woorden, die de Acārya Ratnāṅça sprak. Waar was wat de grijsaard zeide: aandoenlijk zijn verhaal. Duidelijk bleek (daaruit) de hoogheid der doorluchtige heerschers in de wereld; want zij zijn van goddelijk geslachte of wel belichaamde goden (d. i. goden in menschelijke gedaante)."

Deze regels, zoo echt karakteristiek voor den hofpoeët, vereischen geen toelichting. Het thema der vorstelijke heerlijkheid wordt nader uitgewerkt in de volgende strofe:

Ikaṅ wwaṅ rumĕṅwī kathā Çri-narendra |
ndatan [1]) tṛpti cittanya membuh kabhaktin |
mawas pāpakarmmanya māryyāṅaweça |
ikaṅ duhka rogādi māwas wināçā ||

D. i. "Degene die de geschiedenis der doorluchtige heerschers hoort, is niet (er van) verzadigd in zijn geest en zijn gevoel van aanhankelijkheid neemt toe; het is zeker, dat kwade handelingen zullen ophouden hem te bezielen; ongeluk, ziekte enz., zullen zeker verdwijnen."

Nu volgt:

Muwah pāduka Mpuṅku mopakṣamojar |
ikiṅ paṅrĕṅö māsku hīṅanya maṅkā |
tumĕmwe ri kawṛddhyan [2]) in paṇḍitatwa |
phalā niṅ mucap kastawan saṅ wiçeṣa ||

D. i. "Verder verontschuldigde zich Z. Hoogedele Monseigneur en zeide: "Tot hiertoe, mijn waardste, gaat wat Gij wenschtet te hooren. Moogt Gij de vermeerdering van Uwe geleerdheid erlangen als vrucht ervan dat Gij den lof verkondigt van Z. Majesteit."

De Zang besluit met de volgende strofe:

Huwus niṅ sĕgĕh sakramānārjjawāṅliṅ |
rakawy amwitānolihekiṅ swakāryya |
tĕka'ṅ rātri sontĕn mĕgil ri pakuwwan |
kṣaṅeṅjiṅ manaṅkil ri joṅ Narendra ||

D. i. "Na de gastvrije ontvangst nam de Dichter beleefd en oprecht dank betuigende 't woord, en nam afscheid om terug te keeren tot zijne gewone bezigheden. Tegen den avond nam hij zijn intrek in een tijdelijk verblijf; zoodra het morgen was, maakte hij zijne opwachting aan de voeten des Konings."

Onder pakuwwan zal men hier wel hebben te verstaan het kamp, waar Hayam Wuruk zich bij Singasari tijdelijk bevond.

H. KERN.

[1]) De tekst heeft foutief udayan.
[2]) In den tekst corrupt: tumĕmwaṅ hitawṛddyan.

VERORDENINGEN AANGAANDE DE ADAT DER INLANDSCHE CHRISTENEN OP HET EILAND HALMAHERA.

(Zooals die vastgesteld zijn door de Christen-Hoofden en Oudsten der districten Tobelo, Galéla, Kau, Sidangoli en Loda).

Bewerkt en van Aanteekeningen voorzien

DOOR

A. HUETING,

Zendeling der Utrechtsche Zendings-Vereeniging.

Toen de Christelijke zending in de in hoofde dezes genoemde districten vasten voet verkregen had, kwam uit den aard der zaak de nieuwe toestand veelvuldig in botsing met de heidensche adat. Het was nu de taak der zending, ordenend en regelend op te treden. In al de districten, waar het Christendom wortel had geschoten, riep zij daartoe hoofden en oudsten bijeen, en legde dezen de vraag voor, wat voortaan als adat gelden moest.

De besprekingen waren dikwijls heftig, maar men kwam toch tot een resultaat. Op de eerste bijeenkomst volgde eene tweede, op de tweede eene derde, en er zullen waarschijnlijk nog wel meer volgen. De ontwikkeling van het volk schept nieuwe verhoudingen, het doorwerkend Christendom nieuwe gevoelens; beide hebben een wijzigenden invloed op de adat, en daarmede moet voortdurend rekening worden gehouden.

Intusschen geven wij hier, met eenige toelichtingen, de verordeningen zooals die thans zijn vastgesteld.

HOOFDSTUK I.

A. De grond en de opstand daarvan.

a. De grond is het eigendom van den Sultan van Ternate.

Natuurlijk wil dit zeggen: de grond is het eigendom van den „landsvorst”. Men hoort ook dikwerf de uitdrukking: de grond is van de „Compagnie”. Men heeft de vaste meening, dat de

grond als zoodanig niet het eigendom is der gemeenschap, maar van den Vorst — niet als Hoofd der gemeenschap beschouwd, want niemand denkt zich den Sultan van Ternate of het Hollandsch Gouvernement als Hoofd der gemeenschap — maar als buiten of boven die gemeenschap staande Heerscher, op wiens grond men woont.

b. De eerstontginner van den grond krijgt daarop het gebruiksrecht zoowel voor zich, als voor zijn erfgenamen. Dit recht verjaart niet, maar het kan wel verkocht worden.

Wie echter het gebruiksrecht van den grond koopt, koopt daarmede niet den opstand van boomen of gewassen, die daarop gevonden mochten worden, hij moet dien opstand koopen van dengene die ze geplant of onderhouden heeft, indien n.l. de eigenaar een ander is dan die van het gebruiksrecht van den grond.

Indien echter iemand een aanplant verkoopt, verkoopt hij daarmede ook het gebruiksrecht op den grond waarop zich die aanplant bevindt.

Dit gebruiksrecht grenst echter tamelijk dicht aan eigendomsrecht. Onder „ontginnen" verstaat men bepaaldelijk „ontbosschen". Natuurlijk, oorspronkelijk was alles bosch! Wel zijn er nu heele alang-alang-velden maar, met uitzondering van sommige stukken, door boschbrand ontstaan, hebben die ook alle eigenaars. Daar echter het ontginnen soms reeds vijftig, misschien reeds honderd jaar geleden is, kost het wel eens moeite, den rechtmatigen eigenaar op te sporen, aangezien onder de Alfoeren zelve, het recht op alang-alang-velden niet bijzonder gehandhaafd wordt, te meer niet, daar de ontgonnen velden niet verdeeld worden, maar eenvoudig bij den dood van den eigenaar aan de familie verblijven. Al de erfgenamen maken er gebruik van, zoo het hen gelust. Wil echter een buiten de familie staand persoon er gebruik van maken, voor één keer om er op te tuinen, of om voor goed te naasten, dan moet hij betalen, òf huur, per tuin en per rijstoogst een gulden, òf den koopprijs, per tuin een rijksdaalder. De grootte van een tuin is verschillend, maar is toch zelden meer dan $\frac{1}{2}$ H.A. Neemt men nu een stuk grond in gebruik, dan doet eenvoudig de familie zich gelden, tenminste een der leden ervan, die dan beweert er recht op te hebben. Gebeurt het dan, dat men betaalt aan de niet-rechthebbenden, dan geeft dit wel aanleiding tot processen onder de familieleden onderling, maar het eigendomsrecht van den kooper blijft onaangetast.

De aanplant hoort echter niet in den koop. Deze is geheel van den grond te onderscheiden. Bijvoorbeeld: *A* heeft van *B* een stuk grond gehuurd voor één jaar, of voor langer, om er

op te wonen. Hij plant daarop vruchtboomen en verlaat daarna den grond weder. De grond keert nu terug aan den eigenaar, maar de boomen blijven het eigendom van den planter. Of wel, iemand plant een boom op grond, die hem in het geheel niet behoort, dien hij ook niet gehuurd heeft. Toch wordt de aldus geplante boom zijn eigendom.

Ik kocht, bij mijn komst te Tobèlo een erf, ontgonnen grond, de aanplant was echter niet in den koop begrepen. De grond had één eigenaar, de aanplant vele. Ik heb het tien jaar lang moeten aanzien, dat op mijn eigen erf de vruchten geplukt werden door deze en gene, tot tijd en wijle de eigenaars der boomen eens gebrek aan geld kregen, en dus genegen waren de boomen te verkoopen. Na tien jaren waren ze nog niet alle in mijn bezit geraakt. Eén manggaboom, met heerlijke vruchten, had ik reeds lang willen koopen, maar de verkooper van den grond die er geregeld de vruchten van plukte, weigerde. Hij had het geld niet noodig, en had liever de vruchten. Tot ik op zekeren dag ontdekte, dat die boom niet door hem geplant was, maar door een oude vrouw, die hier eens een tuintje gemaakt had, en den boom reeds lang geleden had verkocht aan een handelaar. Toen had ik hem natuurlijk spoedig in eigendom.

Op hetzelfde erf stond een pol sagopalm. De grensscheiding werd gevormd door een riviertje, en die sagopol stond juist op het erf, aan den kant van 't riviertje. Ik kon den eigenaar niet beletten naar zijn eigendom te gaan en had dus ook geen vrijheid van afsluiting van het erf. De eigenaar weigerde beslist de sago te verkoopen, en ik was genoodzaakt de bedding van 't riviertje te verleggen, achter de sagopol om.

Ik ontgon een stuk grond voor den aanleg van een kelapatuin. Die grond scheen niets dan oerwoud te dragen, maar spoedig kwam iemand opdagen, die beweerde, dat zijn overgrootvader daar door een slaaf een tuin had laten maken. De aanspraken waren echter ditmaal nog al zwak, omdat de grond weer met volkomen zwaar bosch begroeid was, zoodat „de moeite voor *mijn* bijl niet minder was dan voor die van den eerstontginner. Toch heb ik moeten betalen, niet alleen voor dien grond, maar ook voor vruchtboomen, die men daar vroeger geplant zou hebben, en die wel niets opleverden, maar toch iets opgeleverd zouden hebben, indien de eigenaars ze maar schoongemaakt hadden.

Koopt men echter een bepaalden aanplant, een kelapa-aanplant, een sago-aanplant, dan koopt men aanplant en grond beide, tenzij natuurlijk het tegenovergestelde uitdrukkelijk bedongen wordt.

c. In het district Galéla heeft elk stamdorp zijn begrensd gebied in het bosch. Elk der leden van het stamdorp mag uit dit gebied halen wat hij wenscht. Lieden van andere dorpen, mogen uit

dit gebied niets halen, zonder voorafgaand verlof van het Hoofd van het betrokken stamdorp.

In de districten Tobèlo en Kau kent men geen bepaalde grenzen der stamdorpen. Het bosch is daar algemeen eigendom, waaruit elk eenvoudig neemt wat hem goeddunkt.

Ik weet niet, of dergelijk recht ook bij andere stammen heerscht, maar ik geloof het niet. Hoe de Galélareezen er toe komen, begrijp ik ook nog niet. Klaarblijkelijk is bij hen het algemeen stamverband niet zoo sterk meer, als bij hun vorige landgenooten. Ook heeft wellicht de wijze van wonen, om het meer van Galéla, in tamelijk ver van elkaar verwijderde dorpen, er toe bijgedragen. De Tobèloreezen daarentegen woonden bij elkaar, wel in stamdorpen verdeeld, maar in elkaars onmiddellijke nabijheid. Ook was hun land wellicht betrekkelijk grooter, dan dat der Galélareezen. Zij woonden dicht bij elkaar en hebben zich van die hoofdvestiging uit, over het geheele district verspreid, elk nemende wat hem goed dacht, door elkaar, naar elks lust.

d. Boomen in het bosch zijn het eigendom diergenen, die ze van een eigendomsteeken voorzien. Aldus zijn ook de gom-copalboomen het eigendom van hem, die ze voor de eerste maal aantapt of inkeept.

Dit geldt van „boschboomen", door niemand geplant natuurlijk. Bv., iemand wil een huis bouwen en gaat nu naar het bosch, zoekt de boomen uit, die hem voor dit doel dienstig zijn, en geeft daar een hak in. Deze zijn daardoor de zijne geworden, en een fatsoenlijk man zal zich nooit boomen toeëigenen die door een ander aldus gemerkt zijn. Ook lieden die prauwen maken, merken wel lang van te voren, voor hun doel geschikte boomen. Sommigen echter beweren, dat een hak of keep niet genoeg is, en dat, om het eigendomsrecht te handhaven, de plek rond de boom ook schoongemaakt en schoongehouden moet worden. Dergelijk schoonmaken gebeurt ook wel door lieden, die zich het recht op een vruchtboom wilden toeëigenen, die eigenlijk familieëigendom is. Voor één pluk wordt dan dat recht erkend.

Eenmaal besteedde ik het leveren van ijzerhout aan. Drie lieden, nog al brutaaltjes, gingen toen naar een zeker eiland dicht in de buurt, en voorzagen al de goede ijzerhoutboomen van een eigendomsteeken, niet, omdat het district niet genoegzaam boomen had, maar omdat ze op dat eiland dicht aan zee stonden, en dus gemakkelijk te vervoeren waren. Anderen, die ook dadelijk een begeerig oog op die boomen sloegen, wilden het aldus genomen recht niet erkennen. Het werd een rechtzaak, en toen werd uitgemaakt, dat in dit

geval, de drie menschen onrecht hadden. Het ijzerhout was voor allen, allen hadden het noodig, dus was het zich toe-eigenen door die drie, onder deze omstandigheden, als roof te beschouwen.

Is het in het algemeen bewezen, dat iemand een gemerkten boom genomen heeft, vooral als daaromheen ook nog schoongemaakt is, dan wordt dit feit als diefstal vervolgd.

De meeste zaken echter ontstaan over de gom-copalboomen. In het district Tobèlo komen die niet voor, wel op het (half Tobèloreesche, half Galélareesche) eiland Morotai. Het komt n.l. heel veel voor, dat niet de boomen natuurlijk, maar de gom gestolen wordt, die uit de gemaakte inkervingen gevloeid is. Natuurlijk zijn dergelijke diefstallen voor den inlandschen rechter moeilijk te bewijzen.

De gom-copalboomen zijn een kostbare bezitting, ze gaan ook gewoon als eigendom, met de erfgoederen over, en blijven dan behooren tot het familiebezit. Ook onder de familiën ontstaat dan nog wel eens twist naar aanleiding dier boomen, maar toch niet zoo heel veel. Men gaat maar eens nu en dan die boomen opzoeken als men geld noodig heeft, en gewoonlijk doen verschillende familieleden dit niet terzelfder tijd, zoodat men elkaar wel uit den weg loopt.

Op het eiland Morotai kwam het een paar jaren geleden voor, dat slimme handelaren, Chineezen, maar ook veel Arabieren van de bevolking de gomboomen gekocht hadden, d. w. z. ze beweerden dat zij ze gekocht hadden. Eigenlijk hadden ze de bevolking eerst in schuld gebracht, en toen voor de schuld de boomen maar genomen. Hierover ontstond groote ontevredenheid. Men scheen te meenen, of te gevoelen, dat toch de boomen geen eigendom waren, en dat het recht tot aftappen der gom niet aan vreemden verkocht kon worden. De boomen, het bosch is het eigendom der opwonende inlandsche bevolking. De bevolking erkent het bezitrecht van den Sultan van Ternate, maar meent dat zij, door belasting te betalen, recht krijgt op de opbrengst van zee en land, voor zoover dit geen particulier eigendom is geworden. Een vreemde echter deelt dat recht niet, en men voelde zich dus zeer bezwaard, door het in eigendom overgaan der gomboomen aan de handelaren. De Sultan van Ternate hoorde van de zaak en zond een vertegenwoordiger, om namens hem recht te doen. Het recht der inlandsche bevolking op de bosschen werd erkend, de handelaren moesten er afstand van doen, maar ieder der bevolking die klachten inbracht, moest, om zijn rechten erkend te zien, een aanzienlijke som aan des Sultans vertegenwoordiger betalen: wilde of kon men dit niet, dan erkende de Sultan het eigendomsrecht niet, en op deze wijze werd een belangrijke som in de kas van den Sultan van Ternate gesleept, of door diens Hoofden gestolen, 't geen voor de bevolking toch op hetzelfde neerkwam.

B. OVER DORPSRECHTEN.

a. Ieder is verplicht in een dorp te wonen.

Deze bepaling is geenszins overbodig. Vroeger toch bestond zij niet. Wel was iedereen lid van een der vier stamdorpen, maar die stamdorpen hadden niets locaals. Dus was men ook niet onderworpen geweest aan plaatselijke Hoofden, wel aan stamhoofden. De nieuwe toestand bracht echter het wonen in dorpen mede. Het Christendom verwekt van zelf locale belangen, en bevordert daardoor dorpstichting. De kinderen moeten school gaan, de kerk moet bezocht worden. School en kerk zijn het eigendom der bevolking en worden dus niet een stambelang, maar een plaatselijk belang. Van zelf moest men nu komen tot locale Hoofden. Een aantal menschen, die dezelfde belangen hebben, moeten een gemeenschap vormen, en die gemeenschap vereischt een Hoofd, zoo ze zal blijven bestaan. Het district werd dus verdeeld in dorpsgebieden, en nu is het van het hoogste belang, dat de *geheele* bevolking zich in de aangelegde dorpen vestigt. Over het geheel was dit reeds het geval, maar er waren (en zijn) nog altijd enkelen, die, om aan de dorpsdiensten te ontkomen, in de bosschen blijven zwerven, zonder vaste woonplaats. Het heet dan dat men in die bosschen tuinen maakt, en tuinen maken is natuurlijk aan elk toegestaan, zoo slechts in een der dorpen een huis gebouwd is, dat als vaste woonplaats geldt. Op de verplichting tot het hebben van zulk een huis, ziet de bepaling.

b. Wie verhuist naar een ander dorp, zonder daarvan kennis te geven aan het Hoofd van het dorp, waarin zijn vorige woonplaats was, zal f 5.— boete betalen.

Deze bepaling is zeker heel goed gemeend, maar alleen een heel krachtig dorpshoofd weet zich aldus te doen gelden.

c. Wie door zijn dorpshoofd gelast wordt, den weg in het dorp schoon te maken, en niet aan dit bevel voldoet, verbeurt eene boete van f 0.50 tot f 3.—, naar overweging der rechters.

Hieromtrent geldt hetzelfde, als wat gezegd is omtrent „*b*". Sommige dorpen zien er goed uit, anderen zijn vol onkruid. Het eene Hoofd heeft maar te spreken, en de weg wordt gewied, anderen weten het zelfs met dreigementen zoover niet te brengen. De toestand zal wel beter worden, maar langzamerhand, naarmate het gezag doorwerkt. De meeste moeite ontstaat, doordien verschillende Hoofden zich tegenover hun familie, vooral tegenover hun schoonfamilie, niet genoeg weten te doen gelden. Bij een eerste bevel gehoorzamen de goedwilligen. Worden de kwaadwilligen ook tot hun plicht gebracht, dan blijven de goedwilligen gewillig: gebeurt dit niet, dan is bij een tweede bevel ieder kwaadwillig.

HOOFDSTUK II.

Het erfrecht.

a. Wanneer iemands vrouw sterft, erft de man 't geen door de echtgenooten tijdens het huwelijk verkregen is. Ook erft hij 't geen van de vrouws-familie mocht ontvangen zijn, als tegengeschenk voor den bruidsschat (ma kimànga). Datgene echter, wat de vrouw in bezit of gebruik had, uit de erfgoederen harer familie, gaat naar haar familie terug.

Men kan dus kortweg zeggen: de man is erfgenaam zijner vrouw. Natuurlijk is hierbij verondersteld, dat de bruidsschat betaald is. Is die niet betaald, dan is van een eigenlijk huwelijk geen sprake; het is niet meer geweest, dan een samenleven: de vrouw is niet door den bruidsschat van haar eigen familie gescheiden, en het eigendom der mans-familie geworden, en wat zij nalaat tot zelfs haar kinderen toe, is niet het eigendom van haar man, maar van haar eigen familie.

De laatste bepaling ziet op goederen, die een vrouw, dikwijls uit haar eigen familiegoederen nog in gebruik heeft, feestkleederen, vaatwerk en dergelijke, ook zelfs wel tuingronden, maar is haar bruidsschat betaald, dan heeft zij die goederen niet meer dan in leen, dus spreekt het van zelf, dat zij tot hare familie terugkeeren.

b. Indien een gehuwd man sterft, zonder kinderen na te laten, wordt, hetgeen tijdens het huwelijk verkregen is, geërfd door zijne weduwe.

Indien de weduwe weer een huwelijk aangaat, wordt de erfenis gelijkelijk verdeeld tusschen de broeders van haar overleden man en haar.

Familiegoederen welke de man in gebruik had, keeren terug tot zijn familie, familiegoederen welke de vrouw in gebruik had, keeren terug tot haar familie.

De vrouw erft van haar man dus niet zoo onbepaald, als de man dit van zijn vrouw doet. Dit zit natuurlijk in het huwelijksrecht. De vrouw is door het betalen van den bruidsschat, een lid, liever nog eigendom geworden der mans-familie, en de goederen van den man blijven dus familie-eigendom, ook zoo ze in haar hand blijven. Gaat zij echter opnieuw een huwelijk aan, dan gaat zij in eene andere familie over, en de familie van haar eersten man eischt nu hetgeen zij geërfd heeft op, omdat zij dit natuurlijk slechts als lid der familie bezeten heeft.

De deeling geldt alleen hetgeen door beiden tijdens het huwelijk verworven is, en niet de familiegoederen. Daarop heeft ze geen recht, haar man had ze ook slechts geleend. Wat tijdens het huwelijk verworven is, wordt voor de helft als het hare beschouwd en die helft mag zij dus behouden.

c. 1. Wanneer een man sterft, nalatende onmondige kinderen, komt zijn erfenis aan zijn vrouw. Zij mag daaruit haar eigen onderhoud en dat harer kinderen bestrijden. De broeders van den gestorven man moeten er voor waken, dat de erfgoederen niet verloren gaan.

2. Indien, tijdens het overlijden des mans zijn kinderen reeds mondig zijn, wordt hetgeen tijdens het huwelijk verkregen is, gedeeld tusschen de moeder en de kinderen, waarbij aan de kinderen $\frac{2}{3}$ deel, en aan de moeder $\frac{1}{3}$ deel komt.

3. Indien de weduwe sterft of huwt, komen haar kinderen en haar erfenis, onder voogdijschap van de broeders haars overleden echtgenoots.

De laatste zin van alinea 1 schijnt in strijd te zijn met het voorgaande. Toch is dit niet zoo. Is baar geld aanwezig, dan mag dit natuurlijk door de vrouw gebruikt worden en verbruikt, zonder dat men haar rekenschap zal vragen, zoo zij n.l. ongehuwd blijft. Huwt zij spoedig weer, dan worden ook wel eens nog aanwezige gelden van haar geeischt. Verder zijn er tuinen, tuinopbrengsten etc. Dat heeft natuurlijk geen blijvende waarde, evenmin gewone kleederen. Zijn er echter aanplantingen, dan beschikt zij over de vrucht daarvan, maar haar wordt niet toegestaan deze te verkoopen, ook niet, al heeft haar man die tijdens het huwelijk geplant. Desgelijks met metalen bekkens (gongs), waardevol aardewerk, pronkkleederen, sieraden etc. Zij mag dit alles vrijelijk gebruiken, maar verkoopen niet.

Onder alinea 2 wordt niet bedoeld dat *alle* kinderen groot zouden zijn. Is slechts de oudste zoon eenigszins volwassen, dan treedt die op als voogd over zijn jongere broeders en zijn zusters, en de deeling heeft dus plaats, *kan* plaats hebben tenminste.

Alinea 3 veronderstelt natuurlijk dat de kinderen nog klein zijn, want is de oudste zoon mondig, dan treedt die geheel in zijns vaders plaats.

Dat „huwen" voor een weduwe met „sterven" gelijk genoemd wordt, is recht, want door een huwelijk aan te gaan sterft zij der familie af.

d. 1. Alleen mannelijke kinderen zijn erfgenamen.

2. Indien de dochters tezamen met de zonen hun vader verplegen, en voor zijn begrafenis zorgen, kunnen zij ook een deel krijgen

in de erfenis: in dat geval krijgen de zonen $\frac{2}{3}$ en de dochters $\frac{1}{3}$ der erfenis.

3. Dochters hebben mede het vruchtgebruik van de erfgoederen van hun familie, tot zij getrouwd zijn, hun bruidschat betaald, en de vergelding daarvoor gegeven is.

De bepaling onder al. 1 is natuurlijk noodzakelijk, niet zoozeer uit een minder-schatting der dochters, als wel, omdat die door een huwelijk het erfgoed uit de familie zouden kunnen brengen, waar streng tegen gewaakt wordt.

Al. 2 is dan ook reeds veel milder. Men zou zeggen dat het van zelf spreekt, dat de dochters hun vader verplegen, maar dat is toch zoo niet. Vooral als zij getrouwd zijn, trekken zij zich niets meer van haar ouders aan. Wel komt men bij elkaar voor de begrafenis, maar de bepaling ziet hoofdzakelijk op het verplegen en onderhouden tijdens ouderdom en ziekte. Het is daar gewoonlijk treurig mee gesteld. Is uitzicht op een (voor hier) rijke erfenis dan gaat het, maar is dit niet het geval, dan is het heel treurig. Ik zag eenmaal een oud man omzwerven, haast dood van honger. Zijn zoon wilde hem niet verplegen, omdat de oude man, gebrek lijdende, eenige klapperboomen verkocht had, welke de liefhebbende zoon reeds als zijn rechtmatig eigendom beschouwde. Anderen wilden nu den ouden man wel in huis nemen, mits zij erfgenaam werden van de familiegoederen. Daar dit echter moeilijk te waarborgen was, vond hij nergens een onderkomen.

Het is verder duidelijk, dat de verdeeling alleen ziet op de *roerende* goederen en niet op de familiegoederen, dus, op wat tijdens het huwelijk verkregen was.

Volgens al. 3 hebben dochters recht op het vruchtgebruik der erfgoederen, zoolang ze niet, door het tegengeschenk der bruidschat van de familie afgestorven zijn. Nu wordt echter, Hoofdstuk IV letter *k* bepaald, dat dit tegengeschenk onder christenen niet meer gegeven wordt, aangezien de bruidschat daartoe te laag is, en de vrouwen toch, na hun huwelijk, het recht niet behouden op de erfgoederen, waardoor dus de laatste zin van deze alinea overbodig wordt.

Hier is niet uitgedrukt hoe het staat met het erfrecht van onwettige kinderen van zulke vrouwen, die als erfgenaam hunner moeder recht zouden hebben ook in haar plaats recht op zulke erfgoederen te doen gelden. De kwestie is niet gesteld, maar ik denk, dat mogelijke onechte kinderen, die zij mocht verkrijgen, in haar rechten treden, maar echte kinderen niet, aangezien die door hun geboorte eene andere familie toebehooren. De moeder blijft toch, zoolang haar bruidschat niet vergolden is, feitelijk tot haar eigen familie behooren.

c. Indien alleen dochters nablijven, zijn deze erfgenamen.

Indien zij getrouwd zijn, haar bruidsschat betaald en reeds vergolden is, hebben zij echter geen recht meer op de goederen van haar eigen geslacht.

De dochters zijn dus alleen erfgenaam van de roerende goederen, niet van de familiegoederen. Daarvan krijgen zij alleen beheer, en genieten het vruchtgebruik ervan. Door huwelijk en tegengeschenk van den bruidsschat verliezen zij ook het laatste. Het erfgoed keert dan eenvoudig naar de familie des vaders terug, volgens de bepaling van art. 9. Zijn zij reeds getrouwd, en is de bruidsschat reeds vergolden tijdens het sterven, dan is er natuurlijk niet eens sprake van recht krijgen op de familiegoederen. De familie des vaders treedt dan dadelijk in alle rechten.

f. 1. Indien beide ouders sterven, terwijl de kinderen allen onmondig zijn, komt hun erfenis onder beheer van de broeders van hun vader.

2. Is de oudste zoon reeds mondig, dan krijgt hij het beheer over zijn broeders en zusters, en over het erfgoed.

3. Bij mondig worden der kinderen *kan* het erfgoed verdeeld worden, het is echter niet noodzakelijk.

Het is natuurlijk de oudste broeder van den vader, die de voogdijschap op zich neemt. Zijn de nagelatenen alleen dochters, dan blijft hij over haar al de rechten van den vader uitoefenen, geeft ook ten huwelijk, ontvangt bruidsschatten etc Had de vader geen broeders, dan komt, zoo deze leeft, de grootvader, d. w. z. de vader des vaders, aan de beurt, of zoo deze reeds overleden is, diens broeder of de kinderen van de broeders van den vader. Het blijft dus altijd in de mannelijke lijn.

Alinea 2 „mondig", moet men niet Europeesch verstaan. Er is geen leeftijdsgrens voor. Men zegt eenvoudig „hij is geen kind meer" en de persoon in kwestie is dan, naar onze begrippen dikwijls nog volkomen kind. Echter zijn hier aankomende jongens dikwerf zeer brutaal, en het ligt maar aan meerdere of mindere brutaliteit van zoo'n jongen, of hij spoedig het gezag op zich neemt of niet.

Er is ook geen wettelijke handeling toe noodig, om de voogdijschap op hem te doen overgaan. Het gaat alles zoo van zelf. Dat echter, juist door die ongeregeldheid heel veel processen ontstaan, is geen wonder.

Een broeder echter vertreedt volkomen den vader, natuurlijk de oudste.

De verdeeling al. 3 genoemd, heeft zelden plaats indien men geen twist krijgt.

g. Indien een ongehuwde man of vrouw sterft, zijn zijn (haar) ouders

erfgenamen. Zijn deze niet meer in leven, dan zijn de broeders en zusters, of kinderen der broeders en zusters, erfgenamen.

Was hij (zij) eenigst kind, en zijn de ouders reeds overleden, dan zijn de broeders des vaders, of kinderen daarvan die hem (haar) verpleegd hebben, erfgenamen.

Hier komt meer op den voorgrond: het verpleegd hebben. Heel veel komt het niet voor, uit den aard der zaak 't meest nog met vrouwen. Van die is echter ook al heel weinig te erven, het gevolg is, dat ze in den regel ook al heel slecht verpleegd worden.

Het is feitelijk het ergste wat iemand gebeuren kan, *alleen* achter te blijven, of *alleen* te staan.

h. Stiefkinderen erven, tezamen met eigen kinderen, hetgeen door de ouders, tijdens het huwelijk verworven is, maar op de familiegoederen huns stiefvaders hebben zij geen recht.

De laatste bepaling is natuurlijk volkomen recht, aangezien dergelijke kinderen immers een eigen vader gehad hebben, en dus ook in diens familie thuis behooren. Erfden zij ook van hun stiefvader, zij zouden twee erfporties hebben.

i. Indien de moeder van buiten echt geboren kinderen huwt, verkrijgen die kinderen het erfrecht op hetgeen door hun moeder en stiefvader tijdens het huwelijk verworven wordt, maar krijgen geen recht op de erfgoederen hunner ouders.

De laatste bepaling sluit zich aan bij 't bepaalde in de vorige paragraaf, alleen wordt dezen kinderen ook den weg tot het erfgoed hunner moeders gesloten. Feitelijk hebben die dat natuurlijk ook niet, wel het vruchtgebruik van het erfgoed van haar eigen familie, en ik meen wel, dat haar natuurlijke kinderen dit recht met haar deelen en erven. Zij zijn echter altijd in zeer slechte conditie, aangezien zij geen wettigen vader hebben, die hen in eene familie inlijft.

HOOFDSTUK III.

Over pleegkinderen (adoptie).

a. 1. Men kan pleegkinderen aannemen uit de eigen familie en ook daarbuiten.

Het aannemen van pleegkinderen kan op tweeërlei wijze geschieden.

Ten eerste: Bij de geboorte, met volkomen overgaaf van het kind aan de pleegouders, en afstand door de natuurlijke ouders van alle rechten en plichten.

Dit komt nog al eens voor in de districten Tobèlo en Kau dus bij den Tobèloreeschen stam. Het betreft dan kinderen die z. g. n. "weggegooid" worden, dat wil zeggen, kinderen dien de ouders niet willen grootbrengen. Hiertoe kunnen verschillende redenen zijn bijv. dat men al kinderen genoeg heeft, dat men geen meisjes meer hebben wil, dat er booze voorspellingen over het kind zijn, dat er tweelingen zijn en men er slechts één wil grootbrengen; ook, dat verscheidene kinderen achter elkaar gestorven zijn, en men dus meent, door booze geesten van kinderen beroofd te worden. In het laatste geval kan het uit liefde voor het kind geschieden, om het door anderen in het leven te doen behouden. Beslist hiervan te onderscheiden is het, wanneer bv. kinderlooze echtelieden kinderen aannemen reeds voor de geboorte ervan, ook wel na de geboorte, om op deze wijze kroost te verschaffen. Hoewel n.l. zulke kinderen ook ten volle aan de pleegouders overgaan, worden zij toch door de eigen ouders niet verloochend, zooals in het eerste geval, en zij blijven zelfs dikwijls in handen der moeder, die ze, tegen vergoeding, zoogt.

Ten tweede: Wanneer het kind reeds eenigen leeftijd bereikt heeft; het dan wordt aangenomen, omdat men er veel van houdt, maar men krijgt het niet ten volle in zijn macht daar het bij afwisseling vertoeft in het huis der ouders, en dat der pleegouders.

2. Indien een kind als pleegkind aangenomen wordt, moet daarvan aan het kamponghoofd kennis gegeven worden.

3. Het is wenschelijk dat men, als teeken van aanneming van een kind tot pleegkind, de moeder een sarong of een slendang geeft.

Het is gewoonte bij de Galélareezen, om de moeder vijf realen (f 8.—) te geven, als loon voor het zoogen, en een baadje met een sarong. Wordt dat niet gegeven, dan hebben later de eigen ouders recht op de helft van den bruidsschat (natuurlijk indien het pleegkind een meisje is).

Volgens adat der Lodareezen, wordt de bruidsschat in elk geval gedeeld tusschen eigen ouders en pleegouders.

Adat der Tobèloreezen is als volgt: indien het kind aangenomen is volgens wijze I, krijgen de eigen ouders niets, noch voor de moeite van het zoogen, noch van den bruidsschat, maar is het aangenomen volgens wijze II, dan krijgen de eigen ouders de helft van den bruidsschat.

De bepaling onder alinea 2 is later gemaakt, omdat allerlei kwesties ontstaan over dit pleegkindschap. Het werd gewoonweg maar zoo eens gezegd: ik neem dit kind aan. Dan kwam het voor,

dat de moeder, aangezien zij reeds een jonger kind had, wel van de zorg voor een ouder ontheven wilde zijn. Stierf dan echter het jongere, en de pleegouders wilden hun recht geldend maken op het oudere, dan werd het geweigerd.

Of wel, een kind was geadopteerd, maar men had zich over de heele adoptie nooit bekommerd, tot tijd en wijle het kind huwbaar was, als wanneer men zich plotseling herinnerde dat men als pleegouders recht had op de helft van den bruidsschat, etc.

Natuurlijk was dit een vruchtbare bodem voor processen, en om die te voorkomen, werd bepaald, dat adoptie moest geschieden ten overstaan van het kamponghoofd, 't liefst met het geven van een geschenk, als onderpand van de verbintenis.

Dit sluit natuurlijk in, dat men geen proces kan beginnen over adopties, die niet geschied zijn ten overstaan van het kamponghoofd.

Het geven van iets, is bij de Tobèloreezen niet verplichtend, gelijk over het geheel bij hen het aannemen veel meer werkelijkheid is, dan bij de andere stammen. Bij die toch, kan men het geven van het „zoogloon" en wat er bij behoort, een soort koopen vinden, van het recht op den lateren halven bruidsschat, zoodat feitelijk de rechten der eigen ouders geheel onverkort blijven.

b. 1. De eigen ouders mogen het pleegkind niet bevelen iets te doen, zonder voorkennis van de pleegouders.

2. Een pleegkind wordt volkomen gelijk gesteld met een kind, en erfgenaam van zijn pleegouders; het heeft echter geen erfrecht meer op zijn eigen ouders.

Een kind kan dus nooit van twee vaders erven, aangezien de adoptie hem wel erfgenaam maakt van zijn pleegouders, maar hem uit de eigen familie sluit. Nu zou het natuurlijk kunnen, dat men, om eigen kinderen te benadeelen, reeds bejaarde pleegkinderen aannam, maar dat komt toch niet voor.

De adoptie bepaalt zich tot de jeugd, gewoonlijk zelfs tot de prille jeugd.

3. Is een pleegzoon ouder dan de eigen zonen, dan wordt hij ook hoofd van zijn pleegbroeders en -zusters, volkomen als een eigen zoon.

c. 1. Indien, volgens beslissing der rechters, pleegouders een pleegkind niet goed verzorgen, kan het door de eigen ouders teruggeëischt worden, zonder schadevergoeding te betalen aan de pleegouders.

Dit geldt niet voor *die* kinderen in de districten Tobèlo en Kau, die op de *eerste wijze* zijn aangenomen, aangezien de ouders

die weggeworpen hebben, en dus er geen recht meer op kunnen doen gelden.

2. Indien een pleegkind uit ondeugd bij zijn pleegouders wegloopt, en zijn eigen ouders willen het terugnemen, dan moeten zij aan de pleegouders verpleegkosten betalen à f 0.07 per verpleegdag.

Bepaling alinea 1 is ook later gemaakt om misbruik tegen te gaan. De jeugd is nogal ongehoorzaam; tuchtiging aan de zijde der ouders heeft zelden plaats. Kreeg dus zulk een ondeugend pleegkind een pak slaag, dan liep het eenvoudig naar zijn eigen ouders terug, die het dan weer behielden, onder voorgeven, dat de pleegouders er niet goed voor zorgden.

Dit bleef dan op zijn beloop, tot na tijd en wijle een proces ontstond, aangezien de pleegouders verplegingskosten eischten.

Nu moeten dus de Hoofden uitmaken of werkelijk de verpleging slecht is ('t geen ook wel voorkomt), een ieder mag niet zijn eigen rechter zijn. Willen de ouders nu toch hun kind de hand boven het hoofd houden, dan moeten zij, volgens al. 2 behoorlijk betalen.

De op de *eerste wijze* aangenomen kinderen bij de Tobèloreezen *hebben* natuurlijk geen andere ouders dan de pleegouders, die zijn volkomen eigen ouders geworden.

Er is in dit alles geen sprake van het *betalen* van den bruidsschat voor aangenomen zoons. Dit behoeft ook niet aangezien dat slechts eene zedelijke verplichting is. Een eigen vader *behoeft* dat niet te doen, dus ook een pleegvader niet. Regel is echter, dat bij aanneming op de *eerste* wijze de pleegvader hiervoor geheel opkomt, of anders diens familie. In het tweede geval helpt ook de eigen familie mee.

HOOFDSTUK IV.

Over het huwelijk.

A. Verboden graden om te huwen.

a. Zij die in één huis wonen en verpleegd worden, mogen niet met elkaar trouwen, n.l.

1. eigen broeders en zusters.
2. stiefbroeders en -zusters.
3. pleegbroeders en -zusters.
4. pleegvader of stiefvader met pleegdochter of stiefdochter.
5. pleegmoeder of stiefmoeder met pleegzoon of stiefzoon.

Men ziet, dat onder 2 en 3 twee graden opgenoemd worden, die voor ons geen huwlijksverbod zouden insluiten.

Adoptie noch aanhuwen doet een band des bloeds ontstaan,

en zulk een huwelijk kan dus, uit ons oogpunt beschouwd, niet als bloedschending aangemerkt worden. Toch is het voor het gevoel der lieden hier beslist bloedschending. We zagen het, dat adoptie een band doet ontstaan, gelijk een die des bloeds, en dat wordt in deze bepalingen ook uitgedrukt.

Dat pleegouders of stiefouders zich vergeten voor hun pleeg- of stiefkinderen, komt wel eens voor. Men denke aan de kleine Alfoersche woningen, den intiemen omgang der huisgenooten met elkaar, de ongekleedheid, de hartstocht van de Alfoeren.

Het komt zelfs voor, dat mannen hun vrouw verstooten, om met haar dochter (hun stiefdochter dus) te gaan leven.

Over deze handelingen spreekt ook de Heidensche maatschappij het veto uit, al zijn ze ook niet rechtstreeks strafbaar. Het veroordeelend gevoelen heeft in de Christelijke adat geleid tot deze verbodsbepalingen. Die zijn dus niet iets nieuws, maar drukken eenvoudig uit, wat elk gevoelt en denkt omtrent deze zaken.

b. Broeders- of zusterskinderen mogen niet met elkaar huwen.

Dit verbod kan opgeheven worden tegen eene betaling van f 10.— aan den vader der bruid, boven den bruidsschat, voor „verbreking van de bloedverwantschap" (o ahali ma doaka).

Huwelijken in de verdere graden zijn natuurlijk geoorloofd, maar eene som tot verbreking der verwantschap, wordt geeischt bij de verste, soms zelfs zeer gezochte verwantschap, hoewel niet zoo veel als de bovengenoemde som.

Uit de bepaling blijkt, dat men oorspronkelijk niet in de familie gehuwd is, want het betalen van die som, is natuurlijk een pogen om de *beleedigde adat* te verzoenen, waaruit volgt dat de *adat* is: alleen huwen buiten de verwantschap. Waarom men van dien regel afgeweken is, is niet na te gaan. Heel veel komt het trouwens ook niet voor dat neef en nicht met elkaar in het huwelijk treden. Laat men de *adat* onverzoend, dan is een kinderloos huwlijk hier het gevolg van. Het is natuurlijk mogelijk, dat men hiertoe gekomen is, doordien men zag, dat dergelijke huwelijken dikwerf onvruchtbaar waren, en dus daarom gemeend heeft, dat zij tegen de adat moesten zijn, en dus in de betaling een middel gezocht heeft, om de onvruchtbaarheid op te heffen.

Wanneer men *nu* vraagt aan een Tobèlorees: vindt ge het huwelijk tusschen neef en nicht geoorloofd, is het antwoord: de een vindt het vies, de ander niet; die het niet vies vindt kan het wel doen.

Men gevoelt er dus het verkeerde niet van, maar laat het aan ieders gevoel over, hoe in deze te handelen.

c. Christenen mogen alleen met Christenen huwen.

Deze bepaling *moest* natuurlijk wel gemaakt worden. Laat ik er bijvoegen, dat het hoogst moeilijk valt, die te handhaven. Slaat een Christen jongeling het oog op een Heidensch meisje, dan wordt natuurlijk alles gedaan, om het meisje voor het Christendom te winnen, maar zoo zij weigerachtig blijft, is de liefde voor de vrouw wel eens sterker dan de gehechtheid aan het Christendom. De Mohamedanen hebben in zulk een geval gemakkelijk spel. Zij laten het huwelijk stil begaan, maar na het huwelijk wordt de vrouw wel zoo bang gemaakt voor dreigende onheilen dat zij gewillig het eten van varkensvleesch nalaat. Iets dergelijks zou het Christendom ook kunnen doen, ware het niet, dat dergelijke onware knoeierijen zijner onwaardig zijn.

B. Over het sluiten van het huwelijk.

a. Indien iemand wenscht in het huwelijk te treden, moet hij zijn voornemen bekend maken aan zijn kamponghoofd en aan den inlandschen helper zijner gemeente.

b. Het kamponghoofd moet onderzoeken of het huwelijk geoorloofd is volgens de vorenstaande bepalingen, wat afgesproken en beloofd is omtrent de huwelijksvoorwaarden tusschen de wederzijdsche familie van hen die in het huwelijk wenschen te treden, en verder, of de man die in het huwelijk treden wil, een behoorlijk huis heeft in de kampong. Is de aanstaande man eenige zoon of de aanstaande vrouw eenige dochter, of wel, is een van beiden het eenige, nog bij zijn ouders in huis zijnd kind, zoo kan toegestaan worden, dat het jonge paar bij de ouders gaat inwonen.

Dit, en ook andere bepalingen, die van de gewoonte afwijken, zal de Zendeling op den trouwbrief vermelden.

Het spreekt vanzelf dat deze bepalingen, als ook de volgende, geheel nieuw zijn. Het heidendom kent geen vorm van huwelijken en in elk geval is het huwelijk daar iets, waar de Overheid niets mee te maken heeft. De bepaling dat het kamponghoofd moet weten wat tusschen partijen bepaald is was noodig, omdat zoo'n huwelijk een ontzettend gesjacher tusschen de wederzijdsche families is, en er altijd heel veel twist ontstaat omtrent de verplichtingen, die men op zich genomen heeft, of heet op zich genomen te hebben. Daarom is bepaald dat huwelijks-onderhandelingen gevoerd moeten worden ten overstaan van het kamponghoofd, opdat die wete wat bepaald en beloofd is, en natuurlijk, opdat, op wat nog geëischt mocht worden boven hetgeen aldus wettig bepaald is, geen verhaal te krijgen zij.

De bepaling dat de man een huis moet hebben in het dorp is ook wel noodig bij een volk, dat eerstens neiging heeft, elke hut in het bosch als een genoegzame woning te beschouwen, en tweedens, met gansche familie bij elkaar woont in één huis. Dit laatste is natuurlijk niet geschikt om het huwelijksleven te bevorderen, maar het bevordert wel de onzedelijkheid. Men denke toch aan de soort van huizen, waarin elk kind alles hooren kan, wellicht nog zien ook, wat tusschen jonggehuwden voorvalt.

Daar het nu echter oude lieden heel moeielijk vallen kan, een huis te onderhouden, en het ook al niet te verwachten is, dat kinderen een huis zullen onderhouden, waarin zij *niet* wonen, is bepaald, dat één gezin bij de ouders mag inwonen, 't zij één schoonzoon, of wel één zoon.

Om moeielijkheden daarover te voorkomen, alsmede over allerlei andere bepalingen die gemaakt mochten worden, vond men goed dat dit alles op de huwelijksakte bijgeschreven werd. Ontstaat er nu moeite, dan begeeft men zich slechts tot den Zendeling, om zich te doen voorlezen wat bepaald is.

c. Wanneer het kamponghoofd dit alles onderzocht heeft en in orde heeft bevonden, brengt hij de lieden voor hun Zendeling. Nadat deze onderzocht heeft, of de bruidsschat reeds bij elkander gebracht en betaald is, sluit hij het burgerlijk huwelijk.

Eigenlijk mag geen huwelijk gesloten worden, zoo de bruidsschat nog niet betaald is, omdat het *niet* betalen van den bruidsschat, ook ontbinding van het huwelijk ten gevolge hebben kan. De bruidsschat is toch eigenlijk de eenige band, die de lieden bindt, bij het Heidendom natuurlijk, maar men kan niet verwachten, dat ook door de Christenen het bindende van het burgerlijk huwelijk of kerkelijk huwelijk, dadelijk gevoeld zal worden.

Wel worden er reeds huwelijken gesloten zonder bruidsschat, maar dat is toch een kleine minderheid. Meer worden er gesloten met allerlei bepalingen omtrent toekomstige betalingen, en deze moeten dan op de akte vermeld worden, en tevens moet den lieden goed aan het verstand worden gebracht, dat *niet* naleving dezer voorwaarden *wel* een proces, maar geen huwelijksontbinding ten gevolge kan hebben.

d. Hierna zal het huwelijk kerkelijk ingezegend worden.

Indien om een of andere reden de kerkelijke inzegening niet dadelijk op het burgerlijk huwelijk volgen kan, zullen de lieden zich echter, na het voltrekken van het burgerlijk huwelijk, als gehuwden mogen beschouwen.

Deze laatste bepaling ontstond, doordien het burgerlijk huwelijk gesloten werd ten kantore van den Zendeling, en

op diens woonplaats dus, en goedgevonden werd, het kerkelijk inzegenen in 't midden der gemeente in het dorp, waar de jouggehuwden woonachtig waren, te doen plaats hebben. Natuurlijk had de Zendeling dikwerf geen tijd, om dadelijk maar al deze gemeenten rond te reizen, alleen om een huwelijk in te zegenen, ja, daarover verliepen soms weken. Het ging niet aan, de lieden daarop te doen wachten, en vandaar de bepaling.

Later echter werd bevonden, dat de toestand *zoo* ook niet goed was, dus bepaald, dat de kerkelijke inzegening onmiddellijk op den burgerlijken trouwdag zou volgen en voltrokken worden in de kerk ter woonplaats van den Zendeling. Dat is dan ook zoo gebleven. Echter moet de bepaling van kracht blijven, want er zijn altijd huwelijken die niet kerkelijk ingezegend *kunnen* worden, doordien één der beide partijen nog geen Christen is b. v. en den Heiligen Doop nog niet ontvangen heeft, of doordien het jonge paar *kennelijk* reeds oneerbaar met elkaar leefde voor de huwelijksvoltrekking. De kerkelijke inzegening volgt dan later, maar het burgerlijk huwelijk geldt in die gevallen als *huwelijk*.

C. Over den bruidsschat.

a. De bruidschat is verminderd en vastgesteld volgens verlangen, en naar overweging der ondergenoemde Hoofden en Oudsten, zooals volgt:

Voor het	district	Tobèlo	. . . .	f 20.—
〃 〃	dorp	Pediwang	. . . .	- 20.—
〃 〃	〃	Hajaülu	. . . .	- 20.—
〃 〃	〃	Dodaga	. . . .	- 20.—
〃 〃	〃	Njau-lako	. . . .	- 20.—
〃 〃	〃	Wadjoi	. . . .	- 20.—
〃 〃	〃	Doro	. . . .	- 48.—
〃 〃	〃	Daru	. . . .	- 48.—
〃 〃	〃	Bobale	. . . .	- 48.—
〃 〃	〃	Djati en Kusu	. . . .	- 48.—
〃 〃	〃	Pasir-putih	. . . .	- 48.—
〃 〃	district	Loloda	. . . .	- 48.—
〃 〃	〃	Galéla	. . . .	- 40.—
〃 〃	eiland	Morotai,	Tobèloreesch gedeelte.	- 20.—
〃 〃	〃	〃	Galélareesch 〃 . .	- 40.—

De bruidsschatten zijn natuurlijk veel hooger geweest, en het was juist dat hooge dat de Zending er toe bracht, te

trachten ze geheel afgeschaft of verminderd te krijgen. Het eerste gaat niet, het laatste is gelukt, in theorie tenminste. In de practijk wordt nog menigmaal tegen een en ander gezondigd. Men betaalt gaarne veel, uit trotschheid of grootdoenerij. Echter is nu toch *dit* bereikt, dat niet meer het huwelijk ontbonden wordt om den bruidsschat. Men zorgt dat betaald wordt, wat door de nieuwe adat geëischt wordt en op het meerdere is, bij niet betaling, geen wettig verhaal, tenminste niet in zoover, dat het huwelijk er door ontbonden zou worden. Hierdoor is dus bereikt wat gewenscht werd, n.l. in de eerste plaats, het huwelijk tot een *vaste* verbintenis te maken, onafhankelijk van den bruidsschat. Dat Tobèlo als *district* genoemd wordt, en de andere streken dorpsgewijs is, omdat de Sangedji (het districtshoofd) van Tobèlo als zelf christen zijnde, deze bepalingen geldig kon verklaren voor al de dorpen in zijn district. In het district Geléla is slechts één christendorp, en evenzooveel waren er ook in het district Loloda, tijdens het opstellen van dezen adat, en die *dorpen* vertegenwoordigden dus het Christendom in hun district. In het district Kau zijn wel veel christendorpen, maar niet onder een gemeenschappelijk Hoofd, dus kwamen al de dorpshoofden voor hun respectievelijke dorpen op.

Dat de dorpen Doro, Daru, Bobale, Djati, Kusu en Pasirputih een hooger bedrag stelden dan de rest, komt doordien in die dorpen de bruidsschat oorspronkelijk ook veel hooger was dan in de andere. Wellicht is die weelde ontstaan, doordien men rijk was geworden door het parelduiken, hetwelk in de zee waaraan die dorpen liggen, uitgeoefend wordt.

b. Wanneer een man huwen wil met een vrouw of meisje, wonende in een dorp waarin de bruidsschat lager is, dan in zijn eigen dorp, dan moet hij een bruidsschat betalen, zooals die in zijn eigen dorp is vastgesteld.

De billijkheid vorderde deze bepaling. Was zij er niet, dan zou men in de dorpen met hoogen bruidsschat heel voordeelig kunnen handelen, door de zonen tegen lagen bruidsschat te doen huwen in de andere dorpen en de dochters tegen hooger bruidsschat uit te huwelijken.

c. Indien iemand wenscht boven den bruidsschat nog geschenken te geven aan zijn schoonouders, moet hij dat zelf weten, maar wanneer te eeniger tijd door procedeeren de bruidsschat terug betaald moet worden, zullen de rechters van zoodanige geschenken geen notitie nemen.

Dit is natuurlijk de eenige manier, om op den duur den hoogen bruidsschat te bekampen. *Beletten* kan men niet dat iemand zooveel geld aan een ander *geeft*, als hij wil.

Wanneer echter alles, wat gegeven wordt *bruidsschat* is, komt het ook terug bij ontbinding van het huwelijk: krijgt echter het grootste gedeelte het karakter van *geschenk*, zoodat men bij mogelijke scheiding, dat *niet* terug krijgt, dan *moet* dat op den duur het gevolg hebben, dat men dergelijke geschenken weigert te geven, want de bruidsschat is natuurlijk geen geschenk maar min of meer een "koopsom".

d. Omdat de bruidsschat nu veel minder bedraagt dan vroeger, geven de Christenen niet meer het tegengeschenk voor den bruidsschat ("ma sima" of "ma himanga").

De vrouwen zullen na haar huwelijk, geen recht meer hebben op het vruchtgebruik van de erfgoederen harer eigen familie.

Volgens oud gebruik wordt de bruidsschat aan de schoonfamilie betaald, maar geldt als een soort standgeld, dat terug betaald moet worden, indien om redenen door de vrouw gegeven, het huwelijk ontbonden wordt.

Nu kan men de bruidsschat dit karakter doen verliezen, door het tegengeschenk te betalen, d. w. z. de familie die den bruidsschat ontvangen heeft, geeft aan de familie des mans een tegengeschenk, welks grootte door de adat nauwkeurig bepaald is, en dat wel zoowat tegen den bruidsschat opweegt.

Door het geven van dat geschenk wordt de bruidsschat z.g.n. gedood, dat wil zeggen die behoeft nu niet meer terugbetaald te worden. Door dat tegengeschenk wordt de band, die de vrouw nog aan hare familie bond, verbroken. Is haar bruidsschat betaald, dan is zij daardoor nog niet geheel los van hare familie.

Die bruidsschat is als het ware het pand dat voor haar betaald wordt. Zij heeft daarvoor nog het recht, mee te genieten van de familiegoederen. Het tegengeschenk maakt daar een eind aan. Dit tegengeschenk bestaat echter nooit uit geld, maar uit rijst, goederen, matten, etc. De vrouwsfamilie brengt daarmede feitelijk het pand terug, maakt zich daardoor geheel los van haar dochter, en laat ze nu over aan haar nieuwe familie. Volgt nu scheiding, of misdraagt zij zich, dan is die familie ook niet meer in het minst voor haar aansprakelijk.

Daar nu echter de christelijke adat slechts een kleinen bruidsschat kent en het tegengeschenk volgens de gewoonte, meer is dan deze bruidsschat, vindt men goed het *huwelijk* als een *volkomen losmaking* te beschouwen, zoodat nu een christenvrouw door haar huwelijk volkomen aan haar mansfamilie komt te behooren.

Dit is ook meer in overeenstemming met den geest van het christelijk huwelijk.

D. Omtrent schaken en rooven van vrouwen.

a. Wie eene vrouw des nachts, met haren wil schaakt, zal niet schuldig zijn, indien hij een teeken op de slaapplaats der vrouw achtergelaten heeft, en zoo spoedig mogelijk iemand zendt, om met de ouders der vrouw de huwelijksvoorwaarden te regelen.

Maar indien hij geen teeken achterlaat, en niemand zendt om met de ouders der vrouw te onderhandelen, zal hij gestraft worden met eene boete van f 1.60—f 48, naar bevind der rechters.

Het schaken te verbieden gaat niet. Het is ingeworteld. Het is natuurlijk ook de eenige weg voor twee gelieven, om den tegenstand eener onwillige familie te breken.

Het heeft echter zijn regels. Natuurlijk voorop gezet, dat het geschiedt na onderling goedvinden. Iemand, die tracht een schoone tegen haar wil te ontvoeren, valt onder het volgende artikel. Men gaat 's nachts met haar weg, maar de man legt b.v. zijn kapmes, zijn hoofddoek, of iets anders wat beslist voor hem kenmerkend is, op de slaapbank der schoone.

Ontwaken nu de ouders, en zien dat, dan kunnen zij volkomen gerustgesteld zijn omtrent de afwezigheid hunner dochter. Ze weten nu gewoonlijk al, met *wien* ze weg is, en kunnen de huwelijksonderhandelaars nu afwachten, die gewoonlijk ook al heel gauw komen.

Er *moet* nu evenwel een huwelijk tot stand komen, want de jonge dochter of vrouw is beschaamd gemaakt, en de man evenzeer.

De onderhandeling mag in het begin wat stormachtig zijn, het komt wel in orde. De daad is dan ook niet strafbaar.

Is echter niet door iets achter te laten, kennis gegeven van wat gebeurd is, en verschijnen geen onderhandelaars, dan wordt bepaald een strafbare daad gepleegd, aangezien eerstens aanleiding gegeven wordt dat de ouders uit boosheid of droefheid zich een ongeluk toebrengen, tweedens, alleenlijk weggeloopen wordt tot het plegen van overspel. Had men de bedoeling te huwen, dan kon men dit immers doen blijken.

b. Vrouwenroof is verboden. Wie zich daaraan schuldig maakt verbeurt f 48.— boete.

Er is ook hier sprake van iets, wat door de Heidensche adat toegestaan is.

Een meisje wordt, met of tegen haar wil, eenvoudig opgelicht en ergens in een huis opgesloten. Gelukt het haar te ontkomen, of gelukt het haar familie haar te bevrijden, dan is de zaak uit. Gelukt dit niet, en de gevangenschap heeft drie dagen geduurd, dan moet het meisje losgelaten worden. Weigert zij dan echter den man, voor wien zij geroofd is, te trouwen,

dan moet zij een boete betalen, die nog al aanzienlijk is. Natuurlijk wordt, tijdens haar gevangenschap, getracht met haar familie te onderhandelen over de huwelijksvoorwaarden. Slagen deze onderhandelingen nu, dan loopt alles op een bruiloft uit.

Maar onder de Tobèloreezen geeft het aanleiding tot bloedige tooneelen. De familie tracht dikwerf, heel kort aangebonden, met de wapens haar dochter te bevrijden, de partij, die haar gevangen heeft tracht dit te beletten, en men begrijpt wat het gevolg is. Om dit gevolg te voorkomen is het bij de Christenen verboden.

E. Eenige zaken die bij het huwelijk verboden zijn.

a. De gewoonte, dat een meisje, dat schoondochter wordt van een Hoofd, bij het eerste bezoek aan het huis harer schoonouders, dat huis kruipende moet naderen, terwijl twee leden van haar schoonfamilie zwaarden boven haar hoofd houden, *is afgeschaft.*

Dit was natuurlijk een heel vernederende gewoonte, in zwang bij de Kausche Tobèloreezen. Het is gewoonte, dat een nieuwe schoondochter eerst bij het Hoofd der familie gebracht wordt, om daar een dag, of eenige uren, tabak en pinang te presenteeren, als teeken dat zij als schoondochter de noodige onderworpenheid betoonen wil. Daar had men trouwens ook niets op tegen. Maar het kruipen tusschen twee mannen die elk een zwaard houden, zoodat de zwaarden boven haar hoofd een hoek vormen, vond men heel vernederend, en den nieuwen toestand onwaardig.

Gewoonlijk moest een tamelijk lange weg afgelegd worden. De schoonfamilie stond aan weerskanten geschaard, en al kruipende moest de nieuwe schoondochter hen de pinang en de sirih aanbieden.

b. Indien iemand een meisje ten huwelijk vraagt, mogen de ouders van het meisje geen geld meer van hem eischen tot schaamte-dekking betreffende woorden, welke die man vroeger zou gesproken hebben, of handelingen, die hij vroeger zou verricht hebben, want had hij werkelijk iets verkeerds gedaan, dan moest daarover geklaagd zijn, ten tijde dat hij aldus handelde.

Hier is sprake van een gebruik om den bruidsschat nog wat te verhoogen. Gewoonlijk komt het bij de onderhandelingen aan het licht, dat het jonge mensch zich wel eens oneerbiedig tegen, of over een zijner a. s. schoonfamilieleden heeft uitgedrukt, of zich oneerbiedig tegen hen heeft gedragen. Men wil hem dan niet als schoonzoon aannemen, zonder dat die beschaamdheid eerst verzoend is door eene betaling.

Natuurlijk betreft het altijd dingen, die geen wettelijke overtredingen zijn, maar slechts tot overtredingen uitgemeten worden.

Vandaar de bepaling dat zoo iemand werkelijk iets misdoet, dadelijk een klacht behoort te worden ingediend, onafhankelijk van het schoonzoonschap.

c. De gewoonte, dat alle leden van de familie der bruid, tijdens den engagementstijd voorwerpen of geld van den bruidegom ter leen vragen (met het doel 't gevraagde niet terug te geven) en zoo hij weigert te geven wat gevraagd wordt, hem dat op den trouwdag met een pak slaag te vergelden, tenzij dan, dat hij zich dat afkoopt, door elken afgewezen vrager f 2.50 te betalen, *is afgeschaft.*

Deze gewoonte is van den „Isam-stam”. Het is natuurlijk ook een methode om het jonge mensch zooveel mogelijk geld af te halen. Daar nu echter bepaald was dat de bruidsschat niet meer dan de vastgestelde som zou bedragen, schafte men deze gewoonte voor de Christenen af.

d. De gewoonte, dat elk van de leden der schoonfamilie het recht heeft op den trouwdag, of bij het bespreken der huwelijksvoorwaarden, een of ander voorwerp van den bruidegom te eischen („o dungunu”) *wordt afgeschaft.*

Ook al weer een methode om iets los te krijgen, wel niet voor de schoonouders zelf, maar toch voor de leden der schoonfamilie. Soms wordt het al bij het in orde komen der huwelijksvoorwaarden gezegd. Een der leden der schoonfamilie zegt dan eenvoudig: ik „dungunu” u voor een prauw, een kapmes, een mes, of iets dergelijks, en de bruidegom is dan verplicht het te geven. Hij zou in elk geval beschaamd zijn om het niet te doen, al is het ook pas na jaren.

Volgens een andere gewoonte, geven op den huwelijksdag de jonge meisjes uit de schoonfamilie, de speelgenooten der bruid, allerlei voorwerpen aan den bruidegom, houtjes, pennetjes etc. onder bijvoeging: dit is mijn geweer, mijn kapmes, mes, koralensnoer etc. De bruidegom neemt dat aan, en moet nu teruggeven, alsof hij werkelijk die voorwerpen ontvangen had.

e. De gewoonte, dat de vrouw haar man aanklaagt bij haar broeders, zoodat die broeders komen om hem een pak slaag te geven, indien niet de man zich dat met f 2.50 loskoopt, *wordt afgeschaft.*

Indien een vrouw zich over haren man beklaagt bij haar broeders, moeten die de klacht brengen voor het kamponghoofd, opdat deze de aanklacht onderzoeke.

Dit was natuurlijk voor de vrouw een gemakkelijke manier, om zich op haren man te wreken, ofwel haar eigen familie te bevoordeelen. De zaken, waarover zij zich beklaagde, waren gewoonlijk van nul en geener waarde. Zij bleef echter op die manier steeds meesteres van den toestand, want bij het minste was het: ik zal het mijn broers zeggen.

f. Opdat niet meer de vrouwen de gewoonte zullen volgen, bij het minste woord harer schoonouders of van haar man, weg te loopen naar haar ouders of broeders, en niet terug te willen komen, voor zij een som gelds als „hartsmedicijn" (o hininga ma houru) heeft ontvangen, wordt bepaald dat, indien een vrouw wegloopt naar haar ouders of broeders, niet omdat haar man overspel bedrijft, maar om allerlei andere redenen, en haar familie ontvangt en herbergt haar, die f 3 boete zullen verbeuren, en indien haar man haar terug roept, en de familie houdt haar tegen, of herbergt haar nog langer, zoo zal die f 10 boete verbeuren.

Indien, naar het oordeel der vrouw, haar man of haar schoonfamilie tegen haar misdaan hebben, kan zij zich daarover beklagen bij het kamponghoofd, die de zaak zal onderzoeken. Maar eerst moet zij (zoo zij n.l. reeds weggeloopen is) tot haar man terug keeren.

Dit ziet op een heel onaangename gewoonte, die voornamelijk de Galèlareesche vrouwen eigen is. Bij het minste wat haar niet aanstaat loopen zij eenvoudig weg naar haar eigen familie. Of zij nu gelijk heeft of niet, komt er niet op aan, haar familie geeft haar gelijk, en logeert haar. Zij gaat niet terug voor haar man haar komt halen, en stelt nu haar voorwaarden hoeveel zij hebben moet, om haar gewond gemoed te heelen. Dikwijls is dat heel wat, en haar familie zorgt wel dat het niet te weinig is, want in den regel is dat niet anders dan een douceurtje voor haar familie. Heeft men een brutalen schoonvader, of nog erger, een brutale schoonmoeder, dan valt gewoonlijk met de dochter niet te huizen, daar die geregeld wegloopt.

Natuurlijk, bedrijft haar man overspel, dan heeft zij niet alleen het *recht*, maar als fatsoenlijke vrouw ook de *plicht*, weg te loopen.

In andere gevallen wordt haar haar recht niet onthouden, evenmin aan haar familie, maar zij kan het langs wettigen weg zoeken.

F. Over huisvredebreuk.

a. Wanneer een man zijn vrouw slaat, of een vrouw slaat haar man, bedraagt de boete van f 1 tot f 20, naar overweging der rechters.

b. Wanneer een man zijn vrouw scheldt, of een vrouw scheldt haar man, mag de boete niet meer bedragen dan f 5.

c. Wanneer echtgenooten elkander schelden, wordt geen boete opgelegd, maar het kamponghoofd vermaant hen.

Natuurlijk, nu de vrouw haar gewone verweermiddel "wegloopen" ontnomen werd, moest men bepalingen maken over deze materie.

Het verschil met den vroegeren toestand is dat de vrouw nu ook strafbaar is. Dat huiselijke oneenigheid nogal eens voorkomt, is geen wonder bij menschen die slechts zelden uit wederzijdsche genegenheid huwen.

Dat voor schelden gezegd wordt: "het mag *daar* niet boven gaan", komt, omdat elke vrouw een aparte gewoonte had om het schelden te beboeten. De boete werd vroeger uitsluitend betaald in "borden." Nu, de een gelastte de borden op te stapelen, tot de stapel boven haar hoofd uitstak, een ander hakte eenvoudig een pisangboom om, legde de bladen straalsgewijs om zich heen, en gelastte nu de geheele, daardoor gevormde oppervlakte, met borden te bedekken.

Aan al dergelijke eischen moest voldaan worden.

Nu laat ook de nieuwe bepaling nog speelruimte voor individueele boetebepalingen, maar toch niet hooger dan f 5.

d. Indien een man zijn vrouw verlaat, en langer dan twee jaar haar geen bericht zendt, en haar ook niet onderhoudt met kleederen en geld, kan die vrouw de zaak bij haar kamponghoofd aangeven, en scheiding aanvragen.

Aan die aanvraag mag echter niet dadelijk gehoor gegeven worden, eerst moet, zoo mogelijk, haar man worden teruggeroepen.

Indien hij niet *wil* terugkeeren tot zijn vrouw, mag zij van hem scheiden.

Maar indien de vrouw, alvorens wettelijk gescheiden te zijn, zich met anderen inlaat, zal zij wegens overspel vervolgd worden.

Om dit artikel goed te begrijpen, moet men den toestand eenigermate kennen. Dikwerf gaan jonge mannen dadelijk na de bruiloft, of ook wel eenigen tijd daarna weg, naar Batjan gewoonlijk, om door gom-copal te verzamelen, geld te verdienen.

Dikwerf toch worden, om den bruidsschat te betalen, groote schulden gemaakt, die afgedaan moeten worden. Natuurlijk gaat men ook wel naar andere deelen van den Archipel, maar gewoonlijk toch naar de Batjan-Obi-eilanden.

De vrouw blijft nu alleen achter, jong, hartstochtelijk. Ook wel heeft zij kinderen, en moet nu maar zien aan den kost te komen, en aan brood voor allen. Is de man van het goede

soort, dan stuurt hij zijn vrouw geld en kleederen, maar dikwerf doet hij dit niet, en blijft jaren achter elkaar weg. Hij zoekt natuurlijk in dien tijd zijn genoegen, leeft met andere vrouwen, etc. Komt hij terug dan is een schotel of sarong voldoende, om bij zijn vrouw als schaambedekking te dienen, en zijn vrouw moet hem nu maar weer goed ontvangen, alsof hij de trouwste echtgenoot ter wereld ware. De vrouw is echter al dien tijd door de schoonfamilie met argusoogen bewaakt, of ook iets op haar aan te merken valt. Bij het minste wordt tegen haar een proces begonnen, en zij wordt veroordeeld tot het betalen eener hooge boete, haar familie moet den bruidsschat terug geven, etc.

In dien toestand tracht het artikel verbetering te brengen.

Natuurlijk gaat dat niet altijd gemakkelijk. Komt een vrouw klagen, dan is dat gewoonlijk omdat een ander al het oog op haar heeft laten vallen. De familie wil dan nog eerst trachten den weglooper terug te halen, en in den langen tijd die daarvoor benoodigd is, blijft het gedrag der vrouw zelden onberispelijk.

l. Indien een vrouw haar man niet goed verzorgt, of ook de kinderen van haar man, kan haar man haar aanklagen bij de Hoofden. Dezen zullen haar vermanen. Gaat zij voort met haar verkeerd gedrag, dan zullen de Hoofden haar veroordeelen tot eene boete groot f 5.— en, indien ze daarna nog niet beter van gedrag wordt, zal haar man van haar kunnen scheiden en zijn betaalden bruidsschat terug ontvangen.

Ook dit artikel tracht een eind te maken aan een verkeerden toestand. Het komt voor dat vrouwen, vooral die een tweede huwelijk aangaan en zelf kinderen hebben, slecht voor haar man zorgen, en zoo de man ook kinderen heeft, slecht voor de stiefkinderen zijn. Zij geven ze dan geen eten, of anders oneetbare kostjes, willen geen tuin maken etc. Het gevolg is, dat de man zich naar zijn zusters begeeft zoo hij die heeft, of anders naar andere familieleden, om eten te vragen. Dadelijk is de vrouw er dan bij, om haar man aan te klagen, òf wegens overspel, zoo hij bij een vriendin at, òf wegens beleediging en veronachtzaming, zoo hij, met versmading van wat zijn vrouw klaar maakte, het eten zijner zuster at. De bedoeling is duidelijk: zij zoekt zich van haar man af te maken en van hem te scheiden om redenen die zij *hem* ten laste legt, zoodat hij zijn bruidsschat kwijt is, en zij kan trachten een ander te vangen. Gewoonlijk gelukt dit bij de oude rechtspraak. Ik heb vrouwen gekend, die op die wijze reeds vijf mannen gehad hadden, maar nog nooit een bruidsschat hadden terug betaald.

Het artikel zoekt dezen toestand te wijzigen.

HOOFDSTUK V.

A. Over echtscheiding.

a. Wanneer een vrouw overspel bedrijft, kan haar man van haar scheiden, met het recht zijn bruidsschat terug te ontvangen.

b. Wanneer een man overspel bedrijft voor de *tweede* maal, mag zijn vrouw van hem scheiden, terwijl haar bruidsschat niet terug betaald behoeft te worden.

Men ziet uit deze twee bepalingen, dat de man boven de vrouw bevoorrecht is, maar het is reeds veel, dat *dit* bereikt is. Het Heidensche recht kent de vrouw *nooit* het recht tot scheiden toe wegens overspel van haar man. Voldoet deze de opgelegde boeten, dan heeft de vrouw nooit keus, zij is immers zijn eigendom!

c. Wanneer een man of vrouw steelt, of wel getroffen wordt door een Gouvernementsvonnis, wegens een groot vergrijp, kan de echtgenoot (e) scheiden.

Heeft de vrouw gefaald, dan moet haar bruidsschat terug betaald worden, is de man de schuldige partij, dan is zijn bruidsschat vervallen.

Wat tijdens het huwelijk door beiden verkregen is, wordt geleidelijk tusschen partijen verdeeld.

Hier is dus sprake van onteerende handelingen. „Stelen” is bepaald eene schande. Een vrouw die steelt, wordt door haar man dadelijk verlaten, daar helpt geen betalen aan, en ook wel omgekeerd. Verder wordt gedacht aan zware vonnissen, kettingstraf, ballingschap, etc.

d. Wanneer iemand wenscht te scheiden, moet hij van dat voornemen kennis geven aan den Zendeling. Deze onderzoekt of de aangevoerde redenen geldig zijn, en staat het verzoek toe, of weigert het, naar bevind van omstandigheden.

De scheiding wordt niet voor goed uitgesproken vòòr drie maanden na het daartoe gedane verzoek.

Indien tijdens die drie maanden, de echtelieden niet weer te zamen geweest zijn, en bij hun voornemen volharden, zal de scheiding worden uitgesproken.

Het zou uit het bovenstaande kunnen schijnen, alsof de Zendeling de persoon was, die scheidt. Dit is echter niet zoo. Scheiding is altijd het gevolg van een rechterlijk vonnis, en

de Zendeling doet dus niet anders, dan daarvan aanteekening houden en zorgen dat alleen die huwelijken ontbonden worden, welke volgens deze adat daarvoor in aanmerking komen.

Het stellen van een termijn was wel noodig, omdat het gebeurt dat de lieden koelbloedig willen scheiden, maar na eenigen tijd kalmeeren, en dan weer op hun besluit terugkomen.

Bij de Heidenen is scheiden een heel kort proces. Gaat men voor een zaak voor den rechter, d. w. z. wanneer de vrouw zich wil laten scheiden, dan neemt zij een vuurtangetje mee. Zoo'n tangetje is een plat bamboestaafje, in het midden geknakt, en dan dubbel gevouwen. De rechter neemt dit, breekt het doormidden, geeft elk der echtelingen de helft, en de scheiding is een voldongen feit. Wil de man scheiden, dan is het nog gemakkelijker. Hij zegt eenvoudig tot de vrouw: „ik scheid je", en gaat weg, of anders gaat zij weg, omdat zij te beschaamd is, om na die woorden nog te blijven, en alles is afgeloopen. Dat de man na eenigen tijd terugkeert, gebeurt nog al dikwerf.

c. De kinderen, die tijdens het huwelijk geboren zijn, worden aan de *niet* schuldige partij gegeven.

Men zie het volgende artikel.

B. Over het verdeelen der kinderen en goederen bij scheiding.

a. Indien een vrouw wil scheiden om andere, dan de bovengenoemde wettige redenen, moet zij haar bruidsschat terug betalen, vermeerderd met eene boete, om vrij te worden.

— Voor het district Galéla is die boete f 18; voor de districten Tobèlo, Kau en Loloda f 24.

Van de goederen welke haar man behooren, krijgt zij niets, maar van het haar persoonlijk behoorende, alsmede van de opbrengst van haar tuin, en van het werk harer handen (matten en dergelijke) krijgt zij de helft.

De kinderen verblijven aan den man.

b. Wanneer een man op dezelfde wijze van zijn vrouw wil scheiden verbeurt hij zijn bruidsschat, of, zoo hij die nog niet betaald heeft, moet hij zijn vrouws maagdom betalen.

De goederen worden gelijkelijk tusschen beide partijen verdeeld.

De kinderen blijven bij den vader, zoo deze den bruidsschat reeds betaald heeft, is die nog niet betaald dan blijven zij bij de moeder.

Betaalt de man alleen den prijs van den maagdom, dan zullen de kinderen tusschen beide partijen gelijkelijk verdeeld worden.

Is slechts één kind aanwezig en is het een meisje, zoo zal

later haar bruidsschat tusschen partijen gelijkelijk verdeeld worden; is het een jongen, dan zal hij afwisselend bij zijn vader en moeder vertoeven tot zijn trouwen, als wanneer hij voorgoed diengene volgt, die zijn bruidsschat betaalt.

Men ziet hieruit, dat de man boven de vrouw bevoorrecht is. Hem wordt meer toegesproken dan haar. Ook verliest hij niet het recht op de kinderen, die hem zelfs geheel volgen zoo hij hun bruidsschat betaald heeft. Ook kan hij, zoo hij nog niet betaald heeft en de kinderen dus aan zijn vrouw verblijven, ten allen tijde zich het recht op zijn kinderen toeëigenen, en die van de moeder wegnemen, door zijn bruidsschat te betalen. Het is niet juist, dat de toestand tijdens de scheiding beslist over het lot der kinderen. De vader kan ze te allen tijde krijgen, dus heeft hij er het recht op, en de moeder mag ze alleen hebben als onderpand voor haar nog niet betaalden bruidsschat, zoo n.l. de vader oorzaak is der scheiding. Is zij dat zelf dan krijgt zij niets, kortaf. Zij gaat bijkans ledig uit.

Het is duidelijk, dat hier sprake is van moedwillige verlating, niet van verlating wegens overspel. Het is dus scheiding wegens wederzijdsche antipathie.

De bepalingen, hiergenoemd, gelden ook voor de Heidenen, het Christendom heeft er niets aan veranderd.

Het geld dat de vrouw nog boven haar bruidsschat betalen moet heet: "onkostengeld" of "gewoontegeld".

Het is een som om den man schadeloos te stellen voor de kosten, die hij nog boven den bruidsschat gemaakt heeft. Dikwerf zijn de kosten vrij aanzienlijk, zoodat de man toch nog al wat schade heeft.

HOOFDSTUK VI.

Over overspel.

a. Wanneer een gehuwd man overspel bedrijft met een jong meisje, zal hij f 20 boete betalen en het meisje zal ook f 20 boete betalen.

Indien hij dit meisje wil verlaten en terugkeeren tot zijn vrouw, zal hij haar ook f 20 moeten betalen, om haar schaamte te dekken.

Indien hij zijn vrouw wil verlaten, zal hij van haar kunnen scheiden en zijn bruidsschat verliezen.

Volstrektelijk niet, zal hij *twee* vrouwen mogen hebben.

Deze bepaling is ook juist als bij de Heidenen, alleen zijn de boeten wat verlaagd, zoodat zij nu binnen het bereik vallen.

De vrouw mag er geen oorzaak van scheiding van maken. Wel loopt zij dadelijk weg, maar zij moet terug komen, als de zaak berecht is, en haar man haar nog bovendien het geld tot dekking van hare beschaamdheid (over het gedrag van haar man) geeft.

Wil de man niet terugkeeren, dan ontvangt zij wel het haar komende deel van de boete, maar anders niet.

Men begrijpt, dat het nog al eens voorkomt, dat een oudere vrouw op die manier geloosd wordt, om voor een jongere plaats te maken. Polygamie kent het Heidendom ook eigenlijk niet. Wel mocht vroeger een man, nevens zijn Tobèloreesche vrouw, slavinnen van vreemden stam tot bijwijven hebben, maar toch niet zonder toestemming der wettige vrouw, en onder verplichting evenveel nachten bij de eigen vrouw, als bij de slavinnen door te brengen. Nu komt polygamie nog heel enkel voor, maar sterft vanzelf uit. Immers men heeft nu geen slavinnen meer. Wel wil deze of gene, ook onder de Heidenen vooral, het nog eens probeeren, maar het algemeen gevoelen is er tegen, en de vrouw loopt dadelijk weg als haar man zich met een ander ophoudt, en keert niet terug, zoolang de betrekking met de vreemde vrouw niet voor goed verbroken is.

Wel is dus bij de Heidenen de huwelijksband heel onvast, maar toch heerscht monogamie.

b. Wanneer een gehuwd man overspel pleegt met eens anders vrouw, moeten beiden de onder *a* genoemde boete betalen, en bovendien moet de man de schade vergoeden aan den man der overspelende vrouw.

c. Wanneer een ongehuwd man overspel bedrijft met een gehuwde vrouw, is de boete als bepaald onder *b.*

Deze bepaling is ook reeds als zoodanig lang onder de Heidenen geldende. Vroeger was de bepaling, dat elke man het recht had om dengene te dooden, die hem onteerde door zijn vrouw te verleiden.

Onder de Medole-stam, waar eenige jaren geleden Gouvernements-invloed nog niet doorgedrongen was, kwam dit ook zeer veel voor. Bijna alle moordgevallen kunnen hieruit verklaard worden. *Nu* is het *zoo* dat, zoodra zulk een zaak bekend wordt, de familie van den beleedigden man de zaak aangeeft, nooit den man zelf, die mag zijn recht alleen met het wapen zoeken.

De Hoofden moeten zich nu, zoo mogelijk, dadelijk van den overspeler verzekeren, opdat deze niet ten offer valle aan de wraak van den beleedigden echtgenoot. Is het vonnis uitgesproken, en de boete betaald, dan is de zaak in orde. De beleedigde man krijgt zijn bruidsschat terug met alle uitgaven, die hij voor zijn vrouw gedaan heeft, aangezien zijn vrouw voor hem onbruikbaar geworden is. Natuurlijk wordt dit bedrag zoo hoog mogelijk gerekend.

Het kwam eenmaal voor dat een man zijn ontrouwe vrouw, nadat hij met veel drukte zijn geld teruggeëischt had, weer tot zich nam. Daarover werd algemeen schande gesproken. Door zijn vrouw weer tot zich te nemen, bewees die man dat zij door het voorgevallene voor hem niet onbruikbaar geworden was, en hij had dus ook geen schadevergoeding mogen eischen.

d. 1. Indien tezamen betrapt worden een jongeling met een jonge dochter, of een weduwnaar met een jonge dochter, of een jongeling met eene weduwe, zullen beiden f 5 boete betalen.

2. Echter, indien de vrouw geschreeuwd heeft toen de man tot haar kwam, en de man wordt gegrepen, dan zal hij alleen f 5 boete betalen.

3. Indien een ongehuwde vrouw zwanger wordt, en den naam noemt van dengene met wien zij gemeenschap gehad heeft, zal van dien man geëischt worden, die vrouw te huwen. Weigert hij haar te trouwen, dan moet hij f 30 schadevergoeding betalen aan den vader der vrouw.

4. Is de bewuste man geen Christen, maar een Heiden, dan zal de betaling geregeld worden naar de Heidensche adat.

5. Indien de man de beschuldiging der vrouw ontkent, en beweert dat meer mannen met haar gemeenschap gehad hebben, zoo moet hij de namen dier mannen noemen, en getuigen bijbrengen, om zijn beweren te staven.

De bepalingen alinea 1 en 2 zijn nieuw. De Heidensche adat kent geen overspel, behalve dat hetwelk gevolgen heeft. Het onzedelijke begint pas bij de zwangerschap. Op losheid van zeden bij jongelui staat zelfs geen onbillijkend oordeel. Natuurlijk kon dit niet zoo blijven, en vandaar deze bepalingen.

Het is voor eene veroordeeling niet noodig, dat de lieden op geslachtsgemeenschap betrapt worden. De lieden oordeelen heel wat scherper dan wij. Komen twee jongelui, of wel een mannelijk en vrouwelijk persoon, geen echtelieden zijnde, tezamen van een eenzame plaats, of van denzelfden weg uit het bosch, dan is het overspel reeds bewezen en het vonnis wordt geveld. Men kan hieromtrent alleen zeggen: 't volk zelf weet het best hoe zijn zeden zijn.

Alinea 2 wordt door de billijkheid geëischt. Bij de open huizen is het natuurlijk heel goed mogelijk, zonder voorkennis of tegen den wil eener schoone, in haar slaapvertrek te dringen. Gewoonlijk ontkomt, bij gerucht harerzijds, de eerrander in het nachtelijk duister.

Alinea 3 is ook aldus bij de Heidenen in gebruik. Alleen is de boete daar wel eens wat minder. Dat de betaling aan

den vader der vrouw komt, wijst uit wat het doel der boete is. Deze heet: „o moholehe ma idja” „prijs des maagdoms”, en wordt aan den vader betaald, omdat door het verlies van den maagdom, de bruidsschat der jonge dochter aanzienlijk minder wordt.

Betreft het eene weduwe, of eene vrouw die reeds kinderen heeft, dan wordt de eisch ook lager gesteld.

Wordt in den eisch tot trouwen toegestemd, dan eischt een krachtig kamponghoofd nog eerst de boete wegens ongeoorloofde gemeenschap à f 5, waarop hij dan ook recht heeft, omdat door de zwangerschap een vroegere ongeoorloofde gemeenschap bewezen wordt.

De boete wegens zwangerschap zelf wordt dan echter natuurlijk niet betaald. Voor de vrouw vindt men geen schadeloosstelling noodig, immers zij gewint een kind, dat is schadeloosstelling genoeg.

Dat over deze zaak heel veel, moeilijk te beslissen, processen gevoerd worden is wel te begrijpen. Dikwerf worden ze alleen door een eed beslecht.

Alinea 5 is ook nieuw, in zooverre dat de vrouw toegelaten wordt, zich tegen de beschuldiging te verweren. Heel dikwerf is die waar, zoodat men bij de Heidensche adat gewoonlijk maar zwijgt, als deze beschuldiging uitgesproken is. De Christelijke kon dat echter niet toelaten. (Zie 't volgende artikel).

e. Indien een ongehuwde vrouw zwanger wordt, en niet met zekerheid den vader van haar a. s. kind weet aan te wijzen omdat verschillende personen met haar gemeenschap gehad hebben, zal zij veroordeeld worden f 25 boete te betalen wegens hoererij.

Dit artikel is nieuw. De Christelijke maatschappij kan natuurlijk hoererij niet in haar midden dulden. Ook de Heidensche duldt die liever niet, maar zij heeft deze bepaling niet in haar adat.

f. Indien een man overspel bedrijft met de vrouw zijns broeders, of met de zuster zijner vrouw, zal hij de reeds genoemde boeten dubbel betalen.

Dit is niet, omdat men hierin wat bloedschendigs ziet, maar omdat het opgevat wordt, als een grove schending van vertrouwen. De families wonen dikwerf tezamen in één huis, en men vertrouwt elkander op dit punt. Zonder dat vertrouwen zou natuurlijk de samenleving heel gewoon onmogelijk worden, en dit is de reden dezer verhoogde boeten.

g. Bloedschande kan slechts te Ternate berecht worden.

Dit is ook wel wat nauw opgevat. Vroeger was het zoo.

Men zegt dat heel vroeger, in oude tijden dus, bloedschenners in den krater van den vulkaan van Ternate geworpen werden.

Bij natuurrampen, vooral aard- of zeebevingen, denkt men beslist aan het gepleegd zijn van bloedschande.

Ik woonde eenmaal het volgende bij: een jongmensch was gehuwd met zijn halve zuster. De jongelui waren altijd als broer en zuster beschouwd, zoodat zij ook tezamen in één huis geleefd hadden. Het bleek echter plotseling, dat zij gemeenschap met elkaar hielden.

Een dorpshoofd, wiens zedelijk gevoel niet heel hoog stond, maakte deze zaak in orde door een boete te ontvangen, maar, om zich nu toch voor de mogelijke gevolgen te vrijwaren, wierp hij van de ontvangen som f 0.50 in zee, opdat deze, daardoor tevreden gesteld, niet zou gaan beven.

Of men in de zaak op zichzelf overtreding gezien heeft, geloof ik niet. Het ligt ook in den aard der zaak. Er wordt niemand door beleedigd en dus heeft ook niemand aanleiding tot eenige klacht. De strenge bevelen te dezen opzichte, zullen wel van Ternate uitgegaan zijn.

Ik heb ook nog een oud soldaat gekend, die beslist met zijn eigen zuster leefde. Men vond dit vies, maar maakte geen rechtszaak. Natuurlijk niet! Wie moest klagen? Was de een of andere natuurramp gevolgd, dan had men wellicht de luidjes naar Ternate gebracht, teneinde het land van de oorzaak dier ramp te verlossen.

HOOFDSTUK VII.

Over diefstal.

a. Indien gestolen wordt uit een huis of afgesloten ruimte, en de waarde van het gestolene niet meer bedraagt dan f 20 zal de boete bedragen van f 5 tot f 48, naar overweging der rechters, terwijl het gestolene moet worden teruggegeven of vergoed.

b. Indien iets gestolen wordt, dat slechts voor het nemen is, en de waarde van het gestolene bedraagt niet meer dan f 20, zoo zal de boete bedragen van f 5 tot f 25 naar overweging der rechters, terwijl het gestolene moet teruggegeven of vergoed worden.

c. Indien gestolen wordt uit tuinen, en de waarde van het gestolene bedraagt meer dan f 1, dan zal de boete bedragen van f 10 tot f 48 naar overweging der rechters, terwijl het gestolene teruggegeven of vergoed moet worden.

d. Indien het bedrag van het uit een tuin gestolene niet komt tot f 1, dan zal de zaak berecht worden als een geval van ondeugd.

e. Indien de waarde van het gestolene meer bedraagt dan f 20 kan de zaak alleen te Ternate berecht worden.

Heel veel komt diefstal niet voor. Het is in de Alfoersche maatschappij eene schande, dief te zijn. Echter zit kleptomanie bepaald in sommige families, die dan natuurlijk ook geregeld gemeden worden, al brengt ook de hoffelijkheid mede dat men van zijn verachting niet al te openlijk blijk geve. Zoo we gezien hebben is diefstal een geldige reden tot echtscheiding. Gewoonlijk wordt een diefstal niet ontdekt, d. w. z. de daders ervan niet. Het *speurstelsel* is nog niet in toepassing. Diefstal uit huizen wordt zwaar gestraft. Men bedenke dat de huizen gewoonlijk geheel open zijn, en soms voor geruimen tijd verlaten worden. Het is nu niet geoorloofd een huis binnen te treden zonder verlof van den eigenaar, en een fatsoenlijk man komt dus niet in het onbewoonde huis van een ander. Diefstal uit een huis staat dus gelijk aan diefstal met braak.

Laat men voorwerpen buiten rondslingeren zonder deze in huis te leggen, dan wordt men geacht ten deele zelf schuld te zijn aan den diefstal en daarom is dan ook de straf minder.

Een zwaar vergrijp is het echter, vruchten uit tuinen te stelen. Dat hierbij de waardegrens genoemd wordt is om misbruiken te voorkomen.

Men is n.l. dikwerf gewoon, wanneer men met elkander verwant of bevriend is, een stengel suikerriet, een blad tabak etc. van elkaar te nemen. Niemand beschouwt dit als diefstal. Men weet, men heeft daartoe bij de andere partij ook wel het recht. Wordt men nu echter op elkaar boos, dan worden dergelijke dingen plotseling tot vergrijpen waarover men zich beklaagt, en dikwerf volgt dan een aanklacht en bestraffing wegens diefstal, waar heelemaal niet het opzet tot stelen geweest is. Dit misbruik wordt door alinea *d* tegengegaan. Ook ziet dit op het stelen van vruchten. Dat kan nu ook niet meer als diefstal veroordeeld worden, aangezien de gestolen vruchten gewoonlijk niet de waarde van f 1 hebben. Eene veroordeeling wegens *ondeugd* volgt dan wel, maar die is niet zoo erg als eene wegens diefstal, en ook niet zoo beschamend.

De laatste alinea beteekent natuurlijk, dat diefstal van grootere sommen, niet onder de competentie van den inlandschen rechter valt.

HOOFDSTUK VIII.

Over brandstichting.

a. Indien iemand door onoplettendheid eens anders goed verbrandt, moet hij de aangerichte schade vergoeden.

b. Indien iemand eens anders boel verbrandt, niet door nalatigheid maar met boos opzet, kan die zaak alleen te Ternate berecht worden.

Onopzettelijke brandstichting ontstaat meest, doordien men per ongeluk de alang-alang in brand steekt. Men wandelt, maar houdt een brandend stuk kool in de hand, om voortdurend de sigaret aan te steken.

Is de tabak op, dan laat men het hout vallen, gewoonlijk in de alang-alang. De wind blaast het aan, en onder gunstige (of ongunstige) omstandigheden, vliegt het alang-alangveld in brand, en daarmede verbranden dikwerf ook rijsttuinen, tuinhuizen, etc. Het spreekt echter vanzelf, dat in deze gevallen hoogst zelden de dader gevonden wordt.

Ook gebeurt het dat men zijn tuin brandt, d. w. z. de daarin liggende takken en boomen, en 's avonds dat laat smeulen. De avondwind wakkert het aan, en nabijgelegen tuinen of boschaanplantingen worden vernield. De oorzaak is dan gewoonlijk heel goed na te gaan, en de straf volgt dan ook volgens adat.

Opzettelijke brandstichting is zoo iets ongehoords, dat men zich dat niet kan voorstellen, vandaar dat het ook niet onder de competentie van den Inlandschen rechter valt, maar tot de zwaarste misdaden gerekend wordt.

HOOFDSTUK IX.

Over vechten en verwondingen.

a. Wanneer twee of meer lieden met elkaar vechten, zal ieder hunner f 3 boete betalen.

Indien wonden of builen geslagen zijn, bij den een meer dan bij den ander, dan zal de toebrenger van die wonden of builen beboet worden, naar gelang der grootte der wonden of builen, die hij heeft toegebracht.

De eerste bepaling is eigenlijk nieuw. Men heeft vechten en stompen nooit eene overtreding gevonden op *zichzelf*.

Nu acht men het verbreking van den dorpsvrede, en het wordt dus gestraft, 't geen ook wel mag om de ruwheid van zeden wat te temperen.

De laatste bepaling is eigenaardig. Wegen de wonden of builen tegen elkaar op, dan wordt de zaak in orde gerekend. Alleen als er groot verschil is, is er sprake van beboeten. Gewoonlijk is dit alleen, als een der partijen zich van onwettige middelen bediend heeft, een boksbeugel of dergelijke. Heeft dat niet plaats gehad, dan loopt alles in der minne af, d. w. z. de boete moet betaald worden voor het vechten en daarmede uit.

b. Wanneer iemand een ander lichamelijk beleedigt, zoodat de litteekens op het lichaam van den beleedigde zichtbaar zijn, zal de beleediger gestraft worden met eene boete van f 3 tot f 30, naar overweging der rechters.

Men had vroeger hiervoor een heel tarief. Voor een tand f 20, voor een vinger zooveel, voor een striem zooveel, etc. Natuurlijk dat dit nog al eens tot dwaze rechtspraak aanleiding gaf. *Nu* is de boete gewoonlijk niet heel hoog.

c. Indien twee jongelui vechten om der wille van een meisje, en dit meisje van den eenen jongeling, met medeweten van haar ouders presenten aangenomen heeft, zoodat hij haar wettige bruidegom is, maar zij toch aan den anderen gunsten heeft betoond, zoo zal dat meisje de boeten betalen voor het vechten. Maar ontstaat de vechtpartij, omreden de bruidegom alleen maar jaloersch is op een ander jongeling zonder dat het meisje hiertoe aanleiding gaf, dan zal de vechtende zelf zijn boete betalen.

Natuurlijk dat om deze redenen nog al eens gevochten wordt. Nu vond men dat vroeger heel onschuldig, als het alleen maar bij vechten bleef. Nu echter het vechten als zoodanig strafbaar is gesteld, is men natuurlijk naar de oorzaak gaan zoeken, en vond haar dikwerf in de meisjes zelf.

d. Indien iemand levensgevaarlijk verwond wordt, kan de zaak alleen te Ternate berecht worden.

Dit valt dus niet meer onder de competentie van den inlandschen rechter.

HOOFDSTUK X.

Over moord.

Moord kan alleen te Ternate berecht worden.

Dit is natuurlijk niet altijd aldus geweest. Men heeft vroeger heel goed zware verwondingen en moord berecht, natuurlijk alles met het betalen van een boete. Misschien heeft echter de idee, om den moordenaar aan de bloedwraak te onttrekken, er wel toe bijgedragen de lui naar Ternate te doen brengen.

Gezegd moet worden, dat het brengen naar Ternate sinds daar de Rijksraad zetelt, tamelijk ongevaarlijk is. Het leveren van het bewijs voor moord valt hoogst moeilijk, en ook haast al de gevallen welke, tijdens mijn hierzijn berecht werden, waren „koerang terang”, niet voldoende helder, en eindigden dus met vrijspraak. Het is ook niet van de lui te verwachten, dat ze voor zoo'n rechter, die hun taal niet spreekt enz., waarheid zullen spreken, of eerbied hebben voor het afleggen van een eed. Men meent dat die eed klemt, wanneer hij op inlandsche wijze wordt afgelegd, maar vergeet dat die *alleen* van kracht is in het land, afgenomen door de eigen hoofden

of oudsten. Te Ternate hooren de voorvaderen er niets van, die wonen te Tobèlo, en zijn toch niet alomtegenwoordig!

Nu wordt moord ook door den Civiel-gezaghebber berecht. Dat dit echter ook tot vreemde dingen aanleiding geeft, bleek onlangs, toen door een Civ.-gezagh. ad interim eenige moordenaars gevangen werden en opgezonden naar Ternate. De lui waren daar verwonderd over. Ze kwamen met, ik meen, f 90 aandragen om die te betalen als boete. Ze hadden een paar jaar geleden ook een moord gepleegd, toen aan den Civielgezaghebber f 90 betaald en hadden die som er natuurlijk wel weer voor over.

HOOFDSTUK XI.

Over bedreigen.

a. Wanneer men iemand bedreigt met woorden, bedraagt de boete f 6.

b. Wanneer men iemand bedreigt met wapens, bedraagt de boete f 12.

Het is duidelijk, dat deze bepalingen niet overbodig zijn. Het komt toch soms al heel gauw tot daden, en daarom is het goed dat ook het voornemen, of het uitspreken van het voornemen strafbaar is. Vroeger was deze boete nog veel zwaarder, onzinnig zwaar zelfs.

c. Indien iemand in toorn zijn slaapbank, waterbamboe, pisangboom of vruchtboomen stuk hakt, en daarbij den naam noemt van den persoon op wien hij boos is, zal hij een boete betalen van f 3 tot f 30 naar overweging der rechters.

Deze bepaling mag vreemd lijken, zij is toch volkomen Alfoersch. Iemand wordt boos op een ander bij het hooren van 't een of ander, en koelt nu zijn boosheid door iets te vernielen, slaapbank, watervat, etc. Het is een heele gewone manier van doen, en *wij* zouden zeggen: tamelijk onschuldig want de persoon in kwestie voelt er niets van. Men kan het opvatten als een bedreiging tegen het leven gericht, maar dat is het ook niet, want het wordt nooit door moord gevolgd.

Toch is men er ontzettend gevoelig voor. De grondgedachte zal wel zijn, dat het een soort handeling is waardoor iemands geest getroffen kan worden, of die door sympathie iemands dood kan berokkenen. *Nu* zegt men: de *wil* was er om die of die te dooden of te verwonden. Men mag dien wil niet hebben, en dus wordt men daarvoor gestraft. Ik zag eenmaal iemand, die een sirihrank waarover men twistte stuk gehakt had, vonnissen, alsof hij manslag begaan had. Op mijn vraag waarom dat zoo zwaar gestraft werd, aangezien de sirihrank hoogstens 20 cent waard was, en dan nog in elk geval voor de helft het eigendom was van den man die hem vernielde,

werd mij gezegd, dat duidelijk gebleken was dat de woede van den man zóó groot was, dat hij tot doodslag in staat geweest was, en dus moest hij wel als moordenaar gevonnisd worden. De *wil* werd dus eenvoudig voor de daad genomen.

HOOFDSTUK XII.

Over het schelden.

Wanneer iemand een persoon of een dorp scheldt met woorden of teekenen, zal dit feit gestraft worden met een boete van f 2 tot f 20 naar overweging der rechters.

Men verstaat onder „schelden" ook wat anders dan wij. Het is in hoofdzaak het gebruiken van vuile, onkiesche woorden en aanduidingen: ook iemand „dief" noemen. Men kan evengoed met teekenen als met woorden schelden. Er zijn allerlei bladeren en bloemen, wier namen eenigermate met onkiesche woorden, namen van geslachtsdeelen etc. overeenkomen, of in wier namen ook meer gedeelten van zulke woorden voorkomen, en die daarom een vaste beteekenis als scheldteeken hebben gekregen. Ook zijn er wel bloemen en planten welker namen voorkomen in den eersten regel van een schendend rijmpje, en die daarom dat heele rijmpje vertegenwoordigen. Nog maakt men allerlei vuile teekens, een mannelijk of vrouwelijk geslachtsdeel voorstellend b.v.b. Nu kan men zooiets voor den toegang tot iemands woning hangen, op de slaapplaats van een meisje leggen, etc. Men scheldt dan een huisgezin of persoon. Men kan het echter ook aan den ingang van een dorp stellen, of aan de aanlegplaats, en daardoor de beleediging tot een heel dorp uitstrekken. Het is in de meeste gevallen niet moeilijk alsdan den beleediger uit te vinden, daar men wel weet wie een wrok heeft.

Wat het schelden tegen personen betreft, was het vroeger nogal moeilijk daarin recht te spreken, daar er geen bepaalde boete op stond, en elk maar eischte, naarmate hij zich beleedigd voelde. Vooral vrouwen waren op dit punt heel prikkelbaar en heel kostbaar, daar elk er haar eigenaardige gewoonte op nahield, om de beleediging te doen verzoenen. De dolste eischen werden dan gesteld, maar er moest aan voldaan worden, wanneer men maar beweerde: zoo is de adat. Aan dergelijken willekeur is nu natuurlijk een eind gemaakt.

HOOFDSTUK XIII.

Over laster.

Wie iemand lastert, door hem ten onrechte te beschuldigen van handelingen, die niet goed of niet geoorloofd zijn, zal betalen eene boete van f 8 tot f 24 naar overweging der rechters.

Bij „laster" moet in 't bijzonder gedacht worden aan het iemand beschuldigen van overspel of tooverij. Dat zijn de zwaarste vergrijpen waarover de processen gevoerd worden, vooral het eerste. Natuurlijk is er heel weinig noodig, om zulk een laster-proces in gang te brengen. Ook komt het natuurlijk voor, dat de zaak waarvan men iemand beschuldigt, niet te bewijzen is, ook al is die waar, en wanneer dan de beschuldigde zich door een zuiveringseed (zie Hoofdstuk XXXIII) zuivert, moet de beschuldiger natuurlijk de boete voor laster betalen, want is een proces eenmaal begonnen, dan moet er ook betaald worden, òf door den beschuldigde, òf door den beschuldiger.

HOOFDSTUK XIV.

Over bedrog.

a. Hij die iemand bedriegt met woorden of daden, niet volbrengt hetgeen door hem beloofd was, betaalt eene boete van f 1.60 tot f 16.— naar overweging der rechters.

Men kan de lieden nu juist niet van al te groote waarheidsliefde beschuldigen. Zij zien feitelijk in bedrog geen kwaad. Een *handig* bedrieger kan zelfs beroemd worden. Gelukt het, een heel dorp of een heel district in rep en roer te brengen door een verzonnen praatje, dan verkneukelt men zich van pret. Een bepaling als deze is dus feitelijk niet uit den volksaard voortgekomen, tenminste niet uit den Heidenschen. De Christenen vinden haar echter zeer noodig.

b. Indien iemand een voorschot ontvangt voor eenig werk, of voor iets dat door hem geleverd zal worden, en hij niet voldoet aan zijn belofte, maar het voltooide of het te leveren stuk werk verkoopt aan een ander, moet hij het dubbele van het ontvangen voorschot terug betalen.

c. Indien iemand een voorschot ontvangt om eenig stuk werk te maken of eenig werk te verrichten, en hij dat werk niet maakt of niet komt om te werken, zal het voorschot niet teruggegeven worden, zonder de behoorlijke boete daarbij gedaan.

d. Indien voorschot gegeven is voor eenig werk, en dat werk is behoorlijk in gereedheid gebracht, maar de besteller weigert het te ontvangen, dan zal de vervaardiger het terug kunnen nemen, zonder het ontvangen voorschot terug te betalen.

Dit betalen van voorschotten moge zonderling *lijken*, het is het toch in werkelijkheid niet. Het is eenmaal gewoonte dat men bijna niets doet, zonder vooraf de gedeeltelijke of geheele betaling te ontvangen. De omstandigheden brengen dat

zoo mee. In den regel heeft men voor zijn behoeften volkomen genoeg en dan werkt men niet voor een ander. Plotseling echter heeft men voor het een of ander geld noodig, om een boete of een bruidsschat te betalen of te helpen te betalen, om 't een of ander te koopen, of wel men wordt aangemaand een oude schuld af te doen, etc. Men heeft dan *plotseling* geld noodig en tracht dat nu van den een of ander los te krijgen, onder belofte het een of ander te zullen afleveren; ten minste, zoo men het niet *leenen* kan; dit probeert men eerst. Gaat dit niet, dan wil de een bouwmaterialen halen, planken of balken, de ander dakbedekking leveren, een derde zich als knecht of roeier verhuren, alles onder voorwaarde, dat men dadelijk het geld krijgt. Dikwerf is dit de eenige weg om materialen of werkvolk te krijgen. Handelaren maken natuurlijk van die omstandigheden gebruik om werkvolk te krijgen, dat zij anders moeilijk krijgen kunnen. Zij trachten eerst de lui in de schuld te brengen; om dan later die schuld door dwang te innen, en zoo die niet voldaan wordt, den schuldenaar in zijn dienst te nemen, voor een veel te laag loon natuurlijk. Echter is het ook wel te begrijpen, dat de betrokkenen, nadat het geld ontvangen is, niet heel veel lust hebben den beloofden arbeid te presteeren en de goedmoedige geldschieter heeft tot loon gewoonlijk heel veel last om het werk gedaan te krijgen, waarvoor hij het geld uitgaf. Het is wel te begrijpen, dat in een Heidensche maatschappij vreemdelingen het meeste last daarvan hebben. Die staan buiten het stamverband en hebben dus ook niet de een of andere wraak der voorvaderen tot hun beschikking. Is nu, zooals het vroeger altijd was, de toestand zòò dat er geen wettelijke macht is die dringend optreedt, dan zijn er heel wat personen, die er geregeld op azen zich ten koste van domme vreemdelingen van geld te voorzien, maar nooit iets daarvoor te presteeren. De bepalingen zijn dus voor een volk, dat altijd voorschot wil ontvangen, niet overbodig.

Natuurlijk is het noodig, dat bij een beter ordenen der maatschappelijke toestanden, dat voorschot geven ophoudt, maar daartoe moet eerst meer geld in circulatie komen, en een geregelden toestand ontstaan, een maatschappij waarin elk producent is.

Door de Zending zal die betere toestand wel komen, zoo het Evangelie doorwerkt, maar het *is nu* nog niet zoo.

HOOFDSTUK XV.

Over het leenen.

a. Wanneer iemand iets geleend heeft, onder belofte van het na zekeren tijd terug te zullen geven en hij zijn belofte daaromtrent

niet houdt, zal hij f 1 boete betalen, en verder zal hij huur betalen voor het geleende voorwerp, gedurende den tijd, dat hij het langer (dan geoorloofd was) gebruikt heeft, naar bepaling der rechters.

Hier is voornamelijk gedacht aan het leenen van voorwerpen, vooral vaartuigen. Eenerzijds gebeurde het, dat men die leende en dan maar hield, zoodat de eigenaar zeer ontriefd was en dan zelf het terug kon gaan halen, soms het niet eens krijgen kon als hij het noodig had. Recht was daarvoor niet te vinden.

Aan den anderen kant bestond het euvel, dat iemand b. v. een vaartuig geleend had, en het door force majeure, niet kon teruggeven op den juisten tijd: alsdan weigerde de eigenaar het terug te ontvangen, maar eischte eenvoudig een buitensporig hoogen prijs voor het geleende vaartuig. Dit artikel stelt in deze heel goed perk en paal, door eenerzijds een boete te bepalen voor het over den tijd houden, daarenboven zelfs nog huur van het voorwerp te eischen, maar alles naar overweging der rechters, zoodat nu van willekeur, noch bij leenen, noch bij ontleenen, sprake zijn kan.

b. Wie goed ontleent, is verplicht na een jaar het dubbele aan den leener terug te geven. Geeft hij het alsdan niet terug, zoo zal elk jaar, dat hij met de betaling wacht, de schuld verdubbelen. Echter zal de leener verplicht zijn, elk jaar de schuld van den ontleener te eischen. Laat hij dit na, dan zal hij, ook na langeren termijn, niet meer dan het dubbele van het geleende kunnen eischen.

Dit ziet natuurlijk op *zaadrijst.* Het is de oude bepaling, maar de laatste zinsnede is nieuw, en dient om een groot euvel te voorkomen. Het gebeurde bv. zóó: De een of ander leent aan iemand, broeder, zuster, maag of vriend een weinig rijst, dat men bij geval tekort komt. Aan het heele geval wordt waarschijnlijk niet meer gedacht, het wordt ook zelfs niet eens als leenen aangemerkt. Maar nu gebeurt het jaren later, misschien twintig, misschien nog meer, dat de betrokkenen ongenoegen krijgen, misschien zijn het zelfs hun kinderen al, en nu herinnert men zich plotseling die vroegere leening en men eischt het geleende terug, geregeld elk jaar verdubbeld. Wanneer dan oorspronkelijk twee kommetjes rijst geleend zijn, telle men maar eens op, hoeveel dat na verloop van twintig jaar zijn kan. *Nu* kan dit onder Christenen niet meer. Heeft men het gegevene oorspronkelijk niet als „geleend" beschouwd, dan kan men later hoogstens het dubbele van het gegevene eischen.

c. Het leenen van gelden en het vaststellen van de rente daarvan,

moet plaats hebben in tegenwoordigheid van twee getuigen. Een zaak omtrent geleende gelden of verschuldigde rente, die niet door twee getuigen gestaafd wordt, wordt door de rechters niet aangenomen.

Ook dit artikel heeft aan veel misbruik een eind gemaakt. Men hoorde toch soms de buitensporigste eischen doen omtrent geleende gelden en daarvoor verschuldigde procenten. Een woeker van 100 pCt. was niets ongewoons. Dikwerf was de rente in 't geheel niet bepaald, doch op een gegeven oogenblik kwam de leener eenvoudig eischen: ik moet zooveel hebben. Natuurlijk weigering om te betalen en een proces, dat dikwerf eindigde in het nadeel van den schuldenaar. Nu wordt in dit artikel wel niet de rentevoet bepaald, daarvoor is de Alfoersche maatschappij dan ook nog niet rijp, maar het leenen kan niet meer gebeuren zoo maar, zonder meer. Het is een zaak geworden met getuigen, en natuurlijk in tegenwoordigheid van getuigen laat men geen woekereischen hooren. Ook zou, zelfs al was een woekerrente bepaald, de rechter den eisch tot voldoening daarvan, wel afwijzen.

Heel veel komt het geld leenen van vrienden trouwens niet voor. Men helpt gewoonlijk elkaar qua familie, en hoopt dan later, in verlegenheid, ook weer geholpen te worden door wien men zelf hielp. Maar natuurlijk is er wel eens de een of de ander, die òf geen familie heeft, òf het bij zijn familie verbruid heeft en dus bij een vreemde moet leenen. Natuurlijk zijn zulke alleenstaanden ook de gemakkelijkste slachtoffers om uit te plunderen voor een woekeraar. Een lid van een groote familie krijgt men niet zoo gemakkelijk te pakken.

HOOFDSTUK XVI.

Over het vinden.

a. Wie iets vindt, zoowel op zee als op het land, moet daarvan kennis geven aan het Hoofd van zijn kampong. Volgt hij dit gebod niet op en het wordt bekend dat hij iets gevonden heeft, dan zal hij gestraft worden, alsof hij het gevonden voorwerp gestolen had.

b. Wanneer de eigenaar van het gevondene dit terugverlangt van den vinder, moet hij dezen een geschenk geven, om zijn moeite te beloonen. Is dit geschenk niet goed in de oogen des vinders, dan kan deze de zaak aan de rechters te kennen geven, die de grootte van het geschenk zullen bepalen.

Dit mag echter niet meer bedragen dan 1/3 der waarde van het gevondene.

Het was wel zoowat gewoonte, dat men het gevondene teruggaf, maar toch was er niet heel sterk op te rekenen.

Het meest vindt men prauwen. Men legt die niet goed vast, of haalt ze niet ver genoeg op het strand, zoodat ze met den vloed wegdrijven. Ze worden dan drijvende gevonden en de gewoonte brengt mee, dat men zoo'n drijvende prauw meeneemt en vastlegt, wanneer men die op zee tegen komt. Echter, dit kan ook iets gevaarlijks hebben. Het gebeurt toch wel, dat lieden de prauwen, die met een staak vastliggen in ondiep water, bestelen en ze daarna weg laten drijven, om hun misdaad te bedekken. Vindt men nu zoo'n prauw en legt die vast, dan is het niet onmogelijk dat de eigenaar den vinder aanspreekt over hetgeen uit de prauw gestolen is, en het is dan voor dezen dikwerf moeilijk te bewijzen, dat niet *hij* de dief is. Het gebeurde daarom wel dat mijn lieden, wanneer we een prauw zagen drijven en ik wilde dat een hunner er in plaats zou nemen om haar naar den wal te brengen, eenvoudig zeiden: Mijnheer, laten we het niet doen; als we haar niet vinden, hebben we ook niet te verantwoorden wat er misschien uit gestolen is.

Anderzijds is het mij ook wel gebeurd, dat we een prauw meegenomen en vastgelegd hadden. Na eenigen tijd was die dan eenvoudig verdwenen. De eigenaar had haar meegenomen en het zelfs der moeite niet waard geacht, mij daarvan kennis te geven of te bedanken. Nu zou hij wellicht tegenover een Alfoer niet *zoo* onbeschoft geweest zijn, maar het geval is toch al teekenachtig genoeg en bewijst dat alinea *b* niet overbodig is.

HOOFDSTUK XVII.

Over ondeugd. (nakal.)

Wie eens anders goed beschadigt of vernielt moet betalen of vergoeden, hetgeen hij vernield of beschadigd heeft, en nog daarenboven eene boete van f 0.50 tot f 16 naar overweging der rechters.

Men verstaat heel veel onder dit Hoofdstuk. Het woord *nakal* is in veel gevallen weer te geven met *baldadigheid*, en het is ongelooflijk, hoe baldadig een Alfoer wel zijn kan.

Vooral jongelui weten met hun overmoed soms geen weg, en koelen dien op alle mogelijke manier, door vruchtboomen te beschadigen, touwen van vaartuigen door te snijden, iemands beesten dood te gooien, enz. Ook wel door 's avonds met steenen op de huizen of erven te gooien, te gaan spoken, en dergelijke. Al deze dingen vallen onder dit artikel, en ook het stelen van vruchten etc. uit tuinen, zoo het gestolene niet komt tot de waarde van f 1. — Zie Hoofdstuk VII.

HOOFDSTUK XVIII.

HET OVERTREDEN VAN GEWOONTEN. (LANGAR ADAT).

a. Wie de gewoonten overtreedt, zal een boete betalen van f 0.50 tot f 24 naar overweging der rechters.

Onder dit begrip is ook heel veel saam te brengen, natuurlijk zoowel godsdienstige als maatschappelijke overtredingen. De Heiden kent geen verschil tusschen die twee, en wie dus niet voldoet aan godsdienstige wetten of gebruiken, kan evengoed gestraft worden, als hij die maatschappelijke gewoonten overtreedt. Het is natuurlijk dat men dit ook heeft willen invoeren voor het Christendom, maar ook even natuurlijk, dat het Christendom daar niets van heeft willen weten. Men zou dan eenvoudig voor elke overtreding, voor het deelnemen aan Heidensche feesten etc. gestraft worden en een boete betalen, om zich na het betalen daarvan „rein" van elke overtreding te gevoelen, wat nogal in strijd is met het christelijk begrip „zonde."

Op maatschappelijk gebied verstaat men er hoofdzakelijk onder allerlei zonde tegen de etiquette, het zich onvoorzichtig uitlaten tegenover Hoofden, het aannemen van ongepaste houdingen op de rechtszitting, het niet in acht nemen van den behoorlijken eerbied voor de schoonouders, zijn huis in een andere richting bouwen dan is voorgeschreven, zich kleeden met kleedij die niet geoorloofd is, eens anders modellen namaken bij industrie, de afsluiting van een tuin verbreken, door eens anders aanplant loopen, etc. te veel om op te noemen. Gewoonlijk zijn dergelijke overtredingen licht, maar, zooals uit de boetebepaling blijkt, worden sommige ook zeer ernstig opgevat.

b. Het is ook overtreding der gewoonte, wanneer een gehuwde vrouw een andere man volgt, of haar eigen man beleedigt door zich niet te gedragen zooals een gehuwde vrouw betaamt en ook, wanneer een man aan een gehuwde vrouw, niet den gebruikelijken eerbied bewijst.

Of een geval als het eerstgenoemde, nog onder dit artikel valt, hangt veel van de omstandigheden af. Heeft de vrouw een man gevolgd op een eenzamen weg, dan wordt dit gewoonlijk als overspel beschouwd.

Is het echter onopzettelijk gebeurd dat zij samengingen, dan valt het onder dit artikel. De plichten van een gehuwde vrouw zijn overigens nog al talrijk, en bij de verschillende stammen niet altijd dezelfde. De Tobèlo-Bòeng, zijn op dit punt al heel lastig.

Maar algemeen is b.v. de gewoonte dat een gehuwde vrouw niet naast een vreemden man mag gaan zitten, niet in zijn prauw mag plaats nemen, hem geen diensten mag bewijzen, etc. Dikwijls ontaardt het ook wel in een soort plagerij, niet door den man zelf, maar door de schoonfamilie, die hierin het middel heeft om een ongewenschte of niet-geliefde schoondochter het leven zuur te maken. De beleefdheden, die een man tegenover een gehuwde vrouw in acht te nemen heeft, zijn ook zeer talrijk, te veel om hier op te noemen.

Een gehuwde vrouw staat in hooge achting en men moet tegenover haar voorzichtig zijn, aangezien zij geldt als het eigendom harer schoonfamilie en men dus, door tegenover *haar* onbeleefd te zijn, haar heele schoonfamilie beleedigt. Veel van dergelijke overtredingen leiden niet tot een proces, maar men maakt de beleediging goed door 't een of ander geschenk, een traktatie, etc.

c. Het is overtreding der gewoonte, wanneer men een huis binnengaat, tijdens de bewoners afwezig zijn.

Men zie hierover ook Hoofdstuk VII, over diefstal.

Wil men een huis binnengaan, dan moet men eerst verlof daartoe vragen, dat is de gewoonte. Daar men dat nu, bij afwezigheid der bewoners niet kan, is het vanzelf dat men overtreedt door binnen te gaan. Het verbod geldt echter niet de voorgaanderij, maar alleen het inwendige van de woning. Wel is het beleefd, ook tot het betreden der voorgaanderij toestemming te vragen, of te wachten tot men binnen genood wordt, maar op dat punt bestaat tot geen *overtreding* in den zin der adat.

d. Het is overtreding der gewoonte des nachts een huis binnen te gaan, en de slaapplaats eener getrouwde vrouw te passeeren.

Men moet zich hierbij ook natuurlijk de Alfoersche woningen indenken, waar men ten allen tijde heel gemakkelijk binnen treedt. In dezelfde ruimte slapen zoowel gehuwden als ongehuwden. Nu heeft elk huis twee ingangen, waardoor men komt in een soort gang, die men door de eene deur intreedt, door de andere uit. Die gang loopt over het middenstuk van het huis heen. Gewoonlijk doet dat middenstuk dienst als bergplaats. Langs de kanten slaapt men, de jonge meisjes en de gehuwden gewoonlijk in afgesloten, of liever, door een gordijn afgeschoten hokjes, de jonge meisjes gewoonlijk zonder zoo'n beschutting, evenzoo de kinderen. Gaat men nu voor de woning staan, dan voert de rechtsche ingang 't eerst langs de slaapplaatsen der gehuwden, de linksche langs die der jonge meisjes. Wie nu 's nachts de woning binnenkomt gaat linksch binnen, 't zij hij een nachtelijk bezoek aan de jonge dochters

brengen wil, 't zij hij zich bij de jongelingen neer wil leggen. Gaat hij rechts binnen, dan komt hij langs de slaapplaatsen der gehuwden: heeft dus verkeerde bedoelingen ten opzichte van eens anders vrouw en is daarom strafbaar. Of ook wel betoont hij ongepaste nieuwsgierigheid naar hetgeen er tusschen echtelieden 's nachts voorvalt en dat is niet minder strafbaar.

HOOFDSTUK XIX.

Over onbeleefdheid.

Wie onbeleefd is, betaalt eene boete van f 1.60 tot f 16 naar overweging der rechters.

Onder „onbeleefdheid" verstaat men allerlei, b.v. het maken van onfatsoenlijke geluiden, iemand naroepen, iemand bespottelijk maken, de keel schrapen als iemand voorbijgaat, lachen achter iemands rug, kortom nog heel veel, dat *wij* ook niet beleefd vinden. De hoogste boete wordt natuurlijk geeischt voor onbeleefdheid tegenover hooggeplaatsten.

HOOFDSTUK XX.

Over het overloopen van personen op de badplaats.

a. Wanneer iemand een badplaats nadert zonder te roepen en hij treft iemand van de andere kunne naakt, zoo moet hij f 12 boete betalen.

b. Echter, wanneer de aankomende geroepen heeft en de badende niet heeft geantwoord, heeft de laatste slechte bedoelingen gehad en moet f 12 boete betalen.

De badplaatsen zijn gewoonlijk langs de wegen. De wegen loopen over of door rivieren, en elk zoo'n overgang of doorgang doet ook dienst als badplaats. Het is nu natuurlijk noodig, dat men, aankomende, roept om zich te vergewissen of iemand baadt of niet. Is de badende en de komende van dezelfde kunne, dan klinkt het: „kom maar", anders „vrouw" of „man" naar de badende is. Men moet dan eenvoudig wachten, tot de badende gekleed is. Soms kan dat wachten lang duren, vooral wanneer men dicht bij een dorp komt in den vooravond, als de vrouwen zich opmaken om water te halen en zich meteen te baden.

De bepaling, alinea *b*, is er uit billijkheid bijgevoegd, omdat er wel eens personen zijn, die, belust op een avontuurtje de andere kunne laten komen. Deze wordt dan beschaamd en het gebeurde dan wel, dat de badende dan bovendien nog een klacht indiende, wegens „overloopen". Dit kan nu niet meer. Wie niet antwoordt wordt zelf boeteplichtig.

HOOFDSTUK XXI.

Over den eerbied tegenover de hoofden.

a. Elke overtreding, gepleegd tegenover een Hoofd, zal gestraft worden met het dubbele der gestelde boete.
b. Elke overtreding tegenover het Districtshoofd zal gestraft worden met *vijf* maal de gestelde boete.
c. Wanneer een Hoofd zich schuldig maakt aan eenige overtreding, zal hij het dubbele der gestelde boete betalen.
d. Degene die weigert een bevel van zijn dorpshoofd te gehoorzamen zal gestraft worden met eene boete van f 0.50 tot f 10.— naar overweging der rechters.

Eigenlijk zijn deze bepalingen nieuw als *wettelijke* bepalingen. Het is natuurlijk dat de Hoofden, als zelf rechtsprekende, overtredingen tegen henzelf gepleegd, ook nogal zwaar beboet hebben.

Het Districtshoofd eischt voor zich en de zijnen een soort onschendbaarheid, die hij ook altijd genoten heeft: vandaar de hooge boete. Nu bedenke men, dat de Hoofden vroeger nooit rechtstreeks van hun onderdanen onderscheiden waren. Zij waren rechters en leiders meer niet. Door het aanleggen van locale dorpen en het ontstaan van algemeene belangen, is het echter noodig geworden dat zij regeerders werden en als zoodanig zich ook in stand van hun onderdanen onderscheiden. Dit zal nog wel niet zoo heel spoedig gebeuren, maar deze bepalingen zijn toch een eerste stap om daartoe te geraken.

HOOFDSTUK XXII.

Over nalatigheid. (alia).

Wie overtreedt door nalatigheid, zal betalen een boete van f 0.50 tot f 8.— naar overweging des rechters.

Er kan natuurlijk nog al heel wat door nalatigheid of onoplettendheid gebeuren. Men legt eens anders prauw niet goed vast en die drijft weg; men past niet goed op het vuur en er ontstaat een groote brand; men lost een schot zonder eerst de baan te onderzoeken en treft een mensch, etc. Dit alles wordt als nalatigheid beschouwd en bestraft, dus: alles wat niet opzettelijk geschiedt.

HOOFDSTUK XXIII.

Over dronkenschap.

Overtredingen in dronkenschap gepleegd zullen gestraft worden als waren ze in nuchteren toestand bedreven.

Dronkenschap dient dus niet als verontschuldiging, Dit is ook geheel volgens de opvattingen des volks. Gewoonlijk worden in dronkenschap geen zware misdrijven bedreven. Het bepaalt zich tot een scheldpartij of een vechtpartij op een feest. Het meest komt natuurlijk voor: een palmwijn roes en die is nogal onschuldig. De menschen zijn dan wat schreeuwerig, maar daar loopt het mee af. Helaas echter wordt tegenwoordig ook veel jenever ingevoerd en daardoor komt ook onze bekende dolle woeste dronkenschap voor.

Een poos lang gold dronkenschap zelf als een misdrijf, maar spoedig kwam van den Sultan van Ternate bericht dat zulks niet mocht. Eigenlijk merkwaardig, daar die man een Mohammedaan is. Maar zijn opvatting zal wel geweest zijn, dat Hollanders en Heidenen zich gerust bedrinken mogen, daar die toch niet onder de wetten van den Koran staan.

HOODFSTUK XXIV.

Over de feesten.

Elk wie jenever of arak brengt of schenkt op een feest, moet f 10 boete betalen.

Deze bepaling is natuurlijk nieuw, en door den invoer van sterke dranken noodig geworden. Deze invoer is, tijdens het Sultanaat in zijn bloei was, verboden geweest. Op de passen der handelaren kwam voor dat het verboden was te handelen in: „arak, buskruit of eetbare vogelnestjes”. Het strekt niet tot eer van het Hollandsche bewind, dat naarmate de invloedssfeer van het Gouvernement toegenomen is, aan deze bepaling steeds minder de hand is gehouden, zoodat de invoer nu zoo goed als onbeperkt is, waarvan gewetenlooze handelaren ruimschoots gebruik maken.

Hoe het jenevergebruik werkt, kan men wel nagaan, als men bedenkt, dat de Alfoeren gewend om den palmwijn uit groote bierglazen te drinken, dit ook met de jenever doen, waarvan natuurlijk een dolle dronkenschap het gevolg is.

HOOFDSTUK XXV.

Over kaartspelen.

Het kaartspelen om geld is verboden. Wie door de Hoofden betrapt wordt op kaartspelen, verbeurt f 3 boete.

Is hij weigerachtig die boete te betalen, dan zal de zaak voor de districtsrechtbank berecht worden.

De Alfoeren zijn uit zichzelf *geen* spelers. Mij is onder hen niet één kansspel bekend. Zij hebben echter door handelaren, oud-soldaten en dergelijke, het kaartspelen geleerd, eerst met de Chineesche speelkaarten, later ook met de gewone Hollandsche. Daar eenmaal kennis mee gemaakt hebbende, worden zij hartstochtelijke spelers, die alles op het spel zetten. Natuurlijk worden zij door de oud-soldaten enz. grof geplukt. Ik kende zoo'n sujet, dat geen cent pensioen had, maar toch als *grand seigneur* leefde, en van dorp tot dorp trok, om de lui aan het spelen te krijgen.

Het kaartspelen was reeds vroeger tijdens, en door het Sultansbestuur verboden. Als de adat het dus strafbaar stelde, deed zij niets, dan het reeds bestaande bestendigen. Het gaat echter moeilijk voor goed een eind aan dit ingeslopen kwaad te maken, nu de Hollanders er zich zoo gaarne aan schuldig maken. Er lag eens op de reede van Tobèlo een oorlogsschip. Des avonds waren we de gasten van heeren officieren. Mijn roeiers hadden ons met de prauw opgewacht en ik hoorde ze dadelijk den volgenden dag met elkaar er over praten dat wel *hun* het spelen om geld verboden was, maar de officieren aan boord dien geheelen avond onafgebroken om zilvergeld gespeeld hadden! Kwaad kon het dus niet zijn, nu de Hollanders het zelf deden.

HOOFDSTUK XXVI.

Over het jachtrecht.

Wanneer men een dier vindt of doodt, dat reeds aangeschoten of opgejaagd is door anderen, zal men het met hen die het aanschoten of opjaagden, gelijkelijk deelen.

Het is natuurlijk, dat ook deze regel niet altijd gevolgd wordt. Ook is het dikwerf moeilijk te bewijzen, of een geschoten dier 't zelfde is, wat anderen reeds aangeschoten hebben. Is het geval echter duidelijk, dan maakt niemand bezwaar zich naar dezen ouden regel te gedragen.

HOOFDSTUK XXVII.

Over het zetten van voetangels.

a. Het is verboden voetangels te stellen tot het vangen of dooden van dieren.

b. Wie dezelve stelt zal f 3 boete betalen, en wanneer er iemand getroffen (gedood) wordt, zal de steller veroordeeld worden wegens moord.

c. Rondom een tuin mogen voetangels gesteld worden, van des avonds tot des morgens (gedurende den nacht), maar niet, dan met plaatsing van de gewone teekens, en het kennis geven aan het kamponghoofd en aan de lieden, wier tuinen in de buurt liggen, van den aldus omstelden tuin.

Voor hetgeen hier bedoeld wordt, is in het Hollandsch moeilijk een woord of een juisten naam te vinden. Men tracht dieren te dooden door vernuftige toestellen, die bij aanraking een pijl doen gaan in het voorwerp, dat ze aantrekt. Voor herten worden ze wat hooger gesteld, voor varkens lager. Deze zijn wel te onderscheiden van strikken die men ook gebruikt, maar die niet gevaarlijk zijn voor menschen. Nu is het gewoonte dat men, dergelijke dingen in een bosch stellende, dat te kennen geeft, door het hangen van een zeker soort bladen rondom de onveilige plek. Men kan zich dan dus wachten. Dit gaat nu echter goed diep in de bosschen, waar 's nachts nooit iemand komt, omdat er geen tuinen zijn en die dus uitsluitend het eigendom zijn van den jager. Daar is het zonder gevaar en daarover handelt ook het verbod niet. Het betreft de plaatsen in de buurt der dorpen, waar alles vol tuinen is en dus de boschpaden heel veel betreden worden.

Daar zijn ze gevaarlijk, ook zelfs al zijn ze van teekens voorzien. Want hoe licht is het mogelijk, dat de een of ander niet over het gewone pad gaat, maar zich door het bosch beweegt, om hout te kappen etc.

Daarom vond men goed, het stellen van dergelijke gevaarlijke dingen te verbieden. Echter, men heeft in de tuinen dikwijls veel last van ongedierte en dus vond men goed, dat elk zijn eigendom des nachts kan beveiligen, maar nog alleen met de in alinea *c* genoemde voorzorgsmaatregelen.

HOOFDSTUK XXVIII.

Over vischrecht.

a. Men mag in open zee visschen met den hengel, de lijn of de elger, waar men zulks slechts wenscht.

Wil men visschen met het werpnet of treknet voor een vreemd dorp, dan moet men daartoe eerst verlof vragen aan het Hoofd van dat dorp.

b. Met de zegen (gioep) mag men niet visschen, indien niet het hoofd en de bewoners van het dorp, waartegenover men het net uitgooit, dit goed vinden.

Vroeger hebben dergelijke bepalingen niet bestaan. Dit lag ook in den aard der zaak. Men woonde tezamen op de hoofdplaats, en ging van daar visch zoeken, waar men zulks slechts wenschte.

Nu echter woont men in locale dorpen, en het is natuurlijk dat de bewoners van een dorp niet willen, dat de visch die door hen soms in de een of andere bocht voor 't een of andere dorp met een bepaald doel voor een poos niet gestoord werd, door een vreemde wordt weggevischt. Er blijven altijd nog genoeg onbewoonde plaatsen en eilanden, waar men vrijelijk visschen kan.

Wat alinea *b* betreft, hier is sprake van een groot sleepnet, waarmede men op de haringvangst gaat. De visch zwemt in scholen. en wordt op zekere tijden gezien, als wanneer ze dicht onder den wal zwemt, misschien wel met het oog op 't kuitschieten. Men maakt er jacht op met kleine sleepnetten, ook met slagnetten, maar krijgt dan toch slechts een gedeelte van een school in zijn macht. Met de zegen wordt echter een heele school in eens weggevischt, en dat schijnt het uitsterven van die vischsoort ten gevolge te hebben.

Ook is het natuurlijk dat de bewoners der dorpen er niet op gesteld zijn, indien zoo'n groote slokop alles voor hun neus wegvangt.

Het wordt nu gewoonlijk zóó gevonden, dat een eigenaar van een zegen met de bewoners van een dorp, waarvoor hij zijn net wil uitgooien, overeenkomt, dat de lieden hem volgen zullen als helpers, en daarvoor een aandeel in den rijken buit krijgen.

HOOFDSTUK XXIX.

Over het vernielen van eigendommen door dieren.

a. Indien iemands dieren eigendommen van anderen vernielen, moet de eigenaar der dieren de schade vergoeden.

b. Indien dit ten tweeden male gebeurt, heeft degene, wiens eigendom vernield is, het recht de dieren te dooden, maar niet, zonder van zijn voornemen eerst kennis te geven aan den eigenaar der bewuste dieren.

Een dergelijke bepaling mag vreemd klinken voor een volk, dat geen veestapel heeft, maar men heeft honden en kippen. De laatste zijn nogal onschadelijk, want in den tijd van het rijstplanten houdt men ze uit eigen belang wel vast of ruimt ze op. Maar erger is het met de honden. Sommigen houden er heele troepen van op na, maar niemand denkt er ooit aan, ze eten te geven. Het gevolg is, dat ze eten gaan zoeken, en uit honger, allerlei eten wat een hond gewoonlijk niet zou eten. Een maisveld b.v.b. is van hun gading, en het gebeurt meer dan eens, dat de een of ander een zeer mooien tuin met mais heeft, maar 's morgens daar niets meer van vindt, daar een troep honden 's nachts alles opgepeuzeld heeft. Om dit tegen te gaan, dient dit artikel. Men was toch vroeger al tamelijk weerloos in zoo'n geval. Op de beesten passen gaat niet. Schoot of sloeg men ze dood, dan volgde gewoonlijk een klacht van den eigenaar der honden om schadevergoeding, en gewoonlijk moest dan de beschadigde ook nog boete betalen, niet eens weinig!

HOOFDSTUK XXX.

Over het bijten van menschen door dieren.

a. Indien een hond iemand bijt, zal de eigenaar van den hond eene boete betalen van f 1.60 tot f 32 naar overweging des rechters.

b. Wanneer iemand gebeten wordt des nachts, dicht bij iemands huis, of des daags bij het willen binnengaan van een huis welks eigenaar niet aanwezig is, heeft zoo iemand dat zichzelf te wijten.

In gewone gevallen heeft over het bijten van een hond geen aanklacht plaats. Het oude recht zegt, dat degene, wiens hond iemand bijt, zorgen moet de wond te doen genezen: hij moet de wond dus zelf medicineeren, of de kosten van de behandeling dragen.

Nu komt het echter voor, dat een ongehoord hooge rekening wordt ingediend voor dat medicineeren, en dan volgt een moeilijke rechtszaak. Dit kan nu niet meer bij de Christenen. Men kan klagen, en de boete krijgen, die natuurlijk naar omstandigheden geregeld wordt, niet zoozeer naar de grootte der wond, dan wel naar de omstandigheden waaronder de verwonding plaats vond.

Men let er sterk op, of de hond bijterig van aard was, in welk geval de eigenaar bijzonder strafschuldig is; of de eigenaar den hond heeft teruggeroepen, dan wel heeft aangehitst, etc.

Het betalen der medicijnen, of der geneeskundige behandeling, acht men geen straf meer, aangezien zich elk kosteloos door den Zendeling of door de Inlandsche helpers kan laten medicineeren.

HOOFDSTUK XXXI.

Over eigendomsrecht.

De gewoonte dat, indien twee personen een rechtszaak hebben over het bezit van een voorwerp of een stuk land, degene welke in het gelijk gesteld wordt, een zekere som moet betalen voor zijn eigendomsrecht, wordt zoodanig veranderd, dat in dergelijk geval de verliezer de gerechtskosten te betalen heeft.

Dit is ook al een bijzonder onrechtvaardig gebruik, natuurlijk niet uit het volk voortgekomen, maar door de Ternataansche Hoofden ingevoerd.

Iemand heeft b.v. een boom. Een ander maakt er aanspraak op. Wil hij nu zijn eigendomsrecht handhaven, dan moet hij de zaak voor het gerecht brengen. Wordt daar nu eene, voor hem gunstige uitspraak gedaan, dan moet *hij* een, dikwijls aanzienlijke som, betalen aan de rechters. Doet hij dit niet, dan wordt de zaak niet ten zijnen nadeele beslist, d. w. z. zijn tegenpartij wordt *niet* in het gelijk gesteld, maar de Hoofden nemen eenvoudig zelf bezit over het betwiste eigendom.

De zaak is nogal duidelijk: De Hoofden wilden wat trekken, de verliezer had niets, de winner wel, ergo moest die meer betalen.

Men behoeft niet te vragen, tot hoeveel ongerechtigheid deze bepaling al aanleiding gegeven heeft. Had iemand iets, dat begeerlijk was in de oogen der Hoofden, dan werd hem eenvoudig door de een of ander het bezit daarvan betwist. De rechtszaak werd dan ten zijnen voordeele beslist, maar de Hoofden eischten zulk een hooge eigendomsom, dat de man niet kon betalen, en de bezitting dus aan hen kwam. Weer anderen zagen zich het bezit van 't een of ander op de brutaalste manier betwist, maar gingen maar liever tot een schikking over met den aanrander, dan tot een rechtszaak, gedachtig aan het halve ei en den leegen dop. Aan dergelijke praktijken maakt dit artikel een einde.

HOOFDSTUK XXXII.

Over rechtspraak.

a. Elk heeft zijn rechter in eersten aanleg in zijn kamponghoofd.

b. Het is een ieder verboden, een zaak te brengen voor een ander, dan zijn kamponghoofd.

Ook deze artikelen zijn ontstaan uit den nieuwen toestand.

Vroeger had men geen hoofden van locale dorpen, maar stamhoofden. Elke rechter was toen zijn stamhoofd. Nog lang was men geneigd, een zaak eenvoudig te doen berechten door een of ander Hoofd, waarmede men verbonden was door banden des bloeds of der vriendschap. Hierop ziet deze alinea.

c. Indien een dorp bestuurd wordt door meer dan één Hoofd, zullen dezen te zamen rechtspreken.

In grootere dorpen heeft men een dorpshoofd (kimalaha) en een dorpsoudste (mahimo). Het gebeurde nogal eens, dat deze twee waardigheidsbekleeders, in plaats van *te zamen* het recht te handhaven dit ieder op eigen gezag deden, en niet ten voordeele van het *recht* zeer sterk met elkaar concurreerden.

d. Wanneer de dorpshoofden het niet eens zijn over eenige zaak, kan elk hunner een hoofd van een naburige kampong roepen als bijzitter.

e. Indien er eenige zaak is tusschen bewoners van verschillende dorpen, moet die zaak onderzocht en berecht worden door de gezamenlijke Hoofden der dorpen waarin partijen wonen.

f. Alleen *Hoofden* mogen rechtspreken, en moeten dit doen volgens de *adat* der christenen, zooals die in dit boek beschreven is.

De eerste zinsnede van artikel *f* mag vanzelfsprekend zijn, doch is het toch lang niet voor Alfoeren. Vroeger heeft men bij rechtspraak geen Hoofden noodig gehad. De zaken zijn onderling berecht, onder voorzitterschap van een oude of aanzienlijke, of wel een brutaal heer met grooten mond. Kon men het over de *toepassing van de adat* niet eens worden, dan pas wendde men zich tot een Hoofd om dezen te laten beslissen. Ook nu wil men zich nog wel aan die gewoonte houden en dus zijn zaken laten berechten door menschen, die daartoe niet gerechtigd zijn. Dat was nu nog niet zoo erg, als dergelijke lui dienst deden als vredemakers, maar daarom is het hen niet te doen. Het uitgesproken vonnis bestaat in een geldboete, en die komt voor de helft aan den rechtspreker, en *daar* gaat het dus om.

g. Van alle zaken, die in den loop van een maand door een kamponghoofd berecht zijn, moet hij aan het eind der maand kennis geven aan het Hoofd der districtsrechtbank.

Dit is het districtshoofd (de Sangadji) of thans de vertegenwoordiger van het Europeesch gezag. De bepaling is natuurlijk gemaakt, opdat dat Hoofd op de hoogte zou blijven van wat er in het district voorvalt.

h. Alle boeten voor groote zaken (bedragende meer dan f 8.—) moeten betaald worden aan het Hoofd van de districtsrechtbank opdat

deze, aan het eind van elke drie maanden, die boeten verdeele onder de verschillende Hoofden, naar elks aanspraken.

Over de verdeeling der boeten, zie Hoofdstuk XXXIV.

i. Wie zich niet neer wil leggen bij de beslissing van een kamponghoofd, kan zijn zaak voor de districtsrechtbank brengen, maar hij moet dan eerst de boete betalen, door het kamponghoofd opgelegd.

Is dat niet gebeurd, dan neemt de districtsrechtbank de zaak niet aan.

De districtsrechtbank zal ook geen zaken aannemen, die nog niet door het Hoofd der kampong, waarin de zaak voorgevallen is, zijn onderzocht.

In de districtsrechtbank moeten zitting hebben de Hoofden der kampongs, wier onderdanen terecht staan.

Was de eerste bepaling van dit laatste artikel er niet, er zou nooit iemand in zijn vonnis berusten. Alfoeren zijn bijzonder proceslustig. Hun grootste genoegen is, naar een rechtspraak te gaan. Moet men nu echter beginnen met te voldoen wat het kampongshoofd oplegt, dan vermindert daardoor de twistlust al zeer veel, want het is er toch om te doen er zonder kleerscheuren af te komen. Vroeger legde zich zoowat nooit iemand bij een rechterlijke uitspraak neer. Elk wilde gelijk hebben, dus de in het ongelijk gestelde partij betaalde niet, maar zocht het hoogerop. Dit is nu wel zoowat belet. Natuurlijk dat de betaalde boete teruggegeven wordt, zoodra ten onrechte betaald is. Is die terecht betaald, dan moet ook de districtsrechtbank voor hare moeite betaald worden, en men gaat daar dus niet zoo spoedig meer heen met onbillijke zaken als vroeger.

j. Kamponghoofden mogen geen zaken berechten, welker boeten hooger zijn dan f 8.—. Zaken met hoogere boeten moeten door de Hoofden der kampongs, waarin de zaak voorvalt worden onderzocht, maar door de districtsrechtbank berecht.

Hieruit zou kunnen ontstaan, dat inhalige kamponghoofden de zaken laag beboetten, alleen om die boete voor zich alleen te houden, maar dit wordt eerstens belet door de bepaling artikel *g*, dat het districtshoofd kennis moet krijgen van de zaken die door de kamponghoofden berecht worden. Komen ze hem voor te laag beboet te zijn, dan laat hij ze natuurlijk voor zich brengen: ten tweede wordt dit belet door artikel *i*, slotbepaling, dat de kamponghoofden zitting moeten hebben als de zaken van hun onderdanen berecht worden, waardoor ze dan ook aanspraak krijgen op een gedeelte der boeten.

HOOFDSTUK XXXIII.

OVER EEDZWEREN EN VALSCHELIJK ZWEREN.

a. Wanneer iemand een ander beschuldigt van eenige overtreding zonder getuigen bij te brengen, en de beschuldiging door den beschuldiger volgehouden wordt, niettegenstaande de beschuldigde die lochent, zoo kan de beschuldigde zich van de beschuldiging reinigen door een eed.

Daartoe zal de beschuldigde door zijn Hoofd voor den Zendeling gebracht worden. De Zendeling zal hem wijzen op het gewicht van de eed, en wanneer hij, niettegenstaande dat, bij zijn voornemen blijft, zal de Zendeling hem de eed afnemen, volgens de formule in artikel *c.*

De beschuldiger zal nu een boete wegens laster betalen, overeenkomende met die, welke de beschuldigde had moeten betalen voor het vergrijp, waarvan hij beschuldigd was.

b. Mocht later blijken, dat valschelijk gezworen is, dan zal degene die de valsche eed aflegde, f 48 boete betalen en de rechters zullen de boete, door den beschuldiger betaald wegens laster, aan hem terug betalen.

c. Bij het afleggen van de eed, zal men de linkerhand op den geopenden Bijbel leggen, van de rechterhand drie vingers omhoog steken, en de volgende woorden in de landstaal uitspreken:

„Wat ik zeg is waar, God zij mijn getuige; indien ik lieg kome zijn zegen niet op mij, dat zweer ik.”

Zooals hieruit blijkt, is de zuiveringseed de eenige eed die gezworen wordt. Dit is reeds van oudsher zoo geweest.

Natuurlijk dat de overgang tot het Christendom ook het verlaten van de oude eed meebracht. De zorg toch voor de Heidensche eed is in handen der stamvaders, die moeten er op toezien. Met het vervallen van het geloof aan de macht dier dooden, vervalt ook de eed. Echter, men kan die nu eenmaal niet missen. Het rechtsgevoel des volks eischt die. Een boete voor *valsch* zweren, heeft vroeger niet bestaan. Wel heeft men, in geval de eed valsch bleek te zijn gezworen, de boete wegens laster teruggeëischt. Maar het volksgeloof maakte die boete ook overbodig. Wie valschelijk zwoer werd getroffen door de wraak der geesten. Die wraak werd afgeleid uit onheilen, die zoo iemand treffen. Had dus iemand gezworen, en hem treffen later onheilen, dan werd hij dadelijk aangeklaagd, en aangemaand de laster-boete terug te betalen, omdat hij

valsch gezworen had. Bleef zoo iemand dan toch bij zijn houding dan volgde daaruit een proces en het was geen wonder zoo de rechter uit de onheilen, die zoo iemand treffen, eenvoudig concludeerde tot een valsch gezworen eed. Toch was dit onrecht. Had de man werkelijk valsch gezworen, dan had hij dit al wel toegegeven bij het eerste onheil dat hem getroffen had, want hij zou dan daarin dadelijk zelf de wraak der geesten gezien hebben.

De beschuldigingen toch betroffen gewoonlijk overspel en werden door nijdige lieden gehaald uit de onbeduidendste feiten, vooral door jaloersche vrouwen.

Nu is het duidelijk, dat op het oogenblik de eed, op christelijke wijze gezworen, nog niet veel hooger staat dan die welke vroeger op oud-Heidensche wijze gezworen werd. Maar men is er toch banger voor. Men bedenke toch, dat onder de Heidenen ook veel lieden voorkomen, die tamelijk sceptisch gezind zijn tegenover het oud-Vaderlijke geloof en de geesten, en die dus niet veel om een eed geven. Nu komt echter de christelijke eed. Het geloof daaraan is nog ongeschokt. Het kwam meermalen voor dat lieden met alle genoegen zweren wilden, maar dan op Heidensche wijze. Werd hen echter gezegd, dat zij, als Christenen het ook op Christelijke wijze moesten doen dan krabbelden zij terug. Daar waagden zij zich niet aan. Eenmaal kwam een jonge man voor me; het districtshoofd verplichtte hem tot de eed, aangezien hij door een vroeger meisje van hem beschuldigd werd van overspel. Hij had n.l. in plaats van dat meisje een ander getrouwd; dat was in haar oogen onvergeeflijk en dus beweerde zij dat hij haar eens lang geleden, op een eenzamen weg gemolesteerd had. De man zwoer, en daarmede was de zaak uit, maar hij eischte nu ook van zijn tegenpartij de boete wegens laster. Het districtshoofd bepaalde dat die boete over drie maanden betaald zou worden, als voor dien tijd niet gebleken was, dat de eed valsch was gezworen. Hierbij moest de man zich neerleggen. Echter, juist één dag vóór dien termijn hakt hij zich in zijn been, en krijgt een zware wond. De boete werd nu niet betaald. 's Mans vrouw is overtuigd van zijn schuld, en wil van hem scheiden. Doch hij geneest weer, en de vrouw laat zich bepraten bij hem te blijven. Hij gaat op reis, en na een poosje sterft hun kind. Nu laat de vrouw zich door niets weerhouden haar man te verlaten die kennelijk valsch gezworen had. Het was voor haar volkomen duidelijk. De geest van de krachtige christelijke eed had eerst getracht den man zelf te dooden, maar nu dit mislukt was, had hij zich op het zwakkere kind geworpen, en dit was gemakkelijk zijn prooi geworden!

d. Eeden, niet op die voorschreven wijze voor den Zendeling afgelegd

zijn onder Christenen niet van kracht, en daarvoor mag ook geen betaling (o koboto ma hohoko) geëischt worden.

Dit beduidt de afschaffing van een leelijke gewoonte, nl. om zichzelf te vervloeken of te bezweren, vooral met het oog op het huwelijk van dochters, om daar later winst uit te kloppen. Een vader of moeder hoort, dat de een of ander het oog op hun dochter heeft geslagen, worden daar nu heel boos over en doen een eed, dat zoo iemand nooit in hun huis komen zal, nooit hun dochter trouwen zal, etc. Het is natuurlijk meer eene vervloeking dan eene eed die bij zulk een gelegenheid gebruikt wordt. Er is nu geen sprake van, dat het huwelijk niet zal doorgaan, maar op den bruidsschat moet nog f 10 extra gelegd worden om die eed af te koopen; zulks is de „vrucht van de eed”, het gevolg van de eed, al naar men wil. Anderen zweren maar heel gewoon, dat hun dochter nooit trouwen zal, waarmede zij van de f 10 verzekerd zijn.

Dat gebruik nu, wordt onder Christenen door artikel *d.* afgeschaft.

HOOFDSTUK XXXIV.

Over het betalen en verdeelen der boeten.

a. De rechter zal een zekeren termijn stellen tot het betalen der boeten. Wanneer iemand binnen den gestelden termijn zijn boete niet betaalt, hebben de Hoofden het recht zooveel van zijn goederen te nemen, dat daardoor de boete en de moeite van het Hoofd betaald kunnen worden.

Gewoonlijk behoeft niet op deze wijze boete geïnd te worden. Het betalen van een boete is een soort eereschuld, waaraan de heele familie meehelpt. Dit is ook natuurlijk. De boete is de verzoening voor de beleedigde adat. Zoolang die niet betaald is staat men aan de wraak der geesten bloot, tenminste van Heidensch standpunt bezien.

Vertrouwt het districtshoofd de zaak niet, dan houdt hij den schuldige eenvoudig gevangen, totdat de boete voldaan is.

b. Alle boeten zullen verdeeld worden tusschen de rechters en den aanklager volgens de gewoonte.

De gewoonte is, dat de rechters en de aanklagers in strafzaken gelijkelijk opdeelen. Onder de Hoofden krijgt natuurlijk het districtshoofd het leeuwendeel, de andere Hoofden naar mate van hun rang. Het immoreele van dit stelsel valt natuurlijk dadelijk in het oog. De Hoofden leven aldus van de misdaden van het volk. Het is meer dan eens voorgekomen, dat Hoofden

zelf tot misdaden aanzetten, om ze daarna te beboeten en zich te verrijken. In den laatsten tijd wordt een groot gedeelte der boeten in de districts- of negorij-kas gestort. Of nu de Hoofden ook uit die gelden bezoldigd worden geloof ik niet. Men bedenke dat de kamponghoofden hier allen onbezoldigd zijn en dus het aandeel der boeten hun eenige bezoldiging uitmaakt. In elk geval staat het stelsel, om maar raak hooge boete op te leggen tot stijving van een uitgeputte negorij-kas moreel niet veel hooger dan het vroegere. Het boetestelsel werkt in zijn geheel onder volken als de Alfoeren demoraliseerend, en men moet er hoe eerder hoe liever voor goed mee breken.

c. De boeten voor het niet opvolgen van de bevelen van een Hoofd, komen dit Hoofd zelf ten goede.

Natuurlijk, hij is in dit geval immers klager en rechter beide.

d. Wanneer een zaak zonder boete wordt beslist, maar de rechter de partijen bevredigt, moet degene, die in het ongelijk gesteld is, de gerechtskosten dragen.

Dit heet in het Maleisch: „alas kadèra”, „stoelbekleeding”. Het bedraagt van f 1.— tot f 3.— en is het loon voor de rechters.

e. Bij een rechtzaak over iets dat vernield is, over schuld, bruidsschatten, erfenissen, eigendomsrecht enz. zullen de rechters $\frac{1}{10}$ ontvangen van de som die door hun vonnis verschuldigd is.

Eene opmerking ten slotte. Wanneer men de vraag stelt, of nu altijd volgens de adat recht gesproken wordt? dan moet het antwoord luiden: *Wel* voor zooverre recht gesproken wordt door inlandsche Hoofden, helaas dikwerf *niet*, waar recht gesproken wordt door Gouvernementsambtenaren. Voor dezen schijnt het soms een groot genot, nu zelf eens te kunnen uitmaken wat recht is, en aangezien de rechtspraak hier nooit gecontroleerd wordt, kan men aan die liefhebberij onbevreesd toegeven. Men ziet echter daarbij over het hoofd, hoe bedenkelijk het is volken als deze een recht voor te schrijven dat geen verband houdt met het eigen rechtsgevoel. Men verkracht daardoor het rechtsgevoel des volks en demoraliseert het. Of dan verkeerde begrippen ongewijzigd moeten blijven bestaan? Neen, maar men wijzigt die niet door ruw ingrijpen, wel door opvoeding. Met die noodige opvoeding der volken belast zich de Zending en kan mijns inziens nooit anders dan in het belang der

Regeering zijn, zoo zij de Zending met deze haar taak stil laat begaan.

Mag dan de Zending wetgevend optreden? Dat doet zij niet, heeft zij nooit gedaan, en zal zij nooit doen. Maar zij wil een zuurdeeg zijn, dat de volken doortrekt, opdat zij leeren het goede te willen. Men zij slechts niet jaloersch op haar, zij is niet gevaarlijk voor de Regeering, al kan haar werk wel eens onaangenaam zijn voor den een of anderen ambtenaar, hoewel nooit voor dengenen die werkelijk het goede zoeken voor de volken die zij geroepen worden te besturen. Men erkenne het onbaatzuchtige van het streven der Zending; steune haar, of, voor het minst, belette haar niet haar taak tot heil der volkeren te volvoeren!

September 1908.

DE KAMER DER WEST-INDISCHE COMPAGNIE TE DELFT.

DOOR

Dr. C. TE LINTUM.

De titel boven dit opstel zal menigeen verbazen. Immers, onze gewone school- en handboeken der geschiedenis hebben jaren lang verkondigd, dat de West-Indische Compagnie slechts vijf kamers heeft bezeten, namelijk die van Amsterdam, van Zeeland, van de Maas, van het Noorder-Kwartier en van Groningen, welker kantoren gevestigd waren in Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Hoorn en Groningen. Ja, een standaardwerk op het gebied van den Indischen handel, van Rees' „Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland" heeft geen andere afdeelingen genoemd dan deze, 't geen trouwens wel de geheime oorzaak van de bedoelde tekortkoming der leerboeken zal wezen. De Vaderlandsche Geschiedenis van Dr. J. A. Wijnne, die jaren lang gegolden heeft als het vademecum voor onderwijzers en leerlingen, bant zelfs Delft nog nadrukkelijker weg uit de sfeer van den West-Indischen handel dan de anderen, want, terwijl zij in Zeeland, het Noorderkwartier en Groningen geen bepaalde stad als zetel aanwijst, voegt zij achter de Kamer van de Maze de uitlegging „d. i. Rotterdam."

Joannes De Laet, die in 1644 zijne bekende „Historie ofte jaerlyx verhael van de verrichtingen der Grootmogende West-Indische Compagnie" uitgaf, heeft zich om de juiste plaats der Kamers weinig bekommerd, aangezien 't hem alleen te doen was, om de verdiensten der Compagnie op den Oceaan en elders zoo sterk mogelijk in 't licht te stellen, opdat haar octrooi niet zou ingetrokken worden; hij geeft voor de Kamers niets anders dan eene lijst van bewindhebbers tot het jaar 1636; daarbij nu prijkt de Kamer van de Maze wel is waar met negen en twintig namen, tien voor Dordt, tien voor Delft en negen voor Rotterdam, maar er blijkt volstrekt niet uit, dat deze drie steden ieder *een eigen kantoor* be-

zaten: integendeel, wie de lijst ziet, moet eerder denken, dat er één kantoor aan de Maas bestond (b.v. te Rotterdam) en dat de directeuren daarvan benoemd werden en woonachtig waren in Dordt, Delft en Rotterdam.

Franklin Jameson eindelijk, die in onze dagen de treffende geschiedenis van Willem Usselinx beschreven heeft en daarbij natuurlijk ook nog eens de West-Indische Compagnie, asschepoester bij de historici, is gaan bestudeeren, spreekt niet anders dan terloops over "the *cities* on the Maas", [1] die eene Kamer zouden krijgen volgens Usselinx' plan van 1606, 't geen dus geheel in 't midden laat, of bij de werkelijke oprichting, vijftien jaar later, deze Maassteden éene Kamer verkregen hebben dan wel twee of drie of nog meer.

Zoo is dan, mag men wel zeggen, alles gedaan, om op het gebied van den West-Indischen handel het aandeel van Delft, zoowel als dat van Dordt, in 't vergeetboek te brengen, wat maar al te goed gelukt is. Alleen de trouwe stadsbeschrijvers, die in de 17e en 18e eeuw ook in Delft en Dordt hun stillen, doch vruchtbaren arbeid verrichtten, hebben getracht, de herinnering vast te houden; van Bleiswijk vertelt van het *West-Indische huis*, dat in zijn tijd op de Geer stond, zoodat het artilleriemagazijn van Holland aan beide zijden uitzag op Indische kantoren. Boitet vermeldt (in 1729) dit gebouw ook nog, maar het is dan reeds lang verlaten en ingericht voor plateelbakkerij terwijl de bewindhebbers niet anders meer hebben dan "een vergaderkamer ten huyze van hunnen kommys op het marktveld". Evenzoo heeft de ijverige Balen niet verzuimd, te Dordrecht een enkel woord aan het West-Indische huis te wijden.

Maar de boeken dezer ijverige werkers zijn helaas zoodanig ingericht, dat zij meer voor naslaan dan voor doorlezen geschikt zijn. Daarom zijn hunne aanwijzingen omtrent de W. I. C. vrijwel zonder uitwerking gebleven, want hij, die iets zocht over deze maatschappij, kwam niet te Delft of te Dordt, en hij, die studien ging maken van Dordt of Delft, dacht niet aan de West-Indische Compagnie. Schrijver dezes zou zeker ook geen uitzondering op dezen regel gemaakt hebben, indien hij niet verplicht ware geweest, in 't Rotterdamsch archief naar stukken over 't West-Indische huis aldaar te zoeken; hier vond hij een spoor, dat hem al spoedig naar Delft leidde, terwijl een ander naar Dordt wees.

Toen eenmaal de aanduiding gevonden was, moest de verzuchting

[1] J. Franklin Jameson, Willem Usselinx, New-York 1887, blz 33.

van 't hart: eigenlijk hadden we dat toch wel kunnen denken en daar wat eerder zoeken!

Waar de West-Indische Compagnie feitelijk opgericht is van staatswege en niet anders dan met inspanning van alle regeeringskrachten haar beslag heeft kunnen krijgen, kon men immers moeielijk verzuimen, steden als het rijke Dordt en het aanzienlijke Delft er mee in te halen. Bij de Merwe-stad zou hoogstens nog als bezwaar hebben kunnen wegen het feit, dat ze niet meegedaan had aan den handel op Oost-Indië, [1] bij Delft was er niets van dien aard te bedenken.

Delft, de vriendelijke, bekoorlijke stad der lichtgebogen lijnen, had in 't gebied der Maas altijd mee vooraan gestaan. In den roemrijken opstand tegen Spanje had het een schoone rol gespeeld, wijkplaats eerst voor Prins Willem en de Staten, later ook nog voor Oldenbarneveldt en Maurits! Zijne ligging zoo dicht bij den Haag, die in onze dagen door menig Delftenaar beklaagd wordt, was toen van groot voordeel geweest, terwijl de nabijheid der Maas aan de andere zijde nog de gelegenheid had geboden, een haven voor zeeschepen te bezitten. Daar had, naast de koopvaardij, vooral de haringvisscherij gebloeid, zoodat de stad Delft al spoedig was opgetreden onder de zetels der Groote Visscherij en dat zelfs de vergaderingen van de Gedeputeerden ter haringvangst altijd op 't stadhuis of den Doelen van Delft werden gehouden. Toen de manhafte tochten naar het verre Oosten begonnen waren, had deze stad daaraan dan ook even goed deelgenomen als Rotterdam, ja veel meer zelfs; bij het oprichten der Vereenigde Oost-Indische Compagnie bezat ten minste de kamer van Delft bijna driemaal zooveel kapitaal als de Rotterdamsche.

Wel is waar had Delft met zijn haven vrijwat getobd en gesukkeld èn door de woede der Spanjaarden èn door de „precysheit" van 't eigen stadsbestuur, dat altijd vreesde, den Piraeus aan de Maas te zien groeien boven het Athene in den polder, maar daartegenover was het weinig geteisterd door de Arminiaansche beroeringen. Toen dan ook, in 1621, de Engelsche Merchant-Adventurers hun factorij van Zeeland naar Holland gingen verplaatsen, kozen ze uit de Maassteden niet Rotterdam, maar Delft. „Rotterdam", zoo beweerden ze, „leverde bezwaren op, wegens Arminianen en garnizoenen"; bewijs genoeg, dat Delft dit geluk

[1] Ofschoon Dordt toch nog wel enkele pogingen gedaan had, om er deel aan te krijgen.

te danken had aan zijne kalme houding in den partijstrijd, maar buitendien ook aan zijne veilige ligging en aan de goede kansen, die het als stapelplaats bood.

Van het eerste oogenblik af, mogen we zeggen, dat door Willem Usselinx het plan eener West-Indische maatschappij was opgeworpen, was dan ook aan Delft gedacht, meer nog dan aan Rotterdam en aan Dordt; de gezamenlijke Maassteden hebben den ondernemenden Vlaming steeds voor oogen gestaan, al was 't eerst in de derde plaats: hij meende zelfs, in zijne zucht, om overal de belangstelling voor zijne Compagnie wakker te roepen, dat Schiedam en den Briel mede in aanmerking mochten komen.

En later, bij den aanvang der walvischvangst aan de kusten van Spitsbergen c. a. had Delft zelfs de *tweede* plaats ingenomen in de Noordsche Compagnie, ver boven Rotterdam.

Al hebben nu de Staten-Generaal ten slotte de voorstellen van Usselinx niet in allen deele overgenomen, ten opzichte der propaganda schijnen ze er toch niet ver van te zijn afgeweken. Ze bleven trouwens nog tot in 1622, toen het octrooi al lang verleend was, met Usselinx in onderhandeling en wilde hem b. v. gebruiken, om kapitaal te zoeken voor de nieuwe onderneming. — Intusschen schreven ze zelf brieven naar links en naar rechts, om de magistraten en de gerechtshoven en in de steden aan te sporen, dat ze „met courageuse en liberale toekenning de ingezetenen zouden voorgaan.” — En ofschoon we niet met volkomen zekerheid kunnen zeggen, welke de hier bedoelde steden waren, zoo staat het toch wel vast, dat Dordrecht, Delft en Rotterdam werden behouden. Toen dan ook, op aandringen der Staten van Holland, op vele plaatsen commissies van directeuren benoemd werden, tot het bijeenbrengen der benoodigde kapitalen, bleef Rotterdam niet achter, doch Dordt en Delft evenmin.

't Is waar, dat die commissies in de twee laatstgenoemde steden moeite gehad hebben, om geld te krijgen, maar dat was overal het geval. Zelfs te Amsterdam moesten de directeuren laten aanplakken, dat de inschrijving opengesteld werd voor iedereen van binnen en van *buiten:* „princen, heeren, republieken, edele en particuliere personen, zoowel binnen- als buitenslands”. [1] Zeker een ongewone manier in die dagen. Wat Rotterdam betreft, dit heeft zóó geweldig te tobben gehad, dat het inleggers uit Utrecht, Arnhem en den Haag op de lijmroede ging vangen met beloften van bewindhebberschap

[1] Zie Van Rees, Gesch. der Staathuishoudkunde. II. p. 129.

voor 't leven, ja zelfs bij erfelijkheid! En met al die moeite, met al dat kunst- en vliegwerk schijnt het toch nauwelijks meer dan 2 ton bijeen gekregen te hebben [1].

Dordrecht maakte aan de Maas verreweg het beste figuur: de kapitalisten aldaar wilden blijkbaar het verzuim inhalen, begaan bij de Oost-Indische compagnie: zonder dat van vreemde inleggers gesproken was, hadden de Dortsche directeuren reeds 4 ton, toen Rotterdam nog niet aan zijn 2 ton was.

Te Delft wilde de zaak daarentegen zóó weinig vlotten, dat nog in 't begin van 1623 te Rotterdam in de vroedschap meegedeeld werd: „Delft heeft geen kamer geformeerd" [2] en dat Dordt zich kort daarop aangordde, om „de portie van Delft" mede binnen zijne muren te trekken [3].

Of misschien de aanzienlijke sommen, in de Oost-Indische en de Noordsche Compagnie gestoken, de Delftsche geldmannen hebben teruggehouden, dan wel, of de groote opofferingen bij de komst der Engelsche Court in den weg gezeten hebben, is niet goed uit te maken. Zeker is het intusschen, dat de toestand na de Meimaand van 1623 spoedig veranderd is. Toen op 3 Augustus van datzelfde jaar de eerste vergadering der Negentienen te Amsterdam bijeenkwam, was daar een Delvenaar aanwezig, namelijk *Adriaan van der Goes*, vertegenwoordiger van de kamer van Delft, ja zelfs op dien dag éénig vertegenwoordiger van de gansche Maze [4]. En toen 't er op aankwam, volgens artikel 2 van den beschrijvingsbrief, opgave te doen van de ingeteekende kapitalen, bleef deze Delvenaar niet achter, al moeten we tot onzen spijt bekennen, dat zijne cijfers voor ons verborgen zijn gebleven, evenals die van zijne collega's [5]. Zelfs bleek hij in de gelegenheid te zijn, bij de vraag naar de reeds gestorte gelden, het woord te voeren voor Dordt, dat al 60 of 70000 gulden in kas had gekregen en daarvoor een uitzending op de kust van Guinea gedaan had. Hierbij moest hij evenwel

---

[1] Zie Rott. vroedschapsresolutiën. 25 Jan 1623.

[2] Zie Rott vroedschapsresolutien. 20 April 1624.

[3] Idem 3 Mei 1623 Van Rees overdrijft waar hij beweert. dat Dord, naijverig op Rotterdam, de geheele kamer op de Maas verlangde te hebben. Zie Gesch der Staathuishoudkinde II. p 75

[4] Zie de Notulen der Negentienen. 24 Juli 1623 tot 24 Dec. 1624 op het Alg. Rijksarchief.

[5] Idem vergadering van 3 Aug Juist wanneer men verwacht de opgaaf der kapitalen te vernemen, wordt men hier teleurgesteld door stippeltjes en verwijzing naar de voorste notulen, die niet meer aanwezig zijn

voor zijne eigen kamer erkennen, dat ze nog geen enkele storting ontvangen had, evenmin trouwens als die van Rotterdam.

Bewindhebber was van der Goes nog niet, doch den 1en September 1623 werd hij door Burgemeesteren van Delft daartoe benoemd naast vier anderen, nl. den burgemeester Antonie van den Heuvel en de vroedschapsleden Hendrik van Hillegum, Jacob Maartensz. Hogenhoek en Gerrit Vockestaert. In October vinden we dan ook „bewindhebber" van der Goes in plaats van directeur van der Goes in de vergadering der Negentienen; naast hem zit nu echter een ander vertegenwoordiger van „de Maze", een man van grooter gaven en beroemder naam: *Jacob de Witt* van Dordt. [1]

En het spreekt vanzelf, dat deze nu het woord voert voor Dordt, Delft en Rotterdam samen, die immers in deze vergadering altijd voor één lichaam gerekend bleven. Aangezien hij nu evenwel begonnen is met zeer uitvoerige vertogen over een kwestie van vertegenwoordiging, duurt het nog lang, vóórdat we iets naders over de beteekenis der Delftsche Kamer op zichzelve vernemen. Jacob de Witt heeft namelijk al dadelijk met kracht van redenen en zelfs met dreigen en dringen voorgesteld, aan „de Maze" drie in plaats van twee vertegenwoordigers in de Kamer der Negentienen te geven, niet ten behoeve van grooteren invloed, maar enkel, om beter op de hoogte te blijven: de drie afgevaardigden zouden tevreden zijn met de twee door 't octrooi toegekende stemmen; ze verlangden alleen, met zijn drieën de vergaderingen bij te wonen, juist, omdat ze ieder voor een eigen lichaam zouden opkomen, namelijk voor de Kamers, of, als men wilde, onderafdeelingen, van Dordt, Delft en Rotterdam.

Nadat de Witt over deze kwestie verscheidene malen gesproken heeft en meer dan eens met twee collega's van Delft en Rotterdam in de vergadering verschenen, doch er weer uitgezet is, heeft hij den strijd moeten opgeven: den 25en Maart 1624 werd beslist, dat men zich zou houden aan twee vertegenwoordigers van de Maze en meer niet. De drie heeren, die aanwezig waren, moesten nu zelf maar kiezen, wie er zouden blijven. Nadat ze met zijn drieën eenige oogenblikken „buytengestaan" hadden, zag men de Witt weer binnenstappen met den Rotterdammer van der Veen; de Delftenaar was dus uitgevallen voor het oogenblik. [2]

[1] In de vroegere vergaderingen is wel als lid der Negentienen genoemd Dirk Pz. van der Veen van Rotterdam, doch alleen als „absent".

[2] Zie de notulen van de Negentienen, 25 Maart 1624.

Hiermee was echter de fiere Jacob de Witt nog niet uit het veld geslagen: hij kwam den 26en Maart reeds wederom met andere eischen, bij gelegenheid, dat men nog eens weer over de opgave der ingeteekende kapitalen te spreken had.

De Dordtsche burgemeester deelde toen mede — zonder de geheimhouding in de secrete notulen te verlangen — dat Dordt zich wilde verbinden tot een kapitaal van een half millioen, mits het dan ook voor zich alleen een *tiendepart* van de geheele equipage zou krijgen en gelijk gezag in de directie als de andere kamers. [1]

Tevens gaf hij te kennen, dat te *Delft reeds voor 3 ton was ingeteekend*, doch dat men daar eveneens zijn eigen verlangens had, namelijk „equipage naar advenant van den inleg." [2]

Hier vinden we dus voor 't eerst een opgave van het Delftsche kapitaal, een opgave, die zeker den Rotterdamschen afgevaardigde van der Veen niet aangenaam in de ooren zal geklonken hebben, want ze was ruim de helft hooger dan degene, die hijzelf te doen had. Hij kon zich en zijne committenten alleen troosten met de gedachte, dat Delft ook al evengoed hulp buiten zijne muren had moeten zoeken als Rotterdam, maar in zijne binnenkameren zal hij toch ook in dit opzicht tot de erkentenis hebben moeten komen, dat zijn eigen stad niet het beste figuur maakte van de twee. Uit geen van de Delftsche berichten blijkt namelijk, dat daar Geldersche, Utrechtsche of andere deelhebbers zijn binnengesleept met levenslange bewindhebbersrechten of dergelijke lokmiddelen. Alleen Hagenaars vinden we vermeld en wel in zoo grooten getale, dat in de residentie een *onderafdeeling* van de Delftsche Kamer is gesticht, die later den naam van „*Haagsche societeit*" verkreeg. Men moet hierbij intusschen geenszins denken aan eene filiale met eigen handel en uitrusting, doch alleen aan een afzonderlijk lichaam van hoofdaandeelhouders, dat twee bewindhebbersplaatsen hielp vervullen in de Delftsche Kamer. [3]

[1] Notulen der Negentienen, 26 Maart 1624.

[2] De Delftenaren hebben dus eene soort *trust*formatie voor den geest gehad, die echter niet in de bedoeling van het octrooi der W. I. C. lag (zie de zeer interessante dissertatie van Mr. E. J. J. van der Heyden over „de ontwikkeling der naaml. vennootschap in Nederland", blz. 90).

[3] De Haagsche hoofdparticipanten maakten namelijk twee voordrachten: uit de eene koos het Hof van Holland tezamen met de regeering van den Haag, uit de andere kozen de gezamenlijke hoofdparticipanten van Delft en den Haag, zoodat de benoeming aan ingewikkeldheid niets te wenschen liet.

Aangezien nu de hoofdparticipanten te Delft zelf de voordrachten opmaakten voor *vijf* bewindhebbers (te kiezen door Burgemeesteren), kan men gerust aannemen, dat binnen de Stad Delft alleen wel twee derde van het kapitaal der gansche kamer zal ingeteekend zijn, dus op zichzelf al meer dan in de geheele Kamer van Rotterdam. Dit wordt nog waarschijnlijker, als men ziet, dat den 27ⁿ Maart 1624 Jacob de Witt nogmaals het woord neemt en verklaart, dat Delft zelfs boven de drie ton zal inschrijven.

We komen dus, voor zoover dwars door de nevelen der geheimzinnigheid is waar te nemen, tot de verrassende conclusie, dat Rotterdam allerminst de zetel, ja niet eens de hoofdzetel der Kamer van de Maze geweest is: *het heeft in den beginne, wat kapitaal betreft èn bij Dordt èn bij Delft achtergestaan.*

Natuurlijk hebben de Rotterdammers, volgens de gewoonte van jong-opkomende menschengroepen, door vermetelheid (of, als men wil, brutaal optreden) trachten te vergoeden, wat ze aan bezit ten achter waren; — dit is hun ook werkelijk gelukt, in zooverre, dat, na vele disputen, het bedrijf, voor de Maze bestemd, gelijkelijk verdeeld is tusschen de drie steden, die dus ieder welgeteld $\frac{1}{27}$ deel kregen van den handel en de uitrustingen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie [1].

Indien het nu waar is — wat door Luzac, Laspeyres en van Rees eenstemmig beweerd wordt, maar door ons nergens in de bronnen aangetroffen is — dat de geheele eerste inschrijving ruim 7 millioen gulden bedragen heeft, dan is dus aan Rotterdam 50 pCt. te veel toegekend, want zijn kapitaal bedroeg slechts $\frac{1}{36}$ deel van 't geheel. — Delft daarentegen heeft iets te weinig ontvangen: $\frac{1}{27}$ in plaats van $\frac{1}{24}$, maar Dordt is er, in spijt van zijn hoogen rang onder de steden en van zijn scherpzinnigen afgezant bij de Negentienen, bijzonder kaal afgekomen: het had bijna $\frac{1}{14}$ deel van 't kapitaal en kreeg maar ruim *half zoo veel* van het bedrijf!

Hieruit volgt meteen, dat de Maze als geheel genomen eenigszins stiefmoederlijk behandeld is: dit komt nog te beter uit, als men verneemt, dat de Kamer van Hollands Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen) slechts een *half* millioen in de eerste inteekening wist

[1] Dit is door de steden onderling uitgemaakt, buiten medewerking der Negentienen, in denzelfden tijd, dat ook de drie Zeeuwsche plaatsen Middelburg, Vlissingen en Veere hun contract sloten, waarbij de verdeeling echter *niet* gelijkmatig uitviel zie van Brakel „Ned Handelscomp der 17e eeuw", 143

te verkrijgen [1] en toch haar 1/9 deel van 't bedrijf behield: wellicht als schadeloosstelling voor het bekende verlies van de zoutvaart.

Vraagt men nu, of Delft en Dordt, op eenigerlei wijze een dergelijke achterstelling verdienden, dan meenen we dit ronduit te moeten ontkennen: men is er ijveriger met zijne stortingen, dus ook met zijne uitrustingen, geweest dan in het Noorderkwartier, dan in Zeeland, ja zelfs dan te Amsterdam.

Over de diensten, door de West-Indische Compagnie in 't algemeen en door de kamers van de Maze in 't bijzonder bewezen aan de militaire en commercieele belangen des lands, zullen we hier natuurlijk niet uitweiden: alleen willen we even den beroemden "Havenaar" Piet Heyn aanhalen, om er op te wijzen, hoeveel natuurlijker en eenvoudiger zijn leven past in het kader der Compagnie, wanneer men weet, dat zijn eigen vaderstad Delft een afdeeling daarvan bezeten heeft. Had hij te Rotterdam of elders in dienst moeten treden, dan zou hij zeker als "vreemdeling" lang niet zoo snel zijn opgeklommen. Wonderlijk, dat zelfs *zijn* gevierde naam zijn eigen stedelijke kamer niet voor vergetelheid heeft kunnen bewaren!

Op zuiver commercieel terrein zou er trouwens niet eens veel te vinden zijn omtrent het bedrijf der Compagnie, daar ze immers den handel steeds op den achtergrond gehouden heeft. Reeds in 1631 — ziehier een feit van beteekenis — stelde zij uit eigen beweging de vaart op de meeste Amerikaansche gewesten open voor iederen Nederlandschen koopman, tegen betaling van een zeker vergunningsrecht.

't Is de moeite waard, te vermelden, dat de kamers van Dordt, Delft en Rotterdam zich éénstemmig hier vóór verklaard hebben, natuurlijk op uitdrukkelijke voorwaarde, dat ieder ook van de voordeelen dier particuliere vaart precies zijn deel zou krijgen. Men behoeft niet te vragen, of dit aanleiding kon geven tot moeilijkheden in 't gebied van de Maze.

Aan kwesties van allerlei aard was buitendien van 't begin af aan geen gebrek geweest, doch ze werden steeds erger, vooral toen tegen 't einde van den Spaanschen oorlog de beste inkomsten kwamen te vervallen.

Er is dan ook omstreeks dien tijd, namelijk bij den afloop van het eerste octrooi (1646) reeds sprake geweest van opheffing of wel van samensmelting met de Oost-Indische Compagnie, maar zoowel 't een als het ander is verhinderd (alweer met medewerking der Maassteden)

[1] Zie Notulen der Negentienen van 18 Sept 1624.

en er is opnieuw octrooi verleend op dezelfde voorwaarden en voor denzelfden tijd van 25 jaar, terwijl de rijkere zuster, de Oost-Indische Compagnie, niet minder dan een millioen gulden aan de West-Indische moest ten geschenke geven. Niettegenstaande deze aanmerkelijke fooi [1] stond deze laatste toch in 1651 zóó slecht, dat op de Groote Vergadering zeer ernstig over haar toestand gehandeld werd. Mag men een der meest verspreide pamfletten uit dien tijd gelooven, het „Vertoogh over den toestant der W. I. C. in haer begin, midden ende eynde met een Remedie tot redres van deselve”, dan was reeds sedert 1649 het groote kwaad gezocht in den geweldigen bedrijfsomslag, het „veelhoofdig bestuur”. En dat met alle recht (afgezien natuurlijk van den oorlog): — immers bij elke beschouwing, ook bij de onderhavige, blijkt meer en meer, dat het bedrijf buitengewoon verspreid was, erger nog dan bij de Oost-Indische Compagnie: slechts twee ongedeelde kamers, Amsterdam en Groningen daarnaast *twee* afdeelingen in Noord-Holland, *drie* aan de Maas en *drie* in Zeeland, alles tezamen tien kantoren, ieder met eigen uitrusting, eigen handelsbedrijf, eigen bestuur en personeel!

Stel u voor, dat de drie afdeelingen aan de Maze alleen elk een getal van 6 of 7 bewindhebbers bezaten: *twintig* directeuren, om met een kapitaal van één millioen gulden te werken!

Een zeer radicaal plan tot vereenvoudiging moet, volgens het bovengenoemd pamflet, al van 1649—51 in de Staten-Generaal in bespreking geweest zijn: afschaffing van *alle* bewindhebbers en vervanging door een centraal bestuur in den Haag, een Rekenkamer van zeven leden, afdanking van alle ambtenaren en beambten, behalve eenige equipage-meesters in de kamers met de meeste uitzending. Ja zelfs moet er sprake van geweest zijn, ook die niet te behouden, doch de uitrusting eenvoudig aan de admiraliteiten over te laten. Was dit laatste uitgevoerd, dan zou eigenlijk toen reeds het gansche beheer over de West-Indische zaken in handen van den Staat gekomen zijn; van de Compagnie zou niets overgebleven zijn dan de aandeelhouders met hun kapitaal, indien ze tenminste geneigd waren geweest, dit op deze wijze in handen der overheid te geven. In elk geval zou *Delft* zijn West-Indisch huis wel verloren hebben, want het behoorde zeker niet tot de kamers met de meeste uitreeding. De Groote Vergadering was er intusschen niet naar gestemd, om zulke principieele veranderingen door te zetten; haar president Jacob Cats

[1] Een fooi in zooverre, dat de W. I. C bij haar zwaren strijd om octrooiverlenging hiermee voorvechters won.

zal zeker wel in den geest harer meerderheid gesproken hebben, toen hij verklaarde, dat de Oost- en West-Indische Compagnieën, als zijnde „de beide pilaren van den Staat", moesten gehandhaafd blijven. Ook zou het niet bijzonder eervol geweest zijn, indien men in 1651 een van deze twee op de pas vermelde wijze tersluiks had trachten op zij te zetten, terwijl vijf jaren tevoren haar octrooi voor een kwarteeuw op den ouden voet verlengd was. Het resultaat van de bespreking was dan ook, dat de Groote Vergadering aan de inrichting der Compagnie niets veranderde, maar enkel vereenvoudiging zocht in vermindering van de bewindhebbers tot op de helft. [1] Zoo bleef dus ook de Delftsche kamer bestaan, maar ze behield slechts drie directeuren, 't geen zeker nòg genoeg was: twee uit Delft en één uit den Haag. Voor Delft zelf was er weinig hoofdbrekens noodig, om uit te maken, wie die twee gelukkigen zouden zijn, want men had reeds tevoren een paar vacatures opengelaten, zoodat er niemand behoefde te worden afgedankt. [2] Van de Hagenaars moest echter de heer Willem Schadé uitvallen, zoodat alleen de bewindhebber overbleef, die door het Hof van Holland op voordracht der Hoofdparticipanten gekozen was.

Deze inkrimping beteekende voor de Kamer van Delft een jaarlijksche bezuiniging van f 2226 — 17 st., daar ieder bewindhebber een tractement genoot van f 742 — 5 st. en 10 p. Bovendien werd ook nog het salaris van 't kantoorpersoneel verminderd, 'tgeen zeker wel méér last en verdriet zal bezorgd hebben: de boekhouder kwam van f 600 op f 500 en de equipage-meester moest van zijn povere f 400 zelfs f 150 missen (terwijl hij intusschen onverkort zijn vrije woning behield). Alles te zamen won men dus nominaal f 2476.85 per jaar uit, maar de toestanden der laatste jaren in aanmerking genomen, bedroeg de winst in werkelijkheid nog geen 1000 gulden (daar immers de twee bewindhebbers-vacaturen reeds eenigen tijd bestonden).

Veel verlichting kon dus het besluit der Groote Vergadering hier niet geven en wanneer het elders op dergelijke wijze gegaan is — 't geen ons op 't oogenblik niet bekend is — [3] dan heeft het jaar

[1] Volgens de reeds vermelde authentieke memorie in het Delftsche archief, waaruit ook het volgende geput is, nam de Groote Vergadering dat besluit op 11 April 1651.

[2] De twee bewindhebbers waren toen Joost van Lodensteyn en Arent van der Graaff

[3] De opgaven voor Delft zijn ontleend aan een „Extract uit de Resolutiën van Bewindhebbers der W. I. C. ter Camere binnen Delft", bewaard gebleven op het gemeentelijk archief aldaar.

1651 voor de Compagnie al even weinig verbetering gebracht als voor 't land zelf.

De volgende jaren waren echter — gelijk algemeen bekend is — nog veel slechter: de oorlogen met Engeland en de Portugeesche aanvallen in Brazilië beroofden de Compagnie van hare voornaamste bezitting en brachten haar financieel geheel in het verderf. Had ze vroeger reden gehad, den oorlog en de kaperij te prijzen, nu vond zij gelegenheid, om de kwade zijde daarvan te leeren kennen.

Deze stormen brachten te weeg, wat de Groote Vergadering niet gekund of gedurfd had: aan de Maze werden eindelijk de drie kleine kamers gecombineerd. Den 20en December 1669, dus nog vóórdat het tweede octrooi ten einde liep, werd besloten, dat de *kantoren te Dordt en te Delft zouden worden opgeheven.* [1] Te Rotterdam op het Haringvliet zou voortaan *het* eenige kantoor van „de Maze" gevestigd zijn. Toch werd de toestand nog niet dadelijk zoo eenvoudig als men uit deze hoofdbepalingen zou opmaken; niet alleen, dat te Dordt drie directeuren zouden gevestigd blijven, te Delft twee en in den Haag één, maar ook zouden al deze plaatsen nog iets van den handel en (zooveel mogelijk) van de scheepvaart moeten blijven genieten. Voor inkoopen van handelswaren, equipage-artikelen, ammunitie, vivres, enz. moesten alle vier steden begunstigd worden. terwijl de equipages met eigen of gehuurde schepen van drie tot drie jaar geschieden zouden te Dordt, Delfshaven en Rotterdam en de veilingen der retourwaren insgelijks om de beurt zouden plaats hebben, daar de steden van uitvaart altijd bij de thuisreis weer moesten opgezocht worden. Alleen was uitdrukkelijk voorgeschreven, dat de verkooppenningen in elk geval naar Rotterdam moesten gebracht worden, in de „generale cassa van den Heer ontvanger van de Maze".

Hoe noode toch de twee „groote" steden Dordt en Delft van hunne oude illusies afstand konden doen! Zij hadden eenmaal een behoorlijk aandeel genomen in de Compagnie, alleen om wat handelsdrukte in hunne vesten te krijgen, — nu moest en zou dat bedrijf er ook blijven, al was 't er niet goed meer op zijne plaats.

Rotterdam met zijn gunstiger positie mocht het centrale kantoor met de algemeene kas hebben, van de scheepvaart en den handel moest ieder zijn deel behouden.

Is dan, zoo zal men geneigd zijn te vragen, dat verdrag van

[1] Zie het bovengenoemde „Extract".

1669 niet in hoofdzaak weer een schijnhervorming geweest evenals het bovengenoemde besluit der Groote Vergadering? Is er bv. te Delft wel iets anders gebeurd dan een degradeering van den boekhouder tot »commies« en een nieuwe beknibbeling op het schamel traktement van den equipagemeester? Maakte het voor Delft in de praktijk wel eenig verschil, of de geldelijke opbrengst der verkoopingen naar Rotterdam ging, wanneer toch de winsten hun weg vonden naar de plaatsen, waar de aandeelhouders woonden?

De winsten? Wie dacht hier nog aan winsten? *Verliezen* waren immers sedert jaren regel geworden en, dit in aanmerking genomen, mocht het verdwijnen der bijzondere kas uit Delft eer een opluchting dan een oorzaak van verdriet heeten! Wil men opmerken, dat het toch wel verandering mocht genoemd worden, wanneer voortaan te Delft slechts *drie* van elke negen jaren iets van West-Indisch bedrijf was te bemerken, dan stond daar tegenover, dat Rotterdam en Dordt toch ook maar een zelfde triennium van verkoopingen en uitrustingen der Maatschappij meer kenden.

En evenwel was de verandering van 1669 niet gering. De hoofdzaak zat in artikel 6 van de overeenkomst, waarbij bepaald werd, dat de particuliere schepen, die op recognitie aan de Compagnie voeren, voortaan konden gaan en komen *waar ze wilden*, *mits de recognitie betalend aan den Ontvanger-Generaal te Rotterdam.*

Het ligt voor de hand, vooral door de laatste bijvoeging, dat deze vaartuigen nu in den regel ook te Rotterdam gingen lossen en laden en dit beteekende niet minder, dan dat de eigenlijke handel op Amerika voortaan de havens van Delft en Dordt ging mijden. Immers, de Compagnie zelf, die trouwens nooit erg commerciëel van aanleg was geweest, had dien handel reeds lang bijna geheel aan het initiatief der bijzondere kooplui overgelaten.[1] — Waar nu nog expresselijk aan artikel 6 toegevoegd was, dat ook de *vreemde* schepen, die direct uit Barbados, Virginia, Nieuw-Engeland, enz. aankwamen, mede onder de nieuwe voorwaarden werden gebracht, kon het wel niet anders, of de suiker, indigo en cacao van West-Indië en de tabak van Noord-Amerika moesten voortaan aan de Maas geen andere haven opzoeken dan de Rotterdamsche. — Zoo wordt het begrijpelijk, dat de negen bewindhebbers, wanneer ze den eersten Maandag van elke maand bijeenkwamen in het Rotterdamsch West-Indisch huis, »als zijnde zeer wel gelegen en daartoe

[1] Behalve den koop en verkoop van slaven, die echter uit den aard der zaak in de Nederlandsche havens weinig te bemerken was.

best en bequaemst geoordeelt", ook in de zes jaren van stilstand nog wel wat anders te zien kregen dan het incasseeren der veilgelden uit Delft en Dordt; — regelmatig, jaar in jaar uit toch had de boekhouder-generaal met zijn kassier en zijn klerk werk met de in- en uitklaring der particuliere Transatlantische schepen.

Indien het doel van Delft en Dordt met hun pas vermelde opoffering geweest is, het octrooi der Compagnie in 1671 opnieuw verlengd te krijgen, dan zijn ze hierin teleurgesteld. De Staten-Generaal gevoelden geen lust, om de Republiek nog langer op dezen vervallen pilaar "te doen rusten": ze lieten hem los en dadelijk daarop kwam de ontzettende oorlog van 1672, die hem geheel omverwierp. — Toch werd, na den vrede van 1674, uit het halfvermolmde hout nog weer een nieuwe stut gefabriceerd: de Tweede West-Indische Compagnie verkreeg op den 20n September van dat jaar een octrooi, dat wel begon met de formule: "de nieuwe Compagnie heeft met de oude en nu gedissolveerde geen gemeenschap en is niet aansprakelijk voor hare schulden", maar dat toch in alle opzichten een *reconstructie* bevatte. — Dezelfde aandeelhouders, dezelfde obligatiehouders, dezelfde kamers, ja dezelfde *onderafdeelingen*, al bestonden de laatste ook hier en daar slechts in naam meer. Het eenige verschil met de vroegere Compagnie zat hierin, dat de obligatieschulden meer dan getierceerd werden en dat de aandeelhouders slechts 15 % van hun inleg meer erkend zagen (nòg een buitenkansje, waar ze feitelijk met het volle bedrag aansprakelijk geweest waren in dezen radicaal faillieten boedel). — — Daar de obligatiehouders hun 30 % in aandeelen uitgekeerd kregen, genoten ze voortaan het voorrecht, ook participanten te heeten, zoodat het aantal daarvan zelfs nog grooter werd dan voorheen. Ook moesten ze, volgens het nieuwe voorschrift, 8 % op hun kapitaal bijstorten, om de maatschappij aan gereed geld te helpen (terwijl de oude aandeelhouders met 4 % konden volstaan).

Als gewichtige nieuwigheid werd nog aangekondigd, dat het alleenhandelsgebied voortaan slechts zou omvatten "de kusten van Afrika van den kreeftskeerkring af tot op dertig graden bezuiden de evennachtslijn en alle de tusschen beide gelegen eilanden, alsmede Essequibo en andere plaatsen aan de kust van Amerika gelegen, en bijzonderlijk het eiland Curaçao".[1] Daar evenwel voor al het

[1] Tegenw. Staat der Vereen. Ned. Deel I. p. 521 vlg.

overige territoir van de oude Compagnie het recht van retributieheffing bleef bestaan, beteekende dit al evenmin een groote verandering als de meeste andere artikelen van dit tweeslachtige regeeringsbesluit. Zelfs de bepaling, dat van nu aan de *handel* hoofddoel, ja zoo goed als het eenige doel zou wezen, heeft weinig nieuw leven gebracht, want vooreerst was het met het militair optreden der Compagnie al lang droevig gesteld geweest en ten tweede heeft ze ook in haar beperkt monopolie-terrein al spoedig weer particulieren toegelaten. Noch voor het aanzien noch voor de welvaart van den Staat is de reconstructie van 1674 een gelukkige maatregel geweest.

Of nu bij de bezittingen, die, op taxatie aan de nieuwe Compagnie overgingen, ook nog het West-Indische huis op de Geer te Delft geweest is, kunnen wij niet met zekerheid zeggen. 't Is mogelijk, dat de bewindhebbers het reeds in 1669, bij de samensmelting der drie kamers op de Maze, verkocht hebben volgens artikel 7 van de toen gesloten overeenkomst, dat afschaffing van „alle onnutte huyzingen, wooningen, mitsgaders boekhouders, equipagemeesters en andere suppoosten van de drie leden" voorschreef. Zoo niet, dan heeft de nieuwe Compagnie het gebouw toch al spoedig van de hand gedaan: in de dagen van Boitet, die zijn geschiedkundige beschrijving in 1729 uitgaf, was het reeds lang herschapen in een platteelbakkerij; [1] wanneer de Delftsche bewindhebbers nog iets te vergaderen hadden, b.v. bij 't vervullen van vacatures, dan kwamen ze bijeen in „een bequame kamer ten huyze van hunnen commys op het Marktveld, aan de zijde der Voldersgracht. [2] Zoo was dus de Delftsche afdeeling, die vroeger de Rotterdamsche in aanzien en kapitaal overtroffen had, nu teruggebracht tot een „kamer in letterlijken zin, zóó klein en onbeduidend, dat hare vergaderplaats zelfs bij de Delftsche oudheidkundigen in vergetelheid geraakt is. [3] Aanteekeningen omtrent haar bestaan zijn nog bewaard gebleven over verscheidene jaren van de 18e eeuw tot 1759 toe. Ze bevatten evenwel weinig anders dan benoemingen van bewindhebbers en menigvuldige kleine kwesties over rangorde in vergaderingen, over inkoopen en uitrustingen, opvolging van directeuren, enz.,

---

[1] Zie aldaar blz. 564.

[2] Gedrukte oproepingen aan bewindhebbers en hoofdparticipanten zijn nog in het Delftsche gemeentearchief aanwezig, en spreken van het huis op de Voldersgracht.

[3] De juiste plaats zal trouwens moeielijk terug te vinden zijn.

die de moeite van het opsommen niet waard zijn. [1] Er is geen reden om aan te nemen, dat dit na 1759 anders geworden is, zoodat we gerust kunnen gelooven, dat de Delftsche „kamer" haar schijnbestaan nog heeft voortgesleept tot aan den ondergang der Compagnie in 1791.

De gansche geschiedenis van de deelneming der bekoorlijke Prinsenstad in de West-Indische Maatschappij geeft een vrij helder beeld van haar geheele optreden in de groote overzeesche ondernemingen. Van het jaar 1600 af, toen de nieuwe sluis te Delfshaven een behoorlijken toegang naar Delft verzekerde (in plaats van de vroegere nauwe duikersluis) hadden de regeerders en de burgerij der stad met ijver (ofschoon niet zonder de „preciesheid", die Oldenbarneveldt gelaakt heeft) getracht, den groothandel te lokken. Achtereenvolgens hadden ze deelgenomen aan de vaart op Oost-Indie, de roemruchte tochten naar de IJszee, den grooten handel op Engeland. Midden in dit bloeitijdperk was de West-Indische Kamer opgericht en had haar veelbezongen goudregen mede in de stad van Piet Hein doen neerdalen. Na de dagen van Frederik Hendrik was het evenwel spoedig met de handelsgrootheid gedaan geweest, omdat men toch, met alle kunstmiddelen, Delft niet tot een echte zeehaven had kunnen maken. Alles hing hier aan papieren voorschriften.

Toen in 1635 de Engelsche Adventurers hun contract opzegden, wegens „gebrek aan retourwaren te Delft", verdween op eens alle Engelsche handel; toen de Noordsche Compagnie in 1644 haar octrooi verloor, zag Delft als een van de eersten zijn walvischvangst wegslinken, toen de West-Indische Compagnie ging kwijnen, kon Delft al spoedig heel weinig Amerikaansche vaart meer bespeuren. Alleen de Oost-Indische handel bleef nog zeer lang aan Delft getrouw in *dezelfde* mate als aan Rotterdam, maar — de winsten gingen op den duur naar Amsterdam en elders [2], waar de aandeelen der Delftsche Kamer heen gedwaald waren, en de scheepvaartdrukte (der groote driemasters) kwam ten laatste niet verder dan Hellevoetsluis, daar de Delftsche haven door een booze plaat werd bedorven. [3]

[1] Een moeielijkheid gaf o. a. het feit, dat er nu 7 bewindhebbers waren voorgeschreven, waarvan één de bijzondere gekozen vertegenwoordiger van de hoofdparticipanten was (die nu een georganiseerd lichaam vormden met president, vice-president, secretaris en rekenmeesters. Daardoor schoten er voor Rotterdam, Dordt en Delft ieder *twee* bewindhebbers over, maar kwam den Haag met zijn „societeyt" in 't gedrang.

[2] Volgens het overdrachtsboek der actien van de Delftsche Kamer, dat nog in 't Algemeen Rijksarchief bewaard is.

[3] Volgens de papieren van den Delftschen bewindhebber van Vredenburg in het Algemeen Rijksarchief.

WOORDVERWISSELING BIJ BESMETTELIJKE ZIEKTEN ONDER DE TOBÈLOREEZEN.

DOOR

A. HUETING

In het district Tobèlo hebben hevig de pokken geheerscht. Natuurlijk dat de toovenaars tegenover die ziekte machteloos staan, maar aangezien dergelijke lieden hun onmacht nooit erkennen, weten zij gewoonlijk wel een loopje te vinden om het niet gunstig werken hunner medicijnen te verklaren. *Nu* verklaarden zij de pokziekte voor een rondreizend Vorst, machtiger dan de gewone ziekmakende geesten, tegenover welke men dus wel machteloos moest zijn. Het eigenaardig gevolg hiervan was nu, dat plotseling algemeen een nieuwe terminologie voor de ziekte ingevoerd werd, volkomen in overeenstemming met die toovenaarstheorie. De gewone naam voor pokken is *o luti*, en de pokken hebben: *i na luti.* Onder dien naam sprak men dan ook in den beginne van de ziekte en diegenen welke een vervangwoord moesten gebruiken (omdat het woord *luti* voorkomt in de namen hunner schoonfamilie) spreken van de ziekte als *o bobàku*: besmettelijke ziekte. Eens echter kwam een vrouw om medicijnen vragen voor iemand want: *o Djou moi wi boàka*: er was een heer tot hem gekomen. Sinds hoorde ik den eigenlijken naam der ziekte door Heidenen of Mohamedanen niet meer noemen. Algemeen zeide men van iemand die de pokken had: *wa tjoungu*: hij verricht heerendienst. Voor het opkomen van den uitslag zeide men niet meer het gewone *i puda*; het komt op: of het komt boven, maar: *ài Djou wi pòotokòka*: zijn heer is hem, of bij hem uitgebarsten. Stierf iemand aan de ziekte, dan gebruikte men niet het gewone: *ho hònènge*: sterven, maar men zeide, *wo hidetòka*: hij is weggezeild, of weggevaren. Voor het hersteld zijn van de ziekte, zeide men niet als gewoonlijk: *o penjakit i togumòka*: de ziekte is opgehouden, of: *o penjakit i àikòka*: de ziekte is uit (het lichaam) genomen, maar: *wa bōtòka*: hij is ermede klaar, waarbij

natuurlijk gedacht wordt aan den verrichtten heerendienst, of ook: *wo ma òhikòka*: hij heeft zich gebaad, 't geen men natuurlijk doet na een volbrachte dagtaak. Nu baadde men zich ook werkelijk na de ziekte (gewoonlijk veel te vroeg om te toonen, dat de taak af was) maar toch zou men ten opzichte van eene andere ziekte niet op die manier de genezing uitgedrukt hebben.

Men had of heeft nog meer dergelijke woorden, maar de boven gegevene zijn de voornaamste. Als redenen waarom men aldus sprak gaf men op: Men mocht over den Heer niet spreken als over een gewone ziekte, dat zou hem zeker vertoornen. 't Was dus om hem in een goede luim te houden. 't Is natuurlijk, dat men van die beschouwing ook in daden blijk gaf. Kreeg iemand de ziekte in een huis aan den hoofdweg gelegen, dan bracht men den patient naar een tuinhuisje, want de ziekte was een Heer, die natuurlijk *niet* in een tuinhuisje maar aan den grooten weg wilde wonen. Door het plaatselijk Bestuur was gelast, dat besmette huizen moesten worden aangeduid door een wit vlaggetje. Dra zag men van *alle* huizen een vuile witte lap wapperen: de Heer moest niet denken, dat men zich voor zijn vlag schaamde! De vruchten der Spaansche peper en der tomaten moesten opgeruimd, omdat die wel iets op uitkomende pokken lijken, en de Heer mocht eens denken, dat men hem bespotte door zijn teekenen na te bootsen!

En nog meer dergelijke. Maar dat alles komt meer voor. Waarop ik echter in 't bijzonder de aandacht wil vestigen, is die plotselinge woordverwisseling. Men kan gerust zeggen, dat die terminologie in een paar dagen zich over de heele besmette streek verbreid had.

Ik weet niet of analoge gevallen bekend zijn, maar het komt me voor dat de gewoonte van deze volken om met wissel- of vervangwoorden te spreken (*ho hohono*) er veel toe bijgedragen heeft, de nieuwe terminologie zoo spoedig in te burgeren.

Tobèlo, Februari 1909.

MEDEDEELING OVER HET KÉBLAI DER ROTINEEZEN.

DOOR

C. LEKKERKERKER.

— — —

De rij- of rondedans met gezang is voor de volkeren van het Oostelijk en Zuid-Oostelijk deel van den Archipel het meest voorkomend volksvermaak. De algemeene trekken van deze volksfeesten komen, naar de beschrijvingen te oordeelen, vrijwel overeen. Ter aanvulling van de beschrijvingen dier dansfeesten bij andere volken, volgt hier eene korte beschrijving van het feest, dat ik den 29sten Juni 1908 bijwoonde te 'Mboeain, hoofdplaats van het rijkje Oinalē, in het Westen van het eiland Rotē. De Rotineesche naam voor deze dans is *Kéblai*.

Het feest werd na zonsondergang ingeleid door muziek van een primitief orkest: vier gongs en een trom. Voor de gongs wordt eene lage stellage opgericht; drie gongs hangen op een rij in 't midden, de vierde aan een der schraagjes.

De trom vertoont den vorm van een zeer stompen kegel en heeft dus maar aan éène zijde een trommelvel. De trommelslager geeft de leiding en zingt er bij.

De mannen met hun fantastische pandanhoeden in honderd vormen, hoofddeksels die den vreemdeling steeds aan eene maskerade doen denken, komen langzamerhand opdagen. De vrouwen komen wat later en houden zich eerst op den achtergrond. De preliminairen voor het eigenlijke dansfeest duren wat lang. Er wordt veel en luidruchtig gelachen en geschertst. De onvervalschte Rotinees kan, zoodra hij in groot gezelschap is, het gillen en schreeuwen niet laten.

Het feest wordt nu ingeleid door een eleganten zwaarddans. De danser heeft het bovenlijf ontbloot, terwijl zijn heupen zijn omgord door eene der fraaie zware inheemsche selimoet's van ikatan, waarvoor Oinalē bekend is. Bij zijne bewegingen, die hoe langer hoe sneller en hartstochtelijker worden, houdt hij het lichte zwaard in de rechter- en de scheede in de linkerhand. Zijn dansen wordt

begeleid door de muziek, waarvan het rythmus hoe langer hoe levendiger wordt.

Na den zwaarddanser treden twee mannen op die tandakken, begeleid door het gezang van een viertal andere mannen. Daar hunne prestaties niet wezenlijk verschillen van het tandakken op Java blijft eene nadere beschrijving achterwege.

Nu volgt weer een andere zwaarddans. Waar het gevest van het zwaard overgaat in het lemmer is rechthoekig op dit lemmer eene stok bevestigd, die met allerlei flodders van gekleurde lapjes en bosjes haar is versierd. Die stok wordt onder den arm gehouden bij het dansen en de versierselen zijn zoovele bewijzen van dapperheid des eigenaars. Het korte, lichte zwaard maakt eerst een wat kinderachtigen indruk. Deze indruk verdwijnt echter spoedig als de danser hartstochtelijker wordt. Duidelijk ziet men in zijne bewegingen de nabootsing van een verwoed gevecht tegen eene overmachtige menigte. Hij windt zich meer en meer op en hakt met helsch geschreeuw op den vijand los. Het is duidelijk dat bij dien man een ingesluimerd vechtinstinkt ontwaakt is: het strijden wordt voor zijne verbeelding werkelijkheid, zijne hartstochten worden hem de baas. Alsof hij dit nog juist inziet staakt hij zijn spel en trekt zich afgemat terug tusschen de omstanders.

Nu treedt een temoekoeng (raadsheer van den radja) op, die achtereenvolgens twee verschillende zwaarddansen uitvoert, de laatste met het uitgetrokken zwaard, zonder schede. Bij deze dansen draagt hij als *meo* (voorvechter) om de enkels een band van geitenvel, met de haren er aan en versierd met belletjes, zoodat bij deze dansen meer de sierlijkheid en de rythmus der bewegingen, dan het strijdvuur aan den dag komen.

Het optreden van eene vrouw en twee kleine meisjes als solodanseressen kan stilzwijgend worden voorbij gegaan; de wijze van dansen is dezelfde als die van de talèdèk's of ronggèng's op Java; haar kleeding is minder sierlijk, maar het aantal metalen sieraden der volwassen danseres is grooter; hals, rug en armen zijn er door bedekt.

Nu neemt het eigenlijke Kéblai een aanvang. Vrouwen, oud en jong, en volwassen meisjes scharen zich in een kring, strekken de armen uit en laten de hand steunen op den schouder harer buren links en rechts. Aldus ontstaat een gesloten keten: de mannen bepalen zich tot de rol van toeschouwers, maar leven geheel met den dans en het gezang mee. Nu en dan treedt een hunner onder de armen der vrouwen door in het midden van den kring

om eene geïmproviseerde pantoen voor te dragen. Eene pantoen is het eigenlijk niet, tenminste niet altijd. Het zijn zingend voorgedragen versregels, 1 of 2 of meer, eene toespeling bevattende op de aanleiding tot het feest of op eene actualiteit voor de streek of in 't algemeen eene geestigheid inhoudende. De vrouwen nemen den regel of den slotregel als refrein over en zingen die herhaalde malen, tot een nieuw refrein door den improvisator is aangegeven. Soms springt een tweede minstreel plotseling in den kring en wedijvert met den ander in geestigheid.

De aandacht wordt meer en meer gespannen en er ontstaat een ware wedstrijd wie door zijn geestigheden het meest in den smaak zal vallen.

Als het aantal deelneemsters aan den dans steeds toeneemt worden er twee kringen gevormd.

De vrouwen bewegen zich in een kring, maar zoo langzaam dat de beweging in zijdelingsche richting bijna niet is waar te nemen. Bij elk schuifelpasje naar rechts worden twee passen vóórwaarts en twee passen achterwaarts gemaakt, welke passen worden geaccentueerd door een licht stampen met den rechtervoet. De ronggengs dansen mee in den kring en hebben een band met schelletjes om de enkels, door welker geklingel het lichte stampen wordt begeleid. De schuifel- en stampbewegingen worden door allen zóó volkomen gelijktijdig uitgevoerd dat oog en oor er aangenaam door worden aangedaan. De bovenlijven wiegelen deinend op de maat naar links en rechts. Later op den avond gaat het rustige in de bewegingen verloren. Naarmate het gezang van den improvisator en de refreinen der vrouwen wilder worden, versnellen ook de passen; bij allen komt de pret er in: de twee passen naar voren en naar achteren worden sprongen, waarbij de keten van armen zwaait en de bovenlijven sterk vóór- en achterwaarts worden gebogen; de oogen glinsteren en de borsten hijgen. Het tempo van zang en dans versnelt. Bij eene geestige passage van de pantoenzangers wordt de hilariteit algemeen, men klapt in de handen en nu gaan ook mannen, meegesleept door de feestvreugde, deel uitmaken van den dansenden kring en zwaaien mee. Nu en dan valt de muziek in.

Het gezang der vrouwen is zeer eigenaardig. In het begin, als alles nog zeer kalm gaat, antwoordt het koor alleen door een gerekt a . . . ho . . . . . ho . . . . . ho . . . . . met intervallen van groote en kleine sekonden: f-g-f-e. Na elke passus van den voorzanger antwoordt het vrouwenkoor met hetzelfde refrein, dat als aanmoediging en belooning

moet gelden. Daar de stemmen van zelf zakken zet iemand soms in hooger toonaard in, waarbij hij door de anderen wordt gevolgd. Als later de pantoens langer worden en sprekender voor het gehoor, worden de slotregels nagezongen, tot tien, twintig maal achter elkaar.

De voorzanger zingt bijv.: "Lē olē olē wanéto", welke woorden ongeveer beteekenen: "Onze heer komt hier vischvangen" welk refrein in steeds sneller tempo herhaaldelijk wordt nagezongen. De improvisator gaat dit thema verder uitwerken en wordt door het koor gevolgd. De noodige toespelingen ontbreken natuurlijk niet.

Het geheele gezang is niet onwelluidend; alleen worden de stemmen van de opgewonden voorzangers spoedig heesch en rauw.

Men ziet duidelijk dat de deelnemers zich uitstekend vermaken. Het feest duurt den heelen nacht door en het is een raadsel hoe de deelnemers het zoo lang kunnen volhouden als het ten slotte vrij wild en luidruchtig toegaat. Ondanks de luidruchtigheid blijft het gepast en ordelijk toegaan.

Ongeveer een zevende deel van de bevolking van Roti is tot het Christendom overgegaan: de Christenen, ofschoon wel wat minder belangstellend voor het oude volksfeest, nemen er ook aan deel.

UIT HET VOLKSLEVEN VAN DE BEWONERS DER HUMBOLDTSBAAI.

DOOR

F. J. F. VAN HASSELT
Zendeling der U Z V

Als Mr. H. A. Lorentz in zijn werk: Eenige maanden onder de Papoea's mededeelt, dat hij en de medeleden der Wichmann expeditie ondanks al hun vragen en onderzoeken, niets definitiefs hebben te weten kunnen komen omtrent den godsdienst der bewoners van de Humboldts-Baai, dan bevestigt hij daarmede de ervaring van velen, die op 't punt van godsdienst den inboorling zeer gesloten vinden. Mr. L. verklaart dit uit wantrouwen jegens den Europeaan, ook acht hij 't zeer goed mogelijk dat de inboorlingen het niet noodig vinden dat de Europeanen de beteekenis van dat alles te weten komen. En ten derde meent hij dat ze zelve de ceremoniën niet meer weten, omdat o. a. ze ook liederen zingen, die ze niet begrijpen. [1]

Prof. Max Muller wijst ook op dit verschijnsel [2] en zegt: Velen wilden hebben een afkeer van vragen over godsdienstige punten, deels misschien uit bijgeloovige vrees, deels misschien ten gevolge hunner onbeholpenheid, om hunne onafgewerkte gedachten en gevoelens in bepaalde taal te uiten. Hij wijst verder op het gevaarlijke om dadelijk eene conclusie te trekken uit hetgeen men verneemt of niet verneemt. Als voorbeeld haalt Prof. M. M. dan aan, hoe eenige uitnemende Benedictijner missionarissen, na drie jaren op hun post in Australië te hebben doorgebracht, tot de conclusie waren gekomen, dat de inboorlingen hoegenaamd geene godheid, waar of valsch, aanbaden. Later echter bemerkten zij, dat de inboorlingen in een almachtig Wezen geloofden, dat de wereld geschapen had. [3]

---

[1] Mr. H. Lorentz Eenige maanden onder de Papoea's, blz 36, 37.
[2] Max Muller Oorsprong en ontwikkeling van den Godsdienst blz. 90
[3] t a p blz 91

't Gaat met het onderzoek naar den godsdienst al gelijk als met 't onderzoek naar de taal. 't Gebeurt, dat men naar een woord zoekt, de zaak uitduidt die men bedoelt, synoniemen gebruikt, en men hoort 't niet, tot men eensklaps als 't ware den inboorling attrapeert op 't gebruik van bedoeld woord. En toch schuilt er geen onwelwillendheid in dit onwillekeurig achterhouden.

Zoo is 't ook in religieuse zaken. Hunne van de ouden overgeleverde ceremoniën te verklaren, kunnen ze niet, ze doen er geen moeite voor. De godsdienst is versteend. 't Hoort er nu eenmaal bij, doet men 't niet dan zijn hier de voorouders, ginds de Groote Geest, dáár de Heer des hemels boos.

't Deed me daarom genoegen, gedurende een kort verblijf aan de Humboldtsbaai, eene uiting van religieus voelen te kunnen gadeslaan, geen godsvereering of afgodendienst, maar toch een blijk van geloof, een voortbestaan der ziel, een trek van animisme.

Gaarne wil ik U mededeelen hetgeen ik zag en hoorde, en ik noodig U uit in den geest me te volgen naar Tobadi, de toonaangevende, meestbeteekenende kampong aan de Humboldts Baai.

Van het eilandje Meto Débi laten we ons roeien naar bedoeld dorp, welks huizen alle op het water staan. Een eigenaardig gezicht is het al die hooge, spits toeloopende daken. Naderbij komende zien we, dat op de punt van vele daken poppen zijn geplaatst. Deze poppen ± 1 M. hoog worden gesneden uit het onderste gedeelte van den stam-varen, en met de aarde om den wortel boven op het huis bevestigd. Deze beelden moeten de negorij tegen brand en ander leed behoeden Verscheidene dragen in den hollen kop een orchidee, waardoor 't op een afstand schijnt of het hoofd behaard is.

Ondertusschen zijn we het doel van den tocht genaderd, de Karrewari, 't verblijf der jongelieden. Voor de Karrewari is een groot plankier, waarop tijdens de feesten de dansen worden uitgevoerd.

We vragen naar den Korano. Men wijst ons naar een groot huis in de onmiddellijke nabijheid van de Karrewari. Daar binnen is het opperhoofd, hij is ziek. Maar we kunnen toch wel binnen komen. We treden een zeer ruim verblijf binnen. 't Is er echter donker en rookerig. In een hoek van 't huis brandt een groot vuur. Daar moet de Korano te vinden zijn. Omringd door zijne vrouwen en familieleden vinden we voor 't vuur gezeten een man van ± 40 jaren.

Sinds we hem eene week geleden zijne opwachting zagen maken bij den ass. res., is hij veel vermagerd; toch is dat gelaat, nu beschenen door den rossen gloed van het hoog-opflikkerende vuur, niet leelijk; integendeel, voor 'n Papoea vrij knap. Hij zit voorover, turende naar de vlam, tot hij met een forschen ruk zich achterover werpt, waar middels rollen geklopt boomschors een rustbed voor hem is bereid. Sommigen uit de omgeving wrijven hem op den buik, een ander strijkt hem liefkozend met de hand over 't hoofd. De zieke klaagt over hoofdpijn en pijn in de lendenen, dat is verdacht, zeer verdacht gedurende eene pokkenepidemie, en werkelijk bij nadere beschouwing zijn de teekenen der gevreesde ziekte reeds merkbaar.

We kunnen raad geven, meer niet, hoe 't best te handelen.

We gaan weer heen, blij de benauwde atmosfeer te kunnen verlaten. Buiten staan heel wat menschen. Zoo juist zijn ze teruggekomen van een groot feest te Skow, de haren versierd met helroode bloemen of witte en grijze veeren, de aangezichten geheel of gedeeltelijk zwart geverfd; sommigen kleurden nog de oogleden rood. Vooral schrikwekkend ziet er de »dokter« uit, z. a. de tolk hem voorgesteld heeft. 't Is de man, die kruiden geeft tegen krankheid, maar die ook medicijn geeft om zich onzichtbaar te maken bij 't plegen van een moord.

De stemming is wat gedrukt. 't Bericht is vernomen, dat, wat eenige dagen gevreesd werd, werkelijkheid is — de Korano heeft de ziekte.

De Korano! Dit woord (Kolano) is van elders overgenomen — kòrosari is de titel in de eigen taal. De Korano! We zijn op Nieuw-Guinea gewend, dat de hoofden, zij 't, dat ze Korano heeten, of Singhadji of Majoor of hoe dan ook, bitter weinig macht hebben. Eene uitzondering maakt echter de Karano van Jotofa (Tobadi en eenige andere plaatsen) De heer G. L. Bink, die in 1892 drie maanden aan de Humboldts-Baai doorbracht, maakte reeds gewag van de groote macht, die de vader van dezen Korano toonde te bezitten. Zoo veel had déze Korano wel niet te zeggen — (de ouden, zijne ooms enz. hadden daartoe te veel invloed) maar toch was zijne macht niet gering.

Alleen op zijn bevel mocht de bevolking gaan visschen, en dan moest de visch nog alle bij hem gebracht worden, en hij verdeelde den buit, naar 't hem goed dacht. Ook de tuinvruchten moesten bij hem gebracht worden, hij gaf weer uit, naar hem beliefde. Als

hij 't beval, mocht niemand klappers plukken. [1]) Had iemand twee prauwen, dan liet hij er een vernietigen, hij wilde niet, dat iemand meer dan ééne prauw had.

Toch was 't hem niet genoeg zooveel te ontvangen van zijn volk, hij ontzag zich niet om bij de handelaars op Meto Débi te gaan bedelen om tabak. "Onze Korano", zoo zei me de tolk, "is niet als andere opperhoofden, onze Korano bestaat zoolang de wereld bestaat". (Hij bedoelde 't Korano-schap).

Toch toonde geen uiterlijk kenteeken zijne macht. Hij vertoonde zich immer zonder eenig gewaad, uitgenomen een lapje van ± 3 d.M.^{2}., dat hij zich vóórgebonden had. Hier gold dus niet: "De kleeren maken den man!"

Eerst scheen het, of de ziekte een gunstigen keer nam: maar toen ook mond- en keelholte werden aangedaan, nam de ziekte telkens toe, tot we in den nacht van den 25^{en} op 26^{en} Aug. opgeschrikt werden door het geschrei, dat van Tobadi opsteeg. De Korano was dus dood. 's Middags was reeds eene deputatie van eenige ouden van dagen bij den posthouder geweest met de boodschap, dat de Korano lag te sterven en als hij dood ging dan moest er naar oude adat iemand van een naburigen stam gedood worden. De posthouder verbood dit ten strengste, en ze beloofden zich naar zijn verbod te schikken.

Tot mijn verbazing [2]) klonken in den morgen geene klaagtoonen meer van Tobadi. Integendeel, we vernamen gezang en we zagen mannen en vrouwen dansen op het plankier van de karrewari. Ik liet er mij heenbrengen, en ik kwam juist toen het de beurt der vrouwen was. In gesloten gelederen marcheerden ze al zingende over bedoeld plankier — plots hielden ze zich stil, stonden dan op ééne plaats te zingen en te trappelen, maakte dan weer eene wending, de groep splitste zich dan weer in twee deelen. Daar was niemand die dirigeerde en toch scheen alles op commando te gaan. Alleen waren twee oude vrouwen bijzonder in actie. Ze zwaaiden met een lang stuk geklopte boomschors, manoeuvreerden met armen en bovenlijf, dansten samen of soms met den gansche groep.

Alle deelneemsters aan den dans waren gekleed met een sarong

[1] Mr H. Lorentz. Eenige maanden onder de Papoea's. Blz. 19.

[2] De heer Alb. C. Kruyt verhaalt in „Het Animisme in den Ind. Arch." blz. 272 dat ook in Angkola juist zeer veel gespeeld en pret gemaakt wordt zoolang het lijk boven aarde staat.

van geklopte boomschors, zeer donker van kleur, met een band om de heupen vastgehouden. Onder de jongeren was een enkele met een gekleurde katoenen sarong: vreemd stond in deze groep de weduwe van een handelaar, gekleed in bonte kabaai en kleurige sarong.

Sieraden in overvloed, aan armen, neus, ooren, om den hals, over de borst. Beenen, rug, borst en aangezicht dikwijls getatoueerd of voorzien van breede litteekenen, nagebleven van wonden, expres gebrand of gestoken om het latere litteeken.

Vóór het sterfhuis zitten de mannen vergaderd. Evenmin als de vrouwen toonen zij eenig blijk van droefheid. Hunne aandacht is bepaald bij eenige armbanden, die op den vloer liggen. De tolk roept mij, toont me de armbanden, en vraagt of ik zulke armbanden al meer gezien heb. Neen, ik kon gerust verklaren, dat ik zoo iets dergelijks nog nimmer gezien had. Groote donker-groene en okerkleurige armbanden, waarschijnlijk in den Compagnie's tijd op de eene of andere wijze in het bezit der voorouders gekomen. De tegenwoordige Tobadiërs verklaren 't echter als fabrikaat van hunne voorvaderen — zij kennen echter 't geheim der vervaardiging niet meer.

In 't geheel waren er 16, alle gewikkeld in boombast. Sommige vrouwen droegen als borstsieraad eenige armbanden, doch ingewikkeld. De Korano droeg er twee, wanneer hij op reis ging. Deze behoedden hem tegen pijlen van vijanden, de overige echter moesten thuis blijven. Nu na den dood van den Korano werden ze bezichtigd en geteld. Iedere armband had een naam en eene geschiedenis. Men vertelde elkander de historie der armbanden, hoe déze door het naburige Skow als oorlogsschatting was betaald, hoe gene door Nafri was opgebracht, enz. [1])

Naar de armbanden kijkende, vroeg ik, wie nu Korano zou worden, want het kind van den Korano was toch nog te klein. Men meende echter, dat deze Korano moest worden onder voogdijschap der ouders, „want aan het kind gingen de armbanden over, dus het kind was Korano”! [1])

[1] Mr. Lorentz teekent omtrent deze armbanden aan, t. a. p. blz. 29, „De grootste schat zijn de z. g. n. „khas:” deze doen denken aan armbanden vervaardigd uit de ziel van een oude flesch van groen glas. Zijn de sembônis gewoonlijk particulier eigendom, de khās behooren tot het vermogen van de gemeenschap. Zij worden gebruikt, indien er om de een of andere reden eene schatting aan een andere kampong moet betaald worden.

[2] Ook van elders is bekend, dat hem die de rijkssieraden bezit, het gezag toekomt.

Toch schijnt men van gevoelen veranderd te zijn, want den volgenden dag werd toch de jongere broeder in de plaats van den doode gekozen.

De dans der vrouwen was intusschen gëeindigd. Ze verdwenen, vermoeid van inspanning en glimmend van het zweet in hare respective huizen.

Des middags was ik door vaccinatie-arbeid verhinderd naar Tobadi te gaan. Van Meto Débi uit konden we echter zien, hoe het dansen bijna onafgebroken voortging.

Ook zagen we, hoe van verschillende kanten prauwen kwamen met klappers en aardvruchten, die alle naar Tobadi gevoerd werden. Een enkele maal kwam er ook eene prauw aan, waarin een der roeiers met zijn roeispaan het water hoog opspatte. Dat was 'n teeken, dat die prauw een varken bracht voor het offermaal.

Ook den tweeden dag begonnen de zangen en de reien opnieuw.

In den middag kwam er eene uitnoodiging tot den posthouder om de verkiezing van een nieuwen Korano bij te wonen. Dit zou gebeuren onmiddellijk na de bijzetting van het lijk des gestorvenen. We besloten allen te gaan.

Circa 4 uur zagen we een grooten stoet per prauwen Tobadi verlaten met zich voerende het lijk van den Korano. Dit was in matten gewikkeld.

Met bracht het naar een klein rots-eilandje in de buurt, waarheen alle dooden van Tobadi gebracht werden. Men begraaft de lijken niet, men plaatst ze op stellaadjes of in de boomen. Daar laat men de lijken tot alle vleesch verteerd is. Daarna vergadert men de beenderen, pakt die weder in en laat deze op de stelling.

Eén onzer meende opgemerkt te hebben, dat vrouwen het lijk ten grave droegen.

We kwamen te Tobadi aan vóór de stoet terug was. We vonden het plankier thans geheel ingenomen door ± 2000 klappers, hoopen aardvruchten, de stukken van vijf geslachte varkens, 20 bossen pisang enz.

Toen de bevolking „weergekeerd was van de droeve plechtigheid" (heel veel indruk scheen 't niet gemaakt te hebben), zette een groep zich neder aan den buitenkant van het plankier, anderen bewogen zich tusschen het opgestapelde voedsel, weer anderen, vooral die eenig Maleisch spraken, trachtten zich zoo goed het kon met ons en met de mede-aanwezige handelaars te onderhouden, gaven gaarne gevraagde inlichtingen. Eensklaps hoorden we een luiden, zangerigen

uitroep. Eén onzer meende, dat we een solo te hooren zouden krijgen — 't bleek echter wat anders. Nauwelijks hoorde men dien roep, of alles zette zich neder, ook ons werd beduid, dat we moesten gaan zitten.

Aan de zeezijde van het plankier, op het uiterste puntje, zagen we nu een grijsaard zitten, het aangezicht gekeerd naar het rotseilandje, waar de dooden rusten.

Den tolk, die naast mij zat, vroeg ik, wat dat beduidde.

„De grijsaard roept den geest van den Korano op.”

Na den lang-gerekten, zangerigen oproep, een oogenblik stilte. Men kon een speld hooren vallen.

Toen hoorden we den oude praten op gewonen toon. „Wat zegt hij nu!” „Hij zegt, dat nu de Korano dood is, hij niet boos moet zijn, dat ze eene nieuwen Korano verkiezen zullen.” Toen weer de oproep van zoo even. Weer stilte! En toen: „Wees niet boos, we hebben vijf varkens geslacht.” Daarna weer de oproep. En toen: „Wees niet boos, we hebben drie of vier duizend klappers!” En zoo gaat het voort. Een oproep — en dan eene opsomming van hetgeen bijeengezameld is. Daarop eene pauze van eenige minuten. Toen keert de oude zich tot de verzamelde menigte, een glimlach op 't gelaat. Hij maakt eene beweging met de hand en zegt, dat het nu in orde is, de Korano is niet boos.

Nu rijst een groep jongelui op en een oorverdoovend gejubel weerklinkt van hunne lippen. Opwekkend is de zang, waarmede ze hun dans, eigenlijk meer hun voetgetrappel begeleiden. Geen commando weerklonk, geen dirigent die den zang leidt, 't lijkt alles spontaan.

't Meest van alles verbaasde me haast de orde, de regelmaat, waarmede alles werd uitgevoerd, alsof 't dagelijksch werk was Korano's te funereeren.

Nu kwam de jongere broeder voor den dag op wien, naar de keuze der gemeenschap de waardigheid van Korano over zou gaan.

De posthouder liet hem middels den tolk beloven zich te voegen naar de bevelen der „Kompanie” en geen bloed meer te zullen laten vergieten.

Met de Nederlandsche vlag in de hand, beloofde de nieuwe waardigheidsbekleeder zulks. Drie salvo's weerklonken uit de geweren der politiedienaren, door den posthouder meegebracht.

Dat schieten wekte ontroering, blijkende uit het klagelijk geschrei, dat in sommige huizen klonk.

De plechtigheid was afgeloopen, de uitdeeling der spijzen begon. De stamgenooten van den Korano namen zelve niets, doch de belangstellenden, uit de andere dorpen, en de vreemde elementen in eigen kampong ontvingen ieder hun deel; ook de Chineesche en Maleische handelaars ontvingen 't een en ander, den posthouder werd een varkenspoot vereerd.

In een oogwenk was 't platform leeg.

Den volgenden dag begon de eigenlijke rouw, de groote haarbossen werden heel wat ingekort, sommigen lieten zich het hoofd kaal scheren. Ze hadden daardoor veel last van de zonnehitte — een Chinees, ruim voorzien van breed-gerande stroohoeden deed goede zaken.

De sieraden werden opgeborgen tot nader order.

Als de nieuwe Korano 't groote doodenmaal ter eere van zijnen broeder geven zal, dan is de rouw opgeheven, doch dat kan nog wel twee of drie jaren duren.

'k Gaf het bovenvermelde, z. a. ik 't waarnam, zonder conclusie's er uit te trekken of commentaren te maken.

Boeken, als b. v. Kruyt's „Animisme" werpen veel licht over dergelijke gebruiken. Wie eene verklaring zoekt voor hetgeen hem vreemd is, kan dáár terecht.

Mansinam (Noord Nieuw-Guinea).
Sept. 1908.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE KWANTAN-DISTRICTEN.[1]

A. GRONDGEBIED.

De Kwantan-districten bestaan uit:

1. de Rantau-Kwantan;
2. de Tanah Darat;
3. de Lima-Teretaq.

De grenzen van dit gebied, zooals opgegeven door de hoofden der Kwantan-landen, zijn:

Ten Oosten:
eene denkbeeldige rechte lijn, getrokken van den Goenoeng Tambangan, gelegen op den rechteroever der Batang-Kwantan (Indragiri-rivier) in ongeveer noordelijke richting via Sitihan Poear naar den oorsprong van de Soengei Siampoh Maradjelei;

Ten Noord-Oosten:
eene denkbeeldige rechte lijn, getrokken van evengenoemden oorsprong over den berg Impang Sago, langs den rechteroever van den benedenloop der Soengei Batang Gondong, den linkeroever van de Soengei Dikoto en verder langs den rechteroever van de Soengei Batang Nilo tot aan Moeara Ronangan (samenvloeiing van de Ranangon en Nilo);

Ten Noorden:
eene denkbeeldige lijn, getrokken van Moeara Ronangan in ongeveer westelijke richting naar Batoe-Pongkar aan den bovenloop van de Tabalei-rivier, van daar naar den bovenloop van de Aer-Hitam en Tesso-rivier; voorts in ongeveer zuid-westelijke richting over de heuvelreeks Pamatang Sikei naar de plaats, genaamd Kajoe Roeboe Gedang en vervolgens in ongeveer westelijke richting via Koempar-

[1] Ter openbaarmaking afgestaan door het Departement van Koloniën.

Boeahan Batoe, Tobat-Sigedobang en Goenoeng-Balei naar den berg Penjaboengan (op de grens met Sumatra's Westkust);

Ten Zuid-Westen:

de linkeroever van den bovenloop van de op den Boekit Penjaboengan ontspringende Soengei Benjawan, voorts eene denkbeeldige rechte lijn, loopende over den Boekit Djadjak Kambing, naar den bergtop gelegen tusschen de Siawang besar en de Siawang ketjil, rechterzijriviertjes van de Batang-Kwantan en van daar in ongeveer zuid-oostelijke richting over Perhentian Lawas naar den berg Toemboeh:

Ten Zuiden en Zuid-Oosten:

eene denkbeeldige rechte lijn, getrokken van den Boekit Toemboeh over den Boekit Senanas en den Boekit Pelabi, via het snijpunt van de rivier Terataq-Baroe met den weg van de doesoen Ajer-Boeloeh naar de doesoen Djaoeh, naar den oorsprong van de rivier Tambang-Karbau, vervolgens langs den rechteroever van dit riviertje tot zijn monding in de Petai-rivier, van daar deze rivier overstekende langs den linkeroever van het zijriviertje Resam tot aan zijn oorsprong, vervolgens de heuvelreeks, waarop aan de Westzijde de Manau en aan de Zuidzijde de Inajan Kiri en de Inajan Kanan ontspringen en die in ongeveer oostelijke richting de waterscheiding vormt tusschen de Batang-Pranap en de Batang-Kwantan tot aan den Goenoeng Tambangan.

Bovenstaand gebied omvat alzoo:

I. de Rantau-Kwantan of zooals vroeger genoemd „negri nan koerang asa doea poeloeh”.

Zij bestaat uit de volgende vijf federatiën:

1. de IV Kota di Ilir, met hare Kota's:

a. Tjerenti met hare bandjer's of gehuchten: Poelau Djamboe, Sikaka en Seretak Siampak;

b. Inoeman met de bandjer's Poelau-Pandjang, Poelau-Sipan, Teratak Paoe, Bandjar Pelo, Beloekar-Pandjang, Poelau Boesoek, Poelau Langkatadji en Soengei Sigeroentang;

c. Baserah met de bandjer's Poelau-Berhala, Poelau-Koeboe, Poelau-Bahroe, Poelau-Volkan, Poelau-Lombak en Kota-Radja (aan den rechteroever) en Poelau-Kidjang, Kota-Toewa, Kampong-Tengah en Poelau-Medinah (aan den linkeroever), zoomede Doesoen-Toea, Teretak-Bahroe, Mengkoeang Keras en Poelau-Bintang; (de bandjer Poelau-Deras behoort slechts gedeeltelijk tot Beserah);

d. Pangean met de bandjer's Poelau-Deras, Tanah-Bekali, Telok

Paoe, Teratak-Tengah, Poelau-Padang-Koenjit (aan den rechter-oever) en Poelau Koempai, Poelau-Tengah, Tepian-Radja en Loeboe Sikaping (aan den linkeroever).

2. de V Koto di Tangah (Taloek) met hare Kota's:

a. Koto-Sibarakoen met de bandjer Loeboe-Solok;

b. Koto Simandolok met de bandjer's Poelau-Ingoe, Bandjer-Bahroe, Tandjoeng Tebing-Tinggi, Benai (met hare drie nederzettingen Sampirolak, Telantoen en Boenoet);

c. Koto-Taloek met de bandjer's Poelau-ombak, Kampoeng-Sawah, Kampoeng-Soengei-Genting, Bandjer-Kajoe-Aro en Poelau-Kedong-doeng;

d. Kota-Kari met hare bandjer's Bandar, Poelau-Bandjer en Poelau Gedang;

e. Koto Siboeaja, is reeds verdwenen en zou gelegen hebben dicht bij Inoeman.

3. de V Koto Loeboe-Djambi, of V Koto di Moedik, bestaande uit:

a. de IV Koto-di-Goenoeng, waartoe behooren:

1) Koto-Loeboe-Terentang met de bandjer's Keresah en Siberabah:

2) Koto-Toear met de bandjer's Tebaran-Pandjang, Poelau-Datoe en Poelau-Aro;

3) Koto-Goenoeng met de bandjer Loeboe-Sentoel.

4) Koto-Telok-Bringin met de bandjer Teretak-Tringgi;

b. de Koto Loeboe Djambi met hare bandjer's: Bandjer-Goentoeng, Loeau, Rantau-Siawang, Bandjer-Padang, Soeberang Pantei, Poelau-Bindjer, Kenali, Pebaoen (met de nederzetting Soengei Manan);

4. de IV Koto-Loeboe-Ambatjang of IV Koto-di-Moedik bestaande uit:

a. Koto Toeo;

b. Soengei Pinang (vervallen);

c. Loeboe Ambatjang;

d. Soempoerrago (verdwenen).

5. Loeboe Ramo of III Koto met de bandjer's Pantei, Aier-Boeloeh en Denalo.

II. Tanah Darat.

Dit landschap ressorteert onder de IV Koto-di-Ilir en bestaat uit:

a. Loeak nan berampat;

b. Loeak nan berlimo.

De eerste omvatten de gehuchten: Soengei-Kladi, Soengei-Rambei, Teretak Sako en Goenoeng-Melintang;

de laatste Goenoeng Medan, Sikidjang, Teretak Rendah, Teretak Tinggi, Goenoeng-Malelo, Menangsabar, Rambahan, Bandjer-Tengah. Loeboe Kaboen, Logei en Batang Pangean.

III. Lima Teretaq, ressorteerende onder de federatie IV Koto Loeboe ambatjang, bestaat uit de anak-Kota Serasah en de gehuchten Soengei Kandis, Soempoe en Moedik Oeloe.

Nog te vermelden als eene bijzonderheid is de anak Kota Tjengar, die zoowel tot Loeboe Djambi als tot Loeboe Ramo gerekend wordt te behooren, of zooals de Kwantanner zegt: „ber iboe Ka Loeboe Djambi berapa Ka Loeboe Ramo”.

Rivieren. Eenigszins belangrijke rivieren zijn:

a. rechter-zijrivieren van de Batang Kwantan: De Soengei-Tengantan, de Batang-Salo en de Soengei Koeko;

b. linker-zijrivieren van de Batang Kwantan: de Soengei-Petapekan, de Soengei-Aier-Hitam, de Batang-Pangean, de Batang Tabalei, de Soengei Ilir, de Soengei-Segeroentang, de Soengei Sekoran en de Soengei-Siampoh.

Door het landschap Loeboe Ramo stroomen nog de Soengei-Aier-Boeloeh en de Batang-Petai, zijrivieren van de Simpang Kiri of Batang-Pranap, rechter-zijvier van de Indragiri of Batang-Kwantan.

Bevaarbaarheid. De meeste dezer rivieren zijn slechts een paar uur van hare monding stroomopwaarts bevaarbaar, daar zij dan òf te ondiep worden òf te veel begroeid zijn met waterplanten, die de vaart belemmeren.

De Kwantan-rivier is bij hoogen waterstand voor een schip van 5 voet diepgang bevaarbaar tot één uur stroomopwaarts van Loeboe-Ambatjang.

Behoudens bijzonder lagen waterstand is de Kwantan gedurende de maanden April tot en met September voor stoomscheepjes van 3 voet diepgang bijna altijd bevaarbaar tot Pranap, dikwijls tot Baserah, minder vaak tot Taloek. Het opruimen van boomstammen in de rivier en eventueele verlegging der vaargeul op ongeveer 5 plaatsen zullen hierin echter veel verbetering brengen.

Terreingesteldheid. De oevers van den benedenloop der Batang-Kwantan zijn meerendeels laag; meer landwaarts treft men tamelijk hoog heuvelterrein aan.

B. Bevolking.

De bevolking der Rantau-Kwantan is van Menangkabauschen oorsprong. Vermenging met lieden van de aangrenzende landschappen, Batang Hari-districten en Boven-Indragiri, hebben daarop geen invloed gehad, aangezien deze eveneens tot den Menangkabauschen stam behooren.

Evenwel valt in het oostelijk gedeelte van de Rantau-Kwantan, grenzende aan Indragiri, de invloed van de Djohorsche adat, die ook in Indragiri hare werking heeft uitgeoefend, niet te miskennen.

De sterkte der bevolking, opgegeven in het aantal werkbare mannen, zoude volgens de laatste telling bedragen:

In de IV Koto di Ilir	3571
" " V Koto di Tangah	1721
" " V Koto Loeboe Djambi	1701
" " IV Koto Loeboe Ambatjang . .	252
" " Loeboe-Ramo	196
" " Tanah Darat	397

alzoo te zamen 7838, terwijl het zielen-aantal kan worden geschat op pl. m. 30.000.

Over het algemeen is de bevolking welvarend, doch staat zij nog op een vrij lagen trap van ontwikkeling en beschaving.

Op eene enkele uitzondering na zijn de mannen lui en vadsig en voornamelijk zijn het de vrouwen, die den huiselijken en den veld-arbeid verrichten, terwijl de mannen zich met hanengevechten en dobbelspelen vermaken; wanneer de nood dringt, houden zij zich onledig met de inzameling van boschproducten en met de vischvangst en de hoogst noodige reparatiën aan de omheiningen hunner ladangs en riettuinen.

Beiden vinden een bestaan in den handel, waarbij natuurlijk geene belangrijke omzetten plaats hebben.

De bevolking woont voor het meerendeel in aan de rivieren gelegen Kota's of kampongs in zoogenaamde roemah-bepahat of huizen, waarvan de stijlen en omwanding uit bekapt hout bestaan, terwijl in de bandjer's, of gehuchten, de huizen van ruw, onbekapt hout zijn opgetrokken.

De stijlen der roemah-bepahat zijn vervaardigd uit pitatal, kolek, losoh koelim en kepinis-hout; de vloer is meestal van planken van rangan merantie, medang, kedongdong, koempar, njaloof tembesoe-hout en de omwanding van rangan seminai of medang-planken.

De vloer is dikwijls voor het gedeelte, dat ligt achter de 1ste of 2de rij stijlen, tot twintig cM. verhoogd, de omwanding vertoont veelal aan den voet van de voorzijde een rand, die vrij kunstig uitgesneden, met roode, witte en zwarte kleuren beschilderd en hier en daar met kleine, ronde spiegeltjes versierd is.

De dakbedekking der huizen bestaat uit atappen van roembai, roembia, lingkanang, sekli of kassau, door de bevolking zelf vervaardigd.

Voor de huisdeur is een plankier ongeveer twee Meter in het vierkant en circa 20 cM. lager dan de vloer en meestal van rondhout vervaardigd, van waar een houten trap naar den beganen grond leidt. In de woning, recht tegenover den ingang, treft men eene eenvoudige keuken aan; voorts links van de keuken een slaapplaats voor de bewoners en rechts een afgeschoten slaapvertrek voor de volwassen ongehuwde dochters; in enkele oude huizen vindt men aan een der zijden een soort van uitbouwing, waarin zich bij bruiloften het bruidspaar nederzet. In het huis hangt als een gelukaanbrengend symbool, veelal een stel karbouwenhorens, terwijl aan de uiteinden van het dak een versiering in hout, in den vorm van een paar soortgelijke horens, is aangebracht.

In de omwanding treft men gewoonlijk twee of drie ramen aan die door een luik of een hekwerk gesloten kunnen worden.

Onder het huis worden de meest noodige materialen als planken, ploegen, prauwen enz. geborgen en deze ruimte dient tevens voor slaapplaats van hoenders en geiten.

De huizen in de bandjer's missen al deze bijzonderheden en hebben meestal een vloer van bamboe en eene bewanding van boomschors, atap of kadjang.

Emigratie heeft voornamelijk plaats naar Indragiri, de Poelau-Toedjoeh-eilanden en de Straits-Settlements, waar zij in klapper- en andere aanplantingen werk zoeken en gewoonlijk na een 4 à 5-jarig verblijf met het opgespaarde geld naar huis terugkeeren.

Inmiddels verzorgen de vrouwen de kinderen en zusterskinderen en bebouwen de ladangs en sawahs hunner naar elders vertrokken mannen.

Het aantal hadji's is niet groot en wordt op niet meer dan 200 geschat.

De bevolking leeft de voorschriften van den Islam vrij goed na, doch zij is niet fanatiek te noemen.

In de vastenmaand worden vele karbouwen geslacht; de opbrengst

der huiden wordt veelal besteed tot verfraaiing van de masdjids en de balei's (vergaderzaal, tevens nachtverblijf der ongehuwde mannelijke bevolking en van doortrekkende vreemdelingen), in elke kampong aanwezig.

De bevolking wordt verdeeld in soekoe's (stammen), deze weder in familie's (seperoet) en gezinnen (semandai); als algemeene regel geldt, dat huwelijken tusschen personen van denzelfden stam verboden zijn; wanneer de stam echter zeer groot is, wordt dit verbod wel eens minder streng gehandhaafd.

Overal treft men het matriarchaat aan, zoowel bij den overgang van erfelijke ambten als bij de boedelverdeeling, waarbij de goederen worden onderscheiden in harta-poesaka en harta pentjarian, welke laatste harta-soearang genoemd worden als zij door den arbeid van man en vrouw te zamen zijn verkregen en bij overlijden van een der echtgenooten gelijkelijk verdeeld worden tusschen de kinderen en de zusterskinderen.

De harta pentjarian van den man komen na zijn dood aan zijne zusterskinderen.

De vele bepalingen, omtrent de vervreemding der harta-poesaka gemaakt, voorkomen de versnippering van het familie-bezit.

C. Bestuur.

De Kwantan-districten zijn, onder directe leiding van den Controleur der Kwantan-districten, in het genot gelaten van zelfbestuur.

Bij Gouvernements-Besluit dd. 9 Januari 1907 N° 20 (Staatsblad N° 9) zijn met ingang van 1 April d.a.v. de Kwantan-districten eene onderafdeeling geworden der assistent-residentie Indragiri (residentie Riouw en Onderhoorigheden).

Bij Gouvernements-Besluit dd. 13 Maart 1906 N° 14 werden goedgekeurd en bekrachtigd de respectievelijk op 21 October en 20, 17, 18 en 19 November 1905 door de hoofden van de landschappen IV Koto di Ilir, Loeboe-Ramo of III Koto, V Koto di Tangah, V Koto di Moedik (Loeboe Djambi) en IV Koto di Moedik (Loeboe Ambatjang) onderteekende en beëedigde verklaringen van onderwerping, en die hoofden als zoodanig erkend en bevestigd.

Bovengenoemde districten voerden vroeger den naam van Rantau-Kwantan en daar zij bewoond zijn door kolonisten van het Menangkabausche rijk, erkenden zij den vorst van Pagerroejoeng als hun heer. Volgens de overlevering bezocht deze vorst van Pagerroejoeng

eens in de drie jaar de Rantau-Kwantan, om belastingen te heffen (de amas-manak).

In den beginne heeft men vermoedelijk als gezaghebbenden in Kwantan slechts gehad drie bandahara's, nl. één te Goenoeng, één te Kari en één te Pangean.

De eerste twee bestaan nog. De macht dezer bandahara's is geleidelijk verminderd, zoodat de vorst van Pagerroejoeng als zijne vertegenwoordigers in de Rantau Kwantan aanstelde vijf orang gedang met den titel van datoe-nan-berlimo.

Zij zijn :

de Datoe-Dano-Poeto en Datoe Dano Sekaro voor de IV Koto di Ilir;

de Datoe-Moeda-Besei voor de V-Koto-di Tangah;

de Datoe-Habib voor Loeboe Djambi en

de Datoe-Padoeka-Radja voor de IV Koto di Moedik.

Wanneer de pengoeloe's of stamhoofden, geschillen hunner onderhoorigen niet tot een goed einde konden brengen, beslisten namens den Vorst zijne vertegenwoordigers, de orang-gedang-nan-berlimo; evenzoo in gewichtige zaken, waarbij de geheele Rantau betrokken was.

In 1834 week, ten gevolge der Padri-oorlogen, een der laatste vorsten van het huis van Pagerroejoeng, Jang-Pitoean-Sembajang of Radja-di-Boea naar Kwantan uit. Volgens IJzerman [1] wierp diens broeder (welke bewering echter niet in Kwantan bevestigd werd) zich als Vorst van Kwantan op in 1845.

Deze stierf tusschen de jaren 1847 en 1849, en werd achtereenvolgens opgevolgd door :

2. Jang di Pertoean Pandjang Loetoet :
3. Jang di Pertoean Toenggal;
4. Jang di Pertoean Poetih ;
5. Jang di Pertoean Sati of Pandak ;
6. Jang di Pertoean Abdoellah of Jam Toean Poetih en
7. Jang di Pertoean Poetih, genaamd Radja Hasan.

Jang Dipertoean Poetih stierf zonder kinderen en zusterskinderen na te laten, waarom Jang Dipertoean Sati of Pandak zich als vorst deed erkennen en vervolgens huwde met Toean Gadis Toea, dochter van Jang Dipertoean Poetih en eene vrouw van niet-adellijk bloed.

De kinderen uit dit huwelijk, nl. Radja Abdoellah N° 6, Radja Hasan N° 7, Radja Itam, Radja Lekah (vrouw van Radja Lamboet)

1) „Dwars door Sumatra", blz 46 50

hadden volgens de adat, als gesproten uit een huwelijk met een niet-adellijke, geen recht op den troon.

Toch volgde in 1876 Radja Abdoellah, met den titel van Jam Toean Poetih, hem op, niettegenstaande bij zijne verkiezing niet de algemeene toestemming der vijf orang-gedang-nan-berlimo verkregen was, daar de IV Koto di Goenoeng, nu ressorteerende onder Loeboe Djambi, Loeboe Djambi zelf en de IV Koto di Moedik (Loeboe Ambatjang) hunne toestemming weigerden.

Kort voor den dood van Radja Abdoellah, wees deze zijn halfbroeder Radja Begab (zoon van Jang Dipertoean Pandak en Ongkoe Kena, dochter van Jang Dipertoean Toenggal N° 3), aan als stedehouder van Tjerenti en Inoeman. Bij zijn dood niet lang daarna volgde zijn broeder Radja Hasan hem op. Van dien dag af (3 Mei 1901) bleef Kwantan feitelijk zonder vorst, daar wegens de tegenwerking der federatiën IV Koto di Goenoeng, Loeboe Djambi en IV Koto Loeboe Ambatjang, die Radja Hasan niet wilden erkennen en de vijandige houding, die Radja Begab, de tegenwoordige Ongkoe Soetan, aannam, Radja Hasan geen macht in de Rantau Kwantan kon uitoefenen. Daarenboven had deze Ongkoe Soetan met Radja Hasan geschillen betreffende het recht van tolheffing van iederen Kwantanner, die zijn geboortegrond verliet en betreffende het recht tot den verkoop van zout uit Indragiri.

Het gevolg hiervan was ten slotte, dat èn op Baserah, de woonplaats van Radja Hasan èn op Telok Paoe, de verblijfplaats van Ongkoe Soetan, tol geheven werd: welke toestand zoo bleef tot begin 1904, toen Radja Hasan door een gewapend optreden Ongkoe Soetan en diens partij dwong toe te geven; in de plaats van de adatshoofden te Tjerenti en Inoeman anderen aanstelde, die hem beter gezind waren en zich van Tjerenti tot en met Kari (gelegen in de V Koto di Tangah) als vorst van Kwantan liet huldigen.

Bij de komst der Nederlandsch-Indische troepen te Tjerenti in 1905 (vgl. Koloniaal Verslag 1906, kol. 29/30) boden zoowel Ongkoe Soetan als Radja Hasan dadelijk hunne onderwerping aan; evenwel ondervonden de troepen, van Sumatra's Westkust uitgezonden, tegenstand te Loeboe Ambatjang. Deze tegenstand werd niet geboden door de meest westelijk gelegen federaties, IV Koto Loeboe-Ambatjang en IV Koto-di-Goenoeng, die bij de komst onzer troepen dadelijk van hunne goede gezindheid deden blijken, doch het waren alleen de federatiën Loeboe-Djambi en Taloek Kari, die opgezet door kwaadwillige vluchtingen uit het gewest Djambi, zich

tegen de komst onzer troepen verzetten. Na eenigen tijd gebivakkeerd te hebben te Loeboe Terentang, werd door deze opgerukt tegen den versterkten heuvel te Kari en werd deze op 11 October 1905 genomen, waarop Taloek binnengerukt werd en alle verzet gebroken was. De onderwerping der algeheele Kwantanlanden was hiermede een voldongen feit geworden.

Aan Loeboe-Djambi werd opgelegd eene boete van f 10.000, aan Taloek en Kari een boete van f 12.000. Na de onderteekening der korte verklaringen in den loop der maanden October en November, waardoor Loeboe Ramo, de IV Koto Loeboe-Ambatjang, de V Koto Loeboe Djambi en de IV Koto di Tangah kwamen te staan onder hun datoe nan berlimo en de IV Koto di Ilir onder Radja Hasan, bijgestaan door Ongkoe Soetan, werd op 17 November 1905 een voorloopige regeling getroffen, waarbij werd bepaald, dat Radja Hasan in naam als hoofd der IV Koto di Ilir werd erkend, echter slechts directe bestuursbemoeienis zou hebben met Baserah en Pangean, terwijl Radja Begab (of Ongkoe Soetan) direct gezag zou uitoefenen in Tjerenti en Inoeman.

Aan dezen toestand kwam een einde door den dood van Radja Hasan op 25 September 1906, waarna Radja Begab (Ongkoe Soetan) bij Gouvernements-besluit dd. 6 Juli 1907, N° 13, werd aangesteld als eenig hoofd der IV Koto di Ilir.

De Tanah Darat werd, als daaraan verwant, met handhaving harer eigen hoofden gevoegd bij de IV Koto di Ilir, de Lima Teretak om dezelfde reden bij de IV Koto di Moedik.

Omtrent de verhouding van de Rantau-Kwantan tot het landschap Indragiri dient nog vermeld te worden, dat de vorst van Pagerroejoeng aan den Radja Moeda van Indragiri te zamen met den Datoe Toemenggoeng zou hebben opgedragen, om voorkomende geschillen in Kwantan te beslechten en wel op de grens van Indragiri en Kwantan, waarom deze Indragirische grooten bij de komst van den Vorst van Pagerroejoeng in Kwantan hem hunne opwachting moesten maken, onder aanbieding van de noodige geschenken, in compensatie, waarvoor de Radja Moeda van iederen Kwantanner, die naar zee ging, een hoofdgeld kon eischen en de Kwantanners in Indragiri rechtstreeks zouden staan onder deze Indragirische grooten. Deze band met Indragiri schijnt langzamerhand zwakker te zijn geworden; evenwel bleek hij in 1901 nog uit een concept-contract door Kwantan met Indragiri gesloten, houdende beloften van onderlinge hulp in politie-aangelegenheden, afstand voor 1/3 der belastingen

in Kwantan aan Indragiri en erkenning door Kwantan van de suzereiniteit van den Soetan van Indragiri. Zoo werd ook in 1904 door de Kwantansche hoofden de tusschenkomst ingeroepen van den Radja Moeda en Datoe Temenggoeng, ten einde de troebelen, bij de opvolging van Radja Hasan ontstaan, te onderdrukken.

Hechter dan de band van de Rantau-Kwantan met Indragiri, was die van de III Koto Loeboe Ramo tot laatstgenoemd rijk, waar het hoofd dezer federatie, getiteld „Orangkaja-wotaker", in zijn ambt bevestigd werd door den Soetan van Indragiri. Deze band wordt aldus uitgedrukt „bertoean kamenangkabau, beradja ka Indragiri, berdatoe ka Datoe Bandahara". De laatste is een der rijksgenooten van Indragiri.

De Tanah Darat [1], welks verhouding tot de Kwantan-districten wordt aangeduid door het gezegde „bertali ka Rantau Kwantan", wordt bestuurd door 3 datoe nan bertigo's, 5 orang toewa en 7 pengoeloes.

Van deze drie datoe's treden er twee tevens als pengoeloe op, waardoor men totaal 9 pengoeloe's heeft, 4 voor de loewak-nan-berempat (oostelijk deel), 5 voor de loewak-nan-berlimo (westelijk deel).

De Datoe nan bertigo zijn meer de vertegenwoordigers naar buiten; aan de pengoeloes is het eigenlijk bestuur opgedragen.

Zorgen de Datoe nan berlimo in de Rantau Kwantan dus voor de vertegenwoordiging naar buiten, berust bij hen het hooger beroep in zaken, die door de pengoeloes niet tot een goed einde kunnen worden gebracht, en behandelen zij te zamen de zaken de geheele Rantau betreffende, aan de p e n g o e l o e s zijn opgedragen de leiding der dagelijksche bestuurszaken en de handhaving van het gewoonterecht (adat), welke plicht erfelijk op hen is overgegaan van hunne voorgangers, d. w. z. hunne oudere broeders of ooms van moederszijde.

Zij zijn de adathoofden der v i e r stammen, die bijna in iedere koto voorkomen. Zij, mamak-peroet geheeten, zijn ieder afzonderlijk de eerste der hoofden van de familien, die den stam vormen.

Alle besluiten worden door de vier pengoeloes (pengoeloe nan berampat) genomen in gemeen overleg met alle hoofden tot hunnen stam behoorende.

[1] Zie hierover ook de reisbeschrijving van Controleur O'Brien „Goenoeng Sahilan-Basarah in 1905", blz. 996 en vlg. van het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2de serie, deel XXIII, 1906, afl. 5.

Deze pengoeloe nan berempat zijn tevens degenen, die het beheer hebben over de gronden der negri en geen bijzonder eigendom zijn van de familiën.

Zij worden bijgestaan in iedere soekoe door een mantri, een doebalang en een pegawè.

De mantri onderzoekt de rechtszaken en is op vele plaatsen belast met het opmaken van de voordracht van den nieuwen pengoeloe.

De doebalang vertegenwoordigt de politie en brengt via den mantri de bevelen van den pengoeloe over aan de soekoe-genooten.

De pegawè treedt op als bilal in de moskee en zorgt voor de inning der zakat.

De functiën van pengoeloe, mantri en pegawè zijn erfelijk, de overige niet.

In enkele kota's vindt men behalve de pengoeloe nan berempat, een pengoeloe-poetjoe, staande iets boven de pengoeloe nan berempat. Voorts treft men nog als bestuurders aan de toewa nan berempat, zijnde de vertegenwoordigers van de stamgenooten, wonende in de Teretaq, waarmede een meer verwijderde nederzetting van de kota aangeduid wordt. Tusschen de teretaq en de kota blijft een hechte band bestaan, vandaar dat de keuze dier toewa nan berempat moet worden bekrachtigd door de pengoeloes der kota.

De bandjer is een deel van de kota en alle bepalingen voor de kota gelden nagenoeg ook voor de bandjer.

De inkomsten der pengoeloes bestonden uit een deel der boeten, opgelegd in crimineele en overtredingszaken; een tiende deel der boschproducten, door vreemdelingen gezocht in het gebied van de negri; in een willekeurig deel van den oogst, verkregen door vreemdelingen op gronden, tot de negri behoorende, en in een tiende deel van het in de rivieren door vreemdelingen gewonnen goud.

Verder moeten de stamgenooten hunne hoofden hulp verleenen bij het bouwen hunner huizen of het bewerken hunner ladangs. Al deze inkomsten vertegenwoordigen echter slechts eene geringe waarde.

De datoe nan berlimo genieten van hunne onderhoorigen niets anders dan hulp bij huizenbouw en veldbewerking, doch worden sedert de inlijving, evenals de radja van de IV Koto di Ilir, uit de landschapskas bezoldigd.

De lagere hoofden hebben zoo goed als geene inkomsten, doch zijn vrijgesteld van het verrichten der negri-diensten.

De rechtspraak geschiedt in hoofdzaak volgens de Menangkabausche oendang [2], waarbij alle straffen bestaan in geldboeten.

Doodstraf en verminkende straffen kwamen niet voor en het inroepen van Godsoordeelen werd zelden toegepast.

Slaven werden niet, pandelingen slechts in zeer geringen getale aangetroffen.

De gronden langs de rivieren zijn behoudens de gemeene weiden het eigendom der familiën: woeste gronden worden door ontginning het eigendom van den ontginner als hij tot de negri behoort.

Een vreemdeling krijgt slechts gebruiksrechten en na gebruik vervalt de grond wederom aan de negri.

D. Oeconomische toestand.

I. Handel en Scheepvaart. Groothandel komt niet voor.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn:

buffels en runderen, voornamelijk naar de Batang Hari en het gouvernement van Sumatra's Westkust;

gambir, klappers, rotan, damar, getah en was naar Rengat en de Batang Hari.

Ingevoerd worden:

rijst, zout, aardewerk en koperwerk van Rengat, tabak, lijnwaden en kramerijen voor 't grootste deel van Sumatra's Westkust.

Voornamelijk wordt ruilhandel gedreven.

Het vervoer geschiedt grootendeels te water in belongkangs en djaloer's, de eerste worden betrokken van Batoe-Ridjab (Indragiri), de laatste door de bevolking zelve vervaardigd.

Pasars treft men te Loeboe Ambatjang, Loeboe-Djambi, Goenoeng, Taloek, Nenai, Pangean, Baserah en Tjerenti aan. Slechts de hoogst noodige levensmiddelen, kleeren en kramerijen worden daar te koop geboden; contant geld gaat ook hier weinig om.

II. Landbouw en Veestapel. De hoofdcultuur der bevolking is de rijstbouw. Deze wordt gedreven aan beide oevers van de Kwantan op vlakke ladangs, die eens in de drie jaren tijdelijk onder water staan en voorts op moeras-sawah's.

De bewerking dier ladangs en moeras-sawahs geschiedt hoofdzakelijk door vrouwen. De ladangs worden twee à drie maal zeer ondiep omgewerkt met een patjol dan wel met een lichten ploeg, door runderen getrokken; de moeras-sawahs daarentegen worden slechts met de hand bewerkt.

Een slecht soort rijst wordt geplant in Juli, althans op de

ladangs, en wordt tegen het einde van Januari geoogst, om daarna met den stengel dikwijls nog vochtig te worden opgestapeld in de rijstschuren; de in vorige jaren geoogste en niet verbruikte rijst wordt niet eerst verwijderd, zoodat een product verkregen wordt, dat meestentijds onaangenaam riekt en een roode schil heeft.

Nadat de rijst geoogst is, volgt twee maanden later het snijden van het suikerriet. Het sap wordt verkregen door middel van een eenvoudige molen, door menschenhanden gedreven, waarna het wordt gekookt. Het verkregen product dient voor eigen gebruik, vnl. bij het herdenken der afgestorvenen op den 7den, 14den, 40sten en 100sten dag na den sterfdag.

Op de hooger gelegen terreinen te Taloek en Baserah vindt men gambir-tuinen. De bereiding geschiedt op hoogst eenvoudige wijze. Het product, bereid voor de Inlandsche markt, schijnt goed te zijn en wordt tegen f 20 per picol verkocht.

Voorts treft men aan tabakstuinen, waarin pajakombo-tabak geteeld wordt; door broeiing, droging en kerving wordt zij ter plaatse bereid en op de pasars verkocht.

Koffie, waarvan de bladeren getrokken worden, kaneel, pisang, mangga, manggis, doerian, ramboetan en doekoe treft men om en bij de huizen in kleine hoeveelheden aan.

De Veestapel van Kwantan wordt geschat op pl. m. 4650 karbouwen en 4900 runderen, welke laatste zeer klein van bouw zijn.

De weiden langs de Kwantan-oevers zijn over 't algemeen vruchtbaar.

Bosschen. Nog vrij oud bosch treft men aan ten Zuiden van de Kwantan-rivier, in de Tanah Darat en Loeboe Ramo.

De in Kwantan voorkomende houtsoorten werden reeds vermeld bij de beschrijving der woningen hierboven.

Complexen worden niet aangetroffen.

De volgende prijzen worden voor boschproducten besteed als:

getah lembih f 40 per picol;

getah soendi }
getah merah } f 80—f 100 per picol;

getah negerit f 100—f 150 per picol;

rotan batoe 1000 stuks f 25;

damar meranti f 165 per picol;

damar djinah per stuk f 0.01;

damar sarang per gantang f 0.05.

Visscherij. De visscherij heeft al heel weinig te beteekenen in de Kwantan-districten en wordt alleen beoefend om in eigen behoeften te voorzien; handel in visch wordt niet gedreven.

De inlandsche hulpmiddelen bij de riviervischvangt in gebruik, zijn de hengel (pengail), een groote fuik (djermal), de lintoeban en de ambei.

In de moerassen wordt gevischt met de soko en in de meren met de tanggoek.

De voornaamste visschen zijn de lemah, patin, tapah, kaloei, bengareh en beledak.

Ambachten. Behoudens eenige ijzersmeden, timmerlieden, houtsnijwerkers, pottenbakkers en bekkenslagers, worden nog geen handwerkslieden in de Kwantan-districten onder de inheemsche bevolking aangetroffen. Zij zijn nog zeer onbedreven, althans de twee eerstgenoemden.

Onder de Menangkabausche immigranten komen verscheidene bekwame goud- en zilversmeden voor.

Mineralen. Door de bevolking wordt goud gewasschen in de rivieren Tengantan, Petapakan, Djakei, Benei en Denalo, waarmede per dag ongeveer f 0.20 à f 0.30 per persoon verdiend kan worden. Het zijn in hoofdzaak vrouwen, die zich hiermede bezig houden.

Steenkool van zeer jonge formatie wordt aangetroffen in de nabijheid van de Koto Tjerenti, terwijl tinerts in de Soengei Lingkaran (IV Koto di Ilir) gevonden zou zijn. Geologische onderzoekingen vonden echter nog niet plaats.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE ATJEHSCHE ONDERHOORIGHEDEN.[1]

Geudòng.

G e o g r a f i s c h e b e s c h r i j v i n g. Het landschap Geudòng wordt ten Westen begrensd door de landschappen Samakoerōʿ, Bloeë en Bajoe;

ten Noorden door Blang Mé;

ten Oosten door Keureutòë en Hakèm Kroeëng, waarvan het in hoofdzaak gescheiden wordt door de Pasé-rivier, en

ten Zuiden door de aan Blang Mé behoorende Nederzetting Barèe.

Tot Geudòng behoort de landstreek Leubō Kriët, eertijds bewoond, thans echter verlaten en geheel tot wildernis geworden. De gampōngs van het landschap liggen in nagenoeg Noord-Zuidelijke richting aan de Kroeëng Pasé, alleen de gampōngs Blang Prija en Poelō Pisang klat liggen niet aan de rivier.

De Pasé-rivier ontspringt op den Goenòng Geuoendòng, een der hooge toppen in de Gajō-landen, gelegen ten Noorden aan de Loʿ òt Tawar.

Deze rivier heeft steile oevers en een breedte van tusschen de 30 en 40 M. Bij lagen waterstand vindt men tal van doorwaadbare plaatsen.

Wegens het groote verval der Pasé-rivier ontstaan spoedig hevige bandjirs: om de schade in dergelijke gevallen zooveel mogelijk te beperken, is de rivier thans ingedijkt.

Bij hoogen waterstand kunnen tongkangs en stoombarkassen van ongeveer 3 voet diepgang met moeite de Keudé Geudòng bereiken. Als verkeersweg is de Pasé-rivier alleen van eenige beteekenis voor den afvoer van pinang uit de aangrenzende gampòngs naar de Keudé.

---

[1] De ondervolgende nota's van den Gouverneur van Atjeh, door het Departement van Koloniën ter publicatie afgestaan, dienen ter aanvulling of vervanging der vroeger openbaar gemaakte.

Sedert het bestaan van Atjeh-tram worden de producten daarmede naar Lhō'-Seumawé vervoerd.

Het landschap Geudòng telt 1147 geregistreerden. In het Noorden is de bevolking het dichtst: zij neemt naar het Zuiden geleidelijk af.

Geschiedkundige en politieke beschrijving. In het Mohammedaansche jaar 1271 werd de toenmalige oelèëbalang van het landschap Geudòng, Teukoe Nja' Keudjroeën, door den soeltan van Atjeh begiftigd met een Sarakata, waarbij hij volgens beweren der Geudòngsche hoofden, erkend werd als heer der geheele Pasé-streek.

Thans evenwel bestaat geen zweem meer eener suprematie: de oeëlëbalang van Geudòng oefent zijn gezag alleen uit in het hierboven aangegeven landschap, terwijl de andere Pasé-rijkjes geheel zelfstandig zijn.

Bij het begin van den Atjeh-oorlog was bovengenoemde T. Nja' Keudjroeën aan het bestuur.

Hij was ons vijandig gezind, zijne onderhoorigen namen o. a. deel aan de in 1878 tegen het Gouvernement gerichte vijandelijkheden. Als gevolg daarvan bezochten onze troepen Geudòng. Na vrij belangrijke verliezen te hebben ondergaan, deed T. Nja' Keudjroeën afstand van zijne waardigheid en werd zijn tweede zoon T. Bentara Peukan, die in onderwerping kwam, tot oelèëbalang van Geudòng aangesteld.

Deze Bentara Peukan, meer bekend onder den naam van T. Radja Itam, had niet het minste gezag, dat geheel in handen bleef van zijnen vader, die ons zeer vijandig gezind bleef.

Met zijne buren Bajoe en Blang Mé, welke zich aan ons gezag hadden onderworpen, leefde hij in voortdurenden onmin.

Na reeds in 1883 die beide landschappen te hebben beoorloogd, opende hij in het volgende jaar wederom de vijandelijkheden. Steeds werd hij gesteund door Peusangan. Toen zich evenwel Sawang, Nisam, Tjoenda, Blang Mé en Keureuntòë met de meergenoemde landschappen verbonden hadden en T. Nja' Keudjroeën intusschen overleden was, bood T. Radja Itam aan, vrede te sluiten en zich opnieuw te onderwerpen.

De eigenlijke opvolger van T. Nja' Keudjroeën was diens oudste zoon T. Lōtan, deze keurde echter alles goed.

Toen evenwel bleek, dat Geudòng met dit aanbod niets anders beoogde dan tijd te winnen, hervatten de verbonden oelèëbalangs den strijd.

Zonder dat een der partijen eenig belangrijk voordeel behaalde, kwam de vrede in Augustus 1884 tot stand door bemiddeling van den Maharadja van Lhō' Seumawé, die achtereenvolgens gehuwd was met zusters van T. Radja Itam van Geudòng en van T. Tji' Peusangan.

T. Radja Itam kwam te Lhō' Seumawé zijne opwachting bij het bestuur maken.

Nadat in October 1884 onze vestiging te Lhō' Seumawé was verlaten en T. Tji' Peusangan wederom de wapenen had opgevat tegen zijne vijanden Gloempang II, Sawang en Nisam, achtte ook Geudòng het tijdstip gekomen, om zich te wreken op Bajoe en Tjoenda: de hoofden dezer landschappen vluchtten over Lhō' Seumawé naar Idi en eerst in 1892 werden zij in het gezag over hunne landschappen hersteld.

T. Lōtan, zoon en opvolger van T. Nja' Keudjroeën had gezworen zich nimmer aan het Gouvernement te zullen onderwerpen; de aanraking met het bestuur onderhield zoo noodig zijn broeder T. Radja Itam.

Vermoedelijk om meer licenties voor in- en uitvoer te bekomen, wendden zich in 1890 de Toeha's Peuët tot het bestuur, met het voorstel om T. Lōtan van het gezag te ontzetten en in diens plaats T. Radja Itam tot oelèëbalang te benoemen.

In Mei 1891 deed T. Lōtan vrijwillig afstand van het oelèëbalangschap en legde hij een verklaring af, waarbij hij het bestuur overdroeg op zijnen broeder T. Radja Itam. Echter eerst den 29sten Mei 1893 werd deze te Koeta-Radja beëedigd en geïnstalleerd als oelèëbalang.

In den bestaanden toestand kwam evenwel geen verandering; Geudòng bleef ons vijandig gezind.

In September 1898 werd T. Radja Itam met zijne ondergeschikte hoofden door den Civielen en Militairen Gouverneur opgeroepen om te Lhō' Seumawé te verschijnen.

Toen aan dezen eisch niet werd voldaan, rukten niet lang daarna onze troepen het landschap Geudòng binnen, waar een hevige tegenstand werd geboden. T. Radja Itam, die aan het verzet deelnam, sneuvelde. De operatiën werden met het oog op den invallenden regenmoesson gestaakt; echter zouden zij het volgende jaar worden hervat.

In Geudòng bereidde men zich intusschen weder op tegenstand voor.

Den 21sten Juni 1899 kwamen onze troepen in Geudòng aan,

waar zij wederom op een hevig verzet stootten. Aan het hoofd van het verzet stond toen een broeder van den gesneuvelden oelèëbalang, T. Radja Meungkoeta, bijgestaan door zekeren T. Tapa Moeda met een belangrijk aantal Gajō's.

Het verzet werd eerst gebroken met den val der masdjid, welke met groote hardnekkigheid werd verdedigd.

Den 3[den] Juli kwam T. Radja Moeda, een broeder van wijlen T. Radja Itam, in onderwerping, welk voorbeeld eenige maanden later werd gevolgd door zijnen broeder T. Mohamad Ali Basja. Deze was gehuwd met eene nicht van Panglima Polèm.

Daar het wettige hoofd T. Radja Lōtan vijandig bleef, werd diens broeder T. Radja Moeda met het bestuur over Geudòng belast, met bepaling, dat hij geen aanspraak op een aandeel in den hacil zou kunnen maken, terwijl van de in- en uitvoerproducten eene oorlogsbelasting zou worden geheven, tot tijd en wijle T. Lōtan in onderwerping gekomen, dan wel onschadelijk zoude zijn gemaakt.

Eenige maanden bleef het in de benedenstreken van Geudòng vrij rustig; na de komst van den pretendent Soeltan in de Pasé-streek in December 1899, kwamen diens benden, in vereeniging met benden van T. Radja Meungkoeta, in de beneden-streken rooven en plunderen, verbrandden eene door ons over de Pasé geslagen hangbrug en pleegden overal vijandelijkheden.

Ook nadat de pretendent Soeltan de Pasé-streek had verlaten, liet de toestand veel te wenschen over.

Daargelaten of T. Radja Moeda al dan niet zijne broeders in het geheim steunde, met het bestuur werkte hij in ieder geval niet mede.

In Februari 1901 werd daarin aanleiding gevonden T. Radja Moeda te arresteeren en van hem de betaling eener waarborgsom van $ 3000 te eischen. Men hoopte hiermede eene verbetering in den bestaanden toestand te zullen brengen. T. Moehamad Ali Basja werd nu tijdelijk belast met het oelèëbalangschap, maar een zelfde lot vreezende als zijn broeder, week hij reeds spoedig daarna uit naar Beurandang in Peutoë en met hem een groot aantal lieden.

T. Radja Moeda werd na betaling eener waarborgsom van $ 2000, in Januari 1902 in vrijheid gesteld, maar vestigde zich eerst te Geudòng, nadat in dat jaar een kleine troepenmacht ten behoeve van den tramaanleg daar ter plaatse een bivak betrok.

Na het door onze troepen gebrachte bezoek aan Geudòng in 1898

hadden T. Lōtan of zooals zijn titel luidt: T. Soeltan Imeum Tji' en T. Radja Maugkoeta zich te Blang Reuma gevestigd.

Door de expeditie in het volgende jaar waren zij gedwongen Blang Reuma te verlaten, zij trokken zich terug in het op den rechter Pasé-oever gelegen heuvelland van Blang Pi, Aloeë Ngòn en Leubō Kliët, waar zij ladangs aanlegden, om in hun onderhoud te voorzien.

Toen ook deze streken door onze troepen afgepatrouilleerd en de ladangs vernield werden, trokken de ons vijandig gezinde broeders met hunne getrouwen terug naar den bovenloop der Keureutoë-rivier en legden te Rimpoih, Toealang en Lengga uitgestrekte ladangs aan.

Ook hier werden zij niet met rust gelaten. In het einde van 1901 werden die ladangs eenige malen door onze troepen bezocht en in Januari 1902 geheel vernield, zoodat zij wederom genoodzaakt waren elders een schuilplaats te zoeken. T. Tji' vestigde zich daarop aan de Woihni-Sèmbödön in de Gajō-landen.

T. Radja Meungkoeta, die hem daarheen was gevolgd, keerde spoedig terug naar het heuvelland van Blang Pi, van waaruit hij kleine ondernemingen tegen onze troepen op touw zette.

Zoo lokte hij in Juli 1902 een patrouille uit het bivak Blang Reuma bij Minjé Tiga in eene hinderlaag en werd dat bivak in December d.a.v. door zijne volgelingen beschoten.

In October van dat jaar werd T. Radja Meungkoeta bij eene poging tot oplichting gewond.

Voortdurende vervolgingen door onze patrouilles dwongen hem de wijk te nemen naar de Toealang, waar T. Tji', die wegens rijstgebrek de Woihni-Sèmbödön had verlaten, intusschen ladangs had aangelegd. Hier sloot zich weldra ook T. Moehamad Ali Basja bij zijne broeders aan. Met Panglima Polèm en Toeankoe Radja Keumala wisten de Geudòngsche hoofden zich nog geruimen tijd schuil te houden in het gebied tusschen de Kroeëng Djambé Aje en de Kroeeng Pasé.

Eerst in Juni 1903, na veelvuldig door onze troepen opgejaagd te zijn, meldden zich bij het bestuur T. Moehamad Ali Basja en zijne vrouw, nicht van panglima Polèm, T. Radja Sahé, zoon van den in 1898 gesneuvelden T. Radja Itam van Geudòng en zijne vrouw, eene dochter van T. Radja Meungkoeta en vier andere kinderen van laatstgenoemd hoofd. Zij brachten een honderdtal mannen mede.

Nadat in Augustus d.a.v. de zuster van T. Tji' Geudòng door eene patrouille was opgevat en in September, eene week na Panglima Polèm's onderwerping, zijne echtgenoote met hare beide dochters, waarvan de oudste met Panglima Polèm gehuwd is, te Geudòng kwamen, meldden zich den 21sten September d.a.v. T. Tji' Geudòng en zijn broeder T. Radja Meungkoeta met hunne geheele familie en een groot aantal volgelingen bij het bestuur.

Van de naaste leden en verwanten der Geudòngsche oelèëbalangs-familie dienen vermeld.

1. Panglima Polèm van de XXII moekims, die in Augustus 1901 huwde met eene dochter van T. Tji' Geudòng, genaamd Tjoet Ajeum, thans heetende Tjoet Jam, terwijl een nicht van Polèm, Tjoet Roehōn Afalah, gehuwd is met T. Moehamad Ali Basja.

2. T. Abdō Hamid, de tegenwoordige Maharadja van Lhō' Seumawé, zoon van den in 1897 overleden T. Maharadja Moehamad Lojèt en van T. Tji', overleden zuster Tjoet Manja'. Hij is gehuwd met Tjoet Atjèh, dochter van den in 1898 gesneuvelden T. Radja Itam.

3. T. Radja Sabé, zoon van wijlen T. Radja Itam.

4. T. Moehamad Dawòt, zoon van T. Radja Meungkoeta, gehuwd met T. Moehamad Ali Bassa's dochter, Tjoet Meurah Intan.

5. Tjoet Beureumèn, jongere zuster van T. Tji' en achtereenvolgens weduwe van de ouders der tegenwoordige oelèëbalangs van Seulema' en Tjoenda.

Over de meunasahs en gampōngs voeren in rangorde het bestuur de toeha peuet, de toeha lapan en de toeha loengkie.

De toeha peuet zijn:

1. T. Meudeuha' van Tandjōng Arōn, dikwerf vervangen door zijnen jongeren broeder T. Ma'oen.

2. T. Moeda Angkosa van Kilōi.

De beide andere toeha peuet waren respectievelijk die van Meunasah Mantjong en Tandjōng Meusigèt, die evenwel na hun overlijden niet werden vervangen.

De toeha lapan zijn:

1. T. Bentara Blang van Blang Kaboe.

2. Nja' Moet van Rantō, die verbannen en niet vervangen is.

3. Peutoeha Nja' Pidië van Tandjōng Reungkam.

4. Peutoeha Ama van Tandjōng Hagoe.

5. Bin Oéreë van Tandjōng Madan.

6. T. Lhō Kroeët van Tandjōng Barō.

7. T. Itam van Blang Prija.

8. Nja' Prang van Tandjōng Awé.

De toeha loengkie zijn die van Kroeëng Barō Paja Teureubang, Blang Reuma en Saramaba.

Bovendien zijn er nog eenige hoofden, welke uithoofde hunner verwantschap met de oelèëbalangsfamilie, zoogenaamd bibeuët zijn en om die reden rechtstreeks onder den oelèëbalang staan. Deze zijn:

1. Panglima Prang Balé van Teupin Ara en Tandjōng Teupin Benlangan, overal genoemd Panglima Prang Tandjōng Arön.

2. Nja' Tr' van Paja Teureubang.

3. T. Béntara Tjoet van Tandjōng Roeneum.

4. T. Banta Benrangsa van Tandjōng Kléng.

5. T. Adé van oelèë Blang, wegens zijn voortdurend verblijf ter Oostkust, vervangen door T. Rajeu', zijnen jongeren broeder.

De voornaamste schriftgeleerden zijn:

1. Teungkoe Hadji Meunasah Boelòh van Teupin Ara, deze is tevens 1e Kadli.

2. Teungkoe di Tanoh Mérah, wonende te Meunasah Montjang.

3. Teungkoe di Atjèh van Meunasah Bajan.

Koeta-Radja, den 18 Mei 1907.

Djoelō' Tjoet.

Het onbeteekenende landschap Djoelō' Tjoet wordt begrensd: ten Noorden door de Arakoendō-rivier en het landschapje Tandjoeng Seumantō', een onderhoorigheid van het landschap Blang Mé op de Noordkust, ten Oosten door de Straat Malakka, ten Zuiden door het landschap Djoelō' Rajeu', terwijl de Westelijke grenzen onbepaald zijn.

Djoelō' Tjoet was oorspronkelijk een deel van het landschap Djoelo' Rajeu'; de Panglima Prang van laatstgenoemd landschap Nja' Hakim had er peperaanplantingen laten aanleggen en was omstreeks 1870 door den Oelèëbalang als het ware beleend met dat gedeelte van het landschap, waarmede hij, Nja' Hakim, zich het meest bemoeide. Als ondernemend man maakte hij al dadelijk den band tusschen hem en zijn leenheer zoo los mogelijk, en nadat 4 November 1873 door een Marine-landingsdivisie de gampong Gloempang (door Nja' Hakim gesticht) verbrand was, trok hij zich naar

Seumatang Teungòh aan de Arakoendō-rivier terug en trachtte hij zich door het Gouvernement als oelèëbalang te doen erkennen. Dit ging echter niet zoo dadelijk, in de eerste plaats was de Arakoendō rivier, tengevolge van onzen strijd met Simpang Oelém en Tandjong Seumantō‘ geblokkeerd en kon niet ter wille van een twijfelachtigen nieuwen bondgenoot opengesteld worden, en in de tweede plaats twijfelde men wel eenigszins aan de zelfstandigheid van Djoelō‘ Tjoet.

Die twijfel werd ongegrond bevonden, en toen de Arakoendō opengesteld kon worden en Panglima Prang Nja‘ Hakim in 1876 zijn opwachting bij den Militairen en Civielen Bevelhebber van Atjèh had gemaakt, werd hij als zelfstandig oelèëbalang erkend en beëedigd.

Door zijne dochter uit te huwelijken aan het Hoofd van Idi Rajeu‘ en van dezen belangrijke geldsommen te leenen, waarvoor nieuwe peper- en notenmuskaataanplantingen werden aangelegd, wist hij zijn aanzien te verhoogen, ofschooon hij moest toestaan, dat een gedeelte van zijn haçil aan het Hoofd van Djoelō‘ Rajeu‘ werd toegekend.

In December 1898 overleed Panglima Prang Nja‘ Hakim, zijn zoon Teungkoe Arifin werd waarnemend oelèëbalang en ofschoon hij nòch door ijver, nòch door verstand uitmuntte, werd hij het volgend jaar definitief als zoodanig aangesteld; door hoofden noch bevolking waren klachten tegen hem ingebracht en een geschikter candidaat, met evenveel rechten, bestond niet.

Den 23 December 1899 onderteekende en beëedigde hij de korte verklaring van souvereiniteitserkenning en gehoorzaamheid, welke verklaring, benevens de aan genoemd Hoofd uit te reiken akte van erkenning en bevestiging, werd goedgekeurd en bekrachtigd bij artikel 1 van het besluit van 15 Juni 1900 No. 37.

Door de verbanning van den oelèëbalang van Djoelō‘ Rajeu‘, Teungkoe Bentara Peukan, kort te voren, verdween elke schijn van afhankelijkheid aan dat landschap; ten overvloede werd echter bij die gelegenheid bepaald, dat geen schatting meer aan Djoelō‘ Rajeu‘ zou worden uitgekeerd.

Teungkoe Arifin kwam in Mei 1904 plotseling te overlijden. Daar zijn oudste zoon en aangewezen opvolger T. Mahmoet nog een kind van ± 15 jaar is en de school te Koeta-Radja bezoekt, zoo is Teungkoe Ali, eerst banta van wijlen den oelèëbalang Teungkoe Arifin voorloopig met de waarneming van het oelèëbalangschap be-

last. De op 3 September 1907 door hem afgelegde korte verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd bij het besluit van 16 November 1907 No. 19.

Een jongere broer van wijlen Teungkoe Arifin, T. Mohamad Sjam genaamd is ± 12 jaar oud en gaat te Idi ter school.

Het vrij heuvelachtige landschap is in 1904 van wege de Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch- Indië geologisch onderzocht, doch de resultaten waren niet gunstig.

De handel is er zeer gering. Aan de kust wordt een weinig vischvangst gedreven en bakō-bakōhout door de bevolking gekapt.

Het landschap Djoelō' Tjoet voert een onbeteekenende hoeveelheid peper en wat notenmuskaat uit.

De rijstbouw levert bij geslaagden oogst genoeg op voor de behoeften der bevolking, welke aan geregistreerden 500 mannen telt; de veestapel is vrij groot. De Atjèh-stoomtram en een goede, vijf meter breede, karreweg doorsnijden 't landschap van West naar Oost.

Teunòm met de onderhoorigheid Panga.

Grenzen. Het landschap Teunòm met de onderhoorigheid Panga wordt ten Noorden begrensd door het landschap Kroeëng Sabé', ten Oosten door de Kawaj XII, ten Zuiden door het landschap Wòjla en ten Westen door den Indischen Oceaan.

De grenslijn, die het landschap van Kroeëng Sabé' scheidt, moet getrokken worden van de Aloee Piët in Noord-Oostelijke richting door de Paja Geureugah naar het gebergte, dat daar den naam heeft van Goenōng Malampa.

De grenslijn met het landschap Wòjla loopt van Soea' Reusa in N. O. richting over den Goenōng Tinggi naar de Kawaj XII.

Over de juiste grens tusschen deze beide laatste landschappen bestaat verschil van gevoelen tusschen de hoofden. Het terrein is nog niet opgenomen, zoodat de grenzen nog niet met juistheid kunnen worden bepaald.

Geografische beschrijving van het land — algemeen overzicht. Het landschap Teunòm met de onderhoorigheid Panga bestaat voornamelijk uit alluviaal laagland: het gebergte is vrij ver van de kust verwijderd.

In Panga beginnen de heuvels op 3 uur afstand van de kust, in Teunòm zijn zij ongeveer één dagmarsch daarvan verwijderd.

Het landschap omvat het stroomgebied van twee rivieren, t. w. de Panga- en de Teunòm-rivier.

De bevolking woont grootendeels aan de oevers dezer rivieren of aan hare zijtakken.

Het alluviale laagland is door vele moerassen doorsneden.

De kust. De kustlijn is ± 8 uur gaans lang en zonder golven, baaien en inhammen. Daar de lange Oceaan-deining door niets gebroken op de kust staat, is landing op het strand zelfs in den Oostmoesson, nagenoeg nimmer mogelijk en zijn de eenige plaatsen waar gemeenschap met den wal te krijgen is, de mondingen der rivieren.

Voor de monding, zoowel van de Panga- als van de Teunòm-rivier, liggen banken, waar gemeenlijk niet meer dan 4 voet water staat.

De monding der Panga-rivier is het grootste gedeelte van het jaar onbevaarbaar.

De Teunòm-rivier heeft twee mondingen, nl. de Koeala Teunòm en de Koeala Bakōng. Eerstgenoemde monding is ook het grootste gedeelte van het jaar niet bevaarbaar; de koeala Bakōng is altijd open.

Op eene geregelde communicatie met de reede is alleen in de maanden December, Januari, Februari en Maart te rekenen.

De vaartuigen voor em- of debarkement het meest geschikt, zijn de ter Westkust met den naam van "prahoe poekat" bestempelde vaartuigen, die onder een ervaren stuurman zelfs bij vrij hevige deining nog binnen kunnen loopen.

Over het algemeen levert het binnen varen minder zwarigheden op dan het uitloopen.

De diepte der zee neemt van de kust af geleidelijk toe, dicht onder de kust peilt men 3 vaâm water.

Gebergte. De hoofdketen verwijdert zich in Zuidelijke richting hoe langer hoe meer van de kust.

Het gebergte bestaat uit graniet, doch de bovenste lagen vertoonen veelal een kalk- of zandsteenformatie. Zeer vele holen en spelonken worden in het gebergte aangetroffen, terwijl het beklimmen van dat gebergte met zeer vele moeilijkheden gepaard gaat.

Delfstoffen. Goud wordt aan de boven-Teunòm-rivier aange-

troffen en wel aan de Kroeëng Geupòh, Kroeëng Si Geuntah, Aloeë Deumam, Kroeëng Beutòng en bij Sawang Dama'.

In 1880 werden de Heeren Wallon en Guillaume door kwaadwilligen in boven Teunòm vermoord, toen zij zich naar de goudvindplaatsen wilden begeven.

Andere mineralen behalve goud zijn niet bekend.

Rivieren. *a*. De Panga-rivier ontstaat uit de samenvloeiing van drie riviertjes, t. w. de Kroeëng Teumareuëm, Kroeëng Inòng en Kroeëng Tilòng; pas beneden het punt waar deze rivieren samenvloeien, krijgt zij een belangrijke breedte van ± 100 M.

Het punt van samenvloeiing is echter niet meer dan ¾ uur roeiens van de monding verwijderd.

1e. De Kroeëng Teumareuëm voert het water af van een heuvelachtigen uitlooper van het Barisangebergte, aldaar Goenong Tjeuratjeuë geheeten en stroomt langs de Seuneubō's: Sama Leuma, Rambōng Djampo', Goenōng Boeloh, Goenōng Meulinteuëng, Goenōng Kaméng, Toewi Eumpèë, Toewi Kajèë en Aloeë Djeumpa.

Haar voornaamste rechterzijriviertje is de Aloeë Raja, waaraan de Seuneubō' van denzelfden naam. Stroomafwaarts Aloeë Djeumpa vereenigt zij zich met de Kroeëng Inòng: nabij het vereenigingspunt ligt de Seuneubō' Roeëng Teungōh. De Kroeëng Teumareuën is van Toewi Kajèë af bevaarbaar voor kleine djaloe's.

2e. De Kroeëng Inòng ontspringt op den Goenōng Oedjeuën en stroomt langs de Seuneubō's Driën tō'Tidjah, Glé Poetōëh, Sarah Sapé', Aloeë Riwat en Babah Djeupan. Deze rivier is van Babah Djeupan af bevaarbaar voor kleine djaloe's.

3e. De Kroeëng Tilòng, die eveneens ontspringt op de hellingen van den Goenong Oedjeuen, stroomt langs de Seuneubō's Pantòn Bilé', Tjoerèë, Aloeë Thō, Paja Geureuga, Batèë Meutoedōng en Goenong Drien. Nabij de Seuneubō' Kroeëng Tilong valt zij in de Kroeëng Inòng en vormt dan de Kroeëng Panga, die langs de gampong Koeta Toeha loopt en bij de Keudé Panga in zee stroomt. Deze rivier is van Aloeë Tho af bevaarbaar voor kleine djaloe's.

Voor groote prauwen is de Panga-rivier slechts bevaarbaar tot aan de samenvloeiing der drie riviertjes.

b. De Teunòm-rivier.

Deze rivier ontstaat door de samenvloeiing van de Kroeëng Geumpang en de Kroeëng Tangsé, die zich ten Zuiden van den Goenōng

Seuneungòh Polanda vereenigen en van dat punt af de Teunòm-rivier heet. Zij breekt zich Zuidwaarts een weg door het graniet-achtige gebergte en betreedt eerst bij Sawang Dama de vlakte van het landschap Reuhat, ten Noorden van het landschap Teunòm gelegen.

Diep in het gebergte vond men destijds aan hare oevers eenige nederzettingen van uitgewekenen gelegen, zooals de ladangs Aloeë Raja, Batèe Si Aneu', Kroeëng Beutōng, Batèë Lhèë, Poelo Ramat en Sajèuéng. Van het punt af, waar de Teunòm-rivier in de vlakte komt, waren aan haren rechteroever de vroegere nederzettingen Bròmò Soeï, Sarah Rajah, Manteuë, Ië Tamòng, Aloeë Leuhòb, Kroeëng Beukah, Simpleuëng, Pasi Teubèë gelegen en vindt men thans de bewoonde gampongs Barō, Pantōn Mamoet, Aloeë Ambang en Keudé Teunòm.

Op haren linkeroever vindt men de verlaten nederzettingen Sawang Dama, Kroeëng Bilō, Reuhat, Binta, Lhō' Goetji, Lhō' Bang-koean, Glé Poetōeh en de bewoonde nederzettingen, Poelō Tinggi, Goenōng Lasoeën en Paja Barō.

De Teunòm-rivier heeft veel verval, zoodat er een sterke stroom staat. Zij is voor stoomsloepen bevaarbaar tot Toewi Peuria, maar de vele ondiepe plaatsen en boomstammen in het vaarwater maken dat een ervaren loods noodig is om haar te bevaren zonder vast te raken.

Even beneden gampōng Barō splitst de Kroeëng Teunòm zich in twee armen, die na een kort verloop in zee uitmonden. De Noordelijke monding heet de Koeala Teunòm en de Zuidelijke de Koeala Bakōng; het door deze armen gevormde eiland heet Poelō Patjét.

Stroomopwaarts vindt men tegenover Aloeë Leuhōb het eiland Lhō' Bangkoeang en tegenover Binta het eiland van denzelfden naam.

Op het eiland Lhō' Bangkoeang werden een tijdlang de opvarenden der „Nisero" geïnterneerd.

De rechterzijrivieren der Kroeëng Teunòm zijn:

de Kroeëng Seukoeli;
„ Aloeë Raja;
„ Kroeëng Paléng Rajeu';
„ „ Paléng Tjoet;
„ „ Bròmò Soeï;
„ „ Meukreuëm;
„ „ Manteuë;
„ Aloeë Leuhòb;

de Kroeeng Beukah;
de Kroeëng Òn.

De linkerzijrivieren zijn:
de Kroeéng Geupòh;
" " Si Geuntah (Si Ranta);
" " Beutōng;
" " Sawang;
" " Biloh;
" " Reuhat;
" " Bakōng.

Van belang is de Kroeëng Òn met haar linkerzijtak de Kroeëng Seumirah, waaraan gelegen zijn de Seuneubō's Aloee Meurasah, Seumirah en Tanòh Manjang.

De Kroeëng Òn ontspringt op het Barisan-gebergte. Zij heeft een langen bovenloop en verdwijnt meermalen kilometers ver onder het gebergte. Eerst bij de verlaten Seuneubō Aloeë Poeuti bereikt zij de vlakte en valt pl. m. 200 M. stroomopwaarts van de Koeala Teunòm in deze rivier.

Hetzelfde verschijnsel als bij de Kroeëng Òn valt waar te nemen bij de Aloeë Raja, de Kroeeng Palōng en de Kroeeng Si Geuntah. Bij deze laatstgenoemde rivier is het zeer sterk; bij de oude nederzetting Si Geuntah verdwijnt zij onder het gebergte, blijft ongeveer 7 K.M. niet te zien en komt eerst te voorschijn bij hare monding in de Kroeeng Teunòm.

De Kroeeng Dòë is thans een stil water en omringt een terrein, waarop de gampong Barō gevestigd is.

De Teunòm-rivier is nagenoeg nergens doorwaadbaar. Bij zeer lagen waterstand is het mogelijk de rivier te doorwaden bij Sarah Raja, Manteue en Pasi Teubèë.

Wegen. 1e. De groote colonneweg van Kroeëng Sabé naar Keudé Teunòm, welke 5 M. breed is. Deze weg loopt van Kroeeng Sabé over Kabōng, Aloë Arōn Patah, Aloee Piet naar Koeta Toeha aan de Panga-rivier. Over de Panga-rivier wordt men overgezet met een vlot, daar de ijzeren schroefpaalbrug nog niet gereed is. Vervolgens loopt de weg langs de Seuneubō's Padang, Tjot Madang Poeë, Batèe Rōh en Paja en langs gampōng Padang Kléng naar Keudé Teunèm en naar het 500 M. stroomopwaarts van die Keudé gelegen bivouak Panton Mamoet.

Middels een ijzeren schroefpaalbrug gaat men de Kroeëng Òn over.

Afstand Kroeëng Sabé—Koeta Toeha 2½ uur loopen: afstand Koeta Toeha—Banton Mamoet 3½ uur.

Deze weg loopt door vele diepe moerassen, die gedeeltelijk gedempt en gedeeltelijk overbrugd zijn.

2e. Van Padang Kléng loopt een colonneweg van 5 M. breed langs de gampōngs of Seuneubō's Tjot Koembang Simpang Oelém, Tanah Anòë, Aloeë Oentoet, Triëng Gadéng, Koelam, Simpleuëng Kroeëng Beukah naar Aloeë Leuhòb.

De afstand Padang Kléng—Aloeë Leuhòb is 2½ à 3 uur loopen.

3e. Een colonneweg van 2½ M. breed van Keudé Panga over Koeta Toeha, Kroeëng Tilong, Aloeë Djeumpa, Toewi Kajèë en Toewi Eumpèë naar Goenōng Boelōh.

Afstand Keudé Panga—Goenōng Boelōh 3 uur loopen.

Voorts zijn er tallooze voetpaden, die in Panga en Teunòm de Seuneubō's onderling verbinden.

Geschiedenis. In het begin der 18e eeuw bevond zich in de gampōng Mampreé (VII Moekims) een oelama met name Teungkoe Pasi Keumiròe, die vele leerlingen had, waaronder een zoon van Teungkoe di Weuëng, eveneens uit de VII Moekims afkomstig.

Toen eens de Soeltan een karbouw van Teungkoe Pasi Keumiròë requireerde om hout te slepen, doch genoemde oelama zich daartegen verzette, omdat het beest drachtig was, ontstak de Soeltan over deze weigering dermate in toorn, dat hij gelastte Teungkoe Pasi Keumiròë op te vatten.

Deze echter week met zijne leerlingen naar Daja uit, waar hij huwde, doch, door benden van den Soeltan opgejaagd, moest hij ook Daja verlaten; hij vestigde zich te Keutapang Pasi.

De zoon van Teungkoe di Weuëng was hem derwaarts gevolgd en had ook reeds eene zekere vermaardheid verkregen en den naam Teungkoe Tji' Babah Kroeëng aangenomen.

Op zekeren nacht verscheen hem een gezant Gods, die hem gelastte zich te Teunòm te vestigen. Na met eene dochter van Teungkoe Pasi Keuritòë gehuwd te zijn, trok hij Zuidelijk op en bereikte Kabōng, waar hij ging tapa. (Te Kabōng wordt nog een steen aangewezen, waarin afdrukken van voeten, handen en voorhoofd van Teungkoe Tji' Babah Kroeëng in seumbajang-houding worden aangetroffen).

Gedurende zijn tapa herhaalden zich de droomen en werd hem nogmaals medegedeeld, dat hem door Allah het land Teunòm was

toegewezen, dat er echter vele tijgers in dat land waren en hem daarom den raad werd gegeven, de tijgers kalk achter de ooren te smeren en van hen de belofte te eischen geen goedgeloovige menschen te verslinden. Aldus geschiedde. Teungkoe Tji' Babah Kroeëng trok naar Teunòm en vestigde zich te Aloeë Oentoet in de buurt van Simpang Oelém. Tengevolge van zijn overeenkomst met de tijgers hebben al die dieren een witte vlek achter de ooren.

Bij de komst van Teungkoe Tji' Babah Kroeëng in Teunòm was dit land niet bevolkt, doch T. Tji' begon het te ontginnen, en daar de grond vruchtbaar was, noodigde hij Teungkoe Pasi Keumiroe uit, zich bij hem te voegen.

Deze verscheen en weldra kwam het land tot bloei. Teungkoe Tji' ontving een soerat Sarakata van den Soeltan en zijn bestuur was het land ten zegen.

Hij bereikte een hoogen ouderdom en werd te Gamping Barö begraven. Zoowel zijn graf, als dat van Teungkoe Pasi Keumiròë te Pasi Keumiròe, wordt als heilig vereerd.

Zijne opvolgers hebben blijkbaar minder indruk op de bevolking gemaakt, althans men is hunne namen vergeten en zelfs legendarische berichten omtrent hen zijn niet in omloop.

Meer zeker wordt de geschiedenis bij het optreden van T. Nja' Imeum, den grootvader van den tegenwoordigen oelèëbalang, die omstreeks 1860 het bestuur voerde.

Onder diens bestuur ontstonden binnenlandsche oneenigheden, doordien zekere Teungkoe Tji' Masah, van Meunasah Poetéh in Meuseugét Raja afkomstig, die zich als peperplanter aan de oevers der Panga-rivier gevestigd had, weigerde de aan T. Nja' Imeum verschuldigde wasé-lada te betalen. In de eerste gevechten echter tusschen die beide personen moest T. Nja' Imeum het onderspit delven, doch de hulp, die hij verkreeg van zijnen neef, Teungkoe Hadji Padang Kléng, deed de krijgskans keeren en T. Tji' Masah, die reeds de Panga-rivier overgetrokken was, werd weder over die rivier teruggeworpen. Toch mocht T. Nja' Imeum er niet in slagen diens benteng aan de overzijde der Panga-rivier te nemen en bepaalde zich de oorlog verder tot beschietingen uit eene benteng door T. Nja' Imeum te Teumikeuet gemaakt. Nadat deze toestand eenige maanden geduurd had, besloot men vrede te sluiten en dien te bezegelen met een huwelijk tusschen T. Nja' Moesa, zoon van Teungkoe Tji' Masah en Tjoet Panga, een nichtje van T. Nja' Imeum.

T. Nja' Moesa werd tevens aangesteld tot onderhoofd van Panga (oereuëng Peutimbang) en kreeg als aandeel in de wasé-lada: 3 koepang per picol.

Toen Toean T. Nja' Imeum overleed, was zijn zoon T. Nja' Imeum Moeda nog zeer jong, derhalve stelde diens vader op zijn sterfbed twee personen aan, om voor hem tijdelijk het bestuur te voeren, t. w. Teungkoe Jit alias T. Pasi Arōn en Teungkoe Seunamō'. Deze twee personen, sajids, waren als behoeftige personen in Teunōm gekomen en door T. Nja' Imeum opgevoed; zij genoten zijn vertrouwen.

Deze lieden, even eerzuchtig als begeerig naar geld, wikkelden Teunòm spoedig in een oorlog met Meulabōh en benadeelden den jongen Imeum zeer bij de door hem in zake de peper ondernomen handelsoperatiën.

Bij het uitbreken van den Atjeh-oorlog, spoedde zich de jonge oelèëbalang naar Groot-Atjeh, om aan den krijg tegen de ongeloovigen deel te nemen; hij nam in 1874 deel aan de gevechten bij Bitaj en Keutapang Doea, doch verloor zooveel aan dooden en gewonden, dat hij spoedig verplicht was terug te keeren, echter niet dan na aflegging van een eed, zich nimmer aan de Hollanders te zullen onderwerpen. Dezen eed echter schond hij reeds in 1876, toen hij door zijnen schrijver aanbiedingen tot onderwerping liet doen, waarbij hij echter als voorwaarde stelde, nimmer verplicht te zullen zijn zelf een ambtenaar of Commandant van een oorlogsschip te ontmoeten.

Daar echter indertijd op die aanbiedingen geen acht werd geslagen en de blokkade den uitvoer van zijn belangrijken pepervoorraad verhinderde, trok hij in 1877 die voorwaarde in en begaf zich naar Koeta-Radja, waar hij de verklaring in 18 artikelen beëedigde. Onder meer had hij zich daarbij verbonden een deel van de inkomsten van zijn land, dat aan den Soeltan van Atjeh toekwam, aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te zullen uitkeeren, doch reeds in 1878 weigerde hij die verplichting na te komen.

In de maand Juni 1878 gaf hij den Controleur van Meulaboh schriftelijk kennis, dat hij niet meer van plan was te Meulaboh te komen, daar hij aan boord van Hr. Ms. „Merapi" niet met de noodige égards zou zijn behandeld.

Hij beklaagde zich, dat hij, op last van den Gouverneur naar Boebōn overgevoerd zullende worden, aan boord in den regen had

moeten slapen en als iemand, die met besmettelijke ziekte behept was, was behandeld geworden, alsmede dat hij, nog zeer ver van Boebōn af zijnde, in een whale-boot gezet en naar Lhōʿ Boebōn was geroeid.

In Juli d.a.v. gaf de Controleur van Meulabōh kennis, dat Teungkoe Jit, Teungkoe Seumanōʿ en, onder hunne pressie, ook T. Imeum Moeda al het mogelijke deden om het volk in Boebōn, waar T. Imeum Moeda destijds verbleef, tegen ons op te ruien.

Ten einde T. Imeum kleur te doen bekennen, begaf de Assistent-Resident zich in Augustus d.a.v. per S.S. "Palembang" naar Boebōn, waar hij het hoofd van Teunòm aan boord ontbood, die deze oproeping beantwoordde met eene weigering op grond van de slechte behandeling door hem aan boord van een schip, dat hij nu "Rajah" noemde, ondervonden.

Nadat nogmaals op zijne komst was aangedrongen, antwoordde T. Teunòm schriftelijk, dat hij, zich eenmaal zoo uitgelaten hebbende, niet aan boord kon komen, doch dat hij den eed, op de 18 artikelen afgelegd, nimmer zou verbreken.

Hierop begaf de Assistent-Resident zich aan den wal om T. Teunòm te bezoeken en het bedrag der door hem aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement uit te keeren Soeltansaandeel vast te stellen.

T. Imeum echter verzocht twee maanden uitstel voor het doen der noodige opgaven en weigerde, den Assistent-Resident naar boord te vergezellen: ook bood hij bij het bezoek geen ververschingen aan, zoodat het er meer van had alsof de Assistent-Resident bij hem zijne opwachting maakte, dan of T. Imeum een aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement ondergeschikt hoofd was.

De zwakheid, toen ten toon gespreid, deed zich ook verder gevoelen.

Toen in October d.a.v. de Controleur zich naar Beubōn begaf, om nu eindelijk tot de vaststelling van het aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement uit te keeren bedrag te geraken, weigerde T. Teunòm evenzeer aan boord te verschijnen, meldende, dat de Controleur maar aan den wal moest komen.

Hieraan voldeed de Controleur en toen het gesprek op de aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement verschuldigde belasting werd gebracht, zocht T. Imeum eerst allerlei uitvluchten en eindigde met de verklaring, dat hij zich nimmer tot de uitkeering had verbonden.

Toen daarop de Controleur het contract liet brengen om hem met dat stuk te overtuigen, bleek het dat twee vellen daaruit gescheurd waren en ook het artikel, handelende over de belasting, verdwenen was.

Voorts zeide T. Imeum, dat hij door de drukte te Koeta Radja, eigenlijk niet wist, wat het door hem gesloten contract inhield, doch dat hij zich alleen herinnerde, zich verbonden te hebben tot de voldoening der belasting, als alle Atjehers zich zouden hebben onderworpen.

Hij weigerde dan ook pertinent een stuk te teekenen, waarbij hij zich verplichtte tot de voldoening der op $ 1500 geschatte belasting, en deed ook den Controleur bij zijn terugkeer naar boord geen uitgeleide naar de sloep.

Naar aanleiding van de meer dan onbeleefde houding en zijne weigering om de belasting te voldoen, stelde de waarnemend Assistent-Resident van Meulabōh voor, T. Teunòm een ultimatum te zenden, en ingeval hij niet toegaf, hem te tuchtigen.

De tuchtiging bleef voorloopig achterwege. Daar echter de veepest groote verwoestingen onder den veestapel had aangericht, waardoor de bevolking gebrek aan ploegvee kreeg, tengevolge waarvan weder rijstgebrek ontstond, en de Controleur te Meulabōh, op de verzoeken van T. Teunòm om zijn rijst te mogen invoeren, steeds ontwijkende antwoorden gaf, werd deze meer handelbaar.

Hij erkende in 1879 zijne schatplichtigheid aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en verbood kwaadwilligen het verblijf in Boebōn. In hoeverre hij medeplichtig was aan de aanvallen op onze vestiging te Meulabōh in 1880, zal wel een open vraag blijven: in Meulabōh gaf men gaarne de schuld aan T. Teunòm, daar hij onder de hoofden dier streek vele vijanden had, terwijl men elders bleef beweren, dat T. Teunom zich van inmenging onthield.

Een nieuw incident deed zich in 1880 voor, toen de twee Fransche reizigers Wallon en Guillaume in de bovenstreken van Teunòm vermoord werden.

Eerstgenoemde had reeds in 1877 die streken bereisd, was er eene goudexploitatie begonnen en wilde in 1880 die op meer groote schaal voortzetten.

T. Teunòm verleende hem hulp, voorzag hem van roeiers en een bediende, doch te Toewi Peuria aangekomen, werden zij door zekeren Panglima Lam Ara vermoord.

De schuld voor dezen moord mocht echter niet aan T. Imeum

geweten worden, daar zijn invloed zich niet dermate over de bovenstreken van zijn gebied uitstrekte, dat hij, zonder zijn persoonlijk geleide voor de veiligheid van Europeanen kon instaan.

Dit geleide, dat hij hun had aangeboden, werd door de Franschen afgeslagen, aangezien zij niet een dag of twee op T. Teunòm, die eerst naar Panga wilde voor zijn peperhandel, wilden wachten.

Generaal van den Heijden eischte echter voldoening en het was zeker de vrees voor dien energieken Gouverneur, die T. Teunòm er toe bracht, de daders te vervolgen, hunne bezittingen te verbranden en de geroofde goederen, voor zoover hij ze machtig kon worden, uit te leveren.

In de hierop volgende periode bleef de verhouding goed tot 1882, toen het bestuur hulp verleende aan Hindoesche en Klingaleesche steenbakkers, die voor T. Imeum waren aangeworven, doch door hem mishandeld werden en van Boebōn naar Meulobōh vluchtten.

Over het feit, dat ons bestuur die personen niet tot terugkeer naar Boebōn wilde dwingen, was T. Imeum dermate verbolgen, dat hij een hoogst ongepasten brief schreef en de kort daarop gevolgde (30 November 1882) plaats gehad hebbende aanval op onze benteng te Meulabōh is wellicht op aanstoken van T. Teunòm ondernomen.

Nu volgde eindelijk de zoo lang verdiende tuchtiging en Boebōn werd plat geschoten.

Het hoofd van Teunòm verhuisde daarop naar Teunòm, voerde oorlog met den ons goedgezinden T. Tjiʿ Meulabōh, verbrandde enkele van diens gampōngs, maar de gelegenheid om zich op ons te wreken, liet zich wachten tot in den nacht van 8 op 9 November 1883 de „Nisero" even benoorden de Koeala Panga strandde.

Hoe het mogelijk is geweest, dat dat schip aldaar kon stranden, zal wel steeds een onopgelost raadsel blijven.

De schipbreukelingen, aan land gekomen, werden ontvangen door T. Njaʿ Poetéh Panga, die ze beschermde tegen de woede der Atjehers, welke de ongeloovigen wilden dooden, en hen aan den Imeum van Teunom overgaf.

Aanvankelijk schijnt deze het plan gehad te hebben, de opvarenden als gijzelaars te houden voor een schuld van een Penangschen handelaar en gaf hij dan ook aan den Controleur van Meulabōh in dezen geest bericht; doch het ingrijpen van Engeland, dat dadelijk een schip zond, alsmede de raadgevingen van Teungkoe Jit, maakten, dat T. Teunōm spoedig bemerkte, dat hij meer voor-

deel van zijne vangst kon trekken en leidden er toe, dat hij exorbitante eischen ging stellen.

Nadat in Januari 1884 Teunòm door eene expeditie getuchtigd was, waarbij de keudé's te Teunòm en Panga door de marine werden platgeschoten en onze troepen Padang Kléng hadden ingenomen, werden wederom onderhandelingen geopend, die eindelijk in September 1884 leidden tot de invrijheidstelling der gevangenen.

Te Kroeëng Sabé werd door Teungkoe Teunòm den 10[den] September 1884 de verklaring in achttien artikelen, door hem den 18[den] Maart 1877 te Koeta Radja afgelegd, opnieuw bezegeld; doch de invrijheidstelling kostte ons offers zoowel op geldelijk, als op politiek gebied, want behalve de f 100.000 die aan het hoofd van Teunòm werden uitbetaald als losprijs, werd met hem een additioneel contract in acht artikelen gesloten, waarbij o. m. werd bepaald dat T. Imeum Moeda nimmer verplicht zou zijn persoonlijk zijne opwachting te maken bij den Civielen en Militairen Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden of den Assistent-Resident, nòch te Koeta Radja, nòch te Meulabōh, nòch aan boord van een schip ter reede van Teunòm, maar steeds zou kunnen volstaan met het zenden van een gemachtigde en dat steeds de zaken Teunòm betreffende, door den Civielen en Militairen Gouverneur persoonlijk zouden worden afgedaan; wijders dat de landschappen Teunòm en Panga voor den handel geopend werden en bleven, zoolang T. Imeum zich als vriend van het Hollandsch Gouvernement bleef gedragen.

Sedert 1884 nu bleef de verhouding van T. Teunòm tot het Nederlandsch-Indisch Gouvernement goed; trouwens de toen gevolgde politiek schreef onthouding in binnenlandsche aangelegenheden voor en van het voor andere hoofden hinderlijke toezicht op handel en scheepvaart had T. Teunòm door het contract van 1884 geen last, daarbij kreeg hij in 1886 een vijand, die hem zich dichter bij het Gouvernement deed aansluiten.

In het midden van 1886 toch had het afloopen van de „Hok Canton" in de Rigaih-baai plaats en de losprijs die T. Oema Djohan voor Mevrouw Hansen ontving, deed zijn invloed ter Westkust zoodanig toenemen, dat hij overal belastingen durfde te heffen.

De hoofden ter Westkust, die echter iets beteekenden, verzetten zich daartegen en zoo ontstond een verbond tusschen de hoofden van Lam Beusòë, Lhō' Kroeët en Teunòm, die besloten, desnoods met geweld, zich aan die heffingen te onttrekken.

De oorlog, die hierdoor ontstond, werd aan beide zijden met

wisselend geluk gevoerd. T. Oema's inval in Panga (1890), waarbij deze gesteund werd door den eerst aan de zijde van Teunòm gestaan hebbenden Teukoe Lam Pōëh Oe van Tangsé, werd afgeslagen en T. Lhō' Kroeet kon zich in Paté handhaven. In Lageuen tot en met Kroeëng Sabé was echter Oema de baas.

Na T. Oema's onderwerping aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement werd hij te Poelō Raja plechtig met zijne drie vijanden verzoend (24 Januari 1895). T. Imeum liet zich daarbij door zijnen zoon T. Radja Poelō vertegenwoordigen.

Dat dit een formaliteit was, waaraan geen waarde te hechten viel, was duidelijk, evenzoo, dat men van weêrskanten haat bleef voeden en dat bij de eerste de beste gelegenheid daarvan blijken zou.

Toen dan ook in 1896 T. Oema afviel en uit Groot-Atjeh, daarna uit Leupoeëng en Lhōng verdreven was, en zich in Daja kwam vestigen, moest T. Moeda Koeala het ontgelden, doch daar deze zich nimmer met geweld tegen T. Oema verzet had, liep dit voor hem nog al los. In einde 1897 trok T. Oema naar Pidië en toen hij ook van daar verjaagd werd, nam hij over Tangsé de wijk naar de Westkust. Nu had hij zijne oude rekening met T. Imeum te vereffenen.

Goed uitgerust met onze geweren en ammunitie als T. Oema was, kon de Imeum van Teunòm hem geen wederstand bieden, vluchtte uit zijn land en kwam zich onder de bescherming van de Nederlandsche autoriteiten stellen; bij die gelegenheid verklaarde hij zich bereid om met intrekking van de door hem indertijd afgelegde verklaring in 18 artikelen en tevens van de namens de Indische Regeering met hem op 10 September 1884 gesloten overeenkomst eene nieuwe en vereenvoudigde verklaring af te leggen.

Deze nieuwe verklaring, den 13den December 1898 afgelegd, hield het volgende in:

I. de vervallenverklaring van de op den 10den September 1884 gesloten en bij Gouvernementsbesluit van 22 November d.a.v. No. 9 goedgekeurde en bekrachtigde overeenkomst in acht artikelen;

II. de verklaring dat het landschap Teunòm Panga deel uitmaakt van Nederlandsch-Indie en gevolgelijk staat onder de heerschappij van Nederland: dat hij, Oelèebalang, mitsdien steeds trouw zal zijn aan H. M. de Koningin der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal, uit wiens handen hij het bestuur over het landschap aanvaardt;

III. dat hij zou nakomen en handhaven alle regelingen, die met

betrekking tot het landschap Teunòm-Panga door- of namens den Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden zijn of zullen worden getroffen, en dat hij in het algemeen alle bevelen zou opvolgen die hem door of namens den Gouverneur voornoemd zijn of zouden worden gegeven:

IV. dat het sub 2 en 3 verklaarde strekte ter vervanging van de door hem op den 18den Maart 1877 te Koeta Radja afgelegde en bij Gouvernements besluit van 16 Augustus d. a. v. N° 30 goedgekeurde en bekrachtigde verklaring in achttien artikelen en de door hem te Kroeëng Sabé den 10den September 1884 opnieuw afgelegde verklaring in achttien artikelen, waarvan aanteekening was gehouden bij Gouvernements besluit van 22 November d. a. v. N° 9.

Intusschen werd ter Westkust door onze troepen tegen T. Oema geageerd, die den 11den Februari 1899 sneuvelde. Toen achtte de Civiel- en Militair Gouverneur het tijdstip gekomen T. Teunòm in zijn land te herstellen, hetgeen den 27sten Februari 1899 geschiedde.

Door de nieuwe verklaring bovenvermeld stond nu niets de sluiting van Teunòm en Panga voor den algemeenen handel in den weg: en was thans geen enkele reden meer, voor die landschappen eene uitzondering te maken. De voor den algemeenen handel opengestelde plaatsen zouden uitsluitend zijn de door ons aan de kust bezette posten, en dit werd een feit door het Staatsblad van 1899 N° 136, waarbij de sluiting van bovengenoemde havens gelast werd.

De Oelèebalang van Teunòm kon zich echter aanvankelijk niet schikken in de nieuwe verhouding, waarin hij door het afleggen van de nieuwe verklaring was gekomen en reeds spoedig bleek, dat hij zonder dwang niet tot het nakomen ervan te bewegen zou zijn.

Een incident deed zich voor, toen hij door den Assistent-Resident ter Westkust aangeschreven werd om T. Ali Baʿet, een ons vijandig gezind bendehoofd, die zich in boven Panga ophield, een langer verblijf in zijn gebied te ontzeggen.

Nadat hij op een verzoek om geweren een afwijzende beschikking ontvangen had, schreef hij den Assistent-Resident, dat nu hem geweren geweigerd werden, die ambtenaar tegen anderen net zooveel over T. Ali Baʿet mocht praten als hij verkoos, als hij het maar niet tegen hem, T. Teunòm, deed, daar hij er niets meer over wenschte te hooren.

Naar aanleiding van dit schrijven, dat hoogst ongepast, doch door den Assistent Resident gedeponeerd was, stelde de Controleur na het vertrek van dien ambtenaar voor T. Teunòm te beboeten.

Aldus geschiedde; bij besluit van den Civielen en Militairen Gouverneur van 27 Januari 1900 N°. 41, werd aan Teukoe Teunòm een boete opgelegd van $ 10.000, die geïnd zou worden door inhouding van de inkomsten van den Oelèëbalang, alsmede door het heffen van een verhoogd in- en uitvoerrecht, zullende, ook nadat de $ 10.000 geïnd waren, die boete blijven voortgaan tot tijd en wijle T. Teunòm zelf of diens zoon T. Radja Poelō te Poelō Raja bij het bestuur excuses hadden aangeboden over het bovenbedoeld onbeleefd schrijven.

In de tweede plaats weigerde hij den 13den November 1899, bij den Controleur, die zich aan boord van de "Havik" bevond, zijne opwachting te maken, verzoekende dat die ambtenaar maar aan wal zou komen.

Toen hem geantwoord werd, dat dit niet paste in de verhouding waarin hij tot dien ambtenaar stond en hij eerst zijne opwachting moest maken, zullende de Controleur dan bereid zijn hem aan wal een contra-bezoek te brengen, bleef hij weg.

Het was geen wonder, dat T. Teunòm na al die gebeurtenissen den Controleur niet goed kon zetten en een middel, dat vroeger proefhoudend was gebleken, nu weder ter hand nam.

Hij verontschuldigde zich over zijne tegenover dien ambtenaar aangenomen houding, in een schrijven aan den Civielen en Militairen Gouverneur, waarbij hij zich beklaagde over de ruwe wijze, waarop hij door dien ambtenaar behandeld was. Aangezien ook echter in dit schrijven aan den Gouverneur, T. Teunòm tegen alle vormen zondigde, ontving hij daarop geen antwoord, doch toen hij in een tweede schrijven, dat beleefder en in de vormen gesteld was, weder op de zaak terug kwam, werd hem geantwoord, dat hij zich bij den Controleur te Poelō Raja te melden had om excuses te maken en dat dan alle verdere zaken van zelf zouden kunnen geregeld worden.

T. Teunòm bleef echter weigerachtig aan dien last te voldoen, totdat den 9den Januari 1901 onze troepen te Teunòm zelf een bivouak betrokken.

Door zijne ziekte (T. Teunòm was lijdende aan eene nierongesteldheid) niet in staat te vluchten, meldde hij zich den 24sten Januari d.a.v. bij den Controleur in het bivouak te Teunòm.

Zijn oudste zoon T. Radja Poelō, die bij de komst onzer troepen gevlucht was, werd door een ziekte aangetast en overleed kort daarop.

Aangezien de ziekelijke toestand van den Oelèëbalang zijn per-

soonlijk opkomen naar Poelö Raja niet doenlijk maakte, werd voorloopig daarop niet aangedrongen, doch daar T. Teunòm zich uiterst beleefd gedragen had, werd de boete opgeheven (In 't geheel was $ 12325.03 in 's Lands kas gevloeid).

Tegenwoordige toestand Bestuur. Teukoe Nja' Imeum Moeda, de door ons erkende Oelèebalang van Teunòm Panga, liet bij zijn dood in 1901 na zijn nog jongen zoon T. Oema, die nog de school te Koeta Radja bezocht; als tijdelijk oelèëbalang werd aangesteld T. Radja Lam Ili, die met Tjoet Pò Barèn, dochter van T. Imeum Moeda, gehuwd is.

T. Radja Lam Ili is een persoonlijkheid, die als geldschieter veel invloed had in Panga en die zuiver om handelsbelangen op de keudé Panga vertoefde.

Als schoonzoon van den vorigen Oelèëbalang werd hij ontzien, na diens dood had hij echter niets meer in te brengen.

Aangezien T. Radja Lam Ili de onderwerping van T. Gampōng Pisang in den weg stond, werd hij in begin 1904 naar Groot-Atjeh teruggezonden.

Het destijds beruchte bendehoofd T. Gampōng Pisang, een Pidiër, die zich meestentijds in de bovenstreken van Panga ophield en die door de peperplantende Pidiërs aan den oever van de Kroeëng Teumareuën als hun hoofd werd beschouwd, kwam zich in 1904 bij het bestuur melden en werd daarop als hoofd van Panga beschouwd. In Mei 1906 liep dit hoofd wederom over, voorgevende vele grieven tegen het bestuur te hebben.

Bij een inspectie van het landschap Teunōm in December 1906 door den Civielen en Militairen Gouverneur, werd door dezen een schrijven aan T. Gampōng Pisang gericht, waarin dat bendehoofd gelast werd zich te komen onderwerpen. Aan die oproeping gaf hij gehoor en hij kwam zich eenige dagen daarna te Poelō Raja melden.

T. Gampōng Pisang werd daarop met den Civielen Gezaghebber te Koeta Radja ontboden en werd aldaar door den Gouverneur aangesteld als Wakil Oelèebalang van Panga gedurende de minderjarigheid van den zoon van T. Nja' Poetéh.

Deze T. Nja' Poetéh, die in Panga gezag uitoefende, was in Augustus 1903 overleden. Hij was verslaafd aan opium en door zijn verwantschap aan het in Boven Kroeëng Sabé zwervend bendehoofd T. Radja Poetéh, hoogst onbetrouwbaar.

T. Oema werd den 13^{den} Mei van dit jaar aangesteld tot Oelèëbalang van Teunòm met de onderhoorigheid Panga, nadat hij de korte verklaring in drie artikelen geteekend en beëedigd had.

Onder zijn direct gezag staan de Keutjhiˁ's Peuˁèt, t. w.

1. Keutjhiˁ Miga, hoofd van de gampōngs Aloeë Ambang en Padang Kling:

2. Keutjhiˁ Akoeb, hoofd van de gampōng Barō en Paja Barō;

3. Keutjhiˁ Poetéh, hoofd van Pantōn Mamoet en Aloeë Oentoet;

4. Keutjhiˁ Gam, hoofd van Tanoh Anoë.

Bovengenoemde Keutjhiˁ's Peuˁēt of Peutoeha Peuˁēt moeten gelijk gesteld worden met Imeums, omdat in Teunòm meermalen gesproken wordt van de vier moekims.

Om deze gampōngs en verder in het binnenland, meestal gelegen aan de rivier-oevers, worden de Seuneubōˁ's aangetroffen die onder een Peutoeha staan.

De voornaamste Seuneubōˁ's in Teunòm zijn:

Tjòt Koembang, Goenōng Lasoeˁen Tjòt Panaih, Potjōˁ Seumira en Aloeë Meurasa.

In Panga de Seuneubōˁ's Aloeë Lhōˁ, Paja Geureuga, Batèë Meutoedōng, Sama Leuma, Rambōng Djampōˁ, Goenōng Boelōh, Goenōng Meulinteuëng en Toewi Eumpèe.

In Teunòm en Panga zijn in het geheel pl. m. 1200 personen geregistreerd.

Verwantschap aan andere Oelèëbalangsfamilies. T. Oema, de tegenwoordige Oelèëbalang, is gehuwd met Tjoet Aisah, dochter van T. Njaˁ Poetéh Panga.

De moeder van T. Oema, genoemd Tjoet Intan, is de dochter van T. Keudjroeën Amin van Boebōn; vandaar dat T. Imeum Moeda veel in Boebōn verblijf hield.

T. Radja Mahmoet van Lhōˁ Boebōn is de kleinzoon van T. Imeum Toeha, dus een achterneef van den tegenwoordigen Oelèëbalang.

T. Radja Poelō, de oudste zoon van den vorigen Oelèëbalang, liet bij zijn dood een zoontje na, T. Dolah genaamd; deze pl. m. 7 jaar oud, bezoekt onze school te Panton Mamoet.

Middelen van bestaan. De bestaansmiddelen der bevolking zijn:

1. rijstcultuur, gedreven op ladangs en moerassawah's;

2. pepercultuur;
3. inzameling van boschproducten;
4. riviervisch-vangst.

De pepercultuur blijft de voornaamste bron van inkomsten, aangezien de Atjeher met betrekkelijk weinig moeite, in korten tijd daarmede veel geld kan verdienen.

Klapper- en Pinangboomen worden door de bevolking aangeplant.

Tabak wordt bijna op iedere ladang aangeplant, doch alleen voor eigen gebruik.

Zout wordt hier en daar langs de kust door indamping van zeewater verkregen en dient slechts voor eigen gebruik.

Zijde-cultuur treft men aan in beneden-Teunòm en in de Seuneubōʿ Toewi Kajèë in Panga; de zijde wordt uitgevoerd naar Panang.

Het weven van zijden stoffen wordt niet beoefend.

Veestapel. Met den veestapel is het nog zeer treurig gesteld.

De Oelèëbalang bezit een viertal runderen.

Het aantal karbouwen bedraagt ongeveer 90 stuks: meest het eigendom van den Oelèëbalang.

In de bovenstreken van Teunòm, voornamelijk bij Binta, zwerven nog verwilderde kudden rond.

Koeta Radja, den 9den October 1907.

Langsaʿ.

Langsaʿ, eertijds het meest Zuidelijk gelegen staatje van het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, ligt thans, sedert de toevoeging van de Tamiangsche landschappen aan Atjeh (Staatsblad 1908 N° 112), besloten tusschen deze en het landschap Peureula.

Van dit laatste is het gescheiden door de Bajeuënrivier, terwijl de grenzen met Tamiang werden vastgesteld bij Gouvernements besluit d.d. 17 October 1881 N° 5 (Staatsblad N° 212).

Langsaʿ is een der oudere staatjes ter Oostkust van Atjeh. Het werd in de laatste helft der achttiende eeuw gesticht door een Menangkabauer, Datoe Dajang, van wien thans nog direct afstammelingen in het landschap aanwezig zijn, zonder echter gezag uit te oefenen. De stamvader van het tegenwoordige oelèëbalanggeslacht

was, volgens de overlevering, een aangenomen zoon van dien stichter en werd door dezen tot zijn opvolger aangewezen, omdat zijn eigen zoon beperkte geestvermogens had, en dus niet als oelèëbalang kon optreden.

Bij onze komst in Atjeh weigerde de toenmalige oelèëbalang van Langsa onze souvereiniteit te erkennen, en na diens dood bleef de toestand onveranderd, tot in 1877 besloten werd, ook deze streek door geweld ten onder te brengen.

In de maand Mei van dat jaar vertrok een militaire expeditie daarheen; deze landde zonder tegenstand te ontmoeten te Birim, en trok over land naar de gampong Langsa'.

Het doel van den tocht werd bereikt, en de oelèëbalang, T. Tji Bentara Blang, verklaarde zich bereid, de hem gestelde vredesvoorwaarden aan te nemen. Den 18en Mei 1877 legde hij in handen van den Assistent-Resident den eed van trouw aan het Nederlandsch Indische Gouvernement af.

Echter heeft dit hoofd zich nimmer vriendschappelijk betoond tegenover het Gouvernement. Hij leefde meer voor zichzelf, omgeven door een aantal slechte raadgevers, die, geheel op zijne kosten levende, misbruik maakten van zijne zwakke geestvermogens, en hem tot verkeerde handelingen aanspoorden.

Dientengevolge liet hij het bestuur van het landschap meer en meer over aan zijn broeder T. Moeda Lamkoeta en de mindere hoofden.

Hij was de meening toegedaan, dat uitbreiding van de pepercultuur steeds onlusten ten gevolge had. Daarom werd die cultuur niet aangemoedigd, doch drong hij er op aan, dat de bevolking zich meer op den rijstbouw toelegde. Hieraan is het vermoedelijk toe te schrijven, dat de ingezetenen van dit landschap van oudsher rustiger en meer gevestigd waren, dan elders op de Oostkust.

Bij Gouvernements besluit van 28 October 1901 N° 12, werd T. Tji Bentara verbannen naar Kediri, alwaar hij in 1905 overleed. De naaste aanleiding tot die verbanning was de omstandigheid dat op de achterzijde van zijne acte van erkenning en bevestiging als hoofd van Langsa een aanteekening was gesteld, die hoogst oneerbiedig was tegenover het Nederlandsch Indische Gouvernement, en waaruit bleek, dat hij een vreemde opvatting had van zijne verhouding tot de Regeering. Bovendien had hij zich schriftelijk in verbinding gesteld met den ex-Pretendent Sultan van Atjeh.

Zijne verwijdering heeft tot geene betoogingen van de bevolking

aanleiding gegeven, ook daarom niet, wijl hij kinderloos was, en hij vervangen werd door zijn broeder T. Moeda Lamkoeta.

Deze laatste overleed den 12den Mei 1904, en bij de keuze van een opvolger moest al dadelijk de eenige overgebleven broeder van beide genoemde oelèëbalangs, T. Moeda Latéh, buiten beschouwing blijven, omdat deze totaal ongeschikt was voor de betrekking van landschapshoofd.

Onder de vijf zoons van T. Moeda Lamkoeta was de oudste — T. Banta Amat niet geschikt om een goed hoofd te kunnen worden, doch van den tweeden T. Oebit werden betere verwachtingen gekoesterd, waarom hij werd toegelaten tot het onderteekenen en beeedigen van de korte verklaring. T. Oebit wenscht den naam T. Banta Peureudan aan te nemen.

Tot eigenlijk Langsa', dat rechtsstreeks door den oelèëbalang wordt bestuurd, behooren de onderhoorigheden Bajeuën (rechteroever), Birim, Radja Toeha en Manja Paèt. Deze staan onder het bestuur van T. Banta, Panglima Prang Birim, T. Daoet en Habib Ali, waarvan eerst- en laatstgenoemden door aanhuwelijking, T. Daoet rechtstreeks aan T. Oebit verwant zijn, terwijl het hoofd van Birim oorspronkelijk heeft behoord tot de volgelingen van den Sultan van Atjèh. Met uitzondering van dat van Manja' Paèt, worden deze hoofden door den oelèëbalang van Langsa', in overleg met de peutoeha ampat, aangesteld.

Het Hoofd van Manja' Paèt neemt een meer zelfstandige positie in, hetgeen een gevolg is van de wijze, waarop dit staatje, onafhankelijk van den Langsa'sche oelèëbalang, in cultuur werd gebracht. Deze toestand gaf eertijds, bij herhaling, aanleiding tot twisten en roofpartijen, waaraan een einde is gemaakt door een overeenkomst, gesloten den 14en Mei 1886 waarbij de rechten en verplichtingen van Habib Ali behoorlijk werden omschreven. Eerst na onze vestiging in Bajeuën (1899) en de vaststelling der grenzen tusschen Langsa' en Manja' Paèt (1901) is aan alle kwestiën tusschen leenheer en leenman een einde gemaakt.

Behalve de bovengenoemde hoofden van onderhoorigheden zijn voorname personen: T. Moeda Ali, hoofd van Paja Bili, achterneef van T. Oebit, sedert korten tijd in het bestuur opgevolgd door zijn zoon T. Taib; T. Ali, hoofd van Geudoebang, door aanhuwelijking met den oelèëbalang verwant, en Datoe Lama, een rechtstreeksche afstammeling van den stichter van het landschap.

Het laat zich aanzien, dat Langsa langzamerhand in welvaart

zal toenemen. In de laatste jaren wordt de pepercultuur aangemoedigd, zoodat in 1907 ruim 90 kojangs van dat product werden uitgevoerd. Verder zijn verschillende concessiën verleend tot den aankap van zeehout en tot het winnen van nipah, samir en kadjang, welke voor hoofden en bevolking niet onbelangrijke voordeelen afwerpen. Bij G. B. dd. 10 October 1905 N° 11 werd aan de „Langsar-petroleum-maatschappij" vergunning verleend tot het winnen van aardolie in de onderhoorigheid Paja Bili. Deze onderneming, welke aanvakelijk goede resultaten opleverde, staakte in 1906 haar bedrijf. Naar aanleiding van kortelings plaats gehad hebbende nieuwe onderzoekingen, is de mogelijkheid niet buitengesloten, dat nogmaals tot exploitatie van dat terrein zal worden overgegaan.

In den loop van het vorige jaar is een aanplant van hevea van gouvernementswege begonnen, waarvoor uitgestrekte terreinen zijn gereserveerd. De aanvankelijke resultaten zijn van dien aard, dat daarvan in de toekomst, ook voor de welvaart van het landschap, goede verwachtingen kunnen worden gekoesterd.

Op andere terreinen zijn vergunningen verleend voor landbouwexploitatie en den aankap van timmerhout, doch tot heden is aldaar nog geen aanvang gemaakt met de werkzaamheden, in hoofdzaak een gevolg van onvoldoende werkkrachten en gemis aan goede afvoerwegen.

Eindelijk hebben de opening van de Langsa'-haven en het tot daar doortrekken van de Atjehstoomtram, het vertier en de handelsbeweging in het landschap doen toenemen, waardoor eveneens wordt bijgedragen tot vermeerdering van de welvaart der bevolking.

Idi, den 15en Mei 1908.

XII Moekims Pidië.

Bij acte (sarakata) voorzien van het negenvoudig zegel (tjap sikoereuëng) dd. 8 Redjab van het Mohammedaansche jaar 1269 (24 April 1853) werd door den toenmaligen Soeltan van Atjeh, Alaoedin Mançoer Sjah, als erfelijk Oelèëbalang van Pidië erkend, Teukoe Radja Pakéh Dawòt.

Oorspronkelijk bestond het gebied slechts uit een gedeelte van de tegenwoordige Moekim Pidië. Door recht van verovering breidde dat gebied zich uit met de Moekims Langgö' en Banggalang, Lang en Oetoee en de V Moekims Kalé en Laweuëng, die vroeger onder

zelfstandige hoofden stonden. Het tegenwoordig gebied van de XII Moekims Pidië omvat:

Moekim Lang,

Moekim Pidië, waarin Langgō' en Benggalang zich hebben opgelost,

Moekim Oetoeë,

II Moekims Batèë, waaronder Moekim Pandéë, Moekim Tjalōng en V Moekims Kalé en Laweueng.

In 1876 onderwierp zich Teukoe Pakéh Dalam, zoon van Teukoe Radja Pakéh Moehamat Oesén en kleinzoon van bovengenoemden Teukoe Radja Pakéh Dawòt, aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement. Tot aan zijn dood in 1879 bleef hij ons getrouw. Zijn oudste zoon Teukoe Moeda Soeleiman volgde hem op. In October 1879 teekende Teukoe Moeda Soeleiman de 18 artikelen der acta van onderwerping aan ons Gouvernement en werd hij als Oelèëbalang van Pidië erkend, onder den naam van Teukoe Radja Pakéh Moeda Soeleiman.

Dit hoofd overleed in 1895 en werd opgevolgd door zijn zoon Teukoe Radja Pakéh Moehamat Dawòt. Het bestuur van dezen Oelèëbalang was slechts van korten duur. In November 1896 werd hij door zijn oom Teukoe Radja Pidië vermoord, een zoon van slechts een paar jaren oud, Moehamat Ali Koeta Barò, nalatende. Door hoofden en oudsten van het landschap Pidië werd Teukoe Oesén di Geudōng, jongere half-broeder van Teukoe Radja Pakéh Moeda Soeleiman, als waarnemend Oelèëbalang gedurende de minderjarigheid van Teukoe Radja Pakéh Moehamat Ali Koeta Barò, gekozen.

Deze keuze werd door het Bestuur te Sigli bevestigd. Spoedig bleek dat Teukoe Oesén di Geudōng de noodige kunde en geschiktheid miste om zijn gezag op te houden. Hoofden en oudsten verkozen hem niet langer als Wd. Oelèëbalang te erkennen, ontnamen hem den 24sten Juni 1897 het bewind en stelden in zijne plaats Pòtjoet Asiah, grootmoeder van Teukoe Radja Pakéh Moehamat Dawòt, als waarnemend hoofd aan. Met deze keuze geraakten zij evenwel van den wal in de sloot, want het bleek al spoedig dat Pòtjoet Asiah als bejaarde vrouw hoogst moeilijk persoonlijke aanrakingen met het bestuur te Sigli kon hebben. Zij bleef dan ook niet lang het bewind voeren; reeds in October d. a. v. werd zij ontheven van de waarneming van het Oelèëbalangschap en viel de keuze der hoofden en oudsten weder op Teukoe Oesén di Geudōng, die sedert dien met het gezag van Wd. Oelèëbalang der XII Moekims Pidië bekleed bleef.

Door behoorlijke regeling zijner financieele positie en geregeld aanzetten van bestuurswege tot werkzaamheid, zijn houding en werklust van den wd. Oelèëbalang in den laatsten tijd merkbaar verbeterd.

Teukoe Radja Pakéh, de minderjarige Oelèëbalang, bezocht sedert Augustus 1901 de Gouvernements Inlandsche school te Koeta Radja. In Maart 1903 vertrok de jeugdige T. Radja Pakéh naar Bandoeng ten einde aldaar onderwijs te ontvangen aan de school voor Inlandsche hoofden.

Hoewel goedgezind, bleef het den wd. Oelèëbalang nog steeds aan de noodige energie en werkkracht ontbreken, staande hij verder onder den zeer slechten invloed van zijne vrouw Potjoet Aman, die even sterk aan opium was verslaafd als hij zelf.

T. Oesén di Geudōng overleed in Mei 1905 en Teukoe Radja Koeala, jongere half-broeder van Teukoe Radja Pakéh Moehamat Dawòt werd als wd. Oelèëbalang en voogd over den jeugdigen Teukoe Radja Pakéh aangesteld.

Koeta Radja, den 21en October 1908.

V Moekims Reubèë.

Bij onze eerste vestiging in Atjeh was Teukoe Béntara Oedjōng Oelèëbalang van V Moekims Reubèë. Bij acte (sarakata) voorzien van het negenvoudig zegel (tjap sikoereuéng) dd. 20 Saban 1297 werd hij door den Pretendent Soeltan, Toeankoe Moehamat Dawòt, als zoodanig erkend.

Zeer bevriend met en verwant aan de Pakéhs (Oelèëbalangs en de XII Moekims Pidie) kwam Teukoe Béntara Oedjōng door hun tusschenkomst veel in aanraking met het bestuur te Sigli. Hij heeft zich nimmer ingelaten met aangelegenheden buiten zijn gebied en ook niet deel genomen aan den een of anderen krijg.

Met den Imeum van Beu'ah, een zijner moekimhoofden, die zijn gezag niet wilde erkennen, heeft hij een 30-tal jaren geleden een korten strijd gevoerd, die tot de volkomen onderwerping van den weerspannige leidde.

Den 19den September 1899 teekende Teukoe Béntara Oedjong de verklaring van onderwerping aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement.

Den 30sten Juli 1900 overleed hij op hoogen leeftijd, een zoon nalatende, Teukoe Ma'en, aan wien hij gedurende zijne laatste

levensjaren het bestuur in de V Moekims Reubèë grootendeels overliet.

Op den 9den Augustus d.a.v. werd door de Imeums, Keutjhis en Panglimas van dat gebied, ten overstaan van het bestuur te Sigli, als wettige opvolger van wijlen Teukoe Béntara Oedjöng erkend diens zoons Teukoe Maʿen onder den titel van Teukoe Béntara.

Het gebied van Reubèë omvat de moekims Mè maneuʿ, Beureuleuëng Rambōng, Reubèë en Beuʿah.

De Oelèëbalang Teukoe Maʿ en gaf voortdurend reden van klagen, hij werd herhaaldelijk gestraft en vluchtte in Maart 1902 naar het gebergte, waar hij zich bij de vijandelijke benden aansloot.

In overleg met moekim- en gampōng-hoofden werd zijn jongere broeder, Teukoe Radja Oesén, met de waarneming van het bestuur belast.

Ongeveer één jaar daarna meldde Teukoe Maʿen zich en werd na betaling van eene boete en waarborgsom weder als Oelèëbalang erkend.

Bij vonnis van de moesapat dd. 23 Juni 1906 werd ten slotte Teukoe Maʿén veroordeeld tot de straf van: wegzending naar een oord van ballingschap voor den duur van 5 jaren, wegens heulen met de verzetspartij, en Teukoe Radja Oesén aangesteld tot waarnemend Oelèëbalang. Hij is een jonge man van ongeveer 20 jaren.

Koeta Radja, den 20sten October 1908.

IX Moekims Keumangan.

Uit de geschiedenis blijkt, dat het Oelèëbalanggeslacht der IX Moekims Keumangan (Gigieng) van zeer ouden oorsprong is en van oorspronkelijke landshoofden, wier verleden zich in onheugelijke tijden verliest, afstamt. Zij waren van oudsher de hoogste gezaghebbenden in de Pidiëstreek, in onafhankelijkheid en aanzien niet onder doende voor de Pòlems en het geslacht van de hoofden in Meureudoe, waarmede zij steeds nauw verbonden waren.

In 1874 onderwierp zich de Oelèëbalang van Gigiëng, Teukoe Béntara Keumangan Pòtjoet Oseuman aan het Nederlandsch-Indisch gezag.

Het landschap omvatte toen nog de kuststrook der III Moekims Gigiëng, naar welks koeala het geheele gebied genoemd werd, en waar, sedert zijn dood in 1885, Teukoe Moehamat Dzèn zich als

Oelèëbalang wist op te werpen, onder den naam van Teukoe Béntara Paleuëh.

T. Béntara Keumangan Pòtjoet Oseuman had geene kinderen: een gedeelte van zijn macht droeg hij tijdens zijn leven over aan Teukoe Moeda Reumbajan Abdò Latéh, een bloedverwant en pangli-maprang van het landschap.

In 1879 maakte deze zijn opwachting bij den Gouverneur te Koeta Radja en werd bij die gelegenheid erkend als Radja moeda (opvolger) van Gigieng.

Na den dood van Teukoe Béntara Keumangan Pòtjoet Oseuman, ontbrandde een felle strijd om het Oelèëbalangschap. De door de adat aangewezen opvolger, Teukoe Bén Asan, broederszoon van den kinderloos overleden Oelèëbalang, wierp zich als pretendent op contra Teukoe Moeda Reumbajan. In dien familieoorlog, waarin bloedverwanten, al naarmate de graad van verwantschap, de zijde kozen van een der pretendenten, zegevierde Teuka Moeda Reumbajan, die door het bestuur indirect werd gesteund door licenties tot aankoop in het buitenland en invoer van vuurwapens en ammunitie. Teukoe Bén Asan was intusschen overleden.

In navolging van zijne voorgangers, die bij "tap Sikoereuëng" (erkenningsacte van den Soeltan van Atjèh, voorzien van het negenvoudig zegel) den naam kregen Béntata Oereuëng Kaja Seutia Indra, noemde Teukoe Moeda Reumbajan zich als Oelèëbalang, Teukoe Béntara Oereuëng Kaja Seutia Indra Pòtjoet Abdò Latéh, en werd hij als zoodanig in het laatst van 1885 door het Bestuur erkend.

Pogingen door dezen Oelèëbalang (gewoonlijk Teukoe Béntara Keumangan genoemd) in het werk gesteld om het gezag in de III Moekims Gimeng te herwinnen, hadden geen succes. In 1896 werd ten overstaan van het bestuur te Sigli eene voorloopige regeling getroffen tusschen de hoofden der IX Moekims Keumangan en III Moekims Gigieng, welke regeling in 1897 bij schriftelijke door beide partijen onderteekende overeenkomst werd bevestigd, waarbij Teukoe Béntara Keumangan, afziende van verdere aanspraken op de III Moekims Gigiéng, en afstand doende van Peukan Gigiéng, de strand-moekim Gigieng Meurandéh terug kreeg.

In de laatste jaren wist Teukoe Béntara Keumangan, door tusschenkomst van het bestuur, zijn gezag weer te doen gelden in de Moekims Teungòe en Tjòt Djadja, die vroeger zich daaraan onttrokken hadden. en onder den invloed stonden, respectievelijk van Ié Leubeuë en Paleuëh.

Het tegenwoordig gebied van Keumangan bestaat uit de Moekims: Gigiëng Meurandéh, Tjòt Djadja, Teungòë Keumangan, Reumbajan, Djaman Boesoeë, Lameuë, Tiba, Aloeë Batèë, Djeurat Manjang, Oesé, Poelò Driën, Geumpoeëng, Oedjòng Rimba en Tirò.

De hoogbejaarde Teukoe Béntara Keumangan droeg in den aanvang van 1901 het bestuur over aan zijn zoon Teukoe Oesèn di Rambōng, eene krachtige persoonlijkheid met een flink karakter, echter nog jong en toegankelijk voor slechte invloeden.

Reeds spoedig traden oneenigheden op tusschen vader en zoon, welke zóó hoog liepen, dat in 1902 Teukoe Oesèn diens vader begon tegen te werken en zelfs verdacht werd met de verzetspartij te heulen, weshalve hem den 23sten Mei 1902 voorloopig Koeta Radja als verblijfplaats werd aangewezen.

Den 4den November d.a.v. keerde T. Oesèn di Rambōng terug en trad als waarnemend Oelèëbalang op, terwijl zijn vader zich te Koeta Radja vestigde.

De verwachting dat de waarnemend Oelèëbalang van Keumangan zich zou kunnen doen kennen als een goed bestuurder, werd niet verwezenlijkt: hij heulde met den vijand en werd in 1903 tot verbanning voor den duur van 20 jaren veroordeeld: hij stierf ongeveer 6 maanden na zijne verbanning.

De oude Teukoe Béntara Keumangan, den 8sten Juli 1903 teruggekeerd van Koeta Radja, werd nu bijgestaan in zijn bestuurstaak door zijn banta's Teukoe Oema' di Rambong, Teukoe di Roemah Blang en Teukoe Gadé Oedjong Rimba.

De onderlinge naijver tusschen de 3 laatstgenoemden maakte het zelfs noodig reeds hetzelfde jaar Teukoe di Roemah Blang door den Oelèëbalang te doen ontslaan.

De oude Teukoe Béntara Keumangan stierf in het begin van 1904.

Zes maanden na het ontslag van T. di Roemah Blang werd T. Gadé Oedjong Rimba zoogenaamd door de moslemin opgelicht en een maand daarna weder losgelaten. Hij werd van verdere bestuurszorgen ontslagen.

Alsnu werd het bestuur alleen gevoerd door T. Oema' di Rambong als waarnemend Oelèëbalang.

Te Bandoeng bevindt zich aan de hoofdenschool Teukoe Oesoih, zoon van hoogergenoemden Teukoe Oesèn di Rambong, een knaap van pl. m. 12 jaar.

Koeta Radja, den 21sten October 1908.

Oelèebalang wist op te werpen, onder den naam van Teukoe Béntara Paleueh.

T. Béntara Keumangan Pòtjoet Oseuman had geene kinderen: een gedeelte van zijn macht droeg hij tijdens zijn leven over aan Teukoe Moeda Reumbajan Abdò Latéh, een bloedverwant en pangli-maprang van het landschap.

In 1879 maakte deze zijn opwachting bij den Gouverneur te Koeta Radja en werd bij die gelegenheid erkend als Radja moeda (opvolger) van Gigieng.

Na den dood van Teukoe Béntara Keumangan Pòtjoet Oseuman, ontbrandde een felle strijd om het Oelèebalangschap. De door de adat aangewezen opvolger, Teukoe Bén Asan, broederszoon van den kinderloos overleden Oelèebalang, wierp zich als pretendent op contra Teukoe Moeda Reumbajan. In dien familieoorlog, waarin bloedverwanten, al naarmate de graad van verwantschap, de zijde kozen van een der pretendenten, zegevierde Teuka Moeda Reumbajan, die door het bestuur indirect werd gesteund door licenties tot aankoop in het buitenland en invoer van vuurwapens en ammunitie. Teukoe Bén Asan was intusschen overleden.

In navolging van zijne voorgangers, die bij »tjap Sikoereueng« (erkenningsacte van den Soeltan van Atjèh, voorzien van het negenvoudig zegel) den naam kregen Béntata Oereuëng Kaja Seutia Indra, noemde Teukoe Moeda Reumbajan zich als Oelèebalang, Teukoe Béntara Oereueng Kaja Seutia Indra Pòtjoet Abdò Latéh, en werd hij als zoodanig in het laatst van 1885 door het Bestuur erkend.

Pogingen door dezen Oelèebalang (gewoonlijk Teukoe Béntara Keumangan genoemd) in het werk gesteld om het gezag in de III Moekims Gigieng te herwinnen, hadden geen succes. In 1896 werd ten overstaan van het bestuur te Sigli eene voorloopige regeling getroffen tusschen de hoofden der IX Moekims Keumangan en III Moekims Gigieng, welke regeling in 1897 bij schriftelijke door beide partijen onderteekende overeenkomst werd bevestigd, waarbij Teukoe Béntara Keumangan, afziende van verdere aanspraken op de III Moekims Gigieng, en afstand doende van Peukan Gigieng, de strand-moekim Gigieng Meunasah terug kreeg.

In de laatste jaren wist Teukoe Béntara Keumangan, door tusschenkomst van het bestuur, zijn gezag weer te doen gelden in de Moekims Teungòh en Tjòt Djadja, die vroeger zich daaraan onttrokken hadden en onder den invloed stonden, respectievelijk van T. Leubeue en Paleueh.

Het tegenwoordig gebied van Keumangan bestaat uit de Moekims: Gigieng Meurandéh, Tjòt Djadja, Teungòë Keumangan, Reumbajan, Djaman Boesoee, Lameue, Tiba, Aloeë Batèë, Djeurat Manjang, Oesé, Poelò Drièn, Geumpoeëng, Oedjòng Rimba en Tirò.

De hoogbejaarde Teukoe Béntara Keumangan droeg in den aanvang van 1901 het bestuur over aan zijn zoon Teukoe Oesèn di Rambōng, eene krachtige persoonlijkheid met een flink karakter, echter nog jong en toegankelijk voor slechte invloeden.

Reeds spoedig traden oneenigheden op tusschen vader en zoon, welke zóó hoog liepen, dat in 1902 Teukoe Oesèn diens vader begon tegen te werken en zelfs verdacht werd met de verzetspartij te heulen, weshalve hem den 23sten Mei 1902 voorloopig Koeta Radja als verblijfplaats werd aangewezen.

Den 4den November d.a.v. keerde T. Oesèn di Rambōng terug en trad als waarnemend Oelèëbalang op, terwijl zijn vader zich te Koeta Radja vestigde.

De verwachting dat de waarnemend Oelèëbalang van Keumangan zich zou kunnen doen kennen als een goed bestuurder, werd niet verwezenlijkt: hij heulde met den vijand en werd in 1903 tot verbanning voor den duur van 20 jaren veroordeeld: hij stierf ongeveer 6 maanden na zijne verbanning.

De oude Teukoe Béntara Keumangan, den 8sten Juli 1903 teruggekeerd van Koeta Radja, werd nu bijgestaan in zijn bestuurstaak door zijn banta's Teukoe Oema' di Rambōng, Teukoe di Roemah Blang en Teukoe Gadé Oedjong Rimba.

De onderlinge naijver tusschen de 3 laatstgenoemden maakte het zelfs noodig reeds hetzelfde jaar Teukoe di Roemah Blang door den Oelèëbalang te doen ontslaan.

De oude Teukoe Béntara Keumangan stierf in het begin van 1904.

Zes maanden na het ontslag van T. di Roemah Blang werd T. Gadé Oedjong Rimba zoogenaamd door de moslemin opgelicht en een maand daarna weder losgelaten. Hij werd van verdere bestuurszorgen ontslagen.

Alsnu werd het bestuur alleen gevoerd door T. Oema di Rambong als waarnemend Oelèëbalang.

Te Bandoeng bevindt zich aan de hoofdenschool Teukoe Oesoih, zoon van hoogergenoemden Teukoe Oesèn di Rambong, een knaap van pl. m. 12 jaar.

Koeta Radja, den 21sten October 1908.

DE PLAATS EN DATUM VAN GEBOORTE VAN D^R. H. NEUBRONNER VAN DER TUUK.

DOOR

G. P. ROUFFAER.

Tot nog toe was het aan het publiek onbekend gebleven, waar en wanneer VAN DER TUUK geboren werd. In de twee levensberichten, kort na zijn dood verschenen [1], werd deze vraag niet aangeroerd; het artikel van Dr. H. H. J[UYNBOLL], dat bijna tien jaar later in de Encyclopaedie van Ned.-Indie [2] de gegevens omtrent den befaamden taalgeleerde trachtte samen te vatten, moest zich beperken tot de mededeeling: »Deze groote Indoloog, geboren omstreeks 1825, was de zoon van Mr. Sefridus van der Tuuk, president van de weeskamer en van den Raad van Justitie te Soerabaja. Zijne moeder, Louise Neubronner, was van Portugeesche afkomst en telde, zooals hij beweerde, Albuquerque onder hare voorouders.»

Toen ik in het begin van dit jaar de »Herdenking van Dr. J. L. A. Brandes« opstelde, die in April d. a. v. in druk verscheen [3], hadden Prof. SNOUCK HURGRONJE en ik zelve heel wat moeite gedaan om alsnog door correspondentie, o. a. met Mr. F. VAN DER TUUK, advocaat en notaris te Groningen, plaats en datum nader vast te stellen.

Doch alle moeite bleef vergeefs. Het eenige wat ik toevoegen kon in gezegde Herdenking, p. XXIII, noot 2, was het vermoeden: »dat VAN DER TUUK zoo goed als zeker *te Malaka* geboren werd, en wel in 1824 (?)«. Een vermoeden, dat steunde op hetgeen ik mij meende te herinneren dat VAN DER TUUK in 1888 persoonlijk op

[1] Prof. KERN in Ned. Spectator 1894, p. 319—320, en Dr. W. DOORENBOS ibidem, p. 355—357. VAN DER TUUK stierf in het hospitaal te Soerabaja 17 Aug. 1894.

[2] Dl. IV [1905], p. 443—444.

[3] Vóórin de „Beschrijving van Tjandi Singasari en de Wolkentooneelen van Panataran, samengesteld naar de gegevens verstrekt door H. M. LEYDIE MELVILLE en J. KNEBEL, onder leiding van wijlen Dr. J. L. A. BRANDES ('s-Gravenhage—Batavia 1909).

Bali mij verteld had, en hetgeen zijdelings bevestigd werd door de gegevens uit de oudere Regeerings-Almanakken, volgens welke Mr. Sefridus van der Tuuk, na in eind 1820 zijn ambtelijke Indische loopbaan begonnen te zijn door benoemd te worden tot waarnemend lid van den Raad van Justitie te Batavia, in 1821 benoemd werd tot Fiskaal, tevens President van de Weeskamer, te Malaka, en deze functie aldaar bleef vervullen tijdens en kort na 1824, het jaar waarin Malaka tegen Bengkoelen werd ingeruild tusschen Nederland en Engeland, om in 1826 op te treden als lid in den Raad van Justitie te Soerabaja. Van de geboorte van zijn zoon HERMAN bleek echter niets.

Een kort verblijf in de Straits Settlements was gelukkig voldoende om alle gegevens in handen te krijgen. Kort na aankomst te Singapore in begin Mei j.l. mocht ik den waarnemenden Consul-Generaal der Nederlanden, den heer G. HAMEL, voor de vraag interesseeren, en kreeg ik door zijne vriendelijke tusschenkomst na eenige dagen reeds afschrift uit het Kerkelijk Archief te Malaka omtrent geboorte- en doopdag van "HERMAN NEUBRONNER", kind van SEFRIDUS VAN DER TUUK en LOUISA NEUBRONNER, geboren te Malakka den 23en Febr. 1824, gedoopt in de Gereformeerde Kerk aldaar (thans onder het Engelsch bestuur hernoemd "Christ Church") op 24 Oct. 1824. Doch toen ik persoonlijk van 19—24 Mei te Malaka vertoefde, mocht ik zelve inzage krijgen van het Trouwboek dier kerk, en vond daar ook den datum van 't huwelijk van VAN DER TUUK's vader, alsmede de herkomst van de familie NEUBRONNER.

Deze verschillende gegevens mogen hier nu volgen [1].

In het "Trouw Boek van Malacca. Behelsende de Naamen der Perzoonen, welke in de Gereformeerde Kerke aldaar getrouwd zijn. Gehouden ten tijde der Regeeringe van den Weledelen Gestreng:

[1] Bij het doorgaan dezer archiefstukken van de voormalige Gereformeerde Kerk te Malaka, ben ik veel dank verschuldigd aan den Colonial Chaplain, den heer FR. G. SWINDELL aldaar, kapelaan der „Christ Church", thans behoorende tot de Church of England, maar nog geheel en al het oude Holl. kerkgebouw dat vermoedelijk in datzelfde jaar 1773 werd voltooid, waarin het Trouwboek begint. Want ook de geel koperen lezenaar van deze kerk, draagt aan de achterzijde in rondschrift de volgende koeterwaalsche inscriptie: „Onter Direction des WelEdl: Grootachtbaaren Heeren JAN: CRANS. Gouverneur en Directeur desen Platz"; terwijl op de voorzijde van dezen lezenaar, behalve Joh. I, vs. 1 en nog een kerkelijke spreuk, onderaan voorkomen de initialen M·F·D·V — waarvan de beteekenis mij niet duidelijk werd —, en rechts daarvan staat „Anno 1773."

Heer Gouverneur en Directeur JAN CRANS onder den dienst van den Predikant JOHANNES THEODORUS VAN DE WERTH, en den Proponent PASQ. DE SILVA. Beginnende met Anno CIƆIƆCCLXXIII [1773]", blijkt onder het jaar 1823.

"dd. den 27. Januarie getrouwt Mr. S. VAN DER TUUK van groeningen Jonkman met LOUIZA NEUBRONNER van Malakka Jonge dogter".

Dit is geheel in orde, want de oude VAN DER TUUK was een Groninger, geboren te Mensingeweer den 17en Mei 1776, eerst advocaat te Appingedam, van 1813—1820 notaris aldaar, en in den loop van 1820 naar Java vertrokken als rechterlijk ambtenaar; zie boven. Dat de NEUBRONNER-familie al sinds ruim 25 jaren toen te Malaka gevestigd was, zal zoo straks ook blijken.

Maar dan komt in het "Doop-Boek van de Gereformeerde Kerk te Malacca. Beginnende met het Jaar 1790", bij het jaar 1824 de datum waarop het hier aankomt. Immers daar staat in dat register:

1824	Namen der gedoopte kinderen	Namen der ouders	Namen der doopgetuigen
. .	. . . . . .	. . . .	. . . .
Oct. 24	Gedoopt het kind genaamd HERMAN NEUBRONNER geboren den 23 Februarij 1824	vader Scindus van der Tuuk. Moeder Louiza Neubronner Echtelieden	Catharina Koek. Wedwe Neubronner. en Thomas Neubronner.

De namen der doopgetuigen, eene KOLK en twee NEUBRONNER's, zijn alle goed-Malaksch, en tegenwoordig nog zeer wel in de Straits Settlements bekend. Een der drukste *pasar's* te Singapore heet officieel "Orchard Road Market", maar in den algemeenen mond "Koek's Bazaar". Den naam Neubronner kan men nog tegenwoordig in Singapore, Pinang en elders vertegenwoordigd vinden.

Is hiermede de vraag naar den datum en de plaats der geboorte van VAN DER TUUK opgelost, zoo deed een toeval mij bovendien vinden de herkomst van de NEUBRONNER's, waarvan HERMAN bij zijn doop op 24 Oct. 1824 den naam meekreeg, blijkbaar op aandrang van moederszijde.

Immers in het Maleische Huwelijks-register van 1793, vond ik in dat op 6 October het volgende ingeschreven:

"JOHANN ANTON NEUBRONNER van Frankfort am Mayn, Adsistent bij de Ed. Compe Jonkman, met CATHARINA KOEK van Malacca Jonge Dogter".

Dit verklaart tevens, hoe ruim 30 jaar later, eene andere CATHARINA KOEK als eerste getuige stond bij den doop van HERMAN NEUBRONNER VAN DER TUUK, waarschijnlijk als zijn moei, terwijl de "Wed^e Neubronner", als tweede doopgetuige genoemd, wel zijn eigen grootmoeder zal zijn geweest die op 6 Oct. 1793 met den van Frankfort a/M herkomstigen JOHANN ANTON NEUBRONNER getrouwd was.

De gedeeltelijke "Portugeesche afkomst" van VAN DER TUUK valt hiermede echter in het water, ten minste indien de KOEK's zich te Malaka, als rechtgeaarde Nederlanders, van "smetten vrij" hebben weten te houden. En wat aangaat zijn beweren, door Dr. JUYNBOLL in herinnering gebracht, als zou zijne moeder, behalve "van Portugeesche afkomst", ook ALBUQUERQUE onder hare voorouders hebben geteld, daar zal dit familieverband wel niet verder zijn te zoeken dan het feit, dat VAN DER TUUK's moeder geboren was in een stad die ALBUQUERQUE in 1511 voor de Portugeezen veroverd had. Of moeten wij onderstellen dat VAN DER TUUK een genealogische voorkeur had voor ALBUQUERQUE, zooals BILDERDIJK voor den Heere van Teisterbant?

Terwijl ik dit neerschrijf, is het alsof ik VAN DER TUUK's glundere oogjes mij zie toeknippen, en zijn rauwe stem mij hoor toegrinniken.

Batavia, 22 Juni 1909.

DE KOEBOES

IN DE

Onderafdeeling Koeboestreken

DER

Residentie Palembang.[1]

DOOR

G. J. VAN DONGEN.
Controleur B.B

[1] Het ligt voor de hand, en is ook uit de taal der Koeboes duidelijk, dat er reeds veel rasvermenging met Maleiers heeft plaats gehad. Al heeft de Schrijver dus zooveel mogelijk het licht doen vallen op de eigenaardigheden van het Koeboe-ras, — hij kon de z. g. Maleische Koeboes niet elimineeren. Red.

INHOUD.

DEEL I.

De Oeloe-Kĕpajang-Koeboes.

DEEL II.

De Boelian-Koeboes.

DEEL I.

De Oeloe-Kĕpajang-Koeboes.

HOOFDSTUK I.

Inleiding.

Het wordt dag.

De nevelen van den nacht zijn nog niet weggetrokken, een zware kille dauw hangt boven en in het dichte bosch. Alles is stil, muisstil. Hier en daar het eentonig geluid van kwakende kikkers: slechts nu en dan laat een nachtvogel zich nog hooren, of springt een visch in het water op.

Aan den kant van de rivier met haar drassige oevers, begroeid met allerlei waterplanten, staan op een hooge plek een paar Koeboe-hutjes, ruw opgezette pondoks van een paar meter lang en ruim een meter breed, van dunne rondhouten opgetrokken, ongeveer een manshoogte boven den grond, met groote bladeren of wat kadjang ingedekt. In iedere hut steekt een lange speer uit, of wel een speer met de punt in den grond tegen de pondok aangeleund. Onder een enkel verblijf smeult nog een rookend vuurtje. Rondom ligt wat rottan op den grond. Alles slaapt.

In ieder zoo'n hut huizen man, vrouw en kinderen, honden en kippen. Soms vinden enkele honden en kippen een schuilplaats onder de hut bij het vuurtje.

Geen haan kraait. Eenige slingerapen (*oengko's*) beginnen schuchter en nog slechts bij tusschenpoozen hun ochtendlied. Een hond blaft, of liever huilt, weldra beantwoord door zijn rasgenooten.

Er komt leven in de pondoks: uit een enkele wipt een hond of een kip naar beneden: men ziet menschengestalten zich bewegen, zich ontwarren uit den vormeloozen klomp, waarin ze even te voren over en naast elkaar lagen. Een naakt menschenlichaam laat zich apathisch uit de hut af, hurkt bij een bijna uitgesmeuld vuurtje en stookt het wat op om zijn wit schurftig lichaam al krabbend daarboven te warmen. Weldra wordt de eene hut na de andere van haar verderen inhoud van levend vleesch ontlast: geleidelijk komen meer mannen, vrouwen, kinderen, honden en kippen naar buiten, die den nacht opeengehoopt daarin hebben doorgebracht, allen even

ongekleed, de grootere menschelijke wezens soms met een *tjawat* [1] aan, allen even apathisch doend, uitgezonderd de keflustige stijloorige roodbruine honden, alle even mager en vies. Alles verzamelt zich om een paar rookende vuurtjes, zichzelf of elkaar over het geheele lichaam krabbend. Uitgezonderd wat eterij, een paar kapmessen, een paar bamboekokers met drinkwater gevuld en een bundeltje tjawats zijn de hutten nu leeg.

Honden en kippen zwerven rondom, en zoeken hun voedsel.

Na het rookbad worden de vuurtjes nog eens flink opgestookt, en de menschelijke wezens kruipen weer in hun verblijf om zich zoo goed en kwaad het gaat naast en over elkaar uit te strekken, en zich nog eens geeuwend uit te rekken. Is er wat etensvoorraad, dan eet men wat, zoo niet dan doet men niets anders dan geeuwen en rekken, zichzelf of zijn familie krabben en luizen. Kinderen kruipen loom over en tusschen de lichamen der ouderen. Het is nog vroeg, koud, kil, mistig. Gesproken wordt er bijna niet.

De zon komt door, het wordt klaar dag. Men staakt het "toilet-maken" . . .

Weer komt er gemelijk leven in die klompen van magere lichamen. Men komt opnieuw naar buiten, nu om zijn dagtaak te beginnen. Alles gaat even traag en loom en bijna geruischloos-stil, slechts afgewisseld door een schuw opleven bij het hooren van een ongewoon geluid, dan wel het zich fluks verschuilen voor en zich onttrekken aan den blik van den aankomenden vreemdeling, doch eenige ouderen zich vermannen af te wachten, uiting gevende aan hun gevoel van beschroomdheid door een herhaald geroep van "*ha-tje!*" aan het adres van de keffende honden. Is er geen onraad, dan komen successievelijk ook de jongeren in hun "boschkostuum" te voorschijn.

Ieder voor zich, man of vrouw, als dieren in hun heele doen en laten (de ouderen slechts met een tjawat aan, en verder allen even ongekleed) trekt met een kind of hond, gewapend met een kapmes en speer het kille, natte, bijna ondoordringbare bosch in, waar geen ander menschelijk wezen volgen kan, fluks voortsluipende en zich geruischloos voortbewegende als dieren, om wat boschproducten of eten te verzamelen, en daarna even stil naar zijn pondok terug te keeren, om zich opnieuw te (laten) krabben.

Zich buiten noodzaak te vermoeien wordt als onnoodige afmatting

[1] Tjawat = een stukje [illegible] schaamdeelen te bedekken.

van het lichaam beschouwd. De Koeboes genieten door een leven van stil, indolent, apathisch vegeteeren, gepaard gaande met een berustend fatalisme, dat hen ten eenen male onvatbaar doet zijn voor een zekere drift om hun maatschappelijke positie te verbeteren. Zij kennen geen armoede, zij hebben geen behoeften dan die om zich in het leven te houden, evenals de niet met spraakvermogen bedeelde boschbewoners, hun lichamen evenmin verzorgende, hun voedsel eerst zoekende zoo hun maag hen hiertoe drijft: voort te droomen in flegmatische zorgeloosheid, geen andere onheilen kennend dan ziekten en dood, niets meer onaangenaam vindend dan onze rustelooze werkzame levensopvatting en daarmede gepaard gaande geregelde toestanden. De Koeboe heeft ze niet noodig. Vindt hij eten, dan heeft hij genoeg, hij verlangt niets meer: vindt hij geen voedsel. „ja, wat is er dan aan te doen", dan weet hij, dat hij honger zal lijden, waarop zijn mager en slecht doorvoed lichaam als getraind lijkt: en komt geen eten dan volgt de dood. Dat zijn, met allerlei ziekten, bezoekingen van booze hoogere machten: daar valt nu eenmaal weinig of niets tegen te doen, alleen de malim kan ze mogelijk bezweren en anders is vluchten van zoo'n onheil aanbrengende plek het eenige middel.

Zoo leven en denken de Koeboes, die thans hun beschavingsproef doorstaan.

Een groot deel toont duidelijk zijn fatalistischen tegenzin in alles wat verandering brengt in de oude sleur, en toch worden zij er in voortgestuwd. Zij houden krampachtig vast aan hun oude luie bestaansmiddelen, die hun steeds minder opleveren, dan wel ongeëvenredigd weinig inkomsten bezorgen om hiermede aan hun grootere levensbehoeften te voldoen waarmede zij door den vreemdeling bekend werden, zooals het eten van rijst, het zich kleeden, enz. Wars van allen vooruitgang, accepteeren zij gretig de producten van meer beschaafden. Dit maakt velen van de Koeboes, bij wie leugen en diefstal eens onbekend waren, tot gewikste en onbetrouwbare personen in transacties met niet-Koeboes: zij degeneeren door hun conservatisme, willen ze niet van honger omkomen.

Zullen deze lieden het in den ongelijken strijd moeten afleggen, hoe dan ook, het andere overgroote deel der Koeboes lost zich zeer langzaam, doch geleidelijk steeds meer, op in het maleische ras, hoewel met vooringenomenheid: en binnen afzienbaren tijd zal het nageslacht der hudige Koeboes wondere verhalen opdisschen van zijn heidensche voorouders, die eens als boschmenschen dit land bewoonden.

HOOFDSTUK II.

Een stukje Koeboe-geschiedenis.

Evenals wij onze geschiedenis verdeelen in drie groote tijdvakken, verdeelt ook de Koeboe zijn geschiedenis in

1e de oude geschiedenis, d. i. den tijd van de *orang bari* tot aan de komst van Ratoe Sĕnoehoen.

2e de middelgeschiedenis, d. i. den tijd van de komst van Ratoe Sĕnoehoen in deze streken totdat men met het Gouvernement in aanraking kwam.

3e de nieuwe geschiedenis, d. i. van den tijd dat men in aanraking kwam met het Gouvernement tot heden, waaraan men nog een nieuwste tijdperk zou kunnen toevoegen, n.l. van den tijd dat de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen en andere petroleum maatschappijen haar exploratie-werkzaamheden in de Koeboestreken begonnen.

De Koeboes vertellen dan, dat in overoude tijden de kusten van Sumatra veel en geregeld bezocht werden door zeeroovers, die van heel verre landen kwamen en tot hier hun strooptochten uitstrekten [1]. Eens dan, dat zoo'n bende zeeroovers, die zich op hun tochten door vrouwen en kinderen deden vergezellen, in deze streken aan de zeekust aan het rondzwerven was, gebeurde het, dat een broer en zuster, wier namen ik niet te weten ben kunnen komen, bloedschande hadden gepleegd, tengevolge waarvan die zuster zwanger was geworden. Die broer met zijn zwangere zuster werden vervloekt, en in deze toenmaals onbevolkte boschstreken aan wal gezet, en moesten maar zien hoe ze het samen verder redden, terwijl ze de boodschap medekregen, dat ze het niet moesten wagen zich ooit weer aan hun stamgenooten te vertoonen.

De twee verstootenen verscholen zich daarop in het bosch (*ngo-boe*) verwekten blijkbaar heel wat kroost, want stichtten ten slotte een nederzetting te Oeloe Kĕpajang, dicht bij de doesoen Pĕnamping

[1] Dit is inderdaad waar, de oude doesoens in deze streken liggen zoo diep mogelijk het land in, d.w.z. zoo ver mogelijk bovenstrooms aan de rivieren

aan de Lalan-rivier. Dit was de eerste Koeboe-nederzetting, waarvan vele afstammelingen ook steeds in die buurt zijn gebleven.

Toch zijn er ook velen van hen verhuisd, en wel had die eerste verhuizing plaats naar Tandjong Sĕmiring, aan den linker oever van de Lalan-rivier, benedenstrooms de tegenwoordige doesoen Karang Agoeng. Dat kwam, omdat zich daar ook iemand ophield of beter gezegd in de bosschen verscholen had, genaamd Tĕmĕnggoeng, die ook wel genoemd werd (en wordt) Koeboe lèbar tĕlapag, d. i. „de Koeboe, de zich schuil houdende met breede voetzolen", omdat de man zeer groote voeten had.

Van dezen Tĕmĕnggoeng, afkomstig uit Blidah van de doesoen Tjambai, en zijne vrouw Polot, die hij in de marga Bĕtong, in het Banjoeasinsche, in de doesoen Gemoeroeh [1] gevonden had, worden, wat hun lichaamsbouw betreft, buitengewone dingen verhaald; uit hun huwelijk sproten zes „gewone" zonen voort, — van al het (voor een Koeboe) noodige één exemplaar, te weten:

Sĕdjaring = de vischvanger (met een net).
Sĕmintjam = sĕmantjam = de dreiger, de moed.
Sĕmobah = de veranderaar, verhuizer.
Sĕbaoek = de eerwaardige (met baard en onderkin).
Sĕnanding [2] = de handelaar.
Sĕmoeboeng = de steun, medewerker, in-de-hand-werker, doch mogelijk is het ook, dat deze namen op Tĕmĕngoeng zelf van toepassing zijn geweest, om daarmede zijn eigenschappen of kundigheden weer te geven.

Behalve deze zes, bij name bekend, had het krachtig ouderenpaar volgens de overlevering nog tal van nakomelingen.

Tĕmĕnggoeng, nog al treklustig van aard, verhuisde met vrouw en kinderen naar Tĕlok Sĕndawar, aan den rechteroever van de Lalan-rivier tusschen Bajoeng Lentjir en Moeara Bahar. Doch ook hier hield hij het niet lang uit, en trok met zijn geheele familie naar Rambahan, aan den linkeroever van de rivier, even bovenstrooms Moeara Bahar. Hier bleef hij met zijn familie, totdat hij reeds zeer vele kleinkinderen had, waarop Tĕmĕnggoeng en zijn

[1] Thans vindt men bij de doesoen Betong, marga Rimbo Asem, nog een plaats aangeduid met Rimbo Gemoeroeh, waar veel vruchtboomen, o. a. doekoeboomen staan. Nog thans wordt aan Koeboes uit deze streken, zoo zij daar komen, toegestaan vrij van die boomen vruchten te plukken.

[2] *Tanding* = het naast elkaar stellen (van koopwaren) om ze te vergelijken, d. i. de oude manier van ruilhandel drijven bij de Koeboes.

vrouw in die buurt op eens verdwenen, en sedert nooit terug zijn gezien: gestorven zijn ze niet!

Na dit mystiek verdwijnen van Teměnggoeng en zijn vrouw Polot begaf zich op zekeren dag hun geheele nakomelingschap naar Moeara Bahar om daar een groote vergadering te beleggen, omdat men van plan was zich te splitsen, en verschillende families een eigen afzonderlijke verblijfplaats wilden gaan zoeken. Vandaar dat de oorspronkelijke naam van Moeara Bahar is Moeara Lěbaran, d.i. de riviermonding van waaruit men uitééngiug, zich verspreidde.

Zooals reeds boven vermeld deden de te Oeloe Kěpajang achtergebleven Koeboes aan deze verhuizerij niet mede, en bleven in de buurt van de tegenwoordige doesoen Pénamping waar zij thans nog verblijven.

Hier zij opgemerkt, dat de Koeboes ongaarne van hun afstamming vertellen, en ook steeds zooveel mogelijk verzwijgen, dat zij afstammen van een broer en zuster die met elkaar in bloedschande leefden, daar zij dit tegenover de buitenwereld aanstootelijk vinden. Ik ben dan ook overtuigd, dat zij de namen van dat paar wel kennen, doch ze mij die nooit hebben willen noemen. Zelfs van zijn eigen ouders is men huiverig de namen te noemen, bang hun hierdoor onheil te bezorgen of aan booze invloeden bloot te stellen, laat staan van die stichters van hun stam, waar een steekje aan los was, en die dan nog door de buitenwereld met minachting zullen beschouwd worden. Men laat zich daarom liever afstammen van het echtpaar Téměnggoeng-Polot, en stelt de verhuizing van de eerste Koeboe-nederzetting te Oeloe Képajang naar de plaats waar Téměnggoeng zich ophield, n.l. te Tandjong Sémiring, liefst zoo gering mogelijk voor, om meer zuiver van dat wondergeschapen echtpaar af te stammen, met de lieden van Oeloe Kěpajang in afstamming zoo min mogelijk dan wel niets te maken te hebben, en die lieden als een heel ander slag van menschen te kunnen aanduiden.

De Koeboes hebben echter inderdaad allen hetzelfde dadelijk van andere inlanders te onderkennen type.

Van Těměnggoeng's afstammelingen, die te Moeara Lěbaran vergaderd hadden, trok een gedeelte naar Njarang, een riviertje benedenstrooms de tegenwoordige doesoen Bakoeng aan de Lalanrivier. [1] Een ander gedeelte trok naar den bovenstroom van de Bahar-rivier, en vormden de Koeboe Oeloe Bahar, terwijl weder een

[1] De lieden van „Bakoeng" zijn oorspronkelijk de „Njarangers".

ander gedeelte zich langs de Bajat-rivier vestigde en daar de nederzetting Kèlapa Sĕbatang stichtte. Deze nederzetting heette aldus, omdat die Koeboes daar één klapperboom geplant hadden voor sieraad, terwijl men de vruchten ervan uit vrees voor ziekte niet at. Eenigen tijd na de stichting kwam een vreemdeling zich in die nederzetting vertoonen, iemand van de kust (van de groote rivieren), die aan de Koeboes vroeg, waarom zij de vruchten van dien boom niet aten, waarop dezen antwoordden, dat ze bang waren, dat die vruchten niet goed waren en bedwelmend zouden werken. De vreemdeling deelde hen toen mede, dat dit niet het geval was, want het water van die vruchten was zoet, en de inhoud een goed voedsel, waarop hij een klappernoot nam, die schilde, leegdronk en het binnenste ervan opat. Toen wisten de Koeboes eerst, welk een goede vrucht de klappernoot was.

Dadelijk daarop gingen de Koeboes van Kèlapa Sĕbatang weer verhuizen, en stichtten eene nederzetting tusschen de tegenwoordige doesoens Loeboek Mahang en Laman Pĕtai, genaamd Kĕlapa Banjak, omdat het planten van klapperboomen op die plaats wel een „rage” geleek, sedert men wist dat de vruchten ervan eetbaar waren.

In die nederzetting Kèlapa Banjak bevond zich ook Sĕdjaring, een zoon van „Tĕmĕnggoeng koeboe lèbar tĕlapag. Deze Sĕdjaring was toen nog steeds ongehuwd, daar hij geen Koeboe-meisje tot vrouw wilde hebben, want er was volgens hem geen één goede onder, aan allen mankeerde wat: ze waren hem niet volgzaam genoeg, te ondeugend en te kijflustig! Op eens kwam Sĕdjaring ter oore, dat in de doesoen Soegi Waras in de Moesi-streek wel mooie en aardige meisjes waren, en op zekeren dag toog hij daar dan ook heen. Toen hij te Soegi Waras aankwam waren de lieden daar juist bezig met den rijstoogst. Sèdjaring, blijkbaar weinig schuchter van aard, vroeg hun, wie het mooiste meisje in het dorp was, waarop men hem mededeelde, dat Rĕtani het mooiste en aardigste meisje uit de doesoen was, wat nog met allerlei verhalen werd opgeluisterd. Geen wonder dat de reeds vrij oude vrijgezel hierdoor in vuur en vlam werd gebracht en dadelijk op zoek ging. En hij had succes, want hij trof Rĕtani aan midden op de ladang, juist bezig met het rijstsnijden, stortte zijn hart voor Rĕtani uit, die hem na de van haar gedane beschrijvingen, niet tegenviel. Retani kreeg ook dadelijk zin in haar aanbidder, nam zeven rijstaren van het midden van de ladang mede, wikkelde die in haar slendang en volgde nog dien-

zelfden dag Sĕdjaring naar Kĕlapa Banjak. De korrels der zeven door Rĕtani medegenomen rijstaren werden het eerst als zaaizaad gebezigd in deze Koeboelanden, en van dien tijd af waren de Koeboes uit die streek bekend met het rijstplanten en aten ook rijst.

De Koeboes van de andere streken, die het geluk niet hadden in hun midden een ouden kieskeurigen vrijgezel te hebben, die zich elders een vrouw ging zoeken, plantten en aten tot nog lang daarna geen rijst, en bleven achterlijk bij de bewoners van deze nederzetting, want die bleven nog slechts gadoeng [1], allerlei vruchten, eetbare wortels, palmieten van niboeng en arèn, toppen van rottanplanten, enz. eten, evenals de lieden van Kĕlapa Banjak te voren hadden gedaan.

De lieden van Kĕlapa Banjak verhuisden daarop weder naar Soengei Bĕloeloes, tusschen de tegenwoordige doesoens Tampang en Laman Pĕtai. Geruimen tijd daarna loste de nederzetting Soengei Bĕloeloes zich op in de navolgende nederzettingen:

1. een gedeelte verhuisde naar Djĕrambah Mĕdang aan den rechteroever van de boven-Lalan;

2. een gedeelte verhuisde naar Loeboek Sĕtamboen aan de boven-Bajat;

3. een gedeelte naar Kĕranggah Bajoeng, dicht bij Mĕlamoen, waar thans nog eenige doerian-boomen staan;

4. een gedeelte naar Soengei Poepoei, tusschen Tjèngal en Tampang;

5. een gedeelte naar Soengei Toenggah, thans doesoen Tjèngal genaamd;

6. een gedeelte naar Moeara Simpang, thans doesoen Mĕranti Pandjang genaamd;

7. een gedeelte naar de Dangkoe-rivier, en stichtte later de thans verlaten doesoen Ikan Lèbar, waarvan de bewoners zich nu te Pangkalan Boelian hebben vereenigd;

8. een gedeelte bleef achter in de oude nederzetting Soengei Bĕloeloes.

Zeker is deze verspreiding der Koeboes, en de illustratie die ze moet geven van de bevolking van bepaalde streken in deze onderafdeeling een mengelmoes van anachronismen, vooral wijl de Koeboe deze verhuizingen en vestigingen allen nog vóór den tijd van Ratoe Sĕnoehoen stelt, die geleefd heeft in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Later zal ik terloops hier even op wijzen.

[1] „Gadoeng" is een wilde oebi (knol), die na drie dagen in het water en drie dagen in aarde gezet te zijn, eerst eetbaar is.

De Koeboes duiden de menschen uit de Koeboe-oudheid, d. z. hun voorouders vóór den tijd van Ratoe Sĕnoehoen aan met *orang hari*, wat wij zouden kunnen weergeven met „de menschen uit den goeden ouden tijd".

Als van lateren datum verhaalt men, dat de boven-Toengkalstreek werd bevolkt door Koeboes uit omliggende streken, en dat de boven-Batang Hari Leko door de Dangkoe-Koeboes en Bajat-Koeboes werd bevolkt, terwijl nog meer bovenstrooms zich ook Koeboes van de Kloempang-rivier (Rawas) kwamen vestigen.

Van zeer recenten datum is het bijeenbrengen van de Bahar- en Kandang-Koeboes in de dubbeldoessoen Moeara Bahar, waar te Moeara Bahar Télok, aan de linker riviermond, de Bahar- en Kandang-Koeboes, en te Moeara Bahar Tandjong de Boelian-Koeboes uit het Djambische zijn vereenigd.

Van Moeara Bahar Tèlok hebben weder eenige tientallen personen een nederzetting gesticht te Moeara Mendis.

Een nieuwe periode van de Koeboe-geschiedenis begint met de komst van Ratoe Sĕnoehoen in deze streken. Zooals reeds boven werd gezegd leefde deze Palembangsche vorstin, wier naam nog steeds tot diep in de binnenlanden en zelfs bij de Koeboes voortleeft, bijna drie eeuwen geleden. De Koeboes kennen alleen haar naam, en weten dat het een vorstelijk persoon van Palembang was, doch konden mij niet met zekerheid vertellen of het een vorst dan wel een vorstin was geweest.

Toen zij aan deze Koeboestreken een bezoek bracht, was het eerste wat ze den Koeboes beduidde, dat zij haar onderdanen waren. Als teeken van haar opperheerschappij over de verschillende Koeboestammen deelde ze vorstelijke bevelschriften uit, te weten:

1. aan de Lalan-Koeboes, d. i. aan de Koeboes van Oeloe Kĕpajang en Pĕnamping, de *piagĕm tĕmbaga*, d. i. een rood koperen plaat van dertig cM. lang en zeventien cM. breed, waarop Javaansche letters zijn gegrift, en welke piagĕm bewaard wordt in het geslacht van de Koeboevrouw Rétikan, vrouw van den gewezen Tjaja Sipati Basaralip te Mangsang.

2. aan de Bahar-Koeboes de *piagĕm tandoek kĕrbo*, een karbouwenhoorn met een stuk papier er in, waarop Javaansche letters, welke piagĕm werd bewaard in het geslacht van pasirah Klingking te Moeara Bahar, doch die sedert den Djambi-oorlog is zoekgeraakt (*).

3. aan de Bajat-Koeboes de *piagĕm* [illegible] een koperen [illegible], waarbij vroeger ook een geschrift behoord moet hebben, dat echter is weggeraakt. Deze piagĕm bevindt zich nog in het geslacht van pasirah Bawah, iemand van Djĕrambah Médang (Loeboek Mahang).

Andere piagĕms zijn er niet in deze Koeboestreken.

Hieruit zou dus afgeleid kunnen worden, dat Ratoe Sĕnoehoen deze streken kwam bezoeken nadat de Koeboes te Moeara Bahar (Moeara Lèbaran) uit elkaar gegaan waren, daar toen, zooals hierboven werd vermeld, de Koeboes nog slechts verspreid waren langs de Lalan-, Bahar- en Bajat-rivieren.

Deze piagĕms worden steeds in hetzelfde geslacht bewaard.

De Lalan- en Bahar-Koeboes gebruiken hun piagĕms thans veel bij beëedigingen, waarbij dan zoo'n piagĕm evenals een qo'rān boven het hoofd van den eedsaflegger wordt gehouden door het districtshoofd. Men zweert dan bij die piagĕm. Heeft men geen piagĕm bij de hand, dan wordt de eed op echt Koeboesche wijze afgelegd, aan welke eedsaflegging een Koeboe veel meer waarde hecht.

De piagĕm van de Bajat-Koeboes doet tegenwoordig veel dienst als standaardmaat. Men gebruikt die niet bij beëedigingen. Ook wordt deze piagĕm wel te voorschijn gebracht bij slamĕtans of sedekah's, of bij het doen van een gelofte.

Ratoe Sĕnoehoen was het, die de Koeboes hier voor het eerst kleedingstukken gaf, en hen zout leerde eten. Meermalen kwam ze in deze streken een bezoek brengen, en dan boden de Lalan-Koeboes haar "*gadoeng*", "*oebi-kajoe*" en "*rotan sĕgo poetih*" aan; van de Bahar-Koeboes ontving zij "*lilin*" (bijenwas); de gaven der Bajat-Koeboes bestonden in "*padi*", "*bras*" en "[illegible] *poetih*".

Over de Lalan-Koeboes was Ratoe Sĕnoehoen blijkbaar niet goed te spreken, daar deze haar slechts minderwaardige producten aanboden, waarop zij zich eens in haar verontwaardiging moet hebben laten ontvallen, dat lieden, die haar niet anders brachten, voorwaar niet waard waren rijst te eten! en nog steeds rust ten gevolge van deze uiting van die vorstin een vloek op de rijstaanplantingen der Lalan-Koeboes, die met hun rijstbouw maar geen geluk hebben.

Tengevolge van de bezoeken van Ratoe Sĕnoehoen met haar gevolg aan deze streken, kwamen ook handelaren derwaarts, die aan de Koeboes rijst, zout en kleedingstukken verkochten en van hen daarvoor in ruil boschproducten ontvingen. Deze handel was uitsluitend ruilhandel, waarbij de partijen elkaar nooit te zien kregen, want de schuwe Koeboe moest niets hebben van den geslepen, aanma-

tigenden vreemdeling, en toch moest hij handelen, want na de bezoeken van Ratoe Sénohoen waren zout en rijst een bijna onontbeerlijk iets voor hem geworden. Wetende, dat allerlei boschproducten gewilde artikelen voor den vreemdeling waren, maakte hij sedert dien tijd er werk van ze te zoeken. Vóórdien dreven ze geen ruilhandel en verzamelden ze geen boschproducten, kenden geen behoeften en leefden van wat het bosch met zijn moerassen en rivieren hen aan plantaardig en dierlijk voedsel opleverde. Dat was de tijd van de *orang bari.*

Deze ruilhandel geschiedde aldus. Kwam een vreemdeling, d. i. een handelaar, met zijn prauw ergens aan een boschterrein, waar hij vermoedde, dat zich Koeboes zouden ophouden, dan ging hij een eindje het bosch in, tot hij een zwaren boom vond met groote wortelvleugels *(banir)*, zooals b.v. bij de menggris-, krandji-, pladjoe-, méréboe- en andere boomen het geval is; liefst zoo'n boom in de buurt van een open plek in het bosch, en begon dan met een stuk hout of dikken stok, of met den rug van een kapmes tegen een dier wortelvleugels te slaan, welk geluid tot zeer ver in het bosch hoorbaar is. Dit slaan op zoo'n wortelvleugel van een boom in het bosch heet *pokoel banir.* Werd zijn slaan door één of meer Koeboes in het bosch beantwoord, dan was dit een teeken, dat de Koeboes genegen waren om handel te drijven, en verwijderde de handelaar zich. Hoorde hij kort daarop opnieuw "*pokoel banir*", dan spoedde hij zich naar de plaats, waar hij even te voren de Koeboes had opgeroepen, en zag daar dan verschillende boschproducten bij hoopen geplaatst met een weinig zout, rijst of een stukje goed er naast, al naar gelang de Koeboe voor zijne boschproducten in de plaats wenschte te hebben. De handelaar keerde daarop naar zijn prauw terug, legde zooveel rijst, zout of goederen naast de boschproducten als hij dacht dat ze hem waard waren, sloeg weer op een "banir" en eclipseerde opnieuw. De Koeboes kwamen dan kijken wat de handelaar hun in ruil voor hun producten wenschte te geven. Stond hun de ruil aan, dan namen zij de goederen door den handelaar naast hun producten gedeponeerd weg, in het tegenovergesteld geval lieten zij de goederen liggen, en verdwenen met hun eigen producten het bosch weer in. Daarop sloegen de Koeboes weer op de "banir", en kon de handelaar komen zien hoe de ruil was afgeloopen.

Wenschte een Koeboe niet direct de onderhandelingen af te breken en verzocht hij meer voor zijn producten dan de handelaar er naast

gelegd had, dan sloeg hij op een „banir", en verwijderde zich even zonder zijn eigen waren dadelijk terug te nemen.

De partijen zagen elkaar hierbij in het geheel niet, ten minste de vreemdeling kreeg geen Koeboe te zien. Omgekeerd werd meestal de vreemdeling wel door de Koeboes gezien, en heeft menige diefachtige handelaar zijn vergrijp met den dood moeten bekoopen, getroffen door een speer, geworpen door een verscholen Koeboe.

Deze wijze van ruilhandel drijven behoort thans sedert een twintig jaar tot het verledene.

Een nieuw tijdperk brak aan toen het Gouvernement in Palembang het heft in handen kreeg. Te Mangsang, Pangkalan Toengkal en Loeboek Bintialo werden *„djĕnangs"* aangesteld, die als tusschenpersonen fungeerden tusschen het Gouvernement en de Koeboe-bevolking, evenals men dit thans nog in de Rawas heeft. [1] Deze djĕnangs inden toen ook belasting van de Koeboes voor het Gouvernement. Die belasting werd in natura opgebracht en bestond uit hoeveelheden *„lilin"*, *„rotan sĕgo"* en *„mĕnjan poetih"*. Doch daar de djĕnangs steeds knoeiden, en het grootste deel der door de Koeboes opgebrachte producten ten eigen voordeele besteedden, en ook omdat de Koeboes sedert wat minder schuw waren geworden, zijn zij sedert eenige tientallen van jaren door gewone inlandsche bestuursambtenaren vervangen.

In den sultanstijd waren er geen djĕnangs, en beweren de Koeboes slechts gestaan te hebben onder hun eigen hoofden en rechters d. z. de oudsten van eenige families of van een stam, die *dipati* heetten. Ook thans heeten nog familiehoofden (ladanghoofden) „dipati", d. z. dan veelal de patriarchen, voorgangers in het zoeken naar boschproducten, enz.

De Koeboe-hoofden hebben thans dezelfde titels en functies als de gewone doesoen- en marga-hoofden. De Koeboes worden tegenwoordig door hun hoofden niet meer zoo afgezet als vroeger door de djĕnangs, vooral niet als die hoofden ook Koeboes zijn.

Sedert de petroleum-industrie ongeveer twaalf jaar geleden in deze streken haar werkzaamheden begon, leerden de Koeboes ook met geld omgaan. Vóórdien waren ze, en zijn ze het ten deele nog, afkeerig van al wat geld was.

In het Gouvernement en zijn ambtenaren stellen ze een groot

[1] Zie mijn Bijdrage tot de kennis van de Ridan-Koeboes, Tijdsch. Binn. Best. dl. XXX (1906), bl. 225 v.v.

vertrouwen, en namen van verschillende controleurs van jaren her leven nog in hun herinnering voort als namen van weldoeners.

Nog zij opgemerkt, dat de Koeboes uit deze streken beweren, dat zij niets gemeen hebben met de Koeboes van Boven-Djambi en de boven-Batang Hari Lĕko, die (volgens de Koeboes hier) een heel andere afstamming hebben. Zoo heeten die Djambische Koeboes af te stammen van de Koeboe Sĕmamboe. Hoe die afstamming plaats had is mij even onduidelijk gebleven als het voor de Koeboes hier zelve is, want men vertelt hieromtrent de meest verwarde verhalen.

Alleen is men het hierover eenigszins eens, dat de groote voorganger dier Koeboes, die thans noch zout noch rijst eten, en waartoe wellicht de Ridau-Koeboes behooren, was (of is) Dipati Aroes, die een prachtige langsep-kleurige vrouw en dito schoone dochters had, alle met lange ongekamde loshangende haren, en wiens groote tegenstander was Tĕdoeng Sawangan, een groote forsche en rijke Koeboe, omdat een dochter van Dipati Aroes was geschaakt (geroofd) door een zoon van Tĕdoeng Sawangan. Er ontstond een hevige vechtpartij tusschen Dipati Aroes en Tĕdoeng Sawangan. Na twee volle dagen aan één stuk door vechtens kon men nog niet uitmaken, wie van beiden het gewonnen of verloren had, waarop Tĕdoeng Sawangan met twee zoons en een dochter, die alle nog harder konden loopen dan een neushoorn (d. i. het toppunt van hardloopen bij een Koeboe!) tijdelijk naar deze streken kwam afzakken; de mannen geheel naakt terwijl ze zaten te smullen aan een pas gevangen krokodil; de dochter rijk beladen met ketens van rijksdaalders.

HOOFDSTUK III.

Een en ander over den tegenwoordigen toestand.

Koeboes in dorpen vereenigd. Men kan zich bijna geen Koeboe zonder bosch, en (in dit ressort) geen bosch zonder Koeboes voorstellen. Oorspronkelijk waren de Koeboes menschen, die in het bosch hun geheele leven sleten, en leefden van wat het bosch hun opleverde, wat thans nog in hoofdzaak het geval is.

Tegenwoordig zijn alle Koeboes in doesoens (dorpen) vereenigd en zijn allen geregistreerd.

Nog geen jaar geleden en ook thans nog enkele malen werden echter door bevolkingspatrouilles nog geregeld in de Oeloe Bahar en Oeloe Lalan rondzwervende Koeboes in de bosschen aangetroffen en aangehouden, en naar Moeara Bahar gebracht. Dikwijls ontsnapten de mannen, en werden de vrouwen en kinderen te Moeara Bahar aangehouden, meestal bij familieleden, om aan het dorpsleven te wennen. Na een paar maanden kwamen veelal de mannen hun gezin opzoeken en werden eveneens te Moeara Bahar aangehouden, waar ze dan een huisje moesten bouwen, een stuk grond als erf rondom dat op te zetten huisje schoonmaken, en klappers, pinang, suikerriet, karet, enz. op dat erf aanplanten, welke aanplant dan hun eigendom werd. Tevens moesten ze zich wennen aan geregeld baden.

Na een paar maanden zijn Boschkoeboes reeds zóó aan het dorpsleven gewend, dat zij weer boschproducten mogen gaan zoeken, nadat zij uitdrukkelijk beloofd hebben binnen een bepaalden tijd in de doesoen te zullen terugkeeren, doch de vrouwen en kinderen worden nog steeds zooveel mogelijk in de doesoen gehouden om te voorkomen, dat de familie op nieuw aan het zwerven gaat. Eerst als zij ladangs gaan aanleggen mogen vrouw en kinderen zich met den man naar de ladang begeven om die te bewerken, want is een Boschkoeboe eenmaal zoover geciviliseerd, dan bestaat er weinig kans meer, dat hij en zijn familie voorgoed weder het bosch in vluchten. [1]

[1] [illegible] te houden [illegible] van den [illegible] werden [illegible]

Afkeer van geregeld werk. Alle Koeboes staan reeds onder gewone doesoen- en marga-hoofden (de doesoenhoofden zijn veelal Koeboes) en betalen reeds belasting en verrichten heerendienst. De belasting bedraagt de helft van die, door Mohamedaansche inlanders te betalen. De door hen gepresteerde heerendienst is zeer onbeduidend, zooals b.v. het schoonhouden en openkappen van een (bosch)weg. Doet een Koeboe een uur per dag „heerendienst", dan heeft hij zich al kranig gehouden, dan noemt hij zich „dood moe", ofschoon hij beter zou kunnen zeggen, dat hem dat werk dan al gloeiend verveelt, want van wat op geregeld werken lijkt moet een Koeboe niets hebben: nog steeds trekt het bosch hem sterk aan en heeft hij een bepaalde voorliefde daarin rond te dolen om er b.v. boschproducten te gaan zoeken: en om nu die voorliefde niet al te veel aan te wakkeren, d.w.z. om de Koeboes geen tegenzin te doen krijgen aan vaste woonplaatsen en geregelde toestanden, moet hij aan alles geleidelijk gewend worden, zoo ook aan den heerendienst, waarbij dan ook nog veel door de vingers wordt gezien.

Een Koeboe heeft zoo'n afkeer van geregeld werken, en vindt dat zoo absoluut niets voor hem, dat b.v. niet één Koeboe zich ooit als vaste koelie heeft verhuurd bij één der in deze streken werkende petroleum-maatschappijen. Hij zou spoedig dood gaan, want van zulk werk transpireert men, en dat noemt een Koeboe „*hilang koerat*", wat iemand niet al te vaak moet overkomen of hij legt het af! Toch ziet een Koeboe gaarne het ontstaan van maatschappijen in deze streken, want dan valt er wat voor hem te verdienen als gids, of als boschkapper, of als handelaar in suikerriet en vruchten.

Voorliefde voor het bosch. Buiten zijn gewone levensomstandigheden om geeft een Koeboe dikwijls uiting aan zijn voorliefde voor het bosch. Zoo zal hij een eed of gelofte bij voorkeur in het bosch afleggen, zijn eten liever in het bosch gebruiken, waar hij zich dan, een weinig rijst medenemende, een geschikt plekje aan een riviertje uitzoekt, en tijdens hij zijn rijst kookt, even een paar vischjes of garnalen gaat vangen met een primitief in elkaar gezet

[illegible]

fuikje. De gevangen vischjes snijdt hij overlangs open, klemt ze in een rij tusschen twee bamboestokjes, houdt ze even boven het vuur, en klaar is het maal, en ... de bijna geheel naakte Koeboe geniet van zijn rijst met visch in het koele bosch aan den kant van een riviertje!

Is er toevallig een boom met eenigszins eetbare vruchten in de buurt, dan verzamelt hij daarvan een hoeveelheid voor zijn dessert. En dan na zijn maal een strootje gerold en opgestoken, dat hij languit, den rook diep inhalende ligt te genieten, onderwijl door zijne oprispingen toonende, dat hij verzadigd is en hem zijn maal heerlijk gesmaakt heeft. Dan voelt een Koeboe zich echt „sĕnang".

Zet een echte Koeboe eten voor, dat hij zelf veel beter zal vinden onder voorwaarde dat hij het thuis in de doesoen opeet, men zal hem spoedig hooren zeggen: „maar in het bosch zou het nog veel lekkerder smaken", of „rijst met visch in het bosch smaakt toch nog beter!"

Bevolkings-sterkte. In 1907 bedroeg de totale bevolking van deze boschrijke en menschenarme onderafdeeling Koeboestreken 7591 zielen, waarvan 1926 belastingplichtige mannen. Hiervan waren in totaal 3187 Koeboes en 840 belastingplichtige mannelijke Koeboes, waarvan respectievelijk

in de marga	Koeboe Lalan	1095	en 315.
„ „ „	Koeboe Toengkal	770	„ 192.
„ „ „	Koeboe Bajat	901	„ 195.
„ „ „	Koeboe Oeloe Lĕko	383	„ 129.
„ „ „	Dawas	35	„ 9.

In de marga Soepat, die eigenlijk beter bij Hiran en Banjoeasin waren gevoegd geweest, hebben nooit Koeboes gewoond. In de marga Toengkal Ilir, die vroeger één marga vormde met Koeboe Toengkal, doch einde 1901 daarvan werd afgescheiden, vindt men thans ook geen Koeboes meer. De tot Ilran en Banjoeasin behoorende midjidoesoen Pĕnoegoean, waar zich Palembangsche visschers hebben gevestigd op terrein van de marga Koeboe Lalan, zoude eigenlijk tot dit ressort moeten behooren.

Koeboe-type. De Koeboes hebben een ander type dan de gewone inlanders. Ze zijn over het algemeen donkerder van kleur en het meerendeel is nog behept met een soort van huidschurft,

iets fijn schubbigs (*pĕnjakit loksong*) wellicht een soort van ringworm in hevigen graad.

Het hoofd en gezicht van een Koeboe is wat meer gerekt, niet zoo rond als van een gewonen inlander. [1] Verder zijn ze over 't algemeen slanker, magerder en minder krachtig, en hebben iets mats en slaps over zich, evenals personen die half uitgehongerd of niet goed gevoed zijn. [2] Ze hebben goedige gezichten, vaak iets schuws. Tegenover vreemdelingen zijn ze steeds teruggetrokken, onder elkaar echter vroolijk, opgewekt en zorgeloos.

Hun voeten zijn plat en breed, grooter dan van een gewonen inlander, en hebben veel van platvoeten, die eenigszins binnenwaarts gericht staan, met wijd uit elkaar staande teenen. Bij hoofden en meer welgestelde Koeboes schijnt met de civilisatie ook de vorm en stand van de voeten te veranderen, evenals de houding, die dan niet meer zoo slap en voorovergebogen is.

De vrouwen zijn klein en tenger, en over 't algemeen niet leelijk mits ze reeds aan het gewone doesoenleven gewend zijn en hun huidschurft kwijt zijn. Aan de verzorging van haar lichaam besteden ze nog weinig tijd. Als een vrouw één kind heeft gehad, ziet ze er veelal uit als een oude vrouw.

Hoewel het aantal der Koeboes sedert zij in vaste nederzettingen zijn bijeengebracht en zij een minder ongeregeld leven leiden, vermeerdert, is toch hun kinderrijkdom nog zeer gering. De kindersterfte is zeer groot, grooter dan onder de gewone inlanders. Uitzondering is, als meer dan drie kinderen per huisgezin in leven blijven.

Kleeding, haardracht, versierselen. De kleeding en haardracht van de Koeboemannen en -vrouwen in de dorpen verschilt weinig van die van de gewone mohamedaansche Inlanders, alleen zijn ze over het algemeen armelijk gekleed. [3] Toch treft men in de

[1] Zie Bijdrage kennis Ridan-Koeboes.

[2] Wanneer een Koeboe goed verzadigd is, dan heeft hij eenzelfden opgezetten buik als een klein inlandsch kind, dat door de moeder met rijst of rijstpap is volgepropt.

[3] Dikwijls ziet men in een Koeboe-doesoen nog de meest vermakelijke combinaties van kleeding: b.v. een Koeboe-dandy, die niets anders heeft dan een tjawat en een paar lange zwarte kousen middels echte kousebanden boven de knieen opgehouden!: — of iemand met een tjawat aan, die in een paar te groote verlakte schoenen rondsloft, met een zonnehoed op! of een meisje met ongekamde loshangende haren en over haar geheele lichaam met huidschurft behept, met niets anders aan dan een tjawat en een oud afgedragen hesschelijk Europeesch dames-corset met een boomschors-touw om haar middel sluitend gehouden! — enz.

dorpen nog veel mannen en vrouwen aan die alleen een tjawat dragen, vooral onder de ouderen, meer bezadigden en niet naar opschik hakende personen.

In het bosch echter is voor man en vrouw, jong en oud de tjawat nog de eenige en algemeene dracht.

Nog niet huwbare of uit te huwelijken kinderen loopen zoowel in het dorp als daarbuiten geheel naakt.

Versierselen worden alleen gedragen door zeer kleine kinderen en jonge meisjes, en zijn dezelfde als die bij den gewonen inlander, zooals b.v. bloemen in het haar, (ijzeren) ringen om enkels en polsen waaraan belletjes of rinkeltjes zijn bevestigd, een touwtje om den hals waaraan een paar muntstukjes, groote knoppen in de oorlellen, enz.

Baden en reinigen. Over het algemeen baadt men zich in de doesoens geregeld, vooral in de dorpen langs de groote rivieren. In de nederzettingen langs de Lalan- en Bahar-rivier hebben de Koeboes reeds prauwtjes, elders echter nog niet of is dit een hooge uitzondering.

In het bosch wordt het baden nog maar al te dikwijls achterwege gelaten. Vroeger moesten ook deze Koeboes niets van water hebben, zooals er nog enkele individuen rondloopen, omdat men bang is door de koude (kille) aanraking met water een opgezetten buik te zullen krijgen!

Ook het zich reinigen na zijn gevoeg gedaan te hebben gebeurt thans in de dorpen middels water (*tjèbok* of *tjèwok*). In het bosch echter, waar tengevolge van de kilte de Koeboe nog dikwijls afkeerig is met water in aanraking te komen, is het nog lang geen uitzondering, dat een Koeboe, voorover staande met de handen steunend boven de knieën, en in de knieën doorknikkende, zich tusschen zijn vleezigste lichaamsdeelen aan een boompje van polsdikte schoonschuurt, wat hier *sèngkèlat* heet.

De Islâm. De besnijdenis vindt steeds meer ingang. Men kan zeggen, dat thans zeker de helft der mannelijke Koeboes besneden is. Men noemt dit „*tjara slam*”, wat men zou kunnen weergeven met „een naaperij van den Islâm” een grootdoenerij, door de besnedenen, behalve in de doesoen waar ze zich uit een soort van schaamtegevoel onthouden van het eten van alles wat de gewone Mohamedaansche doesoenman onrein vindt, voor geen haar meer

Mohamedaan zijn dan de onbesnedenen, en zij buiten de doesoen gelijkelijk op varkens jacht maken, varkensvleesch eten, enz. enz.

Toch maakt de Islâm steeds grooter vorderingen onder de heidensche Koeboes, die de streek bewonen ten noorden en ten westen van de lijn, getrokken over de monding van de Soengei Sembilan, doesoen Bakoeng, doesoen Pangkalan Toengkal, doesoen Rawas, doesoen Saoet, de monding van de Soengei Koekoei, ongeveer in de richting Soeroelangoen-Rawas, en heeft men thans in dit ressort reeds Mohamedaansche dorpsgeestelijken in de Koeboedoesoens Bakoeng, Pangkalan Toengkal, Meranti Pandjang en Sako Soeban.

Bajoeng Lentjir is eigenlijk een nederzetting van Palembangsche handelaren, waar men ook een Mohamedaansche dorpsgeestelijke heeft.

De lieden van Bakoeng (oorspronkelijk van het dichtbijgelegen "Njarang"), de meest welvarende Koeboedoesoen in dit ressort, zijn ongeveer acht jaar geleden unaniem tot den Islâm overgegaan. Dat was een heele gebeurtenis, want de Bakoengers sloegen toen hun martavanen, bakken, schoteltjes, enz. uit den heidentijd stuk, om zich te ontdoen van al dat onreine wat met varkensvleesch en ander onrein eten in aanraking was geweest, ten teeken dat men gebroken had met den onreinen heidentijd. De Bakoengers zijn het dan ook vooral, die onder de heidensche Koeboes proselieten voor den Islâm trachten te maken, doch over het algemeen wil de Koeboe nog weinig van den Islâm weten, omdat die godsdienst hem te veel moeilijkheden in den weg legt, vooral ten aanzien van het eten. Over het Mohamedanisme sprekende hoort men de heidensche Koeboe dan ook veel zeggen: "de Islâm is goed voor meergegoeden (waaronder men de Bakoengers ook rekent), maar niet voor ons arme Koeboes, die als Mohammedaan honger zouden moeten lijden, daar dan allerlei eten, dat goedkoop en gemakkelijk te krijgen is, verboden is."

Te Sako Soeban hebben zich een aantal Mohamedaansche lieden uit de beneden-Rawas gevestigd.

Bij de Mohamedaansche Koeboes te Pangkalan Toengkal, Meranti Pandjang en Sako Soeban bepalen de functiën van den Mohamedaanschen dorpsgeestelijke (*chatib*) zich slechts tot het sluiten van huwelijken en het bidden bij een doode. Verder doet alles de *malim*, de heidensche dorpsheelmeester en geestenbezweerder der Koeboes.

Taal, geschriften, rekenen. In de Rawas is de taal der

Koeboes zeer afwijkend van het Maleisch [1], doch hoe meer men naar de benedenlanden komt des te zuiverder spreken zij Maleisch.

Geschriften (uit de oudheid) heeft men niet. Zeer enkele Koeboes kennen reeds een weinig het Arabisch schrift. Vrij algemeen verbreid onder de jongere Koeboes is het Redjangsch spijkerschrift, dat veel gebezigd wordt om minnebriefjes te schrijven op bamboe, plankjes of papier. (Zie Bijlage II).

Rekenen tot twintig en een weinig daarboven gaat nog, want daarbij bezigt men vingers en teenen als telraam, maar verder moet een touwtje waarin men knoopen legt als hulpmiddel dienst doen. Worden eenvoudige berekeningen den Koeboe niettegenstaande zijn vingers en teenen en touwtjes nog te machtig dan rekent hij heelemaal niet meer.

O o r l o g s g e b r u i k e n. Oorlogsgebruiken, ook van vroeger, zijn onbekend, want steeds hebben de Koeboes stelselmatig alle aanrakingen met de buitenwereld ontweken.

Zoo het bloedgeld (*bangoen*) voor een gedoode niet binnen drie maanden aan de familieleden van den gedoode was afgedragen, togen één of meerdere verwanten van den gedoode op weerwraak of sluipmoord uit om den moordenaar af te maken.

E t e n e n b e r e i d i n g d a a r v a n. De Koeboes eten van alles: knollen, aardwortels, vruchten, wormen, insecten, slangen, hagedissen, krokodillen, leguanen, herten, varkens, apen, visch, schildpadden, enz., men kan het zoo vreemd niet bedenken of ze eten het. [2]

Kan hij onderweg een of ander beest machtig worden, b.v. een leguaan, dan wordt dadelijk halt gehouden. Een paar stukjes droog hout en bladeren worden bij elkaar geraapt, vuur geslagen [3], de leguaan even geroosterd, (zout komt er niet bij te pas), en al spoedig is het beest op eenige kleine restantjes botten, huid en darmen na verdwenen in de magen van een paar Koeboes!

[1] Waarschijnlijk veel vermengd met Rèdjangsch?

[2] Slechts een weinig voorkomende kleine soort specht, de *tjoepoep mělintang*, acht men oneetbaar. Dit vogeltje moet groene vleugels en veeren hebben en een zwarten snavel. Men zegt, dat deze vogel niet op een tak kan zitten, doch zich slechts tegen een stam kan vastklampen, zooals de naam ook eenigszins weergeeft.

[3] Om vuur te maken wordt nog algemeen gebruik gemaakt van een vuursteen *batoe pemantjing* met toebehooren, daar lucifers duur zijn, en tevens in het bosch ten gevolge van de vochtigheid spoedig onbruikbaar worden.

Zelfs in het bosch dood gevonden beesten, zooals een hert of een zwijn, vindt een Koeboe nog een goed maal, ook al is het reeds door wormen en maden aangetast. Als een kreng nog niet uit elkaar valt (*bangkai bĕlom antjoer*) of nog niet tot kleine stukken is vergaan, acht een Koeboe het nog steeds eetbaar. [1]

Ook de zoetwater schildpad (*labi* [2]) is bij deze Koeboes nog een lievelingsgerecht. Alleen vele Bajat-Koeboes houden er niet meer van, doch waarschijnlijk voor de leus, als naäperij van den gewonen doesoenman. Men vangt of steekt die schildpad met een langen stok, waaraan een puntig stuk ijzer in den vorm van een grooten spijker is bevestigd, waarmede men ook wel visch steekt.

Thans nog wordt bijna geregeld het gevangen wild zonder zout, en alleen een weinig geroosterd gegeten. Bij de rijst eet men geregeld zout.

Een kip wordt niet geslacht, doch tegen den grond dood gekwakt, wat men doet, opdat het bloed niet weg zal loopen, daar men dit jammer vindt en de kip hierdoor veel van haar vetheid (dikte) zou verliezen! (*hilang gĕmoeqnja*). [2] Behalve dat een kip van de veeren ontdaan wordt, wordt zij verder niet schoongemaakt, doch evenals visch, in haar geheel met de ingewanden erin wat gepoft of geroosterd, en zoo opgepeuzeld, bijna geheel met darmen en al! Evenals bij wild is dan het binnenste nog geheel rauw.

Houdt men een *sĕdĕkah*, d. i. een algemeene eetpartij tot heil van de familie of iemand uit de familie, dan wordt alles zooveel mogelijk gekookt en gebraden in klapperdoppen (*sajak*), en de rijst in pisangbladeren gewikkeld opgediend. Zijn de gasten vereenigd dan wordt wat wierook gebrand, terwijl de aanrichter van het

---

[1] Eens was ik er getuige van, dat in een dorp groote vreugde heerschte, omdat een paar Koeboes kwamen aandragen met een half vergaan hert, dat blijkbaar door een tijger was gedood, die ruim de helft had laten liggen. De meest vergane stukken werden weggesneden, en de rest, die nog ontzettend rook en door maden was aangetast, werd verdeeld, en weldra zag men eenige vuurtjes bij elkaar, waarop het vleesch wat werd geroosterd, en spoedig daarop zaten de Koeboes zich aan den buit te vergasten!

Of ik al beweerde, dat zooiets niet lekker kon zijn en ook niet goed voor hun gezondheid, het hielp me weinig, en hun eenige antwoord was: „*tapi ĕnak toean!*" (maar het is toch lekker, meneer!), terwijl ik zag dat ze me toch erg preutsch-kieskeurig vonden, waarop ik me maar verwijderde, daar ik anders groot kans liep, dat ze me nog een stukje van hun lekkernij zouden aanbieden.

[2] Kippen, honden en katten moeten bij de Koeboes zelf hun voedsel maar zoeken, en zien er alle dan ook als vel-over-been en even onoogelijk uit als de Koeboe zelf veelal is.

feestmaal zegt: *»nènèq-pĕjang ditanah ini, ini akoe sĕdĕkah, minta pandjangkan oemoer kami dan moerah rèsĕki kami«* (voorouders op deze aarde (d. z. de dooden), dit is mijn offermaal, geef ons een lang leven en een goedkoop levensonderhoud): onder gezelligen kout wordt daarop het voedsel genuttigd.

F e e s t e n, s p e l e n, g o e d e e n s l e c h t e d a g e n. Buiten het gewone voetbalspel van de inlanders dat men ook bij de Koeboes vindt (*tjèpak*), zijn mij geen andere spelen bekend.

Bepaalde feesten of feestdagen kent de Koeboe niet, tenzij men hiertoe rekent *sĕdĕkah*'s, huwelijksfeesten, bezwerings-bijeenkomsten (*bĕrmalim*), het *noebo*-feest, [1] enz., want dan zijn de feesten der Koeboes en de dagen daaraan besteed legio.

Goede dagen of tijdstippen kent men niet, wel slechte dagen, n.l. de 16e, 22e en 30e van iedere (Maleische) maand. Deze dagen hebben geen bepaalde namen, en ook weet men niet, waarom dat slechte dagen zijn, doch algemeen waarschuwt men elkaar den dag te voren met een »morgen niets uitvoeren hoor!, want dan is het »hari 16«, »hari 22« of »hari 30.«

Op die slechte dagen wordt niet getrouwd, geen ladang bewerkt, boschproductenzoekers staken hun werk, enz., kortom men voert niets uit, want wat men dan doet zou toch slechts ongeluk aanbrengen.

De eerste dag van de maand (maan) is die, waarop de maan het eerst weer zichtbaar is.

W o n i n g e n e n h u i s r a a d. De woningen der Koeboes zijn thans van hetzelfde type als die van arme doesoenbewoners, doch veelal niet grooter dan twee à drie vadem in het vierkant, vaak nog kleiner, veelal bedekt met atap of alang². De huizen staan op palen van bijna manshoogte, de vloer is van niboeng- of bamboelatten, en de omwanding van boomschors of atap.

Als huisraad treft men aan: een paar echt vieze matjes en kussens om te slapen, kleedingstukken, waarmede de familie buitenshuis gekleed gaat, eenige aarden potten en pannen, soms een paar schoteltjes, en een paar bamboekokers gevuld met drinkwater. Verder een paar kapmessen en speren, en de noodige tjawats, waarmede de Koeboefamilie zich binnenshuis en in het bosch bij voorkeur »kleedt«. Dan nog wat voedsel en boschproducten.

[1] Noebo = feestelijkheden bij vischvangsten in het groot.

A a n p l a n t i n g e n. Als vruchtboomen plant de Koeboe bijna uitsluitend doerian-, nangka-, tjĕmpĕdak- en klapperboomen. Andere vruchtboomen treft men slechts bij uitzondering aan in de door Koeboes bewoonde streken.

Verder bestaan zijn aanplantingen hoofdzakelijk in die van oebi, suikerriet, en pisang.

M e d i c ij n e n. Aftreksel en papjes van allerlei bladeren kruiden en wortels bezigt de Koeboe als medicijn, en ook het vleesch van verschillende dieren, waaraan men bepaalde eigenschappen toeschrijft. Zoo wordt b.v. bijna ieder lichaamsdeel van een *koeboeng*, een z.g. vliegende vos, met prachtig gevlekte huid en scherpe klauwen, als medicijn gebezigd. Bij alles treedt steeds het transmigratie-idee op den voorgrond, b.v. schaamdeelen van allerlei dieren zijn genees-middelen tegen impotentie, afschraapsel van schelpenglazuur tegen tand- en kiespijn, enz.

In nog grooter mate dan een gewone inlander, heeft de Koeboe een afkeer van een Europeeschen geneesheer, want die snijdt! en dat zou heusch bij vele van die afzichtelijke ziekten en verwaarloosde wonden, die men onder hen aantreft, wel eens noodig zijn.

HOOFDSTUK IV.

Middelen van bestaan.

Een Koeboe leeft hoofdzakelijk van het zoeken naar boschproducten, de vischvangst, den ladangbouw en de jacht.

Als boschproducten verzamelt hij:

getah mĕlĕboeai of *getah djĕloetoeng*, die hier thans f 7.50 tot f 9 de pikoel doet.

de pikoel.

balam mérah, waarvan de prijs thans varieert tusschen f 300 en f 400
balam soentih, 〃 〃 〃 〃 〃 〃 - 80 〃 - 100
balam poean, 〃 〃 〃 〃 〃 〃 - 40 〃 - 70
karet, 〃 〃 〃 〃 〃 〃 - 75 〃 - 90
damar, 〃 〃 〃 〃 〃 〃 - 12 〃 - 16
rotan sĕgo, 〃 〃 〃 〃 f 10 de pikoel is.

Door de groote vraag naar boschproducten is de Koeboe er tegenwoordig wel van thuis, goede hars- en gomsoorten met slechtere soorten te vermengen.

Op vreeselijk vernielende wijze gaat hij bij het inzamelen van boschproducten te werk, hij kapt iederen boom of liaan die hij van zijn gading vindt, doch hoewel steeds minder en verder van de doesoens verwijderd, leveren de uitgestrekte bosschen nog veel op, en de bevolking is zeer schaarsch. Met de beschikbare bestuursmiddelen is het onmogelijk om ook maar eenigszins dat ruineeren van boschproducten leverende boomen tegen te gaan, tenzij men het zoeken naar boschproducten en den uitvoer daarvan geheel verbood, wat bijna gelijk zou staan met het laten verhongeren van de Koeboes.

Het zoeken naar boschproducten heet hier *bĕrkintang* of *bĕrimbo*, waaronder men verstaat in een bepaalde boschstreek, waar men een pondok (hutje) heeft opgeslagen, zich ophouden, om van daaruit te gaan *bĕrajauw*, d. i. in het bosch er op uit gaan (rondzwerven).

Een Koeboe gaat over 't algemeen eerst boschproducten zoeken als hij zijn belasting betalen of eene boete voldoen moet, of als een handelaar hem dit verzoekt te doen. De handelaar moet dan

eerst met de noodige rijst en goederen over de brug komen. Dat voorschot in rijst dient voor voeding voor den tocht in het bosch, maar veelal verbruikt de Koeboe met zijn familie eerst bijna alles voordat hij op zoek gaat. Heeft dan, na afloop van den zoektocht, de Koeboe, zooals herhaaldelijk gebeurt, niet genoeg verzameld om zelfs het genoten voorschot aan te zuiveren, dan gaat hij niet eerder weer op zoek uit dan nadat de handelaar hem opnieuw van de noodige rijst voorzien heeft voor een volgenden tocht. Doet de handelaar dit niet, dan acht de Koeboe zich ontslagen van de verplichting om verder voor den handelaar te gaan zoeken of zijn schuld af te doen: want zonder eten kan hij niet werken.

Het vinden van boschproducten is een geluk, een kans [1]. Hij kan soms dagen lang zoeken, zonder iets te vinden, daar men in dien chaos van verschillende boomsoorten dikwijls de gewenschte boomen in het bosch niet opmerkt, terwijl een ander in zoo'n streek komende weer meer succes zal hebben. Vandaar, dat bij de Koeboes het idee bestaat dat boschproducten leverende boomen het vermogen bezitten zich onzichtbaar te maken (*bĕrdéwo*).

De Koeboe zoekt naar zijn beste weten, is over het algemeen zeer eerlijk, en komt trouw zijn belofte na.

Over het algemeen begint een Koeboe eerst te werken (d. i. boschproducten te verzamelen) als hij voorschot heeft genoten of schuld heeft af te doen. Anders acht hij het niet noodig en zich niet geroepen om iets uit te voeren, en lijdt met zijn gezin nog liever half honger door zich in het leven te houden met leguanen, schildpadden, een klein vischje en andere dieren, die hij zoo maar voor het vangen heeft, of met wat eetbare knollen en vruchten „*sĕbab tidag bolĕh bĕroetang*". Waarschuwingen en vermaningen in deze helpen zoo goed als niets. Dit fatale idee is dan ook de grootste rem om den Koeboe tot een betere maatschappelijke positie te brengen.

Zijn er handelaren, dan maken de Koeboes schulden en worden ze ontzettend bedrogen en afgezet. [2] Zijn ze er niet, dan klagen de Koeboes dat ze niet te eten hebben, omdat ze geen schulden kunnen maken!

[1] Zie onder „Voorteekens".

[2] Thans vindt men nog te Pangkalan Toengkal en in alle Koeboe-doesoens langs de Lalan-rivier van Poeloe Gading benedenstrooms als standaardmaten in gebruik een „*datjing*" en een „*gantang*", indertijd door controleur Knappert aan iedere doesoen verstrekt om hiermede de waren van en voor de Koeboes te wegen en te meten. In die doesoens acht een Koeboe een handelszaak eerst eerlijk behandeld als deze maten er bij te pas zijn gebracht.

Om elkaar in het bosch te kennen te geven welke richting men is uitgeloopen, plaatst men een van boven gespleten stok in den grond. In die spleet steekt men een twijgje, waaraan men aan den éénen kant een paar bladeren laat zitten, en de rest met de handen heeft afgerist. De richting die men is uitgegaan geeft men aan door het uiteinde van het twijgje met de bladeren eraan daarheen te doen wijzen.

Ook wordt wel een bladerloos twijgje in een van boven gespleten stok gestoken, doch dan wordt dat twijgje in schuine richting, niet horizontaal, geplaatst. De richting, die men is uitgegaan, wordt dan aangewezen door die waarheen de top van het twijgje wijst.

Behalve de kleine vischvangst door hengelen, met vischnetten, het plaatsen van kleine fuiken en kleine vischstaketsels, kent de Koeboe ook nog een groote vischvangst, die veelal tweemaal in het jaar plaats heeft. Verschillende doesoens en nederzettingen ieder onder aanvoering van hun hoofden en oudsten komen dan te voren overeen, dat men op een vastgestelden dag een bepaalde rivier met giftige wortels zal gaan afvisschen (*noebo*). Groot en klein, oud en jong, man en vrouw, alles doet mede.

Op een bepaalden dag komen allen van verschillende dorpen bij elkaar, en wordt bepaald welk deel van de rivier door iedere nederzetting zal worden afgevischt (*bèrtopong*). Een voor een dorp bepaald deel is een paar palen en meer lang.

Komt de visch, nadat de giftige wortels in de rivier zijn uitgegooid, bedwelmd boven, dan springt onder algemeene vreugde jong en oud van beiderlei seksen te water, en een ieder grijpt en vangt wat hij kan, veelal gewapend met een korf of wan waarmede men de bedwelmde visch opschept.

De buit wordt onder de deelnemers gelijkelijk verdeeld; ook wel is ieders buit datgene wat hij (zij) zelf aan visch heeft kunnen bemachtigen.

Iemand mag geen visch komen vangen in het rivierdeel (*topong*) van een andere doesoen of nederzetting, zoo hem dit te voren door de gezamenlijke deelnemers van het dorp niet vergund is.

Op de bijeenkomst, voordat het *noebo* begint, mag dichtbij de rivier niet hard geschreeuwd worden of „*poekoel banir*", opdat de visch niet verschrikt wordt en vlucht. De overtreder hiervan wordt gestraft met drie rijksdaalders boete aan de hoofden (rechters) te voldoen en tien rijksdaalders boete (schadevergoeding) voor de aan-

klagers, d.w.z. te verdeelen onder de lieden van de „*topong*", die hem aangeklaagd hebben, terwijl de overtreder van de deelname aan het „noebo" wordt uitgesloten (*ditiwaskan*).

Dit „noebo" gebeurt thans nog slechts in de kleinere rivieren (in de groote rivieren is het algemeen verboden), en dan nog alleen met toestemming van het bestuur en margahoofd, daar hierop anders (volgens de Koeboes) een boete staat van drie tot zes rijksdaalders voor iederen overtreder.

De ladangbouw, het aanleggen van droge rijstvelden op een stuk boschgrond waarop het geboomte is omgekapt en verbrand, doch de stronken nog zijn blijven staan, vindt wel steeds meer ingang, doch is nog lang niet algemeen. Rijst wordt nog veelal van Palembangsche handelaren verkregen.

De rijstproductie is dan ook niet de hoofdzaak waarvoor een Koeboe een ladang aanlegt, doch meer het suikerriet, de pisang en de oebi, die men in groote hoeveelheden op een ladang aan en bijplant, en waarvoor men jarenlang op zoo'n ladang blijft, dikwijls zonder er ooit rijst geplant te hebben, want suikerriet, pisang en oebi bezorgt veel minder moeite dan een rijstaanplant.

De producten brengt men, evenals boschproducten en verder alles wat een Koeboe vervoert, in een *doekoeng* [1] naar huis. Deze wijze van goederen dragen heet *bĕrdoekoeng*.

Een Koeboe gaat er nooit anders op uit dan gewapend met een kapmes (*parang*) en een speer (*toembaq* [2] of *koedjoer bĕrongsong* [3]). Dit zijn zijn eenige wapens.

Het kapmes doet zoowat bij alles dienst, n.l. bij houthakken,

[1] Een doekoeng is een soort van open, platte en langwerpig-vierkante mand, waarin men goederen bergt, en die men met het grondvlak tegen den rug draagt, terwijl het geheel door touwwerk over de schouders en om het hoofd wordt opgehouden.

[2] Een toembaq is een korte speer van manslengte, waarbij een scheede (*bĕrangko*) hoort. De toembaq wordt in het midden vastgehouden en met één hand geworpen.

[3] Een koedjoer bĕrongsong, of kortweg koedjoer, is een bijna drie meter lange speer van buigzaam en moeilijk te vinden hout (*kajoe tĕpis*), waarbij geen scheede hoort. Het puntige mes, evenals bij de toembaq aan beide zijden scherp, is hier breeder en korter dan bij de toembaq.

Het uiteinde van de koedjoer wordt tegen de rechter handpalm gelegd, en de buigzame speer op bijna een meter daarvan met de linkerhand ondersteund. Men speert hiermede zijwaarts naar links.

ladangbouw, het zoeken naar boschproducten enz. enz. terwijl de beide speersoorten hoofdzakelijk gebezigd worden om daarmede wild te dooden, zoowel van nabij als op eenigen afstand.

Hier zij vermeld hoe de Koeboe op verschillende dieren jacht maakt of ze vangt. Als regel gebeurt dit middels vallen, netten, strikken en kuilen.

Olifanten (*gadjah*) vangt men in daarvoor gegraven en met dun hout en bladeren overdekte en daardoor voor den olifant onzichtbaar gemaakte diepe kuilen op den weg, welke men denkt dat een kudde zal volgen. Olifanten bezoeken ongeveer om de twee of drie maanden eenzelfde streek en volgen steeds bepaalde heuvelruggen.

Ook tapirs (*tĕnoeq*) vangt men middels kuilen.

Om een neushoorn (*badaq*) te vangen graaft men daar waar men denkt dat de neushoorn zich weldra weer vertoonen zal, op de door hem te nemen route een kromloopende en geleidelijk dieper wordende goot van ongeveer tien tot vijftien vaam lang en van ongeveer een meter breed, zoo dat men bij het begin van de goot, die gelijk is met den anderen grond, het ongeveer één vadem diepe eind van deze geleidelijk dieper wordende open gang niet kan zien. Loopt de neushoorn die gang in, en komt hij dan aan het eind vóór dien ± een vadem steilen wand te staan, dan kan hij daar niet tegen op springen, zich in die nauwe gang, waar hij als 't ware ingeklemd is, niet draaien of keeren en het dier schijnt niet het besef te hebben, dat hij door achteruit te loopen zich zelf uit zijn beklemde positie zou verlossen.

Tijgers (*matjan*, *rimau*) worden in sterke vallen gevangen. Ook om olifanten te vangen (te dooden) maakt men wel een soort van vallen, bestaande uit een aan het eene uiteinde met rottan tusschen twee woudreuzen (op den weg, die olifanten zullen volgen) opgehangen zwaren boomstam van drie à vier dM. middellijn en ± tien meter lengte, welke stam van onderen ± 4 à 5 M. van den grond in een scherpe punt uitloopt. Van het boveneind van den aldus opgehangen boomstam hangen lange rottans over den grond af, die, zoo een olifant daarop trapt of eraan trekt, maken dat de opgehangen boom losraakt en als een zware speer den olifant in den nek of rug treft. Dit toestel heet *pĕntjĕboeng*.

Wilde varkens (*babi* of *nangoei*) laten zich niet in kuilen, vallen of netten verschalken, en worden gespeerd evenals apen (*kĕro*) waarvan zeer vele soorten in de bosschen leven.

Een bijzonderheid is het vangen van *nangoei's*, een soort van

wilde varkens met zeer lange snuiten, die zeer veel in deze streken voorkomen. Ze huizen hoofdzakelijk in de uitgestrekte en onbewoonde moerassige bosschen tusschen de Lalanrivier en de zee (straat Banka). In den vruchtentijd, als de doerians, nangka's, tjĕmpĕdak, en de voortbrengselen van de ladangs rijp zijn, komen ze in troepen van honderden, iedere troep met een grooten ouden nangoei (de z. g. *pangoeloe*) voorop, naar den rechteroever, waar de doesoens en tuinen zijn, oversteken, om na eenige maanden weder terug te keeren en te verdwijnen in de richting van „Batoe boeroeq" (een rotseilandje in straat Banka voor de monding van de Soengei Sembilan), zooals de Koeboes zeggen.

Gedurende dien tijd van den trek der nangoei's wachten ettelijke Koeboe's in hun prauwtjes aan den kant van de rivier die beesten op, om ze zoodoende neer te steken. Stil in 't donker zit men te wachten, en zoo'n Koeboe kan dan nijdig schelden op elke prauw die met licht op of in de prauw, voorbijkomt, daar die de nangoei's van zijn wachtpost verjaagt. Ook overdag ziet men die troepen nangoei's wel overtrekken. Vele vallen daarbij ten prooi aan krokodillen.

Allerlei soorten van herten (*kantjil*, *napoe*, *kidjang*, *mĕndjangan*) worden met opgezette netwerken gevangen of gestrikt, terwijl men de grootere soorten ook wel speert. Daarvoor posteert een Koeboe zich bij een plaats, waar herten geregeld komen drinken (*soeban*).

Krokodillen (*boeaja*) en leguanen (*bijawak*) vangt men met groote vischhaken, waaraan men een aas bevestigt, terwijl men leguanen ook wel op land nazet, en ze met een kapmes afmaakt.

Op beren (*bĕroewang*), waarvan groote soorten in het bosch voorkomen, die het tegen een tijger opnemen, maakt een Koeboe geen jacht.

Van groote vogels, zooals jaarvogels en allerlei reigerachtige soorten, haalt de Koeboe de bijna volwassen jongen uit het nest.

Verder is een algemeen geliefde bezigheid van den Koeboe het z.g. *pikat*, dat is het door een lokvogel of lokhaan vangen van allerlei boschduiven en boschhoenders. Bij het vangen van boschduiven plaatst hij zijn lokduif in een soort boom, waarin die duivensoort zich gaarne neërzet, en rondom de lokduif in den boom een een groot aantal lijmstokjes. De toevliegende duiven in aanraking komende met die lijmstokjes vallen neer en in handen van den Koeboe, die zich onder den boom geposteerd heeft.

Een lokhaan (*ajam bĕroego pikatan*) wordt in dicht bosch aan een

poot vastgebonden [1]) midden in een cirkel gevormd door een klein netwerk, waartegen de boschhaan aanvliegt en waarin hij zich verwart, als hij de lokhaan wil bevechten. De Koeboe houdt zich op een afstand van een 30 Meter van zijn lokhaan schuil.

Springt de boschhaan over het netwerkje heen om den lokhaan te bevechten, raakt niet verwart doch bespringt vrij den gebonden lokhaan, dan is dit de schuld van den lokhaan, die zijn werk niet verstaat en dan als ongeschikt voor zijn taak veelal den volgenden dag naar de braadpan verhuist, tenzij de Koeboe hem op listige wijze voor goed geld van de hand weet te doen.

Een feit is het dat door zoo'n overval van een boschhaan den lokhaan de schrik om het hart schijnt te slaan, en hij maanden achtereen voor het lokken van zijn boschconfraters weinig of niets meer voelt.

Een Koeboe weet geluiden van allerlei boschdieren merkwaardig zuiver na te bootsen, en men hoort dan ook in een Koeboedorp dikwijls iemand aanhoudend een geluid van een bepaalden vogel of anderen boschbewoner nadoen: de Koeboe onderricht dan zijn lokvogel of lokdier!

Is b.v. een vogel zoover, dat hij antwoordt als zijn baas zijn geluidt nabootst, dan wordt het onderricht in het bosch voortgezet, waarbij de Koeboe zich geleidelijk verder van zijn lokvogel verwijdert, totdat eindelijk de vogel uit eigen beweging begint te roepen. Om echter zijn vogel niet teleur te stellen, blijft de Koeboe toch tijdens het lokken zijn vogel bij tusschenpoozen antwoorden of toeroepen. Bij zoo'n lokkerij roept eigenlijk de Koeboe veelal even hard als zijn vogel, en is het door hem gemaakte geluid van dat van den vogel niet te onderscheiden.

In een Koeboedoesoen kan men de vreemdsoortigste boschbewoners vreedzaam en gemoedelijk zien samenleven met de menschelijke.

[1] Hetgeen men *tambang* noemt

HOOFDSTUK V.

Voorteekens, Pantangans en Amuletten.

1. Voorteekens.

Hieronder volgen eenige van de vele voorteekens, [1] waaraan de Koeboe hecht.

a. Een geluksvogel is de *boeroeng tambah tjoeké*, donkergekleurd, met gele veertjes aan den kop. Ontmoet iemand dezen vogel, dan wacht hem een voordeeltje, zooals de naam reeds aangeeft.

b. Een ongeluksvogel is de *boeroeng sĕdjĕrih*, klein en donker, met langen donkeren snavel. Ontmoet iemand dit vogeltje of hoort hij zijn fluiten, dan staan hem moeilijkheden te wachten [2] en zal

---

[1] Een slecht voorteeken heet *pantji*.

[2] D. i. men zal ongewenschte personen ontmoeten.

Menschen in het bosch te ontmoeten vindt een Koeboe iets zeer onaangenaams, daar hij steeds bang is dan aan een ruwe of minder gewenschte bejegening of behandeling te zullen blootstaan, wat trouwens maar al te dikwijls voorkomt van de zijde van gewone inlanders en Palembangers van de hoofdplaats tegenover Koeboes. Den schuchteren Koeboe worden dan veelal de door hem gezochte producten tegen lagen prijs afgetroeheld, zoo niet gewoonweg ontnomen. Ook om allerlei andere afzetterijen, enz., ontwijkt de Koeboe zoo mogelijk elken vreemdeling, vooral in het bosch, behalve het bestuur, waarin hij een zeer groot, zelfs kinderlijk, vertrouwen stelt. Als voorbeeld hiervan diene het volgende:

Eens werd voor mij gebracht een uitgehongerde Koeboe, die reeds ettelijke dagen niet had willen eten van verdriet en zich ergens in het bosch had neergelegd om te sterven. Toen ik hem vroeg wat de reden hiervan was, zeide hij, dat zijn huwbare dochter door een Palembanger naar Palembang was medegenomen, z.g. ter opvoeding (!), dat het kind al sedert maanden weg was en maar niet terugkwam, en hij nu niets meer om zijn leven gaf en dood wilde, want zijn vrouw kon hem nu ook niets meer schelen. Ik ried hem aan nog een maandje met de uitvoering van zijn plan te wachten, daar ik naar zijn kind zou laten zoeken. Dat beloofde hij.

Binnen een maand was het meisje gevonden en aan den vader teruggebracht. Ik moet zeggen, dat de Palembanger geen slechte keuze had in het uitzoeken van een pleegdochter!

Een tijdje daarna kwam ik in de doesoen terug, en in hun mooiste kleeren stonden vader, moeder en dochter me op te wachten en kwamen me onder allerlei dankbetuigingen tegemoet. De Koeboe zag er weer goed uit. Toen ik

hij steeds regen op reis hebben. Bij het hooren van zoo'n vogel houden de Koeboes dadelijk even op, rooken een strootje en rusten wat uit om zich lichamelijk te sterken tegen de te verwachten moeilijkheden, terwijl men allerlei geluiden maakt om den vogel uit zijn nabijheid te verjagen. Verder is het dan gewoonte een zeven- tot tiental stokjes van een paar voet lang en een polsdikte in een rij achter elkaar in eenzelfde schuine richting in den grond te planten.

c. De *boeroeng sëtjai*, iets grooter dan een musch, is een geluksvogel, en hoort men dien, dan roept de Koeboe hem toe *„moedjoer!”* („Moedjoer” is een uitroep, die men bezigt om te kennen te geven dat men geluk heeft (gehad), en die een Koeboe ook bezigt als hij ziet dat hij wild heeft gevangen in een geplaatste val of strik, of als hij visch in zijn fuik heeft gevangen).

d. De *boeroeng lang* (kiekendief), des nachts geluid gevende, is een ongeluksvogel, want dan is hij de brenger van *sindai* (*pontianak*), die het vooral gemunt heeft op zwangere vrouwen.

Dit is een slecht voorteeken (*pantji*).

e. Ook is een slecht voorteeken als een *siamang* of *oengko* (d.i. de grootere en kleinere soort van een slingeraap zonder staart, een menschaap) 's nachts zich laat hooren, want dan gaat er binnen een maand in het dorp iemand dood door bloedverlies (*ada orang mati bërdarah*) b.v. tengevolge van een verwonding (ook door een tijger), van bloeddiarrhee, of een vrouw zal bij de bevalling doodbloeden enz.

f. Als een *boeroeng pipit* (een soort priet) 's avonds een huis invliegt, dan moeten de bewoners op hun hoede zijn, daar binnen een uur een tijger rondom het huis zal sluipen, en op de bewoners loeren.

Hetzelfde bericht brengt de *boeroeng pialing* (een soort *„bètèt”* met korten staart) als hij 's avonds een huis binnenvliegt.

hem vroeg of hij nu nog dood wilde, zeide hij lachende: „neen, nu niet meer”.

Daarop vroeg hij mij, wat hij nu met zijn dochter doen moest, want eigenlijk was dat meisje nu voor mij bestemd. Ik bedankte voor de eer. Maar dan was er een rijke Palembanger, die haar wilde trouwen, en de ouders wilden hun dochter liever niet missen, en het meisje wilde ook niet terug naar Palembang. Mij werd nu gevraagd wat te doen, want eigenlijk had ik nu rechten op hun dochter. Ik ried ze aan een flinken, stevigen en goeden Koeboejongen voor haar als man te zoeken, dan bleef hun dochter bij hen, en hadden ze kans op een mooi en flink nageslacht. Een gelijktijdig langgerekt „ija”, alsof hun een licht opging, werd door vader en moeder geuit, en aldus gebeurde.

g. De *boeroeng moerih* (de „*kërtjitja*”), tegen den avond in de buurt van iemands woning fluitende, brengt gasten en spijzen.

h. Komt iemand, in het bosch er op uitgaande om boschproducten te zoeken, een slang tegen, die voor hem dwars over den weg, of het boschpad, of de door den Koeboe te volgen richting, van rechts naar links oversteekt, dan is dit een goed voorteeken, dat hij noemt *radja bërdjalan mëndapat oentoeng* (de vorst is op reis, aan het wandelen, (dus) we krijgen geluk, ons staan geschenken, voordeelen te wachten).

Steekt een slang van links naar rechts den weg over, dan is dit een slecht voorteeken, en keert men dadelijk terug, waarbij men zegt: *pisako këloear tida bërmoesoeh* (het wapen is medegebracht, uit de scheede, maar er is geen vijand om hem te bevechten: d.w.z. onze werktuigen of wapens zullen niets onderhanden krijgen, geen boom zullen we ontmoeten, waarvan boschproducten te halen zijn).

Het is onverschillig, welke soort slang naar links of naar rechts den weg oversteekt.

2. Pantangans.

Pantangan heet alles wat niet gedaan, gezien of uitgesproken mag worden, omdat het onheilen bezorgt, dan wel omdat het onbeschoft of ongemanierd is. Zoo zijn de onder „Rechtswezen” genoemde gevallen *p* en *q* pantangan.

a. Pantangan is het als een zwangere vrouw of een klein kind een lijk ziet, want dan zal het aanstaande kind of het kleine kind getroffen worden door de ziekte *nj ladang bangkai*, d.i. het plat liggen als een lijk, wat men zegt van iemand, die niet kan zitten of gaan, doch steeds lang uit, plat moet liggen.

Eerst als een kind de woorden „*bangkar bangkai*” goed kan uitspreken, zal het zien van een lijk niet meer schaden.

b. Pantangan is het als een man met of in de buurt van een vrouw sprekende het woord „*siamang*” of „*oengko*” gebruikt, daar deze apen de vrouwen heel wat onheilen kunnen bezorgen, zooals: tijdens een bevalling laten doodbloeden, haar kinderen ter wereld doen brengen welke op die apen gelijken; enz.

Uit iemand tegen een vrouw sprekende het woord „*siamang*” of „*oengko*”, wat door niet-Koeboes licht gebeuren kan als men in het bosch zoo'n aap hoort of gehoord heeft, dan gebeurt het dikwijls, dat zoo'n vrouw een flauwte krijgt van schrik, of het op

haar zenuwen krijgt van angst, of als een dolle te keer gaat, uit welken toestand zij eerst herstelt na urenlange bezweringen, *djampi* [2] en andere doekoen-werking.

Dit komt vooral veel voor bij de Bahar- en Kandang-Koeboes.

Om nu zulke pantangan-dieren niet bij name behoeven te noemen, duidt men, over zoo'n aap sprekende, tegen of in het bijzijn van een vrouw, hem aan met *laoeq* [1] *pantangan*.

c. bidai tirkorap (het wiebelend voorhangsel) heet de pantangan als men zijn huis bouwt op een heuvel, vlak aan de helling, met het front naar de rivier of ravijn. Zoo'n woning kan volgens een Koeboe nooit goed vast staan, en bezorgt daarom den bewoners allerlei onaangenaamheden en onheilen.

d. Pĕmatang tindjan koeboer (op den uitkijk staan om zich zelf een graf te delven) heet de pantangan, als men een huis bouwt midden of boven op den rug van een "*pĕmatang*" (heuvelbrug) [2], want dit bezorgt den bewoner allerlei ziekten, ongelukken en kwade geesten, daar het midden van zoo'n heuvelbrug steeds de weg is die door tijgers, olifanten en kwade geesten wordt uitgekozen, en deze den grond daar reeds "*panas*" (ongeluk aanbrengend, onvoorspoedig) gemaakt hebben.

e. Poelau karam [1] (eiland, dat voorbestemd is te verdwijnen, weggevaagd te worden, n.l. door den stroom van de rivier) heet de pantangan, die iemand ziekten en onheilen bezorgt, als hij een woning bouwt op een eiland (in de rivier).

Op een eiland aanplantingen te hebben wordt niet als pantangan beschouwd.

f. Boeaja mangap (de krokodil met de gapenden, wijd opengesperden muil) heet de pantangan, als men een woning bouwt of in een huis blijft wonen, waar dicht in de buurt door het kappen of door den wind een boom is omgevallen, waarvan de stam is gescheurd, dus niet geheel afgeknapt, en waarvan nog een afgescheurd stuk stam, eenigszins overhangend, is blijven staan.

h. Pantangan *lijang* heet de pantangan, als men zijn woning bouwt of in een huis blijft wonen, waar vóór het front een of meer gaten in den grond zijn, waardoor een ondergrondsch stroompje

[1] Laoeq is het algemeene woord voor vleeschtoespijs bij de rijst, evenals „*kan*", waarmede men visch, kip, vleesch, beest, enz. bedoelt.

[2] Een zeer lange pematang, die niet door rivieren wordt doorsneden heet *bakal*.

zichtbaar is. Dit verwekt opzwellingen van het lichaam, die den dood ten gevolge hebben.

3. Amuletten.

Deze heeft men bij de Koeboes zeer vele, die op allerlei wijzen gebruikt worden en tegen allerlei kwalen en onheilen als voorbehoedmiddel moeten dienst doen. Ieder heeft zoo zijn eigen amulet, veelal bestaande uit een stukje hout, steen of ijzer van merkwaardigen vorm of dat er nog al mooi uitziet, waaraan veelal naar de persoonlijke bijgeloovigheid van den houder een bepaalde kracht wordt toegeschreven.

Een amulet (*djimat*) heet bij den Koeboe *bĕbĕsĕl.*

Om een vrouw op iemand verliefd te doen worden wordt veel gebezigd een mengsel van klapperolie met benzoë of een welriekende harssoort, en ook zeer dikwijls olifanten-sperma. Dit wordt, veelal door een oude vrouw, die als tusschenpersoon fungeert, aan de te bewerken vrouw toegediend door er haar voorhoofd of andere lichaamsdeelen mede te bestrijken, of haar aan te manen dit te bewaren of bij zich te dragen, terwijl dan door allerlei geheimzinnige uitlatingen de nieuwsgierigheid en het verlangen van de te bewerken persoon geleidelijk meer wordt opgewekt. Op dergelijke wijze iemand bewerken of betooveren heet *taroh hikmat.*

Een algemeen gebezigde amulet is het stukje afgestorven navelstreng van een pasgeboren kind, dat men als onheilen afwerend middel, omwikkeld in doek of boomschors, veel bij zich draagt, of het kind van wie het afkomstig is om den hals laat dragen, doch dat ook wel aan fijne stukjes wordt gehakt en in rijst gekookt, waarop dan de gezamenlijke familieleden onthaald worden, opdat de familie steeds voorspoed hebbe, eensgezind blijve, en onder de leden ervan nooit twist ontsta.

Een zeer veel voorkomende amulet is ook de *gigi njaroe*, een veelal bruinachtige steen, waarvan men steenen slijpt voor vingerringen, en die als sterk afwerend middel dienen tegen ongelukken, en vooral ook tegen den bliksem.

De Koeboe zegt dat de bliksem het rijpaard is van den kwaden geest, *njaroe* geheeten, die er ongeveer moet uitzien als een beer met zeer lange slagtanden. Zeggen wij, dat iemand of iets door den bliksem getroffen is, dan zegt een Koeboe, dat zoo iemand of iets aangeraakt, getroffen is door njaroe, want de bliksem doet niemand

kwaad, wel de brullende njaroe, die dikwijls hier en daar tanden achterlaat, zooals in pisangstammen of in holle stammen van getah- of damar-gevende boomen. Vindt men in zoo'n stam een langwerpigen steen, ongeveer van de lengte en omvang van een vinger, waaruit men vuur kan slaan, dan is dat een achtergebleven tand van njaroe.

De steenen van de "*gigi njaroe*" geslepen, dienen o. a. ook om geen last te hebben van radja Brail, d. i. de kwade geest, die in iemands binnenste (*djantoeng hati*) huist, en die iemand boos doet worden en opspelen.

HOOFDSTUK VI.

Huwelijk.

Wenscht een jonggezel (*boedjang*) of een weduwnaar (*doedo*) te gaan trouwen met een maagd (*gadis*) of weduwe (*rando*), dan gaat de vader van den trouwlustigen man *bĕrasan* (van gevoelen wisselen, poolshoogte nemen) met den vader van het meisje of de weduwe. [1]

Stemt de vader toe, dan verzoekt hij een *rindoe kĕpèngin* [2] (liefdespand) d. i. een of ander voorwerp, waarvan de waarde niet meer mag bedragen dan f 25. Zoo'n „rindoe kĕpèngin" wordt steeds geacht 5 rijksdaalders waard te zijn, ook al zou de prijs slechts eenige centen bedragen. Volgens de gewoonte mag een goed van meer dan f 25 waarde (b. v. een huis) niet meer als „rindoe kĕpèngin" gegeven of aangenomen worden: dat staat onbehoorlijk en, voor den ontvanger, inhalig.

Als „rindoe kĕpèngin" wordt door den vader van de uit te huwelijken dochter b. v. gevraagd:

1°. een *ajam bĕroego pikatan*, d. i. een kleine lokhaan dien men bezigt om boschhoenders te vangen;

2°. een *adjing jang maoe*, d. i. een hond die leguanen, wilde varkens, napoe's (een soort dwerghert), enz. weet te drijven of te vangen;

3°. een *pĕsap* of *ambat*, d. i. een handvischnet of handschepnet;

4°. een *boeroeng poejoel* (kwartel), die de kunst verstaat om met andere kwartels te vechten;

5°. een mooi kleedingstuk of kain, enz.

Slechts één voorwerp mag als „rindoe kĕpèngin" gevraagd worden, nooit meer dan één, doch het gevraagde moet ook geleverd worden, anders gaat het voorgenomen huwelijk niet door.

Daarop gebeurt het dikwijls, dat de vader van de uit te huwelijken vrouw vraagt, of de vader van den trouwlustigen man onge-

[1] Bij gebreke van een vader geschiedt dit door een broer of oom of anderen naasten mannelijken bloedverwant

[2] Rindoe = kepèngin = veel houden van, zijn zinnen gezet hebben op, smachtend verlangen.

vraagd aanbiedt een bedrag van 8 rijksdaalders. Hiervan worden gewoonlijk slechts 4 rijksdaalders aangenomen, en 4 rijksdaalders aan den aanzoek doenden vader teruggegeven. Gebeurt dit, dan verliest de vader van de maagd of weduwe niet geheel het recht op zijn dochter na het huwelijk, en mag of moet ze (volgens de gewoonte) ook nog ten behoeve van haar eigen ouders werkzaamheden verrichten.[1] Neemt de vader van de uit te huwelijken vrouw alle 8 rijksdaalders aan, dan verliest hij daardoor alle rechten op zijn dochter, en gaat zij geheel in de familie van den man over.

Drie, vier of acht rijksdaalders heeten *pintaän*.

Zijn de wederzijdsche vaders tot hiertoe tot een accoord gekomen (*soedah pakat rasaä*), dan gaat de vader van de uit te huwelijken vrouw veelal alleen het bosch in om te *poekoel banir*, d. i. door het in een bepaald rhythmus slaan op een wortelvleugel van een levenden boom in het bosch (veelal een mĕnggris-boom) van de aanstaande gebeurtenis aan de gemeente kond doen. De dorpsbewoners dit hoorende gaan dan ook het bosch in om door hetzelfde „poekoel banir” hun instemming met het voorgenomen huwelijk te kennen te geven. Van degenen, die niet van hun instemming doen blijken zegt men, dat zij *mĕninggal tjara bari* (de gewoonte uit den goeden ouden tijd niet meer nakomen) wat wil zeggen, „het kan ze niets schelen”, of „ze trekken er zich niets van aan”, *sĕbab baiknja toeroet, djahatnja tinggal*, d. i. want in het goede of aangename doen zij mede, doch in het kwade, moeilijke of onaangename blijven ze weg, laten ze je in den steek.

Dit „mĕninggal tjara bari” gebeurt b. v. door familieleden, waarmede men in onmin leeft, of door een mede-candidaat naar de hand van het meisje.

Niettegenstaande dat, gaat het voorgenomen huwelijk toch door, en is het „poekoel banir” thans meer een wijze van oproeping en uitnoodiging van gasten geworden.

Na het „poekoel banir” keert de vader van de uit te huwelijken vrouw naar huis terug, waarop dan tevens de aanstaande echtgenoot en zijn familie-leden zich vereenigen in het huis van de bruid. Bruid en bruidegom worden daarop beschilderd, hetgeen *ditjatjah tĕpoeng (poelih)* heet, terwijl deze heele ceremonie kortweg heet

[1] Het is dan ook de gewoonte, dat de jonggetrouwden het ééne jaar bij *haar* ouders inwonen en de ladang helpen bewerken, enz... en het andere jaar bij de *zijne*. Eerst als de ouders overleden zijn, bouwen ze zich een eigen woning.

bĕrtĕpoeng; met wit rijstmeel wordt aan bruid en bruidegom gelijkelijk op het bloote lichaam één stip aangebracht midden op het voorhoofd, één op iederen slaap, één op iederen schouder, en één boven iederen borsttepel.

De bruid draagt een kain, kĕmbĕn (slendang) en een baadje, het haar plat-breed uitgevouwen tegen het achterhoofd (*bĕrsanggoel*), terwijl ze groote oorknoppen (*soebang*) van goud of zilver of imitatie daarvan (van *gaboes*) in de ooren heeft. Behalve soms een paar bloemen in het haar, en het tegenwoordig steeds meer in zwang komen van het roodverven van de nagels, draagt zij verder geen opschik of versierselen.

De bruidegom draagt een baadje, geopend, om de meelstippen zichtbaar te laten, [1] een hoofddoek, een kain en een korte broek onder de kain. [2]

Daarop zetten bruid en bruidegom zich naast elkaar, het meisje rechts van haar aanstaanden man, terwijl een ieder een tegenovergestelden kant uitziet. Vóór de bruid plaatst zich de moeder van den bruidegom en vóór den bruidegom plaatst zich de moeder van de bruid, [3] waarop de moeder van de bruid begint te zingen (*bĕrpantoen*):

Pisang kĕlat, pisang tĕmbatoe,
Goegoer moembang, kelapa tjina,
Soedah pĕnat tangan mĕmangkoe,
Tjaboet soebang dari tèlinga. [4]

---

[1] De bruid sluit na het „bĕrtĕpoeng" haar baadje.

[2] Vóór en na het „bĕrtĕpoeng" wordt dikwijls een sirihpruim gekauwd (*nginang*), doch dit kan ook geheel achterwege blijven, al naar believen. De bruid maakt dan een pruim voor den bruidegom en omgekeerd, die ze elkaar over en weer aangeven. De pruim bestaat uit een sirihblad, waarin wat „kapoer", „gambir" en „pinang".

[3] Bij gebreke van de moeder, de naaste getrouwde vrouwelijke bloedverwant.

[4] Pisang kĕlat = een wilde soort, bittere boschpisang die door de Koeboes na koken gegeten wordt.

Pisang tĕmbatoe = een goede soort pisang, die wordt aangeplant.

Goegoer = afvallen, onrijpe afvallen van vruchten.

(Klapa) moembang = een jonge afgevallen klapper, die nog zoo groot is als een eendenei.

Klapa tjina bestaat niet, en is hier een invoegsel voor het rijm of om het vers vol te krijgen.

Pĕnat = vermoeid.

Tangan mĕmangkoe = de verzorgende hand der ouders. Pangkoe = schoot.

Trouwt een weduwe, dan wordt deze „pantoen" achterwege gelaten, want alleen maagden dragen „soebangs".

Na dit gezang neemt de bruidegom de oorknoppen uit de ooren van zijn bruid als teeken, dat zij voortaan maagd af is, en houdt ze tot na de ceremonie bij zich. Daarna geeft hij ze aan zijn bruid (vrouw) terug, om ze te bewaren, opdat deze later bij een mogelijk te verwekken dochter weder van dienst kunnen zijn. Namaaksel (*gaboes*) wordt na de trouwplechtigheid weggeworpen.

Deze „*pantoen*" wordt beantwoord door de moeder van den bruidegom, n.l.

Roemah kětjiq, tijan sěriboe,
Roemah běsar dimakan api,
Laji kětjiq dipangkoe iboe,
Soedah běsar dipangkoe laki.

Daarop heft de bruidegom het volgende gezang aan:

naq mandi někănkán batoe,
masang djěloedjoer di soengai doewa,
naq mati pěsănkăn akoe,
èsoq těrkoeboer kita běrdoewa. [1]

waarop de bruid dit gezang beantwoordt met:

měnděsah rantau gamboet,
araq-goemaraq matahari,
tidoer sětikar sěbantal ramboet,
manakah boleh saraq lagi. [2]

Dikwijls zetten zich de vaders en familieleden ook bij de zingenden, doch veelal staan ze erbij te kijken of loopen rond.

Zijn deze vier pantoens afgehandeld, dan geeft de vader van het meisje één of meer *poesaka* [3] aan den bruidegom, en de vader van den jongen man geeft één of meer „poesaka" aan de bruid,

[1] Naq = is afkorting van „[illegible]", in de beteekenis van: als, indien, wanneer.

Djěloedjoer = kleine vischfuik.

Koeboer = onbegraven laten liggen van een lijk in het bosch.

[2] Měnděsah = ruischend geluid van een sterk stroomende beek, ook van regen door het gebladerte.

Rantau = [illegible].

Gamboet = lange los hangende wortels van boomen of struiken, welke wortels in een rivier [illegible], en het water een ruischend geluid doen geven.

Araq-goemaraq = stralen uitschieten, zooals bij een mooie opkomende of ondergaande zon.

[3] Poesaka = familiestuk, erfstuk, dikwijls als heilig beschouwd of waaraan men een of andere wondere kracht toeschrijft.

bestaande uit een parang, kris, toembaqlada, sialangboom, klapperboom, enz., waarvan het aanwezige publiek getuige moet zijn.

Is dit afgeloopen, dan wordt het huwelijk als voltrokken beschouwd.

Heeft men een wild varken (*nangoei*) of kidjang of ander wild kunnen machtig worden, dan wordt er nog een „*sĕdĕkah*" aangericht, waarbij wilde pisangbladeren als borden dienst doen: doch heeft men niets, dan is hiermede de plechtigheid afgeloopen.[1]

De eerste huwelijksnacht wordt doorgebracht in de woning van de ouders van de bruid, alleen niet als haar vader voor haar de bovenbedoelde acht rijksdaalders in totaal heeft geaccepteerd, daarmede dus voorgoed van zijn dochter afstand gedaan heeft, en zij derhalve overgaat in de familie van haar man, bij wiens ouders in dat geval ook de eerste huwelijksnacht moet worden gepasseerd.

Deze geheele huwelijksvoorstelling is in één dag afgeloopen. Het is nog nooit voorgekomen, dat een vader of jongeling of bruid zich vóór de huwelijksvoltrekking en na het geven van de „rindoe kĕpèngin" bedenkt of van zinnen verandert. (Dit mag ook niet volgens de adat, evenmin als b.v. het teruggeven van de „rindoe-kĕpèngin"). Een groote waarborg hiertegen is dan ook dat alles zoo vlug van stapel loopt, en dat men weer zeer gemakkelijk van elkaar af kan.

Een man mag op zijn hoogst twee vrouwen hebben, die dan ieder haar eigen woning moeten hebben, een eigen ladang, enz., dus alles in tweevoud.

Zijn twee vrouwen met eenzelfden man getrouwd dan is de ééne vrouw de *madoe* van de andere vrouw.[2]

Iemand die twee vrouwen heeft, moet zijn beide vrouwen gelijkelijk behandelen, en haar beurtelings met een bezoek van een gelijk aantal nachten vereeren. Brengt hij b.v. bij de eene vrouw drie nachten door dan moet hij daarop drie nachten bij de andere vrouw slapen. Trouwt iemand met een tweede vrouw en blijft hij

[1] Bij de Koeboes van de Beloe Bĕtang Hari Lĕko en van de Soengei Dangkoe komt het „poekoel banir" en het zingen van „pentoens" niet meer (nog niet ?) voor.

De conservatieve Koeboes van Daboek en Gresik huwen nog veel zonder formaliteiten („*sĕperti kambing*!" zooals Koeboes uit die doesoens mij meermalen heel gemoedelijk verklaarden), ongeveer zooals beschreven is in meergenoemde Bijdrage over de Ridan Koeboes. Ook gebeurt hier wel, dat de oudste der wederzijdsche familieleden de aanstaande echtgenooten met neuzen en voorhoofd even tegen elkaar drukt, waarna het huwelijk is voltrokken.

[2] *Madoe* = honig; mede-echtgenoote. T.a.v. elkaar zijn twee vrouwen van één man *bĕrmadoe*.

daar b.v. een week bij, dan moet hij daarop een gelijken tijd bij de eerste vrouw doorbrengen.

Een man zoekt zich veelal eerst een tweede vrouw als hij bij de eerste geen kinderen heeft.

Het behoeft geen betoog, dat zoo spoedig mogelijk getrouwd wordt, èn uit natuurdrift [1], èn uit winstbejag, èn ook om ongelukjes en tegenvallers te voorkomen.

Kan een jongeling reeds boomen omkappen (*tĕbang*) dan geldt dit als het teeken, dat hij zijn kost kan verdienen, in zijn eigen onderhoud kan voorzien, daar een Koeboe hoofdzakelijk in zijn onderhoud voorziet daar het kappen van allerlei gom- en harsgevende boomen, waarvan hij het verzamelde product verkoopt, en door het aanleggen van ladangs.

Zoo hij nog niet in staat is tot *tĕbang pohon* dan *ija bĕlom bisa menghidoepi* (kan hij nog niet in het levensonderhoud van vrouw en kind voorzien).

Bij een vrouw geldt als criterium het reeds behoorlijk kunnen vlechten van matjes en korven (*anjam tikar* (*dan*) *bakoel*), en veelal ook, evenals bij de Mohamedaansche inlanders, dat de gaten in de oorlellen reeds tot een dergelijke grootte zijn bewerkt, dat ze *soebang* (groote oorknoppen, waarvan de steel door de oorlel een omvang heeft van een kwartje, soms meer) in haar ooren kan dragen.

Hoewel zoowel jongens als meisjes reeds op bijzonder jeugdigen leeftijd zich de kundigheden weten eigen te maken, die als huwelijkscriteria gelden, zijn er toch bij wie het liefdesvlammetje nog ontijdig vroeger opkomt. Bij Koeboe-jongelingen schijnt dit zeer zelden voor te komen [2], daar zij weten, dat hoofdzakelijk op hen de lasten en gevolgen van hun daad neerkomen, doch onder de Koeboe-meisjes komt dit nog al eens voor, waarbij men haar dan de volgende pantoen toedicht:

tiq-tiq oedang di-api,
angkoel [2] dalam prahoe,
kĕtjiq [2] hendaq bĕrlaki,
anjam tikar (bakoel) bĕlom tahoe! [3]

---

[1] Het uitoefenen van de echtelijke gemeenschap heet het *bĕdjimaq* of *bĕrkĕlan*, welk laatste woord thans grof klinkt.

[2] Als uitingen van verliefdheid van minnepersonen, ziet men wel dat zij op groote boomen in de buurt van de dorpen een mannenfiguur levensgroot insnijden. Wie zoo iets kan, gaat bij de Koeboe-schoonen door voor een krachtig persoon, die in mannelijke flinkheid nog zal toenemen, evenals, in grootte en forschheid, de gesneden figuur door het groeien van den boom.

[3] Tiq-tiq is een klanknabootsend geluid.

Angkoel = krom uitgesneden houtje om de kadjang, die de prauw overdekt, te steunen.

Vooral de Koeboe-moeders zijn hiervan de schuld, daar zij haar toch reeds vroegrijpe dochters door allerlei manipulaties nog ontijdig vroeger voor het huwelijk geschikt weten te maken, wat niet weinig de hysterie dier meisjes aanwakkert, die dan veelal van het middel onder „Rechtswezen" sub *f* (*njĕram*) bedoeld, gebruik maken om met een man te kunnen samenleven, wat doorgaans niet de bedoeling dier moeders is, daar haar hierdoor de voordeelen van het gewoon uithuwelijken van haar dochter ontvallen. [1]

[1] Meermalen zag ik zulke kinderen van hoogstens 10 jaar oud, reeds getrouwd. Zelfs werd eens een z.g. echtscheidingszaak vóór mij beslist, waarbij een volwassen man ontslagen wenschte te zijn van zijn kind-vrouw, die ik op 9 à 10 jaar schatte, omdat.... hij bij haar geen voldoening kon vinden; haar geslachtsorgaan was door haar moeder te veel bewerkt!

HOOFDSTUK VII.

Echtscheiding.

Men kent bij de Koeboes drie gevallen waardoor een huwelijk ontbonden kan worden, n.l.

a. echtscheiding met onderling goedvinden (*pĕqat sama soeka*).

b. echtscheiding tengevolge van een vervloeking of verstooting (*tĕrdjoen bolos*).

c. echtscheiding, omdat een getrouwde vrouw langer dan drie maanden achtereen haar man heeft verlaten (*mĕlarikan orang lain poenja bini*).

a. Als man en vrouw het samen niet meer kunnen vinden, of om welke reden dan ook het beter achten de samenleving niet langer te doen voortbestaan, en met onderling goedvinden een echtscheiding volgt (pĕqat sama soeka) dan worden de goederen en kinderen onderling gelijkelijk verdeeld, ieder gaat zijns weegs, en kan weder dadelijk een ander huwelijk aangaan, de vrouw zelfs al is ze nog zwanger. Man en vrouw zijn echter verplicht van deze echtscheiding kennis te geven aan de hoofden (vroeger aan de oudsten).

Is er slechts één kind, dan gebeurt het veelal dat het kind de ééne maand (of een paar maanden) bij den vader blijft, daarop een gelijken tijd bij de moeder, enz. Is er een oneven aantal kinderen dan speelt na de verdeeling der kinderen het overgebleven ééne kind die rol.

Zijn er tijdens zoo'n verdeeling van kinderen bij echtscheiding met onderling goedvinden zuigelingen, dan blijven die altijd bij de moeder, wat echter niet wegneemt, dat die kinderen als ze grooter geworden zijn, ook desverlangd den vader kunnen volgen.

b. Evengoed als een man zijn vrouw kan vervloeken of verstooten, kan een vrouw haar man treffen door de tĕrdjoen bolos, [1] als zich één der volgende gevallen voordoet:

[1] Tĕrdjoen bolos = het doen nedervallen van de vergelding = balas.

1. *bĕrdosah*, d.i. het misdadige feit van overspel (*bĕrlaki didalam bĕrlaki*) waarbij de overspelige man gestraft wordt met 12 rijksdaalders boete voor de hoofden (rechters) en 20 rijksdaalders *tansoeko* [1] (= vergoeding voor geleden schade of aangedane beleediging) voor den beleedigden echtgenoot der overspelige vrouw.

Deze veroordeeling heet *hoekoem pati.*

2. *pĕrsonah*, d.i. het misdadige feit van laster. [2] Wie lasterlijke of vuile praatjes rondstrooit, zonder ze te kunnen bewijzen wordt gestraft met 12 rijksdaalders boete aan de hoofden (rechters) en 10 rijksdaalders „tansoeko" aan de beleedigde partij te betalen.

Deze veroordeeling heet *hoekoem pĕrsonah.* [3]

3. *pĕrosah*, d.i. het strafbare feit van kleptomanie. [4] Hiervoor veroordeeld heet *dihoekoem pĕrosah.*

4. *pĕmaling*, d.i. het strafbare feit van stelen, dus diefstal, b.v. van kippen, enz.

5. *pĕmbosah*, d.i. het laakbare feit van goederen en levensmiddelen ten eigen behoeve te koopen en te verbruiken zonder zijn (haar) wederhelft hiervan deelgenoot(e) te maken b.v. het koopen en zelf opeten van kippen, vruchten, enz., zonder dat de mede-echtgenoot(e) hiervan iets meekrijgt.

6. *mantjal*, d. i. het laakbare feit van zijn (haar) echtgenoot(e) zonder reden te ontloopen of te ontvluchten of te veronachtzamen door zelf een ander heenkomen te zoeken, b.v. van een vrouw, die zonder reden haar man verlaat, en naar haar eigen ouders terugloopt, zonder zich iets van haar man aan te trekken.

Wordt de man in den steek gelaten dan zegt men *mantjal laki*, anders *mantjal bini.*

Het getroffen worden door de „tĕrdjoen bolos" d.w.z. de vervloeking van zijn (haar) mede-echtgenoot(e) moet steeds gebeuren met medeweten van of bekendmaking aan de hoofden.

Vervloekt een man om een der bovengenoemde gevallen zijn vrouw dan zijn alle goederen en kinderen voor den man, en de vrouw krijgt niets. [5] Kinderen, die dan de moeder willen volgen, kunnen

[1] Tan-soeko = *tanda soeka.*

[2] Laster = pĕrsonah, *pitnah*

[3] Daar personah = personah pati = setengah pati, kan men ook i. p. v. „dihoekoem pĕrsonah" zeggen: „*dihoekoem pĕrsonah pati*" of „*dihoekoem stĕngah pati*".

[4] Kleptomanie = pĕrosah of *penggĕntip*

[5] Het idee, dat degene, die vervloekt wordt *kĕna tĕrdjoen bolos* op niets meer recht heeft en niets medekrijgt, gaat zoover, dat ik eens zag, dat een

gedwongen worden naar den vader terug te keeren. Zuigelingen kunnen voorloopig bij de moeder blijven.

Ook na de ontbinding van een huwelijk door „terdjoen bolos" kan de man zoowel als de vrouw direct weder een ander huwelijk aangaan, de vrouw zelfs al is zij in zwangeren toestand.

c. Indien iemand een andermans vrouw ontvoert (*mĕlarikan orang lain poenja bini*) dan is hij strafbaar wegens *bĕrlaki didalam bĕrlaki*, evenals de ontrouwe vrouw, die dan door haar man getroffen wordt door tĕrdjoen bolos wegens bĕrdosah.

De eigenlijke man heeft het recht den schaker, zoo hij hem binnen drie maanden aantreft, te dooden [1], zonder dat hij hiervoor vervolgd kan of mag worden, want gedurende die drie maanden is de schaker t.a.v. den beroofden man als 't ware een vogelvrij verklaarde, wat uitgedrukt wordt door: *mati tidag dibangoen*, *loeko tedag ditĕpoeng* (hem doodende behoeft geen bloedgeld betaald te worden, hem verwondende behoeven geen medicijnkosten vergoed te worden). [2]

Doodt de man in die drie maanden den schaker (of zijn voortvluchtige vrouw of beiden), dan is hij (zij of beiden) hierdoor tevens veroordeeld, wat men weergeeft met *dihoekoem njamboet*, d.w.z. „veroordeeld (gedood) wegens het overeenstemmende recht", daar hij (zij of beiden) in dien tijd wegens overspel ten doode gedoemd is (zijn).

Heeft de schaker zich met de ontrouwe vrouw drie maanden of langer aan de vervolgingen van den bedrogen echtgenoot weten te onttrekken, dan is hij daardoor van rechtswege met de geschaakte vrouw getrouwd, en mag de bedrogen echtgenoot hem noch zijn

man, die zijn ontrouwe echtgenoote op die wijze verstootte, haar meteen de sarong en het baadje van het lijf rukte en medenam. Hij gaf haar daarop niet anders dan een smalle reep doek, van de sarong afgescheurd, om dit als schaamgordel te kunnen omdoen, terwijl ze met haar loshangende haren (*boerat ramboet*) haar borsten bedekte, welke handeling volgens de hoofden geheel in den haak was. Men noemt de verstooting van de vrouw door haar man dan ook veelal *tĕrdjoen bolos*, *boerat ramboet*, terwijl de verstooting van den man door zijn vrouw kortweg terdjoen bolos heet.

[1] Dit gebeurt door den schaker te besluipen en hem met een speer in den rug te dooden (*koeljoer bĕrmĕkan dari bĕlikang*). Meermalen hoorde ik een bedrogen echtgenoot spijtig zich den goeden ouden tijd herinneren, toen deze wraakneming nog geoorloofd was, en daarbij deze uitdrukking bezigen.

[2] De Bahar-Koeboes zeggen: *mati tidag dibangoen, loeko tada bĕrpampis*, hetgeen hetzelfde beteekent.

gewezen vrouw iets meer doen. Verricht de bedrogen echtgenoot dan nog handtastelijkheden, dan worden beide partijen veroordeeld d. i. *dihoekoem bĕrtoekar* [1], daar zij van weerszijden schuld hebben, n.l. de bedrogen echtgenoot wegens dooden of verwonden, en de schaker „*dihoekoem pati*" wegens overspel. De ontrouwe vrouw wordt steeds getroffen door tĕrdjoen bolos en daaruit voortvloeiende gevolgen.

Een andere wijze van schaken, waardoor een man zijn vrouw kan verliezen, is, dat de schaker en de ontrouwe vrouw dadelijk samen naar het huis van een dipati (*pasirah*, eerste hoofd, districtshoofd) vluchten, en daar hun daad en voornemen bekennen. [2] Daar aangekomen zijn zij onschendbaar en daardoor direct getrouwd, al is de ontrouwe vrouw ook zwanger.

Hij (de schaker) wordt echter wegens overspel veroordeeld (dihoekoem pati, d. i. f 30 tot pl. m. f 50), en de vrouw wordt getroffen door tĕrdjoen bolos van haar bedrogen man. [3]

---

[1] Deze uitdrukking wordt gebezigd als b.v. bij scheldpartijen beide partijen veroordeeld worden

[2] Schaakt een man een meisje of weduwe, dan kunnen beiden naar het huis van ieder doesoenhoofd vluchten, om daarmede de dure huwelijksonkosten te voorkomen en de wederzijdsche ouders voor een „fait accompli" te stellen, evenals dit onder de Mohammedaansche doesoenlieden het geval is, en heeft de veroordeeling plaats volgens de *Oendang² Simboer Tjahaja*.

Steeds wordt alleen de schaker veroordeeld.

[3] Het is dus tengevolge van een en ander niets te verwonderen, dat een Koeboe veelal niet weet of kan gissen, wie zijn vader is (geweest).

HOOFDSTUK VIII.

Zwangerschap en Geboorte.

Het idee dat de Koeboe zich vormt van zwangerschap en bevalling kan wel als het merkwaardigste beschouwd worden van de geheele heidensche Koeboegemeenschap, want dit vormt grootendeels den grondslag van haar filosofie, eeredienst en daarmede samengaande geneeskunde, waarover later.

Is een vrouw zwanger, dan is het haar verboden (*pantangan*) een lijk, een olifant en een karbouw te zien. Ziet ze een lijk, dan zal haar kind niet kunnen loopen of zitten, doch slechts plat liggen als een lijk (*njĕladang bangkai*). Ziet zij een olifant of een karbouw dan zal dit oorzaak wezen, dat ze niet na den gewonen tijd van zwangerschap van 9 maanden plus 10 dagen bevalt, doch dat haar zwangerschap veel langer duurt, daar ook olifanten en karbouwen een langeren tijd van zwangerschap doormaken.

De vrouw mag echter in den tijd van zwangerschap alles eten, zoo ook b.v. karbouwenvleesch.

Men neemt gedurende de zwangerschap de volgende perioden aan. Bij zwangerschap tot drie maanden zegt men dat de vrucht nog "slechts water" is. Na drie maanden beweert men dat de vrucht "bloed wordt", welke vorming voortgaat tot de vijfde maand van zwangerschap en men zich de vrucht voorstelt als een klomp bloed of een bloederige massa zoo groot als de omvang van het dijbeen.. Van de vijfde maand van zwangerschap af worden de ledematen van het foetus gevormd, en noemt men deze periode *tjoekoep siput*, die voortduurt tot de zevende maand. Gedurende de zevende maand krijgt het foetus eigen leven, hoewel zijn lichaam nog klein is, welk stadium men noemt *bĕsar njawa kĕtjil badan*. De achtste maand duidt men aan met *bĕsar badan kĕtjil njawa*, terwijl men de negende maand noemt *boeloen tjoekoep*.

Een kind van zeven maanden kan in leven blijven, doch een kind van acht maanden gaat zeker dood.

Het is "pantangan", dat een vrouw bevalt in huis of in het

dorp of in een plaats, die tot verblijf van menschen dient, daar zij dan oorzaak zou zijn, dat die plaatsen door minder gewenschte geesten bezocht worden. Een Koeboevrouw bevalt dan ook nog steeds bij voorkeur in het bosch.

Voelt zij dat zij moeder zal worden, dan loopt ze vergezeld van haar man en ouders, broers en zusters het bosch in, en heeft ze te lang gewacht, zoodat ze niet meer loopen kan (*soedah njĕsaq*) dan wordt zij op een premitieven draagstoel vlug het bosch ingebracht, waar haar naaste verwanten reeds een *pĕlantar* hebben klaar gemaakt, waarop zij gaat zitten door haar man gerugsteund, terwijl aan weerszijden een vrouw de opgetrokken knieen vasthoudt, opdat deze niet naar binnen getrokken zullen worden.

Zoo'n pĕlantar of bevallingsplaats bestaat uit een vloer van naast elkaar gelegde poar-stammen van ongeveer één vadem lang en een halven vadem breed. Deze vloer ligt ruim een voet boven den beganen grond. Onder dien vloer worden kleine stokjes van *tras sĕtjang* (het binnenste van sĕtjanghout) in den grond geplant tot afwering van de *sindai* (*pontianak*), die steeds boven de bevallingsplaats zweeft om zich te vergasten aan het bloed, dat de vrouw bij de bevalling verliest, en tevens om zoo mogelijk de bevallende vrouw kwaad te doen. Uitsluitend poar-stammen mogen gebezigd worden als vloer van de pĕlantar, daar b.v. bamboe door zijn kleine harige vezels (*miang*) jeuk verwekt; gewoon rondhout door den bast onreinheid kan veroorzaken, evenals het ontschild de vrouw kan hinderen door het lijmerige vocht van het hout, enz.

Den loop van een bevalling drukt de Koeboe kortweg uit door: *toeban* (vruchtwater), *anak* (kind), *oeri* (navelstreng), *tĕmboeni* (nageboorte), *darah* (bloed).

Het vruchtwater beschouwt men als een restant van het foetus vóór de vierde maand van zwangerschap, het bloed als een restant van de vierde maand. Toeban, oeri, tĕmboeni en darah [1] worden als een soort metgezellen van het ter wereld gekomen kind beschouwd, en vooral aan de oeri en tĕmboeni schrijft men groote levenskracht toe, want ze worden als broers (zusters) van het pasgeboren kind aangemerkt, wier lichamen niet tot volkomenheid zijn gekomen, doch wier ziel en geest even normaal is als dat van het pasgeboren kind, ja zelfs direct een veel hooger stadium van ontwikkeling heeft bereikt. Oeri en tĕm-

[1] Steeds in de volgorde „oeri-tĕmboeni-toeban-darah" genoemd.

boeni [1] komen dan ook driemaal daags en drie maal 's nachts den met hen geboren mensch tot aan zijn dood bezoeken of zweven voorbij hem heen. Zij zijn de goede geesten, een soort van beschermengelen van den met hen ter wereld gebrachten en op aarde levenden mensch, dien zij zullen behoeden voor alle kwaad. Vandaar dat de Koeboe steeds aan zijn *"oeri-tĕmboeni"* denkt, voordat hij gaat slapen, gaat werken, een reis onderneemt of wat dan ook. Hen slechts te herdenken is voldoende: men behoeft ze niet aan te roepen of iets te vragen of af te smeeken. Door hen niet te herdenken zou men zichzelf berooven van hun goede zorgen.

Toeban en darah worden meer beschouwd als bewijs dat 's menschen lichaam is ontstaan uit en een maaksel is van water en bloed.

Bij de bevalling wordt een vrouw veelal ook bijgestaan door eene vrouwelijke doekoen, die *bidan* heet. Is van te voren de bidan aangezocht om bij de bevalling te helpen, dan is haar betaling slechts een dunne zilveren ring (men mag haar echter meer geven.) Wordt echter de bidan plotseling bij een bevalling geroepen (*bidan nardjoeni*) omdat het wellicht eene moeilijke bevalling is of zal worden, dus is zij niet van te voren aangezocht dan moet zij met één rijksdaalder voor haar hulp betaald worden.

Dadelijk na de bevalling worden moeder en kind met water afgewasschen, en de placenta met navelstreng dicht bij de bevallingsplaats ongeveer een voet diep in den grond begraven. Voordat men naar huis terugkeert wordt deze plek eerst *"gedjampied"*, want zoude men dit nalaten, dan zou de "oeri-tĕmboeni" in plaats van een goede geest wel eens een booze voor het pasgeboren kind kunnen worden, die uit kwaadheid over deze veronachtzaming dan het kind met allerlei kwalen zou kunnen bezoeken.

De moeder en het geheele gezelschap, dat bij de bevalling heeft geholpen versieren zich daarop met meelstippen (*bĕrtĕpoeng*). Dit gebeurt met een mes, waarvan de punt is gewikkeld in een sirihblad. Hiermede schept men het rijstmeel, veelal vermengd met een weinig citroenwater, op en brengt zich daarmede één stip aan op iedere slaap, één op iederen wang, één op iederen schouder, op het borstbeen één, en op den rug tusschen de schouderbladen één. Door deze ceremonie zuivert men zich van de onreine handeling waaraan men heeft medegewerkt. De onreinheidbezorger, het kind, wordt dan niet gereinigd, d.i. met meelstippen versierd.

[1] Dikwijls als één beschouwd. Men spreekt deze woorden steeds tezamen uit

Hierna keert het geheele gezelschap naar het dorp terug, en worden veelal moeder en kind op een eenvoudigen draagstoel huiswaarts gebracht.

Thans gebeurt het echter ook reeds veel, dat eene vrouw hare bevalling in huis of in de doesoen afwacht. Terwijl in het bosch bij eene moeilijke bevalling het *„djampi"* en uiten van bezweringen tegen kwade geesten, zooals *„sindai"*, slechts de eenige middelen zijn om hierin verbetering te brengen, worden thans bij een moeilijke bevalling in huis bovendien nog alle deuren en kisten geopend enz., evenals dit bij gewone inlanders het geval is. Bepaalde kwellingen of pijnigingen heeft een vrouw tijdens of na hare bevalling hier niet te doorstaan, evenmin bij moeilijke bevallingen, waarbij de vrouw veelal bezwijkt.

Sterft een vrouw tijdens eene bevalling, dan hebben dezelfde ceremoniën plaats als bij een gewoon sterfgeval. Sterft ze in het bosch op de *„pĕlantar"*, dan wordt ze daar *„dikoeboerkan"* en ontwijkt men die plaats (*mĕlangon*): sterft ze in de doesoen, dan wordt haar lijk, evenals dat met andere gebeurt, begraven (*dipĕndĕm*). [1]

Tusschen de drie en zeven dagen, nadat de afgebonden navelstreng bij het pasgeboren kind is afgevallen (*mopak poesat*), wordt het kind gewasschen, gereinigd, gedoopt (*dimandikan*) en krijgt het een naam (*mĕlĕkatkan nama*). Die doop geschiedt door een mannelijken doekoen, n.l. den *malim*, den dorpsgeneesheer en geestenbezweerder, die het kind op zijn linker arm naar de rivier draagt (*ambèn*). [2] De malim draagt dan een kris of *toembaqlada* op zij, en heeft in de rechterhand een korte speer van nog geen manshoogte, die hij als stok bezigt met de speerpunt naar boven. Deze speer heet *toembaq toengkat mandi*, waarvan er hoogstens één in iedere doesoen is, en die speciaal voor deze plechtigheid wordt gebruikt. Als kris kan elke kris of toembaqlada gebezigd worden. De doekoen (malim) brengt dan tevens met zich mede (of iemand brengt hem dit na) één sirihblad en één djeroekblad, die hij tezamen vasthoudt, eenige malen in het water dompelt en daarmede het kind over hoofd, gezicht en borst besprenkelt zeggende: *„miburlah kaoe tĕdalang, sĕmawan, apoi, api, goewam, sarap"*. [3] (vlucht weg gij ziekte die de

[1] Zie „Overlyden".

[2] Ambèn = gèndong.

[3] Téladang = njĕladang bangkai.
Sémawan = sawan.
Apoi = diarrhee, buikloop.
Api = api-api = hoofdschurft bij kleine kinderen.
Goewan = spruw bij kleine kinderen.
Sarap = ontsteking van de mond, n.l. aan de lippen of in de liezen.

kinderen doet platliggen als een lijk, (gij) stuipen, diarrhee, hoofdschurft, spruw (en) ontsteking van de huid). Waarop hij tevens zegt hoe het kind voortaan zal heeten.

Daarop begeeft de stoet, waarbij ook de moeder van het kind, zich weer naar huis, en wordt de plechtigheid vervolgd door het knippen van het haar van de kleine (*ditjoekoer* of *boewang ramboet tjĕmar*).[1] Ieder der aanwezigen knipt een vlokje haar van het hoofd van het kind, tot het ten slotte aan de moeder wordt teruggegeven, die het met een mes kaal scheert. Al het haar wordt in een kopje of kokertje verzameld en daarop weggeworpen, veelal in de rivier.

Is ook dit afgeloopen dan richt men een feestmaal aan tot zegen van het kind, en tevens tot lichamelijk heil van den malim, die hierdoor voor zijn moeite wordt beloond: de malim ontvangt hiervoor geen (geldelijke) betaling. Er wordt dan voor die gelegenheid ook een kip of een geit, een varken, leguaan of wat men maar krijgen kan of heeft geslacht. Indien een bidan bij de bevalling hulp heeft geboden, zit zij ook bij dit feestmaal aan.

Bij een en ander wordt steeds wierook gebrand.

Het doet er niets toe, en zal ook geen afbreuk doen aan het toekomstig heil van het kind als het op een van de slechte dagen van een maand geboren is, n.l. op den 16^{den}, 22sten of 30sten. Deze dagen zijn alleen ongunstig voor een te verrichten werk.

De Koeboe acht het over het algemeen een grooter geluk, zegen of voordeel, als hem een dochter wordt geboren, dan dat hij vader wordt van een zoon, want een dochter helpt later in het ouderlijk huis koken, waterdragen en allerlei ander werk verrichten, dus wordt een gemak voor de ouders, terwijl de uithuwelijking van een dochter voor de ouders steeds een voordeeltje is. Het aantal mannelijke Koeboes is over het algemeen grooter dan het aantal van de vrouwelijke sekse, dus een Koeboe behoeft niet bevreesd te zijn, dat hij met zijn dochter blijft zitten.

Enkele geslachten zien echter liever de geboorte van een zoon, zooals hoofden en de malim-geslachten, omdat deze hen later kan opvolgen. Hebben ze één of twee zoons, dan beginnen ook zij al spoedig om hun materieel heil te denken, en verbeiden dan steeds vuriger de geboorte van een dochter.

Als een goed teeken wordt aangemerkt een gelijk aantal jongens en meisjes te hebben, waarom het meermalen gebeurt, dat de eene

[1] D. i. geschoren of het verwijderen van de vuile, onreine haren

familie een kind aanneemt (overneemt) van de andere, om zoodoende beiden een gelijk aantal jongens en meisjes te hebben. Van het aannemen van kinderen moet steeds kennis gegeven worden aan de hoofden, waarbij dan een kip of een geit geslacht wordt.

Krijgt een vrouw geen kinderen dan neemt de man veelal eene tweede vrouw. Dit gaat bijna altijd met onderling goedvinden, waarbij de vrouw vraagt en de man belooft, dat zij niet verstooten of in zijn gunsten misdeeld zal worden.

Een vrouw die haar echtvriend met tweelingen of drielingen verblijdt, wordt niet zoo schappelijk behandeld, daar een Koeboe zich al gauw ontslaat van een wederhelft, die als een geit kinderen voortbrengt, (*bĕranak tjara kambing*) en den Koeboe verplicht tot meer arbeid om tegelijk voor zooveel kinderen te kunnen zorgen.

HOOFDSTUK IX.

Overlijden.

Denkt men, dat een zieke niet meer zal genezen, dus zal sterven, dan ontvluchten (*mĕlangon*) vrouw en kinderen en allen die bij den zieke waren, de plaats waar de stervende ligt, en loopen het bosch in, daar het in 't algemeen *pantangan* [1] is iemand te zien sterven (*poetoes njawa*) [2]. (Als een kind stervende is mogen dit slechts de ouders of de opvoeders van het kind zien, daar anderen door hun tegenwoordigheid zich allerlei ongelukken en onheilen bezorgen). Na drie dagen en drie nachten gaat dan een van de naaste mannelijke bloedverwanten, veelal een broer, zien of de zieke nog leeft. Is de zieke niet gestorven en schijnt het, dat hij weer beter zal worden, dan worden alle vluchtenden teruggeroepen om opnieuw te probeeren hem door het toedienen van medicijn, door *djampi* [2] (door bespuwen genezen) alles met behulp van den malim, te genezen.

Is hij overleden, dan gaat de onderzoeker hiervan onmiddellijk kennis geven aan de zich in 't bosch bevindende vrouw en kinderen en naaste bloedverwanten, en zegt dan tegen de vrouw van den overledene: "*Kakaq*, X *soedah mati*" (oudere zuster, X is dood) [3], waarop zij en de aanwezigen antwoorden: "*pajo* [4], *apa boleh boeat orang nanam soedah mĕntjaboet*" (och, wat is er aan te doen, wat geplant is, is verwoest), waarop de vrouw en kinderen en naaste bloedverwanten tot een luid weenen overslaan, naar huis terug keeren en onontbolsterde rijst (padi) rondom den doode en om de plaats waar de aanwezigen zich bevinden strooien, zeggende: "*inilah taboer bĕrdjalan kaoe*" (dit strooisel maakt met u de reis, d.w.z. dit strooisel zij uw eten op reis).

---

[1] Zie onder Pantangans.

[2] Niet het zien van een doode, uitgezonderd voor zwangere vrouwen en kleine kinderen.

[3] In dit formulier en in alle navolgende wordt verondersteld, dat de berichtgever jonger is dan de vrouw van den overledene X. en zij met „kakaq" wordt aangesproken.

[4] Pajo = vooruit dan maar!: daar heb je het!

Thans wordt veelal het wegloopen naar het bosch voordat iemand gestorven is reeds nagelaten, en stoort ook een vrouw er zich weinig meer aan, dat het "pantangan" is iemand te zien sterven. Wel zorgt men er nog voor, dat kleine kinderen en zwangere vrouwen vooral geen lijk zien of getuige zijn dat iemand sterft.

Daarop wordt de doode geheel in gewone doeken (kains) gewikkeld, en op een overkorfde bamboe-ladder gelegd, waarop hij grafwaarts wordt gedragen, door één persoon aan ieder einde van de ladder. Thans gaan ook vrouwen veelal mee naar het kerkhof, wat vroeger nooit gebeurde.

Het grafwaarts dragen van een lijk gebeurt in langzamen pas, daar het anders mogelijk zou zijn, dat het lijk van de ladder viel, wat *njĕrau* (ongeluk-aanbrengend) is. Ook wordt uit piéteit een lijk wel door iemand *"gĕdoekoengd"* d. i. als een klein kind op den rug gedragen.

Zonder ceremoniën wordt het lijk in een ruim één meter diepen kuil gelegd [1], opdat tijgers en wilde varkens het niet zullen opgraven en schenden. Nadat de kuil met aarde is aangevuld, legt men op het graf gekookte rijst in pisangbladeren gewikkeld, waarop men weder een gebraden kip legt. Vlak daarbij bindt men, zoo de overledene een man is, een levenden haan, en als de gestorvene een vrouw is een levende kip aan een poot vast, terwijl men den doode toeroept: *"inilah tambang birai kaoe"* (deze strekke u boven het graf tot heil), en als dit alles boven het graf is geplaatst, zegt een ieder der verzamelde menigte, die geholpen heeft aan het begraven: *"inilah nasi padjoeh kaoe, kalau kaoe hendaq makan ajam panggang, inilah laoep kaoe makan"* [2] (dit is uw rijst om van te smullen, als ge gebraden kip wenscht te eten, ziehier dan uw toespijs, kip).

Hiermede is de begrafenisplechtigheid afgeloopen. Niet al te hongerige Koeboes laten die rijst, gebraden kip en levende kip voorgoed op het graf achter. Veelal echter komt men een volgenden dag, soms al eerder, eens zien wat van dat alles nog is overgebleven, en wat dan nog niet door dierlijke woudbewoners is weggehaald, verzeilt in de magen van Koeboes.

[1] In de Bahar-streek b.v. brengt men een vloer aan op ruim een voet hoogte van den bodem van den kuil waarop pisangbladeren gelegd worden en daarop het lijk. Binnen een jaar na het begraven zijn deze verspreide graven dan kenbaar aan den ingezakten grond, daar bij het begraven de kuil gelijk met den omliggenden grond met aarde wordt opgevuld.

[2] Padjoeh = gulzig eten, smullen, zooals men zich voorstelt, dat een doode eet.

Een Koeboe-kerkhof (*tĕmpat pĕndĕm*) lijkt veel op een gewone inlandsche begraafplaats, en wordt veelal beter schoongehouden [1]. Alleen de zandhoopen op de graven zijn kleiner en dakvormig. Tegen den rijstoogst of vruchtenoogst en ook wel als de vruchtboomen in bloei staan, bezoekt men geregeld de kerkhoven, maakt de graven schoon, en legt dan bij de graven van zijn verwanten wat rijst of vruchten, de hoop uitsprekende dat de dooden zich nu behagelijk zullen voelen en zij de levenden zullen helpen aan een goeden oogst.

Na het begraven keert men huiswaarts, waar een der naaste bloedverwanten van den overledene tot de overlevende vrouw zegt: „*Kakaq, ini kaoe akoe sĕrahkan kadapa orang-toewamoe dari X soedah mati*" (oudere zuster, hierbij geef ik u terug (over) aan uw ouders, omdat X dood is), waarop de weduwe antwoordt: „*baiklah adiq akoe disĕrahkan kapada orang toewa-koe*" (het is goed jongere broeder, dat ik aan mijn ouders word teruggegeven, onder hun hoede word gesteld). [2]

Daarop herneemt de naaste mannelijke bloedverwant van den overledene, de moeder (of broeder, enz.) van de weduwe toesprekende: „*Mamaq, ini kakaq akoe sĕrahkan kapada kamoe, karĕna dari X soedah mati; kalau dia makan maboq, minoem ratjoen, atau ajoeroeq dibawah roemah orang atau kalau ija mĕlompat diprahoe orang dagang, karĕnanja ini orang sĕdang loepa lali*, (moeder, deze oudere zuster stel ik (hierbij) onder uw hoede, geef ik aan u over, want X is dood, en het is mogelijk, dat zij iets eet waarvan zij bedwelmd wordt, (of) vergif inneemt (drinkt), of zich verstopt onder het huis van een ander, of dat zij in een prauw van een (vreemden) handelaar springt, want zij is thans niet (geheel) toerekenbaar), waarmede de spreker te kennen wil geven, dat hij na dit moment niet meer in staat (verantwoordelijk kan gesteld worden) voor de handelingen van de weduwe. Het antwoord van de(n) persoon aan wiens (wier) hoede de weduwe wordt toevertrouwd luidt: „*ija anakkoe, baiklah itoe, karana lakinja soedah mati*" (ja kind, het is goed zoo, want haar man is dood).

Daarop wordt aan de weduwe gevraagd, door de(n) persoon aan wiens (wier) hoede zij is toevertrouwd en ook door haar naaste

[1] Begraaft men echter nog niet op één bepaalde plaats, dan worden de graven nog weinig schoongehouden.

[2] Heeft de weduwe geen ouders meer, dan wordt zij aan haar (oudsten) broer teruggegeven.

bloedverwanten: *"kamana kasoekaän-moe, apa henday mĕlangon atau henday ditamput orang jang ramai"* (wat wilt gij nu, deze plaats ontvluchten en het bosch in gaan, of blijven op de (deze) plaats, waar drukte van menschen is). Veelal geeft de weduwe haar wensch te kennen om in het bosch alle drukte te ontwijken (*mĕlangon*) en daar rond te dolen, of in het bosch te verblijven op een eenzame plaats op een heuvelrug (*pĕmatang*) waar veel vogels zijn, of waar in de buurt een vischrijk watertje is. Wenscht zij dit, dan wordt zij veelal vergezeld door haar ouders of een broer of zuster, en wordt eenig voedsel, zooals rijst, pisang en suikerriet, medegenomen. Eerst na drie maanden keert de treurende weduwe op bewoonde plaatsen terug. [1]

Na drie maanden mag de overlevende vrouw (of man) weder met een ander in het huwelijk treden, de vrouw zelfs al is ze dan nog zwanger van haar overleden echtgenoot.

Wordt een man of vrouw echter weduwnaar of weduwe, en trouwt hij (zij) binnen drie maanden nadat de mede-echtgenoot(e) is overleden, dan wordt hij (zij) veroordeeld tot de betaling van f 80 *"bangoen"* aan de bloedverwanten van den nog geen drie maanden geleden overleden echtgenoot(e), daar de overlevende echtgenoot(e) dan rechtens verdacht wordt [2], zijn (haar) overleden echtgenoot(e) uit winstbejag of uit overspelige liefde te hebben vergeven of behekst [3].

Om zich dus niet aan verleiding bloot te stellen, en de kans te loopen met f 80 "bangoen" beboet te worden, doet daarom een "treurende" weduwnaar of weduwe steeds het best, die drie maanden in de eenzaamheid (het bosch) door te brengen.

Hierboven werd beschreven het sterven van een huisvader, omdat hierbij de meeste formaliteiten zich voordoen. Bij andere sterfgevallen worden al naar de omstandigheden eenige der bovengenoemde formaliteiten weggelaten.

Het begraven van lijken komt nog niet algemeen voor. Koeboes, die in het bosch verblijf houden of zich daar tijdelijk ophouden,

---

[1] Over het algemeen hebben de doesoen-Koeboes thans nog de gewoonte om als iemand uit hun familie gestorven is, voor eenigen tijd te gaan „melangon". De kortste termijn van dit verlaten van de plaats, waar iemand gestorven is, en zich in het bosch schuil houden, is drie dagen, b.v. voor een verren bloedverwant of een kind waaraan men minder gehecht was.

[2] *Kĕna toehma*. (Toehma = ongeveer *sangka* = verdenken, verdenking, kwaad vermoeden.

[3] Van iemand, die behekst is, zegt men *didagoey* of *dibĕroenang*

begraven nog dikwijls de lijken niet, en gaan „mĕlangon", zooals beschreven is in meergenoemde Bijdrage over de Ridan Koeboes.

Het begraven zooals hierboven vermeld heet *pĕndĕm* (= *pondom*). Laat men een lijk liggen op de plaats waar iemand gestorven is, ook veelal door het eerst te leggen in een gesloten hutje op stijlen in het bosch, waaronder men dan een vuur aanlegt in de hoop, dat het hutje met zijn inhoud verbrandt, dan noemt men dit *dikoeboer*, waarop men het lijk zoo spoedig en zoover mogelijk ontvlucht (mĕlangon).

Een andere wijze van begraven heet *dipasar*, waarbij het lijk in zittende houding tegen en in een hollen boom wordt gezet, terwijl men aan de open zijde een hekwerkje maakt van stevige rondhouten, waarna men deze plaats eveneens ontvlucht. [1]

Dit „dikoeboer" en „dipasar" en het daarmede gepaard gaande „mĕlangon" komt nog dikwijls voor bij epidemieën, of als op één dag meerdere personen sterven en ook als Koeboes zich in het bosch bevinden voor het zoeken naar boschprodukten, dan wel door een langdurig verblijf in het bosch of op hun ladang zich weder geruimen tijd aan de doesoen-gemeenschap hebben onttrokken, en zij weer hun oude gewoonten beginnen aan te nemen.

[1] Op een tocht in de buurt van de verlaten doesoen Ikan Lèbar, vond ik in een hollen boom nog de restanten van een dergelijke begraafplaats

HOOFDSTUK X.

Erfrecht.

Het erfrecht is zeer eenvoudig, trouwens bij een Koeboe valt over 't algemeen weinig meer te erven dan wat kleedingstukken, eenig huisraad en enkele vruchtboomen.

Bij overlijden van een man of vrouw vervallen de bezittingen aan de kinderen en overlevende vrouw of man.

Overlijdt een man kinderloos, alleen een weduwe nalatende, dan vervallen de goederen aan de broers en zusters van den overleden man, terwijl deze aan de achtergebleven vrouw zooveel van den boedel toebedeelen als hun goeddunkt. Dit houdt verband met den regel dat een vrouw na den dood van haar man aan haar ouders of familieleden wordt teruggegeven, die dan ook voor haar moeten zorgen. (Zie „Overlijden").

Overlijdt een vrouw kinderloos, dan vervalt de geheele echtelijke boedel aan haar man.

Overlijdt iemand zonder vrouw (of man) of kinderen na te laten. dan vervallen zijn (haar) goederen aan zijn (haar) ouders, en bij ontstentenis daarvan aan zijn (haar) broers en zusters.

Mannelijke en vrouwelijke erfgenamen deelen gelijkelijk op.

Echter volgt men thans in dezen steeds meer de *Oendang² Simboer Tjahaja.*

Zie verder onder „Rechtswezen" sub *r.*

HOOFDSTUK XI.

De Malim en het bĕrmalim.[1]

A. De dorpsheelmeester en geestenbezweerder, en zijn hoogere wetenschap. In overoude tijden, toen de Koeboes nog te Oeloe Kĕpajang verzameld waren, leefde daar in de buurt een echtpaar, waarvan de man malim Koejoeq[2] en de vrouw Rĕbijah heette, welk echtpaar een jongen hond had, die onder hun hut (pondok) zijn verblijfplaats had. Op zekeren dag zag malim Koejoeq, toen hij zijn hut uitging, dat zijn jonge hond dood onder de pondok lag. Dadelijk liet hij zijn vrouw Rĕbijah een ontloken melati-bloem zoeken. De melati werd in een schoon wit kopje gelegd,[3] gevuld met helder koud water. Vervolgens werd een waskaars (*dijan*) aan het kopje bevestigd (geplakt), aangestoken, en zóó vastgehouden dat het schijnsel van de vlam in het kopje waarop de melati bloem dreef, te zien was (weerkaatste). Malim Koejoeq nam daarop het kopje in zijn linkerhand, en begaf zich met zijn vrouw naar de plaats waar het lijk van zijn hond lag. Drie malen deden man en vrouw een plechtige ommegang (*bĕrĕntak*)[4] om hun hut, waarop het kopje met inhoud en brandende kaars op den kop van den dooden hond werd gezet, waardoor deze opeens weer levend werd. Welke bezweringen hierbij werden verricht of uitgesproken is

[1] Het ligt voor de hand, dat het hier vermelde niet uitsluitend betrekking heeft op „onvermengde" Koeboes: vele Maleische en Arabische woorden wijzen duidelijk op vreemde invloeden.

Het medegedeelde geldt, in hoofdzaak, voor alle streken waar dergelijke malims nog gevonden worden; de uitvoerigheid der mededeelingen zal vergelijkende studien vergemakkelijken.

De vertalingen zijn wellicht niet altijd volkomen juist, doch geven de bedoeling vermoedelijk voldoende terug: blijkbaar heeft de Schrijver zich veel moeite gegeven om deze te doorgronden. RED.

[2] Koejoeq = jonge hond.

Malim koejoeq = hondenkenner, geleerde op het gebied van honden.

Rĕbijah = rĕbija = roebija = vrome, godsdienstige vrouw.

[3] Die men daar toen reeds scheen te hebben!

[4] Bérĕntak = stampvoeten.

thans geheel onbekend, evenmin weet men of deze ceremonie bij dag of des nachts plaats had.

Door deze bovennatuurlijke handeling werd malim Koejoeq, de hondengeleerde, gepromoveerd tot *doekoen bĕrmalim*, de toonaangevende, de eerste geneeskundige: de leeraar, wegwijzer op geneeskundig gebied![1]

Thans echter kan het bĕrmalim (genezen van personen, bezweren van geesten) slechts 's nachts geschieden, daar het overdag daarvoor te licht is, en de malim (afkorting van "doekoen bĕrmalim") te veel kans loopt om afgeleid te worden. 's Nachts heeft de malim hier minder last van, en kan hij zich geheel bij zijn werk houden, zóó dat zijn oogen en ooren niet afgeleid worden (*pĕkag koeping dan boeta kamata*) wat een eerste vereischte is voor den malim, wil hij succes van zijn werk zien.

Al spoedig kwam het aan negen lieden ter oore, dat malim Koejoeq naam had op het gebied van geneeskunde (bezweringen), waarop deze negen personen gewoonlijk *malim sĕmbilam* genoemd, bij hem in de leer gingen en allen afstudeerden. Eén van hen was Sĕdjaring, ook wel genoemd Monĕng djaring,[2] een zoon van Tĕmĕnggoeng koeboe lèbar tĕlapaq, die zich later bij de Bajat-Koeboes bevond.[3] De overige acht leerlingen, niet meer bij name bekend, werden respectievelijk de geestelijke voorgangers van de Lalan-Koeboes, Bahar-Koeboes, Dangkoe-Koeboes, Toengkal-Koeboes, Kandang-Koeboes, Djangga-Koeboes (in Djambi), Boelijan-Koeboes[4] (in Djambi) en de Mĕrkanding-Koeboes.

Bijna iedere streek heeft thans zijn hoofdmalim of doekoen-bĕrmalim, die allen beweren af te stammen van één van de negen leerlingen (malim sĕmbilan) van malim Koejoeq[5] in navolging van wien deze

[1] Geleerde, ziener, geneeskundige, geestenbezweerder, duivelbanner, godsdienstvoorganger. Geestelijke beteekent bij laagstaande volken ongeveer hetzelfde. Men denke slechts aan onze middeleeuwen terug.

[2] Monèng van onèng[2] = afstammeling in den vijfden graad, waarom Sĕdjaring wel niet dezelfde zal zijn als monèng djaring.

[3] Zie onder „Geschiedenis".

[4] De Boelijan-Koeboes, waarover later, ontkennen dit.
Vergelijk het „bĕrsaleh" bij de Boelijan-Koeboes.

[5] Hetgeen echter niet mogelijk is, óf die negen leerlingen moeten de stamvaders zijn van het geheele Koeboevolk in dit ressort, want een ieder, zoo hij hiertoe roeping gevoelt, een sterk gestel heeft, als Koeboe wat filosofisch is aangelegd, een weinig geluk heeft en zich op den voorgrond weet te plaatsen, kan, door in de leer te gaan bij een „malim-pĕngasoe" zich de kundigheden verschaffen om op gevorderden leeftijd „doekoen-bĕrmalim" te worden of als zoodanig door de dorpsgemeente worden erkend.

tegenwoordige hoofdmalims zich veelal noemen of genoemd worden *malim pĕngasoe* [1] of kortweg malim.

De oudste malims zijn thans:

1. Doeltipoe, de malim-pĕngasoe van de Lalan-Koeboes, wonende te Pĕnamping;

2. Kĕdidi Rantau en Maloe, beiden malim-pĕngasoe van de Bahar-Koeboes, en wonende te Moeara Bahar Telok;

3. Rĕbidjak, de malim-pĕngasoe van de Bajat-Koeboes, wonende te Tampang;

4. Ertawin, de malim-pĕngasoe van de Toengkal-Koeboes, wonende te Sakokarangan;

5. Sĕdoego, de malim-pĕngasoe van de Dangkoe-koeboes, eerst kortelings verhuisd van Ikan Lèbar naar Pangkalan Boelijan.

Zooveel mogelijk, en veelal, blijft het hoofd-malimschap in één geslacht, daar ieder dezer malim-pĕngasoe een zoon, veelal den oudste, tot zijn opvolger opleidt.

Deze personen heb ik hier als "hoofdmalim" betiteld, omdat zij steeds als voorganger bij een bezweringsoefening optreden en volkomen op de hoogte dienen te wezen (of als zoodanig beschouwd worden) van den Koeboe-eeredienst en hoogere wetenschap alsmede van de toepassing daarvan, wat niet het geval is bij gewone malims. Want ook alle andere personen, die aan een bezwerings-scène meedoen en den hoofdmalim daarbij assisteeren (veelal zijn leerlingen) zijn of heeten "malim". Van hen echter wordt verwacht en verondersteld, dat zij de uiterlijke vormen en instellingen kennen, en weten tot welk nut ze worden aangewend, doch in alles blijven ze tweede rangsbezweerders, leerlingen of assistenten van den "malim-pĕngasoe", den voorganger, die zich dusdanig aan de hoogere wetenschap heeft gewijd, dat hij zich bij de toepassing daarvan, geïnspireerd door malim Koejoeq en Rĕbijah, zóó weet te abstraheeren, dat van hem de kracht uitgaat om zieken te genezen, enz. wat bij gewone malims, die als assistenten bij de gewijde scène meedoen ook wel eenigszins, doch nog niet in die mate het geval is als bij den "malim-pĕngasoe".

Evenals malim Koejoeq door zijn vrouw Rĕbijah werd bijgestaan, toen hij zijn hond op zoo wonderbaarlijke wijze in het leven terugriep, d.i. den kwaden geest uitdreef die den hond doodde, waardoor hij weer levend, gezuiverd, gezond werd, zoo helpt ook de

[1] Pĕngasoe van asoe (= hond).

vrouw van den „malim-pĕngasoe" thans haar man op allerlei wijzen bij zijn bezwerings-mis, en wordt zij als zoodanig als *oeloebalang* [1] betiteld.

Een vrouw kan nooit „malim", laat staan „malim-pĕngasoe", zijn, alleen „oeloebalang", en wel in de eerste plaats in navolging van malim Koejoeq en Rĕbijah, in de tweede plaats omdat het ongepast zou zijn als een vrouw alles en allen aanvat zooals een malim dit bij zijn werk moet doen, en ten slotte omdat een vrouw volgens een Koeboe nooit die hoogere wetenschap en gaven zou kunnen deelachtig worden of zich daarin volledig bekwamen, daar zij daarvoor te dom is, en vooral ook omdat ze te vleeschelijk is aangelegd en door huishoudelijke, echtelijke en lichamelijke omstandigheden, door zwangerschap, het krijgen en verzorgen van kinderen enz. haar zinnen te veel bepaald zijn op en worden bezig-gehouden met het gewone, natuurlijke en zinnelijke, om zich door zelfabstraheering (geheel) uit dien toestand te kunnen verheffen.

En die hoogere malim-wetenschap is geen kleinigheid, ten minste niet voor een Koeboe. De malim dient daarvoor in de eerste plaats een juiste en heldere voorstelling te hebben van de ontwikkelingsstadia van het menschelijk embrijo en foetus, welke zijn:

het stadium van *aièr* (water), gedurende de 1e, 2e en 3e maand.
„ „ „ *darah* (bloed), gedurende de 4e maand.
„ „ „ *insan* (eerste teekenen van menschvorming) gedurende de 5e maand.
„ „ „ *dat* (de vorming van spieren, peezen en beenderen, d. i. de omlijning der menschvorming) gedurende de 6e maand.
„ „ „ *sipat* (het duidelijk aanwezig zijn van ledematen) gedurende de 7e maand.
„ „ „ *kĕdrat-niradat* (voltooiing, vervollediging der lichaamsdeelen) gedurende de 8e maand.
„ „ „ *njawa* (ademhaling) gedurende de 9e maand. [2]

De malim-pĕngasoe maakt zich een eenigszins andere, meer gedetailleerde voorstelling van dezen gang van zaken dan de gewone Koeboe. [3]

Is het kind geboren, dan zegt men kortweg dat het, evenals

[1] Oeloebalang = koeloebalang = voorvechter. — hier de eerste persoon bij de bezwerings-scène na haar man.

[2] De njawa ontstaat te zamen met de insan.

[3] Zie onder „zwangerschap en geboorte"

ieder mensch, bestaat uit *sipat* (materie) — *roh* (geest, denkvermogen) — *njawa* (ademhaling).

Het lichaam, de materie, duidt men aan met sipat. Wat wij onder „ziel" verstaan is bij den Koeboe iets tweeledigs, en bestaat uit njawa, d. i. de ademhaling, die nooit het lichaam verlaat dan alleen als men sterft, en uit roh, d. i. de geest, (het denkvermogen), die zich tijdelijk uit het lichaam kan verwijderen en her- en derwaarts ronddwalen b.v. bij droomen. De roh en njawa van een lichaam zijn echter toch onafscheidelijk aan elkaar verbonden, behooren bij elkaar, en de één kan bij algeheele afwezigheid van de ander niet bestaan, evenals zij te zamen met een bepaald lichaam (sipat) waarbij zij behooren, een levend mensch vormen. [1]

De geleerden zijn het er echter niet geheel over eens, of hebben zich te voren waarschijnlijk nooit in de kwestie verdiept, hoe opeens de roh aan het menschelijk zijn is toegevoegd. Sommigen beweren dat de roh tegelijk met de njawa in de materie van het foetus (insan) ontstaat, doch zich dan sluimerend houdt; anderen beweren, dat de roh op het tijdstip van geboorte op eens aan den mensch wordt toegevoegd, of ook, in eens uit de njawa ontstaat.

Onder napas verstaat men dat wat van de njawa door gewone ademhaling wordt uitgestooten, waaraan men herkent dat de njawa nog in het lichaam is, dat iemand leeft.

Verder moet de „malim-pĕngasoe" een duidelijk begrip hebben van en zich goed kunnen indenken in iemands afsterven, want dan zegt men:

„bangsa ajer poelang ka-ajer,
bangsa tanah poelang ka-tanah,
bangsa (tjaja) api poelang ka-api,
bangsa angin poelang ka-angin";

hetgeen wil zeggen: wat van het water is keert naar het water terug (zooals zweet, urine, die overblijfselen zijn van de toeban, dat weer een overblijfsel is uit den tijd toen de vrucht nog „water" was); wat van de aarde is keert tot de aarde terug (zooals de materie, het lichaam, het bloed); wat van het vuur is keert tot het vuur terug (zooals het gezichtsvermogen); wat van de wind (lucht) is keert tot de wind (lucht) terug (zooals de njawa en roh).

[1] Ook hier bestaat het idee, dat men iemand niet plotseling mag wekken, daar dit de oorzaak van iemands dood kan zijn, want het is mogelijk dat de roh dan afwezig is. Door iemand plotseling te wekken, wordt dan de „roh" de gelegenheid benomen om behoorlijk in zijn „sipat" terug te keeren

Njawa en roh gaan dan naar den hemel (*sorga*) [1], en ontvangen daar bij God (*Radja Njawa*) vergelding voor goed of kwaad.

Hoe die vergelding voor goed of kwaad plaats heeft, en hoe het daar bij Radja Njawa in zijn verblijf boven de wolken uitziet en toegaat, weet men niet, en men tobt zich evenmin af om zich daar een voorstelling van te maken of die te geven. Een Koeboe maakt zich daar niet druk om, want is men dood, dan keeren de njawa en roh, evenals het lichaam terug tot een toestand van rust, en gelijk het lichaam ten slotte verdwijnt en opgelost wordt in de groote materie, zoo verdwijnt geleidelijk ook de kracht van de "njawa" en "roh", (d.w.z. hun zelfstandig nabestaan, hun bemoeienis met het aardsche), om zich ten slotte op te lossen, geheel op te gaan in den Radja Njawa, wat men zou kunnen vertalen door Algeest, Wereldziel, Wereldkracht. Men zou kunnen zeggen: hun verdwijning houdt gelijken tred met de steeds meer verflauwende herinnering van de aardsche wezens aan hen, d. i. aan hun afgestorven nabestaanden.

Bij een Koeboe bestaat echter wel het idee, dat men iemand na zijn dood moet vereeren door hem op verschillende wijzen te herdenken, daar de doode het zijn nabestaanden anders lastig kan maken: want evengoed als de roh bij 's menschen leven reeds tot dwalen geneigd is, zoo kan hij na iemands dood ronddolen om zijn nabestaanden goed of kwaad te doen al naarmate men den doode goed herdenkt dan wel hem negeert of hem onaangenaam is.

Een goed begrip te hebben van de stadia van wording van een mensch, van zijn bestaan en van zijn afsterven, van de bestanddeelen waaruit de mensch geworden is, bestaat en van de splitsing dier bestanddeelen bij overlijden, zich in dit alles goed te kunnen indenken, zóó dat hij zich ieder onderdeel, afgescheiden van al het andere waarmede het is verbonden of samenleeft, goed kan voorstellen, en er dus op kan inwerken, is het groote vereischte waaraan de malim-pĕngasoe moet voldoen; in die kundigheden is zijn geheele kennis vervat en daarin zit de kracht en macht die van hem uitgaan. Want dan eerst kan hij weten waarom iemand ziek is, wat er aan iemand hapert, hoe op een en ander door kwade invloeden is ingewerkt. Eerst als hij zich ieder onderdeel van het menschelijk zijn absoluut goed kan voorstellen zooals het

[1] De vroegere *oeri-tĕmboeni* van den mensch schijnen dan niets meer met hem uit te staan te hebben.

in normale gevallen wezen moet, als hij dus weet hoe de ongeschonden zuivere geest (*soemangat soenting*)[1]. zooals die van een pasgeboren kind er uit ziet, dan eerst kan hij opsporen wat er aan hapert, dan kan hij een zieke, op wiens geest kwade invloeden inwerken, tot dat zuivere stadium terugbrengen, d. i. genezen door alle invloeden of inwerkingen van booze machten op die eens zuivere ziel te verdrijven.

Hiertoe is noodig, dat de malim zijn aandacht geheel op den zieke (zieken geest, ziel) concentreert, alle openingen van zijn lichaam sluit om zelf gevrijwaard te zijn tegen storende invloeden van buiten (*lawang kĕtoetoep*), tot hij niets meer hoort of ziet van wat om hem heen gebeurt (waartoe de nacht, als 's menschen gezichtsvermogen het meest beperkt is, de geschiktste tijd is, daar hij dan het minst kan worden afgeleid), om door de inwerking van zijn eigen hoogbegaafde en krachtige zienersgeest, en geïnspireerd door malim Koejoeq, de booze geesten, die den zieke kwellen, te verjagen. Dan is hij malim-pĕngasoe en zullen zijn *saleh's* (heilige verzen, gezangen)[2], voorgedragen met daarbij behoorend tooisel en stampvoetende rondegangen, in vereeniging met zijn vrouw (oeloebalang) en zijn helpers en verdere belanghebbenden of belangstellenden succes hebben, anders niet.

B. De toepassing der hoogere wetenschap.

Is iemand ziek, dan wordt een malim geroepen om te „*bĕrmalim*". Men geeft op waaraan de zieke lijdt of de malim komt zelf de diagnose opmaken, waarop bepaald wordt, waar, wanneer en hoe het „bĕrmalim" zal plaats hebben. Bij ernstige gevallen wordt direct dienzelfden avond reeds met de behandeling van den zieke begonnen.

Men kent verschillende soorten van bezweringsoefeningen voor alle ziekten, welke séances echter over het algemeen weinig van elkaar afwijken (hierover later). We zullen een dier scènes in haar geheel volgen, om daarna van de andere aan te geven waarin zij zich hiervan onderscheiden.

[1] Soemangat = ziel, leven-geest
Soenting = bloem, sieraad (in het haar of achter het oor gestoken).
Soenting = sa-oenting = een strengetje van zijde of gouddraad. Zie onder „bĕrmalim soerajan".

[2] Saleh = er op uit gaan, zich ergens heen begeven (d. i. van den geest) hier geestwerking.

Den dag vóór het *"bĕrmalim"* is men druk in de weer om de noodigen mondkost en lekkernijen in gereedheid te brengen, en allerlei in orde te maken en te verzamelen wat bij de bezwering aanwezig moet zijn. Naar de plaats van handeling worden gebracht: twee maal zeven *"batang lĕmang"* (d. i. kleefrijst in bamboe gekookt): twee maal zeven in pisangbladeren verpakte *"djoewadah"* (een dikke meelspijs): twee maal zeven stukken *"wadjik"* (kleefrijst met klapper en bruine suiker): twee maal zeven *"djoewadah tjoetjoer"* (rijstmeel en bruine suiker met klapperolie tot ronde koeken gebakken), en verder nog *"tjatjah"*, een lekkernij waarin uien, kruidnagel, muskaatnoot en suiker, en *"sĕrkaja"*. De hoeveelheid en de grootte van een en ander hangen af van de omstandigheden, vooral van de gegoedheid der personen.

Waarom alles en juist in zevenvoud moet worden gereedgemaakt wist men mij niet te verklaren.

Door de aanwezigen wordt, gedurende den nacht van de voorstelling, twee of drie malen van het bijeengebrachte gesmuld. Blijft er nog wat over, dan wordt daarvan voor en door de familieleden en goede kennissen van den zieke den volgenden dag een "kliekjesfuif" georganiseerd.

De malim, zijn assistenten en de oeloebalang eten echter gedurende den nacht van de bezweringswerkzaamheden niets, alleen rooken zij tusschen de bedrijven (saleh's) door een strootje of kauwen evenals de oeloebalang een sirihpruim. Als er gegeten wordt, blijven zij afgezonderd van het overige gezelschap zitten, want eten of drinken gedurende hun werk is zeer verkeerd voor de malims en de oeloebalang, vooral voor den hoofdmalim van wien alles afhangt, en door wien alle mogelijke lichaamswerking, uitgezonderd die bij het bezweren noodig, vermeden moet worden, om zijn geest zoo krachtig mogelijk te doen zijn. Alle lichaamsopeningen moeten bij hem gedurende zoo'n séance gesloten zijn (*lawang kĕtoetoep*): hij mag niets hooren, niets zien, niet geeuwen, geen buikpijn krijgen, geen onwelvoegelijke geluiden maken, niet zijn behoeften gaan doen, enz. Dit alles zou een nadeeligen invloed hebben op zijn geesteswerking, en om dit alles te voorkomen eet of drinkt hij niets, en de overige malims en zijn vrouw volgen hem hierin. Alleen met een sirihpruim of door het opsteken van een strootje mag hij zijn steeds in de weer zijnden mond wat opfrisschen.

Tegen zonsondergang gaan de hoofdmalim, de malims die hem zullen assisteeren en de oeloebalang zich eerst baden. Dadelijk na

bet bad wrijven zij hun lichamen met citroensap in. Geldt het een bezwering van een zware zieke, dan wel een epidemie, dan roept de hoofdmalim alle doesoenlieden op om met hem samen te gaan baden, en wrijft zich daarna een ieder met citroensap in (*kramas*).

Hoewel de bezweringen ook in de woning van den zieke plaats hebben, zoo het huis hiertoe ruimte genoeg aanbiedt, gebeuren zij toch veelal in de *balai*, het gemeentehuis (een ruime, overdekte open loods), en bij gebrek daarvan in de open lucht. Als verlichting doen veelal dienst een paar bamboekokers gevuld met hars, (de gewone verlichting der Koeboes), of anders maakt men in de open lucht een paar vuurtjes. Als in de buurt van de doesoen gestopte boorputten van petroleummaatschappijen zijn, wordt algemeen door de Koeboes de nog uit die putten komende olie in flesschen verzameld (een oud stuk doek dient als kous) en gebrand. Dit is de bekende *lampoe bottol*.

Tegen zeven uur 's avonds, als het goed donker is, verzamelt men zich, b.v. in de balai, n.l. de malim-pĕngasoe, zijn medemalims, de oeloebalang, de familieleden van den zieke en andere belangstellenden die uit devotie ook medekomen. Zoo op het eerste gezicht lijkt het „bermalim" veel op een feest. De zieke (de te bezwerene) wordt ook naar de balai gebracht en gelegd dicht bij de plaats waar de malims zich aan het werk zullen zetten en straks bezig zijn [1]. Aan den anderen kant van het malimgezelschap zitten één of twee personen, die een cylindervormige trom, aan beide kanten met een geitenvel gesloten, of wel een groote tamboerijn (*rĕdap*) op hun schoot hebben, en die door daarop in een bepaald rhythme met de vlakke handen te slaan, de geheele voorstelling accompagneeren. Zoo'n trommelslager heet *bidoewan*.

Ook de aanstonds voor het optuigen van den voorganger benoodigde versierselen zijn op de bezweringsplaats aanwezig, door den hoofdmalim of zijn vrouw zelf medegebracht.

Op eens verheft een der aanwezige hoofden of de oudste van het gezelschap dan wel het oudste familielid van den zieke zijn stem, en zegt: *Kamoe dalam hari suhari samalam ini toeloeng X. bĕringkas bĕrdandan* [2], *dan lagi djika kamoe bĕrtéga, bĕrbala, salin piso*

[1] Bij een groote bezwering, die soms nachten achtereen duurt en waarbij steeds iederen nacht dezelfde séance wordt vertoond, ziet men rondom de balai tentjes en kleine huisjes opgeslagen, die als verblijtplaats (zit-, lig- of slaapplaats) dienen voor de belanghebbenden en belangstellenden.

[2] Bĕringkas = aankleeden, opknappen.
Bĕrdandan = in orde brengen, opsieren.

dipĕmakai, tĕrsènggol djangan disĕngadja disènggol, dipègang djangan disĕngadja pègang, djika kamoe tĕrboeat dihoekoem oleh malim sĕpoeloeh ringgit, dihoekoem proatin² dari tiga sampai doewabĕlas ringgit, hoekoeman sepoeloeh ringgit poelang pada malim, hoekoeman proatin² poelang pada proatin² jang mĕhoekoem" d. i. Gij allen (die hier aanwezig zijt) helpe dezen dag en nacht X. opknappen en beter worden; en verder als gij uw woorden verdraait, kijft, ruzie maakt, uw mes trekt; als (gij) in het voorbijgaan aangestooten wordt, stoot dan niet opzettelijk (terug), (als gij) aangevat wordt grijpt (elkaar dan) niet opzettelijk aan, (want) gebeurt dit, dan wordt gij door den malim veroordeeld tot tien rijksdaalders boete, en door de hoofden van drie tot twaalf rijksdaalders; de tien rijksdaalders boete zullen voor den malim zijn, en de door de hoofden opgelegde boete voor de hoofden, die de veroordeeling zullen uitspreken.

Wordt iemand ingevolge deze bepaling veroordeeld dan heet dit *dihoekoem adat piatoe* [1] (veroordeeld volgens het éénling-gewoonterecht).

Hierna begint de séance, die bij eene volledige voorstelling bestaat in het afhandelen van 33 saleh's. De laatste drie saleh's zijn echter niet absoluut noodzakelijk, en worden bij niet groote bezweringen geregeld weggelaten.

De afdoening van een saleh heeft in 't kort op de volgende wijze plaats:

1. een herhaald reciteeren door de malims van den essentieelen inhoud van de saleh, in zittende houding.

2. het houden van langwijlige bespiegelingen van den malim-pĕngasoe over de beteekenis en de strekking van de saleh, terwijl hij daaruit allerlei leeringen en zedepreken distilleert.

3. algemeene opstanding onder het slaan op de rĕdap, gevolgd door een rondedans, waaraan in den beginne alle aanwezigen deelnemen, en welke dans op half waanzinnige wijze beeindigd wordt door de malims zonder publiek.

4. het in zwijm vallen van de malims, en het geroep van de oeloebalang.

5. het ontwaken van de malims, die dadelijk daarna den zieke en het publiek zegenen, en onmiddellijk weder eenige wijsgeerige beschouwingen ten beste geven over de afgehandelde saleh, om aan

[1] Jatim = wees, iemand zonder vader of moeder.
Piatoe = wees zonder broers of zusters.
Jatim-piatoe = iemand zonder ouders of bloedverwanten.
Adat-piatoe = het (gewoonte)recht in een eenig geval, in een uitzonderingmakenden toestand aan een bepaald persoon toegekend, hier aan den malim als hij zijn bezweringswerk verricht.

één stuk door filosofeerende met de volgende saleh een aanvang te maken.

Iedere saleh begint met een paar lang uitgehaalde *"ooh's"*, wat voor de soemangat soenting van den in behandeling zijnden patient een streelend geluid is, waardoor de zuivere ziel zich tot den malim aangetrokken gevoelt, welk geluid hem tevens doet weten dat de malim weer begint, en den malim als zoodanig zijn kracht hergeeft, waardoor de booze geesten, die den zieke (d. i. zijn ziel) plagen, afgeschrikt worden.

Dat herhaald reciteeren van den essentieelen inhoud van de saleh door den hoofdmalim en zijn assistenten in zittende houding, steeds met het bovenlijf schommelende, met het hoofd als van "neen" schuddende, en wierook opsnuivende, is noodig om zich goed in de saleh in te werken en er geheel van doordrongen te zijn (*didjatikan*). Het volk zit of ligt dan rondom het malimgezelschap, houdt zich stil, en kijkt aandachtig toe. Op eens is dat herhaald opdreunen van de saleh genoeg geweest, en begint de malim-pĕngasoe, zijn beenen languit strekkende, en eenigszins achterover zittende, steunende op zijn gestrekte armen, met het houden van wijsgeerige beschouwingen over de beteekenis en de strekking van de saleh, en deelt links en rechts wijze lessen uit. Zijn assistenten blijven steeds *"bĕrsilo"* zitten, zich waaiende met een der uiteinden van de over hun schouders hangende doek, evenals het publiek aandachtig luisterende naar al die wijze taal van den hoofdmalim. Dikwijls geven ook de gewone malims van hun kant eens een wijze les of een filosofische beschouwing ten beste, doch bijna aanhoudend is de malim-pĕngasoe aan het woord. Die wijsgeerige bespiegelingen, lessen en zedepreken duren zeer lang, en vaak lijkt het of er geen eind aan komen zal. Den malim-pĕngasoe aansporen wat minder lang van stijl te zijn zou zeer ongepast wezen, want hij moet volledig lucht kunnen geven aan zijn hoogere inspiraties, die voor een niet-Koeboe dikwijls zeer laag bij den grond lijken en soms zeer vermakelijk: zoo kan de malim tusschen al zijn hoogere inspiraties door op eens den lof verkondigen van een heerlijk smakende sirihpruim, die zijn vrouw (de oeloebalang) hem juist heeft toegediend, of haar op eenigszins zalvenden toon prijzen voor haar goedheid om hem zijn door het zware werk moe en stram wordende ledematen te *"pidjitten,"* dan wel haar geoefendheid daarin te roemen, enz.

Waar men reeds z. g. Mohamedaansche Koeboes heeft, worden deze zedepreken en overpeinzingen door den malim doorspekt met

uitdrukkingen als *"bism-illah"*, *"la-ilaha"*, *"Moehamad"*, enz. Dit gebeurt vooral in Koeboedoesoens waar reeds een Mohamedaansch dorpsgeestelijke (*chĕtib*) is, wiens functiën echter alleen bestaan in het sluiten van huwelijken en het bidden bij een doode, en van wien het niets vreemds is, dat hij aan het bermalim even hard meedoet als zijn dorpsgenooten.

Breekt de dag aan, dan is men veelal niet verder gevorderd dan tot saleh 22, 23, 24 of 25, maar dan worden de resteerende saleh's zoo vlug mogelijk achtereen afgewerkt, tusschentijdsche overpeinzingen worden achterwege gelaten, wijze lessen worden niet meer uitgedeeld, zoodat men dan op zijn vroegst tegen 7 uur des morgens, maar bij grootere bezweringen, waarbij de handelingen wat meer gerekt worden, ook dikwijls eerst tegen negen à tien uur, klaar is.

Heeft de hoofdmalim lang genoeg zittende aan zijn geleerde overpeinzingen lucht gegeven, (veelal een middel om te bekomen van den vermoeienden rondedans) welke preeken op allerlei wijzen door tusschenséances kunnen worden afgewisseld, dan staat hij opeens onder het uiten van een langen brommenden schreeuw op, de "bidoewan" slaat op zijn "rĕdap", niemand spreekt meer, ook de malim niet en de rondedans begint, waaraan het geheele publiek, mannen, vrouwen (met zuigelingen op den arm) en kinderen, mededoet en waarbij alles dreunt en schudt onder het stampvoeten van de menigte.

Als inleiding maken de malims eerst eenige groote passen voor- en achteruit, waarbij zij als 't ware het terrein van handeling afmeten of afbakenen (*oekoer balai*).

Ook de oeloebalang doet dan veelal een oogenblik mede en zij is de eenige, die zich dan bij tusschenpoozen laat hooren door niets anders te roepen dan *"ooh-ooh, soemangat soenting"*, welk roepen *pantan soemangat* [1] heet, en dat geschiedt op zeer eigenaardig hoogen toon, klinkende als een zeer hooge flageolettoon, waarbij men bijna niets anders hoort dan een lang gerekt, vibreerend *"ooh"*, afgesloten door een kort, op minder hoogen toon uitgebracht *"at"*.

Het in een kring ronddansen (*bĕrĕntak*) geschiedt met eenigszins gebogen knieën, in kleine geaccentueerde passen, waarbij de hielen het eerst tegen den vloer worden gestampt, en daarna de rest van den voet op den grond (vloer) wordt gezet, terwijl de malim het

[1] Pantan = naar iemand gaan zien hoe het er mee staat: zich voor iemand interesseeren.

naakte bovenlichaam met het hoofd in den nek evenals zijn gestrekte armen stijf houdt, de open handen zijwaarts gericht ongeveer één dM. van het lichaam verwijderd, de oogen wezenloos half geopend. Het publiek, dat medeloopt, zwaait steeds met de armen en schommelt veelal vroolijk mee. Hoe langer men "danst", hoe woester op de "rĕdap" wordt geslagen, en de dans wordt uitgevoerd. Tegen het eind van iederen rondedans verwijderen zich dan ook de oeloebalang en het publiek, behalve eenige mannen, waarvan ieder een malim van achteren in zijn lendenen vasthoudt en met hem mededanst, om hem tegen vallen, enz., te behoeden. Ten slotte krijgt de malim een soort van flauwte, en laat zich dan met gestrekt lichaam eenigszins achterover vallen op den persoon, die hem rugsteunt.[1] Hij houdt dan zijn oogen gesloten of wezenloos starend half geopend, houdt zijn adem in (*bĕlajar napas*), terwijl hij zijn gedachten concentreert op de soemangat soenting, (den zuiveren ongeschonden, onbedorven geest) van den thans zieken persoon, opdat de booze geesten en invloeden bang worden en hem loslaten.[2] Hij ziet dan b.v. den te zuiveren geest van den zieke in een boom, op het dak van een huis, op een ladang, enz. nog geheel of gedeeltelijk onder den invloed van de booze geesten!

Op eens wordt de malim wakker, herleeft uit zijn flauwte (*sanggloh*) onder het uitstooten van een lange diepe zucht, die sissend eindigt, hetgeen wil zeggen, dat een tooneel (saleh) is afgehandeld, de malim weer voor een oogenblik tot zich zelve komt, en de aangetaste ziel van den zieke weder een zuiveringsbewerking heeft doorstaan.

Vooral tijdens het "bĕlajar napas" is de oeloebalang steeds aan het "pantan soemangat", en gaat daarbij vlak naast den bewusteloozen malim staan of buigt zich over naar zijn oor. Helpt haar geroep niet, dan wordt de wierookbak aangebracht en bij den neus van den malim gehouden, waardoor hij dan onder het "pantan soemangat" steeds bijkomt.

Is de malim weer bijgekomen, dan veegt hij zich met zijn doek hals en gezicht af, gaat weer behoorlijk zitten, mannen, vrouwen en kinderen komen toestroomen, de zieke wordt bij den hoofdmalim

[1] Dikwijls ook valt een malim languit en rollende over den vloer, en is hij bijna niet te houden, niettegenstaande meerdere lieden uit het publiek toeschieten om hem binnen de balai te houden.

[2] De malim wordt dan ook dikwijls op den grond (vloer) gelegd, terwijl men alleen zijn hoofd wat steunt.

gebracht, allen om door hem gezegend te worden, hetwelk geschiedt met een kopje, waarin gewijde olie of water en waaraan een brandende waskaars, in navolging van malim Koejoeq (vergelijk bl. 240), welke zegeningsvoorwerpen steeds ten tooneele zijn, dan wel dadelijk door de oeloebalang aan den malim worden overgereikt.

Onmiddellijk daarna begint de malim-pĕngasoe weer op zangerigen, zalvenden toon te spreken, wijze lessen uit te deelen, filosofische beschouwingen te houden, waarbij toepasselijke gedeelten van saleh's worden aangehaald, om dan ten slotte tot een volgende saleh over te gaan, die weer eerst ettelijke malen hoofdschuddend wordt opgedreund als boven beschreven.

Als een zeker soort van geleerde verstrooidheid vraagt de malim-pĕngasoe meermalen aan de oeloebalang, waar hij zoowat is gebleven, en aan welke saleh hij nu moet beginnen.

Dikwijls gebeurt het, dat een der medemalims zoo moe wordt, dat hij voor een oogenblik moet uitscheiden. Om zich echter weder in gewoon mensch te veranderen, snuift hij eerst schuddebollend en prevelend met een doek over zijn hoofd de wierook op uit het wierookvat, dat door de oeloebalang vóór hem geplaatst wordt, om als „malim" te verdwijnen als de maan achter de wolken. Wenscht hij na wat gerust te hebben weer als malim mede te doen, dan heeft dezelfde vertooning plaats.

De hoofdmalim blijft echter steeds door in functie. Zoo'n malim-pĕngasoe behoort dan ook steeds tot de krachtigste figuren van zijn ras, want er is een flinke dosis „ausdauer" noodig om zoo'n malim-voorstelling met al de daarbij noodige gymnastiek geheel en aan één stuk door te kunnen afwerken.

Soms is er een enkele meer ontwikkelde in het gezelschap, die de essentieele saleh voor zichzelf weet mede op te dreunen, doch het verdere publiek volgt den malim slechts bij het „bĕrĕntak."

Na de kennisgeving van een der oudsten dat de voorstelling beginnen zal en een ieder zich ordelijk heeft te gedragen, scharen zich de vrouwen en kinderen aan den éénen kant van de balai, dikwijls met hun mannen, terwijl de andere kant door de manspersonen, veelal ongehuwden, in beslag wordt genomen.

De hoofdmalim en zijne medemalims, allen met naakt bovenlijf en hoogstens een sarong aan die van hun lendenen tot aan de knieën rijkt, scharen zich in het midden van de balai rondom een potje, waarin olie en wierook brandt. In hun gezelschap, dicht bij

den hoofdmalim zit de oeloebalang. De malims tooien zich allen met een *pajoeng* d. i. een band van gevlochten rottan of doek van een vinger dik om den schedel, van welken band twee dito banden, langs iedere wang één, neerhangen en reikende tot op de borst. Aan elken band is van onderen een bos van zes of meer belletjes of rinkeltjes bevestigd.

Het wierookbakje staat vlak onder een daarboven opgehangen versiering b.v. een *bringin*. [1]

Te midden van de opstijgende wierook prevelt de hoofdmalim allerlei zegewenschen voor zijn aanstaand werk, waarna de geheele gemeente, mannen, vrouwen en kinderen toeschieten, die allen op het voorhoofd door den malim met geurige olie bestreken worden.

Is dit afgedaan dan gaan de malims rond, geven aan alle aanwezige mannen op inheemsche wijze een hand, een ieder verzoekende om zedelijke hulp en om steun voor het aanstaande werk.

Daarop gaan de malims weer om het wierookvat zitten, geven eerst elkaar een hand, daarbij verzoekende en belovende hun beste krachten aan het aanstaande heilige werk te geven, waarop alle malims »*bërsila*«-zittende zich voorover buigen naar de opstijgende wierook, waarvan ze met gesloten handen eenige malen achtereen een hoeveelheid rook naar hun neus brengen, dien rook diep opsnuiven, terwijl ze dan telkens met hun tong en verhemelte een zeer vlug herhaald geluid maken, het best weer te geven met: *tjk*, *tjk*, *tjk*, *tjk*, ... om in de stemming te komen.

De hoofdmalim brengt hierop het menschdom nog eens in herinnering, dat men hem nu niets meer moet vragen over gewone dingen en hem niet met beuzelige alledaagsheden moet lastig vallen, want men zal nu voorloopig van hem als mensch daarop geen antwoord meer krijgen.

Daarop begint men met de eerste saleh.

Hetgeen van iedere saleh hieronder volgt is alleen wat door de malims ettelijke malen achtereen zittende wordt opgedreund [2], en waarna de malim-pĕngasoe op zijn eigen houtje doorfantaseert.

Hoewel de taal van de saleh's reeds zeer zinnebeeldig en ook

[1] Bringin is een bamboestok, waaraan en omheen op gelijke afstanden naar boven toe kleiner wordende ramen van bamboe zijn bevestigd, elk raam versierd met bladeren en bloemen. Hierover later.

[2] D. i. eigenlijke inhoud van de saleh »*ratapnja*« „ratap" beteekent eigenlijk klaaglied.

voor den malim zelf moeilijk te begrijpen is, wordt ze op allerlei wijzen nog meer onverstaanbaar gemaakt door o. a. klinkers anders uit te spreken dan gewoonlijk. Zoo staat het b.v. deftig de open eind *a* van een woord als *ee* uit te spreken, en het zou voor een malim zeer onvoornaam staan als hij dit niet deed.

1. *Saleh ngampoeng.*

Ooh-owai, kamanee malim bĕrtapaq, napaq kaboemi tĕmbai mĕndjadi, dibawah langit lèbar pajoeng, njisih sĕgalee rĕsah-bisai, mibar sĕgalee bisai panasnjee, tinggali hidoep dengan gajoeh, tinggal rĕndoeng dengan dingin, dingin tidaq panas lagi. [1]

De saleh van verzamelen (openingssaleh).

Ooh-owai, toen de malim het eerst zijn voeten op aarde zette, begon de toekomst en ontstond onder den hemel een groot uitspansel; toen verdween (ging op zij) alle gevoel van onaangenaamheid (kwellingen), toen vluchtte weg alle gevoel van onaangename warmte, en bleef het leven vol geluk, bleef de lommerrijkheid en koelte (koude), toen werd wat koud (gezond) was niet warm (ziek) meer.

Gedurende deze saleh hebben de malims zich het hoofd met een kain (veelal een lange witte doek) bedekt, die zij na het opdreunen van de saleh op hun schouders laten afzakken. De uiteinden van het doek, waaronder iedere malim hoofdschuddend de saleh zit te reciteeren, worden met de handen op de dijen vastgehouden. Deze saleh wordt geheel zittende afgewerkt. Hierbij wordt niet rondgedanst.

2. *Saleh ngĕndoem.*

Ooh-ooh, pintaskan djalan darèh

De saleh van het opsluiten (van de werkende geestkracht in het lichaam van den malim, aanroeping van den geest).

Ooh-ooh, door den kortsten weg

[1] Tembai = toekomst; ook, het allereerste (pertama).
Rĕsah = wat onaangenaam aandoet.
Bisai = wat aangenaam aandoet
Njisih = op zij gaan.
Mibar = tĕrbang + lari.
Gajoeh = slamat.

rĕgĕndoem, pintaskan djalan sĕbarang paraq, diatas awan diatas goenoeng tinggi sĕkali. [1]

te nemen (n.l. door den geest van malim Koejoeq, die den malim zal inspireeren), wordt het vlugst de opsluiting (in den persoon van den malim) bereikt: steeds (hoe ook, waar ook) is het afsnijden van den weg door een korteren weg te nemen het dichtst bij: boven de wolken (en) boven de bergen is het zeer hoog (d.w.z. de plaats van waar de hulp verwacht wordt is zeer ver weg).

Ook deze saleh wordt geheel zittende en hoofdschuddend afgehandeld, terwijl de doek over de schouders van den malim hangt.

Iedere malim houdt hierbij een takje sĕlasih-bloemen onder zijn neus.

Vóór de derde saleh gaat de oeloebalang rond met het wierookbakje, en beschrijft daarmee eenige cirkels boven het hoofd van iederen malim.

Daarop wordt saleh 3 gereciteerd.

3. *Saleh ma'loem.*

De saleh van bekendmaking (van iets wat bekend is).

Ooh-ooh, sĕpoeloeh boedjang sĕkampong idaq sĕngadi loedjang ma'loem, ma'loem loedjang pĕnanding boekan mĕnanding awaq ringké, sati djajee tandingkan doeloe. [2]

Ooh-ooh, tien vrijgezellen bij elkaar kunnen zich (nog) niet meten met den malim; om hem te vergelijken moet men niet zijn gewone lichaam (persoon) vergelijken, doch eerst de heilige zegepralende kracht van zijn geest.

Is deze saleh ettelijke malen afgedreund, dan staan alle malims op, uitgezonderd de hoofdmalim, die blijft zitten en doorreciteeren,

[1] Rĕgĕndoem = opsluiten, zooals in een kamer, een ziel in het lichaam.

Darĕh = lĕkas sampai = vlug, spoedig komen tot.

[2] Sengadi = sengadji = vorst.

Met „sengadi loedjang ma'loem" duidt men den malim, zijn geestkracht aan.

Ringké = gewoon, doch iets kleiner dan gewoonlijk (b.v. bij vergelijking van twee voorwerpen.

Sati = heilig, keramat

djajee = djaja.

Tanding nanding = vergelijken, naast elkaar stellen.

en loopen achter elkaar de balai door, gevolgd door de oeloebalang, die een bakje met gezegende rijstmeel in olie of citroenwater meedraagt. Bij ieder der hoekpalen van de balai wordt even halt gehouden, iedere malin doopt zijn takje sĕlasih-bloemen in het gezegende meel, en besprenkelt hiermede ieder op zijn beurt den hoekpaal. Na dezen rondegang, die zeer langzaam en plechtig wordt uitgevoerd, keert men naar het midden van de balai terug, om met den hoofdmalim zittende weder een kring te vormen om de wierookbak. Iedere malim steekt nu zijn takje sĕlasih-bloemen in zijn „pajoeng" op zij van het hoofd. Spoedig daarop staat de malim-pĕngasoe op, allen volgen zijn voorbeeld (ook dus het publiek), een algemeen geschreeuw vangt aan: de trom (tamboerijn) wordt vervaarlijk hard geslagen, en men begint voor het eerst te „bĕrĕntak" om de balai in te zegenen, iedere malim hierbij van achteren in zijn lendenen door een anderen man uit het publiek vastgehouden.

4. *Saleh manjang.*	De saleh van de palmen-bloemtros (hier van den pinangboom, figuurlijk voor het menschelijk lichaam).
Ooh-ooh, soeroeˁkan laloe pinang gading rĕmbijee gading dikanan laloe, pinang bĕrĕmboen tinggi sĕkali, pinang mĕrĕbos kĕpangkat tinggi. [1]	Ooh-ooh, links van den rechterarm is de weg, die de ademhaling neemt, waar zij dauw te weeg brengt (de mond) is zeer hoog, en waar zij verdwijnt, zich wegblaast (de neus) is nog een trap hooger.

Ook bij deze saleh wordt, na herhaald opzeggen daarvan, rondgedanst.

5. *Saleh tjĕmpako gading.*	De saleh van de verheven (schoone) tjĕmpaka-bloem, (waarmede de reine ziel, het evenbeeld van Radja-Njawa bedoeld wordt).
Ooh-ooh, apit gading, bĕliree	Ooh-ooh, kleine en reine adem-

[1] Soeroeˁkan = iets waaronder men doorgaat, doorkruipt.
„Pinang gading" figuurlijk voor ademhaling (njawa).
Rĕmbijee = roembija
Rĕmbijee gading = rechterarm.
Pinang bĕrĕmboen = mond.
Pinang bĕrĕbos = neus. (Bĕrĕbos van ĕmbos).

gading, malim tandang bĕrsĕmbah, mĕnjĕmbah di orang sati, manjarkoe dibajang djoendjoengan, mĕnjĕmbah dibajang djoendjoengan njawee.[1]

haling uit het stadium van „insan”, kleine en reine ademhaling (ziel) uit het stadium van „sipat”, de malim komt u ootmoedig bezoeken (zijn opwachting maken), buigt zich in ootmoed voor het heilige wezen (d. i. de jonge vrucht met de reine ziel als evenbeeld van Radja Njawa), buigt zich diep ter neder in de schaduw van den gebieder, buigt zich in aanbidding in de schaduw van den Oppersten Geest (wereldziel).

Bij deze saleh wordt niet rondgedanst.

Hierna wordt de hoofdmalim door zijn vrouw opgetooid. De versiering van den malim-pĕngasoe bestaat uit:

a. *tampoeng* d. i. een gevlochten rottanband om den schedel, waaraan als bloemversiering een soort van wilde roode hanekam wordt bevestigd, die veel in het bosch voorkomt.

b. *soemping* d. i. twee bundels van een 50-tal pisangvezels, waarvan één bundel aan iedere zijde van de „tampoeng” wordt vastgehecht, en welke bundel tusschen de ooren en oogen (dus over de slapen) afhangen, zoo dat zij bij zittende houding tot aan de dijen reiken. Aan deze bundels van pisangvezels zijn witte geroosteerde rijstkorrels (*bĕrtih*) geregen, die op kralen gelijken.

c. *saboq* d. i. een bos pisangvezels met daaraan geregen „bĕrtih” (zooals bij de „soemping”), welke als staart van het midden van het achterhoofd afhangt.

Als de „soemping” uit twee bundels van 50 pisangvezels bestaat, waaraan „bĕrtih” geregen is, telt de „saboq” ook minstens 50 pisangvezels, soms wel het dubbele, waarvan de geroosterde rijstkorrels aan het ondereinde aan elkaar geplakt zijn, veelal met speeksel.

[1] Apit gading = de njawa uit het stadium van „insan”, toen de njawa daarin nog was opgesloten (apit).

Bĕlinee gading = de njawa uit het stadium van „sipat”, dus reeds grooter, maar toch nog klein (bĕlna).

In deze stadia is de njawa nog geheel rein en zuiver als een af-spiegeling van „Radja Njawa”.

Manjarkoe = een diepe sĕmbah maken, tot iemands voeten doorbuigen.

Njawee = njawa.

d. *mulai* d. i. een keten, bestaande uit een 30-tal pisangvezels waaraan "bertih" geregen is. in een boog boven het zitvlak hangende, welke bundel, rechts en links door stokjes in den buikband gestoken, aan de heupen bevestigd is. In het midden en aan beide kanten van die keten zijn pisang- of jonge lipai-bladeren, enz. bevestigd.

De volledige versiering van den malim-pĕngasoe geeft men weer door *soemping-tampoeng-saboq-malai*. De "pajoeng" wordt niet vermeld, daar die als vaststaand steeds aanwezig moet zijn.

Zonder dit tooisel hebben de bezweringen van den malim geen uitwerking en helpen ze niets.

Alleen de malim-pĕngasoe wordt zoo opgetuigd: de andere malims dragen alleen de "pajoeng", de oeloebalang is op gelijke wijze gekleed als de andere aanwezige vrouwen.

Om den tijd voor dit opsieren van den hoofdmalim noodig wat te korten, wordt daarbij de volgende tusschensaleh gereciteerd, die echter niet tot de af te handelen rij van 33 saleh's wordt gerekend.

Ooh-ooh, poetjoek kapoeng, sĕlaree kapoeng, kapoeng dipatah dilatjé[1], bĕrangga karangan tampoeng, malim mĕmakai manis matee, pakaijan malim dalih boelan anggon Rĕbijah nĕralam sĕni. [1]

Ooh-ooh, de top van den kapoengboom (d. i. het hoofd van den malim) met zijn fijne stekeltjes (d. i. hoofdharen), de kapoengboom wordt gebroken, wordt afgebroken (d. i. de malim houdt op mensch te zijn) om zich moede te werken in zijn tampoeng-omhulsel; de malim heeft een aangenaam gezicht (lieve oogen) (òf) de malim aangekleed te zien doet de oogen aangenaam aan; zijn kleeding lijkt wel de maan, zoo fijn en netjes als Rĕbijah, de verpersoonlijking (het toonbeeld) van teere fijnheid (die eens aan had).

[1] Sélaree = sélara = fijne stekeltjes
Latjé = met een draai afbreken, b.v. van een tak.
Matee = mata.
Dalih = voorwendsel.
Hoewel in de saleh's meermalen van de maan en de sterren gewag wordt gemaakt, vereert de Koeboe ze niet. Hij weet en ziet dat ze er zijn, maar wat ze zijn en waarom ze er zijn, daarvan heeft hij zich nooit rekenschap gegeven, hoe of op welke wijze ook.

Van de vijfde saleh tot na het reciteeren van de zesde blijft men zitten. In dien tusschentijd hebben, behalve het optooien van den hoofdmalim nog de volgende ceremoniën plaats: De oeloebalang brengt een blad (plankje) met 8 of 10 kleine kopjes aan, en zet die in den kring van de malims naast den wierookbak. Tevens brengt ze een brandende waskaars, waarmede iedere malim achtereenvolgens den inhoud van de kopjes, bestaande uit olie, benzoé, citroenwater, rijstmeel, bras, bĕrtih, enz. zegent, en ten slotte doet dit ook de malim-pĕngasoe, nadat hij aan de oeloebalang heeft gevraagd waarom er „gemalimd" moet worden (alsof hij dat niet weet!) en de oeloebalang hem daarop de reden heeft opgegeven. Vervolgens bedekken de malims hun hoofden weer met hun doeken, terwijl alleen de hoofdmalim in iedere hand een gezegend kopje vasthoudt.

De oeloebalang laat steeds haar „pantan soemangat" (zie bl. 251) hooren.

Daarna gaan de doeken weer van de hoofden, en reikt de oeloebalang aan iederen malim een takje melati uit, dat de malims in de kopjes doopen om zichzelf en de aanwezigen, die komen toestroomen, alsmede den zieke er mede te zegenen. Ten slotte worden de kopjes met drogen inhoud over de hoofden der malims leeggestrooid, terwijl men daarbij *Sĕléman poetih* en *Sĕléman itam* herdenkt. (Zie onder saleh 27.)

De malim-pĕngasoe is opgetooid.

Zijn eerste werk is nu zijn assistenten te zegenen, wat heet *ditĕpoeng kasai*, en waarbij hij met gezegend meel stippen aanbrengt op hun voorhoofd, wangen, schouders, borstbeen en rug tusschen de schouderbladen. Vervolgens decoreert de oeloebalang den malim-pĕngasoe op dezelfde wijze, en daarna de malim-pĕngasoe de oeloebalang. Daarop wordt de zieke aldus gezegend en ten slotte het publiek. [1]

De „bidoewan" houdt op met slaan, de „bringin" wordt naar beneden gelaten, waaronder de „rĕdap" wordt geplaatst. Een met bloemen en van onderen met bĕrtih versierd touwtje, onder aan de „bringin" vastgehecht en gewoonlijk opgerold aan de „bringin" verbonden, wordt neergelaten, zóó dat het ondereinde met bĕrtih-slingers versierd het vel van de trom of tamboerijn raakt.

Iedere malim neemt beurtelings dit touwtje boven de bĕrtih tusschen den grooten en tweeden teen van iederen voet, terwijl hij zoodoende dit touwtje een paar malen tusschen die teenen bestrijkt. Dit is om

[1] Dit tépoeng kasai heeft ook plaats als beschreven in de noot bij „Rechtswezen" sub *e*, doch op die wijze wordt alleen de zieke beschilderd

de voeten te zegenen en krachtig te doen blijven, voor wie nog zwaar werk te wachten staat. Dit alles gebeurt zittende.

Alleen de oeloebalang bestrijkt staande het versierde touwtje van de bringin tusschen haar grooten en tweeden teen van elken voet, hierbij steunende op haar man. Daarop heeft dezelfde manoeuvre plaats met den zieke. Geldt het een ziek kindje, dat nog gedragen wordt, dan heeft de moeder zich aan deze ceremonie te onderwerpen.

Is dit alles afgehandeld, dan begint men met de zesde saleh.

6. *Saleh malim padang.*

Ooh-ooh, bĕdring boekannja moendam, bĕdĕngoeng boekannja koembang, itoe soearee padang diringgit, padang ĕmpat sapa sapabandoeng, padang Rĕbijah dengan malim, padang Rĕbijah nĕralam sĕni, padang malim dalih boelan.[1]

De saleh over de handpalmen en voetzolen van den malim.

Ooh-ooh, het geluid van de stem is niet het geluid van een groote metalen kom, het gonzen is niet de bij zelf, die stem (van den malim) komt van een wezen met gekartelde vlakten, vlakten waarvan er vier een stel vormen (n.l. de handpalmen en voetzolen), vlakten zooals van Rĕbijah en van den malim (malim Koejoeq), die van Rĕbijah waren het toonbeeld van teere fijnheid, die van den malim zoo (mooi) als de maan.

7. *Saleh lang.*

Ooh ooh, apa tĕmbai djadi boeroeng, bajang[2] djatoh ka-laoet, bajang malim dalih boelan, itoe tĕmbai djadi boeroeng.

De saleh van den kiekendief (figuurlijk voor het mannelijk schaamdeel).

Ooh-ooh, waarvan is in de oudheid de vogel (de man) geworden, waarvan de schaduw (sperma) viel op (in) de zee (vrouwelijk schaamdeel); de schaduw (sperma) van den malim (malim Koejoeq), die zoo schoon was als de maan, die deed het eerst den vogel (den tegenwoordigen malim met zijn geest- en levenskracht) ontstaan.

[1] Bĕdring = soeara = stem, stemgeluid.
Sapabandoeng = sapĕrbandoeng = tot een stel, een paar vereenigd

Tijdens het opdreunen van deze saleh legt de oeloebalang bij iederen malim een paar papieren waaiers. Begint men den rondedans, dan neemt de malim in iedere hand een waaier, en houdt dien tegen zijn lendenen. De zieke wordt in den kring van de malims gebracht. Aan het eind van den dans, die zeer kalm verloopt en waarbij geen der malims in zwijm geraakt, laten de malims hun waaiers op den zieke vallen.

8. *Saleh lĕntoeng.*

Ooh-ooh, apee pĕmapaq lĕntoeng ĕndaq toeroen, papakan malai pandjang sambilan, papakan kĕmbang abang biroe, itoe pamapaq lĕntoeng toeroen. [1]

De saleh van het volmaakte galmend geluid van den malim.

Ooh-ooh, hoe moet men zijn opwachting maken (in statie tegemoet komen) als de malim naar beneden komt (nederdaalt).

Verwelkom zijn tooisel met negen lange versierselen, verwelkom de roode en blauwe bloemen (van zijn tooisel), dat is de verwelkoming als de malim nederdaalt.

9. *Saleh malim boedjang.*

Ooh-ooh malim boedjang bĕrenak doewee, saorang Rĕbijah saorang malim, saorang Rĕbijah nĕralam sĕni, saorang malim dalih boelan: malim boedjang, djaring angin kĕlilee kĕnee, ĕmboen dipoekat manee kadapat, dapat soenting dengan dajang. [2]

De saleh van den Algeest. (Radja Njawa, waardoor de malim middels malim Koejoeq en Rébijah geinspireerd wordt).

Ooh-ooh, de Algeest heeft twee kinderen gehad, de ééne was Rebijah de andere de malim (Koejoeq), Rĕbijah de teere fijnheid en de malim zoo schoon als de maan; Hoewel het onmogelijk is wind (lucht) of dauw met (in) een net te vangen, vangt de Algeest (toch) de „njawa" en „roh".

[1] „Malai" duidt hier het geheele tooisel van den malim aan. Met de „negen lange versierselen" worden bedoeld: de twee neerhangende uiteinden van de „pajoeng"; de twee bundels van de „soemping"; de „saboq"; de „malai"; en de drie bossen bladeren (en bloemen) aan „de malai" bevestigd.

[2] Met „malim boedjang" wordt „Radja Njawa" bedoeld.

Djaring = groot net om visschen of dieren te vangen.

Poekat = groot trek- of sleepnet.

Met „soenting" en „dajang" wordt door sommige Koeboe-geleerden met „njawa" en „roh" bedoeld, doch respectievelijk de zielen van mans- en vrouwspersonen.

10. *Saleh kĕmbang tandjoeng.*

De saleh van de tandjoeng-bloem (hier figuurlijk voor "hoofd", waarbij tandjoeng "kin" beteekent.)

Ooh-ooh tĕloq dimanee tĕmbai bĕrtĕloq, tandjoeng dimanee tĕmbai bĕrtandjoeng, tĕloq sèrong koewalee sadoe, oedjoeng tandjoeng olaq mĕrindoe.

Ooh-ooh, waar ontstond het eerst een baai, en waar ontstond het eerst een kaap? (het eerst ontstond bij het foetus) de schuinloopende baai (d. i. tusschen kin en onderlijf) van de allerschoonste riviermond (mond), de uitstekende punt (kin) van de smachtende draaikolk (slaap). [1]

Alle malims reciteeren deze saleh en dansen daarna rond met een aangestoken waskaars aan een kopje geplakt in de hand. In het kopje bevindt zich rijstmeel in citroenwater. Alleen de hoofdmalim danst niet mee en blijft bij den zieke zitten, het kopje met de brandende kaars er aan houdende boven het hoofd van den zieke, dien hij ten slotte middels een melati-takje besprenkelt met den inhoud van het kopje, waarop de zieke *"gedjampied"* wordt. [2]

11. *Saleh bajoer.*

De saleh van den bajoer-boom (figuurlijk voor "neus".)

Ooh-ooh, dimanee toemboeh bajoer, toemboeh di tĕloq, tandjoeng èran, njandar di boekit sèrindoe ati [3].

Ooh-ooh, waar groeit de bajoer-boom; (die) groeit bij de baai (mond), bij de wonderschoone kaap (kin), en steunt (leunt) tegen den berg van de verlangens des harten (voorhoofd).

12. *Saleh ragam.*

De saleh over de manier van doen (van den malim).

Ooh-ooh, idaq sĕragam doewee ragam, ragam bĕlilo ditengah balai, lilo anak bajang soeatoe. [4]

Ooh-ooh, het gebeurt niet op één of twee manieren n.l. de wijze van dansen (van den malim) in het midden van de balai: dat schoone ronddansen (van den malim) is als van een hofjuffer.

[1] Een en ander wil zeggen, dat van den mensch het eerst het hoofd ontstaat

[2] Djampi [2] = onder het prevelen van machtspreuken en door den patient te bespuwen, hem trachten te genezen.

[3] „Tĕloq tandjoeng èran" figuurlijk voor kin — kuil onder de onderlip.

[4] lilo = léla = spel, scherts, dartel; het maken van theatrale bewegingen

13. *Saleh mambang panggil.* [1]

Ooh-ooh, panggilan idaq soewang toeroen, tĕkalee manee panggilan toeroen, tĕkalee oembaq bĕrsaboeng, tĕkalee angin bĕrpaloe, tĕkalee itoe panggilan toeroen.

De saleh van den roependen Geest. (n.l. Radja Njawa).

Ooh-ooh de roepstem van den Geest (Algeest) daalt niet licht (gemakkelijk) neder, maar als die oproeping afkomt, dan klotsen de golven tegen elkaar en beukt de wind (figuurlijk voor onrustige ademhaling bij een zwaren zieke), dan daalt de roepstem van den Geest neder (d. i. dan sterft de zieke, wordt zijn ziel opgeroepen, en kan de malim er niets aan doen).

14. *Saleh boedjang tandang.*

Ooh-ooh, poetih koening darèh mampai toenangan anak boedjang tandang, lamaboeq olehnja, tandang idaq tĕkĕnang baliq lagi. [2]

De saleh van den op bezoek gaanden jongeling (d. i. de reine zuivere ziel, ademhaling, njawa).

Ooh-ooh, het levenlooze embrijo is spoedig zoover gekomen om vereenigd (verloofd) te worden met de kleine zuivere ziel (njawa). Is het met die vereeniging (dat bezoek) zoo ingenomen, dat het zich voor niets anders meer interesseert (er door bevangen), dan zal die ziel (njawa) er niet aan denken om weer terug te keeren.

15. *Saleh sĕkintjoeng.*

Ooh-ooh, maboeq sĕlèndjo[2] alam, maboeq sĕloendjoer[2] angin, itoelah tĕrbang tjara boeroeng sĕkintjoeng.

De saleh van de zwaluw, "sĕkintjoeng" (is een klein soort zwaluw), (figuurlijk voor den geest, "roh").

Ooh-ooh, onbestemd zich door de wereld heen begeven, onbestemd als een wervelwind, dat is het vliegen zooals de zwaluw doet.

[1] Mambang = geest, hier „Radja Njawa".
Tĕkalee = tatkala

[2] „Mampai" van ampai = sampai
Met „boedjang tandang" wordt bedoeld „njawa".
Poetih koening = wit-geel = het (levenloos) embrijo uit het stadium van „water".

Beginnen de malims den rondedans, dan wordt de zieke in den kring van de malims geplaatst, die tijdens het dansen met een kain (doek) zwaaien, om aan het eind van den dans hun doeken op en over den zieke te laten neervallen.

16. *Saleh adjoem*[2].

De saleh van het zich mooi voordoen.

Ooh-ooh, maq-manee mamantjoeng roembai, pantjoeng kadoewee kali lagi, maq-manee mĕngadjoem oendai tapaq diadjoem tĕkalee doeloe, oendai tĕkĕndoen tĕkalee kini.[1]

Ooh-ooh hoe kan men een roembai-plant afhouwen, al houwt men nog een tweede maal; hoe kunnen armenzwaaiend en stampvoetend mooie passen gemaakt worden zooals men dat vroeger deed; dat gebeurt zooals thans (thans slechts kent men het „oendai-tĕkĕndoen".)[2]

Na het bĕrĕntak staat de hoofdmalim hier schijnbaar te huilen over zijn kleinheid, dat hij niet alles weet en kan zooals malim Koejoeq alles wist en kon!

17. *Saleh nangkodo*[5].

De saleh van den gezagvoerder van het schip (figuurlijk voor de ziel, njawa).

Ooh-ooh, mati anak nangkodo[5] lindoeng, mati sĕdang pandai bĕpĕnding, mandi djangan bĕkatjimboeng, rantau tĕnang galaq disĕding.[3]

Ooh-ooh, is iemand dood dan houdt de (zijn) ziel (njawa) zich schuil: (men kan) sterven terwijl men zich goed en wel aan het aankleeden is; gaat men baden, dan moet men

[1] Adjoem[2] — andjoeng[3] (?) — ophemelen, mooi voordoen.
Maq-manee = bagimana.
Roembai — een waterplant zonder stam met lange bladeren, waaraan overal stekels zitten. Van de vezels vlecht men matjes.
Mĕngadjoem — mooie passen maken, zooals de malim doet.
Oendai — met de armen langs het lijf zwaaien.
Oendai-tĕkĕndoen — armenzwaaiend en stampvoetend.
Tĕkalee kini — tatkala ini.

[2] De malim houdt echter zijn armen bij den rondedans gestrekt en stijf langs het lichaam, zooals boven beschreven.

[3] Nangkodo[5] — nachoda.
Pĕnding — buikband, lendenband.
Berpending — (hier) zich aankleeden.
Bĕrkatjimboeng — met de handen op het water slaan, plassen en daarbij water over 't hoofd gooien. Dit laat een Koeboe bij het baden na, om de geesten der afgestorvenen, die steeds aan rivierbochten begraven worden, niet te verstoren.
Rantau tĕnang — de (stille) rivierbocht (inham), waar het water stil staat, figuurlijk voor begraafplaats.
Sĕding — met smart (droefheid) herdenken.

niet (geen leven maken door) met de handen in het water (te) plassen; de dooden (de plaats waar de dooden begraven liggen) moet men steeds herdenken.

18. *Saleh lajang*[2].

De saleh van de zwaluw (de groote zwaluwsoort heet "boeroeng lajang"[2] doch wordt ook genoemd "boeroeng mandi" wat tevens "doodszweet" beteekent).

Ooh-ooh, boeroeng tĕrbang bĕkawan toedjoeh, bĕrlin boeroeng naq mandi, boeroeng mandi marĕniq tjajee, boeroeng marĕnai tjajeenja déniq.[1]

Ooh-ooh, als de vogel (ziel, njawa) wegvliegt, dan doet hij dat in zevenen (met zijn zevenen)[2] als hij (boven het water) rondvliegt dan wenscht de vogel (ziel, njawa) te baden:[3] baadt de vogel (ziel njawa) zich, dan ontstaat een verfijnde stralenglans (door aanrakingen met het water): zoo'n motregen verwekkende vogel heeft zijn eigen stralenglans.[4]

19. *Saleh djalir emboen.*

De saleh van het vloeien van de dauw (figuurlijk voor de bevruchting).

Ooh-ooh, ibang kĕmibang emboen

Ooh-ooh, zwevende als een

[1] Bĕrlin = onbestemd vliegen van een vogel boven water; her- en derwaarts over het water scheren.
Rĕniq = rĕnai (rénnjai) = fijn van regen
Tjajee = tjaja = tjahaja.
Naq = hendaq.

[2] D. w. z. als de ziel (ademhaling) zich uit het lichaam verwijdert, dan gebeurt dit langs zeven wegen n.l. door den mond, de ooren, de oogen en de neusgaten. Men zegt b.v. *toemboe'kan angin bĕrsĕrim toedjoeh* d. i. de luchtpijp (de weg van de ademhaling) lost zich in zevenen op.

[3] D. w. z. staat de ziel op het punt van het lichaam te scheiden, d. i. als de ziel zich nog niet geheel verwijderd heeft, doch nog boven (bij) het lichaam zweeft, dan komt het doodszweet, ten teeken dat de vogel, (hier de ziel, njawa) zich wil baden.

[4] Het doodszweet wordt hier vergeleken bij de fijne waterdroppels, die ontstaan als een zwaluw zich baadt, d. i. over het water scherende, even daarmede in aanraking komt.

ĕndaq toeroen, ĕmboen bĕlom djatoh kĕtanah, ĕmboen singgah di godong kajoe, ĕmboen tĕpoekat di tingkil boenga. [1]

vogel die zich op een tak zal zetten komt de dauw (sperma) naar beneden; de dauw (protoplasma, het kind in wording) is nog niet op aarde gevallen; de dauw zet zich nog tijdelijk op een blad van een boom (buik van de moeder); de dauw is (is een net) gevangen (zit vast) aan den bloemsteel (den scheeven eierstok). [2]

20. *Saleh kĕmbang pajoeng.*

De saleh van het bloemerig hoofdversiersel (van den malim).

Ooh-ooh, alangkah soegih anak oreng itoe, pajoengnja adee, gĕdongnja adee, gĕdong ĕmpat tapabandoeng, pajoeng rĕmaq kĕrĕmasan, pajoeng mas pontjaq, intan. [3]

Ooh-ooh, wat is dat menschenkind (de malim) toch rijk, hij heeft zijn tooisel (hoofd, geest, ziel), hij heeft zijn huis (lichaam, materie), een huis met vier tot één stel behoorende (n.l. de handpalmen en voetzolen): zijn tooisel nog mooier dan van goud, een tooisel (als) van goud, waarvan het hoogste punt (de top) een diamant is (de hersenen bevat).

Bij deze saleh wordt zeer woest en lang gedanst. Aan het eind van den dans ziet men ook lieden uit het publiek tijdelijk bewusteloos neervallen, z.g. getroffen door de kracht die uitgaat van het tooisel van den malim-pĕngasoe (*kĕna pajoeng*), die ook door de oeloebalang moeten worden bijgebracht. De oeloebalang heeft dan druk werk!

[1] Djahr = alir = vloeien, stroomen.

Ibang kĕmbang = zweven van een vogel voordat hij gaat zitten

Tingkil = steel, waarmede een vrucht of bloem aan een tak of stam vastzit, zooals bij de doerian, nangka, enz.

[2] Sommige malims willen aan deze saleh-beeldspraak de volgende beteekenis hechten: met „tingkil boenga" wordt bedoeld het hoofd boven de ooren, d. i. de hersenen; met „godong kajoe" de hersenpan; zoodat dan met „de dauw" wordt bedoeld de geest, die in het hoofd van den malim nederdaalt

[3] Tapabandoeng = sapĕrbandoeng.

Rĕmaq = nog mooier dan.

21. *Saleh radèn.*

De salèh van den edelman (figuurlijk voor den mensch), waarin wordt gedoeld op de menschwording, geboorte van een mensch, en zijn zintuigen.

Ooh-ooh, radèn dĕmang, radèn brandoewi, radèn kĕling, radèn hoewajang, radèn alit boengsoe sĕkali, radèn toedjoeh toeroen nam, satoe tinggal di goenoeng oekir, tĕbaris oekiran toedjoeh, oekiran toeroen kadoenijee. [1]

Ooh-ooh, (er is een) edelman van de politie (het hoofd, verstand, geest, ziel), een edelman van het dragen in een doek (fig. voor mond, stem, het zingen bij het dragen van een kind in een doek) een edelman van de ooren (het gehoor), een edelman van de listigheid (het gezicht, de oogen) en een jongst geborene kleine edelman (fig. voor de neus, die zich het laatst aan het hoofd van het foetus ontwikkelt); van die zeven edelen (n.l. verstand, mond, twee ooren, twee oogen en neus) dalen er zes neder (komen er zes ter wereld); één blijft er in den berg met kartellijnen (d.i. de schedel) waar men zeven (rijen) kartellijnen heeft; dat snijwerk (de schedel, het hoofd) komt ter wereld.

Bij deze saleh danst iedere malim met een opgerolden doek, die hij bij tusschenpoozen aan het ééne eind vasthoudt, terwijl hij met de andere hand langs den doek glijdt alsof hij dezen uitperst. Zinnebeeldig moet dit het uitdrijven van de ziekte voorstellen!

22. *Saleh bintang tĕbajaq.*

De saleh van de verschietende sterren, òf van de steeds goede (mooie) sterren, (figuurlijk voor de oogen).

Ooh-ooh, bĕrapa bilangan bintang,

Ooh-ooh, hoeveel sterren telt men

[1] Radèn = hoogste adelijke titel in Palembang.
„Brandoewi" van „andoeh" of „andoeq".
„Kĕling" van het plat Javaansche woord voor oor (kakĕling).
„Koewajang" van het Javaansche „koewaja" (?).
Alit = klein (Javaansch).
Oekir = uitbeitelen, graveeren

bintang sĕratoes doewee poelooh, anjee doewee bintang bĕtampoeq, anjee doewee bintang bĕtangkai, bintang bĕtali bĕnang idjo, mainan anak sawéran dĕndam. [1]

wel, men telt er wel honderd twintig, slechts twee sterren hebben er kelkbladeren (oogleden), slechts twee sterren hebben steelen, sterren met (aan) touwtjes als groene draden, een speelgoed waar menschen wonderlijk veel hun zinnen op gezet hebben.

Men zou aan deze saleh kunnen toevoegen „en oorzaak zijn van veel leed, ellende en ziekten”, want, dat dit moois zooveel ellende medebrengt, staat de malim in deze saleh weer schijnbaar te beweenen, terwijl de „rĕdap” in een zeer vlug tempo wordt geslagen.

23. *Saleh bintang tĕdjadjo.*

De saleh van de dwaalsterren figuurlijk voor de oogen van den malim).

Ooh-ooh bintang tĕbajaq bintang tĕdjadjo, bintang toemboeh di liring goenoeng, bintang tĕlamboer di laman balai. [2]

Ooh-ooh, (er zijn) verschietende sterren en dwaalsterren, (er zijn) sterren die groeien (zich bevinden) aan den voet (benedenhelling) van den berg (het voorhoofd): (er zijn) sterren die zich over de balai-vlakte verspreiden (verspreid over de balai-vlakte).

24. *Saleh barat.*

De saleh van de gelijkenis (van den bijslaap).

Ooh-ooh, bĕringgoeng pĕntas bĕtijang gading, boedjang barat

Ooh-ooh, als de slaapplaats (als) met ivoren pooten (d. i. het lichaam

[1] Bintang tébajaq = verschietende ster = bintang bĕrahlh.

Sommigen beweren dat tebajaq beteekent „tĕp-baik” = tetap baik

Tampoeq = oude kelkbladeren, die een vrucht nog eenigszins bedekken, zooals bij de manggistan.

Sawéran = sa-héran.

Soms zegt de malim in plaats van „bintang sĕratoes doewee poelooh” wel „bintang sĕratoes anam poelooh”. Beide geven weer een zeer groot getal, waarboven een geleerde Koeboe zich zelfs niet meer in staat acht te rekenen Velen van die wijzen kunnen het ver beneden de 120 of 160 nog niet eens!

[2] Djadjo = djadjah = onbestemd rondreizen, een streek afreizen door een handelaar.

Liring = lèrèng = voet van een berg.

ngalih tidoer. boekannjee barat ngalih tidoer, itoe nangkodo' ngalih koeroeng. [1]

waarin de ziel zich bevindt) zich beweegt (schudt) doordat iemand op handen en voeten kruipende (erop) scharrelt, dan wil de ziel-gelijk (het mannelijk schaamdeel) zich te slapen leggen (den bijslaap uitoefenen), doch niet de ziel zelf gaat dan slapen, maar het mannelijk schaamdeel (de belichaming van de ziel) gaat zich opsluiten.

25. *Saleh bandoen.*

De saleh van den genezing brengende geest (die in den malim gevaren is, en wien verzocht wordt nog wat te blijven tot de behandeling is afgeloopen).

Ooh-ooh, bandoen djangan kaoemee doeloe, awaq poetih kalau itam, takoet disinar panas pagi. [2]

Ooh-ooh, geest keert niet eerst naar huis terug; het zou mogelijk zijn, dat het witte lichaam zwart werd (d. i. de beterende zieke weer instortte): (want ik ben) bang, dat hij door de stralen van de ochtendzon weer warm zal worden (dat de behandelde weer ziek zal worden) [3]

Bij deze saleh danst iedere malim met een handvol „bĕrtih" in de gesloten vuist. Aan het eind van den dans rollen de malims als krankzinnigen over den vloer, kruipen en wringen zich met het hoofd naar

[1] Barat = ibarat.
Bĕringgoeng = schudden van iemand, die in bed ligt of kruipt.
Pĕntas = verhoogde vloer, slaapplaats.
Boedjang barat = gelijkenis van de ziel, hier voor mannelijk schaamdeel.

[2] Bandoen staat hier voor den krachtigen geest van een „naga", die men zich voorstelt als een groote slang of als een aardvarken, wier goede geest een grooten steun is voor den malim bij zijn werk. Want het is „bandoen", die de spieren van rug en schouderbladen krachtig maakt en houdt, en trekt „bandoen" zich terug, dan is de malim met machteloosheid geslagen.

[3] Oemee = oemo = ladang, ladanghut.
„Warm" beteekent in de Inlandsche geneeskunde bijna hetzelfde als ziek, onwel, of gelukt minder goed. Om een zieke dus beter te krijgen, moet hij de warmte kunnen weerstaan (doorstaan). Hierop doelt deze saleh, waarom, zooals boven vermeld, men bij het bermalim tegen den ochtend ook nooit verder gevorderd is dan deze toepasselijke saleh.

beneden als een „naga", die zich een gat in den grond zoekt, wat hem ten slotte niet gelukt,[1] en... de malims blijven de voorstelling voortzetten.

26. *Saleh gadjah.*	De saleh van den olifant.
Ooh-ooh, bĕrgĕmpee[2] nĕralam sĕni toeroen bĕrtoenggang gadjah, gadjah kĕtjiq rĕndah rĕmboenai.[2]	Ooh-ooh, zwaar dreunend (stampvoetend zoo zwaar alsof het een olifant deed) daalt de teere fijne Geest (van Rĕbijah) neder gezeten op een olifant, een kleinen olifant laag bij den grond en van gewone grootte (d. i. de malim).

Bij deze saleh staat de oeloebalang in het midden van den kring van de ronddansende malims, en houdt in beide handen pisangbladnerven of iets anders vast, waarvan olifanten veel houden. Na een steeds wilder wordenden dans schieten de malins op handen en voeten kruipende op dat voedsel toe, grijpen er naar, bijten erin, rukken het elkaar uit mond en handen, en kruipen en tollen daarbij als bezetenen over den vloer, tot zij ten slotte de één na den ander uitgeput neervallen.

27. *Saleh Sĕl man.*	De saleh van den geest sĕléman. (de geest van de fijne, edele haren).
Ooh-ooh, sĕléman koening makan di kĕning, sĕléman itam makan dikaki, njadalah toewan njadalah njawee.[3]	Ooh-ooh, de gele sĕléman (de gele haartjes) zitten aan de slapen (bij de wenkbrauwen), de zwarte sĕléman (de zwarte fijne haren) zitten

[1] Eens zag ik in de Baharstreek, dat men voor deze scène speciaal een kuil van ongeveer een meter diep had gegraven, waar de malims van de dansplaats instormden, er als varkens in rondwroetten, met het gevolg, dat, toen ze er uitkwamen, neus, mond, ooren, enz., kortom het geheele hoofd bijna onherkenbaar met zand en klei was bedekt. Zie „bĕdjanan" onder Hoofdstuk XV.

[2] Bĕrgĕmpee[2] = bĕrgĕmpa[2] = schudden, dreunen, beven.

[3] Sĕléman = soleiman = Salomo, de geest van de fijne haren van het menschelijk lichaam. Wellicht heeft de Mohamedaansche legende omtrent de schoone „Balqis" bij de Koeboes haar gemaal tot Geest van de fijne haren gemaakt!

Njada = ngĕda = het Javaansche nĕdå.

„Toewan" beteekent hier „het lichaam" of „de geest Sĕléman".

op de beenen, zij zijn het voedsel van het lichaam en van den geest (òf: ze zijn een geschenk van den geest sĕléman en van den Algeest).

Tijdens het opdreunen van deze saleh bestrijkt de malim en het geheele gezelschap zich het voorhoofd, de slapen en de scheenbeenen met een mengsel van gekookte rijst en een hard gekookt ei, om de geest sĕléman te behagen, want laat men dit na, dan zou men hoofdpijn krijgen en moe in de beenen worden, waarvan de oorzaak zou zijn, dat dien edelen haren, de voortbrengselen van sĕléman en waarvan hij beschermheilige is, geen eer was aangedaan, want zij geven aan lichaam en geest kracht.

28. *Saleh nangkap amal.* [1]

De saleh van het vangen (d.i. met de oogen zien, bewerken) van het amulet (den zieken geest).

Ooh-ooh, malim mance mĕnawan amal, malim bandoeng mĕnawan amal, boedjang bandoeng doewee sĕroepee, malim bandoeng doewee sĕnjawee.

Ooh-ooh, wie is de malim die de "amal" ziet (vangt, buit maakt), het is een paarsgewijze malim (oogen van den malim) die de amal vangt: het stel zielen (de oogen) zijn twee van dezelfde soort, de paarsgewijze ziel (d.i. het (menschelijk) beeld, dat zich in ieder oog afspiegelt) is twee dat één van ziel is.

Bij het opdreunen van deze saleh heeft de malin een *amal* in de handen, d.i. een stuk doek, waarin gewikkeld zijn zeven strootjes, zeven pinangnoten, zeven sirihbladeren, en één poear-bloem. Deze amal (amulet) stelt voor het krachtige middel waarvoor de kwade geesten bang zijn, en waartoe de ziel van den zieke zich zoo aangetrokken gevoelt, dat hij zich in de macht van den malim overgeeft om ten slotte als gezuiverd in het lichaam van den zieke terug te keeren, die dan genezen is.

Deze saleh beteekent het grijpen en tevens bewerken (genezen) van den ziel van den zieke, en is eigenlijk de krachtige bezweringssaleh, die bij zware zieken meermalen wordt herhaald, tusschen de andere saleh's door.

[1] „Amal" wellicht van „mal" Arab. goed, bezitting.

De hoofdmalim roept, voordat hij met deze saleh begint, de hulp van de aanwezigen en zijn medemalims in, links en rechts handen gevende. De zieke wordt intusschen in het midden onder de bringin gelegd, waarna de saleh wordt gereciteerd. De oeloebalang houdt de brandende kaars en het kopje boven het hoofd van den zieke. Daarna staat de malim-pĕngasoe alleen op, terwijl alle andere malims en het volk blijven zitten, en loopt om den zieke heen te springen met rinkeltjes en belletjes in een of beide handen, wat wel iets heeft van een castagnetten-dans. Den dans beëindigt hij door de rinkeltjes op het hoofd van den zieke te houden, op wiens hoofd hij ook zijn eigen hoofd buigt, aldoor machtspreuken prevelende, en na iedere machtspreuk het hoofd van den zieke bespuwende (djampi[2]). Ten slotte valt hij met zijn hoofd op het hoofd van den zieke schijnbaar in slaap, om ontwakende zijn adem een paar malen op den zieke uit te stooten (blazen).

29. *Saleh moerai.*	De saleh van een vogel (anderen zeggen een slang) met groote lichtende oogen (figuurlijk voor de oogen).
Ooh-ooh, rimau pantjoer bèlang sëlangkoeï, rimau poetih bělang sëblit, toenggangan boedjang, pĕngalas ati. [1]	Ooh-ooh, (lichtstralen) uitschietende tijger, gevlekt met (ééne) lichtende gloedruimte(n): witte tijger, gevlekt met één kronkel, zetel van den ziel, grondslag (diepste uiting) van het hart.
30. *Saleh rimau.*	De saleh van den tijger.

De woorden van deze saleh zijn precies dezelfde als die van de vorige (saleh moerai). Alleen wordt hierbij in een sneller tempo op de „rědap" geslagen, en heeft hierbij plaats het gooien met een rauw ei.

Deze saleh vormt eigenlijk één saleh met de vorige, en beide saleh's worden dan ook aan één stuk door zonder ophouden afgehandeld.

Begint de „saleh moerai" dan krijgen de malims ieder een versch

[1] Pantjoer uitspruiten.
Sëlang tusschenruimte: koewi smeltkroes.
Sëlangkoei sëlang koewi lichtende stip in de pupil, ooglens?
Bělit kronkel, slinger, hier: donkere oogkraal?

kippenei in de hand, d.i. het zinnebeeld van levenskracht, van ziel en lichaam, dat straks de tijger in "saleh rimau" zal trachten te dooden, wat voorstelt de zieke, dien de kwade geesten trachten afbreuk te doen.

Tijdens "saleh moerai" blijven de malims kalm, langzaam rondwandelend en de bewoordingen van de saleh opdreunend, terwijl men de eieren zegenend langs de hoofden van het publiek strijkt, èn tot zegen van de aanwezigen èn tot heil van den zieke.

Is dit afgeloopen, dan wordt op eens de "rĕdap" in een vlugger en wilder tempo geslagen, hetgeen beteekent, dat de "saleh rimau" begint. Meteen verliezen de malims hun kalmte, en beginnen als bezetenen rond te dansen, ieder met een ei in de hand, dat men op eens uit de hand laat vallen op een daarvoor midden in de balai geplaatste mat. Een woeste dans, springende, kruipende en rollende, om en over en langs en tusschen de op de mat liggende eieren, volgt: de eieren blijven onaangeroerd. Vervolgens kruipen en sluipen de malims als tijgers ieder naar hun ei, doende alsof zij een prooi zullen bespringen, grijpen daarop ieder een ei, waarmede zij woest opspringen en nog een tijdlang zeer wild doordansen, zwaaien ettelijke malen in hun razenden dans vervaarlijk met de hand waarin zij het ei houden, om het ten slotte van de balai over het dorpsplein weg te werpen. Dit is een critiek moment! Valt het ei stuk dan wil dat nog niet zeggen, dat de zieke niet geneest, alleen als het ei heel blijft is men van de genezing verzekerd.

Iedere malim beroemt zich erop, dat het hem reeds meermalen gebeurd is, dat het ei niet stuk viel, en dat na afloop van de geheele voorstelling de zieke dan ook volkomen hersteld was. [1]

Men zou dit "werken met het ei" kunnen beschouwen als een soort proef op de som.

31. *Saleh arak-arak.*	De saleh van het plechtig ronddragen.
Ooh-ooh, lagi di-arak sidjoeroe arak, lagi digiring sidjoeroe giring,	Ooh ooh, als hij nog plechtig (door de moeder) wordt rondgevoerd,

[1] Eens was ik er zelf bij tegenwoordig, dat alle door de malims weggeworpen eieren heel bleven, zelfs de schalen waren niet gebarsten. Te voren had ik de eieren met potlood gemerkt, opdat ze niet verwisseld zouden kunnen worden, en toen de afloop zoo schitterend was, beschouwde men algemeen dat merken als een soort zegen van mijn kant! De zieke was natuurlijk geheel hersteld, beweerde het zelf, en.... was binnen een week daarna dood!

lagi diarak mělaikat ampat, lagi digiring mělaikat soewatoe.

laat de toekomstige mensch zich plechtig ronddragen: wordt hij geboren (uitgedreven) dan komt hij naar buiten: als hij nog plechtig wordt rondgedragen heeft hij vier schutsengelen (n.l. „oeri-tĕmboeni-toeban-darah”), als hij ter wereld komt heeft hij er één (zijn schaduw).

32. *Saleh padang doepee.*

Ooh-ooh, kĕmĕmboen asap api padang doepee, djadi sawai loli, bĕrambai alil. [1]

De saleh van het bakje, waarin wierook gebrand wordt.

Ooh-ooh, de rook van het vuur van het bakje waarin wierook brandt zal als dauw verdwijnen (in dauw opgaan, zich als dauw ergens vastzetten), en zal worden (doen) als zwarte en als witte vogels, (en als) leelijk roodbehaarde (gevlekte) vogels.

Gedurende deze saleh heeft de malim een stokje met een paar reepjes wit papier of doek er aan in de éene hand, wat een vogel moet voorstellen, terwijl hij in de andere hand een schoteltje houdt, waarin wierook brandt.

De bedoeling schijnt hier te zijn, dat den kwaden geesten in de buurt wordt aangemaand weg te vliegen, te verdwijnen, evenals vogels dit zouden doen voor den wierook.

33. *Saleh poelang.*

Ooh ooh, saleh poelang malim dimanee, sirang andoen, Rĕbijah dimanee doeloe tandang, sanggloeh sĕlamat, maqlikoem Radjee Njawee. [2]

De saleh van het naar huis terugkeeren.

Ooh-ooh, (dit is) de saleh van het naar huis gaan (het slot van de séance): waar is de malim (Koejoeq), die is gekomen om zijn werk te verrichten, en waar is Rĕbijah, zooeven was zij (hier) op bezoek: moge het ontwaken (van den malim uit zijn hallucinatie-toestand) ten zegen zijn: eere zij (mijn eerbiedigen groet breng ik aan) den Algeest.

[1] „Sawai” moet een vogel zijn, dien men zich zwart gekleurd en met een zeer langen staart voorstelt.

Loli = vlok katoen, die men bij het spinnen in de hand houdt.

Alil = haidl (?) = menstruatie.

[2] Sirang = siring (Javaansch?) = uitgaan ten strijde.

Andoen = gaan verrichten.

Is de voorstelling afgeloopen, d. i. bij kleine bezweringen na de 30ste en bij groote bezweringen na de 33ste saleh, dan worden tot slot de zieke(n) [1] en het publiek nog eens door den hoofdmalim gezegend en bespuwd (djampi [2]). Daar deze afscheidsceremonie heel wat personen geldt, neemt de malim te voren nog eerst een extra sirihpruim in den mond, kauwt die goed uit, en begint dan de aanwezigen stuk voor stuk te zegenen, hun allen, den zieke incluis, heel wat machtspreuken (en sirihspuw!) naar het hoofd werpend, en verder hun een flink lichaam, sterke beenen, een helder hoofd, enz., toewenschend, hopende dat een ieder van allerlei ziekten bevrijd moge blijven.

Daarna komen de kleine, nog gedragen kinderen aan de beurt, die ieder aan den hoofdmalin een handje moeten geven, en na ieder handje strijkt de malim zijn eigen hand langs zijn voorhoofd tot zegen van het kind en tot heil van zichzelf en zijn eigen geest, dien hij zoodoende sterkt door de aanraking met de zuivere zieltjes der kinderen.

Eindelijk zetten de malims zich met een doek over het hoofd rondom het wierookvat, schuddebollend allerlei machtspreuken opzeggend, om zich zoodoende te »ontmalimmen« en weer als gewone menschen huiswaarts te keeren.

Dit terugkeeren tot het gewoon menschelijk zijn wordt weergegeven door een eenige malen herhaald eindgesis.

Zooals uit het vorenstaande blijkt worden bij bezweringsséances nooit wapens gebezigd.

Plaatselijk heeft men overal eenige afwijkingen in den boven beschreven gang van zaken, zelfs is vaak de volgorde van eenige minder markante saleh's eenigszins anders.

Het meest afwijkend is het bĕrmalim bij de Koeboes van Daboek en Grĕsik, die beweren nog echt te »malimmen« zooals malim Koejoeq deed, en niet, zooals overal elders, de malim sĕmbilan deden.

De malim draagt hier lang haar zooals de vrouwen, terwijl de »pajoeng« geen ring om het hoofd is, doch uit een band bestaat, die aan het achterhoofd wordt vastgeknoopt met een bos van de lange hoofdharen van den malim. Het schuddebollen, ronddansen, slaan op de »rĕdap«, het als een bezetene neertollen enz., gebeurt hier alles veel wilder en woester dan overal elders. Behalve bij het *bĕrmalim boedjoek* (zie hieronder), waarbij de afdoening der 33

[1] Is de zieke nog niet hersteld, dan wordt een volgenden nacht opnieuw gemalimd.

saleh's verplichtend is, houdt men er bij andere bezweringen geen volgorde van af te handelen saleh's op na. Is de malim b.v. met *"saleh sĕkintjoeng"* of *"saleh nangkap amal"* of met een andere saleh bezig of begonnen, dan kan hij die den geheelen nacht achtereen opdreunen.

Het optooien van den malim gebeurt direct als de voorstelling begint.

Dikwijls eindigt men halfweg den nacht, als de malim het voor het welzijn van den zieke voldoende acht.

Verder kent men hier allerlei geesten van heuvels, rivieren, heilige plaatsen in het bosch, enz., die al naar dat ze goed of kwaad zijn tusschentijds door den malim worden aangehaald of verdreven.

Men is hier nog zeer afkeerig van den Islām, welken godsdienst men beschouwt als een onnoodige grootdoenerij voor Koeboes, zooals het afschaffen van het eten van varkensvleesch en allerlei kruipende dieren, het zich laten besnijden, enz.

Tot hun kleinen stam behooren de Koeboes van Grĕsik, Daboek, de Koeboes in de marga Dawas, en zij die vroeger tot de marga Dawas behoorden en wonen in Laman Soelai, Saoet, Mĕdang bĕsar, Soengei Dĕrandjang, enz. Deze conservatieven beweren af te stammen van de nog niet gemoderniseerde Lalan- en Dangkoe-Koeboes.

De Koeboes kennen verschillende soorten van bĕrmalim, n.l.:

1. het *bĕrmalim bĕsar* of *bĕrmalim bringin toedjoeh pangkat*, waarbij in het midden van de balai, d.i. in het midden van den door de malims bij het ronddansen te nemen cirkel, een *bringin toedjoeh pangkat* wordt opgehangen, d.i. een bamboe van vijf tot zeven voet lang, waaraan en omheen op gelijke afstanden zeven naar boven toe kleiner wordende vierkante ramen van bamboe zijn bevestigd, die van onderen ongeveer 3 d.M. lang en breed en van boven ongeveer 2 d.M. lang en breed zijn. Deze ramen zijn versierd met bladeren van planten waaraan veel stekels of doornen zitten, zooals rottanbladeren. Aan de uiteinden van zulke bladeren zijn bĕrtih-korrels vastgekleefd, terwijl verder daartusschen allerlei bloemen zijn vastgehecht.

   Hoe men aan dit en andere symbolen komt, wist men mij niet te vertellen: het hoort nu eenmaal bij het "bĕrmalim bringin toedjoeh pangkat." Wellicht stelt die bamboe-stok een bringin (waringin), een heiligen boom, d.i. een mensch, voor,

met zijn zeven hoofdlichaamsdeelen (toedjoeh pangkat), n.l. het hoofd, de beide armen, de romp boven het middel, de onderhelft van den romp en de beide beenen, waaraan tot afwering van kwade geesten de stekelige versiering is bevestigd, en tot attractie van den te genezen ziel allerlei bloemen.

Het ronddansen om zoo'n versiering (bĕrmalim bringin toedjoeh pangkat) gebeurt als iemand zwaar ziek is (b.v. ten gevolge van zware koortsen) en het reeds bedenkelijk staat met den patient.

Dit is de krachtigste bezweringsoefening bij ziekten, en hierbij worden alle 33 saleh's afgehandeld, zooals boven beschreven.

Gedurende de séance komt de zieke op verschillende tijdstippen naar den malim of wordt naar hem toegebracht, terwijl de malim hem dan „djampiet" en zegent, het voorhoofd van den patient met zijn hand aanrakende. Daarna wordt de zieke weer naar zijn plaats buiten den kring van de malims gebracht. Ook de „saleh nangkap amal" wordt meerdere malen gedurende zoo'n „bĕrmalim bĕsar" afgespeeld.

Na afloop van alle „bĕrmalim bringin toedjoeh pangkat" werden vroeger steeds hanengevechten gehouden, waarbij de inzetten dan voornamelijk bestonden uit hoopen rijst, lĕmang, en allerlei andere spijzen en lekkernijen.

2. het *bĕrmalim kĕtjil* of *bĕrmalim bringin tiga pangkat*, waarbij een bamboe van ongeveer een meter lengte in de balai wordt opgehangen, waaraan op gelijke afstanden drie vierkante ramen met stekelige bladeren eraan bevestigd, enz., alles evenals bij het „bĕrmalim bĕsar."

Wellicht stelt deze versiering het menschelijk lichaam minder gedetailleerd voor, n.l. het hoofd, het bovenlichaam tot het middel, en het onderlichaam met de beenen.

Deze wijze van bĕrmalim heeft een minder krachtige uitwerking dan die met „bringin toedjoeh pangkat" en wordt dan ook bij minder ernstige gevallen toegepast, b.v. als iemand flink ziek is, zware koorts heeft, doch nog niet bedenkelijk is.

Hierbij worden de saleh's vermeld onder n°s 31, 32 en 33 niet voorgedragen, en iedere saleh hoogstens eenmaal afgewerkt, doch is verder de voorstelling precies dezelfde als die bij het „bĕrmalim bĕsar."

In dit geval moeten de zieken zoo mogelijk, na „gedjampied" te zijn, bij tusschenpoozen een rondegang vóór den malim uitloopen, die dan den zieke van achteren volgt en vasthoudt.

3. Bij zeer geringe ziekten, lichte koorts of het zich gewoon onwel gevoelen bezigt men als genezingsmiddel het *bĕrmalim (bĕratap) toedjoeh saleh*, d. i. een bezweringsvoorstelling, die slechts uit de eerste zeven saleh's bestaat.

Voor deze oefening wordt geen versiering in gereedheid gebracht. Door haar kortheid en gemis aan versiering heeft deze séance een weinig krachtige uitwerking, slechts voldoende om lichte ziekten te genezen. Helpt deze wijze van bĕrmalin niet, dan wordt een volgende keer een krachtiger middel te baat genomen b.v. in den vorm van het „bĕrmalim bringin tiga pangkat", enz.

4. Het *bĕrmalim soerajan* is een voorstelling, waarbij een korte paal van ongeveer een meter lengte en ruim een polsdikte in het midden van de balai wordt geplaatst. Deze paal dient als eenige poot van een primitieve tafel, waarvan het ronde blad bestaat uit een paar planken van ongeveer een halven meter lang. Aan dit tafelblad worden bloemen en slingers van bĕrtih gehangen: op de tafel legt men bloemen en bĕrtih.

Dit primitieve tafeltje heet *soerajan*, en dient als middelpunt van de bezweringsoefening, die plaats heeft in geval van krankzinnigheid, onnoozelheid, tijdelijke bewusteloosheid (b.v. van iemand, die uit een boom gevallen is), als een kind hongerig is en steeds huilt, kortom als iemand niet goed bij zinnen is *(mĕlajang soemangat)*.

De „soerajan" [1] stelt waarschijnlijk den zieke voor, wiens hoofd (het tafelblad) behangen wordt met allerlei moois om den geest daarin verblijvende, door het hem aangenaam te maken, weer op orde te doen komen.

Ook bij deze bezweringsoefening worden alle 33 saleh's afgehandeld. Echter wordt dan tusschen de 5e en 6e saleh, na het aankleeden van den malim, een tusschen-saleh ingevoegd, n.l. de *ratap bĕrmalim soerajan*, waarbij de zieke bij den malim wordt gebracht en door hem, „gedjampied". Deze saleh luidt als volgt:

[1] *Soerai* hoofdhaar van vorsten, manen van een paard.

Ooh-ooh, nědee di pangkat soerajan sati, nědee saoenting dengan dajang, nědee laoen di doenijee. [1]

Ooh-ooh, moge er zegen komen in de heilige soerajan-verdieping (het hoofd), dat (de zieke) een zuiveren ziel erlange, dat hij een lang leven op aarde moge hebben.

5. *Bërmalim gëlëmat* heet de bezweringsséance, waarbij een soort fuik of trechter van bamboe van meer dan manshoogte wordt gebezigd, die omhangen is met witte en roode (gekleurde) doeken. De kegelvormige korf met toebehooren heet gëlëmat.

Dit „bërmalim gëlëmat" wordt toegepast om een vrouw, die kinderloos blijft, vruchtbaarheid te geven en ook als een zwangere vrouw zich ziek of onwel gevoelt tengevolge van haar zwangerschap. Gedurende de voorstelling, die uit 33 saleh's bestaat, wordt de vrouw in hurkende of staande houding, al naar haar toestand dit toelaat, meermalen met dezen korf overdekt en gedjampied (verplichtend is dit na de 5e, de 12e, en de 21e saleh), wat de booze geesten doet afschrikken om haar voortaan op nieuw kwaad te doen, daar hen aldus wordt aangetoond, dat de malim de vrouw geheel aan hun macht kan onttrekken, en waarbij dan telkens de volgende tusschen-saleh wordt voorgedragen:

Ooh-ooh, siang [2] pintoe koeroeng, singit kapintoe gëdong Mohamad djadi, pontjaq disëroeng djalee-ali, pangkal dihlit djalee-alam. [2]

Ooh-ooh, in den tijd van zwangerschap blijft de deur van de kooi stijf dicht, (het moederlijf) helt over naar de deur van het huis waar een mensch in wording is; in de punt (d. i. daar waar het hoofd van het foetus in het moederlichaam ligt) is de geest (ziel) verborgen, dit is het begin om met de wereld verbonden te worden.

[1] Nědee = nědjo Jav.
Laoen = Lama.
„Saoenting dengan dajang" heet hier „[illegible] dengan roh", d.i. „ziel".
Bij de Bahar-Koeboes zag ik eens een soerajan séance, waarbij geen trechter werd gebezigd, doch slechts een klein, aan den zolder opgehangen blad, geheel behangen met [illegible]-slingers.

[2] Siang = vastgeklemd (= naauw).
Mohamad = de personificatie van het menschelijk wezen.
Seroeng = saroeng.
„Djalee-ali" moet „anjaw" beteekenen, doch is wellicht gelijk aan foetus.

6. *Bĕrmalim kajoe aro* heet de bezweringsoefening, toegepast als een vrouw ziek is tengevolge van een bevalling, waarbij een stuk boomstam van ± twee meter lengte en ongeveer een decimeter middellijn van aro-hout, liefst met een paar kleine takjes en wat bladeren eraan vóór de balai in den grond geplaatst wordt. [1]

Deze boom wordt in den top behangen met pisang, lĕmang, en andere lekkernijen. Tegen halfzes 's morgens wordt een tusschensaleh ingevoegd, juist op dat moment, omdat het dan begint te lichten en dit het oogenblik is waarop de siamangs en oengko's in de boomen hun morgengezang aanheffen, en het bij deze bezwering juist te doen is om die apen, welke de oorzaak zijn van de ziekten van een vrouw na haar bevalling, en die zich graag in kajoe-aro-boomen ophouden, een lesje te geven.

De malim maakt dan allerlei vreemde bewegingen, doet zoo nauwkeurig mogelijk alle geluiden en bewegingen van die aapsoort na, klimt daarbij in den boomstam en vergast zich aan de daaraan hangende pisang, lĕmang en andere lekkernijen, evenals zoo'n aap dat zou doen aan vruchten van de boomen. Den oengko's en siamangs wordt hiermede te kennen gegeven waar zij thuis hooren, en dat zij nu de patiente met rust moeten laten.

De tusschensaleh luidt:

Ooh-ooh, bĕringgoeng di kajoe agoeng di boentoet laoet pinggiran, dajang indopalee anggoeq inggih, siamang gĕgai, diam dipantjaq kĕrtau tjoendoeng, sandingan kajoe agoeng diboentoet laoet. [2]

Ooh-ooh, (de aap) kruipt (scharrelt, klautert) heen en weer in den kajoe-aro-boom aan den kant van het eind van het water (de rivier), de aap buigt met het hoofd voorover (knikt van ja), de aap beweegt zich (zit onvast), rust uit aan het uiteinde van een overhellenden tak, die één geheel vormt met den eigenlijken boom aan den kant (het einde) van het water.

[1] In de Toengkalstreek brengt men een korten paal van een halven meter lengte, die men in de [illegible] steekt, en waarbij [illegible] de malim [illegible] manoeuvres uitvoert.

[2] „Dajang indopalee" beteekent siamang of oengko. „Indopalee" misschien van „indoeq" = moeder + „pala" = vrucht (?).
Kĕrtau = boomtak (eigenlijk moerbeziënboom).
Tjoendoeng = overhellen.

Een Koeboe-geleerde beweerde, dat in bovenstaande saleh omschreven wordt het laatste stadium, waarin het foetus onder normale omstandigheden verkeert of zich voordoet, en waarbij dan de boom de moeder en de aap het kind voorstelt.

Hoewel het mogelijk is, lijkt dit in verband de geheele scène wel wat onwaarschijnlijk, te meer daar een Koeboevrouw over het algemeen zeer ontstemd is als men over een siamang of oengko spreekt.

7. *Bĕrmalim boedjoek* heet het „malimmen" om een wensch vervuld te zien, b.v. veel kinderen of veel meisjes te krijgen, niet door ziekten getroffen te worden, een welgestelden schoonzoon te vinden, enz. enz. en soms ook wel als iemand zwaar ziek zijnde een gelofte doet en beweert die te zullen nakomen als hij weer hersteld zal zijn.

Dit is een zeer dure geschiedenis, want de onkosten bedragen dan wel twintig rijksdaalders. Dit feest duurt dan ook drie achtereenvolgende nachten. Gedurende den eersten nacht (*gĕgĕrkan balai*) worden ongeveer 15 saleh's afgehandeld, en wordt het feest ongeveer middernacht beeindigd.

De tweede nacht heet *gawé laboeh*, waarbij alle 33 saleh's worden afgewerkt.

Gedurende den derden nacht (*ngoelang roenoet*) worden 30 saleh's afgehandeld.

Men bezigt hierbij een „bringin toedjoeh pangkat", die dan versierd wordt met bloemen en bladeren van planten die geen stekels of doornen hebben. Verder is alles hetzelfde als bij het gewone „bĕrmalim bĕsar".

8. *Bĕrmalim bringin poentjaq mĕligai* (d. i. het bezweringsfeest van den top van het paleis, n.l. het hoofd) is een feest, dat plaats heeft als een malim een van zijn leerlingen volleerd achtende, hem tot „malim-pĕngasoe" verheft, hem tot zijns gelijken maakt, of wel als zijn opvolger aanwijst. zoo de malim zich te oud begint te voelen om al die malim gymnastiek nog behoorlijk te kunnen doen.

Hierbij bezigt men een „bringin toedjah pangkat", waarvan de bovenste drie ramen geheel versierd zijn met slingers van „bĕrtih", terwijl de onderste vier behangen zijn met „daoen doeri".

Bij zoo'n feest komt het geheele dorp op, en een ieder offert het een of ander in den vorm van vruchten en lekkernijen, om het feest zoo goed mogelijk te doen slagen en ook voor zijn eigen welzijn.

Behalve het gewone „běrmalim běsar”, en het ettelijke malen zegenen van het publiek, bestaat dit vrij zelden voorkomende feest tusschen de bedrijven (saleh's) door uit een aaneenschakeling van zeer plastische en steeds woester uitgevoerde manoeuvres, waarbij de nieuw te bevestigen malim de lijdende partij is, en wat men noemt *digěgěr*, waarmede een overbrenging van de kracht en den geest van den ouden malim op den nieuwen wordt voorgesteld.

Zoo'n scène, n.l. het *„gěgěr”*, heeft ook veel plaats tusschen de bedrijven door bij een gewone bezweringsséance, als de hoofdmalim op eens een bevlieging krijgt, en hij een van zijn mede-malims, veelal een leerling waar hij veel mee op heeft, door zoo'n manoeuvre wat vlugger tot de volleerdheid wil brengen of een soort van uiterlijk bewijs wil geven van zijn toegenegenheid door hem aldus den zegen te geven, waarbij dan het idee voorzit, dat de leerling hierdoor weer iets meer van de geestkracht en bekwaamheden van den „malim-pěngasoe” heeft binnengekregen!

Zoo'n bevlieging of genegenheidsuiting van den ouden malim t. a. v. zijn leerling heeft als volgt plaats.

Een saleh is bijna afgehandeld en de uitvoering van den dans is op het toppunt van haar woestheid. De oude malim en zijn leerling hebben vlak naast elkaar en met de schouders en hoofden tegen elkaar steunend een oogenblik rondgedanst. Op eens schiet de leerling wat vooruit, en loopt vlak voor den ouden malim te dollemannen, terwijl de oude malim met een palmiet van een pinangpalm in de hand achter hem aan zwaait en jaagt. De jonge malim, die in een soort van bezwijming komt, valt een vóór hem loopenden man om den hals, houdt zijn lichaam zooveel mogelijk stijf, en wordt aldus voortgetrokken. De oude malim blijft achter zijn voortgezeulden leerling doordansen, en slaat hem met de palmiet eenige malen flink over zijn achterlijf. Daarop legt men den jongen malim op den grond, richt zijn bovenlijf op, zoodat hij in zittende houding komt, zijn armen door een paar andere personen vastgehouden om hem in die houding te doen blijven, terwijl de oude malim

in den nek van zijn leerling gaat zitten rijden, als het ware dat lichaamsdeel als zitbank bezigende, waarop hij aanhoudend met zijn zitvlak heen en weer zit te dansen. De oeloebalang maakt zich tegelijkertijd verdienstelijk door met haar handen, in voorover gebogen houding op één van de schouders van den leerling te drukken.

Heeft dit een poosje geduurd, dan staat de oude malim op, draait zich om, zet zijn rechtervoet op den rechterschouder van den "begenadigde", steunt zelf op de oeloebalang om zijn evenwicht te bewaren, en schudt zoodoende met zijn voet zijn leerling flink door elkaar. Daarna legt de oude malim zijn handen op het hoofd van den leerling en doet hij een tijdlang de meest plastische en wulpsche bewegingen van den coïtus na tegen den nek van zijn leerling, waarna hij zelf in een soort van bezwijming neervalt.

De jonge malim is dan weer een trapje wijzer geworden, door deze bezegeling is weer wat meer kracht en wetenschap in hem gevaren en vastgelegd, hij is weer een stap nader gekomen tot het volmaakte malimschap (*digĕ gĕr*)!

Deze geheele voorstelling wordt door het publiek met groote aandacht en ernst gevolgd: de "rĕdap" wordt in een zeer opwindenden rhythmus geslagen.

9. Het *bĕrmalim timbang doendangan* [1] is een malimfeest, dat men houdt ter gelegenheid van een trouwpartij, wanneer de malim de betaling ontvangt voor al zijn hulp en diensten verleend aan het kind, dat thans in het huwelijk treedt.

Dit feest onderscheidt zich hierin van het gewone bĕrmalim, dat men, behalve een "bringin toedjoeh pangkat", een soort van weegschaal (hefboom) opstelt, aan beide einden waarvan een schommel wordt verbonden. Hierop wordt het kind, dat in het huwelijk treedt, gewogen. Dit gebeurt alleen met hem of haar die voor het eerst gaat trouwen. Is dus één van beide partijen vroeger reeds gehuwd geweest, dan wordt hij (of zij) niet meer gewogen, daar de malim van hem (of haar) reeds vroeger als kinderdokter zijn betaling heeft genoten.

Treden zoowel man als vrouw voor het eerst in het huwelijk, dan worden zij tegen elkaar gewogen, en het verschil in gewicht bij de(n) minstwegende aangevuld met lĕmang en andere spijzen.

[1] Doendang = vroolijk zingen om kinderen te liefkoozen of in slaap te sussen.

Zijn de schommels aan ieder uiteinde van den hefboom even zwaar, dan worden bruid en bruidegom door den malim en zijn helpers geschommeld, heen en weer gewiegd, om ze een aangenamen eersten huwelijksnacht en een gelukkig huwelijksleven te doen deelachtig worden, natuurlijk onder het uitspreken van allerlei zegewenschen voor de toekomst.

Wordt slechts één van beide partijen geschommeld, dan wordt de schommel aan het ander eind van den hefboom geheel beladen met lĕmang enz. om een evenwichtstoestand te krijgen.

10. Een zeer groot malimfeest is het *bĕrmalim djadi* of *bĕrmalim datoeq*,[1] dat men houdt bij epidemieen, bij een zeer zware zieke of bij zeer groote feesten, wat niet anders is dan het „bĕrmalim bĕsar" of „bĕrmalim bringing toedjoch pangkat". waarbij de heilige rĕdap, de *rĕdap pĕngoeroeng* van den hoofdmalim voor den dag komt. Deze rĕdap verschilt in niets van een gewone rĕdap van de „bidoewan", doch mag alleen door den malim zelf geslagen worden, omdat deze door hem of door zijn voorouders of leermeesters is gewijd en bestreken met olie en tĕpoeng.

De malim roept daarmede het volk tot het bĕrmalim op, en tijdens zoo'n malim-séance wordt dan drie malen gedurende den nacht de „saleh nangkap amal" afgehandeld (*tiga kali panggil amal*), waarbij de malim zelf de „rĕdap-pĕngoeroeng" beslaat.

Deze rĕdap kan op verzoek uitgeleend worden aan den malim-pĕngasoe van een andere doesoen, doch raakt de rĕdap bij die gelegenheid defect, dan moet die andere doesoen tien rijksdaalders „*bangoen*" betalen aan den eigenaar.

Maakt een gewoon mensch zoo'n rĕdap defect, dan moet hij dezelfde „bangoen" betalen en zullen bovendien allerlei ziekten en ongelukken zijn deel zijn.

Een gewone, niet heilige rĕdap, kost pl.m. f 2.50; een „rĕdap pĕngoeroeng" is niet te koop.

Is er een feest, een gezellige bijeenkomst of een slamĕtan in de doesoen, dan wordt er ook dikwijls gemalimd, doch meer bij wijze van amusement. Een paar personen die eenige saleh's kennen zijn dan de voorgangers (bij groote feesten zijn dit ook wel echte malim-pĕngasoe), tuigen zich zoo goed mogelijk op als malim-pĕngasoe,

[1] Voor [illegible]

en er wordt gemalimd onder algemeene vroolijkheid. gelach, gescherts en geschreeuw, en onder het maken van allerlei grimassen. Steeds zijn er dan minstens twee z.g. hoofdmalims.

Over het algemeen worden dan niet moeilijke saleh's voorgedragen, zooals „saleh lang", „saleh sĕkintjoeng", enz. Op een bepaalde volgorde van af te handelen saleh's wordt dan niet gelet.

C. De betaling van den doekoen bĕrmalim.

Voor een bezwering met een „bringin tiga pangkat" of een andere kleine bezwering ontvangt de malim als vergoeding voor zijn hulp: een witte kip (*ajam tĕgas*), een stuk doek (*kain blatjoe sĕkaboeng*) en één gulden.

Voor iedere groote bezwering wordt de malim met drie rijksdaalders betaald.

De leerling-malim werkt voor de eer!

Deze betaling, die *pĕngloewaran* heet, ontvangt de malim niet dadelijk na de plechtigheid. Het kan soms zeer lang duren, voordat hij zijn vergoeding ziet, soms ontvangt hij ze in het geheel niet, want voor zijn hulp aan zieke kinderen verleend, krijgt hij eerst de „pĕngloewaran" als het kind gaat trouwen, en voor de hulp aan gehuwden verleend eerst als één van hun kinderen een huwelijk aangaat.

Heeft de malim b.v. een ziek kind behandeld, dan knipt hij daarna een vlokje van het haar van het voorhoofd van het kind weg, ontvangt van de ouders daarbij een of ander muntstukje, veelal een cent, en wikkelt dat bosje haar en die cent samen in een lapje, dat hij bergt in een tinnen, nikkelen of koperen doosje, veelal een doosje uit een sirihbak of sirihdoos. Dit doosje heet de *tjoepoe hoerwangan soemangat*, en wordt ten slotte weer in een lapje gewikkeld en met een touwtje omwonden.

Van ieder door hem geholpen en nog in leven zijnden persoon bewaart de malim zoo'n doosje. Al die doosjes worden in een overdekten korf in de woning van den malim opgeborgen.

Gaat nu een vroeger geholpen kind trouwen, of treedt een kind van een vroeger behandelden persoon in het huwelijk, dan wordt eerst de malim betaald, d. i. men koopt zich los uit de macht van den malim, die dan het doosje (de doosjes) met inhoud terug geeft. Vandaar dat deze betaling „pĕngloewaran" heet, daar vóórdien het

doosje (of de doosjes) steeds bij den malim opgeborgen en gesloten blijft (blijven). Voldoet men hieraan niet, dan wordt men beboet met tien rijksdaalders door en voor den malim volgens de *adat piatoe*; doch een dergelijke beboeting is volgens menschenheugenis nog nooit opgelegd, daar men veel te bang is dan den steun van den malim te zullen verliezen.

Sterft de geholpen persoon voordat hij gaat trouwen of voordat een van zijn kinderen in het huwelijk treedt, dan is de malim deze zijn verdienste kwijt (hoewel ook dikwijls de bloedverwanten van den overledene dan den malim een kleine vergoeding geven), en geeft de malim de tjoepoe hoeroengan soemangat aan de ouders of naaste familieleden terug.

Sterft de malim voordat hij eenige betaling heeft ontvangen, dan komt die betaling later tegen inwisseling van het doosje en zijn inhoud ten goede aan de oeloebalang of naaste bloedverwanten van den overleden malim.

D. Koeboe-concilies.

Ook bij de Koeboes kent men een soort van godsdienstconferenties, want soms gebeurt het, dat eenige "malim-pĕngasoe" het initiatief nemen om op een bepaalde plaats te vergaderen en over het "bĕrmalim" en de hoogere wetenschap te confereeren, om moeilijke en duistere zaken tot klaarheid te brengen. Dat zijn zeer gewichtige bijeenkomsten als de geleerdsten en oudsten van het volk vergaderen. Een ieder wordt op die bijeenkomsten toegelaten, doch men heeft zijn mond te houden: alleen aan hoofden en andere ouden en wijzen worden wel eens inlichtingen verzocht; overigens zijn alleen de malim-geleerden aan het woord.

Zoo'n bijeenkomst wordt b.v. gehouden als een malim-geleerde reeds meermalen met zijn bezweringen geen resultaat heeft gehad, waardoor wordt verondersteld dat er iets aan zijn kunst (kunde) hapert, of b.v. als een malim-geleerde algemeen bekend staat veel succes met zijn bezweringen te hebben, waarom de andere malim-voorgangers bij hem zich op de hoogte komen stellen, enz.

In zulke gevallen begint een der geleerden voor te doen, hoe hij b.v. een saleh opvat, reciteert die, legt haar uit, danst haar voor, tevens aangevende of aantoonende de voorwerpen (doeken, bloemen, bladeren, eetwaren, gezegende dingen, enz.) die hij hierbij bezigt. Daarop draagt een andere malim diezelfde saleh op

zijn manier voor, waarmede hij b.v. meer succes heeft gehad. Vervolgens doet een derde hetzelfde, enz. tot een ieder der geleerden een beurt heeft gehad. Daarna worden de voor- en nadeelen van ieders methode breed uitgesponnen, tot men eindelijk tot een vergelijk komt, of liever tot men tot de overtuiging komt wiens methode de beste is.

De allures voor het houden van conferenties schijnen den mensch aangeboren, want ook hier doet men "erg" deftig, spreekt liefst "erg Koeboe-Haegsch", en met veel aplomb, waaronder men bij Koeboes en andere inlanders moet verstaan: het bezigen van heel wat spreuken en gelijkenissen. Ook een feestmaal ontbreekt niet!

Zoo hoorde ik bij een zeer langwijlig en zeer geleerd(!) geleuter, hoe een malim verklaarde, dat hij meer succes had met zijn bezweringen dan zijn collega's, omdat hij in verband met de diepe beteekenis van een saleh het noodzakelijk achtte, bij de uitvoering een takje mĕlati te bezigen, wat de anderen steeds hadden nagelaten: vandaar zijn succes! De conferentie besloot na ruim een halven nacht daarover doende te zijn geweest, voortaan steeds bij die gelegenheid een takje mĕlati te bezigen.

Geen verwijten, geen hatelijkheden, geen hard of onvertogen woord tusschen de Koeboegeleerden hoort men tijdens zoo'n concilie of synode: geen banvloeken of inquisitiemaatregelen worden uitgedacht tegen andersdenkenden of andersdoenden... Ze komen heel gemoedelijk tot eenstemmigheid anderen kunnen doen en laten wat hun goeddunkt. Maar het zijn ook slechts Koeboes.

HOOFDSTUK XII.

Rechtswezen.

Hoewel ook voor de Koeboestreken de „*Oendang² simboer Tjahaja*" geldt als leiddraad voor de rapat-marga (het districtsgerecht) waarvoor alleen adat-overtredingen worden afgedaan, ben ik overtuigd, dat nog vele straffen worden opgelegd voor overtredingen van adat-voorschriften, niet in de Oendang² Simboer Tjahaja voorkomende, waarvan in voorgaande hoofdstukken eenige werden vermeld. Hierna zal ik nog enkele daarvan noemen.

Doch deze zaken worden op de oude Koeboe-manier afgedaan door de oudsten (wijzen) en hoofden der nederzettingen, zonder dat die zaken ooit in registers worden ingeboekt: dat gebeurde vroeger ook nooit en het ging er even goed om, d. w. z. aan het rechtsbewustzijn van het volk wordt voldaan, waaraan bij onze rechtspraak veel hapert. En de Koeboe voelt nog zooveel voor zijn eigen instellingen, dat hij dit geheel in den haak vindt, en bang zichzelf en zijn familie er door te zullen blameeren niets er van mededeelt aan het bestuur, den vreemdeling. De door zoo'n bosch-rechtscollege van analphabeten opgelegde boeten worden steeds prompt betaald. En komt een geval uit, dan verklaart de schuldige steeds, dat hij die boete uit eigen vrijen wil betaald heeft, omdat dat zoo hoorde volgens de „*adat orang bari*", en dat niemand hem hiertoe gedwongen heeft. De rechters blijven dan ook steeds onbekend.

Schuldvorderingen door niet-Koeboes (vreemdelingen) tegen Koeboes ingesteld, worden als regel door de rapats afgewezen, al erkent de Koeboe ook de vordering, daar een executie van de goederen van een gewonen armen Koeboe, hoe gering in waarde die goederen ook mogen zijn, hem van het gewone doesoenleven zou afschrikken, en in den grond bij iedere transactie tusschen Koeboes en niet-Koeboes de eerste op schromelijke wijze wordt afgezet, erkennende hij door zijn onwetendheid steeds het bedrag van de schuld, die de niet-Koeboe-handelaar hem op zijn manier voorrekent en die de Koeboe alsnog aan hem (door het leveren van boschproducten) heeft te vol-

doen, en, zoo mogelijk, ook zàl voldoen, al gaat hij daar jaren en jaren onder gebukt, en al begrijpt hij dikwijls niet, dat zijn schuld nu nog niet is aangezuiverd!

De Koeboe is over 't algemeen eerlijk, ook als beklaagde in een strafzaak.

Zal een Koeboe zijn verklaring onder eede bevestigen, dan gaat hij naar het bosch [1], een bakje of schoteltje medenemende waarin wat benzoë-hars is gelegd. Op een open plekje in het bosch gaat hij hurkende zitten, zet het bakje met wierook op den grond, steekt den wierook aan, en zegt: *„djika akoe bohong didalam pĕrkataänkoe ini, hidoep tidaq slamat, mati tidaq rohmat”* (als ik in deze mijne verklaring lieg, zal mijn leven zonder zegen zijn en mijn dood onbarmhartig). Dit zeggende slaat hij meteen zevenmaal met de vlakke hand op den grond, terwijl hij daarop in dezelfde houding zijn hoofd achterover gooit, zoodat zijn gezicht naar boven gekeerd is: zijn oogen naar het zenith gericht (*nĕngkada kalangit*) [2], zegt en daarop:

Ini boemi, boelan, bintang, matahari saksilah, akoe. kalau akoe bohang atau ngarang[2], kapoetloeq tidaq bĕrpoetjoeq, kabawah tidaq mĕnjoeroeng [3] bangkar [4], ditĕngah digiriqkan koembang, ĕmbaq [5] kĕrakap [6] naik batoe, ĕmbaq nijoep aboe poetjoeq boeboengan. ĕmbaq api makan sĕkam, hidoep taq slamat mati daq rohmat.

Deze aarde, maan, sterren en zon zijn mijn getuigen: als ik lieg of klets (leugens verzin), (dan zal) van boven de top afsterven (zal niet meer uitspruiten), van beneden zullen de wortels niet meer groeien, in het midden zal (ik) door bijen doorboord worden (halfweg zullen bijen of torren gaten in mij boren) [7], (ik zal zijn) gelijk een jonge sirihplant die tegen steen opgroeit (en zich niet kan vasthechten), gelijk asch weggeblazen van boven op den nokbalk van een huis (d.i. rust noch duur hebben), (ik zal getroffen worden door ziekten en onheilen)

[1] Dit wordt thans veelal nagelaten.

[2] D. w. z. het vertikaal naar den hemel kijken, evenals een rups zich aan haar draad van een boomtak laat afzakken.

[3] Njoeroeng = groeien, in lengte toenemen van wortels.

[4] Bangkar = wortels van boomen.

[5] Embaq = saperti, saoepama, gelijk, als, bijvoorbeeld.

[6] Kerakap = benaming voor een jonge sirihplant tot ongeveer een halven meter hoog.

[7] Tot hier vergelijkt de eed-aflegger zich bij een boom.

gelijk vuur de rijstbolsters verteert (die lang smeulend doorbranden, doorgloeien); mijn leven zal zonder zegen zijn en mijn dood zonder barmhartigheid.

In de Bahar- en Lalanstreek wordt thans veelal gezworen bij de piagĕms van Ratoe Senoehoen, welke piagĕms op de wijze van een Qo'rān boven het hoofd van den eedsaflegger worden gehouden door den bewaarder van de piagĕm of ook wel door het margahoofd.

Hier volgen nog eenige strafbare feiten en wettelijke voorschriften, die min of meer afwijken van die welke voorkomen in de Oeṇlang^2 Simboer Tjahaja:

a. *Lang mĕnjambar boeih* (het neervliegen van een kiekendief om schuim op het water als zijn prooi te grijpen) heet het strafbare feit, waaraan een man of jongeling zich schuldig maakt, als hij een bloem of bloemen [1] uit het water opvischt en bij zich steekt, welke losgeraakt is (zijn) uit het haar (de haarwrong) van een bovenstrooms badende maagd.

De boete [2] hierop gesteld bedraagt 3 rijksdaalders, waarvan de helft toekomt aan de beleedigde badende maagd, en de andere helft aan de rechters.

b. Komt een man op den weg of waar ook een zwangere vrouw tegen, en veroorlooft hij zich dan de onbeschoftheid met de vlakke hand zachtjes tegen zijn eigen buik te slaan, dan is hij schuldig aan *gonjèʿkan perampoean boenting* [3], waarvoor hij een boete van zes rijksdaalders oploopt, waarvan de helft is voor de beleedigde zwangere vrouw, en de andere helft voor de rechters.

c. *Mĕnĕrdjoeni orang di-ajĕr* (zich op iemand in het water neerstorten) heet het strafbare feit, waaraan iemand zich schuldig maakt,

[1] Oelang^2 is de algemeene naam voor allerlei bloemversiersels in het haar (de haarwrong) van een vrouw.

[2] Een vergoeding or boete voor geleden schade of aangedane beleediging heet *tanoeko*.

[3] Gonjèʿ — gonjèl zacht drukken, voelen, aanraken, bekloppen van een gezwel.

Door deze handeling acht een zwangere vrouw zich beleedigd, omdat men hierdoor te kennen geeft, dat het daar in haar buik geen zuivere waar is.

als hij zich naar een plaats begeeft om te gaan baden, terwijl daar juist iemand van de andere sekse badende is [1], zonder te voren geroepen te hebben of zich iemand daar bevindt en het antwoord daarop te hebben afgewacht.

De boete hierop bedraagt 3 rijksdaalders, waarvan de helft voor de rechters is, en de andere helft voor de bij het baden overvallen persoon.

d. Dĕngimbang [2] *mĕngintai* [3] heet het strafbare feit waaraan iemand zich schuldig maakt als hij badenden van een andere sekse begluurt.

De boete hierop bedraagt 12 rijksdaalders, waarvan zes rijksdaalders voor de(n) begluurde(n) en de andere helft voor de rechters.

. Heeft het kind van A een kind van B in een twist verwond, dan wordt A veroordeeld tot het betalen van de onkosten van een malimfeest en f 2.50 aan den malim welke veroordeeling heet *kĕna tĕpoeng kasai.* [4]

f. Njĕram [5] heet de veroordeeling, welke een man treft, als een meisje of weduwe eigendunkelijk hem in zijn woning gaat opzoeken met het doel om met hem te trouwen of bij hem te blijven, zonder dat de man hiervan te voren iets afwist of hij zou kunnen vermoeden dat dit gebeuren zou.

[1] Het baden geschiedt hier bij beide sekse[n] geheel naakt.

[2] Mĕngimbang = zich verstoppen, [illegible] met [illegible] om binnen [illegible].

[3] Mĕngintai = begluren.

[4] Tĕpoeng kasai heet de bestrijking met meelstrepen van een zieke of [illegible] gevallen(?) [illegible] vóórdat het „bĕmalim" begint. Dit gebeurt met meel van rijst [illegible], waarmede lange strepen gemaakt worden dwars over het voorhoofd, over de borst en over de lengte van de armen en onderbeenen. De strepen over armen en onderbeenen loopen om iederen pols en enkel [illegible] ring.

[5] Njĕram = [illegible] krijgen, [illegible] rijzen van de haren.

Dit feit wordt [illegible] aangerekend, omdat de man, wien zoo iets overkomt, een dergelijk gevoel moet doorstaan, daar verondersteld wordt, dat hij [illegible] aanleiding zal gegeven hebben, doch met zooveel dat hij kon verwachten, dat de vrouw zich zóó tot hem aangetrokken zou gevoelen, dat ze zoo maar bij hem in huis zou komen loopen, en [illegible], hij er eigenlijk [illegible] opgeschept [illegible]

Wenscht de man haar te trouwen of niet, steeds wordt hij beboet met 3 rijksdaalders, waarvan de helft is voor de rechters, en de helft *"tansoekan"* voor de verliefde vrouw.

Wenscht de man haar te trouwen, dan mogen haar ouders geen giften of geschenken vragen en het huwelijk niets in den weg leggen, doch is de man verplicht de schulden van het meisje (de weduwe) voor zijn rekening te nemen.

g. Hij, die een ander doodt, wordt veroordeeld tot de betaling van f 80 bloedprijs (*bangoen*), [1] te voldoen aan de erfgenamen (familieleden) van den gedoode.

Zoo die bloedprijs op aanmaning binnen drie maanden niet betaald wordt, mag de dader door de erfgenamen (familieleden) van den gedoode overhoop gestoken (gedood) worden.

h. Wordt iemand betrapt, als hij 's nachts zich in of onder eens anders huis verbergt, en wordt hij op dat moment gedood, dan kan de dader niet door den bloedprijs getroffen worden en is straffeloos, omdat verondersteld wordt dat de gedoode kwade bedoelingen had.

i. Wordt een overspeler met eens anders vrouw op heeterdaad in huis betrapt, en doodt de echtgenoot van de overspelige vrouw hen beiden, dan is hij niet strafbaar. [2] Doodt de bedrogen echtgenoot alleen zijn overspelige vrouw of alleen den overspeler, dan wordt hij beboet met f 80 bloedprijs, te voldoen aan de familieleden (erfgenamen van de(n) gedoode).

k. Groote bloedschande (*soembang bĕsar*) [3] wordt gestraft met den dood door verdrinking. Beide partijen worden ongebonden in een *boeboe* [4] gestopt en in een *loeboeq* [5] geworpen. Ze krijgen een nagemaakt of tinnen mes mede, waarmede zij mogen trachten de boeboe stuk te snijden om zich te redden.

[1] Bij de Koeboes bedraagt de bangoen voor een ieder evenveel, en maakt men geen onderscheid tusschen hoofden en de gewone dorpsbewoners.

[2] Daar hij hiertoe het recht heeft, wat uitgedrukt wordt met *sah njemboet*, d. i. het overeenstemmende recht, n.l. het recht dat hem toekomt in overeenstemming met de beleediging die hem wordt aangedaan.

[3] D. i. de bloedschande van een vader of moeder met hun kind of tusschen broers en zusters onderling.

[4] Boeboe = vischfuik van rottan of soms ook van bamboe, die in diep water wordt neergelaten.

[5] Loeboeq = kom in de rivier, tevens draaikolk, waar de rivier zeer diep is.

l. Kleine bloedschande (*soembang ketjil*) [1] wordt gestraft met levenslange te werk stelling van beide partijen bij het doesoen- of ladanghoofd, wat *dipoenggah* [2] heet.

Hun straf wordt omschreven door de uitdrukking: „*kĕna oetang kĕtambay mati*, *kĕna hoekoem kĕtiban* [3] *bijé*" [4] (beladen met een schuld, die slechts door den dood kan aangezuiverd, vereffend worden, (en daarom) getroffen door een altijddurende veroordeeling, òf (en daarom) veroodeeld den tol voor hun inzet te betalen.)

m. Is een vrouw *boenting gĕlap*, [5] dan wordt zij veroordeeld evenals iemand, die schuldig is bevonden aan „soembang ketjil".

n. Zeer onbehoorlijk is het, als men bij iemand de huistrap opkomende zijn kapmes in den bovenkant van den trapstijl (*kepala tangga*) slaat, wat wil zeggen dat men aldus het hoofd van den bewoner van het huis zal bewerken, als hij b.v. zijn schulden niet betaalt, enz.

Dit feit wordt gestraft met een boete van zes tot twaalf rijksdaalders, waarvan de helft is voor de rechters en de andere helft voor de beleedigde partij.

o. Onbehoorlijk is het als iemand des nachts schulden komt innen, of dit doet terwijl de schuldenaar slaapt, of als de schuldenaar op weg is (om in zijn levensonderhoud te voorzien door het zoeken naar boschproducten of voor andere dringende zaken), of als de schuldenaar een praatje staat te maken (op het dorpsplein), of als de schuldenaar aan den maaltijd is. [6] Door zoo'n onbehoorlijke daad van den schuldeischer is de schuld, hoe groot ook, van rechtswege vervallen.

Wordt de schuldenaar echter fatsoenlijk gemaand, en is hij wel van plan te betalen, hoewel hij momenteel daartoe in de

[1] D. i. de bloedschande van zwager met schoonzuster, broers- of zusterskinderen, en met zijn schoonouders.

[2] Dipoenggah = opgevoerd, overgebracht, overgeladen, n.l. in handen gesteld van het hoofd.

[3] Kĕtiban wordt veel als „tĕrkĕna" gebruikt.

[4] Byé = bija = byar of béja.

[5] D. i. buiten echt zwanger, dikwijls ook zonder dat de dader bekend is, of zonder dat zij den man van wien zij zwanger is, wil noemen.

[6] Kortom, als de Koeboe buiten zijn „kantoorturen" wordt gemaand, dan wordt dit als onbehoorlijk beschouwd.

onmogelijkheid verkeert, dan verzoekt de schuldenaar uitstel, b.v. een maand, onder het afgeven van een teeken (schuldbewijs) aan den schuldenaar, dat b.v. bestaat in een speer. Is die maand verstreken zonder dat de schuldenaar betaalt, dan vervalt die speer aan den schuldeischer, die evenwel zijn recht op de onbetaalde schuld blijft behouden. Wordt de schuld binnen die maand voldaan, dan moet de speer aan den schuldenaar worden teruggegeven, daar zich anders de schuldeischer aan diefstal schuldig maakt.

p. Sterft van een echtpaar de man, dan is de weduwe verplicht tot de betaling van de helft der door haar man nagelaten schulden.

Sterft van een echtpaar de vrouw, dan is de man verplicht alle schulden van zijn overleden vrouw te voldoen.

q. Vindt iemand een kind in het bosch, dan is hij verplicht dat kind groot te brengen alsof het zijn eigen kind is. Komen later de ouders dat kind terugeischen, dan moeten zij aan den vinder 20 rijksdaalders betalen en de voedingkosten restitueeren. Eischen de ouders echter binnen drie maanden hun kind terug, dan behoeven slechts de voedingkosten vergoed te worden.

r. Een handelaar heeft niet het recht vorderingen in te stellen tegen zijn debiteuren betreffende handelstransacties op eenzame onbewoonde plaatsen aangegaan, d.i. buiten het dorp, zonder dat den hoofden hiervan iets bekend kan zijn, hetgeen wordt weergegeven door: *„bĕrlaboeh di pinggang rantau, bĕrkĕdai didoesoen tinggal”* (d.i. (wel zijn prauw) vastleggen in het midden van een rivierbocht (om handel te drijven, maar) het (openlijk) winkelen in het dorp wordt achterwege gelaten).

DEEL II.

De Boelian-Koeboes.

HOOFDSTUK XIII.

Inleiding.

Aan weerszijden van de monding van de Bahar-rivier heeft men een doesoen, n.l. aan den linkeroever Moeara Bahar Tĕloek en aan den rechter Moeara Bahar Tandjoeng. Ieder dezer doesoens heeft haar eigen hoofden. Beide zijn het Koeboe-doesoens, doch waar te Moeara Bahar Tĕloek dezelfde Koeboes verzameld zijn als de hiervoren beschrevene, d. z. de Koeboes, die allen hun afstamming opvoeren tot de Koeboes van Oeloe Kĕpajang en Koeboe lèbar tĕlapaq, enz., die „bĕrmalim" zooals malim Koejoeq en zijn negen leerlingen eens deden, en in hoofdzaak allen dezelfde gewoonten en gebruiken hebben, zijn te Moeara Bahar Tandjoeng de z.g. Boelian-koeboes bijeengebracht, terwijl hier ook Djambiërs en lieden van Blidah huizen.

Die Boelian-Koeboes kan men beschouwen als reeds zeer geciviliseerde Koeboes, dan wel als Koeboe-achtige doesoenbewoners, want met beiden hebben ze ongeveer evenveel gemeen, wat zij weergeven door te zeggen dat zij wel Koeboes zijn, maar dat bij hen bestaat het *tindiq daboeng soenat rasoel* d.w.z. dat bij hen als regel voorkomt het doorsteken van de oorlellen bij meisjes, het tandenvijlen en de besnijdenis (dit laatste echter veelal niet inderdaad, wáárover later.).

Ze zijn flinker, krachtiger en beter doorvoed en veelal blanker van huidskleur, en hoewel zeer bescheiden minder schuw en bang voor den vreemdeling dan de hiervoren beschreven Koeboes.

Ze beschouwen zich als Mohamedanen, doch zij verrichten nooit de Mohammedaansche gebeden. Varkensvleesch en alles wat door Mohamedanen als onrein beschouwd wordt eten ook zij niet. De gebruiken bij geboorten en huwelijk zijn gelijk aan die van de Mohamedaansche doesoenlieden, een doode wordt op gelijke wijze

begraven. Doch evenals bij een doode niet gebeden wordt, zoo mist men bij al deze Mohamedaansche gebruiken grootendeels dan wel geheel alles wat betreft het Mohamedaansche bidden, hoewel overigens bij alles overvloedig qorān-spreuken en Mohamedaansche uitroepen gebezigd worden.

In hun onderhoud voorzien zij als Koeboes, jagen, vangen visch, zoeken boschproducten, leggen ladangs aan precies als andere Koeboes: hun huizen bouwen ze op dezelfde wijze, hoewel hun woningen in de doesoen over het algemeen grooter en wat degelijker zijn; en verder kennen zij een soort van „bĕrmalin," dat door deze Koeboes *bĕrsaleh* wordt genoemd, en dat algemeen in zwang is in die streek, zóó zelfs dat Palembangers en andere niet-Koeboes hieraan zeer veel meedoen, en zoo niet, hieraan dan toch zeer groot gewicht hechten, en bij ziekten en ongevallen zelf veel op de wijze als Boelian-Koeboes door bezweringen genezing trachten te vinden.

Ze noemen zich Koeboe Boelian, omdat ook zij zich vroeger in de bosschen schuil hielden, n.l. aan de boven-Boelianrivier (Djambi), daarin hun bestaan vonden en nog vinden, en zich niet met de buitenwereld bemoeiden: doch in hun geschiedenis willen ze doen voorkomen of zij sinds overoude tijden evengoed Mohamedaan waren als ieder ander, d.w.z. zij vertellen een geschiedenis, waarin het „tindiq daboeng soenat rasoel" als iets heel gewoons is ingevlochten.

Vandaar dat, zoo men een Boelian-Koeboe vraagt of hij een „Koeboe" is, hij zal antwoorden: neen, ik ben een „Koeboe Boelian".

Wat hierna over gebruiken en instellingen van deze Boelian-Koeboes is opgeteekend, is datgene waarin zij afwijken van de gewone Koeboes dan wel van de gewone Mohamedaansche doesoenlieden van dit ressort.

HOOFDSTUK XIV.

De Geschiedenis der Boelian-Koeboes.

In overoude tijden, toen er nog geen sultan over Djambi regeerde, was de vorst van Djambi (radja Djambi) een zekere Panĕmbahan Dibawah Sawoh, omdat zijn huis onder een sawoh-boom stond. Aan de monding van de Boelian-rivier (een zijrivier van de Djambi-rivier) bestond toen reeds een doesoen van Djambiërs. Deze doesoen heette Moeara Boelian waarvan het hoofd Loerah Bontèng was.

De lieden van Moeara Boelian wisten toen niet en hadden er ook nooit van gehoord, dat er nog menschen woonden aan den bovenstroom van de Boelian-rivier, totdat op zekeren dag iemand van Moeara Boelian. die een klein eind bovenstrooms van de doesoen bezig was visch te vangen met een staketsel, een reeds gedeeltelijk verkoold stuk brandhout de rivier af zag drijven, dat hij opvischte, en naar Loerah Bontèng bracht. Loerah Bontèng bracht dit stuk brandhout op zijn beurt weer naar den vorst Panĕmbahan Dibawah Sawoh, en deelde hem mede dat dit een teeken was, dat aan den bovenstroom van de Boelian-rivier zich menschen moesten ophouden.

De vorst gelastte daarop aan Loerah Bontèng, daaromtrent eens een onderzoek in te stellen, wat Loerah Bontèng dan ook deed, en te Loeboeq Pèlang aangekomen zag hij daar een dorp, waar ongeveer 150 menschen woonden, die echter allen het bosch in vluchtten, toen ze zagen dat ze door Loerah Bontèng ontdekt waren. Dit waren de Boelian-Koeboes.

Bij den vorst teruggekeerd deed Loerah Bontèng verslag van zijn bevinding en tevens, dat er onder die 150 vluchtenden één bijzonder mooie maagd was, en men zou geen inlandsch vorst moeten zijn om haar niet dadelijk voor zich te begeeren. Ook hier was dit het geval, en Panĕmbahan Dibawah Sawoh gelastte aan een zekeren Tjĕngkaroeq Batoe, een van zijn krijgsoversten, om met zes andere personen, naar Loeboeq Pèlang te gaan en die maagd te halen. Dit gebeurde, en Tjĕngkaroeq Batoe bracht haar bij den vorst.

Ze heette Bajan Lais en had twee broers, n.l. Si Tjèrèn en Si Rompaq.

Toen Bajan Lais door Tjĕngkaroeq Batoe geroofd werd, waren haar broers niet aanwezig. Bij hun terugkeer vertelde hun moeder dat Bajan Lais was geroofd, en dat de schaker roode oogen had, dat zijn borst en wangen behaard waren.

Si Tjèrèn en Si Rompaq togen er toen dadelijk op uit om hun zuster te vinden; de één gewapend met een kris, de andere met een speer. Weldra ontmoetten zij Tjĕngkaroeq Batoe, waarop tusschen hem en de twee gebroeders een hevig gevecht ontstond. Na een halven dag onafgebroken strijden had nog geen van beide partijen een wond opgeloopen, niettegenstaande er over en weer verwoed naar elkaar gestoken en op elkaar ingehakt werd, waarop Tjĕngkaroeq Batoe aan zijn tegenpartij vroeg wat eigenlijk de reden was, dat zij den strijd had geopend. Si Tjèrèn en Si Rompaq antwoordden hem, omdat hun zuster, de maagd Bajan Lais was geroofd en zij in de vaste overtuiging verkeerden, dat niemand anders dan Tjĕngkaroeq Batoe dit gedaan had, waarop Tjĕnkaroeq Batoe onmiddellijk bekende dat hij dit gedaan had, doch gehandeld had op last van den Radja van Djambi: en dat, zoo hij die maagd niet gebracht had, de vorst hem zeker gedood zou hebben.

Si Tjèrèn en Si Rompaq vroegen hem daarop, waar Djambi lag en of dat een land was aan deze zijde dan wel aan de overzijde van de zee (groote rivier).

Tjĕngkaroeq Batoe vertelde hun toen, dat Djambi een land was zooals dit land, en dat zij slechts de Boelian-rivier hadden af te zakken tot aan de monding, en vandaar zich weder moesten laten afzakken tot zij kwamen aan een groote kampong; dat was Djambi.

Si Tjèrèn en Si Rompaq zetten daarop hun tocht voort, alles wat zij aan menschen of dieren ontmoetten doodend tot zij aan Djambi kwamen, daar drie dagen buiten de versterkte plaats (kota) bleven wachten en in dien tijd ongeveer 50 menschen doodden.

Toen dit reeds gebeurd was meldde men den Panĕmbakan Dibawah Sawoh, dat er buiten de kota menschen waren die "amok" maakten, waarop de vorst zeide: "dan zijn dat zeker de broeders van Bajan Lais. Laat hen in de kota komen".

Dadelijk kwamen Si Tjèrèn en Si Rompaq in de kota en maakten hun opwachting bij den vorst, waarop deze hen toesprak en zeide: "Doodt niet verder mijn onderdanen. Uw zuster Bajan Lais

bevindt zich bij mij: ge kunt haar weder naar huis terugbrengen, maar Bajan Lais is thans zwanger, en als zij een kind krijgt, geeft dat kind dan geen naam en breng het eerst bij mij, opdat ik het zelf een naam geve".

Bajan Lais werd daarop door haar broeders naar Loeboeq Pèlang aan de boven-Boelian teruggebracht. Na eenigen tijd beviel ze daar van een zoon en bleef in die doesoen tot haar kind al kon loopen en praten. Eerst toen brachten Bajan Lais, Si Tjèrèn en Rompaq het kind bij den Panĕmbahan. Toen het kind bij den vorst was aangekomen, verzamelde deze vele lieden om zich heen en richtte een feestmaal aan om luister bij te zetten aan de naamgeving van het kind van Bajan Lais. De vorst nam toen een flinken tak van een nagasari-boom, toonde hem aan het kind en vroeg het: "Waar is het uiteinde (*oedjoeng*) en waar het begin (*pangkal*) van dezen tak, en welke houtsoort is het", waarop het kind antwoordde: "dit is het begin en dit het eind, en dit hout heet nagasari". Het kind had juist geantwoord en aangewezen. De vorst liet toen bij bekkenslag alle lieden van het dorp oproepen en sprak: "U allen groot en klein (*kĕtjil tidaq dipanggil nama, bĕsar tidaq dipanggil gĕlar*) doe ik weten, dat dit kind heet "Raden Nagasari, Radja di Boelian".

Daarop keerden Bajan Lais, Si Tjérĕn en Si Rompaq met Raden Nagasari naar Loeboeq Pèlang terug, doch de vorst had hun gelast, als het kind op den leeftijd was gekomen dat het besneden moest worden en zijn tanden moesten worden gevijld (*disoenat rasoel dan daboeng*), men hem opnieuw naar Djambi moest brengen.

Nadat hij geruimen tijd te Loeboeq Pèlang aan de boven-Boelian had doorgebracht, brak die tijd aan. Raden Nagasari werd opnieuw naar Panĕmbahan Dibawah Sawoh gebracht, die toen weder al zijn onderdanen verzamelde tot een grooten maaltijd ter eere van Raden Nagasari's besnijdenis en tandenvijlen. Doch het te besnijden deel had een dergelijke hardheid en onkwetsbaarheid, dat een mes er geen vat op had. Negen messen had men er reeds op geprobeerd, en steeds was het mislukt. Toen ging men aan Panĕmbahan Dibawah Sawoh vragen wat men moest doen, waarop de vorst zeide: "Raden Nagasari zàl besneden worden, en als een mes geen vat heeft op den voorhuid, leg dien dan op het massief steenen schaakbord (*batoe tjatoer*) voor mijn woning, zet er een kapmes met den scherpen kant op, en slaat met een voorhamer (= *bodĕn*) op den rug van het kapmes". Dit gebeurde, en men sloeg zoo hard met den voor-

hamer tot het massief steenen schaakbord aan stukken was geslagen .... doch zonder verdere uitwerking!

Opnieuw gaf men hiervan kennis aan den Panĕmbahan Dibawah Sawoh, die toen blijkbaar ten einde raad zeide: „Slacht dan een geit, neem het bloed er van en bet daarmede het schaamdeel van Raden Nagasari, en dan zullen we het daarmee maar voor afgedaan beschouwen (*dikaroeskan sadja*)." [1] Aldus gebeurde.

Het vijlen van Raden Nagasari's tanden, had blijkbaar het gewone verloop.

Toen deze bewerkingen waren afgeloopen keerde Raden Nagasari naar de boven-Boelian terug, en werd vorst van de geheele Boelianstreek, d. i. van den oorsprong tot aan de monding van de Boelianrivier. Hij vestigde zich te doesoen Toewa, bovenstrooms van de doesoen Loeboeq Pèlang. In zijn dorp zocht Raden Nagasari zich een vrouw, wier naam niet meer bekend is en verwekte bij haar één zoon, Raden Lontar genaamd en één dochter Kălipa Sri.

Raden Lontar volgde zijn vader Raden Nagasari op als vorst van de Boelian-streek. („*Radja di tanah Boelian*".)

Raden Lontar had twee zoons n.l. Singa Mĕnggala en Oedo Mĕnggala.

Om welke reden weet men niet, doch Raden Lontar werd opgevolgd door zijn jongsten zoon Oedo Mĕnggala, niet meer als vorst, doch als gewoon hoofd, ondergeschikt aan den vorst van Djambi, die toen den sultanstitel reeds had, en sultan Kramat heette.

Oedo Mĕnggala had één zoon genaamd Rĕgènding, en één dochter Sri Moendam.

Na Oedo Mĕnggala's dood werd zijn zoon Rĕgènding hoofd van de Boelianstreek met den titel van Dipati Djéntikan; deze werd weer opgevolgd door zijn eenigen zoon Gèmar met den titel (rang) van „pasirah".

Pasirah Gĕmar had één zoon genaamd Doengkap en twee dochters genaamd Gĕdik en Moeripa, en werd als pasirah door zijn zoon opgevolgd.

[1] Dit „dikaroeskan sadja" heeft thans onder de Boelian-Koeboes nog veel plaats. Als b.v. ouders hun kinderen niet gaarne verwond zien door eene besnijdenis, gaat men er al gauw toe over om een geit te slachten, bet het schaamdeel van het kind (jongen of meisje) daarmede zóó, dat het geitenbloed er afdruipt, door welke handeling men dan de besnijdenis [illegible]. Door zoo'n imitatie-besnijdenis in navolging van Raden Nagasari acht men een kind als inderdaad besneden.

Pasirah Doengkap leeft thans nog, doch is geen hoofd meer.

De lieden van de boven-Boelian, de z.g. Boelian-Koeboes, huizen daar thans niet meer, en zijn tengevolge van den Djambi-oorlog vereenigd in de doesoens Moeara Bahar Tandjong [1] in dit ressort, te Moeara Boelian en te Maroewo. [2]

[1] Te Moeara Bahar Tandjong zijn thans in totaal 114 Boelian-Koeboes vereenigd, waarvan 36 belastingplichtige mannen.

[2] In de buurt van Moeara Tembesi (?).

HOOFDSTUK XV.

De Sidi en het bĕrsaleh.

In de kota Djambi woonde in overoude tijden iemand Kĕmantan Dĕroe [1] genaamd, die zeer geleerd was en met bovennatuurlijke kracht begaafd, daar hij eens een doode in het leven had teruggeroepen. Hoe dit geschiedde wordt als volgt verhaald:

Kĕmantan Dĕroe groef voor het huis van den doode een gat in den grond van ongeveer 3 vadem lang en breed en ongeveer zes onderarmslengten diep, en nam een lange rottan (sĕgo), waarvan het ééne eind in den kuil hing en het andere in het huis van den doode werd gelegd. Het lijk lag in het huis en de kuil was geheel leeg.

Daarop begon Kĕmantan Dĕroe een bezweringsséance te houden bij den doode aan huis met het doel, om dezen weder levend te maken (*bĕrdjanam*). [2] Na een oogenblik in het huis bezig te zijn geweest, kwam Kĕmantan Dĕroe naar buiten, liep dansende (bĕrĕntak) over de rottan tot aan den door hem gegraven kuil, sprong den kuil in, rolde zich erin rond en ging toen liggen als een doode.

Terwijl Kĕmantan Dĕroe in den kuil bezig was met rollen en rondvroeten, stond zijn vrouw boven aan den rand van den kuil, roepende: *„djindjangmoe djangan dibagi maloe, djindjangmoe djangan dibĕri sopan, pinta'koe boléh tĕdokoe kaboel, kalau lagi djindjangmoe bĕrgoena"*. (Worde uw geestkracht niet te schande gemaakt, doe uw geestkracht geen schande aan, o mocht mijn bede verhoord worden als (moge) uw geestkracht nog van nut is (zijn). [3]

Nadat zoodoende drie vierde van den nacht voorbij was, werd de doode in het huis opeens weer levend, waarop Kĕmantan Dĕroe en zijn vrouw zich naar het huis van den tot het leven teruggekeerden persoon begaven, waar zij hun bezweringsséance voorzetten (bĕrsaleh),

[1] Dĕroe = loeien.

[2] Een bezweringsséance, waarbij een kuil gegraven wordt om daarin den zieke te bezweren (bĕrsaleh) heet *bĕrdjanam*.

[3] Djindjang = de krachtige geïnspireerde geest van den „sidi".

Sopan = een mooi woord voor „maloe".

Tĕdo = verzoek, bede.

om den pas herlevenden persoon verder geheel te genezen. Toen het dag werd was de séance afgeloopen, en de kort te voren overleden persoon weder springlevend!

Kĕmantan Dĕroe werd in die heilige en geheime kunst als geestenbezweerder (sidi) opgevolgd door zijn zoon Datoeq Ilang di Oesoengan, die zijn naam te danken heeft aan het feit, dat, toen hij overleden was, en men zijn lijk op een draagbaar (*oesoengan*) grafwaarts droeg, hij midden op den weg de dragers met een ledige lijkbaar liet staan (voortkuieren), terwijl zijn lijk spoorloos verdwenen was zonder dat men er ooit weer iets van gezien heeft. Zijn assistente (*inang*) bij zijn bezweringswerk was zijn vrouw, evenals zijn moeder Kĕmantan Dĕroe had bijgestaan in de toepassing van de hoogere wetenschap.

Na Datoeq Ilang di Oesoengan werd diens zoon Datoeq Itam Ditandjoeng de geleerde voorganger. Hij had een zeer donkere huidskleur en woonde op een *tandjoeng* (landtong) aan de rivier, vandaar zijn naam. Deze hield blijkbaar de geheime kunst niet voor zich alleen, en moet anderen daarin onderwezen hebben, want na zijn dood traden meerdere personen tegelijk als sidi op, die ieder door hun eigen vrouw (inang) werden bijgestaan.

De tegenwoordige sidi's der Boelian-Koeboes te Moeara Bahar Tandjoeng heeten Langgoeq en Mat Rĕsad. [1]

Hoewel de Koeboes beweren dat het bezweren, het uitdrijven van geesten, genezen van zieken bij de Boelian-Koeboes „heel anders" in zijn werk gaat dan bij de overige Koeboes van dit ressort, heeft men onder dit „heel anders" alleen te verstaan, dat het „bersaleh" der Boelian-Koeboes slechts een variatie is op het „bĕrmalim" der gewone Koeboes, terwijl behoudens eenige afwijkingen, overigens alles ongeveer op hetzelfde neerkomt

Trouwens een Koeboe zegt op dit punt nog al gauw dat iets „heel anders" is, want ook de verschillende soorten van „bĕrmalim", hiervoren beschreven, vindt de Koeboe ieder op zichzelf iets heel anders, hoewel overal dezelfde bezweringsmis wordt afgehandeld met dezelfde daarbij behoorende gymnastiek, enz., terwijl die één en dezelfde bezweringsmis door kleine toevoegingen of afwijkingen voor bepaalde gevallen is toepasselijk gemaakt.

[1] Mat Rĕsad viel kort geleden uit een hoogen sialangboom, en overleed tengevolge van dien val

Zoo vindt men dan het navolgende bij het „bĕrsaleh" terug, wat hiervoren reeds onder het „bĕrmalim" werd besproken:

1e de voorstelling, die men zich maakt, van de geboorte en van het afsterven van een mensch;

2e het begrip van ziel en materie;

3e het idee dat iemand ziek wordt door inwerking van booze machten op 's menschen ziel, welke kwade invloeden slechts gekeerd kunnen worden, d.w.z. de zieke slechts genezen kan worden, door den krachtigen en hoogbegaafden geest van den op bepaalde wijze opgetuigden geestenbezweerder, die ook hier wordt bijgestaan door zijn vrouw, en wiens bezweringswerk met daarbijbehoorend ronddansen eveneens wordt geaccompagneerd door het slaan op een tamboerijn;

4e het in gereedheid brengen van bepaalde versieringen, die men voor bepaalde ziektegevallen noodig acht;

5e het na den rondedans in zwijm vallen en daaruit ontwaken van den geestenbezweerder;

6e het afhandelen van 33 saleh's, die echter andere bewoordingen hebben, doch waarvan vele dezelfde gelijkenissen of zinnebeeldige ideeën weergeven als bij het „bĕrmalim."

De voornaamste verschillen tusschen het „bĕrsaleh" en het „bĕrmalim" zijn de navolgende:

De „malim-pĕngasoe" of voorganger der séance heet hier sidi; zijn vrouw, die hem bij alles assisteert heet inang, en de „bidoewan" bij het „bĕrmalim" heet hier *boedjang pĕrbih*. Verder zijn hier nog eenige bepaalde personen aangewezen om den „sidi" bij het ronddansen en flauwvallen te rugsteunen, die *boedjang bajoeh* heeten.[1]

Het tooisel van den „sidi" bestaat uit een *soemping* of *tadjoek*, die ongeveer overeenkomt met de „pajoeng" van den malim, en uit een *kain sĕbai*, d. i. een witte doek van ongeveer vijf voet lang, om daarmede het hoofd te bedekken, evenals de malims doen. Het komt zelfs voor, dat de sidi op dezelfde wijze is versierd als een hoofdmalim. De anderen dragen geen versiering.

De voorstellingen hebben hier bij voorkeur in het huis van den zieke plaats.

Wordt een sidi bij een zieke geroepen, om te „bĕrsaleh", dan heeft zelfs bij zware zieken gedurende den eerst volgenden nacht

[1] „Sidi" van „sidiq" of „sajid"?
„Inang" van „pinang", „nginang" = die geneeskrachtige middelen aanbrengt?
„Bajoeh" = [illegible] zooals van meerdere vrouwen met één man getrouwd.

eerst een introductie-séance plaats, waarvan het hoofdidee is, dat de sidi eerst aan den Grooten Geest (Antoe Boedjang Kiwas) vraagt, wat deze voor de genezing van den patient noodig acht dat in gereedheid gebracht zal worden (*apa dandanan jang dipintaq*). Gedurende zoo'n eersten avond worden dan ook slechts 3 à 4 uren besteed aan het "bĕrsaleh" en een vijf of zes saleh's afgehandeld, waarbij geen volgorde in acht genomen wordt. In dien tijd vertelt de sidi aan de geesten wat er gaande is, terwijl hij aan het menschdom weer het verlangen van de geesten overbrengt. Zoo'n voorbereidende eerste-avond-voorstelling heet *nindjau dandanan*.

Het antwoord (verlangen) van den Grooten Geest of van andere geesten [1] varieert tusschen het in orde brengen van een *antjaq* met een *sanggaran*, of een *balai pĕngasoe*, of een te graven kuil, dan wel twee of meer van deze te zamen, of bij zeer zware zieken alle vier tegelijk, met nog andere noodig geachte tweede-rangs versierselen.

Een *antjaq* is een gevlochten bamboe-matje, soms rond, van ± 3 dM. middellijn, doch veelal rechthoekig van ruim 3 dM. lang en ruim 2 dM. breed, aan vier touwtjes opgehangen, veelal bij de deur van het huis. Op zoo'n hangend offerblad wordt gelegd: "bĕrtih", "bras dirĕndang", "bras koenjit", wat klapperolie, "minjak-boreh", [2] drie strootjes, drie sirihpruimen, een versch kippenei, en drie hoopjes (kluitjes) kleefrijst.

Een *sanggaran* is een tafeltje op één poot van ruim drie voet lang met een vierkant blad, langs de zijden waarvan een hekwerkje van ruim een decimeter hoogte is gemaakt, terwijl zich in het midden van iedere zijde (± 2 voet lang) van het tafelblad in het hekwerkje een deurtje bevindt. Dit offertafeltje wordt vóór het huis in den grond gezet als lokmiddel voor de geesten, terwijl men op het blad legt: 14 soorten van "djoewadah" in allerlei vormen, 4 hoopjes kĕtan (poendjoeng) [3], 4 versche eieren, klapperolie, minjak-boréh, drie sirihpruimen en drie strootjes.

[1] Evenals de overige Koeboes naast den Algeest (Radja Njawa) een groot aantal andere geesten kennen, die evengoed te vriend gehouden moeten worden en waarmede men zich veelal veel drukker bezighoudt dan met den hoofdgeest (waarvan de godsdiensten der meer beschaarden een typisch pendant opleveren), zoo kent ook de Mohamedaansche Boehan-Koeboe naast „Antoe Boedjang Kiwas" ettelijke andere geesten, die hij te vriend houdt en moet houden, zóó zelfs dat „Antoe Boedjang Kiwas" daardoor op den achtergrond is geraakt.

[2] „Minja-boréh" bereidt men hier uit pandanbladeren en bladeren van de „djĕroek poeroet" met was en klapperolie erdoor.

[3] „Poendjoeng" zijn rondgesneden pisangbladeren, die als kleine borden dienst doen.

De balai pĕngasoe [1] is een volledig inlandsch huis in miniatuur nagebootst van het binnenste van salakhout, dat midden in het huis, d. i. in het midden van den kring, waar de sidi zijn dansen zal uitvoeren, wordt opgehangen, en waarin gelegd worden: roode, witte en gele rijstpap, vier kluitjes kleefrijst, vier versche eieren, drie strootjes, drie sirihpruimen, drie stukken lĕmang, drie witte of roode ronde meelkoekjes (*sĕrabi*), wat klapperolie en minjak-borèh.

De groote voorstelling begint vóór de "antjaq" binnenshuis bij de deur opgehangen, daarna wordt bij de "sanggaran" vóór het huis op den grond rondgedanst, en vervolgens om de "balai pĕngasoe" midden in het huis opgehangen. Wanneer dit zal gebeuren hangt af van de inspiraties van den sidi.

Wordt er nog een kuil gegraven, waarin de sidi zijn kunsten vertoont om te trachten daardoor de(n) zieke van de plagerijen van hooger hand te verlossen, dan heet de bezweringsséance *bĕrdjanam*.

Na afloop van de séance laat men de sanggaran staan tot die vanzelf van ouderdom omvalt. De antjaq en balai pĕngasoe met alles wat er op of in gelegd is, laat men na de voorstelling in de rivier afdrijven.

Het groote verschil tusschen het "bĕrmalim" en "bĕrsaleh" zit hierin, dat de sidi in tegenstelling van den malim alle lichaamsopeningen zooveel mogelijk openzet en houdt (*lawang tĕrboekaq*), en (als gevolg hiervan) dat de sidi niet gebonden is aan een bepaalde volgorde van saleh's.

Wel mag de sidi gedurende zijn werk niet eten en drinken, maar hij hoort en ziet alles om zich heen, en sluit zijn lichaam niet af zooals de malim, want hier heerscht het idee, dat de sidi bij het afwerken van de toepasselijke saleh de hulp inroept van verschillende geesten: die geesten en hun kracht tijdelijk in zich opneemt om daarmede de kwade geesten, die den zieke kwellen, te verdrijven. Vandaar al die lokmiddelen (offertafeltjes) om de geesten te bewegen zich voor een oogenblik naar die plaats te begeven en in den sidi te varen; vandaar ook dat de sidi niet aan een bepaalde volgorde gebonden is en hij kan aanroepen den geest, wiens bijstand hij momenteel het meest gewenscht of noodzakelijk acht, mits hij

[1] Maakt men in de „balai pĕngasoe" nog een klein kamertje, zooals gebeurt bij het genezen van zieke kleine kinderen, dan heet deze *balai koeroeng rasa*

slechts alle geesten de revue laat passeeren, d. w. z. alle 33 saleh's, die te zamen ééne séance vormen, afhandelt. Alleen de saleh's hierna onder N° 1 en 2 opgegeven, moeten steeds het eerst en in die volgorde worden afgehandeld.

Hier stelt ieder der 33 saleh's den lofzang en tevens de aanroeping van een bepaalden geest voor, ofschoon alle te zamen, hoewel in andere bewoordingen, ongeveer hetzelfde weergeven als de 33 saleh's bij het „bĕrmalim". Iedere saleh wordt dan ook genoemd naar den geest, dien ze betreft. Zoo heet de eerste saleh „Boedjang Kiwas", enz. Van de verschillende geesten van iedere saleh heeft men een weinig duidelijke voorstelling: men weet veelal alleen of het een goede of een kwade, dan wel een mannelijke of een vrouwelijke geest is.

Hierachter zijn de 33 saleh's der Boelian-Koeboes opgenomen. Aan de hand van de hiervoren vertaalde saleh's bij het „bĕrmalim"[1] in gebruik, kan opgemaakt worden, dat een ongeveer gelijke geest en figuurlijke zin uit beide complexen van 33 saleh's spreekt, terwijl zelfs meerdere saleh's hoewel anders in bewoordingen, precies hetzelfde weergeven.[2]

Het djampi[2], zegenen, bezweren van den patient, kortom de eigenlijke behandeling van den persoon om wien het gaat, heeft alleen plaats bij de op zijn geval betrekking hebbende saleh's. De overige saleh's worden gewoon zonder meer afgehandeld.

Zoo zal er b.v. een bezweringsoefening gehouden worden voor een jongeling die zich een mooi meisje wenscht, en die in dezen maar geen succes heeft. Alleen voor de saleh's op zoo'n geval betrekking hebbende worden dan versierselen enz. in orde

[1] Het „bĕrmalim" noemt de Boelian-Koeboe „berdikir", omdat daarbij een bepaalde volgorde in acht genomen moet worden, en men meer aan bepaalde regels gebonden is.

[2] Ik heb den indruk gekregen, dat het aanroepen van een afzonderlijken geest bij iedere saleh, welke geest als het ware door de voor hem (haar) toepasselijke saleh wordt geïdentificeerd, een gevolg is van den invloed van het Mohamedanisme, waarin wel plaats is voor de noodige geesten, maar waarin „Boedjang Kiwas" plaats moest maken voor „Toehan Allah". Veelal worden deze saleh's dan ook weinig meer dan letterlijk opgevat, waardoor iedere saleh meer op zichzelf is komen te staan, en het geleidelijk afhandelen der serie van 33 saleh's onnoodig werd.

Door met iedere saleh een afzonderlijken geest aan te roepen of (en) te willen weergeven, heeft men zich de meest zonderlinge sprookjes moeten scheppen in verband met de bewoordingen van iedere saleh, wat dan ook gebeurd is.

gebracht, en gedurende die saleh's wordt de jongeling gezegend, hem het beste toegewenscht, enz. (vergelijk het „bĕrmalim boedjoek").

Evenmin staat vast of bij deze of gene saleh al dan niet zal worden rondgedanst: dat hangt alles af van de inspiraties van den sidi.

De *inang* is ook hier de hulpvaardige echtgenoote van den geestenbezweerder, die haar man. den sidi, in zijn bezweringswerk bijstaat en alles aanbrengt wat aan versierselen enz. bij de séance noodig is.

Het eigenaardige „*pantan soemangat*" van de oeloebalang vindt men echter bij de Boelian-Koeboes niet terug. De inang reciteert de saleh's of gedeelten ervan met haar geleerden echtvriend en zijn helpers te zamen, dan wel vervolgt de bewoordingen van de saleh, waarmede de sidi is begonnen, of ook handelt te zamen met den sidi een saleh af, door beurtelings een paar woorden er van op te dreunen.[1]

Valt de sidi aan het eind van den rondedans in zwijm, dan is dit het teeken dat een bepaalde geest in hem is gevaren met wiens hulp de sidi den patient zal trachten te genezen. Na een oogenblik zich in den toestand van „bĕlajar napas" gehouden te hebben hoort men opeens den sidi zeggen: „*kami maoe poelang*", wat beteekent, dat de in hem gevaren geest weer verlangt terug te keeren. Dit is voor de inang het teeken om het wierookbakje onder den neus van den sidi te houden, die de rook opsnuift en daardoor ontwaakt: de geest verlaat hem en de geestesbezweerder wordt weer voor een oogenblik gewoon mensch. De sidi gaat dan gewoon zitten en verkondigt heel wat geleerdheden en zedepreken enz., om daarna weder de hulp van een anderen geest, dien hij noodig acht, dat hem in zijn werk bijstaat, in te roepen.

Dat de geesten natuurlijk eerst dan genegen zijn om tijdelijk in den sidi te varen, als alles precies volgens regel voor hen in orde is gemaakt, behoeft geen betoog. Is dit niet het geval, of zijn de offeranden niet behoorlijk schoon en volgens voorschrift („*kalau tĕrmasoeq barang kotor*"), dan is er geen denken aan, dat een geest zich verwaardigen zal om zijn medewerking te verleenen en zich in het lichaam van den sidi te begeven.

Ook moet de plaats, waar de sidi zijn werk verricht steeds helder verlicht zijn.[2] Wanneer verscheidene lampen of fakkels uitgaan, zonder

[1] Ook begint de sidi iedere saleh met een paar lang uitgehaalde „*ooh*"'s.

[2] Dit houdt verband met het idee van „[illegible]". — De verlichting bij het „bĕrmalim" laat dikwijls veel te wenschen over, en ontbreekt bij heldere maan vaak geheel.

dat men hiervoor andere ontsteekt, of is niet voor een behoorlijke verlichting zorg gedragen, dan kan men voor het feit komen te staan, dat de sidi op een gegeven moment in zwijm valt en niets doet dan over den grond rollen en tollen totdat het weer dag wordt, wat niet anders is, dan een uiting van ontevredenheid van een in den sidi gevaren geest! Men weet zelfs te vertellen, dat het geen zeldzaamheid was, dat in vroeger tijden een sidi, bij wiens werk niet behoorlijk was zorg gedragen voor een goede verlichting, drie etmalen aan één stuk buiten bewustzijn was en bleef, en ten slotte zijn lichaam meer had van een lijk dan van het stoffelijk omhulsel van een nog niet van de materie gescheiden ziel!

De saleh's der Boelian-Koeboes luiden als volgt:

1. *Saleh boedjang kiwas.*	De saleh van den geest (antoe) "Boedjang Kiwas" (Grooten Geest).
èh, boedjang kiwas mĕnoekiq, tindjaq mĕndaki mĕnoenggang, tindjaq mĕnoeroen, boedjang kiwas bĕrdjalan malam. [1]	éh, "boedjang kiwas" komt fluks en recht op het doel af naar beneden schieten, op de teenen steunende (den heuvel op), rijdende (op de lucht, als door de lucht, wind gedragen), op de hielen steunende den heuvel af; "boedjang kiwas" wandelt des nachts (gaat er alleen des nachts op uit).

"Boedjang Kiwas" stelt men zich voor als een tijger.

2. *Saleh boedjang tĕnoeng.*	De saleh van den fixeer-geest, (waarmede wordt weergegeven de aankomst van den Geest van zeer ver weg, d. i. van uit zee).
Tĕnoeng kalaoet adau[2], tĕnoeng kadarat karang bĕndo, lajang[2]	Tuurt men naar de zee (fixeert men de zee) dan treft niets het

[1] Kiwas = gijās (?) = vergelijking, analogie.
Tindjaq = indjaq (?).
Tindjaq mĕndaki = op de teenen steunende een heuvel opklimmen.
Tindjaq mĕnoeroen = op de hielen steunende een heuvel afdalen.

mĕnjambar boewi, nampaq di poelau angso doewo, kasih sajang ditjari boleh, pĕnoedjoe di-ati djarang bĕrdjoempo.[1]

oog, hoe ver men ook ziet (het uitzicht naar zee wordt door niets belemmerd), kijkt (tuurt) men het land in, dan vallen allerlei dingen (voorwerpen) in het oog: de zwaluw (geest) grijpt als een roofvogel naar het schuim[2] zichtbaar op het lichaam (van den sidi): wat men gaarne zoekt (en vindt) is gemakkelijk te geven (te hebben), maar echt uit het hart wordt weinig gegeven.[3]

3. *Saleh bĕdĕntoeng.*

De saleh van den berggeest.

Apa bĕdĕntoeng di-pĕmatang, anak tĕkoejoeng djadi naga, pandaq gĕmoeq boedjang lĕmatang, gĕmilap soemping bĕpĕrado.[4]

Wat is dat voor een geluid (wat maakt daar geluid) op den heuvelrug, het is de „tĕkoejoeng", die een „naga" wordt: de geest van de bergen (heuvelruggen) is klein (kort) en dik, en schittert als een oorsieraad van bladgoud.

4. *Saleh Kĕmantan.*

De saleh van den genezing brengenden zeegeest „Kĕmantan".

Kĕmantan saqti mambang boenjian, lantjang pèraq djaloer soewasa, tijang tiga lajar sĕmbilan, anak dajoeng mĕnĕbing roentoeh, simboer dajoeng mĕngoedjan lĕbat,

De wonderkrachtige „kĕmantan" heeft een geluid (stem) als een geest, zijn vaartuig (klein oorlogsvaartuig) is van zilver en de kiel van een mengsel van goud en koper, met

[1] Poelau angso doewo = het lichaam (de materie), waaraan men steeds twee zelfde onderdeelen aantreft: ooren, oogen, armen, borsten, beenen, enz. Wellicht worden hiermede bedoeld „de oogen". Voor „kasih sajang ditjari boleh" te lezen „akan kasih sajang-ditjari boleh".

[2] D. i. het toorsel van den sidi.

[3] D. w. z. de geest schiet gaarne toe op wat hem aantrekt, maar het is heel wat moeilijker hem te bewegen, moeite te doen, er het zijne toe bij te dragen, den sidi te helpen om den zieke te genezen.

[4] „Berdentoeng" zegt men van een zwaar geluid, dat men in de verte hoort, in plaats van „bèrboenji".

„Tĕkoejoeng" = klein, rond schelpdier, voorkomende in de bovenstroom van rivieren, waarvan men vertelt, dat daaruit de „naga's" (monster, zee-, rivier-, of aardslang, berggeest) ontstaan.

lantjang bĕrtoelaq dari laoet, bĕtambat di rĕdjoeng agoeng.

drie masten en negen zeilen, er zijn zooveel roeiers, dat ze met de roeispanen een geluid maken alsof een heuvel instort; het roeien (bruisend opwerken van het water) met de pagaaien is, alsof een harde regen veroorzaakt wordt, het vaartuig stuwt zich van uit zee voort, en legt zich vast aan het groote oorlogsvaartuig.

Den „antoe Kĕmantan" stelt men zich voor als een genezingbrengenden geest, die van uit zee in een bootje komt aanroeien, om zich tijdelijk in het lichaam van den sidi te begeven. Zoo deze geest bij iemands genezing een hoofdrol zal spelen, of zijn assistentie voor iemands beterschap noodzakelijk wordt geacht, dan wordt voor de afdoening van deze saleh de aanwezigheid vereischt van een miniatuur scheepje, dat men dan te voren in orde heeft gemaakt, en dat men na afloop van de séance in de rivier laat afdrijven.

Verder zou deze saleh moeten beteekenen, dat deze goede geest zich begeeft naar den grooten en sterken kwaden geest van den zieke met het doel, om dien boozen geest te verzoeken zijn vernielingswerk te staken.

5. *Saleh gilo sĕmambang.*

De saleh van den krankzinnigen geest.

Gilo-gilo, sĕmambang gilo, gilo ajat gilo isim, gilo koeraān tiga poeloeh, niat ati mĕndjadi wali di oentoeng mĕndjadi bĕlom, apa ikan didalam taman, poejoeh bĕrsisiq ĕmas, ikan palo bĕdjamboel pĕraq, itoe mainan sĕmambang gilo. [1]

Gek is de gekke geest, gek van de verzen van den qor'ān, gek van de heilige machtspreuken, gek van de dertig deelen van de qo'rān; de hoogere bedoelingen van zijn hart beheerschen hem geheel, maar geluk had hij er niet mee; (hij erlangde Gods zegen nog niet) wat voor nut had hij er van in zijn lusttuin (door zijn afzondering die hij zich als

[1] Isim een verzameling brokstukken uit de verschillende „djoez" van den qor'ān, die men herhaaldelijk opdreunt met het doel daardoor een hoogere kracht te erlangen, waarmede echter velen bedrogen uitkomen en krankzinnig worden.

Di-oentoeng dari oentoeng.

iets heerlijk-groots voorstelde), (hij dacht zich te hebben) kwartels met gouden veeren (schubben), en dartelijke vischjes met een zilveren kuif; dat was (is) het spel van den gekken geest.

Deze krankzinnige geest is een „*antoe djahat*", die oorspronkelijk iemand was, die het verder wilde brengen door zich af te zonderen en zich over te geven aan vrome overpeinzingen (*bĕrtapa*), doch God was hem niet genegen, en hierover vertoornd veranderde hij zichzelf in een kwaden geest, die den menschen last bezorgt door opeens neder te dalen om ongenoegen en ziekten te verwekken, en die men door deze saleh het best verdrijft.

Bij het binnenkomen klampt hij zich grijnzend aan de omwandingen van het huis vast (wat natuurlijk alleen de sidi kan zien!), om het goede werk van den geestenbezweerder te storen, doch daardoor tevens van nut kan zijn door andere kwade geesten, die den zieke mochten beinvloeden, zoo'n schrik aan te jagen, dat zij den patient verlaten en er van door gaan!

6. *Saleh sĕmambau gilo.*

éh, sĕmambau gilo, gilo ajat gilo isim, badjoe kĕsoembo loesoeh tĕkita[2] dilĕngan, apa idaq ati tĕroesoe, tĕrkakaq pada pĕmĕman, kaoe tahoe mĕdang boeloeh bĕrboengo bĕrboeah bĕlom, kĕrantau sĕmbau doeloe, diroemah bĕrgoena bĕlom. [1]

De saleh van den krankzinnigen geest „sĕmambau".

éh, gekke sĕmambau, gek van de verzen van den qo'rān, gek van de heilige machtspreuken, met uw roodgebloemd en half versleten baadje met mouwen opgeschoven (korte mouwen) tot het midden van den onderarm, hoe zou uw hart niet in opstand zijn, gij, die verliefd zijt op de zuster van uw moeder: gij kent den „mĕdang-boeloeh"-boom, die wel bloeit maar

[1] Loesoeh = half versleten.

Terkita[2] = opschuiven van mouwen, of korte mouwen dragen tot aan het midden van den onderarm (lengan).

Pĕmĕman = zuster van iemands moeder.

Sĕmbau = samban = een soort gras. Hiervan kan zijn afgeleid „sĕmambau". Anderen beweren, dat „sĕmambau" zou beteekenen „si-mamboe" (mamboe = stinken).

geen vruchten draagt, (daarom) gaat eerst naar de rivierbocht om daar als sambau-gras te leven, (want) in huis zijt gij nog niet van nut.

De antoe van deze saleh was eertijds iemand, die verliefd was op de zuster van zijn moeder, en daar hij dus niet met zijn uitverkorene kon huwen (waarom zijn liefde vergeleken wordt bij een boom, die wel bloeit maar geen vruchten draagt) voordat zijn moeder overleden zou zijn, vluchtte hij het bosch in en werd „antoe", om thans verliefden, wier liefde onbeantwoord blijft of moet blijven door allerlei onoverkomelijke bezwaren (d. i. dus een liefde waar een steekje aan los is, waar een luchtje aan is, vandaar dat men „sĕmambau" wil doen beteekenen „si-mamboe") van dienst te zijn. Hij bekleedt dan ook in de geestenwereld der Boelian-Koeboes de functie van schutsengel der verliefden, wat hem, evenals zijn confrater onder 9 bedoeld, druk werk oplevert.

7. *Saleh silang pĕladjau.*

De saleh van den geest „silang pĕladjau" (d. i. de voortvliegende kiekendief), dien men zich voorstelt als een schoon jongeling, een Don Juan.

Ooh, silang pĕladjau moedik poelau ilir poelau singgah mĕndapat boeli[2], sépantoen méndoeng dengan koewaoe ari siang bĕsanding boenji, boenjinja ada dirimbo djaoeh. [1]

Ooh, de don Juan-geest reist naar bovenstrooms en naar benedenstrooms de eilanden (tuinen, ladangs, complexen van vruchtboomen), en gaat daar aan om (de harten der) maagden (vrouwen) te veroveren, evenals een kip (haan) en een wilde pauw over dag elkaârs stem (geroep) beantwoorden, terwijl het geluid van den wilden pauw ver uit het bosch komt.

Deze don Juan-geest reisde eertijds als schoone jongeling dag en nacht rond om meisjes op zich verliefd te doen worden, en fungeert thans voor jonggezellen als medium om bij het schoone geslacht het liefdesvlammetje te doen ontsteken.

[1] Boeli = flesch, kruik, figuurlijk voor maagd, vrouw.
Sepantoen = seperti.
Mendoeng = ajam.

De vrouw wordt hier voorgesteld als een kip, die op bewoonde plaatsen huist, en de schutspatroon der verliefde jongelingen als een boschpauw, wiens geroep door de kip beantwoord wordt.

8. *Saleh boekit sĕdĕmang.*

De saleh van den berg „Boekit Sĕdĕmang", waar een gelijknamige goede, gastvrije en hulpvaardige geest huist.

Boekit sĕdĕmang éloq mĕndaki, boekit sĕdĕmang rami boedaq moeda[2], ĕmbaq boewi mĕlati rangkap, kĕmbang gambir mangkoe kĕbon, kĕmbang pĕkan sĕlĕtaq ati, djélo-berdjélo djantoeng pandan, tadjoeq goebah gading tjĕmpako, oelang[2] mĕlanggar bahoe, maro kita mĕndaki boekit sĕdĕmang, tèngoq kĕmbang sĕlasi itam, koetjoep sĕbĕsaq gantang, kĕmbangnja sĕlèbar pajoeng, itoe toenggoeh poentjaq boekit sĕdĕmang. [1]

De boekit sĕdĕmang ziet er mooi uit om hem te bestijgen, (is heerlijk te bestijgen); op den boekit Sĕdĕmang is het vol leven van jongelieden; daar zijn zooveel dubbele mĕlaties, dat het er uitziet als schuim op het water: de haag om dien tuin wordt gevormd door gambirbloemen (de gambirbloemen vormen een schoot, waarin de tuin ligt). Het is alsof de stomme bloemen de aangename berusting des harten weergeven: de djantoeng-pandan-bloemen wiegen zich in den wind heen en weer: de bloemversieringen (der maagden) zijn van pas-ontloken tjĕmpakabloemen: de bloemenslingers in het haar der maagden hangen tot over de schouders neer. Komt, laten we den boekit sĕdĕmang bestijgen, en gaan kijken naar de bloemen van de zwarte sélasi, waarvan de knoppen zoo groot zijn als een „gantang", en de bloemen zoo

[1] Embaq saperti.
Pekan pegan verstomd, onbewegelijk.
Sĕlĕtaq ati aangenaam, heerlijk, berustend gevoel des harten
Goebah een slinger van aan elkaar geregen of in elkaar gestoken bloemen.
Tadjoeq een houtje of steeltje vaak van zilver waaraan bloemen geregen zijn: haarversiersel bij een bruid.
Maro pajo kom, kom aan, vooruit dan maar.
Koetjoep koentjoep knop.
Sebesaq sabesar.

groot als een zonnescherm (regenscherm) daarom wachten wij (gaan wij bezoeken) den top van den boekit sĕdĕmang.

Voor de afhandeling van deze saleh is noodig dat men een „bringin toedjoeh pangkat" maakt, die dan (den) boekit Sĕdĕmang moet voorstellen, en die behangen is met allerlei bloemen, bladeren en gebakjes.

9. *Saleh boedjang pĕnanding.*

De saleh van den geest „Boedjang Pĕnanding", den verleider, die door zijn vrouw tot hoorndrager was gemaakt!

Toeroen boekit boelang baling,
toeroen karĕnah kabĕngkinang,
toeroen mĕnanding boedi inang,
toeroen mĕnanding boedi bajoeh,
idaq bĕraiq oedjan di-tampong,
idaq berkajoe djindjang dirĕraq,
dagang laloe ditanaqkan, laki bĕrdjalan idaq makan. [1]

Over den kop duikelend (overhaast vlug) daalt hij den heuvel af, daalt af naar laaggelegen gronden aan de rivier, naar bewoonde (bebouwde) plaatsen, daalt af om de listen en streken van zijn vrouw en van zijn knecht (helper) eens op te nemen: als er geen water is wordt regenwater in een bak (bamboekoker) opgevangen, is er geen brandhout dan wordt de omwanding (het beschot) van de woning uit zijn verband gerukt (d. w. z. zoo slecht werd voor hem en de huishouding gezorgd): komen handelaren (in de prauw) voorbij, dan wordt voor hen rijst gekookt (worden zij onthaald), gaat de man op reis (er op uit) dan heeft hij niet te eten.

[1] Boelang baling — overhaast ergens naar toe gaan, zóó, dat men erbij over het hoofd duikelt.

Bĕngkinang — doesoen, een plaats waar veel vruchtboomen staan.

Karĕnah — ka tanah rĕndah.

Bĕraiq — bĕrajer.

Tampong — vat, blik, koker.

Met „djindjang" wordt hier „dinding" bedoeld om de saleh letterlijk te kunnen opvatten.

Deze "antoe boedjang pĕnanding", ook wel genoemd "*antoe kandjiq*" of "*antoe pĕlindjang*", was iemand, die indertijd een vrouw (inang) en een *bajoeh* (helper, bediende) had, die hem ontrouw waren, en die zich meer met elkaar en met anderen afgaven dan met hun heer en meester.

Nadat deze geest zich hiervan volgens bovenstaande saleh overtuigd had, wil de legende, dat hij de handelingen van zijn vrouw toch pikant genoeg vond, om ze na te volgen, en hij van zijn kant ging toen zijn troost zoeken, dan wel de verleider spelen, bij andere en andermans vrouwen.

Deze saleh is zeer gewild bij jongens en meisjes om iemand van de andere sekse, voor wie(n) men genegenheid heeft opgevat, tot wederliefde te bewegen. Na deze saleh heeft dan ook de sidi steeds druk werk, om de nog ongehuwde aanwezigen met gewijde olie te zegenen of herzegenen. Als het niet te veel opvalt, probeert ook menig gehuwde zoo terloops een veeg met gewijde olie van den sidi mede te krijgen, maar .... dan broeit er wat in zijn binnenste, en wordt hij (zij) opgemerkt, dan laat het spotgrage publiek hem (haar) nooit geheel met rust.

10. *Saleh sĕrampoe kĕtjiq.*

Sĕrampoe kĕtjiq tinting dilangit, pisang sĕsikat dikĕmoedi, kasih oetang boléh[1] dibajar, badan tĕrikat kĕrna boedi.

De saleh van de antoe "sĕrampoe kĕtjiq."

De Boelian-Koeboes hebben van deze saleh de volgende legende gefabriceerd:

"Sĕrampoe kĕtjiq" zou n.l. een zoon geweest zijn van den vorst Kĕmantan toedjoeh (zie volgende saleh), die er zeven vrouwen en zeven bedienden op na hield, zooals in de volgende saleh vermeld staat. Na diens dood werd zijn zoon de uitverkorene, d. w. z. door het volk als vorst gekozen, omdat hij wijs was en goed, en zelfs zijn vorderingen op anderen niet inde! Tot vorst gekozen werd hij in een prauw, waar op den achtersteven de noodige pisang was gebonden

[1] "Boléh" wordt veel gebezigd in plaats van "bisa".

voor een te geven offermaal, naar zijn nieuw verblijf geroeid.

Dit verhaal zal ontstaan zijn uit de letterlijke bewoordingen van deze en de volgende saleh, die steeds als bij elkaar hoorende na elkaar worden afgehandeld, hoewel de eigenlijke beteekenis van deze en de volgende saleh wel zal zijn:

„De ademhaling (napas) wordt gesplitst in het hoofd [1], waar als met pisangrissen de uitgangen (van de ademhaling) omkranst zijn [2]: heeft men adem (napas) uitgestooten, dan moet men weer lucht inademen: de kern van de ademhaling (d.i. de njawa) ligt door hoogere bestiering in het lichaam opgesloten." [3]

11. *Saleh kĕmantan toedjoeh.*

Inang bĕtoedjoeh dari padang bajoeh bĕtoedjoeh dari goenoeng, toeroen ngapit ngĕmbari kĕmantan toedjoeh, kĕmantan toedjoeh bĕrsoedara.

De saleh van den goeden geest „kĕmantan toedjoeh", waarvan de eigenlijke beteekenis wel zal zijn:

(Als iemand sterft) verlaat de ademhaling (njawa) in zevenen het lichaam, en het denkvermogen (roh) verlaat door (langs) zeven wegen het hoofd, als tweelingen tegen elkaar geklemd blijven ze bij elkaar (staan ze elkaar bij) als één (n.l. kĕmantan toedjoeh, de ziel): kĕmantan toedjoeh (njawa — roh) leven als broers te zamen.

[1] Waarom de [illegible] langs zeven wegen het lichaam verlaat (zie onder [illegible]) [illegible] 18.

[2] N.l. [illegible] neusvleugels, lippen, oogleden met de [illegible] en wenkbrauwen.

[3] Ook is het mogelijk dat „[illegible] kerjil" de neus voorstelt, „pisang sĕsikat" de wenkbrauwen, enz., maar dan is mij niet duidelijk wat „[illegible]" moet beteekenen.

Overeenkomstig deze en de vorige saleh's hebben deze Mohamedaansche Koeboes voor volgende saleh's, wier beteekenis zich nog vrij gemakkelijk laat gissen, naar de letterlijke bewoordingen ervan de meest fantastische sprookjes uitgedacht, om er ten minste een beteekenis aan te geven.

12. *Saleh gadjah bandoeng.*

De saleh van den geest „Gadjah bandoeng", de geest van de teelkracht.

Bandoeng ikoeq bandoeng kĕpala, bandoeng gading kadoewanja, sĕbĕsaq gading sébésaq tjĕmat, oedjoeng gading pĕnggiriq bĕras, boedjang kĕtjiq datang ditalang, bawaq daoen sĕgoeloengan bakal makanan gadjah bandoeng. [1]

Staart en kop vormen een stel, beide vormen een mooi geheel (stel), zoo groot als die „gading" (dat stel, n.l. de mannelijke roede) is, zoo groot is de pot (scheede van de vrouw): aan het eind van de „gading" is een boorgat zoo groot als een ontbolsterde rijstkorrel: (zal men den bijslaap uitoefenen dan) komt de clitoris naar buiten met zich medebrengende een rol bladeren (schaamlippen) als voedsel voor (om kracht te geven aan) het mannelijk schaamdeel (de mannelijke teelkracht).

13. *Saleh poejoeh gading.*

De saleh van den mooien kwartel, waarmede de „roh" wordt bedoeld, die bij droomen b.v. zich her- en derwaarts begeeft.

Poejoeh gading djinaq lijar, poejoeh djĕmbo sĕdjanako, dari padang satoe kĕpadang, satoe béngingit di padang sati, ngèmam ditaman bandoeng. [2]

De mooie kwartel is tam maar in vrijheid levende, de kwartel vliegt guitig weg als men hem vangen wil, van de eene ruimte naar de andere, en maakt geluid

[1] Ikoeq = ékor.
Tjĕmat = een soort [illegible].
[2] Djinaq lijar = tam, maar in vrijheid levende, zooals de Koeboes er allerlei dieren op na houden, die vrij [illegible] in de bosschen.
Djĕmbo = opvliegen, wegvliegen van een vogel als men hem vangen, grijpen wil.
„Sĕdjanako" van „djinaka".
Ngeman = het geluid dat een poejoeh maakt.

(geeft teekenen van leven) in de heilige ruimte (het hoofd) en doet zich in dien lusttuin (het hoofd) hooren.

14. *Saleh radèn inoe.*

De saleh van den adellijke van vorstelijken bloede (d. i. de placenta).

Soedahlah soekat radèn inoe, awaq toeroen kadoenija, badan idaq digoenakan orang, badan tĕrboewang kalaoet lĕpas, tĕboe salah dioedjoeng tandjoeng, pandannéjan patah roengkat, roengkat di tandoeq kĕrbo djalang, boekan salah iboe mĕngandoeng, bandankan-néjan salah soekat, soekat ditoendo oentoeng malang. [1]

De adellijke van vorstelijken bloede is reeds volwassen (heeft reeds zijn vollen inhoud), het lichaam komt ter wereld; voor den mensch is zijn lichaam (materie) niet geschikt (van nut), zijn lichaam wordt ver naar zee weggeworpen: (hij is evenals) „tĕboe salah" op het uiteind van de landtong (groeiende): hij is als een echte pandan (d. i. materie) waarvan de kring is gebroken, zooals een kring om de hoorns van een verwilderden karbouw; het was niet verkeerd dat de moeder zwanger van u was, het was alleen (inderdaad slechts) uw lichaam, dat tot onvolkomen wasdom kwam, een wasdom voorbeschikt (ontstaan, nagesleept) door het grillig-weerbarstige lot.

15. *Saleh radèn rĕmbas.*

De saleh van den verderf aanbrengenden geest „radèn Rĕmbas".

Dagi doeloe rémbas digoenoeng, ini mendjadi rĕmbas di padang, kalaoet dirĕmbas djoega, rĕmbaskan

Eertijds zetelde deze verderf brengende geest op den berg, thans brengt hij verderf in de (bewoonde)

[1] Inoe — vorst, vorstelijk, hier het pas geboren kind.

Tĕboe salah — letterlijk „verkeerd suikerriet", een soort riet dat op suikerriet gelijkt.

„Roengkat" — renggat — kring, zooals b.v. aan de hoorns van vee. Bij zoo'n kring knapt een hoorn vaak af.

obat dengan pěnawar, idoe dengan djampi, lěpas dipasoeng dengan ikat kěbat, lěpas pasoeng dengan bělěnggoe, lěpas dikoengkong dengan dirantai, djangan ditjobo disikso lagi, anak adam dikasih Allah. [1]

vlakte, op (naar) zee brengt hij ook al verderf, hij verderft medicijnen en tegengif, speeksel en bezweringen middels bespuwen, los van het blok waarin hij was vastgebonden, los van zijn opsluiting in het blok, los van zijn boeien en kettingen, probeer niet meer te pijnigen, (want) God heeft de kinderen Adams lief.

Deze kwelgeest wordt, zoo hij mogelijk den zieke in zijn macht mocht hebben, hiermede gemaand zich te verwijderen.

16. *Saléh kětjiq těntang.*

De saleh van den geest „kětjiq těntang", dien men zich als een goedgeefschen jongeling voorstelt. „Kětjiq těntang" zal wel de „neus" moeten voorstellen, en de beteekenis van deze saleh zijn:

Kětjiq těntang djamboe aiq, pisang sěsikat dikěmoedi, kasih oetang boléh dibajar, sajang sědikit baiq di boedi.

De geest „kětjiq těntang" (neus) is zoo groot als een „djamboe ajěr", een ris pisang (wenkbrauwen of knevel) ligt op de achtersteven: stoot hij adem uit dan neemt hij weer lucht in, heeft men slechts een weinig zorg voor hem, dan zal hij dit vergoeden. [2]

[1] Rembas   door en door rot, bedorven.

Pasoeng   in het blok zetten.

Bélěnggoe   iemand met de enkels in het blok sluiten en de ellebogen met touwen over den rug samengebonden, terwijl de dunnen van beide handen onder de knie-oksels door worden samengebonden. Een wijze van binden tijdens het Inlandsch zelfbestuur, toegepast op zware misdadigers.

Koengkong   een bamboe, waarvan de uiteinden tegen den hals onder de kin en tegen de enkels in het blok steunen, en aldus aan het lichaam bevestigd, om te voorkomen, dat iemand op bělěnggoe-wijze gekneveld, zich de touwen zou doorbijten.

Idoe   speeksel.

[2] Vergelijk de saleh vermeld onder n° 10.

17. *Saleh dĕndam sĕni.*

De saleh van den goeden geest, „dĕndam sĕni", dien men zich voorstelt als een schoone maagd.

Alangkah baik dĕndam sĕni, lagi bĕrariq tangga pandjang, lagi bĕkota bakoeng sĕrariq. atapnja tjikai dindingnja banir. hendaq mandi kasoengai kasai. tiap mandi bĕsĕnggajoet. hendaq djadi jang pandjang lampai, tjatjat sĕdikit kramonja sajoep. [1]

O, hoe goed (schoon) is toch „dĕndam sĕni", als zij (in 't gelid) staat, is dat op een hooge trap, als ze in de vesting (versterkte plaats) huist, dan is zij omkranst door pandanlelies, haar dak is van „tjikai", de omwanding (van haar verblijf) is van „banir", wil ze gaan baden dan doet ze dit in de „soengai kasai", telkens als ze zich baadt dan hangt ze slingerend (aan een stuk hout in het water) om lang en slank te worden, bij het (de) minste of geringste gebrek (smet), dat (die) ze oploopt, is haar beeld (omlijning) onduidelijk (onvolkomen).

Deze saleh zal wel moeten beteekenen, dat ziel en lichaam bij elkaar hooren (kramo = djodoe), en die ziel onvolkomen wordt (sajoep) door één of andere ziekte (tjatjat).

Ten aanzien van het baden: het slingerend hangen (aan een boomstam, d. i. het lichaam) enz., van die ziel, heeft deze saleh groote overeenkomst met saleh N° 18 van het „bĕrmalim".

18. *Saleh santan bĕtapis.*

De saleh van den geest „santan bĕtapis" (= de zich zevende kokosmelk). [2]

Toeroen dari kota rajo, singgah

Afdalende van de groote vesting

[1] Dĕndam = inwendig verlangen
Bakoeng = een soort pandanlelie
Tjikai = een soort rottanblad, waarvan men dakbedekking (atap) maakt.
Banir = wortelvleugels van groote boomen
Soengai kasai = de naam van een riviertje in de boven Lalan.
Kasai = welriekend.
Bĕsĕnggajoet = slingerend hangen als een aap
Kramo = djodoe = een paar, dat voor elkaar bestemd is.

[2] Zoo „santan" gelijk is aan „Kemantan" (zie noot 1 bij saleh 33) dan zal „santan bĕtapis" moeten beteekenen „de zich zevende geest (ademhaling)".

bĕtambat Palembang moedo, tampoi kĕtjiq dikanan djalan, tampoi bĕsaq dikiri djalan, sangkoetan gong santan bĕtapis, mainan adiq poetri boengsoe, poekoelan adiq berkota intan gong dibawaq dikota rajo. [1]

(hersenpan?) doet zij aan en legt zich (haar prauw) vast te "Palembang moedo" (de geul in het voorhoofd boven den neus?)

De kleine "tampoi" gaat rechts voorbij, de groote "tampoi" gaat links voorbij, waar de gong stuit (een hindernis ontmoet) wordt de kokosmelk (neusslijm?) gezeefd, het speelgoed van de "napas" is de neus, het geklop (de slag, waar hij gestuit wordt) is de hersenpan (de omheinde plaats van den edelsteen), de gong wordt gebracht naar de groote vesting.

Ook deze saleh wordt letterlijk opgevat, en stelt men zich "santan bĕtapis" voor als een schoone maagd. De saleh zal echter wel betrekking hebben op den neus, het neusslijm en de ademhaling (napas).

19. *Saleh sĕrampoeh gagah.*

De saleh van den fermen en stormloopenden Geest.

Sĕrampoeh gagah, gagah dengan inang, gagah dengan bajoehnja, gagah kapada radja gĕring, gagah kapada radja sikso, radja gĕring dibawaq baliq, radja sikso dibawaq poelang, dibawaq kagoenoeng sĕrampoeh gagah. [2]

"Serampoeh gagah" voelt zich opgewassen tegen de "inang", is opgewassen tegen den "bajoeh", opgewassen tegen den vorst (geest) der kwalen (ziekten), opgewassen tegen den vorst (geest) der pijnigingen: de vorst der ziekten wordt (door hem) teruggebracht, de vorst der pijnigingen brengt hij naar huis terug, naar de berg waar "sĕrampoeh gagah" zich ophoudt.

[1] „Palembang" van „lembang" = ingedrukt van het hoofd.

Wat „tampoi" hier beteekenen moet, is mij niet duidelijk. De Koeboegeleerden weten het evenmin en maken er zich af door te beweren, dat „tampoi ketjiq dikanan djalan, tampoi bĕsaq dikiri djalan" slechts een zinlooze inlassching is, wat zeer onwaarschijnlijk is.

Poetri boengsoe = neus (vergelijk saleh 21 van het „Inermadan").

[2] Rampoeh = rempoeh.

20. *Saleh radja bandan.*

De saleh van de antoe "Radja Bandan".

Boekan radja bandan djaman maq-kini, radja bandan sĕmoelo ado, koekoeq ajam kĕmantan tjoetji, saoeti ajam biring koening, koekoeq-nja ado dilaman balai, bĕtĕpoeq dalam balai samsoe, koekoeq mĕng-andjoer kalaman balai. [1]

"Radja Bandan" (de genezing-wekkende kracht van den sidi) is niet van den tegenwoordigen tijd, "radja Bandan" was er al van den beginne af: het geluid dat hij maakt om kippen te lokken (roepen) is bijzonder schoon, en wordt beantwoord door de geelachtig rood gekleurde kippen (d.w.z. zoo mooi dat zelfs de mooiste kippen erop antwoorden, n.l. dat de beste geesten hem ter zijde staan); zijn kippenroepstem is (wordt gehoord) op het plein voor de "balai", zijn geklap (met de veeren zooals hoenderen doen, d. i. het stampvoetend ronddansen van den sidi) is in de helder verlichte balai, zijn kippenroepstem verspreidt zich (gaat vooruit) tot het plein bij de balai. [2]

Tijdens het ronddansen maakt de sidi het kraaiend en koerend geluid van een haan, en kleppert met zijn armen, hiermede een haan nadoende, die zijn vleugels uitslaat. Dikwijls is ook een levende haan ten tooneele.

21. *Saleh batak gilo.*

De saleh van den geest, dien men zich als een waanzinnigen roover en moordenaar voorstelt.

Voor deze saleh kent men geen bepaalde woorden. De sidi doet hierbij als een woeste gek, en stoot allerlei onsamenhangende klanken en geluiden uit.

[1] „Koekoeq" is het geluid dat een kip maakt, of het geluid waarmede men kippen roept.
„Samsoe" van „sjams" = zon (Arab.).

[2] De Koeboes houden zeer veel van mooie hanen en kippen. Evenals ons mooie muziek dikwijls week stemt, heeft het mooie kraaien van een haan dezelfde uitwerking op de gemoedsstemming van een inlander, en vooral is dit het geval bij de Koeboes.

De hulp van dezen kwaden geest wordt ingeroepen om de booze geesten, die den zieke kwellen, op de vlucht te jagen.

Verder weet men te vertellen dat deze geest de beschermgeest is van een volksstam uit roovers en moordenaars bestaande (de Bataks).

22. *Saleh sĕradja panah.*

Boedjang intan seradja panah, sĕriboe panah dikanan sĕriboe panah dikiri, anak panah mĕngoedjan lĕbat, panah dibawaq poelang kalaoet, poelang kalaoet sĕkadidi, poelang ombaq sĕdĕboer, nĕmpoeq katĕloq bĕrtinggam tiga, nĕmpoeq lĕsoengan aiq mĕroewab, panah titip di paoeh djĕnggi. [1]

De saleh van den vorst van de pijlen, een kwelgeest.

„Boedjang intan" is (de plaats van) de(n) vorst van de pijlen, duizend pijlen (bogen) van rechts, duizend pijlen (bogen) van links, het regent pijlen (zooveel zijn er), de pijlen worden teruggebracht naar zee, naar de één en al kokende zee, naar de klotsende golven, die beuken tegen de rivierbocht met drie terrassen, die beuken tegen de draaikolk van bruisend (kookend) water, de pijlen worden afgedragen (in bewaring gegeven, toevertrouwd, opgeborgen) te „paoeh djĕnggi."

In deze saleh stelt men zich „sĕradja panah" voor als een kwaden geest, die van ver uit zee komt, om den menschen allerlei ziekten, vooral koortsen, te bezorgen. Zijn verblijfplaats heet „poelan paoeh djĕnggi", een eilandje ver in zee, waar de paoeh-djĕnggi-boom veel voorkomt, en welk eilandje, waar men slechts met levensgevaar in de buurt kan komen door de vele draaikolken er omheen, men beschouwt als het middelpunt (de navel) van de aarde (*poesat doenja*), die men zich als een oneindig groot plat vlak voorstelt. Ook bij de Maleiers in deze streken bestaat deze legende.

Mogelijk dat deze saleh het ziekteverloop van een koortslijder beschrijft, waarbij de koortsverwekkende geest iemand een gewaarwording doet ondergaan alsof hij door duizenden pijlen wordt gestoken, enz.

[1] Tinggam — terras.

Paoeh djénggi — een groote soort paoeh (d.i. een wilde eetbare manggasoort). Van de schors van den boom maakt men veel rijstbakken

23. *Saleh tadjoer dilaoet.*

Sangkan bernama tadjoer dilaoet, sangkan mĕnadjoer ngatjoeng kalaoet, nadjoerkan obat dengan djampi, nadjoerkan idoe dengan pĕnawar, masak sĕroewang kaoe [1] nangka, dipĕram ditjoepoe gading, tĕboewang radja sikso dapat didalam darah daging. [2]

De saleh van den geest „Tadjoer dilaoet”.

Hij heet „tadjoer naar (in) zee”, omdat hij zeewaarts in den hengel plaatst, omdat hij medicijnen, „djampi[2]”, speeksel en tegengif aanwendt, een aftreksel van nangka kookt, en dat legt in een klein mooi doosje, en de kwelgeest, gevonden in het bloed, uitdrijft (uitgedreven heeft).

Antoe Tadjoer dilaoet is een goede behulpzame geest, die van ver over zee komt.

Wat deze saleh eigenlijk beteekenen moet of beteekend heeft is mij onduidelijk gebleven. Misschien wordt hierin de bijslaap beschreven.

24. *Saleh apoeng dilaoet.*

Sangkan bernama apoeng dilaoet, ngapoengkan obat dengan djampi, ngapoengkan idoe dengan pĕnawar: boekan kami mĕngindang boewah kami mĕngindang padi ampo, boekan kami mĕmboewang toewo, kami mĕmboewang sĕrau tjĕlako. [3]

De saleh van den geest „Apoeng dilaoet”.

Hij (het) heet „apoen in zee (in de rivier) omdat hij medicijn en genezen door bespuwen, speeksel als medicijn en tegengif laat ronddrijven(?) Wij wannen niet de vruchten, wij wannen de ledige rijstkorrels; wij gooien niet het oude weg, wij drijven (slechts) uit alles wat tegenspoed en onheil veroorzaakt.

Antoe Apoeng dilaoet stelt men zich als een goeden geest voor.

Wat deze saleh beteekenen moet is mij niet duidelijk, misschien heeft men het hier over het foetus.

[1] Wat „kaoe” hier moet beteekenen is mij niet duidelijk

[2] Sangkan = sebab.

„Tadjoer” beteekent in deze streken een lange vischhengel, dien men aan den kant van de rivier in den grond plant, zoodat men hem niet steeds in de hand behoeft te houden en er bij te blijven zitten.

Ngatjoeng = mĕnghadap.

Seroewang = een ris nangka of doerian vruchten aan elkaar geregen, die men uitkookt, en waarvan men het aftreksel als medicijn bezigt.

Peram = sekap.

[3] „Apoeng” = een drijvende nipahpalm, die van de kant van de rivier is losgeraakt

„Mengindang” van „indang” = wannen met een „niroe”.

„Sĕrau” beteekent in deze streken ongeveer hetzelfde als „sial”.

25. *Saleh mĕrawan djadi.*

De saleh van den geest "mĕrawan djadi".

Sangkan bĕrnama mĕrawan djadi, laqi kĕtjiq mĕrawan djadi, bĕsaq mĕrawan sadjo, mĕrawankan obat dengan djampi, idoe dengan pĕnawar, mĕrawan dibawaq ka goenoeng èndah, mĕrawan baliq ka padang sati, itoe sangkan bĕrnama mĕrawan djadi.

Het (of "hij" = de geest) heet "het ontstaan van het gevoel van bezorgdheid (angst)", omdat als men nog klein is, dan ontstaat het gevoel van angst (bezorgdheid) reeds: is men groot dan ontmoet men niets dan leed en zorgen (alles baart dan zorgen), dan stemmen medicijnen, het genezen door bespuwen, het speeksel als medicijn, en de aftreksels van bladeren (allerlei tegengif) alle tot bezorgdheid; die bezorgdheid wordt gebracht naar den fraaien berg (het hoofd?) en keert terug naar de heilige ruimte (hart, borstkas?), daarom wordt het genoemd het ontstaan van het gevoel van bezorgdheid.

Men beschouwt "mĕrawan djadi" als een goede geest, als een soort van medicijnmeester.

Wat eigenlijk de saleh beteekent is mij onbegrijpelijk gebleven.

26. *Saleh boedjang kĕbasan.*

De saleh van den kwaden geest "Boedjang kĕbasan", dien men zich als een tijger voorstelt.

Kĕbasan oeloebalang gagah, oeloebalang anak siradèn inoe, ĕntaqkăn taboeng, ĕntaq ka batoe litjin, kĕbasan mĕnang mĕnjaboeng magi inang sĕbĕntoeq tjintjin. [1]

"Kĕbasan" is een sterke voorvechter, deze voorvechter is een kind van "raden inoe": of hij stampt op bamboekokers (bamboelatten van het huis?) of stampvoet (zich laat vallen) op gladde steenen, kĕbasan wint het (steeds) met (hanen)vechten, en bedeelt de "inang" met een ring (van de winst).

Het is mij onbegrijpelijk wat deze saleh beteekent.

[1] „Kebasan" van „basan" = hard en krakend bij het kauwen.
„Raden inoe", zie saleh 14.
Magi = mĕmbagi.

27. *Saleh nènèq ĕmbang.*

De saleh van den goeden geest „Nènèq ĕmbang”, dien men zich voorstelt als een groote zware oude vrouw, die de booze geesten wegjaagt, en die een keel op kan zetten als een „rijang” (een krekel)!

Rijang bĕboeroeh napoeh, tindjaqnja ada sĕréntjam sĕroenai, ari siang ĕmboen bĕrlaboeh, mibar sĕgala tijoeng poenai. [1]

De krekel zit (het) dwerghert(en) achterna, de voetsporen zijn zoovele, dat ze onduidelijk zijn en van dezelfde kleur: overdag legt (zet) de dauw zich vast, vlucht weg (gij) alle béjjo's en boschduiven!

Vergelijk saleh 32 van het „bĕrmalim”.

28. *Saleh datoeq itam tandjoeng.* [2]

De saleh van den goeden geest „Datoeq itam tandjoeng”.

Kĕroeboeq sĕroempoenmoe pandan, pandan sĕroempoen dengan koenjit, djadi poenggoeq kaoe ni badan, mĕrindoe boelan dilangit, ari siang boelan djatoeh, boelan bĕrgĕnti matahari. [3]

Een klapperdop gelegd in (tot één gemaakt met) een pandanstruik, een pandanstoel tot één vereenigd met een koenjit (kurkuma), dan lijkt zoo'n lichaam (samenvoeging) wel op een nachtuil, die sterk verlangt naar de maan aan den hemel, over dag is de maan weg (gevallen), de maan vervangt de zon. (De sidi remplaceert de hoogere machten?)

Ook deze saleh is mij niet duidelijk. Wellicht heeft de sidi het hier over zichzelf, en beteekent de klapperdop het hoofd, de pandanstoel het lichaam, de koenjit het tooisel van den sidi, en duidt hij zichzelf aan als een nachtuil, die smachtend verlangt naar de maan, daar hij alleen des nachts als geestenbezweerder optreedt.

[1] Emboeng = oembang of émpoeng?
Roenai = roena = warna.

[2] „Datoeq itam (di tandjoeng)” was de eerste geleerde, die de Sidi wetenschap aan anderen onderwees.

[3] [illegible] = een heele klapperdop met een gat erin, die als water-reservoir gebezigd wordt.

29. *Saleh omboq oembai.*	De saleh van den geest "Omboq oembai" (het foetus?).
Omboq oembai darèh mĕsti, saleh hĕtjiq djoendjoengan alam. [1]	

Mogelijk beteekent deze saleh:

Het foetus wordt spoedig mensch: dit is de kleine saleh van de menschwording (van den gebieder der wereld).

30. *Saleh rĕbija gĕnto.*	De saleh van den geest "Rĕbija gĕnto (gĕmiring)".
Rĕbija gĕnto gĕmiring sĕtahoen gĕnto ilang, ilang[2] baliq djoego. [2]	"Rĕbija gĕnto gĕmiring" is na een jaar weg (gestorven), al is ze weg (gestorven), ze keert toch terug.

"Malai gĕnto gĕmiring" is een uit zeven deelen bestaand, door rinkeltjes afgescheiden samenstel van bĕrtih-slingers, van ongeveer een meter lang, waarmede de sidi bij deze saleh manoeuvreert. Deze versiering zou de sidi om het jaar moeten vernieuwen.

Mogelijk is het dat in deze saleh "Rĕbijah" der gewone Koeboes als geest optreedt, voorstellende de levenskracht der natuur, die om het jaar nieuwe levenskracht geeft aan de velden, de vruchtboomen, enz.

31. *Saleh makoeto intan.*	De saleh van den goeden geest "Makoeto intan."
Sangkan bĕrnama makoeto intan, mĕngoendo obat dengan djampi, idoe dengan tawar, tawar dibawo dari goenoeng, djampi dibawo dari padang, itoe sangkan bĕrnama makoeto intan. [3]	Hij (het) heet "makoeto intan" (hoofd, hersenen?), omdat hij medicijnen en geneeskracht brengt (bezorgt), tegengif brengt hij van den berg [4], geneeskracht van de vlakte [5] daarom heet hij "makoeto intan."

Ik kan niet gissen wat deze saleh beteekenen moet.

32. *Saleh rĕmban di padang.*	De saleh van den goeden geest "rĕmban dipadang" of "radjo dilangit."
Dagi doeloe rĕmban di padang,	Vroeger doolde hij rond in de

[1] Wellicht is „oembai" = „oembi", daar men veel de eind *i* als *ai* uitspreekt, zooals „harai" voor „hari", „gĕntai" voor „genti" (ganti), enz.

[2] Gento = gĕnta = rinkelbel.
Giring[2] = rinkelbelletjes, kleiner dan „gĕnto".

[3] Mĕngoendo = mĕmbawa.

[4] Mogelijk moet „berg" den mond voorstellen als onderdeel van het hoofd.

[5] „Padang" zou dan kunnen beteekenen handvlakte, daar het „djampi" steeds plaats heeft, terwijl de „sidi" met zijn handpalmen den zieke aanraakt.

ini mĕndjadi radja di langit, radjo obat dengan djampi. radjo idoe dengan pĕnawar, radjo gĕring bawaqlah baliq, radjo sikso bawaqlah poelang, lĕpaskan pasoeng dengan bĕlĕnggoe, lĕpaskan ikat dengan kĕbat, itoe sangkan bĕrnama radjo dilangit.

vlakte, thans is hij vorst in den hemel, vorst van medicijnen en geneeskracht: breng (verzoeken wij u) den vorst van ziekten en den vorst van pijnigingen terug, opdat verbroken worde (verbreek) alle boeien en banden (waarmede men den zieken geest van den patient door allerlei kwade invloeden gebonden denkt). daarom heet hij „radjo dilangit" (de vorst in (van) den hemel).

Mogelijk wordt met dezen geest „Kĕmantan Dĕroe" bedoeld.

33. *Saleh kĕmantan mandi lajang.*

De saleh van den goeden geest „Kĕmantan mandi lajang", dien men zich voorstelt als een zwaluw.

Kĕmantan mandi lajang, baik diantar djindjang poelang, poelang ka goenoeng apa salahnja, poelang ka padang apa salahnja, poelang ka goenoeng sĕmoelo ado, poelang ka padang moelo djadi. itoe sangkan bĕrnama santan mandi lajang.[1]

Het is goed. Kemantan mandi lajang dat de geest (van den sidi, die den sidi inspireert) naar huis geleid wordt: wordt hij naar den berg geleid, wat ligt daar dan voor verkeerds in: wordt hij naar de vlakte geleid, wat voor verkeerds zou daar dan - in zitten: keert hij naar den berg terug, dan is dat de plaats waar hij van den beginne af was, (keere hij naar den berg terug waar hij van den beginne af was), keert hij naar de vlakte terug dan is dat de plaats waar hij het eerst werd (keere hij naar de vlakte terug, waar hij het eerst ontstond), daarom heet hij de als een zwaluw badende geest.

Met deze saleh eindigt iedere séance.

[1] „Kemantan" en „Santan" schijnen hier hetzelfde te beteekenen.

HOOFDSTUK XVI.

Rechtswezen.

De Koeboes en ook niet-Koeboes uit deze streken weten te vertellen, dat terechtzittingen van de vroegere Djambische vorsten en grooten zeer lang duurden. Er werd dan eindeloos gedelibereerd en overwogen, waarbij tal van spreuken en spreekwoorden, adatregels en stellingen werden aangehaald vóórdat men tot een beslissing kwam, zóó men tenminste na uren en soms dagenlang nog tot een beslissing geraakte. En was die dan eindelijk gevallen, dan was het nog niet zeker dat de zaak was afgedaan, want iemand uit het publiek behoefde slechts iets ter overweging in het midden te brengen dat vat had op den overweginglustigen Inlandschen rechter. of de genomen beslissing werd weder ter zijde geschoven en men begon opnieuw te overwegen.

Vele personen uit deze streken hebben nooit resultaat gezien van hun vorderingen tegen Djambiërs, ingesteld tijdens het Inlandsch zelfbestuur. Vandaar dat hier steeds lieden te vinden waren voor bevolkingpatrouilles tegen de Djambiërs, daar zij dit middel aangrepen om met de Djambiërs te kunnen afrekenen voor de vele nog onbetaalde schulden.

a. Wordt een vrouw gedood dan wordt de moordenaar veroordeeld tot de betaling van een bloedgeld (*bangoen*) van 500 realen, waarvan ⅓ bestemd is voor den vorst van Djambi, ⅓ voor de hoofden van het dorp (den stam), en ⅓ voor de erfgenamen van de vermoorde vrouw.

Wordt een man vermoord dan wordt de moordenaar veroordeeld tot de betaling van een bloedgeld (bangoen) groot 250 realen op dezelfde wijze te verdeelen.

Kan de moordenaar de hem opgelegde boete niet voldoen binnen drie maanden na de veroordeeling, dan wordt hij naar den vorst van Djambi opgezonden. Wenscht de vorst van Djambi hem als slaaf (lijfeigene) aan te nemen, dan betaalt die vorst ⅓ van het door den moordenaar verschuldigde bloedgeld aan de

erfgenamen van de(n) vermoorde en $\frac{1}{3}$ aan de hoofden van de Boelian-Koeboes. De moordenaar en zijn vrouw en kinderen worden dan slaven (lijfeigenen) van den vorst van Djambi tot aan hun kleinkinderen toe.

Wenscht de vorst van Djambi den moordenaar, die het bloedgeld niet binnen drie maanden betaald heeft, niet te accepteeren, dan mag deze door de erfgenamen van de(n) vermoorde gedood (afgemaakt) worden. [1]

b. Wordt een, op heeterdaad betrapte, dief of overspeler gedood in het huis waar hij het misdrijf pleegt, dan kan dengene, die den dief of overspeler doodt, geen straf treffen.

---

[1] Volgens deze Koeboes zou thans het dooden van een persoon $\frac{1}{3}$ goedkooper uitkomen voor den moordenaar dan vroeger, toen er nog een vorst van Djambi was.

Het bloedgeld zou in goederen ter waarde van de bangoen betaald moeten worden, daar de reaal thans niet meer in omloop is.

1 singapoer dollar = 5 realen.
1 reaal = 4 soekoe.
1 soekoe = 5 dollarcenten.

AFSTAND VAN			Aantal palen van [illegible]	TOELICHTING.
Palembang	tot	Soepat.	$66\frac{2}{3}$	z. g. groote weg.
Soepat	"	Dawas.	$29\frac{1}{3}$	idem.
Dawas	"	Daboek	$9\frac{1}{3}$	idem.
Daboek	"	Meranti Pandjang .	12	idem.
Meranti Pandjang	"	Tjengal	2	idem.
Tjengal	"	Laman Loeloei . .	3	idem.
Laman Loeloei	"	Bajoeng Lentjir. .	$20\frac{2}{3}$	langs de pijplijn der K. N. P. Mij.
Daboek	"	Pangkalan Toengkal	$8\frac{2}{3}$	z. g. groote weg.
Pangkalan Toengkal	"	Meranti Pandjang .	$19\frac{1}{3}$	idem.
Laman Loeloei	"	Loeboek Mahang .	$8\frac{1}{6}$	z. g. groote weg.
Loeboek Mahang	"	Pangkalan Bajat .	$9\frac{1}{3}$	boschweg.
Laman Loeloei	"	Pangkalan Boelian .	18	boschweg.
Laman Loeloei	"	Loeboek Batoe . .	11	idem.
Loeboek Batoe	"	Pangkalan Boelian .	7	idem.
Ikan Lebar	"	Loeboek Batoe . .	4	boschpad.
Pangkalan Boelian	"	Ikan Lebar . . .	$6\frac{2}{3}$	idem.
Ikan Lebar	"	Meranti Pandjang .	$13\frac{1}{3}$	idem.
Ikan Lebar	"	Sako Soeban . . .	$18\frac{2}{3}$	idem.
Sako Soeban	"	Pangkalan Manggoel	15	idem.
Pangkalan Toengkal	"	Mangsang. . . .	$18\frac{1}{3}$	boschweg.
Tjengal over Tampang	naar	Laman Loeloei . .	$8\frac{1}{3}$	z. g. groote weg.
Palembang	tot	Moeara Lalan . .	$86\frac{2}{3}$	waterweg (per stoomer).
Moeara Lalan	"	Mangsang. . . .	$71\frac{1}{3}$	idem.
Mangsang	"	Bajoeng Lentjir . .	$35\frac{1}{3}$	idem.
Bajoeng Lentjir	"	Moeara Bahar . .	7	idem.
Moeara Bahar	"	Pangkalan Bajat. .	11	idem (per kleine stoomer).
Pangkalan Bajat	"	Loeboek Mahang .	20	per prauw (bij hoog water).
Moeara Lalan	"	Telok Tenggoelang .	31	waterweg (per kleine stoomer).
Telok Tenggoelang	"	Pangkalan Toengkal	40	idem.
Pangkalan Boelian	"	Loeboek Bintialo .	11	per prauw.

BIJLAGE II.

VERKLARING VAN HET RAWASCHE RENTJONGSCHRIFT [1]

door L. F. WESLY.

1. Het alfabet bestaat uit 23 letterteekens, in deze volgorde:

ka	ma	wa
ga	tja	ha
nga	dja	'mba
ta	nja	'ngga
da	sa	'nda
na	ra	'ndja
pa	la	a
ba	ja	

2. Zonder eenig klankteeken (*hoeroef djina*) is de uitspraak zooals opgegeven, dus met den vollen *a*-klank, of naar omstandigheden met een toonlooze *ĕ*.

3. In gesloten lettergrepen en woorden, die op een medeklinker eindigen, wordt deze *a*- (of *ĕ*-) klank weggenomen door achtervoeging van de *tanda mati*, een klein cirkeltje (o) of vertikaal streepje ( ).

4. De (nga) komt overeen met de غ,

De (ngga) " " " " ڠ,

De (a) als beginletter " " ا of stomme *h* (ه). Als sluitletter vervangt de de maleische stomme *k*: ofschoon het gebruik der tanda-mati dan eigenlijk overbodig is, wordt die er ten overvloede nog achter geplaatst.

5. Om woorden te vormen schrijft men de letters achter elkander, zonder verbindingsstreepen, en wel van links naar rechts, evenals het latijnsche letterschrift, b. v.

ka-pa-da   ta-ngga [2]   pa-nga-wa   sa-ba-'b   ka-pa-(k).

[1] Dit schrift wordt door jeugdige Koeboes in deze streken veel als liefdesschrift gebezigd. Op meer gevorderden leeftijd is de Koeboe veelal deze schrijfkunst weder vergeten. Men vergelijke hiermede „De talen en letterkunde van Midden-Sumatra, door A. L. van Hasselt". Leiden, 1881. Tweede hoofdstuk: Het Rentjoeng- of Rentjong-letterschrift bl. 7 en vgg. RED.

[2] Kan ook worden geschreven (tang-ga) of (tang-a).

6. De 17 klankteekens *(sĕndjata)* bestaan uit 4 eenvoudige, 5 samengestelde en 8 gecombineerde:

a. *eenvoudige klinkers:*

de *loean* = *i* één stip boven op de letter: , kĕloean = *ki*,

„ *bitan* = *oe* één stip onder of in de letter: , kĕbitan = *koe*,

„ *mintja* = *ee* één vertikaal streepje op de letter: *ké*: *hé*,

„ *toelong* = *ō*, het begin v/d letter omgebogen tot een haakje: *ko*: *do*.

b. *samengestelde klanken:*

de *toelang* = *ang*, een liggend streepje boven de letter: *kang*; *sang*,

„ *djoedjong* = *ar*, een klein haakje boven de letter: *kar*,

„ *doea-di-atas* = *an*, twee stippen midden op de letter: *kan*.

„ *doea-(di)-loean* = *in*, twee stippen voor op de letter: *kin*.

NB. Beide laatstgenoemde teekens worden vaak met elkander verward of vervangen door streepjes.

„ *doea-bitan* = *oen*, twee stippen boven en één in de letter: (of) *koen*.

c. door combinatie ontstaan de volgende teekens:

de *toelang-loean* : king,

„ *toelang-bitan* : koeng,

„ *toelang-mintja* : keeng,

„ *toelang-toelong* : kong,

„ *djoedjong-loean* : kier,

„ *djoedjong-bitan* : koer,

„ *djoedjong-mintja* : keer,

„ *djoedjong-toelong* : kor.

7. Cijferteekens worden niet gebruikt. Getallen en verdubbelingen worden steeds voluit geschreven.

FRAGMENT EENER PUBLICATIE VAN 1865 OVER HET VERVOER VAN MINDERE MILITAIREN.

dji-ko i-ni o-rang goe-per-na-min

ma-woe ma-nga-doe da-ri sa-ba-'b ka-pa-lo

doe-soen a-do poe-njo sa-la ka-pa-do-nja

ti-daq-la di-jo o-rang ba-waq pa-nga-doe-wan

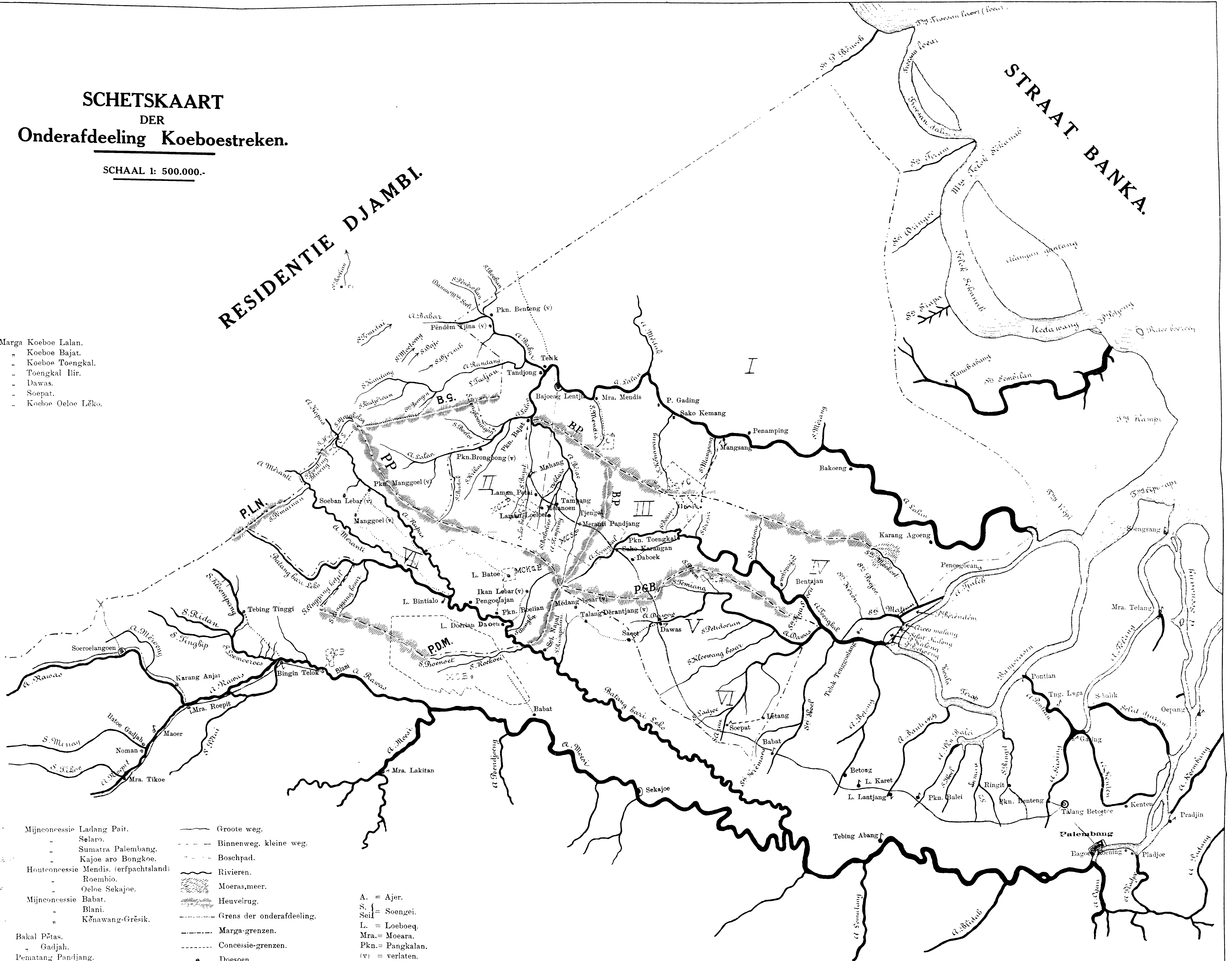
i-toe ka-pa-do koen-toer-li-joer jang a-kan

ka-té-moe lé-bi doe-loe di dja-lan dan

dji-ka-loe ka-pa-lo doe-soen a-ta-'w o-rang

doe-soen ma-nga-doe da-ri sa-ba-'b par-boe-wa-tan

so-'l-da-doe.

SCHETSKAART
DER
Onderafdeeling Koeboestreken.
SCHAAL 1: 500.000.-
RESIDENTIE DJAMBI.
STRAAT BANKA.
Marga Koeboe Lalan.
„ Koeboe Bajat.
„ Koeboe Toengkal.
„ Toengkal Ilir.
„ Dawas.
„ Soepat.
„ Koeboe Oeloe Lĕko.
Mijnconcessie Ladang Pait.
„ Selaro.
„ Sumatra Palembang.
„ Kajoe aro Bongkoe.
Houtconcessie Mendis. (erfpachtsland)
„ Roembio.
„ Oeloe Sekajoe.
Mijnconcessie Babat.
„ Blani.
„ Kĕnawang-Grĕsik.
B P. Bakal Pĕtas.
B.G. „ Gadjah.
P.P. Pematang Pandjang.
P.L.N. „ Lipai Naik.
P.D.M. „ Doerian Maboq.
P.G.B. „ Gadjah bĕranak.
Groote weg.
Binnenweg, kleine weg.
Boschpad.
Rivieren.
Moeras,meer.
Heuvelrug.
Grens der onderafdeeling.
Marga-grenzen.
Concessie-grenzen.
Doesoen.
Pasirah-doesoen.
Controleurs-plaats.
A. = Ajer.
S. Sei = Soengei.
L. = Loeboeq.
Mra.= Moeara.
Pkn.= Pangkalan.
(v) = verlaten.
P. = Poeloe.
Tng.= Tandjong.
Pkn. Benteng (v)
Pendĕm Tjina (v)
Tandjong
Bajoeng Lentjir
Mra. Mendis
P. Gading
Sako Kemang
Penamping
Mangsang
Bakoeng
Karang Agoeng
Pkn.Brongbong (v)
Pkn. Manggoel (v)
Soeban Lebar (v)
Manggoel (v)
Mahang
Tampang
Tjengal
Meranti Pandjang
Pkn. Toengkal
Sako Karangan
Daboek
L. Batoe
Ikan Lebar (v)
Pengoelajan
L. Bintialo
Pkn. Roelian
Mĕdang besar (v)
Talang Derantjang (v)
L. Doerian Daoen
Dawas
Bentajan
Penoegoean
Tebing Tinggi
Soeroelangoen
Karang Anjar
Bingin Telok
Mra. Roepit
Maoer
Noman
Mra. Tikoe
Babat
Mra. Lakitan
Sekajoe
Soepat
Letang
Betong
L. Karet
L. Lantjang
Pkn. Balei
Ringit
Pkn. Benteng
Talang Betoetoe
Tebing Abang
Palembang
Bagoes Koening
Pladjoe
Pontian
Tng. Laga
Gading
Kenten
Pradjin
Mra. Telang
Oepang
Soengsang
I
II
III
IV
V
VI
VII
B.G.
B.P.
PP
P.L.N.
P.G.B.
P.D.M.
A. Rawas
A. Meranti
A. Lalan
A. Toengkal
Batang hari Leko
A. Moesi
S. Ridan
S. Tingkip
S. Rawas

ZANG V TOT XII EN XV TOT XVII VAN DEN NĀGARAKRETĀGAMA.

DOOR

Prof. H. KERN.

V.

In Zang V, VI en VII weidt de dichter uit over de familieleden van Hayam Wuruk. Wat hij mededeelt is een te waardeeren aanvulling van wat men leest in de Pararaton blz. 27 (in de vertaling blz. 118, vg.), en strekt in 't algemeen tot bevestiging van de opgaven der kroniek.

Zang V, in Praharṣiṇī-maat, begint aldus:

Wwantĕn tāri haji ri Wilwatikta rājñī |
sang munggw ing Lasĕm anurāga ring kahaywan |
putrī Çrī-narapati ring Daha prakāça |
sang Çrī-Rājasaduhitendudewy anindya || 1 ||

D. i. „De heerscher van Wilwa-tikta (Majapahit) had als jongere zusters (de volgende): 1) de vorstin die resideerde te Lasĕm, verrukkelijk van schoonheid; 2) de dochter van Z. Hoogh. den vorst van Daha, wijdvermaard, de dochter van Z. Hoogh. Rājasa, de onberispelijke Indudewī."

De tweede strofe luidt aldus:

Ndan Çrī-Warddhanaduhiteçwarī pamungsu |
rājñī munggw ing Pajang anopameng raras rūm |
putrī Çrī-nṛpati ri Jīwana prakāça |
an sākṣāt anuja tĕkap nirang narendra || 2 ||

D. i. „Voorts de vorstelijke dochter van Z. Hoogh. Wardhana [1], de jongste, die vorstin was, resideerende te Pajang, onvergelijkelijk

[1] Dezelfde als Kṛtawardhana in Zang III genoemd, de gemaal van H. Hoogheid te Kahuripan.

in behoorlijkheid en lieftalligheid, dochter van H. Koninklijke Hoogh. te Jīwana (Kahuripan), wijdvermaard, als jongere zuster van den Koning.″

Hayam had slechts twee jongere zusters, in eigenlijken zin, dochters van zijn vader Kṛtawardhana en zijne moeder, Hare Hoogh. van Kahuripan, de vermaarde Regentes gedurende zijne minderjarigheid. Die twee zusters waren de vorstin te Lasĕm, en de andere die te Pajang bewind voerde. De eerste wordt in Pararaton betiteld als Bhreng Matahun, maar dit is te verklaren, omdat, gelijk uit den volgenden Zang blijkt, haar gemaal genoemd wordt: Heer van Matahun. Wat nu betreft de in de tweede plaats genoemde, Indudewī, deze was geen jongere zuster van Hayam Wuruk in den bloede, maar zijne vrouw: zij was dus de schoondochter van de Regentes, en in overdrachtelijken zin de jongere zuster, d. i. beminde vrouw, van den Koning, en tevens zijn volle nicht, want zij was de dochter van Rājasa = Wijayarājasa, den gemaal van Bhreng Lasĕm, heerscheres van Daha.

In den volgenden Zang leeren wij de echtgenooten der twee jongere zusters van Hayam Wuruk kennen.

Zang VI.

Deze Zang is in Çārdūlawikrīḍita:

Penak [1] Çrī-naranātha kapwa ta huwus labdhābhiṣeka prabhu |
sang nātheng Matahun priya nrĕpati sang rājyeng Lasĕm suçrama |
sang Çrī-Rājasawarddhana prakaçiteng rūpādhiwijñeng naya |
tanpendah Smara Pinggalā patĕmu sang nāthenalĕm ning jagat || 1 |

D. i. ″Reeds hebben al de vorsten hun wijding tot vorst, naar wensch, ontvangen. De vorst van Matahun is de gemaal van de wakkere vorstin die te Lajĕm heerscht, hij, Z. Hoogh. Rājasawardhana, bekend om zijn schoonheid, zeer ervaren in staatsbeleid. Het huwelijk van de (beide) vorstelijke personaadjes, door iedereen geprezen, is geheel als van Smara (den Minnegod) met Pinggalā (d. i. Lakṣmī, de godin der Schoonheid).″

Hier vindt men de verklaring waarom in de Pararaton H. Hoogh. van Lasĕm den titel voert van Bhreng Matahun. Onder den titel Raden Larang, dien haar man in de Pararaton draagt, was hij zeker bekend vóór zijn huwelijk.

[1] Penan in den tekst foutief

De tweede strofe vermeldt het huwelijk van de andere zuster, in deze bewoordingen :

Sang nātheng Paguhan priya nrĕpati sang rājñī pratiṣṭe Pajang |
khyāti Çrī-nṛpa Singhawarddhana surūpānwam suçīlāpagĕh |
açry āwarṇṇa Sanatkumāra saha dewīḍā papanggih nira |
bhakti jöng haji māsih awwang anak angde tuṣṭa ning nāgara || 2 ||

D. i. „De vorst van Paguhan is de gemaal van de koningin die gevestigd is te Pajang: (hij is) bekend als Z. Hoogh. vorst Singhawardhana, schoon, jong, deugdzaam, ferm.[1] Heerlijk is hun huwelijk als van Sanatkumāra met de godin Iḍā: onderdanig jegens de voeten des Heerschers, liefderijk jegens verwanten, de tevredenheid wekkende van de bewoners des rijks."

Ook in de Pararaton, blz. 27, staat te lezen dat de gemaal van H. Hoogh. van Pajang heette Z. Hoogh. van Paguhan. Als zijn Prinsennaam wordt daar opgegeven Raden Sumana, wat de dichter niet vermeldt.

Uit de bewoordingen van den laatsten regel kan men opmaken, dat de zusters van Hayam Wuruk mitsgaders hun echtgenooten, ondanks hun hooge titels, ondergeschikt waren aan den heerscher van Majapahit; het waren, om zoo te zeggen, Pangerans, maar geen koningen in onzen zin.

Iḍā, als figuur in de Indische mythologie, heet de vrouw van Budha, (de planeet Mercurius). Zij komt ook voor als vrouw van Kaçyapa, van Wasudewa, van Rudra. Welken grond de dichter gehad heeft om Sanatkumāra, die met den krijgsgod Skanda vereenzelvigd wordt, met eene godin Iḍā te verbinden, ontsnapt mij.

In de derde strofe leest men :

Tĕkwan wṛddhy awĕkendra sang umunggw ing Wīrabhūmy angḍiri |
sang Çrī-Nāgarawarddhanī pratita rājñikanyakānopama |
ndan rantĕn haji rāja ratw ing Mataram lwir hyang Kumārānurun |
sang Çrī-Wikramawarddhaneçwara paningkah Çrī-narendhrādhipa || 3 ||

D. i. „Zij (d. i. Hayam Wuruk en zijne twee zusters) vermenigvuldigden zich, tot kinderen hebbende: 1) den vorst die te Wīrabhūmi heerschte: 2) de onvergelijkelijke kroonprinses bekend onder den naam van H. Hoogh. Nāgarawardhanī: dan (heeft) 's Konings zuster (van Lasĕm, tot zoon) den vorst van Mataram, die Kumāra (den

[1] Misschien bedoeld: vast in den geloove, vroom. Doch het woord kan ook „betrouwbaar, trouw" beteekenen.

Krijgsgod) op aarde neergedaald, leek, Z. Hoogh. Wikramawardhana, Regent Paningkah [1] van den Oppervorst."

Zonder de hulp van de Pararaton zou de inhoud van deze strofe niet te verstaan zijn, want volstrekt noodige woorden om 't zinverband duidelijk te maken, ontbreken. Wij weten uit de Pararaton [2], dat Hayam Wuruk een zoon en een dochter had, n.l. Bhre Wīrabhūmi en Bhre Lasĕm. Deze nu vinden wij bij den dichter terug, die Z. Hoogh. van Wīrabhūmi 't eerste noemt, zonder te vermelden dat hij de zoon van een bijwijf was. De prinses heette Nāgarawarddhanī. Daarop wordt gesproken van den zoon van een der jongere zusters van Hayam Wuruk, en wel van H. Hoogh. van Lasĕm, gehuwd met den vorst van Matahun, want in de volgende strofe wordt van H. Hoogh. van Pajang gesproken. Deze prins, hier Wikramawardhana genoemd, heet korter Wikrama in Pararaton, 135. [3] Dit maakt geen verschil: wel wijkt 't bericht in de kroniek in zooverre af, dat daarin Wikrama de zoon heet van van H. Hoogh. te Pajang, terwijl volgens den dichter haar zuster zijn moeder was. In dit geval mogen wij onbepaald 't gezag van Prapañca stellen boven dat van de Pararaton, aangezien hij een tijdgenoot was van de door hem genoemde personen.

De ligging van de stad of 't gewest Wīrabhūmi is nog niet opgespoord.

In de vierde strofe leest men:

Wungsu Çrī-nrpatī Pajang siniwi munggw ing Pawwanawwan purī |
rājñī Çrī-Surawarddhanī nwam ira wāla lwir Hajĕng ning tulis |
sakweh Çrī-Yawarāja sapaḍa madudwan nagarātunggalan |
ekasthāna ri Wilwatikta mangisapwī sang narendrādhipa || 4 ||

D. i. »De jongste, H. Hoogh. de vorstin van Pajang, die regeert in de stad Pawwanawwan, haar jonge spruit was de vorstin H. Hoogh. Surawardhanī, die de (godin der) schoonheid op een schilderij geleek. Al de vorsten van Java hadden ieder een verschillende hoofdstad (met gebied), (maar) op één plaats, Majapahit, veegden zij de voeten van den Opperkoning.«

De prinses Surawardhanī is dus de dochter van H. Hoogh. van

[1] D. i hij was gemachtigd van wege den Koning om te fungeeren als opperrechter: zie beneden VII. 1

[2] Blz. 135.

[3] Evenzoo vindt men de naamvormen Harṣa en Harṣawardhana van den beroemden Koning van Kanauj die in de eerste helft der 7-e eeuw regeerde, toen de Chineesche pelgrim Hiuen Thsung Indie bezocht.

Pajang, wier gemaal Singhawardhana van Paguhan was. Dewijl Pahwanahwan uitdrukkelijk als hoofdstad genoemd wordt, zal Pajang de naam zijn van 't distrikt of regentschap. Niettegenstaande de weidsche titels, is het duidelijk, dat die "vorsten", uitgezonderd den heerscher te Majapahit, geen koningen waren in den zin van Lat. reges, maar van "regenten". Welke stad Pawwanawwan is, blijft te onderzoeken. In de Pararaton komt de naam niet voor.

Zang VII.

De maat hiervan is de zgn. Jagaddhita. De eerste strofe luidt:

Warṇṇan Çrī-naranātha kastawan ira'n dinakarasama digjaya prabhu |
bhraṣṭa ng çatru bangun tamisra sahane bhuwana rinawasan [1] nareçwara |
tuṣṭāng sajjana pangkajāmam [2] ikanang kujana kumuda satya sātwika |
sthity ang grāma sabhūmy aweh dhana bangun jala hinaturakĕnya sakrama || 1 ||

D. i. "Wij zullen den lof verkondigen van Z. Maj. den Koning, die der Zon gelijk een de wereld veroverend (en: de windstreken innemend) heerscher is. De vijanden zijn ten onder gebracht als de duisternis en alles wat er op de wereld is, heeft hij overmeesterd. Opgetogen zijn de goeden: (als 't ware) de waterrozen (die bij zonlicht ontluiken); de boozen vertoonen hun aanzicht niet: (als 't ware) de Nymphaca's (die zich bij zonlicht sluiten): in oprechte waarheid (mag men dit beweren). Trouw leveren de landgemeenten over 't geheele land belasting; als water wordt het door hen aangeboden naar behooren."

Lwir sang hyang Çatamanyu manghudani rāt haji tumulaki duhka ning prajā |
lwir hyang Pitṛpati kaḍaṇḍan ing anāryya Baruṇa ri katĕmwan ing dhana |
lwir hyang Bāyu sirāntameng sakalaloka makaçaraṇa dūta nityaça |
lwir Pṛthwī ri karakṣan ing pura katonan ira kadi Bhaṭāra Candramā || 2 ||

D. i. "Gelijk de god Çatamanyu (Indra) op de aarde regen geeft, weert de Vorst de armoede der onderdanen af. Gelijk de Heer der

[1] Slechte spelling voor rinabhasan.
[2] Zoo leze men voor 't onmogelijke panga van den tekst.

Voorouders (Yama) straft hij de slechten: een Waruṇa als plaats waar men schatten vindt [1]; als god Wāyu (Wind) dringt hij in de geheele wereld door met steeds van spionnen gebruik te maken; als de Aardgodin (beschermgodin des lands) beschermt hij de stad; in voorkomen is hij als de Maangod."

De beschrijving van 's Konings voortreffelijkheden wordt nog voortgezet in de 3de strofe:

Ring waruṇākṛti Kāmadewa sakalānurun umulati rāmya ning purī |
sakweh sang paraputrikādika wadhū haji kadi pawibhajyan ing Ratih |
ndan sang Çrī-Parameçwarī swaduhitā nṛpati Wijayarājasottama |
mukyāwarṇṇa Susumnadewy anupameng hayu tuhu sawawe nare-
çwara || 3 ||

D. i. "Naar 't uiterlijk heeft hij de gedaante van Kāmadewa (den Minnegod), in levenden lijve nedergedaald om de bekoorlijkheden van den hofburg te aanschouwen. Al de prinsessen, enz., vrouwen des Konings, zijn als deelen van Rati [2], (de gemalin van den Minnegod). H. Maj. de Oppervorstin [3], dochter van den voortreffelijken vorst Wijayarājasa, de voornaamste, gelijk aan de Dewī van Susumna, onvergelijkelijk in schoonheid, is in waarheid den Koning waardig."

Ook uit de Pararaton weten wij, dat Hayam Wuruk tot Koningin had de dochter van Wijayarājasa, anders getiteld Z. Hoogh. van Wĕngkĕr, die getrouwd was met H. Hoogh. van Daha. De titel Paramaçori in Pararaton [4] is slechts een jongere vorm van Parameçwarī in bovenstaande strofe. Het is niet geheel duidelijk wie met de Dewī van Susumna (juister Suṣumna) bedoeld is; daar Suṣumna o. a. zonnestraal beteekent, en Hayam Wuruk met de Zon vergeleken wordt, is de Dewī van Suṣumna beschouwd als de vrouw van den Zonnegod.

Het is opmerkelijk, dat de dichter niet gewaagt van 's Konings eerste vrouw, eene prinses van Suṇḍa, die hij echter door den dood verloor, zooals men weet uit het bericht van de kroniek. Het stilzwijgen van den dichter over die eerste gemalin laat zich evenwel gereedelijk verklaren, omdat Prapañca den toestand beschrijft ten tijde toen hij zijn gedicht schreef. Dit kwam uit in 1365. Daar Hayam Wuruk reeds een getrouwde dochter had, kan het ge-

[1] Omdat de Oceaan schatten in zijn schoot bergt.

[2] Letterlijk: als 't ware plaatsen waar Rati zich verdeeld had.

[3] D. i. de voornaamste gemalin, in 't Skr. gewoonlijk Mahiṣī betiteld.

[4] Parar. blz. 143.

boortejaar 1334, opgegeven in den eersten Zang, niet juist zijn.

In de 4de strofe maakt de dichter ons bekend met de dochter van 't koninklijk paar en haar huwelijk.

Tĕkwan wṛddhi sirān pakānak i sirang nṛpati Kusumawarddhanīçwarī |
rājñī rājakumāryy anindya siniwing purā ring Kabalan uttameng raras |
sang Çrī-Wikramawarddhanendra saniruktya nira pangucap ing sanāgara |
sākṣāt dewata dewatī sira n-atĕmu ahĕlĕm anukani twas ing jagat || 4 ||

D. i. „En zij vermenigvuldigden zich door tot kind te hebben de vorstin Kusumawarddhaniçwarī, de onberispelijke kroonprinses, die heerscht in de stad Kabalan, uitermate liefelijk; (en als schoonzoon) Z. Hoogh. Wikramawardhana, aan wiens uitspraak de rechtszaken van 't geheele rijk onderworpen zijn. Als een mannelijke en vrouwelijke godheid zijn (deze twee) later getrouwd, tot vreugde van 't land."

Wikramawardhana, of zooals de Pararaton hem noemt: Haji Ratu Wikrama, wordt als schoonzoon van Hayam Wuruk ook in de kroniek vermeld. Uit de bewoordingen van 't dichtwerk blijkt, dat hij als hoofd der rechtspraak was aangesteld. Men zou hem dus waarnemend opperrechter kunnen noemen, want volgens Indisch recht is de Koning opperrechter van rechtswege. Het ambt van Wikramawardhana is oogenschijnlijk te vergelijken met dat van den Wĕdānā Djaksā te Solo, hoewel zijn gezag zich over een veel grooter gebied uitstrekte. Uit de Pararaton, blz. 149, leeren wij dat hij na den dood van zijn schoonvader in Çaka 1311 (1389 A. D.) dien in de regeering opvolgde: een zijdelingsch bewijs, dat de prins Wīrabhūmi een onechte zoon van Hayam Wuruk was. Anders zou hij, en niet de man van de echte dochter, tot de opvolging gerechtigd geweest zijn.

Kabalan komt in de kroniek meermalen voor, doch alleen in de verbinding Bhre Kabalan. [1]

VIII.

In dezen Zang geeft de dichter een beschrijving van de hoofdstad Majapahit. Deels ten gevolge van de bedorven lezingen, deels

[1] Zie Register van Eigennamen, bl. 246

uit andere oorzaken, levert de vertaling veel moeielijkheden op en blijft er veel over wat nadere studie vereischt. Toch heb ik gemeend dat een vertaling, bij alle gebreken, belangstellenden welkom zal wezen.

De eerste strofe van dezen Zang, in een soort van Abhikṛtimaat, luidt aldus:

Warṇṇan tingkah ikang parādbhuta kuṭanya bata-bang umiděr mmakanděl aruhur |
kulwan dik purawaktra [1] mangharěpakěn lěbuh agěng i těngah way edran adalěm |
bhrahmasthāna matunggalan pathani buddhi jajar inapi kapwa sök caracara |
ngkā tonggwan parataṇḍa tanpěgat aganti kuměmiti karakṣan ing purasabhā || 1 ||

D. i. „Wij zullen 't voorkomen beschrijven van al de wonderen (der hoofdstad): de ringmuur van rooden baksteen, dik en hoog; de ingang van de stad aan den Oostkant heeft vóór zich 't Plein [2]; binnen een diep water er om heen [3]: Brahmasthāna-boomen, ieder met een Bodhi-terras aan den voet, rijen vormende die alle dicht en van verschillende hoogte (?) zijn. Daar zijn geposteerd de beambten die onafgebroken om beurten waken voor 't policie-toezicht op de Paseban."

Als boomnaam wordt „brahmasthāna" verklaard als zijnde de Indische moerbezieboom. Ik voed eenigen twijfel of die soort boom hier bedoeld is, en zou eerder meenen dat van Açwatthas (Ficus religiosa) sprake is, en wel omdat bij die boomen Bodhi-terrassen, of zooals ze in 't Pāli en Buddhistisch Sanskrit heeten: Bodhimaṇḍa's, zeer gewoon zijn. [4] Caracara is in Zang XI, 2 en XXXIII, 1 „allerlei": wat hier juist bedoeld wordt, is niet duidelijk.

De beschrijving gaat in de tweede strofe aldus voort:

Lor ttang gopura çobhitābhinawa kontěn ika wěsi rinūpakāparimita |
wetan saṇḍing ikārjja panggung aruhur patiga nika binajralepa maputih

[1] Conjectuur voor 't zinledige dhidwurâ van den tekst.

[2] Met andere woorden: als men van 't Oosten de stad binnenkomt, heeft men vóór zich.

[3] Dit kan toch niet slaan op het plein. De gedachtengang laat zich, dunkt mij, aldus anders uitdrukken: De ringmuur enz., aan welks oostelijken ingang binnenkomende men een plein vóór zich ziet, is omgeven door een diepe gracht.

[4] Ook is op te merken dat „brahmakṣetra", in MBh. XIV, 44, 11 op hetzelfde neerkomende als „brahmasthāna" synoniem is van „plakṣa", een benaming zoowel van de Ficus infectoria, als de Ficus religiosa.

kānnah [1] lor-kkidul i pĕkĕn rakĕt ikang yaça wĕkas ing apañjāng adbhuta dahat |
angkĕn Caitra pahöman ing balasamūha kidul ikā catuṣpathāhyang ahalĕp || 2 ||

D. i. „Ten Noorden de prachtige, wonderfraaie hoofdpoort, welker ijzeren deuren met tallooze figuren versierd zijn. Naast de Oostzijde prijkt een hooge koepel, waarvan de vloer met wit (zgn.) diamant-cement belegd is. Van Noord naar Zuid ligt het marktplein, met dicht aaneenstaande gebouwen, uitermate lang, zeer wonderschoon; iedere maand Caitra komt 't vergaderde heir daar raadhouden; ten Zuiden (is) een mooie viersprong".

Ahyang en ahalĕp worden als synoniem beschouwd; daarom heb ik ter vertaling maar één woord gebruikt. Eigenlijk beantwoordt ahyang geheel aan 't Fransche „divin", want het is afgeleid uit „hyang", godheid; evenals „divin" gaat het over in den zin van zeer schoon en dgl.

Omtrent de groote vergadering, welke jaarlijks in de maand Caitra (April) gehouden werd, zijn wij van elders niet ingelicht. Aan de hoven te Solo en Jogyakarta zijn er misschien overleveringen bekend over een samenkomst ter hoofdplaats van de gewapende macht.

Verder lezen wij:

Alwāgimbar ikang wanguntur i caturddiçi [2] watangan ikā witāna ri tĕngah |
lor ttang weçma panangkilan parabhujangga kimuta paramantry alĕnggih apupul |
wetan nggwan para-Çaiwa-Buddha mawiwāda mucap aji sahopakāra wĕki sök |
prāyaçcitta ri kāla ning grahaṇa Phalguṇa makaphala haywa ning sabhuwana || 3 ||

D. i. „Ruim [3] is de Manguntur met aan de vier windstreken het toernooiveld en een overdekte koepel in 't midden. Ten Noorden de audientiezaal, waar de geleerden en koninklijke raadslieden (ministers) te gader zitten. Ten Oosten is de plaats waar de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken bij 't disputeeren spreken over de leer, mitsgaders overvloedige benoodigdheden, voor zoenoffers ten tijde van een eklips (terwijl de Maan) in 't sterrebeeld Phalguna (staat), welke 't heil van 't gansche land ten gevolge moeten hebben."

[1] Kānnah voor kaĕnah, doch het juiste zal wel kāṇṇah zijn.
[2] In den tekst: anhatur, reeds metrisch onmogelijk.
[3] Het verdachte en in alle geval onbekende woord (a gimbar onvertaald.

Waarom hier juist van een eklips bij 't sterrebeeld Phalguna [1] gesproken wordt, is niet duidelijk. Zulk een eklips komt toch niet gedurig voor. In de Bṛhat-Saṁhitā van Warāha-Mihira, V, 73, wordt wel opgegeven welke volken en klassen van menschen kwaad te duchten hebben bij een maansverduistering in de maand Phālguna, maar in elke maand zijn van een eklips kwade gevolgen te duchten.

Nu de 4de strofe:

Kānnah wetan ikang pahoman ajajar ttigatiga ri tĕngah kaçaiwan aruhur |
nggwan sang wipra kidul paḍottamasusun barat i natar ikābatur patawuran |
nggwan sang Sogata lor susun tiga tikang wangunan i pucak ārjja mokirukiran |
kapwāñjrah racananya puṣpa pinaran nṛpati satata yan hinoma [2] mapupul ‖ 4 ‖

D. i. "In 't Westen bevinden zich de vuurofferplaatsen in rijen drie aan drie; in 't midden een hooge Çiwaietische tempel. Ten Zuiden de verblijven der Brahmanen, alle zeer hoog van verdiepingen; ten Zuidwesten hun voorplein met de verhevenheid waar de offeranden verricht worden. De verblijven der Buddhistische geestelijken ten Noorden, met drie verdiepingen van bouw; de spitsen fraai met veel beeldhouwwerk. Dat alles is met bloemen in menigte bestrooid wanneer de Koning daar komt, telkens bij een gezamenlijke offerplechtigheid."

Uit de bewoordingen van den laatsten regel zou men geneigd zijn op te maken dat bij bepaalde gelegenheden Çaiwa's en Saugata's gezamenlijk een godsdienstige plechtigheid vierden, welke door Z. Majesteit werd bijgewoond. Dit heeft bij de bekende vriendschappelijke verhouding der sekten en 't latitudanarisme der heerschers niets bevreemdends.

De vijfde strofe luidt als volgt:

Ngkāneng jro kidul ing wanguntur ahĕlĕt palawangan ikana pasewan atatā |
weçmārjjājajar anghapit hawan angulwan i tĕngah ika tañjung angjrah asĕkar |
ndah kulwan mahĕlĕt muwah kidul i panggung ika bala maneka [3] medran i tĕpi |

[1] D. i. als de volle maan in dat sterrebeeld staat.
[2] De tekst heeft een onmogelijk hanoma
[3] Conjectuur voor yaneka.

arddhālwā ri tĕngah natar nikana maṇḍapa pasatan asangkya lot mawurahan ‖ 5 ‖

D. i. „Daar binnen. Zuid van de Manguntur, op eenigen afstand (is) de galerij, de gewone plaats der audienties. [1] Fraaie gebouwen op een rij aan beide kanten van den weg, die naar 't Westen loopt; te midden daarvan overal bloeiende Mimusops. En ten Westen, wederom op eenigen afstand zuidelijk, de hooge koepel waar veel volk (of: krijgers) aan den kant om heen zich beweegt. Zeer ruim, in 't midden van 't voorplein, is een paviljoen waarin ontelbare onophoudelijk luidruchtige vogels zijn."

Nu ten slotte:

Ri jronyeki muwah pasewan i [2] kidul dudug angusi wijil kapingrwa ri dalĕm |
tingkahnyeki tinumpatumpa mahĕlĕt palawangan ikanang sapaṇṭa tinika [3] |
kapwāng weçma [4] subaddha watwan ika len saka balabag usuknya tanpacacadan |
sĕk de ning bala hajy anangkil agilir makĕmit anu mapekṣa wāra matutur ‖ 6 ‖

D. i. „Hier binnen wederom een audientiehal in 't Zuiden, die doorloopt tot den tweeden uitgang ten paleize. Deze [5] zijn zoo geordend, dat ze opeengehoopt (staan); al de zoo geordende groepen hebben een galerij in de tusschenruimte. De gebouwen hebben stevige omlijstingen en pilaren; de planken en ribben ervan zijn zonder gebreken. In menigte maken de dienaren des konings in geregelde afwisseling hun opwachting, de wacht houdende, in afwachting van de volgende beurt."

IX.

Deze Zang, in Sragdharā-maat, bevat ettelijke uitdrukkingen, waarbij de bestaande hulpmiddelen ons in den steek laten. Doch al is niet alles duidelijk, er blijft genoeg over, waarmede wij hier kennis maken. De eerste strofe geeft ons 't volgende te lezen:

[1] Palawangan vertaal ik zoo, naar analogie van Fransch „portique". In geen geval past de hedendaagsche beteekenis.

[2] De tekst heeft akidul.

[3] Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke tiningkah van den tekst.

[4] In den tekst kapwawweema

[5] Het is niet overduidelijk waarop dit woord slaat: denkelijk op de voornoemde gebouwen.

Nāhan lwirnyang manangkil pangalasan i ngaran kwehnya tan-
papramāṇa |
tanpalwir nyū-gaḍing Janggala Kaḍiri sĕḍah panglarang rājadewī |
wai-çangkā (?) wwang paneww an kṛtapura sinĕlir mwang jayeng
prang jayāgöng |
angreyok kayw apu wwang jaladhi masuruhan sāmajādhi pra-
kīrṇṇa || 1 ||

D. i. „Op die [1] wijze maken zij hun opwachting. De zoogenoemde Pangalasans, wier menigte ontelbaar is, (bieden aan) [2] onvergelijkelijke ivoorkokosnoten van Djanggala en Kaḍiri, en betel tot privaatgebruik der koningsvrouw (of: vrouwen): Panewu's, die wegens vroegere verdiensten in gunst staan en overwinnaars in den oorlog, groote helden, Çankha-schelpen (?); zeelieden, kroos in de handen wringende (?), bieden als hun bijdrage voortreffelijke bronstige olifanten."

Met Pangalasans schijnen zekere beambten in de bosch-distrikten bedoeld te zijn: zij komen blijkbaar hier uit Djanggala en Kaḍiri en bieden de voortbrengselen uit hun streek aan, voortbrengselen welke daar, naar het schijnt, bijzonder goed zijn.

Met wai-çangkā weet ik niet recht weg. De lange „ā" zal wel een fout wezen. Wai is water; çangka, d. i. Skr. çangkha, de schelp Turbinella rapa. De samenstelling „waterschelp" is toch eenigszins vreemd en men begrijpt niet waarom juist Panewu's hiermede aankomen. Intusschen wordt aan deze soort schelpen groote waarde gehecht en maakt men er allerlei voorwerpen uit; ook wordt ze gebruikt als bazuin. De zeevaarders bieden olifanten aan, die zij uit vreemde landen, Indië of Sumatra, aanvoeren; op Java komen, zooals men weet, geen olifanten in wilden staat voor. Het eigenaardige van de handeling, welke met angreyok kayw apu wordt aangeduid, blijft mij verborgen, ook omdat de woordenboeken ten opzichte der beteekenis van 't werkwoord onbetrouwbaar, of ten minste onvoldoende zijn.

De tweede strofe luidt als volgt:

Nāhan [3] tādhinya munggw ing watangan alunalun tanpĕgat lot
maganti |

[1] Men zou eer verwachten „op deze (volgende) wijze", doch er staat bepaald nāhan, wat op 't voorafgaande wijst, niet nihan.

[2] Zulk een woord moet men in gedachte aanvullen.

[3] Wederom nāhan, dat wegens 't volgende tādhinya, de voornaamsten, niet past. Doch dit kan een slordige spelling zijn van tādinya, de eersten.

tan̩d̩a mwang gusti wadwā haji muwah ikang amwang tuhan ring Yawābāp |
mukya'ng munggw ing wijil pingkalih adhikabhayangkāryy apintāpupul sök |
lor ning dwāre dalĕm nggwanya kidul ika paraks̩atriya mwang bhujangga || 2 ||

D. i. "Zoo dan zijn de voornaamsten [1] in de Paseban op de Alun-alun zonder ophouden voortdurend afwisselend; officieren en aanvoerders der koninklijke troepen en die den Heer van Java troepsgewijs bewaken; de voornaamsten, die aan den tweeden uitgang, uiterst vrees inboezemende, in menigte afzonderlijk bijeengeschaard, hebben hun plaats ten Noorden van de paleispoort; ten Zuiden de Ks̩atriya's en geleerden."

Verder leest men:

Ngkāneng bāyabya ri paçcima midĕr umāreng Mr̩tyudeça yaçākweh |
sarsök de sang sumantry amawa pinituha ring wīrabhr̩tyān panangkil |
anyat kannah kidul pāntaran ika lawangan man̩d̩apa mwang gr̩hākweh |
sarsök de bhr̩tya sang Çrī-nr̩pati ri Paguhan nityakāla'n pasewa || 3 ||

D. i. "In 't Noordwest ten Westen, rondgaande tot aan 't Zuiden zijn veel gebouwen, vol bezet door de Mantri's in functie [2], de Seniores (hoogsten in rang) onder de dienaren van den Held (d. i. de Vorst), die hun opwachting maken. Anderen hebben hun plaats Zuid, op eenigen afstand ervan portieken (?), Pĕndopo's en huizen, in menigte, stikvol van dienaren van Z. Hoogheid den vorst van Paguhan, die te allen tijde hun opwachting maken."

Nu de laatste strofe:

Ngkāne jro ning wijil pingkalih arĕja natarnyāratālwātiçobha |
sök weçma mwang witānābhinawa mapupulan [3] sang manangkil mareng jro |
wetan tekang gr̩hānopama wangunan ikāçry āruhur sopacāra |
nggwan Çrī-Nātha'n paweh sewa ring umarĕk umunggw ing witānāprameya || 4 ||

D. i. "Binnen den tweeden uitgang prijkt het effen, ruime, zeer schoone voorplein, (met) veel gebouwen en verrukkelijk mooie overdekte zitplaatsen [4]; (hier) verzamelen zich degenen die naar binnen

[1] Of men leze tādinya, de eersten.
[2] Deze vertolking van amawa is slechts een gissing.
[3] Foutief in den tekst papupulan.
[4] Dit moet hier bedoeld zijn; dus z. v. a. „bangsal witāna", en niet verhemelte alleen.

hun opwachting gaan maken. Oostelijk is 't gebouw van weergalοozen bouwtrant, prachtig, hoog, met sieraden, waar Z. Maj. de Vorst, audientie geeft, in 't onvergelijkelijke overdekte paviljoen, aan degenen die eerbiedig naderen."

X.

Deze Zang bestaat grootendeels uit een opsomming van personen, die een of andere waardigheid bekleeden. Verscheidene van die titels zijn op Java nog in gebruik of althans bekend, zoodat ik ze niet door Nederlandsche termen vervangen heb, voor welke laatste wij trouwens geen gelijkwaardige uitdrukkingen bezitten. Eenige waardigheden zijn thans niet meer bekend, en daar de woordenboeken geen hulp boden, heb ik mij meer dan mij lief is, met gissingen moeten behelpen.

Wat de verzen aangaat, deze behooren tot de klasse Dhṛti: de bijzondere naam is onbekend. De maat heeft groote overeenkomst met het Hariṇapluta, in een Indisch werk over verskunst vermeld, maar is toch niet geheel gelijk. Ze heeft, evenals nog andere Oudjavaansche maten, het voorkomen van samengesteld te zijn uit de eerste twaalf voeten van Çārdūlawikrīḍita tot aan de caesuur, vermeerderd met een verlengstuk. Hetzelfde karakter heeft de maat van Zang VIII, die in Oudjavaansche gedichten meermalen wordt aangetroffen. Doch 't verlengstuk is daar langer dan in VIII.

De eerste strofe geeft het volgende te lezen:

Warṇṇan warṇṇa ni sang manangkil irikang witāna satata |
mantri wṛddha parāryya len parapasangguhan sakaparĕk |
mwang sang pañca ri Wilwatikta mapagĕh dĕmung kanuruhan |
tansah rangga tumĕnggung uttama ni sang marĕk wĕki pĕnuh || 1 |

D. i. „Wij zullen de hoedanigheid beschrijven van hen die geregeld in de Bangsal Witana hun opwachting maken: de Mantri Sĕpuh, de Ārya's en de Pasangguhans [1] van den eersten rang; en de vertrouwde Vijfmannen van Wilwatikta (Majapahit), de Dĕmungs, Kanuruhans; onmiddellijk daarop volgen de Rangga's, Tumĕnggungs, (dat) zijn de hoogsten die in grooten getale den troon naderen."

In de tweede strofe gaat het aldus voort:

Kweh ning weça purī kamantryan ing amātya ring sanāgara |

[1] Welke voorname waardigheidsbekleeders dezen titel dragen, kan ik niet eens raden

don ing bhāṣa parāpatih paradĕmung sakala n-apupul |
anghing sang juru ning watĕk pangalasan mahingan apagĕh |
pañca kweh nira mantry anindita rumakṣa kāryya ri dalĕm || 2 |

Hierin is veel raadselachtigs. Vooreerst stuiten we op weça purī. De gewone beteekenis van weça (Skr. betere spelling: weṣa) is "kleedij, kostuum". Ik vermoed dat "weça purī" een elliptische uitdrukking is voor iemand die met een ambt bekleed is. Voorts is het zinverband zeer onduidelijk. Niet dan gissenderwijze en onder alle voorbehoud, geef ik van de strofe deze vertaling:

"De menigte van beambten van 't hof van de Kamantrèns der koninklijke raden in de geheele stad, de Patihs en de Dĕmungs, alle die zich verzameld hebben, zijn er met doel om hun woord te doen [1]; slechts [2] de hoofden van de schare der Pangalasans bewijzen trouw te zijn. Vijf is 't aantal der Mantri's zonder blaam, die op de aangelegenheden in 't paleis passen."

In de eerste strofe was er sprake van de Vijfmannen in de hoofdstad. Kwalijk zijn deze te vereenzelvigen met de vijf Mantri's in den vierden regel.

Dĕmung is als titel van een voornaam beambte in vroeger tijd nog op Java bekend. Vgl. Kawi-Bal. Wdb. van v. d. Tuuk, D. II, 526.

Kanuruhan uit Oudjav. geschriften bekend; een bijvorm is "kaṇḍuruhan", in 't Maleisch overgenomen.

De derde strofe heeft:

Ndan sang kṣatriya len bhujangga rĕṣi wipra yapwan umarĕk |
ngkāne hĕb ning açoka munggw i hiring ing witāna mangadĕg |
dharmmādhyakṣa kalih lawan sang upapatti saptādulur |
sang tuhw āryya lĕkas nirān pangaran āryya yukti satirun || 3 ||

D. i. "En de Kṣatriya's en geleerden, Ṛṣi's [3], brahmanen, wanneer zij den troon naderen, staan in de schaduw van den Açokaboom naast de Bangsal Witana; de twee voorzitters der rechtbank en de zeven assessoren; zij, die in hun gedragingen in waarheid zoo edel (ārya) zijn, dat zij te recht navolgenswaardige Ārya's zijn."

---

[1] De vertaling niet geheel zeker. Don ing bhāṣa, letterlijk: doel, van de (beleefde) taal.

[2] Bedoeld, als ik het wel begrijp: alleen de hoofden, niet de geheele troep, betuigen onwankelbare trouw aan den Koning.

[3] Dit woord is hier niet in den eigenlijken zin gebruikt: misschien z. v. a. groote geleerden, of als heiligen te vereeren personen.

XI.

De maat van dezen Zang is van de klasse Wikṛti, en bestaat uit een verbinding van de eerste 12 voeten van 't Çārdūlawikrīḍitametrum en een verlengstuk, evenals de maat van VIII en XI, maar 't aantal der toegevoegde voeten verschilt in de drie Zangen.

De eerste strofe luidt:

Nā lwir sang marĕk ing witāna pinake dalĕm inapi rinangga çobhita |
ring jro pūrwwa sake wijil pisan adoh piningit ikang umañjinge dalĕm |
ndan sang Çrī-nṛpati Singhawarddhana kidul saha yugala saputraputrikā |
lor sang Çrī-Kṛtawarddhaneçwara bangun surapada tiga tang purāpupul || 1 ||

D. i. „Zoodanig zijn degenen die den troon naderen in de Bangsal Witana, bestemd voor den Vorst, fraai gevormd en versierd, van binnen. Zuidelijk van den eersten uitgang, wordt op zekeren afstand verboden 't hof binnen te gaan. [1] Dan in 't Zuiden is ('t verblijf van) Z. Hoogh. Singhawarddhana met zijn gade, zoon en dochter; Noordelijk is ('t verblijf van) Z. Hoogh. Kṛtawardhaneçwara. De drie paleizen te zamen lijken Hemelwoningen,"

Z. Hoogh. Singhawardhana hebben wij in Zang VI leeren kennen als den gemaal van H. Hoogh. van Pajang en zelf Heer van Paguhan. Kṛtawardhaneçwara is de vader van Hayam Wuruk en de man van H. Hoogh. van Kahuripan.

De tweede strofe bevat een beschrijving van de schoonheid der gebouwen.

Sakweh ning gṛha nora tanpasaka mokirukiran apĕnĕd winarṇṇana |
mwang tekang batur açmawiṣṭaka [2] mirah winĕtuwinĕtu pinik rinūpaka |
ñjrah tekang wijil ing kulāla pinakottama ni hatĕp ikang gṛhādhika |
tanjung keçara campakādi nikang kusuma caracarāñjrah ing natar || 2 ||

D. i. „Al de huizen zijn voorzien van zuilen met beeldhouwwerk,

[1] D. i. als ik het wel begrijp is er een ruimte die onbevoegden niet mogen betreden om 't paleis binnen te gaan.

[2] Een fout, hetzij van een afschrijver of van den dichter zelven, voor iṣṭaka Dit kan er oorspronkelijk evenwel niet gestaan hebben; mogelijk een onjuist gespeld hiṣṭaka. Skr. iṣṭakā.

sierlijk geschilderd, en de Batur van rooden baksteen is — —[1] met figuren: overal ziet men de voortbrengselen van pottenbakkers dienende voor de toppen van de daken der voorname huizen. Mimusopsbloemen, Keçara's[2], Campaka's en andere bloemen van allerlei soort zijn overal verspreid op het voorplein."

XII.

Deze Zang, in Çārdūlawikrīḍita-maat bevat een beschrijving, of liever een opsomming, van woningen van aanzienlijken in de stad.

Warṇṇan tingkah ikang pikandĕl atatā tūt kaṇṭa ning nāgara |
wetan sang dwija Çaiwa mukya sira ḍang hyang Brahmarājādhika |
ngkāneng dakṣiṇa Boddha mukya ng anawung sang kāka Rĕngkannadī |
kulwan kṣatriya mantri punggawa sagotra Çrī-narendrādhipa || 1 ||

D. i. "Wij zullen den staat beschrijven van de omgeving langs de zijden van de stad. Oostelijk (wonen) de Çiwaietische brahmanen, van wie de Hoogeerwaarde Brahmarāja[3] de voornaamste is; in 't Zuiden de Buddhisten; de voornaamste van den Saṅgha (Congregatie) is de Sthawira[4] Rĕngkannadī[5]: Westelijk de Kṣatriya's, Mantri's, Punggawa's en verwanten van Z. Maj. den Soeverein."

In de tweede strofe gaat het aldus voort:

Wetan (n)dan mahĕlĕt lĕbuh pura narendreng Wĕngkĕr atyadbhuta |
sākṣāt Indra lawan Çacī nṛpati lāwan sang narendreng Daha |
sang nātheng Matuhan narendra ri Lasĕm munggw ing dalĕm tan kasah |
kannah dakṣiṇa tan madoh kamĕgĕtan sang nātha çobhāhalĕp || 2 ||

D. i. "Voorts ten Oosten met het Plein er tusschen is het wonderschoone paleis van den vorst van Wĕngkĕr: te vergelijken met Indra en Çacī is de(ze) vorst met de vorstin van Daha. De heerscher van Matahun (en) de vorstin van Lasĕm hebben hun plaats in 't onmiddellijk grenzende Hof: Zuidelijk, niet ver af, is gelegen de aanzienlijke huizing[6], prachtig schoon, van den vorst."

[1] De woorden winetuwĕtu pinik versta ik niet.

[2] Keçara is in 't Skr. benaming van verschillende bloemen: Rottlera, Mesua en Mimusops Elengi.

[3] Of, mogelijk, Brahmarājādhika. Doch van elders is alleen een naam als Brahmarāja bekend, zoodat adhika, voornaamste, hier een stoplap is. Is adhika een verkeerde spelling van ādika, dan luidt de vertaling: „Brahmarāja enz. de voornaamsten zijn".

[4] D. i. Senior, dus eigenlijk hetzelfde als Presbyter.

[5] Dezen zonderlingen naam weet ik niet te verklaren.

[6] Kamĕgĕtan is „de woning van een aanzienlijke, notabele"

De vorst van Wĕngkĕr en zijne gemalin kennen wij uit Zang IV en de Pararaton, als de aangetrouwde Oom en eigen Tante van Hayam Wuruk. De vorst van Matahun en zijne vrouw, vorstin van Lasĕm, zijn vermeld in Zang VI.

Nu de derde strofe:

Ngkāneng uttara lor sakeng pĕkĕn agöng kuww ahalĕp çobhita |
sang sākṣāt ari de nareçwara ri Wĕngkĕr sang makuww āpagĕh |
satyāsih ri narendra dhīra nipuṇeng nīty āpatih ring Daha |
khyāting rāt maugaran bhaṭāra narapaty angde halĕp ning prajā || 3 ||

D. i. "In 't Noorden, noord van de Groote Markt, is een allerfraaist verblijf: hij, die als een ware jongere broeder is van den vorst van Wĕngkĕr, is degene die daar vast zijn intrek neemt: oprecht den Vorst genegen, moedig, knap in de staatkunde, als Patih van Daha, in den lande bekend onder den naam van Bhaṭāra Narapati, die 't heil des volks bevordert."

Voor kuwu hier wist ik geen geschikte uitdrukking ter vertaling. In 't bijzondere geval van den Patih van Daha, zou men geneigd zijn 't woord weer te geven met wat tegenwoordig in 't Javaansch heet Pondok, want de Patih van Daha zal toch wel slechts tijdelijk in de rijkshoofdstad vertoefd hebben. Maar in de volgende strofe heet ook het verblijf van Gajah mada een kuwu. De beste vertaling zal dus wel wezen 't Fransche "hôtel".

Over Gajah mada wordt in strofe 4 uitgeweid.

Wetan lor kuwu sang Gajah-mada patih ring Tiktawilwādhika |
mantrī wīra wicakṣaṇeng naya matanggwan satya bhakty aprabhu |
wāgmī wāk apadu sārjjawopasama dhīrotsāha [1] tan lālana |
rājādhyakṣa rumakṣa ri sthiti narendrān cakrawarttīng jagat || 4 ||

D. i. "Noordoost is het verblijf van Gajahmada, Patih van Majapahit [2]: den Mantri dapper, wijs in beleid, betrouwbaar, oprecht onderdanig jegens den Koning, welsprekend in pleitrede, rechtschapen, bezadigd, standvastig, wakker, voortvarend, Rijksfiscaal, die zorg draagt voor (de handhaving der) verordeningen van den Koning als wereldbeheerscher."

De vijfde strophe luidt:

Nda ngkāne kidul ing purī kuwu kadharmmādhyakṣan arddhāhalĕp |
wetan rakwa kaçaiwan uttama kaboddhan [3] kulwan açry ātatā |

[1] In den tekst foutief dhībotsāha.

[2] Adhika, superieur, is in de vertaling uitgelaten, daar niet duidelijk is of het op den persoon slaat of een niet-zeggend epitheton is van Majapahit.

[3] In den tekst verkeerdelijk ā voor an.

tan warṇṇan kuwu sang sumantry adhika len sang parakṣatriya |
de ning kweh nira bheda ri sakuwu [1] kuww angde halĕp ning pura || 5 ||

D. i. „En ten Zuiden van 't paleis des Konings is het zeer schoone verblijf van den Dharmādhyakṣa [2]; ten Oosten daarvan is een uitstekend Çiwaietisch heiligdom; ten Westen een prachtige Buddhistische tempel. Wij zullen niet beschrijven het verblijf van den voornaamsten Mantri en de Kṣatriya's. De groote verscheidenheid in de verschillende verblijven is een sieraad van de stad."

De beschrijving van de hoofdstad wordt besloten met de volgende verzen:

Lwir ccandrāruṇa tekanang pura ri Tikta-çrīphalānopama |
tejānggĕh nikanang kara sakuwukuww akweh madudwan halĕp |
lwir ttārāgraha tekanang nāgara çeṣa nueka [3] mukya ng Daha |
mwang nūṣāntara sarwwa maṇḍalika [4] rāṣṭrāngāçrayākweh marĕk || 6 ||

D. i. „Gelijk de Maan en de Zon is de onvergelijkelijke stad Tikta-çrīphala [5]; schitterend de plaats innemende van hun (der Zon en Maan) stralen, zijn de vele onderscheiden verblijven, die ieder hun verschillend schoon hebben. Gelijk planeten zijn de vele overige steden met Daha aan 't hoofd, en de andere eilanden, alle vasalstaten, welke in menigte steun zoekende hun opwachting maken."

Hiermede is de beschrijving van Majapahit, zooals het was in den tijd van Hayam Wuruk, ten einde. In de twee volgende Zangen geeft de dichter een opsomming van de wingewesten in den Indischen Archipel en op 't Maleische schiereiland, welke aan 't gezag van 't rijk van Majapahit onderworpen waren. Vermits van die Zangen reeds vroeger een vertaling verschenen is, welke tot belangrijke opmerkingen van den Heer Rouffaer aanleiding heeft gegeven, kan ik hier volstaan met naar hetgeen over die buitenbezittingen van 't Javaansche rijk geschreven is, te verwijzen.

Zang XV.

Na in de twee voorgaande Zangen de onderhoorigheden van Majapahit opgesomd te hebben, vermeldt de dichter de landen

[1] Zoo leze men instede van tuwu in den tekst.

[2] D. i. Voorzitter van 't gerechtshof.

[3] De verdubbeling dient om de voorgaande lettergreep lang te maken. Om de caesuur die achter ṣa valt niet in 't midden van een woord te doen vallen, heeft de dichter, denk ik, vermeden çesaneka te schrijven.

[4] Zoo leze men voor maṇḍhalitā

[5] Çrīphala is een der vele namen van de vrucht van Aegle Marmelos, dus synoniem van wilwa (bilwa). Tikta-çrīphala is een vertaling van Majapahit, bittere Aegle-Marmelosvrucht.

waarmede Hayam Wuruk vriendschappelijke betrekkingen onderhield. Deze Zang in de maat Çikhariṇī begint in dezer voege:

Nahan lwir ning deçāntara kacaya de Çrī-narapati |
tuhun tang Syang ngkāyodhyapura kimutang Dharmmanagarī |
Marutma mwang ring Rājapura nguniweh Singhanagarī |
ri Cāmpā Kāmbojānyat i Yawana mitreka satata || 1 ||

D. i. „Dat zijn de andere landen (dan Java), die door Z. Maj. den Opperkoning beschermd [1] worden. Doch Siam, waar Ayodhyā (ligt), alsook Dharmanagarī, Martaban, Rājapura en Singhanagarī (d. i. Singapur), Campā, Kamboja en buitendien Yawana, dit zijn bestendige bondgenooten."

De gewone Oudjavaansche vorm van Siam zal wel Syan geweest zijn; de ng in Syang ten gevolge van de volgende gutturaal. Ayodhyā is welbekend nog heden ten dage in de verbasterde uitspraak Ayuthia of Yuthia. Volgens Siameesche berichten werd deze stad tot hoofdstad verheven door den koning Ramathibodi, anders genaamd Phra Utong, die in 1344 aan de regeering kwam en zijn rijk als veroveraar machtig uitbreidde. De ligging van Dharmanagarī is mij onbekend.

Marutma sluit zich aan bij Martaman, een ouderen vorm voor 't gewone Martaban; in de landstaal, het Talaing, heet de stad volgens Hobson—Jobson, s. v. Martaban: Mūttaman. Rājapura is de hoofdstad van Kalingga. Omtrent Yawana verkeeren wij in onzekerheid. Zooals men weet, is Yawana in ouderen tijd een benaming voor de Grieken, doch later na de opkomst van den Islām, hebben de Indiërs het woord toegepast op de Mohammedanen. Indien de Javaansche dichter hetzelfde spraakgebruik volgde, moet hij een Mohammedaansch rijk bedoeld hebben. Nu stond Bengalen en een groot gedeelte van Noordelijk Indië in 't midden van de 14de eeuw onder een Mohammedaansch heerscher, namelijk Firuz Tughlak, koning van Delhi, die van 1351—1388 regeerde. Hij was dus een tijdgenoot van Hayam Wuruk, en het is zeer wel mogelijk dat tusschen beide vorsten vriendschappelijke betrekkingen bestonden.

In de tweede strofe wordt over Madura gesproken en dienaangaande een zeer merkwaardige bijzonderheid medegedeeld.

Kunang tekang bhūmī Madhura tatani lwir parapurī |
ri denyān tunggal mwang Yawadharaṇi rakwekana dangū |

[1] Eigenlijk: onder zijne beschermende schaduw staande Caya is Skr. chāyā, waarvan de beteekenis palana, bescherming, in inheemsche bronnen wordt opgegeven.

samudrānanggung-bhūmi kĕta Çakakālanya karĕngö |
tĕwĕknya'n dady āpāntara sasiki tatwanya tan adoh || 2 ||

D. i. „Wat aangaat het land Madura, dit is niet te beschouwen als een vreemde staat, om reden het in 't verleden één was met 't land Java: naar luid der overlevering namelijk was 't Çakajaar 4—1, het tijdstip dat het een op zichzelf staand (eiland) werd op eenigen, niet verren afstand."

De waarde van de hier medegedeelde overlevering kunnen wij niet beoordeelen: het ontbreekt ons daarvoor aan alle gegevens. Maar verrassend blijft het, dat men in den tijd des dichters kennis droeg of ten minste meende te dragen van een gebeurtenis ongeveer acht eeuwen vroeger voorgevallen. In 't jaarcijfer is de waarde van het tiental onzeker, doch 't eeuwcijfer 4, en dit is 't voornaamste, staat vast. Ook weten wij met zekerheid, dat Java reeds in 't begin der 5de eeuw geheel onder Indischen invloed stond, zoodat er in de opteekening van zulk een belangrijke gebeurtenis als de afscheuring van Madura niets onwaarschijnlijks ligt.

De 3de strofe heeft betrekking op de cijns door de onderhoorige eilanden aan den Soeverein.

Huwus rabdha ng dwipāntara sumiwi ri Çrī-narapati |
paḍāsthity awwat pāhudhama (?) wijil angkĕn pratimasa |
sake kotsāhan sang prabhu ri sakahaywanya n-iniwö |
bhujangga mwang mantrīnutus umahalotpatti satata || 3 ||

D. i. „Nadat de andere eilanden Z. Maj. den Vorst gehuldigd hadden, brachten zij stipt de op elken termijn verschijnende cijns. [1] Wegens 't streven van den Vorst om de (algemeene) welvaart te bevorderen, werden Bhujangga's en Mantri's uitgezonden om geregeld de opbrengst te innen."

De Bhujangga's zijn geleerden en geestelijken; een geschikt equivalent in 't Middelnederlandsch is 't woord „clerk". De Mantri's hier bedoeld, zijn blijkbaar ambtenaren van 't burgerlijk bestuur, waarschijnlijk van verschillenden rang.

Zang XVI.

Deze Zang bevat een voortzetting van 't onmiddellijk voorafgaande, waarbij in meer bijzonderheden getreden wordt. Het eerste vers, in de maat Wilāsinī, luidt als volgt:

[1] Dit moet de beteekenis zijn van 't onverstaanbare pāhudhama; vermoedelijk een bedorven lezing, waarvoor ik geen geneesmiddel kan vinden.

Krama nika sang bhujangga n-umareng digantara dangū |
hinilahilān swakāryya jagadona tanswang alaha |
wĕnang ika yan pakon nrpati sing parāna ta kunang |
magĕhakĕnang Çiwāgama phalanya tanpanasara || 1 ||

D. i. „Het was regel voor de geleerde geestelijken (bhujangga's), die eertijds naar andere landen gingen, dat het hun niet geoorloofd was hun eigen zaken te drijven, waardoor het belang der wereld ten zeerste zou lijden. Doch wel mochten zij, wanneer de vorsten het bevalen, overal, waar ook, heen gaan om 't Çiwaïsme te bevestigen, opdat het niet zou afdwalen."

Kunang ika sang bhujangga Sugatabrateki karĕngö |
apituwin ajña hajy atana [1] sing sapārana nikā [2] |
hinilahila sakulwan ikanang tanah Jawa kabeh |
taya ring usāna Boddha mara rakwa sambhawa tinūt || 2 ||

D. i. „Maar de geleerde geestelijken van de Buddhistische belijdenis, van hen luidt het verhaal dat zij volgens koninklijke bevelen verkort [2] waren (in hun vrijheid) om overal heen te gaan: 't geheele Westen van Java was voor hen verboden (gebied), omdat er, naar het heet, in den ouden tijd geen Buddhisten waren. [3]."

Omtrent de feiten uit de geschiedenis, waarop de dichter 't door hem beweerde steunt, verkeeren wij geheel in 't duister. Zooveel is zeker, dat hij aangaande den bloeienden toestannd van 't Buddhisme, juist in 't Westelijk gedeelte van Java, in vroeger eeuwen althans, onkundig was. Zonderling genoeg. Intusschen mag men wel aannemen, dat wat hij naar 't verleden plaatst, den feitelijken toestand in zijn eigen tijd weerspiegelt.

Tuhun ikanang digantara sawetan ing Yawadharā |
i Gurun i Bāli mukya kawĕnang parāna nikā |
samaya nirang mahāmuni Bharadha rakwa ta mapagĕh |
lawan ika sang munindra Kuturan prakaça karĕngö || 3 ||

D. i. „Maar de andere landen ten Oosten van Java: Gurun, Bali, enz., mochten zij bezoeken. De groote Wijze Bharadha deed zijn gelofte getrouw gestand, en de uitmuntende Wijze Kuturan, zooals algemeen bekend is."

Over de twee hier vermelde geestelijke heeren, vindt men ook

[1] Met atana weet ik niets aan te vangen: ik veronderstel, dat men lezen moet atuna

[2] Gedrukt paranantikā

[3] De zin der woorden sambhawa tinūt ontsnapt me; misschien: „zoover men kan nagaan"

in andere bronnen 't een en ander opgeteekend. In KBWdb. II, 159, leest men dat Mpu Kuturan [1] een oudere broeder was van Mpu Bradah (Bharadha), die op Bali leefde. Omtrent Bradah weet de Tjalon Arang, de titel van een tooverspreuk, waardoor men iets kan vernietigen en weder geheel herstellen, te vertellen, dat zekere heks, Tjalon Arang geheeten, die onder Er-Langga zou geleefd hebben en bij de Baliërs onder haar bijnaam Rangdèng Girah (Dirah of Djirah) bekend is, strijd gevoerd heeft met Mpu Bradah. [2] Het is duidelijk, dat het vertelsel van dien strijd eerst in zwang kan gekomen zijn, toen Bradah reeds een legendarisch persoon geworden was. Wat Kuturan betreft, wordt door v. d. Tuuk (t. a. p.) uit een Pamĕntjangah getiteld geschrift, aangehaald een zinsnede, luidende: paryangan pangastana sang Mpu Kuturan ing uni, waar nieuw aangekomen geestelijken logeeren. Blijkbaar is met parhyangan, heiligdom, bedoeld het klooster, waar reizende monniken tijdelijk huisvesting vonden. De uitdrukking »nieuw aangekomen«, wahu rawuh, is een vertaling van āgantuka (bhikṣu, Pāli bhikkhu) in tegenstelling van āwāsika, die in zijn eigen klooster verblijf houdt; het pangāsthāna van Mpu Kuturan is wat men in 't Sanskrit en Pāli noemt zijn āwāsa.

De taak, die Mpu Kuturan in opdracht had te vervullen, wordt uitvoeriger beschreven in de Usana Bali. Een gedeelte van hetgeen v. d. Tuuk (t. a. p.) daaruit aanhaalt, zij hier medegedeeld: Tĕdun sira Mpu Kuturan ring Majapahit, magawe pradeça ring Bali, katular saking Majapahit tingkah ing deça, magawe gagaḍuhan ring pradeçan sang ratu Bali. Munggah ring rajapurana [3], ring praçasti aciacian ing deça odalan deça, sma(?), ring caturjanma makanda kĕnakĕnane: d. i. »Mpu Kuturan kwam af uit Majapahit, stichtte [4] dessa's op Bali, naar 't voorbeeld van de wijze waarop in Majapahit de dessa's ingericht zijn: hij gaf leengronden uit in de dorpsgemeenten van den koning van Bali. Volgens den koninklijken giftbrief [5]

[1] De titel Mpu, eig. Heer, is zeer gewoon bij namen van geestelijke heeren: men kan dien dus gevoegelijk vergelijken m 't „Dom", bijv. in Dom Pitra, en ons „Dominé"

[2] Zie KBWdb. I, 635.

[3] In andere spelling rājapūraṇa.

[4] Misschien „om te stichten", daar in de jongere taal van 't geschrift, het conjunctief-teeken verwaarloosd kan zijn.

[5] Rajapūraṇa wordt in 't KBWdb. wel vermeld, maar niet verklaard. Mijne vertaling berust op de beteekenis „begrijpen", welke Skr. pūrayati meermalen heeft.

moesten verschillende tinsen (of: contributies) opgebracht worden, en wel zoo, dat de vier kasten respectievelijk daartoe verplicht waren."

Uit de hier medegedeelde gegevens, in hun onderling verband beschouwd, is op te maken, dat Bharadha en Kuturan twee in hoog aanzien staande Buddhistische monniken waren, die niet alleen in geloofszaken hun werkzaamheid ontplooiden, maar ook belast waren met de inrichting op Bali van 't landelijk stelsel, zooals dat op Java bestond. Ten minste van Mpu Kuturan wordt dit getuigd. Als ik het wel begrijp, behelsde de koninklijke giftbrief de aanwijzing van gronden op Bali, welke ten bate der Buddhistische geestelijkheid werden afgestaan en waarmede dorpsgemeenten beleend werden tegen opbrengst van bepaalde tinsen door alle vier klassen der gemeentenaren. [1]

Ter loops zij opgemerkt, dat het een anachronisme is, wanneer in de bovenvermelde Tjalon Arang Bradah in den tijd van Er-Langga gesteld wordt. Het komt meer voor, dat vermaarde heerschers met elkander verward worden.

Na deze uitweiding keeren wij terug tot het gedicht, waar de verdiensten der zendelingen in vage termen geroemd worden.

Karaṇa ni sang bhujangga tinitah lakwa rasika |
ikang inutus mangulwan angawetan akrama huwus |
saji saji ring lumakwakĕn i sājña sang narapati |
sawiku sadā yan āngujar aweh rĕsĕp ing umulat || 4 ||

D. i. "De werkzaamheden van de geleerde geestelijken, die in last hadden er op uit te gaan, uitgezonden waren naar 't Westen en naar 't Oosten, hebben volkomen goeden voortgang gehad, door de voorkomendheid [2] dergenen, die al de bevelen des konings ten uitvoer brachten: als monniken, die altijd wanneer zij 't woord voeren, degenen, die hen zien, behagen inboezemen."

In deze regels ligt duidelijk opgesloten, dat de geestelijken op last des konings werden uitgezonden ter bevordering ook van politieke doeleinden. Men begreep in 't oude Majapahit, dat men onderworpen bevolkingen allereerst door zachtheid moet trachten te winnen: een navolgenswaardig voorbeeld ook nog in onzen tijd. Dat tegen weerspannigen met gestrengheid moet opgetreden worden,

[1] In 't oude Java en Bali zal, evenals in Indie, een deel der bevolking, het proletariaat zeker wel buiten elk kasteverband gestaan hebben en niet schotplichtig geweest zijn.

[2] Ik ben niet zeker van de juistheid dezer vertaling.

dat begreep men niet minder. Dit vernemen wij uit de nu volgende strofe:

Irika tang anyabhūmi kahĕmban ing Yawapurī |
amatĕhi sājña sang nṛpati kapwa satya ring ulah |
pituwi sing ājñalangghana đinon wiçīrṇṇa sahana |
tĕkap ikanang watĕk jaladhimantry aneka suyaça || 5 ||

D. i. „Toen voegden zich de andere landen, die onder de voogdij van Java's hoofdstad stonden, naar de bevelen van den vorst, alle trouw van gedrag. Maar alwie de bevelen overtraden, werden beoorloogd en geheel en al verdelgd door de zeevoogden, van wie verscheidene zich beroemd maakten."

Men ziet, dat hier sprake is van weerspannige eilandbewoners buiten Java. Om 't gezag te handhaven in 't wijduitgestrekte gebied, moeten de Javanen natuurlijk een machtige vloot gehad hebben.

Zang XVII.

In de versmaat Jagaddhita.

Sāmpun rabdha pagĕh ny adĕg nṛpati ri Yawadharaṇi jayeng digantara |
ngkāne Çrīphalatiktanāgara sirān siniwi mulahakĕn jagaddhita |
kīrṇṇekang yaça kīrtti dharmma ginawe nira'n anukani buddhi ning para |
mantrī wipra bhujangga sang sama wineh wibhawa tumut akīrtti ring jagat || 1 ||

D. i. „De regeering van den vorst over Javaland, dat de andere landen veroverd had, was nu wèl bevestigd; in de stad Çrīphalatikta troonde hij, waar hij streefde het heil der wereld te bevorderen. Verbreid was zijn roem en faam, en hij betrachtte gerechtigheid, waardoor hij 't gemoed van een ieder [1] bevredigde. Staatsdienaren, priesters (of: Brahmanen), Bhujangga's, die alle rijk begiftigd werden, werden mede in de wereld beroemd."

Verder lezen wij:

Göng ning wīryya wibhūti kagraha tĕkap nṛpati tuhutuhūttama prabhu |
līlā nora kasangçayān ira'n anamtami suka sakaharṣa ning manah |
kanyā sing rahajöng ri Janggala lawan ri Kaḍiri pinilih sasambhawa |
āstām tang kahañang sakeng parapurāsing arĕja winawe dalĕm purī || 2 ||

---

[1] Dit schijnt bedoeld met para, hoewel dit woord eigenlijk „een ander, een vreemde". of zelfs „een vijand" beteekent.

D. i. „Groot is de macht en pracht, die de vorst bezat, in volle waarheid een hooge heerscher. Gerust en onbezorgd geeft hij zich over aan geneugten naar hartelust: alle schoone meisjes in Djanggala en in Kaḍiri werden uitgekozen, zooveel als mogelijk; en ook van de uit vreemde landen buitgemaakten, werden alle die mooi waren, in 't vrouwentimmer van 't paleis gebracht."

De dichter vervolgt aldus:

Salwā ning Yawabhūmi tulya nagarī sasiki ri pangadĕg narādhipa |
mewwiwu ng jana deça tulya kuwu ning bala mangidĕri kaṇṭa ning purī |
salwir ning paranūṣa tulya nika thāniwiṣaya pinahasukenaris |
lwīr udyāna tikang wanādri sahananya jinajah ira tanpanangçaya || 3 ||

D. i. „Het land Java lijkt, over zijn geheele uitgestrektheid, één enkele stad, onder de regeering van den Vorst; de bij duizenden en duizenden tellende landbevolkingen lijken kampen van troepen, die zich rondom de hoofdstad bewegen; al de andere eilanden (buitenbezittingen) lijken plattelandsgewesten, waaraan een behagelijk en rustig bestaan verzekerd is: als wandelparken zijn bosch en gebergte, die alle doorkruist worden zonder dat men eenig gevaar te duchten heeft."

De vierde strofe luidt aldus:

Bāryyan māsa ri sāmpun ing çiçirakāla sira mahasahas macangkrama |
wwantĕn thāny angaran ri Sīma kidul i Jalagiri mangawetan ing pura |
rāmyāpan papunagyan ing jagat i kāla ning sawung ika mogha tanpĕgat |
mwang Wewe pikatan ri Caṇḍi lima lot paraparan ira tuṣṭa lālana || 4 ||

D. i. „Elke maand na 't einde van den kouden tijd, pleegt Hij op wandelingen rond te dwalen. Er is een dorp met name Sīma, zuid van Djalagiri naar 't Oosten van de hoofdstad; levendig is het daar, wijl de menschen een gelofte volbrengen, ten tijde van onafgebroken feestvergaderingen: en Wewe Pikatan te Caṇḍi lima (de Vijf Tjandi's) bezoekt Hij gedurig blij van zin."

De plaatsnamen in deze strofe is het mij niet gelukt te vinden; ze zijn zeker niet ver van Majapahit te zoeken. Evenmin is mij recht duidelijk, welk verband er tusschen 't afleggen van geloften en drukke feestvergaderingen bestaat. Ik veronderstel, dat er sprake is van een bedevaart, waarbij eene talrijke menigte samenstroomt en van de gelegenheid gebruik maakt om feest te vieren. De omstandigheid, dat die feestvergaderingen bij den berg Djalagiri plaats

hadden, herinnert aan 't meermalen in Buddhistische geschriften voorkomende giraggasamajjo, berg-feestvergadering [1]

Zeer zonderling is de plaatsnaam Wewe pikatan. Zou dit „lokeenden" beteekenen, zoodat wewe een oudere vorm ware van bebek? Maar, zoover als bekend, heeft wewe gansch andere beteekenissen, die echter in 't geheel niet passen bij pikatan.

Wij lezen verder:

Yan tan mangka mareng Phalah marĕk i jöng hyang Acalapati bhakti sādara |
pantĕs yan panulus datĕng ri Balitar mwang i Jimuri Çilāhrit ālĕngöng |
mukya ng Polaman ing Dahe kuwu ri lingga mara bangun ikā lanenusī |
yan ring Janggala lot sabhā nṛpati ring Surabhaya manulus mare Buwun || 5 ||

D. i. „Anders gaat hij naar Palah eerbiedig en nederig hulde brengende aan de voeten van den goddelijken Bergheer. [2] Het is wel te begrijpen, dat hij zijn tocht dan voortzet naar Blitar, Djimur, in 't liefelijke Çilāhrit. [3] In Daha werd in de eerste plaats Polaman, de kuwu (kampement), de Lingga — — [4] steeds bezocht. Wanneer de Vorst in Djanggala is, houdt hij steeds hof te Surabaja, van waar hij de reis voortzet naar Buwun."

Van de hier voorkomende plaatsnamen zijn eenige thans nog welbekend: Blitar en Surabaja, Ook Polaman is bekend als eigennaam van een plaats in de residentie Surabaja, zooals men zien kan uit KBWdb. I, 264, waar ook vermeld staat, dat Wukir Polaman de titel is van een gedicht, dat de beruchte Jaya Katong na zijn val, kort vóór zijn dood, vervaardigde. Hetzelfde bericht de Pararaton, blz. 24. [5]

Zoover ik heb kunnen nagaan, vindt men hier de oudste vermelding van Surabaya.

De dichter weidt nog verder uit over 's Konings reizen.

[1] Vgl. Hardy in Album Kern. blz. 61, vgg.

[2] Daar Acalapati, bergheer, synoniem is met Girīndra, kan hier Çiwa bedoeld wezen.

[3] Çilāhrit, dichtbegroeide berg, behoeft niet noodzakelijk als eigennaam opgevat te worden.

[4] Ik ben onzeker omtrent mara bangun ikā, ten einde die op te richten, maar dat past niet recht bij het onmiddellijk volgende.

[5] Vgl. de aanteekening van Brandes aldaar, blz. 104.

Ring Çākākṣatisūryya sang prabhu mahas ri Pajang iniring ing sanāgara |
ring Çākānggaṇagāryyamā sira mare Lasĕm ahawan i tīra ning pasir |
ri dwārādripanendu panglĕngĕng ireng jaladhi kidul atūt wanālaris |
ngkāneng Loḍaya len Tĕtö ri Siḍĕman jinajah ira langönya yenitung || 6 |

D. i. "In 't Çakajaar 1275 [1] = 1353 A. D. maakte de Heerscher een rondreis in Pajang, vergezeld door de gansche stad; in Çaka 1276 = 1354 A. D. ging hij naar Lasĕm, den weg nemende langs 't zeestrand: in 1279 [2] = 1354 A. D. vermeide hij zich op den zuidelijken Oceaan, de reis voortzettende langs de wouden: hij doorreisde Loḍaya en Tĕtö en Siḍeman, waarvan hij de schoonheden opnam."

De ligging van Pajang, Lasĕm, Loḍaya is bekend genoeg: van Tĕtö en Siḍĕman is alleen te zeggen, dat ze niet ver van Loḍaya gezocht moeten worden.

Door de toevoeging van jaartallen heeft de dichter, naar alle waarschijnlijkheid, willen doen uitkomen, dat in tegenstelling tot de kleinere reisjes, in de voorgaande strofen door hem vermeld, deze grootere tochten het karakter droegen van tochten, met de noodige statie — zonderling uitgedrukt door de woorden "vergezeld door de gansche stad" —, en gewichtige staatsgebeurtenissen waren. Nog duidelijker komt dit uit in de volgende strofe:

Ndān ring Çāka çaçāngkanāgarawi Bhādrapadamasa ri tāmbwang ing wulan |
sang Çrī-rāja sanāgarān mahasahas ri Lamajang angitung sakendriyan |
sakweh Çrī-Yawarāja sapriya muwah tumuti hajï sabhṛtya-wāhana |
mantrī taṇḍa sa Wilwatikta nguniweh wiku haji kawirāja mangdulur || 7 ||

D. i. "Daarna in 't Çākajaar 1281 (= 1359 A. D.), in de maand Bhādrapa (Augustus—September), bij wassende maan, maakte Z. Maj. de Koning een rondreis naar Lamajang, alles in den omtrek opnemende: alle hooge vorsten van Java met gemalinnen waren mede met den Vorst, met dienaren en wagens; hoogere en lagere

[1] Ti kan hier niet anders aanduiden dan 7. Hoe de lettergreep aan deze beteekenis komt, is mij een raadsel; elders is dit ti nog niet aangetroffen.
[2] Pana. oor. heeft, gelijk elk ander woord van oor, de cijferwaarde van 2.

staatsbeambten van geheel Wilwatikta (Majapahit), alsook voorname monniken en dichter-vorsten waren in 't gevolg."

Lamajang, voor 't meer gebruikelijke Lumajang, komt in 't gedicht nogmaals voor.

In de nu volgende strofe, vindt de dichter gelegenheid om over zichzelf te spreken, aldus:

Ngkān teking maparab Prapañca tumut anglĕngĕng angiringi jöng nareçwara |
tan len sang kawi putra sang kawi samenaka dinulur ananmateng mangö |
dharmmādhyakṣa kasogatan sira tĕkap narapati sumilih ri sang yayah |
sakweh sang wiku Boddha mangjuru paḍāngatuturakĕn ulah nireng dangū || 8 ||

D. i. "Nu was daar ook bij de persoon [1] Prapañca bijgenaamd, die mede met verrukking onderdanigst den Vorst vergezelde. Het kan niet anders of dichters en zonen van dichters zullen alle gaarne gevolgd worden door wie in 't dichten behagen scheppen. [2] Als superintendent van de Buddhistische gemeente aangesteld door den Koning, volgde hij zijn vader op, wiens handel en wandel indertijd al de leidende Buddhistische monniken tot voorbeeld van navolging namen."

De schrijver treedt nu omtrent zichzelven nog in verdere bijzonderheden in de nu volgende strofe:

Ndān tingkah rakawi'n marĕk ri haji dug raray atutur asewa tan salah |
pinrihnye hati rakwa milwa saparā [3] narapati'n amalar kasanmata |
nghing tapwan wruh apet langö pisan ingun tĕtĕsa maminta gīta ring karas |
nā hetunya kawarṇṇa [4] deça sakamārggāngaran ika rininci tūt hawan || 9 ||

D. i. "De dichter had de gewoonte, toen hij nog een knaap was,

[1] Het vnw. iki, deze, duidt aan, dat de schrijver over zichzelf spreekt. Het is een nederige uitdrukking, waarvan 't eigenaardige verloren zou gaan, wanneer men het verving door „ik".

[2] In vrij dubbelzinnige bewoordingen geeft Prapañca m. i. te kennen, dat hij uit een geslacht van dichters stammende, vanzelf dichterlijke aandrift gevoelt; hetgeen kwansuis tot verontschuldiging moet strekken, dat ook hij als dichter optreedt.

[3] Saparā voor saparan.

[4] Verbeterd uit kamārṇṇa, wat niets is.

voor den Koning te verschijnen en onderdanig zijne opwachting te maken, zonder missen. Het was zijn hartewensch den Vorst overal waar hij ging, te mogen vergezellen, hetgeen hem gelukkig werd toegestaan; maar hij wist nog volstrekt niet schoone tafereelen te bedenken, die men zorgen moet te doen uitkomen, wanneer men gedichten te boek stelt. Daarom zijn de streken, zoover als ze bereisd zijn, beschreven, dat wil zeggen, geregeld naar den gevolgden weg, afzonderlijk opgeteekend." [1]

Nu begint het relaas van de bezochte streken.

Tambe ning kahawan winarṇṇa ri Japan kuṭikuṭi hana caṇḍi sāk rĕbah |
wetan tang Tĕbu Pāṇḍawādri Daluwang Babala muwah i Kañci tan madoh |
len tekang kuṭi Ratnapangkaja muwah kuṭi Haji kuṭi Pangkajādulur |
Pañjrak-maṇḍala len ri Pongging i Jingan Kuwu hañar i samīpa ning hawan || 10 ||

D. i. "De eerste plaats van 't bereisde gebied, welke beschreven wordt, is Djapan: tal van monnikskluizen en sommige Tjaṇḍi's geheel in verval; ten Oosten Tĕbu [2], Pāṇḍawādri [3], Daluwang [4] en niet ver daar vandaan Kañci. [5] Voorts de kluis Ratnapangkaja (Lotus van edelsteen), en de Koningskluis, benevens de kluis Pangkaja (Lotuskluis), Pañjrak-maṇḍala [6] en Pongging, Djingan [7], Kuwu hañar (Nieuwkamp), dicht bij den weg."

De lijst gaat voort als volgt:

Prāpteng dharmma ring Pañcaçāra tumuluy ḍatĕng i Kapulungan sirāmĕgil |
ndān lampah rakawi'n lumāryy amĕgil ing Waru ri Hĕring i tīra tan madoh |
anggānggĕhnya tĕkap bhaṭāra kuṭi ring Suraya pagĕh mara cinārccakĕn |

[1] Met andere woorden: de plaatsen en merkwaardigheden onder weg worden in den vorm van een lijst opgesomd.

[2] Onzeker of het hier een plaatsnaam is, dan wel „suikerriet".

[3] D. i. Pāṇḍawa-berg, naar 't voorbeeld van Pāṇḍawaparwata bij 't oude Rājagṛha in Magadha, bekend uit de Buddha-legende.

[4] Als appellatief schors, papier uit schors, en priestermuts.

[5] Beter gespeld Kāñcī: ook dit is de naam van een bekende stad in Zuidelijk Indië, ook Kāñcīpura geheeten, d. i. Conjewaram.

[6] D. i. Kring der rondreizende muzikanten of smidsknechts: misschien een gereserveerd gebied of kampong van als Zigeuners levende lieden.

[7] In de Pararaton 31. 1, heet de plaats Jinggan.

nghing rakwa'n kasĕlang mulih amogha matutur atisambhrameng mangö || 11 ||

D. i. "Hij kwam aan bij den graftempel te Pañcaçāra [1]; verder kwam hij te Kapulungan [2], waar hij overnachtte. Daarop zette de dichter zijn tocht voort, overnachtte in Waru, in Hering, in Tira, niet ver van daar. [3] Hij is eenigszins verwant met den heer van de kluis te Suraya, hetgeen bij bespreking vast werd uitgemaakt. En zoo kwam het, dat hij een poos verwijlde, alvorens huiswaarts te keeren; doch weldra bedacht hij zich en ging hij met grooten ijver aan 't dichten."

De uitdrukking "bhaṭāra kuṭi" is eenigszins bevreemdend, daar "bhaṭāra" een zeer hooge titel is. Het kan zijn, dat die verre verwant van den dichter, om een of andere reden een persoon van gewicht was, een HoogEerwaarde kluizenaar.

Anggāngĕh, beter angganggĕh gespeld, want het bestaat uit anggĕ — anggĕh, een voorbeeld van stam-reduplicatie volgens den regel, dat daarbij in 't eerste lid de medeklinker van den uitgang vervalt; bijv. kaywan wordt bij reduplicatie kaywakaywan.

H. KERN.

[1] Onjuiste spelling voor Pañcasāra, de vijf hoofdbestanddeelen, enz.

[2] Deze plaats komt tweemaal voor in de merkwaardige oorkonde van Kṛtarājasa (als Prins: Raden Wijaya), medegedeeld door Brandes in Pararaton, blz. 79, 82.

[3] Wellicht is bedoeld: „niet ver van 't strand.

NASCHRIFT. Het woord gimbar in Zang VIII, 3 is zeker wel hetzelfde als Sund. gimbar, maar in gewijzigde beteekenis, zoo iets als "ruim".

H. K.

DE INDISCHE OORSPRONG VAN DEN HEILIGEN REUS SINT CHRISTOPHORUS

DOOR

J. S. SPEYER.

Het volgende onderzoek naar de herkomst van eene van de meest bekende figuren onder de heiligen en martelaars van de Christenheid moge in deze Bijdragen eene plaats vinden, omdat de uitkomst, waartoe schrijver dezes geraakt is, een verrassend licht zou kunnen werpen op den weg, waarlangs Indische, met name Buddhistische legenden, haar weg gevonden hebben tot de middeleeuwsche Westersche wereld. Dat de Christelijke Goliath, over wien ik het hebben zal, uit Indië tot de Christenheid gekomen is, daarvan ben ik ten volle overtuigd, en ik zal trachten die overtuiging bij den lezer te wekken.

„Si ulla uspiam alicujus sancti Martyris per totam qua late patet Ecclesiam Catholicam celebris claret memoria; talis certe haberi debet hodierna S. Christophori martyris, cultus celebritate, antiquitate et extensione ubique notissima.” Aldus begint de praefatie op het leven van den heilige, dat uitgegeven is in de Acta Sanctorum op 25 Juli, zijn datum in den kalender van de Latijnsche Christenheid (de Grieken hebben hem den 9den Mei toegewijd). Die aanhef is, zou men zeggen, stereotiep geworden. Zoowat iedereen, die over den vermaarden strijder voor Christus uit het Reuzenland wat wenscht mede te deelen, begint ongeveer met de vermelding van zijn hoogen rang in de rij van de heiligen.

Inderdaad behoort, of liever behoorde, Christoffel tot de meest populaire schutspatronen en voorbidders bij God. Haar hoogtepunt bereikte zijne vereering in de latere middeleeuwen, inzonderheid in de 15de eeuw. Hij werd een van de veertien auxiliatores, de helpers in nood. In het volksgeloof speelde hij de rol van eene machtige beschermgodheid, die voor alle kwalen genezing kon geven, afweerder

was van pest en hongersnood, redder van de zeelieden uit storm en doodsgevaar. In den dom te Worms stond onder een van zijne afbeeldingen: Per te serena datur / morbi genus omne fugatur / Atra fames, pestis / Christi, Christophore, testis. En niet alleen vereenigde hij de genezende en helpende eigenschappen van Aesculaap en de Dioscuren in zijn persoon: allerlei andere toovermacht werd hem toegeschreven. Bij Wuttke, Der Deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (3[de], door E. H. Meyer bezorgde druk, bldz. 412), vind ik een Christoffelgebed vermeld, dat hier en daar in verschillende deelen van Oostenrijk en Duitschland, ook in de Pfalz en in de Rijnstreek, naar het schijnt, nog in gebruik mag zijn. In die tooverformule heet het, dat het kind Jezus Christoforus, na hem gedoopt te hebben, tot zijn schatmeester aanstelt en hem de macht geeft over alle schatten, die in de aarde verborgen zijn. Tot zoover de motiveering. Volgt de conclusie, en die is, dat Christoffel nu ook zorgen moet dat de bidder in deze nacht 300.000 gulden in goede onvervalschte munt, goede dukaten, in handen krijgt.

Van de algemeene verbreiding der vereering van den heiligen Christoffel geeft het zekerste getuigenis de overvloedigheid van de afbeeldingen, die er van hem werden vervaardigd, en van den hoogen rang, dien hij in de schatting der geloovigen bekleedde, de eereplaats, die aan zijne beeltenissen in de kerken werd geschonken. Gaarne werd zijne reuzengestalte aan den ingang van kathedralen opgesteld. Zoo in Frankrijk te Amiens, te Auxerre en voor de Notre Dame te Parijs, waar zij in 1413 geplaatst is en eerst in 1784 is weggenomen. Het aanschouwen van zijn beeld heette te vrijwaren tegen een plotselingen dood. Daarom stond er ook op het voetstuk van den zooeven genoemden Parijschen kolos te lezen: Christofori faciem die quacunque tueris / Illa nempe die morte mala non morieris, een distichon, dat bij onze vermaarde Hoeufftiaansche commissie ter beoordeeling van Latijnsche prijsverzen natuurlijk niet door den beugel zou gaan, maar voor de blijkbaar grovere ooren van de clerici, voor wie het bestemd was, goed genoeg zal geweest zijn. Een ander soortgelijk onderschrift luidde: Christophorum videas, postea tutus eas. Nog een ander: Christophore sancte / Virtutes sunt tibi tantae / Qui te mane videt / Nocturno tempore ridet. Zoo zegenrijk is zijne tegenwoordigheid, zelfs maar in afbeelding.

Ook in ons vaderland heeft men van die vereering talrijke bewijzen. De hoofdkerken te Zutfen, Gorkum, Zalt-bommel en de

Pieterskerk te Leiden bezaten fresco's, waarin tafereelen uit zijne legende waren afgebeeld. Vooral hebben die te Gorkum, die een zestig jaar geleden van onder de kalklaag, waarmede de witkwast uit den tijd van den hervormingsijver ze had overdekt, te voorschijn kwamen, de aandacht getrokken. Deze behooren tot eene geheele serie, hem betreffende. Slechts een gedeelte daarvan is bewaard, en jammer genoeg, is de afbeelding van het hoofdmoment, wanneer de reus het Christuskind over het water draagt, verloren gegaan. Ook te Zalt-bommel heeft men in 1843 zulk een interessant schilderwerk teruggevonden. [1] In 1897 heeft Jan Kalff over dit onderwerp eene belangrijke studie geschreven in de Juli-aflevering van het Tweemaandelijksch Tijdschrift. Maar de kunst-historische zijde van de Christophorus-legende ligt buiten mijn terrein en buiten mijne competentie. Voor dit onderzoek kan ik ze zonder schade buiten beschouwing laten.

Dat hetgeen van Christophorus verhaald wordt elken historischen achtergrond mist, spreekt haast van zelf. De verhalen, die omtrent hem in omloop waren, zijn zoo fantastisch, dat de hervormers van de zestiende eeuw en de groote spotter Erasmus hem als vanzelf gaarne tot mikpunt kozen, als zij hunne aanvallen richtten op het lichtgeloovige fetichisme van de massa's en op de „Roomsche afgoderij". Het onhistorische karakter is dan ook zóó duidelijk en het wondergeloof, hem aangaande, had op het einde van de vijftiende eeuw zulke krasse vormen aangenomen, dat ook in het tegengestelde kamp hij niet dan zwak verdedigd en flauwelijk in bescherming genomen werd. Ook van Roomsche zijde werd hij door sommigen gedesavoueerd. Leerzaam hiervoor is de polemiek in de Acta Sanctorum gevoerd tegen degenen, die aan de waarheid van de overlevering omtrent Christophorus twijfelen. Het deel van de Acta, waar die voorkomt, op 25 Juli, is in 1729 verschenen.

Zoo heeft het reeds vroeg niet ontbroken aan pogingen om van het ontstaan der legende, in de vooronderstelling dat haar inhoud zuiver fabelachtig is, eene verklaring te geven. Vooreerst heeft men ze allegorisch opgevat. Zoo Luther, die ergens in zijne Tischreden, in zeer schoone bewoordingen de allegorische beteekenis uiteenzet. [2] Daarna, natuurlijk zoowat eene halve eeuw geleden, is men gaan zoeken naar prototypen uit den heidenschen voortijd, die

[1] Zie Algemeene Konst- en Letterbode voor 1844, bldz 244

[2] Zie Richter, Der deutsche St. Christoph, bldz. 226

in Christophorus hunne verchristelijkte voortzetting zouden vinden. Germanisten vonden dat voorbeeld liefst in den Skandinaafschen god Thor, meer klassiek voelende menschen dachten liever aan Hercules. Wanneer mij die verklaringen bevredigden, zou ik geen behoefte gevoeld hebben aan een nieuw onderzoek. Uitvoerige uiteenzetting daaromtrent is te vinden in een in menig opzicht goed boek van Konrad Richter, Der deutsche S. Christoph, Berlijn 1896, en in een opstel van wijlen prof. Van der Vliet in het Tweemaandelijksch Tijdschrift van 1897 — verschenen ná dat van Jan Kalff, straks genoemd —, dat eene lezenswaarde samenvatting behelst van wat er van Christophorus verhaald wordt en van de meeningen omtrent den oorsprong van die verhalen. Ik noem dat tijdschrift-artikel ook hierom, omdat aan Ulysse Chevalier, die in zijn alfabetisch Répertoire des sources historiques du moyen âge, s. v. Christophorus, niet minder dan zeven-en-zestig titels vermeldt van geschriften en tijdschrift-artikels hem betreffende, Van der Vliet's opstel ontgaan is.

Ik sprak van verhalen, niet van verhaal. Het is eigenlijk haast overbodig voorop te stellen, dat er bij een wezen, zoo algemeen vereerd in de Christenheid, verscheidenheid van overlevering moet bestaan hebben. Waar echter bovendien op moet gewezen worden, is dit. Wat ons aan schriftelijke bronnen bewaard is, kan slechts een klein gedeelte zijn van wat er werkelijk bestaan heeft. Het grootste gedeelte van de heiligenlevens, die er bestonden, is verloren gegaan, en bij de beoordeeling van wat er overig is, behoort men indachtig te zijn, dat aan het toeval zijne hem toekomende plaats, en die is niet gering, moet worden ingeruimd. Vooral geldt dit getuigenissen uit de allereerste middeleeuwen, die uitteraard zeer schaarsch zijn. Hunne waarde is natuurlijk des te grooter, vooral wanneer, zooals in ons geval, het er om te doen is de herkomst van de legende op te sporen.

Na dit vooropgesteld te hebben, zal ik zoo kort mogelijk in herinnering brengen wat er omtrent den heilige is overgeleverd. Die overlevering bestaat uit twee tamelijk verschillende deelen, die in de klassieke Legenda Aurea van Jacobus de Voragine, blijkbaar aaneen zijn geklonken. Het eene behandelt de passio van den heilige, het andere zijne voorgeschiedenis. Deze ontbreekt in de eerste groep niet geheel, maar wordt uiterst kort behandeld. Die eerste groep is vertegenwoordigd door Grieksche en Latijnsche bronnen; van de tweede bezit men geene Grieksche getuigenissen, althans voorzooverre mij bekend is.

Het verhaal van de Passio luidt in hoofdzaak aldus.

Christophorus, die vóór zijne bekeering Reprebus (zoo de Grieken) of Reprobus (zoo de Latijnen) heette, was afkomstig uit het reuzenland van de Cynocephali, de menschen met hondekoppen en vreesaanjagende monstergestalten. Een comes had hem als krijgsgevangene medegebracht, en hem bij 's konings lijfwacht ingelijfd. Hij kon niet spreken als een mensch, maar op zijn innig gebed had een engel hem de gave des woords verleend. Van dat oogenblik af is hij ook in het bezit van het ware geloof. Hij predikt den Christus in de stad van den heidenschen tiran en gaat te keer tegen degenen die de Christenen vervolgen. Een aanhanger van Bacchus, hierover vertoornd, slaat hem. Reprobus zegt: „ware ik niet door de leer van Christus gebonden en tot zachtheid gestemd, ik zou niet alleen u, maar den koning en zijne geheele macht het hoofd bieden: die zou bezwijken tegenover mij”. Deze woorden worden den tiran overgebracht, die aanstonds tweehonderd krijgslieden op hem afstuurt. Maar in plaats van hem, levend of dood, zooals hun gelast was, mede te brengen, laten zij zich door den vromen Reprobus bekeeren, en gezamenlijk trekken allen naar Antiochië, waar bisschop Babylas ze allen doopt. Bij die gelegenheid werd de naam van Reprobus veranderd in dien van Christophorus „den drager van Christus [in het hart nl.]”. Vervolgens keeren zij, op verzoek van Christophorus zelven, naar hun meester terug en brengen hem geboeid, zooals hij zelf het hun gelast had, voor den tiran. Christophorus wordt naar de gevangenis gevoerd. Om hem van zijn geloof afvallig te maken, stelt de tiran hem bloot aan de verleidingen van twee lichtekooien, die hij tot hem in den kerker zendt met de last hem voor hare bekoorlijkheden en liefkoozingen te doen zwichten. Het komt echter anders uit. Niet de heilige bezwijkt, maar de slechte vrouwen worden braaf en tot vrome Christinnen. En zoo snel gaat die bekeering dat, als de vrouwen, na de nacht bij den heilige te hebben doorgebracht, tot Zijne Majesteit terugkeeren, zij van de verandering in haar binnenste openlijk getuigenis gaan afleggen door voor de oogen van den koning een paar godenbeelden kort en klein te slaan. De woede van den tiran stijgt daardoor ten top. De vrouwen laat hij onder uitgezochte martelingen ter dood brengen. Maar het heftigst ontlaadt zich zijn toorn op Christophorus. Voorloopig zonder gevolg. Als de heilige vastgespijkerd nederligt op een metalen bank, onder welke een vuur brandt, heeft de vlam hoegenaamd geene macht hem te deren; men werpt hem met een

vervaarlijken steen om den hals in een put, doch de engelen halen hem er uit; een gloeiende metalen kap wordt hem op het hoofd gezet en die doet hem geen letsel. En wanneer eindelijk de wreedaard hem een ganschen dag lang door pijlen laat beschieten, kan geen pijl hem raken; wel treft er een het linkeroog van den koning zelven. Nadat Christophorus hem gezegd heeft dat hij, door na zijn dood tot hem te bidden, het gebruik van zijn gekwetst oog zal terugkrijgen, wordt hij onthoofd. En het voorspelde wonder gebeurt; de koning herkrijgt het gezicht van zijn gewond oog, en wordt nu zelf Christen.

Ik heb nog niet vermeld den naam van den vorst, noch die van de plaats, waar de geschiedenis speelt. Beide worden verschillend opgegeven. In de Latijnsche teksten heet de koning regelmatig Dagnus, in de Grieksche is hij Δέκιος βασιλεύς. Natuurlijk wordt keizer Decius, onder de Romeinsche keizers de typische Christenvervolger, bedoeld: en het onhistorische van het verhaal valt iedereen op, die in den aanhef van de oudste Grieksche bron de woorden leest: ἔτους τετάρτου τῆς βασιλείας Δεκίου. Immers, de historische Decius regeerde niet langer dan twee jaren. Bovendien is Decius niet in het Oosten geweest, en onze geschiedenis speelt blijkbaar in het Oosten, en wel niet al te ver van Syrië. Antiochië komt er voor als de stad, waar Reprobus gedoopt is, en de numerus Marmaritarum, eene legerafdeeling, die in het Oosten haar kwartieren had, wordt er in genoemd. In een van de Grieksche teksten wordt de Pamphylische stad Perge genoemd. De Latijnsche relazen laten Dagnus koning zijn van Samos. [3]

Het verhaal van de passio zelve bevat zeer weinig individueels. Zooals regel is bij de verhalen van de folteringen en den marteldood der geloofsgetuigen, vloeit de passio van Christophorus over

[3] Bij Samos is, half schertsend, gegist of de naam uit Samosata zou kunnen ontstaan zijn, wat ons weder naar Syrië zou voeren. Den legendarischen koning Dagnus hebben sommigen in verband gebracht met Dagon, den god der Philistijnen. Ook de naam Reprebus, dien de oudere teksten hebben (de Grieksche nl.), zou een bewijs moeten opleveren voor de localiseering van het verhaal in Syrie. Usener, die de oudste Grieksche passio uitgaf, vroeg Gildemeister, of die in den naam Reprebus eenig Syrisch woord of woordstam kon herkennen; hij ontving als bescheid, dat Syrisch rebrieb „groot" beteekent. Maar het lijkt mij niet waarschijnlijk dat Syriers dat woord uit hunne taal van zeer ruime strekking, zooals Prof. Wildeboer mij zegt, zouden hebben uitgekozen om een „reus" als zoodanig te betitelen. Daarenboven is de klankovergang van de eerste b in p, dien men ter verklaring van Ῥέπροβος zou moeten aannemen, volstrekt ongemotiveerd.

van gemeenplaatsen. Zoo oordeelen niet alleen Onroomschen, maar ik kan hier mij beroepen op het gezag van een zoon van de Moederkerk, den geleerden, en in deze materie bij uitstek tot oordeelen bevoegden Belgischen Jezuiet Delehaye. „C'est ainsi, zegt hij in zijn boek Les Légendes hagiographiques, que le tableau de la persécution est toujours poussé au noir : l'empereur ou le juge y apparaissent généralement comme des monstres à face humaine, altérés de sang, n'ayant autre souci que la destruction de la nouvelle religion et cela par toute la terre. Voilà donc un.... thème à lieux communs" (p. 105). Een weinig verder heet het: „Le thème des supplices du martyr est, avec les discours, celui qui se prête le mieux à l'amplification." De rhetorische opsmukkers van de martelaarslegenden, zoo gaat hij voort: „ne voient pas autrement le moyen de faire valoir l'héroïsme du martyr qu'en lui faisant subir des tourments longs et raffinés. Ils multiplient les supplices sans beaucoup se préoccuper de la limite d'endurance de la nature humaine ; car on fait intervenir la puissance divine pour empêcher le saint de succomber à l'excès des souffrances et permettre à l'hagiographe d'épuiser sur lui tous les torments que son imagination ou le souvenir de ses lectures lui suggèrent" (p. 107).[1]

Voor ons doel levert het omstandig relaas van het martelaarschap geene gegevens. Het verklaart waarom hij martelaar is, niet zijne reuzengestalte en zijn Christophorus zijn. Die twee dingen zijn wel individueel. Het eerste treft ook door zijne zonderlingheid. Nog zonderlinger is de uitdrukkelijke vermelding dat hij oorspronkelijk een menscheneter was. In het Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae kan men van hem lezen, dat hij volgens de overleverin geen hondskop had (*ὅτι κυνοπρόσωπος ἦν*) en dat hij kwam uit het land van de mensheneters en vroeger ook werkelijk menschen at, maar toen hij het ware geloof kreeg, tegelijk eene gedaanteverwisseling onderging (*μετεμορφώθη*), met andere woorden, mensch werd. Die menscheneterij moet wel een oude trek in het verhaal zijn en tot het ware wezen van onzen reus behoord hebben. Onze Grieksche bronnen, die trouwens gering in aantal zijn, stemmen hierin overeen, en van de Westersche, die

[1] Het is misschien niet ondienstig hier op te merken, dat verscheidene van die gewone verleidingen en folteringen, waaraan de martelaren plegen bloot te staan, ook in de geschiedenissen van Buddhistische asceten voorkomen. Zoo de onmacht van het vuur om hun lichaam te deren, evenzoo de mislukte verlokkingen van hetaeren.

in den regel daarvan niet gewagen, is er althans eene die Reprobus eveneens uit het land van de menscheneters laat komen. [5] De monnik, die den tekst, ons in het Synaxarium bewaard, neerschreef, moest zichzelf geweld aandoen om hierin de overlevering getrouw te blijven. Hij kan het niet gelooven, dat die groote heilige en machtige schutspatroon, die vrome strijder voor Christus, een menscheneter zou zijn geweest. *Οὐκ ἔστι δὲ τοῦτο, οὐκ ἔστιν*, voegt hij er in zijne verlegenheid aan toe, "maar dat is heelemaal, heelemaal onmogelijk", *ἀλλά τινες αὐτὸν οὕτως ὑπενόησαν διὰ τὸ ἐθνικὸν καὶ ἄγριον καὶ φοβερόν*, "men heeft hem maar zoo voorgesteld om zijn barbaarsch, woest en schrikwekkend uiterlijk".

In de Latijnsche levens van Christophorus heet hij doorgaans Cananaeus of Chananaeus, en wordt er bij verteld dat hij twaalf ellen (cubiti) lang was. Men neemt algemeen aan, dat dit Cananaeérschap berust op eene vermenging van de overlevering, dat hij een hondskop (een Kynokephalos) was, met de Oud-testamentische voorstelling van de oudste bewoners van het land Kanaän als reuzen. De *κυνοπρόσωπος* werd in de Latijnsche versie tot een wezen canina facie. Met die opvatting kan ik mij geheel vereenigen. Dat de hondskop van Christophorus oudtijds ook in het Westen bekend was, blijkt uit een brief uit het jaar 865, geschreven door Ratramnus, een monnik van het klooster te Corvey, aan den presbyter Rimbert. [6] Deze had hem gevraagd of de Cynocephali tot de menschen dan wel tot de beesten behooren gerekend te worden. Ratramnus zet hem ampel en met gezonde logica uiteen, dat zij wel degelijk als menschen moeten worden beschouwd: uit zijn antwoord blijkt dat de aanleiding tot de vraag gelegen is geweest in de geschiedenis van den heilige, die, zooals het daar ook heet, "door middel van eene wolk gedoopt is". En in het Onomasticon van Forcellini wordt uit een ander heiligenleven s.v. Chananaeus eene plaats aangehaald, die aldus luidt: terram Chananaeorum ingressi sumus, qui ab aliis Cynocephali dicuntur.

Doordat de benaming Chananaeus in het Westen die van Cynocephalus heeft verdrongen, wordt het duidelijk, waarom hij hier wel als reus, maar niet als hondskop wordt afgebeeld. In het Oosten is dat attribuut vast gebleven. Richter (bldz. 153) vermeldt Christophori met hondskop in de Grieksche Christenheid, o. a. in drie kloosters

[5] Deze is uitgegeven door Mussafia in de Wiener Sitzungsberichte CXXX (1893), bldz. 67—78.

[6] Hij staat bij Migne, Patr. lat., dl. CXXI. 1155.

op den berg Athos. Als oudst bekend exemplaar van dat type wordt opgegeven een beeld dat zich bevond in een klooster, dat Justinianus op den berg Sinaï liet bouwen.

En nu de naam Christophorus. Dikwijls wordt die naan symbolisch opgevat en dus ook symbolisch verklaard. In een brief van den Aegyptischen bisschop Phileas worden alle martelaren *χριστοφόροι μάρτυρες* genoemd, een brief ons bewaard door Eusebius [7] en dagteekenend van vóór Constantijn. Deze beeldspraak is dus oud; uit de vele bewijsplaatsen ziet men dat zij algemeen gebruikt werd: „es besagte, zegt Richter (bldz. 27), im Grunde dasselbe wie das noch gebräuchlichere *θεοφόρος*". Die lezing van het Christophorus-verhaal, waarin hij bij den doop dien naam krijgt in de plaats van zijn ouden naam Reprebus sluit, al wordt dit niet uitdrukkelijk gezegd, deze symbolische beteekenis in. En dat men ook in veel later tijd geneigd was hem in dien geest te interpreteeren, heb ik boven in de allegorie van Luther doen zien.

Maar naast die symbolische opvatting staat eene letterlijke. Jacobus de Voragine heeft in zijne vermaarde Legenda aurea natuurlijk ook Christophorus behandeld. In zijne inleiding op dat leven (n°. C van den bundel) legt hij den naam Christophorus uit als den heilige gegeven, omdat hij Christus op vierderlei manier gedragen heeft: op zijn schouder bij het overdragen, met zijn lichaam door zijn boetedoening, met zijn geest door zijne vrome vereering en met den mond door zijne prediking: eene vierledige uitlegging, die ik bij Smith and Wace, A Dictionary of Christian Biography (1877) niet onaardig gekarakteriseerd vind als „a rebus on the saint's name".

Maar bij onzen Jacobus staat de letterlijke voorop. Inderdaad begint zijn leven aanstonds met eene uitvoerige voorgeschiedenis van Christophorus, die in onze Grieksche documenten ontbreekt, en waarin de heilige werkelijk Christus draagt. Juist deze voorstelling is in de Latijnsche Christenheid zoo populair geworden. Laat ik daarom die klassieke beschrijving, met de noodige bekorting natuurlijk, hier laten volgen.

Christophorus dan was een Cananaeër. Zijne gestalte was reusachtig: hij had eene lengte van twaalf ellen en een vreeswekkend gelaat. In het besef van zijn eigen kracht verlangde hij geen ander

[7] Historia Ecclesiastica, VIII. 10 bldz. 298. 6 der ed. van Schwegler van 1852.

te dienen dan den machtigsten vorst op aarde. Toen hij zich dus in dienst had begeven van dien koning, die als de allermachtigste algemeen erkend werd, hoorde hij eens in diens tegenwoordigheid een speelman een lied zingen, waarin herhaaldelijk de naam van den Duivel voorkwam. De koning die een Christen was, maakte telkenmale bij het hooren van des Duivels naam terstond het teeken des kruizes. Christophorus dit ziende, verbaasde zich ten hoogste en vroeg hem waarom hij dit deed. Eerst is de koning ongezind het hem te zeggen, maar op aandringen van den reus en op diens dreigement dat, zoo hem de reden verzwegen werd, hij dadelijk zal heengaan, geeft hij hem de verlangde verklaring. „Zoo dikwijls ik den Duivel hoor noemen, beveilig ik mij met dat teeken, want ik ben bang dat hij macht over mij zal verkrijgen en mij schade doen." Dat antwoord werkt evenwel juist datgene uit, wat het bedoelde te voorkomen. De reus, ziende dat de koning den Duivel vreest, begrijpt dat die machtiger is, en dat hij om de dienstman te wezen van het machtigste wezen ter wereld, den koning behoort te verlaten en zich in dienst te stellen van den Duivel. Zoo verlaat hij den koning en zoekt den Duivel op, dien hij in eene woeste streek aantreft, omstuwd door groote legermacht. Als deze zich hem bekend gemaakt heeft, wordt hij des Duivels dienstman. Maar zie, toen zij zoo samen voorttrokken, kwamen zij ergens aan den weg een kruis tegen, dat daar opgericht was. Nauwelijks zag de Duivel dat kruis, of de schrik sloeg hem om het hart, en hij dorst niet op den weg te blijven. Langs ongebaande wegen voert hij de zijnen, onder hen Christophorus, mede en durft niet dan een geheel eind verder weder op den grooten weg te komen. Onze Cananaeër stelt nu natuurlijk den Duivel dezelfde vraag als vroeger den koning, en onder toevoeging van dezelfde bedreiging van heen te zullen gaan als het hem niet gezegd werd. Zoo ontlokte hij den Duivel deze bekentenis: „Een zeker man, Christus genaamd, is aan het kruis gehecht geworden, en wanneer ik de afbeelding van dat kruis zie, ben ik ten hoogste verschrikt, en loop weg in mijne angst". „Zoo, zeide onze reus, dus is die Christus grooter en machtiger dan gij, dat gij dat kruisteeken zoo vreest! Ik heb mij dus te vergeefs ingespannen, den machtigsten vorst ter wereld heb ik nog niet gevonden. En nu vaarwel. Ik wil van u van daan, ik ga Christus opzoeken".

Lang doolde hij rond, zoekende naar Christus. Eindelijk komt hij bij een kluizenaar, die hem den Christus predikte en vlijtig in het geloof onderwees. Die Hem dienen wil, zegt hij, moet dikwijls

vasten. Onze reus verklaart dat hij dat niet kan. Dan moet gij gebeden tot Hem opzenden. "Wat dat is, weet ik niet; zulk eene gehoorzaamheid ben ik niet gewoon te betoonen". Toen zeide de kluizenaar: "Weet gij de rivier zoo-en-zoo, waarin velen verdrinken, als zij die willen overgaan?" "Ja", zeide Christophorus. "Welnu, gij hebt eene reusachtige gestalte en gij zijt sterk. Als ge u nu eens bij die rivier gingt vestigen en iedereen overzetten, dan zou dit aan koning Christus, dien gij begeert te dienen, ten zeerste aangenaam zijn, en ik verwacht dat Hij zich te dier plaatse aan u openbaren zal". Hiertoe gevoelt de reus zich in staat, en dit belooft hij. Hij bouwt zich eene woning aan de rivier en draagt een ieder die naar den overkant wil, met gemak daarover, terwijl hij zich bij dat overdragen steunt met een stok, dien hij steeds in de hand houdt.

Eens op eene nacht gebeurde het dat hij uit den slaap werd gewekt door de stem van een kind, dat hem riep. Haastig springt hij op, maar vindt niemand. Op het oogenblik dat hij zijne hut weder binnengaat, hoort hij dezelfde stem andermaal. Weder loopt hij naar buiten, en vindt weder niemand. Nu verneemt hij zoowaar de stem ten derden male, gaat weder zoeken, en vindt een knaap aan den oever, die hem dringend smeekt hem over te dragen. Zoo tilt Christophorus zich den knaap op de schouders, grijpt zijn stok en stapt in het water. En zie, het water van de rivier begon langzamerhand te rijzen, en de knaap begon den reus als lood op de schouders te drukken, en hoe verder hij voortschreed, des te hooger steeg het water, des te meer bezwaarde hem het kind, zoodat Christophorus in grooten nood ging verkeeren en bang begon te worden voor zijn leven. Toen hij met groote moeite zijn last had overgedragen, zeide hij, aan den overkant gekomen: "Knaap, gij hebt mij in groot gevaar gebracht, en mij zoo zwaar gedrukt dat, zoo ik de geheele wereld op mijne schouders had getorst, ik niet grooter last zou te dragen hebben gehad". Tot hem sprak het kind: "Verwonder u niet, Christophorus; gij hebt niet alleen de geheele wereld op uwe schouders gehad, maar ook Hem die de geheele wereld geschapen heeft" en hij maakte zich hem bekend als Christus in eigen persoon, Ten bewijze van de waarheid zijner woorden gelast hij hem, dat hij te huis teruggekeerd zijn staf naast zijne hut in den grond moet steken: ge zult zien dat hij morgen ochtend bloemen en vruchten draagt. Daarop verdween Christus. En Christophorus, te huis gekomen, stak zijn staf in den grond, zooals hem gezegd was, en beleefde den volgenden morgen het hem toegezegde mirakel.

In deze redactie wordt wel niet met zooveel woorden gezegd dat Reprobus daarom Christophorus is gaan heeten, omdat hij Christus over het water had gedragen, maar dat is blijkbaar bedoeld. Trouwens onze zegsman verklaart in zijne inleiding den naam, zooals wij gezien hebben, onder anderen aldus. In andere middeleeuwsch-Westersche teksten wordt de naamsverandering op de plaats in het verhaal, waar zij behoort te geschieden, uitdrukkelijk verhaald. Zoo in de twee Middelhoogduitsche bewerkingen. Daar doopt Christus den reus, als hij zoo hulpeloos in het water staat, en maakt hem die vroeger Offorus, Offer heette, tot Christofforus.

Dô sprach Jezus der suoze: „genant wastu Offorus,
nu heiszest dû Christofforus; darumbe daz ich Christus bîn
gib ich dîr mînen namen hin daz du gewalteclîche
mit mir besitzest die rîche.” — Zoo heet het in een (het beste) van de twee gedichten.

Den naam Offorus, die elders niet voorkomt, mag men op rekening stellen van den poeet, die het eerst het oude verhaal verduitscht heeft.

Oude verhaal, maar is het wel zoo oud? In de drie Grieksche teksten, die over Christophorus handelen, komt de episode van het overdragen van Christus over de rivier niet voor. En niet alleen daar niet. In de oudere tot ons gekomen Latijnsche teksten evenmin.

Zoo ik mij goed op de hoogte heb gesteld, is de oudste vermelding van den heiligen Christophorus in het Westen te vinden bij Beda Venerabilis; ten minste in een op diens naam gesteld Martyrologium wordt hij even genoemd, maar op een anderen datum dan dien van 25 Juli, zijn kalenderdag in de Latijnsche Christenheid. In latere berichten is die dag reeds vastgelegd, zoo in een getuigenis van Hrabanus Maurus uit het jaar 845. In de tiende eeuw, en wel in het jaar 983: cum primum regno successit Tertius Otto, wordt de passio van Christophorus het onderwerp van de pennevrucht van een geestelijke van de stad Speier. Van Waltharius Spirensis bezitten wij eene beschrijving daarvan in proza en eene in verzen, de laatste een in elegant Latijn geschreven, naar de eischen en met de hulpmiddelen van de ars rhetorica erg opgesmukt kunstgedicht. Beide zijn in slechts één handschrift, dat zich te München bevindt, bewaard. Ook daar bestaat in hoofdzaak overeenstemming met den gang van zaken, zooals die in de Grieksche levens wordt medegedeeld en met de passio, zooals die in de Acta Sanctorum is opgenomen. De marteldood en hetgeen dien ver-

oorzaakte vormt den inhoud, de voorgeschiedenis bestaat alleen in dat weinige, wat in de Grieksche documenten van zijn wezen en herkomst gezegd wordt. Eerst in de dertiende, misschien reeds de twaalfde eeuw duikt de versie op, die ik uit het boek van Jacobus de Voragine heb medegedeeld. Bovendien, die het leven van Christophorus daar in de Legenda Aurea achtereen leest, moet wel den indruk krijgen, dat wij hier te doen hebben met twee van elkander onafhankelijke vertelsels, die samengeflanst zijn. Onmiddellijk aan het vertrek van het kind Christus sluit aan dat hij in Samos kwam, eene stad in Lycië, en dan volgt met eenigszins gewijzigd begin de passio. Dit heeft Van der Vliet juist ingezien. Hij zegt (bldz. 203 van het meergenoemde opstel): „De zinrijke en dichterlijke voorstelling van den reus, die den machtigsten vorst der wereld wilde dienen en dien ten slotte in Christus vond en de niet minder schoone en dichterlijke legende van den Christusdrager zijn op onhandige wijze verbonden met het uit tamelijk vulgaire [ik zou liever zeggen: banale] elementen samengestelde martelaarsverhaal."

Ook Richter is, en dat terecht, ten hoogste ingenomen met de voorgeschiedenis. En hij vindt ze zoo mooi, dat hij ze zich niet anders kan denken dan Duitsch van origine, *made in Germany*. „Wir vermeinten, zegt hij (op bldz. 146), einigen Grund zu der Annahme zu haben, dass der Christusträger eine Ausgeburt deutscher Phantasie und deutschen Geistes war. Man kann vielleicht von allgemeinerem Standpunkte sagen, dass nur deutsches religiöses Empfinden den Christoph erfinden konnte". Bij die vaderlandslievende verheerlijking van den onbekenden Duitschen poëet, die hem de aanleiding was tot het schrijven van zijn boek, vergeet hij geheel en al, dat hij het bewijs heeft te leveren dat Jacobus de Voragine, de Genueesche bisschop, rechtstreeks of middellijk uit die Duitsche bron heeft geput. In de plaats van dit te doen, maakt hij zich er van af met de bloote bewering dat die Italiaansche prelaat de geniale vinding van zijn Duitschen collega-hagiograaf, van wien het niet eens zeker is of hij vroeger, gelijktijdig dan wel later leefde, uit diens Middelhoogduitsch gedicht moet hebben overgenomen. Waartoe chauvinisme een mensch niet al brengen kan! En waarom zouden wij dien goeden en vromen Jacobus niet gelooven, waar hij bij het begin van zijn leven van Christophorus betuigt, dat hij zich aan oude en betrouwbare overlevering gehouden heeft?

Verstandiger oordeelt Schönbach, de uitgever van het bewuste

gedicht. „Das vorliegende gedicht”, zegt hij, „ist uns auch deshalb wertvoll, weil es die Christophoruslegende in ihrer ältesten gestalt bietet, und, wie die naivetät des verfassers verbürgt, von willkürlichen zutaten frei ist”. Ook mij lijkt die opvatting de waarschijnlijkste. Zij geldt ook voor de beoordeeling van de gelijkvormige redactie in de Legenda Aurea. Voor eenige jaren heeft een Fransch geleerde, de heer E. Mâle, in een bekroond werk L'art religieux du XIIIe siècle en France, met tal van voorbeelden aangetoond, dat de speelruimte gelaten aan kunstenaars met penseel of beitel, als zij heilige tafereelen hadden af te beelden, niet bijster groot geweest is. Wat Mâle omtrent de beeldende kunsten heeft in het licht gesteld, zal toch wel ook toepasselijk wezen bij voorstellingen met het woord. Waar eenig geloof diep zit, zal het individu niet licht bij het in herinnering brengen van heilige gebeurtenissen, de wezenlijke bestanddeelen der overlevering door het werk van zijne eigene fantazie gaan wijzigen.

Met dat al ontbreekt het niet aan gronden om de voorgeschiedenis te houden voor een later toevoegsel. De passio zelve is oud. Van de drie Grieksche teksten, die ze behelzen, en die onderling nauw verwant zijn, mag de oudste volgens Usener gesteld worden op het einde der 5de eeuw. Die oudste, laat ik dit er even bijvoegen, is bewaard in twee Parijsche handschriften, waarnaar hij de passio uitgaf in 1886. Vier jaren te voren had Delehaye in de Analecta Bollandiana eene andere Grieksche redactie uitgegeven, waarvan het eenige handschrift eigendom is van onze Leidsche Universiteitsbibliotheek. Prof. Van der Vliet tracht het aannemelijk te maken dat Usener ongelijk heeft, en dat de redactie van het Leidsche handschrift ouder is dan die van de Parijsche teksten. Eene doorloopende vergelijking van beide heeft mij de overtuiging gegeven dat Usener het bij het rechte eind had. De derde tekst is die in 1902 door Delehaye in het Synaxarium is uitgegeven.

Maar geen van die Grieksche teksten weet iets van den Christusdrager in letterlijken zin. En geen Latijnsch getuigenis daarvan is ouder dan de dertiende eeuw. Lijkt dit niet zeer verdacht?

Hiertegenover stelle men het volgende. Behalve de letterkundige bewijsstukken hebben wij te rekenen met de producten van de kunst in beeldwerk of schilderij. En deze schijnt men hooger te kunnen opvoeren. Zelfs Richter geeft toe dat de kunsthistorische ontwikkeling van Christoffel met het Christuskind op lange traditie en op Byzan-

tijnsche voorbeelden wijst. Indien wij zekerheid hadden dat de Christophorus, die in de door Justinianus op Sinaï gebouwde kerk te zien was, het kind Christus droeg, dan zou de zaak beslist zijn. Doch de getuigenis dienaangaande is uiterst schraal, en niet eens boven bedenking verheven.

Dan laat zich de afwezigheid van getuigenissen omtrent het ontbreken van den Christusdrager in letterlijken zin in de oudere redacties van zijn leven redelijkerwijze verklaren, ook zonder dat men behoeft aan te nemen dat die legende jonger moet zijn. Vooreerst zegt het argumentum ex silentio op zich zelf niet zoo heel veel, zoo wij bedenken dat hoe vroeger wij in tijd teruggaan, het weinige wat ons bewaard is een des te kleiner percentage vertegenwoordigt tegenover het vele dat is te loor gegaan. Drie Grieksche levens zijn tot ons gekomen, hoevele honderden bestonden er, die wij niet meer bezitten. En wat had in die oudere middeleeuwen het meeste kans om niet geheel te verdwijnen? Natuurlijk datgene wat aan de intellectuels van toen het meest belang inboezemde. Daar die intellectuels alleen onder de clerici zijn te zoeken, is het begrijpelijk dat die documenten in de eerste plaats veel werden afgeschreven en dus de meeste levenskans hadden, waarvoor de Kerk zich om de een of andere reden het meest interesseerde. In de heiligenlevens zijn dat de relazen van den marteldood, de eigenlijk gezegde passiones.

In het feit dat in onze oudere bronnen over de voorgeschiedenis van Christophorus los wordt heengeloopen, maar uitvoerig wordt stil gestaan bij de passio, ligt op zich zelf nog niet eene aanwijzing dat het type van den reus-Christusdrager niet van den aanvang af tot de legende zou behoord hebben. Dat element is voor de vereering van den heilige als martelaar en auxiliator minder wezenlijk dan de wijze waarop hij geloofsgetuige geworden is.

Verreweg de meesten van hen, die zich met Christophorus hebben bezig gehouden, misschien wel allen minus Richter, beschouwen dan ook den Christusdrager in letterlijken zin als een wezenlijk element van het oorspronkelijke verhaal. Zij onder hen, die niet in de symboliek maar in heidensche mythologie naar het voorbeeld hebben gezocht, hebben hierin misgetast, dat zij vergaten dat de reus, hij moge dan naar Thor of naar Hercules of naar Wasudewa zijn verchristelijkt, ook menscheneter was. Ik herinner er aan dat die trek echt en oud is.

Welnu, wat zoo allerzonderlingst lijkt in het verhaal van den

menscheneter met wanstaltigen hondekop, die zoo plotseling en zoo weinig gemotiveerd tot heiligen geloofsapostel van Christus wordt, is geheel in orde en passend, wanneer wij in de plaats van Jezus Christus stellen den Bodhisattwa. Inderdaad, het Hoogste Wezen dat eens Buddha worden zou, heeft in een vroeger leven, toen hij prins Sutasoma was, een menscheneter bekeerd van reuzengestalte, met dierlijk aangezicht — want hij was een Rakshas — en, wat nog sterker is, die reus heeft hem zelfs op zijne schouders gezet en is met hem aan het loopen gegaan. Deze legende, een van de vele jâtaka's, die zoo populair zijn in de Buddhistische wereld, wordt ons in hare hoofdlijnen aldus overgeleverd.

Sutasoma is een echte sprookjesprins, onmetelijk rijk en vlekkeloos deugdzaam. Zijne mildadigheid kent geene grenzen, evenmin zijne naastenliefde en zijne zachtaardigheid. Hoe kon het ook anders? Hij was dat wonderwezen, voorbestemd om eenmaal in eenige latere existentie de hoogste wijsheid, de alwetendheid van een Buddha te verwerven. In overeenstemming met zijne vroomheid en zijne in daden zich betuigende liefde voor de Ware Leer, was hij een groot liefhebber van het aanhooren en zich eigen maken van treffende, puntige spreuken van godsdienstig-zedelijken inhoud. Op zekeren dag, toen hij zich met een klein gevolg in het park bij zijn paleis in de lentepracht van het jonge groen en de pas ontloken bloemen vermeide, wordt hem bericht dat een vreemde brahmaan was aangekomen, die zulke spreuken kende en hem wilde voordragen. Hij is aanstonds bereid om tot hem te gaan. Daar komen eensklaps eenige dienaren aangehold met de schrikwekkende tijding, dat de vreeselijke menscheneter in den tuin verschenen is en den prins zoekt. Van dien wildeman, Kalmâṣapâda, den zoon van Sudâsa waren allerlei verhalen in omloop. Dit eene wist men, dat hij door eene vervloeking of zoo iets van regeerend koning tot menschenverslindenden Râkshasa was geworden en eene gelofte had gedaan aan zijne beschermgoden, even bloeddorstig natuurlijk als hij zelf, eene hekatombe van prinsen te offeren; negen-en-negentig had hij er al en Sutasoma zou de honderdste moeten wezen. Pas is hem dat verteld, of de reus staat voor hem. In dolle angst was het gewapend gevolg van den prins uiteengestoven. Sutasoma verliest zijne kalmte niet. Hij treedt op den menscheneter toe, laat zich zonder tegenweer op diens schouder zetten, en als gene hem aldus dragende hard wegloopt, gevoelt hij geene vrees. Eerst, wanneer hij in de afgrijselijke woning van het monster is aangekomen, vol schedels

en menschenbeenderen, wellen tranen op in zijne oogen. Dat gedrag verbaast den menscheneter. Hij vraagt hem, waarom hij zoo in eens begint te schreien, of zoo een wijze en verstandige prins verlangt naar de weelde die hij achterliet of bedroefd is uit vrees voor den dood. „Neen, zegt de Bodhisattwa, niet om zulke dingen ween ik, maar omdat mij de gelegenheid ontnomen is de schoone spreuken te hooren uit den mond van den brahmaan, die nog op mij zit te wachten. Wanneer gij mij toestondt nog éénmaal naar mijn paleis terug te gaan, dan zou ik hem en mijzelven die bevrediging van ons beider wensch kunnen verschaffen; nadat ik ze van hem gehoord heb, zal ik wederkomen tot u, dat beloof ik u". De menscheneter, ten hoogste verwonderd over een dusdanig verzoek, weet eerst niet wat hij er van denken moet, maar weldra bezwijkt hij voor de bekoring die de Bodhisattwa op een ieder uitoefent, met wien hij in aanraking komt. Hij staat het gevraagde hem toe, denkende: als hij niet terugkomt, zal ik mij wel troosten.

Maar de Bodhisattwa komt wel terug. Als na hem Regulus en Hambrouck, blijft hij onverzettelijk tegenover de smeekingen van verwanten en vrienden, die hem willen weerhouden. De menscheneter, die hem ziet terugkomen, is intusschen nieuwsgierig geworden naar die mooie spreuken, die de brahmaan aan Sutasoma had voorgedragen. De prins wil ze hem niet mededeelen. „Je bent veel te slecht en te misdadig; alleen vromen en deugdzamen mogen ze vernemen." Uit dien aanloop wordt een lang gesprek, waarin Sutasoma eenen algeheelen ommekeer in den geest van Sudâsa's zoon te weeg brengt. Hij bekeert zich, belooft zijn leven te beteren, nooit meer menschenvleesch te eten, verlost de gevangene prinsen, en van al zijne booze lusten en zijn reuzenaard genezen, herkrijgt hij zijn ouden rang Ook Sutasoma keert behouden tot de zijnen terug.

Dit is in het kort de inhoud van een vermaard Buddhistisch jâtaka, dat in het klassieke Jâtaka-boek 55 bladzijden druks beslaat. *) Evenals zoovele andere jâtaka's was het algemeen gekend en algemeen verbreid, ook in afbeeldingen. Zulke aan jâtaka-verhalen ontleende afbeeldingen waren een gewoon versiersel van de gevels en de wanden van Buddhistische heiligdommen; juist als de voorstellingen van episoden uit de levens van de heiligen in de kerken en kapellen van de Christenheid. En zooals het Buddhisme als wereld-godsdienst

*) Jâtaka, ed. Fausb. V, 456—511.

oudere brieven heeft dan het Christendom, zoo klimt de heugenis van zulke tempel-illustratie daar hooger op. De vermaarde stûpa van Bharhut met zijn oudste ons bewaarde jâtaka-reliefs, dagteekent minstens uit de tweede eeuw vóór Christus. Bij de algemeenheid van de gewoonte kan er niet de minste twijfel bestaan, dat de bekeering van den menscheneteuden Saudàsa een welbekend motief was tot versiering van heiligdommen in de streken, waar de Buddha en diens Leer vele aanhangers telde. Nu nog kan men ze aanschouwen op den Boro-Boedoer. De geschiedenis van Sutasoma staat daar ter behoorlijker plaatse, als een-en-dertigste nummer van eene serie van vier-en-dertig. De Petersburger hoogleeraar Sergei Oldenburg heeft indertijd aangetoond [9] dat daar op den Boro Boedoer onder meer eene groep van op elkander volgende reliefs eene samenhangende en getrouwe verluchting voorstelt van de Jâtakamâlâ, dien vermaarden jâtaka-bundel, welks tekst in het Sanskrit opgesteld, in 1892 door prof. Kern is uitgegeven, en waarvan de Engelsche vertaling in 1893—94 in deze Bijdragen verschenen is. Onze Sutasoma-geschiedenis, die in vertaling staat Bijdr. 1894, bldz. 616 vgg., is er door vier reliefs vertegenwoordigd. Zoolang de photographische reproductie niet gereed is, moet ik, evenals Oldenburg, tot identificatie van hetgeen op die tafereelen wordt voorgesteld, afgaan op de teekeningen, gepubliceerd in het werk van Leemans. In de determineering meen ik eenigszins van hem te moeten afwijken. Over het verminkte eerste relief, CLXV, nr. 116 bij Leemans, zou ik mij liefst van oordeel onthouden; het derde komt mij voor beter te passen als de voorstelling van Sutasoma's standvastig afwijzen van de smeekingen zijner verwanten om niet naar den menscheneter terug te gaan. Wat het tweede en vierde betreft, daarover kan geen redelijke twijfel bestaan. Nr. 117 vertoont den reus als hij Sutasoma zich op den schouder zet, nr. 119 teekent 's prinsen preek tot den bekeerden menscheneter en de verloste koningszonen. Een merkwaardig toeval mag het wezen dat juist de houding, waarin de menscheneter wordt afgebeeld, het oogenblik namelijk waarop hij Sutasoma op zijn schouder neemt, uitdrukkelijk beschreven wordt in het oudste Middelhoogd. Christoffellied; want daar wordt gezegd:

Offorus sich praucht auf die chnie,
Jesum er auf den arm nam.

---

[9] Zie Bijdragen, Zesde Volgreeks, Derde Deel 1897, bldz. 47 vgg., het opstel van Prof. Kern, dat over de ontdekking van Oldenburg handelt.

Men zou mijne bedoeling misverstaan, wanneer men uit deze vergelijking van Sutasoma en Saudâsa met Christus en Christophorus zou willen afleiden, dat ik zou beweren dat er eenig wezenlijk innerlijk verband bestaat tusschen die twee legenden, de Buddhistische en de Christelijke. Mijne stelling luidt anders, en wel als volgt.

In streken waar de bevolking zoowel Christenen als Buddhisten in haar midden telde, is de Buddhistische afbeelding van den reus die den Bodhisattwa op zijne schouders torst, door Christenen op hunne wijze geïnterpreteerd geworden. De vorm, waarin zij die legende betreffende den Heiland van de Buddhisten, overbrachten op hun eigen Heiland, was de grondvorm van de Christophoruslegende, die zich allengs naar het Westen verbreidde, met allerlei variaties natuurlijk, totdat zij in Europa haren, om zoo te zeggen, klassieken vorm kreeg. Er bestaat voldoende grond om dezen gang van zaken waarschijnlijk, ja zelfs aannemelijk te maken.

Vooreerst wat betreft de basis, waarop mijne stelling berust. Zij bestaat in tweeërlei onderstelling: 1°. dat legenden kunnen ontstaan zijn uit verkeerde verklaring van afbeeldingen, doordat men er wat anders uit las, dan wat werkelijk bedoeld was; 2°. dat eene dusdanige „Motivverschiebung" — men houde mij den Duitschen term ten goede — heeft kunnen plaats vinden bij Buddhistische voorstellingen in beeld door Christenoogen gezien en met Christelijke begrippen vertolkt.

Wat punt één betreft kan ik volstaan met aan te halen wat Delehaye dienaangaande zegt in zijn meergemeld werk over de heiligenlegenden, op bldz. 51 van den tweeden druk. Hij geeft daar verscheidene voorbeelden van legenden en volksoverleveringen, die hun oorsprong vinden in verkeerd begrepen voorstellingen in beeld, en verwijst naar C. Kinkel, Mosaik zur Kunstgeschichte, die een geheel hoofdstuk aan dat onderwerp wijdt: „Sagen aus Kunstwerken entstanden".

Ten opzichte van punt twee herinner ik er aan, dat de Christelijke leer zich ver in het Oosten verbreid heeft en onvermijdelijk in aanraking moest komen met Buddhistische cultuur en Buddhistische wereldbeschouwing. Reeds in het begin van de derde eeuw waren er Christenen niet alleen onder de Parthen, maar ook in Bactrië: wij weten het uit een getuigenis van een leerling van Bardesanes [1]; en dat in Bactrië Buddhisten woonden, weten wij

[1] Het is vermeld door Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums² II. 121.

van elders. In de zesde eeuw trof Cosmas Indicopleustes in vele oorden van Indië Christenen aan [11], en het blijkt genoegzaam dat die Christengemeenten in het Verre Oosten in enge gemeenschap stonden met de overige Nestoriaansche gemeenten, die haar centrum in het Sassanidenrijk hadden. Er moet op vele punten ruimschoots gelegenheid zijn geweest dat belijders van Christelijken en van Buddhistischen godsdienst met elkander in nadere aanraking kwamen. Deze conclusie, gegrond op oude litteraire data, is schitterend bevestigd door wat de expedities naar Midden-Azië van Stein, Grünwedel, von Le Coq hebben opgeleverd. Buddhistische, Christelijke, Manichaesche documenten zijn daar, zooals bekend is, onder het zand opgedolven, die blijkbaar te huis behoorden onder eene bevolking van verschillende religie.

Dan herinner ik aan eene uiting van een van de meest gezaghebbende geleerden in zake Indische godsdiensten, Auguste Barth. Tamelijk sceptisch wat betreft inwerking van het Buddhisme op de denkbeelden en de dogmen van het Christendom, is hij geneigd om dien invloed aan te nemen in het geval van »monuments figurés«. Eindelijk behoef ik slechts in herinnering te brengen het onomstootelijke feit, dat wij in de historie van Barlaam en Joasaph vinden de legende van den Bodhisattwa in zijne laatste existentie aan de Christelijke mentaliteit aangepast. Zelf heb ik aangetoond dat het hert in de geschiedenissen van Eustathius en Hubertus een soortgelijken oorsprong moet hebben. [12]

Met dit alles voor oogen, acht ik het geen al te stoute bewering, dezelfde origine aan te nemen voor de geschiedenis van den van menscheneter tot Christen-apostel en wel door Christus zelven bekeerden reus. In een heiligenleven lijkt zoo iets allerdwaast, in een Buddhistisch jâtaka behoort zoo iets te huis. De heilige overlevering daar weet van menig geval te gewagen, waarin de Buddha of de Bodhisattwa reuzen temt en monsters bekeert tot de Ware Leer. Dat ligt geheel op zijn weg, en past bij de Hercules-natuur, die den Zonneheld en het Wijze Lichtwezen eigen is. In eene Christelijke omgeving maakt dit alles een vreemd, ronduit gezegd, een exotisch figuur. Jezus werpt wel duivelen uit bezetenen, maar reuzen temmen is niet het werk van den aan Israel beloofden Messias. Is

[11] Geciteerd door Labourt, Le christianisme dans l'empire perse[2] p. 166 n.

[12] In een opstel in het Theologisch Tijdschrift van 1906, bldz. 454 vgg.

het wonder dat ook menig geloovig zoon der Kerk de Christophorus-legende naar het gebied der fabelen verwees?

De wijze, waarop de oorspronkelijk Buddhistisch bedoelde voorstelling in beeld verchristelijkt is, laat zich daarentegen gemakkelijk verklaren. De populaire figuur van den monsterachtigen menscheneter met het Groote Wezen op zijne schouders, behoefde voor geen Buddhist nadere toelichting. Het geloof in het bestaan van Râkshasas, menschenverslindende reuzen met wanstaltige hoofden, was en is in Indië algemeen. Voor de Christenen, die zulke beelden zagen en er bij hoorden vertellen dat de Heiland der wereld, de Verlosser van de schepselen uit zonde en dood, daar werd voorgesteld, gedragen door een menscheneter-reus, dien hij tot de Ware Leer bekeerd had, lag het voor de hand om daarbij aan hun Heiland, hun Verlosser, hun Hoogste Wezen te denken. Aan dit grondbestanddeel sloot zich bij hen een aetiologisch relaas aan, dat zuiver Christelijk is. De van ouds symbolische beteekenis van χριστοφόρος vermengde zich met die van den menscheneter die Christus in werkelijkheid draagt.

Hoe is men er verder toe gekomen zich Christus hierbij als kind voor te stellen? Ik vermoed dat het uitgangspunt hier te zoeken is in de tegenstelling tusschen drager en gedragene. Als Gulliver bij de Lilliputters is, is hij de reus en zijn zij de dwergen; bij de Brodbignacs steekt hij zoo af, dat hij een kind lijkt, vergeleken bij hen. Wij mogen aannemen, dat het verschil in de proporties van de lichamen van reus en Bodhisattwa in die oude beeldwerken goed was aangeduid, zooals dat bijv. in de afbeelding op den Boro Boedoer werkelijk het geval is. Door de kleine figuur gedragen door dien grooten kerel op te vatten als kind, verkrijgt men eene zinrijke verfraaiing van de legende, die in Christelijken zin bij uitstek past, maar in een Buddhistisch verhaal niet op hare plaats zou zijn. Zij heeft er veel door gewonnen.

Ook doordat de reus met het kind op zijn arm of schouders wordt voorgesteld het te dragen over eene rivier. Hier lijkt het mij, alsof nog wat van de oorspronkelijke Buddhistische gedachtenwereld is blijven hangen. De woorden van Jacobus de Voragine: illud flumen, in quo multi pereunt, zoo zij er willen overgaan, doen sterk denken aan eene gelijkenis die in de Buddhistische, en in het algemeen in de Indische godsdienstige wereld uiterst gewoon is. De bestaanswereld der schepselen wordt er gaarne vergeleken met een stroom. Zondige neigingen en gemis van ware kennis houden de

schepselen eindeloos lang in dien stroom, die gekenmerkt is door den eeuwigen lijdenskringloop van geboren worden en sterven. De ware wijze, hij die van dien kringloop het einde heeft gevonden, heeft zelf den anderen oever bereikt en strekt anderen tot gids om ze over te zetten. Dat is het beeld van den Verlosser, voorgesteld als veerman. Niet alleen de Buddha zelf, maar zijne discipelen, die heinde en verre met het woord de Ware Leer verbreiden, doen de schepselen naar den anderen oever gaan. „Ga, zegt de Buddha tot een zijner apostelen, zelf verlost, verlos anderen, zelf overgegaan, voer anderen over, zelf het Nirwâna bereikt hebbende, doe het ook anderen bereiken". [13] Ik betwijfel het, of men van Christelijke begrippen uitgaande dat veermanstype zoo spoedig zou benaderen.

Doch hoe dat zij, de voorstelling van Christophorus als veerman moet zeer oud zijn. Daarmede hangt samen, wat, zoo ik mij niet bedrieg, dr. Leemans het eerst heeft opgemerkt, dat in ons land de plaatsen, waar men in kerken bij voorkeur afbeeldingen van Sint Christoffel aantrof, alle aan de groote rivieren gelegen zijn. [14] De prachtige miniatuur in het Leidsche manuscript van D e r n a t u r e n b l o e m e illustreert het water met wat visschen. Op de fresco's in de genoemde kerken wordt dat water gaarne gestoffeerd met heele schepen met volle zeilen; zoo onder anderen te Zalt-Bommel. En nu kan men zoo eenigszins nagaan, hoe de menscheneter-reus ten slotte geworden is tot een schutspatroon van de zeelieden. Habent sua fata .... anthropophagi!

[13] Divyāvadāna 39, 15. g a c c h a t v a ṃ P ū r ṇ a m u k t o m o c a y a t ī r ṇ a s t ā r a y a ā ç v a s t a ā ç v ā s a y a p a r i n i r v ṛ t a ḥ p a r i n i r v ā p a y a.

[14] Zie Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterkunde, II (1857), bldz. 242.

HET FAMILIELEVEN EN FAMILIERECHT DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.
Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

A. Geboorte.

§ 1. Kinderloosheid.

Ofschoon de Dajaks het bezit van kinderen zeer op prijs stellen, heeft dit toch niet, als elders in den Indischen Archipel, er toe geleid de gehuwde vrouw, die kinderloos blijft, daarom te verachten of te bespotten.

Slechts doet het verlangen naar kinderen, of van een zoon, waar alleen dochters geboren werden, of van eene dochter, waar alleen zoons ter wereld kwamen, hen alle mogelijke hulpmiddelen te baat nemen, om toch in het bezit daarvan te geraken.

Waar deze middelen echter vruchteloos blijken, is het kinderloos blijven toch slechts zelden een reden voor een der echtgenooten tot verstooting of scheiding: gewoonlijk zullen zij in het gebrek aan eigen kinderen eene vergoeding zoeken door vreemde te adopteeren.

De pogingen, door kinderlooze ouders aangewend, om zich nageslacht te verschaffen, bestaan in het doen van gelofte (baniat) aan de Dewata's, om ingeval hun wensch vervuld mocht worden, hen daarvoor met een offer te beloonen. Ofschoon de Dewata's overal tegenwoordig geacht worden, of liever, naar elk oord opgeroepen kunnen worden, zijn toch bepaalde plaatsen als daarvoor bijzonder geschikt aangewezen.

§ 2. Vragen om kinderen aan de Dewata's.

Vooral de Batoe Balang bij den geweldigen waterval van Soewai in de Manjoeké-rivier en de Batoe Kidjang bij den Riam Poelau (Landak-rivier beneden Sepanja) zijn daartoe bij de Landak-Dajaks zeer geliefd.

In het hoofdstuk, handelende over het parmia, zagen wij hoe ingeval de gelofte te Soewal of Poelau niets uitgewerkt heeft, men de bemiddeling van den balian inroept, om de gelofte te herhalen en welke middelen de Dajaksche therapie aan de hand doet, om het gebrek der kinderlooze moeder te verhelpen (Zie § 102).

§ 3. Zwangerschap.

De eerste teekenen van zwangerschap worden natuurlijk steeds met blijdschap begroet: voor hen, die eene gelofte deden, is het eene reden, om onmiddelijk tot het voldoen daaraan over te gaan.

In gewone omstandigheden vindt de Dajak er echter geene aanleiding in, om deze gebeurtenis door een offer of een feest te vieren.

Wel echter de Maleiers. Zij geven een feestmaal, het zoogenaamde "pĕntawar boenting" tot het paralyseeren der kwade koetikas.

Ook het brengen van offers bij zwangerschap aan kwelgeesten is bij de Landak en Tajan-Dajaks een onbekend iets. Wel brengt deze toestand andere zonderlinge gebruiken mede, welke echter met geestenvereering in geen verband staan.

Zoo moeten zoowel man als vrouw zich voor verschillende zaken in acht nemen, ter vermijding der kwade gevolgen, welke het kind van die handelingen zou ondervinden, ook om te voorkomen, dat de bevalling minder voorspoedig zou afloopen.

Zij gelden echter slechts gedurende de laatste maand der zwangerschap.

§ 4. Diätetische voorschriften.

Deze pantang-voorschriften, welke men vaak met den naam van diätetiek (gezondheidsleer) bestempelt, zijn voornamelijk de volgende:

Het is voor de ouders verboden, eigens spijkers in te slaan of losse deelen bij elkaar te binden uit vrees, de verlossing te bemoeielijken.

Om dezelfde reden mag de vrouw geen naaiwerk verrichten en de man geen water door dammen afsluiten.

Deze bijgeloovigheden zijn gedeeltelijk ook bij de Maleiers de rigueur. Van hen vernamen wij ook nog, dat het pantang is voor de zwangere vrouw, om een kussen te vullen, omdat dan het kind met een helm zou geboren worden.

De Dajaksche vrouw mag verder niet in de deur gaan staan of

zitten, uit vrees, dat het kind bij den partus halverwege zou blijven steken.

De vrouw mag niet met apen spelen of stoeien, uit vrees, dat het kind zich later als een aap zal aanstellen.

Man en vrouw mogen niet onder water duiken, het kind zou anders in het lijf der moeder stikken.

Zij mogen geen dier den buik openen, uit vrees voor ruptura bij den partus.

Zij mogen geen dier slaan of den kop klooven, het kind zou verwond of met een hazenlip geboren worden.

Zij mogen geen oemboet klapa (kruin van den kokospalm) uitsnijden. Ten eerste is die oemboet zacht en week, het kind zou ook zwak en hangerig worden. Ten tweede ontdoet men de oemboet van haar schors — het kind zou de neiging vertoonen, om zijne of hare kleertjes altijd te willen uitgooien, om naakt te loopen. Deze voorschriften komen dus ten deele het kind ten goede en dienen ten deele om eene voorspoedige bevalling te bevorderen.

Volgens sommige Dajaks kan men het kwade effect van al deze handelingen voorkomen door gedurende het bedrijven voortdurend aan de moeder en het kind te denken.

Het is wel onnoodig, hier nog bij op te merken, dat aan deze gebruiken het geloof aan bezwering door sympathie ten grondslag ligt.

§ 5. Bevalling.

Zoodra de zwangere vrouw het gewichtige oogenblik voelt naderen, wordt de vroedvrouw (toekang bidan) geroepen. Is de parturiens iemand van voorname afkomst — saorang katoeroenan (Mal.) — dan wordt eene enkele vroedvrouw niet voldoende geacht, maar worden er vier geroepen, om de verschijning van den nieuwen koppensneller of rijststampster te vergemakkelijken.

§ 6. Maatregelen tegen de kwelgeesten der barende vrouwen.

Gaan wij thans over tot de kennisname van de maatregelen, welke gedurende den partus genomen worden tegen de bekende kwelgeesten van barende vrouwen, de Pontiana's en Polongs.

Om deze geesten op een afstand te houden, neemt men zijn toevlucht tot de volgende middelen:

Boven de parturiens hangt men een soort pop, aangekleed als bij ons de vogelverschrikkers. Een klapperdop (tampoeroeng) vormt het hoofd, een zwart baadje dient tot vorming van het bovenlijf. Op den klapperdop worden sterk riekende ăntawa-bladeren gebonden, die de haren voorstellen. Aan den hals bindt men een van dorens voorzien takje van den limoenboom (djĕroeᶜ) en eenige uien (bawang merah-allium cepa).

Het hangen van een klapperdop boven de barende vrouw komt blijkens eene mededeeling van Dr. Snouck Hurgronje ook in Atjeh voor. Zou ook daar in vroeger tijden de klapperdop niet het hoofd gevormd hebben van een boerōng-verschrikker. De boerōng is de Atjehsche kwelgeest voor zwangere vrouwen.

Ook voor de deur van het woonvertrek, waarin de bevalling plaats heeft, hangt de Landak-Dajak een bundel ăntawa- en săboeroe-bladeren en een bosje arèn-touw (idjoeᶜ).

Verder is het gewoonte, onder het huis damar (hars) te branden — dit geschiedt nog drie nachten na de bevalling, koendoer-vruchten — een soort kalebas — een oepih, bladscheede van een areca-palm (pinang), een bundel djĕroeᶜ en ăntawa-bladeren, rotan-dodoᶜ takken en een ananas, nog niet ontdaan van de stekelige kroon, neder te leggen.

In alle richtingen wordt dan verder met een lila of een geweer geschoten.

Al wat hier medegedeeld is geldt in het bijzonder van de Ajoeh-Dajaks, ook van de aan hen verwante Béhé, Dait- en Djamboe-Dajaks en grootendeels ook van de Maleiers.

Deze voegen aan de voorwerpen, onder het huis neergelegd, nog toe een stuk ijzer, gewoonlijk een bĕlioeng, waarop met kalk of krijt een kruis is aangebracht, als pangkras soemangat der kraamvrouw.

§ 7. Werkzaamheden der vroedvrouwen.

Tot de bepaalde werkzaamheden van de vroedvrouwen behoort het verder nog, de barende in te wrijven met klapperolie, die ook alweder, om het gevoelige reukorgaan van den Pontianaᶜ te kwetsen, met sterk riekende kruiden en stoffen gemengd worden. Deze zelfde materiae worden ook onder het ligmatje der parturiens gelegd.

Men neemt daarvoor fijngemalen:

djintĕn hitam-zaden der nigella sativa.

bawang mérah-allium cepa-uien.
inggoe-asa foetida-wijnruit.
marérang-zwavel.
sahang poetih-bereide peper.
djarangau Mal. Daj., djaringao Soend., dringo Jav.-acorus terrestris-kalmus-lieswortel.

De Maleiers mengen deze stoffen niet met olie, maar met limoenwater of sirihspog en wrijven er dan den buik der kraamvrouw mede in.

§ 8. Polong pĕnanggalan.

Ten slotte hangt men boven haar ligplaats een vischnet op. Dit geschiedt bepaaldelijk, om de Polong pĕnanggalan te verjagen.

Dit is een geest, die zich zelve des nachts het hoofd van den romp rijt (tanggal = loslaten), waarna de afgescheurde kop met de daaraan hangende ingewanden vrij rondvliegt.

De kop moet echter zorgen, voor het aanbreken van den dag weer terug te zijn, want wordt het licht, voordat de kop het lichaam weer opgezocht heeft, dan moet hij tot den volgenden nacht wachten, alvorens hij er zich weer mede kan vereenigen, maar middelerwijl is het lichaam reeds begonnen, tot ontbinding over te gaan, zoodat de polong dan ook sterven moet (Zie Perelaer Ethnographische beschrijving der Dajaks, p. 28). Deze geest wordt met een vischnet verjaagd. Eens werd hij namelijk bespied, toen hij op eene nachtelijke excursie was. Zijn bespieder spande toen in het vertrek, waar het lichaam was achtergebleven, een vischnet voor de opening, waardoor de kop naar buiten was gevlogen. Tegen den morgen wilde deze langs denzelfden weg terug, maar de mazen van het net niet ziende, vloog hij er in als een gemakkelijke buit zijner vervolgers. Sedert dien tijd is de polong bang geworden voor een vischnet; het gezicht er van jaagt hem reeds op de vlucht.

Alle genoemde maatregelen moeten steeds genomen worden, ook waar de bevalling voorspoedig verloopt. Waar dit echter niet het geval is, komt er nog een massa andere hocus-pocus bij te pas.

§ 9. Maatregelen bij moeielijke bevalling.

In de eerste plaats moeten alle kisten, luiken, deuren, manden, zelfs aarden potten en flesschen geopend worden, wijl de voorstelling bestaat, dat gesloten voorwerpen de verlossing bemoeielijken.

Wij zagen dit ook reeds aan het verbod, voor man en vrouw geldig, om gedurende de zwangerschap niets met een spijker te mogen vastslaan of met rotan te binden.

Het is echter mogelijk, dat zij dit toch gedachteloos gedaan hebben, en om dit nu te verhelpen, moet de man iets, dat gespijkerd is, ontspijkeren en iets, dat gebonden is, ontbinden.

Ook aan overschrijding der andere pantang-voorschriften kan de tegenspoed bij de bevalling toegeschreven worden.

Men moet dus de kwade gevolgen daarvan zooveel mogelijk wegnemen en dit geschiedt door de methode van het „mangaroes.” Dit doet een der vroedvrouwen. Zij stampt daartoe stukjes wortel van de aroes — en van de tangkrapoesstruik — fijn, kauwt deze poeder in een sirihpruimpje en bespuwt daar den buik der parturiens mede.

Dit geschiedt onder het opdreunen van daarbij behoorende formulieren, aldus beginnende: „Aroes tangkrapoes, djangan badi, djangan hidap, djangan badi, taroes bărdjalan, aroes bărsosor. (bărsosor = bărdjalan, hidap = badi = sièl).

Het sirih-spuw wordt dan met de hand uitgewreven. Ook spuwt men het voor de deur van het vertrek op den grond, opdat ieder binnenkomende het betreden zal en de goede werking van het aroes ondergaan.

Een ander middel is het volgende. Men maakt de haren van de kraamvrouw los en neemt die als een bundel in de hand samen, houdt het einde in de gesloten hand en blaast daar krachtig in.

Verkiest na de toepassing van dit experiment de jonge Dajak nog niet, zijn eerste woonplaats te verlaten, dan neemt men zijn toevlucht tot aje' toedjoe: tooverwater. Tot bereiding hiervan moet de echtgenoot zijn hulp verleenen; hij moet namelijk zijn pudendum even in een kommetje met water steken — de geheime kracht ligt in het insteken, het maken van eene opening — waardoor dit geneeskrachtig wordt. Hij brengt dit daarna aan een der vroedvrouwen, die onder het plechtig tellen van één tot zeven en het opdreunen van verschillende formules zevenmaal de kruin van het hoofd der barende ermede bevochtigt. Daarna geeft men haar dit water te drinken. De vroedvrouwen wachten zich wel, haar de waarheid omtrent dit drankje mede te deelen: een leugentje om bestwil is met het oog op de onfeilbaarheid van het middel dan ook wel te verdedigen.

Verder kan de man de komst van zijn kind bespoedigen door zevenmaal over den buik der moeder heen te stappen. Dit dient ook,

om de kwade invloeden, die het mochten bedreigen (den toestand van badi of hidap) van het kind weg te nemen. Na afloop zegt hij dan ook luidop tegen het ongeboren wezentje „nu is alle badi en hidap van je weggenomen, wees nu maar niet langer bevreesd om te voorschijn te komen."

Is de echtgenoot bij de bevalling niet tegenwoordig, dan kunnen deze praktijken niet uitgevoerd worden: een ander kan hem niet vervangen.

§ 10. Houding der barende.

De houding der barende is een zittende op de knieën, zoodat de vroedvrouwen het kind van achteren in ontvangst nemen. Met hare handen houdt zij zich vast aan eene nederhangende lange strook boomschors, met haar kin steunende in een lus aan het einde ervan. Daarbij moeten de vroedvrouwen er op letten, dat haar lichaam tijdens den partus zich in de richting der vloerlatten bevindt. Ook dit is bezwering door sympathie; de latten wijzen het kind de richting aan, waarin het zich moet bewegen, om ter wereld te komen.

§ 11. Vruchtwater en placenta.

Eindelijk springt dan de vruchtblaas (pitjah ăntoban) en loopt het vruchtwater (ajĕ' ăntoban) af. Ook bij de Dajaks heerscht de voorstelling, dat dit de oudere broeder of zuster van het kind is, broeder, wanneer het een jongetje, zuster als het een meisje is.

Het kind zelve laat ook niet lang meer op zich wachten.

Wordt de geboorte spoedig gevolgd door het verschijnen van de placenta (Mal. tĕmboené, Daj. saré. Vergelijk het Maleische saroeng), dan gaat men niet tot het afsnijden van de navelstreng over, maar wacht daarmede tot alles naar buiten is gekomen.

Stelt echter de placenta het geduld der vroedvrouwen op de proef en is zij na een halven dag wachten nog niet verschenen, dan draalt men er niet langer mede.

§ 12. Doorsnijden van den navel.

Het geschiedt met een mesje van bamboe (sămbiloe) — een reminiscenz uit den tijd, dat nog geen ijzeren snijwerktuigen in gebruik waren [1] — met een plaatje goud of zilver als onderlaag.

[1] Zie Pleyte. Plechtigheden en gebruiken uit den cyclus van het familieleven der volken van den Ind. Archipel. Bijdr. Volgreeks V, deel 7, p. 606.

Onder deze manipulatie heeft de naamgeving (b a r t a n a Sengah-Dajaksch) plaats. Het uiteinde van den funiculus wordt met een koord dichtgebonden; aan het einde van het koord bevestigt men een b ĕ l i o e n g. De s ă m b i l o e wordt later zorgvuldig bewaard.

Verder moet de patiente weder een andere medicijn drinken, om de komst der placenta te bespoedigen, bestaande uit een aftreksel van fijngemalen b o e n g ĕ l e i (Jav. bĕnglé. Zingiber cassumunar Roxb.) en mosterdzaad.

Andere geneeswijzen zijn aan Maleiers noch Dajaks bekend: waar dus vergroeiing van de nageboorte heeft plaats gehad — hetgeen gelukkig echter niet dikwijls voorkomt — gaat de moeder een onherroepelijken dood te gemoet.

Laat ons nu eerst nagaan, welke zorgen het jong geboren wicht te beurt vallen.

§ 13. Wegnemen van de badi pinang.

In de eerste plaats wordt het, nog met de placenta vereenigd — in het geval, dat die niet afgesneden is, anders zonder — neergelegd op de bladscheede van een areka-palm (p i n a n g) met de bedoeling de b a d i p i n a n g weg te nemen.

Het geschiedt onder het opwerpen van gele rijst en onder het afleggen van eene gelofte.

Aan deze gelofte wordt voldaan op de p l e c h t i g e a a n r a k i n g v a n de aarde en het water, welke het kind op den vier en veertigsten dag na de geboorte ondergaat en bestaat gewoonlijk in het offeren van een hoen of een varken.

§ 14. Het inwikkelen van het kind.

Daarna wordt het kind gewasschen en onmiddelijk weer verontreinigd door het te bespuwen en in te wrijven met sirihspog, als vroeger gemengd met a r o e s en t a n g k r a p o e s. Daarna wordt het gebakerd, waartoe het tot aan de schouders gewikkeld wordt in zacht geklopte boomschors, de armpjes langs het lichaam gebonden.

Bij de Maleiers worden in plaats van boomschors zwachtels van wit katoen gebruikt en wordt ook zelfs het hoofd in het verband gesloten, slechts het gezicht blijft onbedekt. Het inwikkelen heet b ĕ d o e n g.

§ 15. Vruchtwater, placenta etc. oudere en jongere broeder of zuster.

Zooals wij zagen, bestaat ook bij de Dajaks de voorstelling van het vruchtwater als oudere broeder of zuster van den jonggeborene. Ook de nageboorte en het bloedstremsel, dat na de geboorte volgt (oeré) worden als zijne jongere broeders of zusters beschouwd [1].

§ 16. Behandeling dier deelen.

Omtrent hetgeen met de nageboorte en het naveltje geschiedt bestaat weinig overeenstemming.

Vaak begraaft men ze, om te voorkomen, dat ze een prooi van varkens of honden worden (Manjoeké). Meestal plant men op dezelfde plaats een kokospalm (pohon klapa) [2].

De vrees voor het verslinden door dieren berust op het geloof, dat het kind daarvan weldra de nadeelige gevolgen zou ondervinden, en spoedig met wonden overdekt zijn. Op denzelfden grond hangt men ze vaak in het bosch aan een boom op, na ze eerst goed ingewikkeld te hebben.

De Ajoeh-Dajaks conserveeren de placenta goed ingezouten in een' aarden pot, welke toegedekt wordt en boven den haard opgehangen, om het uitdrogen te bespoedigen.

De zich verzamelende vochten vinden een uitweg in een gaatje in den bodem van den pot. Op het deksel legt men een spijker, een pitis (koperen munt met vierkant gaatje), een këmiri-noot (aleurites triloba-boewah këminting Mal.), een handvol rijst, een betelpruimpje en een sigaret. De spijker dient als pangkras van de ziel der tamboené, de pitis als oog en de andere zaken als voedsel of genotmiddel.

---

[1] Zie over dit geloof: „Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde" door Dr. G. A. Wilken, p. 205. De Atjèhers, door Dr. C. Snouck Hurgronje, Dl. I p. 412. Schetsen uit het volksleven in Ned. Oost-Indië, door R van Eck. Makassaren en Boegineezen, Ind. Gids 1882, Dl. I p. 66 De feitelijke toestand in het Gouvernementsgebied van Celebes en Onderhoorigheden, door P. J. Kooreman, Ind Gids 1883 I p. 185. Bijdrage tot de Ethnologie van Zuid-Celebes, door Matthes, aanteekening n° 23 en vooral Aanteekeningen omtrent de godsdienstige begrippen der Karo Bataks Bijdragen T. L. Vk. van Ned Indië. Volgreeks V, deel 7, p. 229.

[2] Zooals de Sulaneezen een gaga-boom. Riedel, de Sulaneezen Bijdr. T. L. en Vk. v. N I. Reeks IV, dl. 10, p 400.

Bij een tweede of latere geboorte legt men de nieuwe placenta weer in denzelfden pot.

Eerst wanneer reeds eenige jaren geen kindertjes meer geboren zijn, wordt de pot begraven en plant men er een kokospalm boven.

De Maleiers daarentegen bergen de opvolgende placenta telkens in een anderen pot. Het geloof, dat de placenta weer naar hare oude plaats in den moederschoot terugkeert, en bij elke nieuwe geboorte weer de oude placenta te voorschijn komt, is in Landak niet bekend.

Van meer belang is bij de Ajoeh-Dajaks het naveltje.

Zoodra de navelstreng afgesneden is, wordt het uiteinde met een doekje omwonden. Om het afvallen te bespoedigen, besmeert men het naveltje met sirihspog, gemengd met fijne aroes en met asch van verbrande doerian-schillen. Na drie dagen valt het dan gewoonlijk af, waarop men in den navel wat peper strooit of, indien de vader tot de meer gegoeden behoort, wat goudpoeder.

Hoe bij die gelegenheid een offermaal gehouden wordt en de plechtigheid van het "hantar ka Dewata" plaats heeft zullen we later zien.

Het afgevallen naveltje wordt in een kist of doos bewaard. Deskundigen kunnen er aan zien, hoeveel malen de kraamvrouw in haar leven bevallen zal. Zij letten daarbij op het aantal geledingen.

Wanneer aan de Dewatas een offermaal bereid wordt, waarbij een varken geslacht wordt, zet men de doos met het naveltje open voor de sangkaban-buitendeur der woning, opdat het ook zijn deel van het beest moge genieten n.l. den geur ervan. Ook bestrijkt men het met wat bloed van het geofferde dier.

Ingeval van ziekte van het jonge kind wordt het naveltje te voorschijn gehaald. Het wordt bewierookt en om hulp aangeroepen. "Komaan naveltje! zorg voor je ouderen broeder Réma!" spreekt het toe.

De Maleiers nemen alleen toevlucht tot het naveltje ingeval van oogziekte van het oudere broertje. Het wordt eenigen tijd in water gelegd en dit water dient tot oogdruppels!

§ 17. Tweelingen.

Thans blijven nog ter behandeling over verschillende omstandigheden, die zich bij de geboorte kunnen voordoen: het krijgen van tweelingen, het geboren worden met den helm of met de voeten

naar voren. De eerste omstandigheid is slechts merkwaardig, wanneer de tweelingen van verschillend geslacht zijn.

De Ajoeh-Dajaks en ook de Maleiers noemen dit soembang d. i. kwetsend voor het gevoel, onzedelijk. Het gevolg ervan is dan ook, dat de ouders naar iemand uitzien, die een der tweelingen als kind wil aannemen, om de reeds in den moederschoot bloedschendigen van elkaar te scheiden!

De Dajaks gaan dus niet zoover als de Balineezen in vroeger tijden, die het samenzijn in den moederschoot beschouwden als een "mariage consommé" en de tweelingen met elkaar deden trouwen. (Zie Wilken, Plechtigheden en gebruiken etc. Bijdragen T. L. en Vk. N. I. volgreeks V, deel I, blz. 151).

§ 18. Geboren worden met den helm of met de voeten naar voren.

Het met den helm geboren worden, wordt evenals het ter wereld komen met de voeten naar voren — toeroen di kaki = terecht komen op de voeten of toeroen tangga = de trap afkomen — als een gelukkig teeken beschouwd.

Voor beide zijn de ouders bevreesd, want de partus wordt er te gevaarlijker door.[1] Is echter de bevalling achter den rug en geniet de kleine eene goede gezondheid, dan is het slechts een reden tot blijdschap, want een dergelijk kind voorspelt men in al zijne ondernemingen geluk.

De helm (boengkoes) wordt met een bamboemesje opengesneden. Het vlies wordt gereinigd, in een aarden pot ingezouten en gedroogd. Wanneer het kind den leeftijd bereikt heeft, dat het rijst kan eten, dan wordt het vlies in veertig stukjes verdeeld en hem elken dag een stukje gemengd in zijne rijstepap te eten gegeven. Door dit middel wordt de huid sterk en geldt het kind eenmaal tot man geworden voor onkwetsbaar. (kabèl Mal.).

§ 19. Behandeling der kraamvrouw.

Komen wij thans op de kraamvrouw terug.

Na haar gereinigd te hebben, bindt men een doek, gedrenkt in

[1] De helm is de vruchtblaas. Zij omgeeft nog van vruchtwater voorzien het hoofd van het kind en knapt soms door de persing van het hoofd rondom af. De vruchtblaas omgeeft dan het hoofd van het pasgeboren kind als een muts; dit noemt men helm, ook wanneer de vruchtblaas in het geheel niet springt en zoo uitgedreven wordt.

een bloedstelpend middel, een afkooksel van schors van den sang-koewang-boom en van săngkodoˁ- en sirihbladeren [1] tusschen de beenen door en bevestigt dien van voren en van achteren aan een katoenen buikgordel.

De eerste drie nachten moet bij haar gewaakt worden en wordt onder het huis een vuurtje onderhouden.

Bij verscheidene volken van den Indischen Archipel is het gewoonte, dat kraamvrouw en kind, met den rug naar een vlammend vuur op een rustbank gelegd worden en aan hevige roostering onderworpen. (Vergelijk de Handleiding van Wilken).

Dit gebruik komt in Landak voor bij de Boekit-Dajaks (Manjoeké-Sengah-Tĕmilah). De kraamvrouw ligt er op matten op den grond met de voeten naar den haard, waarin gedurende zeven dagen een goed vlammend vuur onderhouden wordt.

Bij de Batang-Tarang-Dajaks moet de kraamvrouw gedurende de eerste dagen op een zakje (van geklopt boomschors genaaid) zitten gevuld met heete asch of heet zand. Zoodra dit afgekoeld is, wordt het door een ander vervangen.

Bij de Ajoeh-Dajaks kent men deze gewoonten niet, maar onderhoudt men wel in de nabijheid der kraamvrouw een smeulend vuurtje — raboen genoemd — waarvan de bedoeling alleen schijnt te zijn, de kwelgeesten te verjagen. Trouwens de Batang-Tarang Dajaks gebruiken de **raboen** ook.

Zij branden er in zwavel, djintĕn hitam (zaden der nigella sativa), schillen van uien (allium cepa), bladeren van een tot de laurineae behoorenden boom, de boenga ajo, door Maleiers mĕdang prawas genoemd en bladeren van den kalmus of lieswortel (acorus terrestris, Jav. dringo, Daj. djarangau of garangau).

De Ajoeh-Dajaks en Maleiers branden in de raboen andere sterk riekende bladeren, voornamelijk van den ăntawa-boom, van den săboeroe-struik, schillen van uien en sambou (soort gras)-bladeren.

De raboen wordt zoowel bij de Batang-Tarang Dajaks als bij de Ajoeh-Dajaks een maand lang onderhouden. Wel blijft de kraamvrouw niet zoolang aan het kraambed geklonken — dit duurt toch niet langer dan een paar dagen — maar zoodra zij in huis is, zet zij zich bij de **raboen** neder en ook ligt het kindje steeds met de voetjes naar de **raboen** gewend.

[1] Săngkoewang volgens wdbk. een boom, waarvan de vruchten rauw als toespijs gegeten worden. Sangkodoˁ niet in wdbk.

Als drank bezigt de kraamvrouw het volgend recept:

Men maalt of stampt fijn koenjit (curcuma longa) 20 gantang, tjĕkoer Mal., tjakoer Daj., kĕntjoer Jav., tjikoer Soend. — kaemferia galanga — 2 gantang, halia Mal., laja Daj., zingiber officinale of gemberwortel 2 gantang, boengălei Mal. en Daj., bĕnglé Jav. Zingiber cassumunar Roxb. 2 gantang, antămoe˒ (= tĕmoe lawak Jav., rhisoom, Curcuma longa L.) 6 gantang — de verhouding wordt ook vaak anders opgegeven — en perst deze drogerijen uit. Het uitvloeiende sap wordt in gekookt water gemengd. De drogerijen zelf worden niet weggeworpen, maar dienen om de kraamvrouw mede in te wrijven.

§ 20. Middelen tegen kwelgeesten.

Bij kraamvrouw en kind appliceert men bovendien nog eenige teekens op het lichaam, om kwaadwillende geesten, in het bijzonder den Pontiana˒, te verdrijven.

Men snijdt daartoe een limoen doormidden en bestrooit het vruchtenvleesch met djintăn hitam hinggoe, zwavel en peper en eenige stukjes ui. De limoen wordt dan in gloeiend heete asch gelegd, waarna men er met den vinger overheen strijkt en de aanklevende stoffen bij de kraamvrouw onder de borsten en bij haar kind op het voorhoofd appliceert, bij de eerste als een enkele streep, bij het laatste in den vorm van een kruis of van drie uitstaande tanden of takken. Deze teekens heeten pangkah.

Gelijktijdig spreekt men de woorden

„Antoe˒ angka-angka
kau toendoe˒
Angka mălangkah”.

De beteekenis dezer spreuk is „aangestooten door deze teekens, bukt gij, gaat het teeken over u heen”.

Krijgt het kind niettegenstaande deze voorzorgsmaatregelen toch nog buikziekte, dan bespuwt (disămboer) men het buikje met de volgende in den mond goed gekauwde (dikoenjah Mal.) ingrediënten: prawas bladeren (zie boven), lamboekoet (?), koenjit (curcuma longa), dat in vochtig zand bewaard is geworden (dibĕnam Mal.), gewone uien, tjakoer (zie boven) en katoembar (Mal. = koriander-zaad).

§ 21. Pantang-voorschriften na de geboorte.

Ten slotte hebben wij te wijzen op pantang-voorschriften, die van kracht zijn na de geboorte.

Ook deze gelden ten deele den man alleen, ten deele de vrouw alleen en soms ook beiden.

In Djering (Manjoeké) teekenden wij op, dat het voor aanzienlijke Dajaks gedurende 7 en voor den gewonen man gedurende 3 dagen:

voor beide ouders *pantang* is, geweven goed of katoen te gebruiken — alleen *pantong*-goed is veroorloofd — betel te kauwen, toespijs, kip of varkensvleesch bij de rijst te eten; zelfs het nemen van een bad is hun niet toegestaan.

Verder mogen zij niet uit een aarden bord of kom eten, maar doen dit uit een blad of klapperdop. Koperen betelschaaltjes mogen zij niet aanraken, evenmin witte voorwerpen, het laatste uit vrees, dat het kind witte vlekken op de huid zal krijgen.

Omtrent de Bĕtoeng-Dajaks noteerden wij, dat het voor den vader alleen verboden is *pakasam* te eten, terwijl andere verbodsbepalingen alleen de moeder betreffen.

Bij de Batang-Tarang-Dajaks is het gedurende drie dagen voor de ouders verboden, iets anders te eten dan rijst en zout, gedurende 23 mogen zij geen *tampoeja*[5] eten en zich niet blootshoofds in de open lucht vertoonen. Zelfs bij het baden zagen wij een Dajak, wien pas een zoon geboren was, met de eene hand het gietemmertje hanteeren en met de andere hand een hoofddoek boven het hoofd houden.

Gedurende vier maanden is het verboden kokosnoten te eten.

Wij zien dus, dat sommige voorschriften voor langeren, andere voor korten tijd gelden.

Bij de Djamboe-Dajaks moeten de ouders zich zeven dagen na de geboorte onthouden van het eten van kleine vischsoorten en mogen gedurende dien tijd evenmin de woning verlaten; de moeder moet zelfs 40 dagen in huis blijven. Gedurende dien tijd is het voor beide ouders ook verboden, toespijs bij de rijst of groote vischsoorten te eten en gedurende een jaar acht men het gevaarlijk, dieren te dooden, of zelfs te slaan.

Bij de Ajoeh-Dajaks is het gedurende 7 of 3 dagen, respectievelijk voor de aanzienlijken en voor den kleinen man, verboden te *spreken*, toespijs bij de rijst te gebruiken, herten- en dwerghertenvleesch te nuttigen.

Gedurende een jaar gelden de volgende *pantangs*:

Ikan doeri (stekelvisch) mag niet gegeten worden uit vrees, dat het kind ziek zal worden.

Ikan tĕngada (vischsoort) is pantang voor de moeder als veroorzakende wederinstorting na herstel (kamboh — zie wdbk von de Wall).

Visch verkregen door bedwelming met toeba-wortelsap mogen de ouders niet eten, omdat het kind dan weldra bloeddiarrhee zou krijgen.

Eet de moeder päkasam, dan wordt het kind doof (lèlè Daj.).

Kribang — een soort aardvrucht — en eieren zijn verboden uit vrees voor tara, eene ziekte, waarbij de geslachtsdeelen opzwellen, vooral de clitoris.

Bij de Béhé-Dajaks mag de kraamvrouw in de eerste maand niet naar den waterkant gaan, om daar een bad te nemen. Zij moet dit doen in huis of op het bordes.

De Meliau-Dajaks hebben verschillende namen om het verboden zijn gedurende langen of korten tijd uit te drukken.

Wat nagelaten moet worden gedurende 3 of 7 dagen — naar gelang van den stand — heet djoeroh, bijv. zich ver van de woning verwijderen, hetgeen voor beide ouders geldt.

Wat verboden is gedurende 33 dagen heet boelan, als het klimmen in een boom, het bestijgen van een berg, het dooden van dieren, het wandelen in oer-bosch, het overvaren van de Meliau-rivier. Ook deze pantangs betreffen beide ouders.

Ook bij de Maleiers van Landak zijn vele verbodsbepalingen in gebruik, evenwel alleen aan de kraamvrouw voorgeschreven, niet aan haren man.

§ 22. Loon van de vroedvrouw.

Wanneer de vroedvrouw naar huis gezonden wordt, ontvangt zij haar loon, bij de Dajaks bestaande in een pinggan dawn (soort aarden bord).

§ 23. Naamgeving.

Boven merkten wij op, dat bij het doorsnijden van den funiculus de naamgeving van het kind plaats heeft.

Bij dezen naam worden de kinderen echter pas op later leeftijd genoemd, vaak pas na de besnijdenis of de oordoorboring.

Voorloopig worden de jongens aangeroepen en aangesproken met het woord oedang = garnaal, en de meisjes met dara = meisje of sokei = pudendum muliebre. De laatste benaming dient niet opgevat te worden als trivialiteit, maar wordt bij wijze van liefkoozing

gezegd. De Dajaks noemen het een „nama kasih" (nama = naam, kasih = liefde). Zoo hoort men bij ons de vrouw van den minderen stand haren mannelijken zuigeling wel eens toespreken met het woord „pieleke".

In Sara Burgerhart worden de zuigelingen aangeduid met het woord „pieskousjes": ons tegenwoordig „kleutertje" heette vroeger „kleutergat".

De Tajan-Dajaks (Batang-Tarang) roepen hunne kinderen, wanneer het nog kleine dreumesen zijn, aan met het woord „oega", dat is „naakte".

Over de gewoonte van het aannemen van namen met triviale beteekenis, zie men Wilken's Handleiding, pag. 213.

§ 24. Het zich noemen der ouders naar de kinderen.

De ouders nemen bij de geboorte van het oudste kind den naam van dat kind aan onder toevoeging van de woorden vader van of moeder van. Zoo is Ma mantèng (Setonah-Manjoeké), Ma Oedang (bahasa Lampa) = Vader van Manteng, vader van Oedang, Pa Dajoe (bahasa Boekit) = Vader van Dajoe, Indoe Doekoel = Moeder van Doekoel. Jongensnamen zijn: Ngamping, Lida, Tahar, Moci, Oeja, Réma, Bijang: meisjesnamen: Ngabei, Djawa, Djogok, Awei, Panda, Toh, Lawei.

§ 25. Naamgeving bij de Maleiers.

Ook bij de Maleiers heeft de naamgeving plaats bij het doorsnijden der navelstreng. Echter slechts in naam, want de werkelijke naamgeving heeft op lateren leeftijd plaats. Steeds noemt men bij bedoelde ceremonie het kind, als het een jongen is, Ali (naar den beroemden kalifah) en als het een meisje is, Patimah (naar Mohammad's dochter).

De vader fluistert het kind zoo zacht mogelijk in de ooren „Uw naam is Ali". Nooit zal hij echter zijn zuigeling zoo noemen of aanspreken.

Het schijnt meer te dienen, om het kind direkt te doen gevoelen, dat het Mohamedaan is. Hij laat er dan ook de adsân op volgen, als het een meisje is de iqâmat. Kleine jongens spreekt de Maleier aan als kai, kleine meisjes als nai. Vele ouders vergeten echter hun kind te herdoopen, vandaar het groot aantal mannen in

Landak, die Kai en vrouwen, die Nai heeten. Ook in Tajan roept men kleine meisjes met dit woord aan; zoodra zij echter reeds een kleedje (kain) dragen, bezigt men het woord "dajang".

Maleische vrouwen spreekt men in Landak aan met "ma'", in Tajan met "ĕmbo'".

B. Verdere gebruiken en ceremoniën ten aanzien van het kind als zuigeling.

§ 26. Het kind als zuigeling.

Wij zijn thans genaderd tot de beschrijving van de verdere ceremoniën, die het kind ondergaat, opgroeiende van zuigeling tot man of vrouw.

Wij leerden deze reeds gedeeltelijk kennen bij het parmia, en zagen daar, welke maatregelen door gegoede Dajaks genomen worden, om hunne kinderen steeds in de goede zorgen der Dewata's aan te bevelen, en hen voor kwade invloeden te vrijwaren.

§ 27. Voorstellen van het kind aan de Dewata's.

Is reeds voor de geboorte de gelofte tot een parmia gedaan, dan gaat men daartoe gewoonlijk over, zoodra het naveltje is afgevallen. Men noemt dit het "aanbieden of voorstellen van het kind aan de Dewata's" = "hantar ana' ka Dewata". Dit geschiedt onder het offeren van een hoen; wat bloed van dit dier wordt met een ijzeren voorwerp op het hoofd van het kind aangebracht. Tevens heeft de wijding van een nieuw offerhoen en offerzwijn plaats, zooals boven beschreven; de zegen der Dewata's wordt over den jonggeborene afgeroepen.

Ook de Maleiers houden op den dag van het Tanggal poesat (afvallen van het naveltje) een offermaal, waartoe ook de buren genoodigd worden. De bloedverwanten van het jeugdig wicht worden getĕpong-taward, rijstemeel met curcuma geel gekleurd, wordt met een blad van een klapperboom op verschillende plekken van het lichaam geappliceerd, voorhoofd, wangen, borst, op en onder elk gewricht van de ledematen, op den binnen- en buitenkant van de hand.

Na afloop hiervan laat men eenige korrels gele rijst op het hoofd van dezelfde personen vallen, om hun soemangat te versterken.

Met het „hantar anaʿ ka Dewata" houden de pantang-voorschriften, welke voor de eerste dagen na de geboorte gebruikelijk zijn, op.

Den zevenden dag hebben nog andere plechtigheden plaats. Bij de Ajoeh-Dajaks is het den eersten dag, dat de moeder weer gaat baden aan den waterkant. Op zeven plaatsen op het lichaam wordt zij daarna onder de ritueele telling tot zeven besmeerd met pamoelang en ondergaat zij weer het mangaroes.

§ 28. Te proeven geven.

Tevens heeft op dien dag het tămpara (Ajoeh-Dajaksch) plaats. Dit is voor het eerst te proeven geven van eenige spijzen aan het pasgeboren kind. Deze spijzen bestaan in gekookte rijst, kippenlever (hati ajam, Mal.), geroosterde kip, het lichaam met een dwarshoutje opengespalkt (babang ajam, Mal.) geroosterde kippendarmen (pĕroet ajam, Mal.) en kippenlong en -hart (isi ajam, Mal.). Van alles natuurlijk slechts een atoompje, door de vroedvrouw in den mond van het kind gelegd.

§ 29. Eerste aanraking met de aarde en het water.

Den vier en veertigsten dag heeft de plechtige eerste aanraking met de aarde en het water plaats.

Dit heet bij de Ajoeh-Dajaks „marapoes di tanah", marapoes di ajeʾ, in het Maleisch „toeroen di tanah" en „toeroen mandi". Wij zagen boven reeds, dat bij het nederleggen van het kind onmiddellijk na de geboorte op de bladscheede van een areca-palm (pinang) aan de Dewata's voor dit feest een hoen werd toegezegd.

Omtrent de eerste plechtigheid, in het Maleisch ook „tidjaʿ tanah" = „betreden der aarde" genoemd, vergelijke men Dr. C. Snouck Hurgronje, „Atjèhers", Dl. I. p. 428.

Over het eerste bad zie men Wilken's „Handleiding" pag. 221 en zijne verhandeling Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens, Revue Coloniale Internationale, V, p. 246, 251—253.

Als beteekenis van het baden in het algemeen wordt veelal opgegeven "the method of barring the ghost by water". Zie Fraser, Burial customs, p. 76 en 77

Het eerste bad plaats hebbende na de eerste aanraking met de aarde komt ons echter voor niet in beteekenis met deze ceremonie te verschillen. Ook de eerste aanraking met het water moet op plechtige wijze plaats hebben, waarbij aan de Dewata's een offer niet onthouden mag worden.

§ 30. Bij de Ajoeh-Dajaks.

Bij de Ajoeh-Dajaks hebben deze ceremoniën op de volgende manier plaats.

Zeven verschillende schotels worden klaar gemaakt en op het bordes voor het huis gereed gezet. Zij bevatten:

1° dodol, een soort van meelkoek en palmsuiker met geraspte kokosnoot of andere vrucht:

2° wadji', een soort van lekkernij, bereid uit kleefrijst, gekookt met suiker en kokosmelk;

3° tompi Daj., tjoetjoer Mal., een gebak van rijstemeel, gebakken in tĕngkawangolie;

4° poeloet of kleefrijst:

5° panggang ajam, gerooste kip;

6° andjalei, soort gierst;

7° een schoteltje met aarde, dat van te voren bewierookt is.

Het kind, dat, het behoeft nauwelijks vermeld te worden, eerst het pipis ajam en alle ceremoniën van het barimah heeft ondergaan, wordt opgenomen, naar buiten gedragen en met de voetjes in aanraking gebracht met de spijzen der zeven schotels één voor één, waaronder het bord met de aarde, vervolgens even met de vloerlatten van het bordes, daarna de trap afgedragen, om ook moeder aarde even te betreden en ten slotte naar het nabijgelegen beekje gebracht en daar met wat water overgoten.

Dit geschiedt onder het opdreunen van gebeden aan de Dewata's, in statigen optocht, waarbij de geheele familie, vrienden en buren zich aansluiten, de pamang-man voor, overal taboer njawa strooiende uit een kopje, dat hij in de hand houdt. Onder het afdragen van de trap worden de zeven verschillende spijzen den Dewata's toegeworpen, ook de Hantoe's krijgen hun deel, echter als losprijs onder aanzegging het kind verder ongemoeid te laten.

Van al die spijzen wordt ook een beetje in het water geworpen als een offer aan den Geest van het water.

Ten slotte ondergaat het kind, het huis, het bordes en daarna de aarde het mĕngaroes en het bestrijken met pamoelang, om alle ziekten en rampen daarvan te verwijderen.

Merkwaardig is het, deze gebruiken te vergelijken met die, welke hetzelfde beoogen bij de Koeteineezen en de Oloh-Ngadjoes, van het Oosten en Zuidoosten van Borneo.

De eerste aardebetreding in Koetei wordt beschreven door den heer S. W. Tromp in zijne Salasila van Koetei in de Bijdragen tot de T. L. en Volkenkunde van N. I. Volgreeks V, deel 3, p. 41, 68, 72 en 85.

Over het "kinderbaden" der Oloh-Ngadjoes vergelijke men Hardeland's Woordenboek onder andoi: pandoi = Baden; mampandoi anak = kinderbaden.

§ 31. Eerstgeborenen.

De plechtigheid van de eerste aanraking met de aarde en het water ondergaan gewoonlijk alleen de eerstgeborenen, zoowel zoons als dochters van de aanzienlijke families; niet echter alle Landak-Dajaks kennen deze ceremonies. In onze notities vinden wij aangeteekend, dat zij niet voorkomen bij de Béhé- en de Djamboe-Dajaks, wel echter in de Daitstreek.

§ 32. Ceremoniën met zuigelingen bij de Batang-Tarang-Dajaks.

In Tajan hebben zij plaats bij de Batang Tarang-Dajaks. Drie dagen na de bevalling wordt aldaar een klein feest aangericht, "kĕrdja ninang" geheeten. Moeder en kind ondergaan de ceremonie met het hoen (bĕrkébo): het hoen wordt geslacht en het bloed gemengd met zeven stuks curcuma (koenjit toedjoeh iras), zeven korrels rijst, zeven druppels olie en sirih-spog (sĕkali sĕmboer = een keer gespuwd) boven de wenkbrauwen en in den nek gesmeerd (bĕrtjèli') van kind en moeder. Daarna worden beiden uit het huis naar beneden gebracht en naar den waterkant en heeft de eerste aanraking met aarde en water plaats.

Na vier maanden heeft eene plechtigheid plaats, welke "mĕngaroes" heet. De moeder moet dan een betelpruimpje tot zich

nemen, waarin afschrapsel van aroes-wortel gemengd is. Zij laat bovendien haar lichaam bestrijken met een soort lang gras, dat semporé badi heet.

C. Haarsnijding, oordoorboring en besnijdenis.

§ 33. Feesten na den rijstoogst.

Thans gaan wij over tot de beschrijving van eenige gebruiken, welke in elke kampong eens in het jaar, of soms eens in de twee jaar plaats hebben na afloop van den rijstoogst, voordat nog met de nieuwe ontginning van rijstvelden een aanvang is gemaakt.

In den tijd van lediggang dus, waarin voor de Dajaks de aarde een paradijs gelijkt, den eenigen tijd van het jaar, dat rijstschaarschte en rijstgebrek nergens de gewone ellende teweeg brengt.

Deze ceremonien zijn:

de haarsnijding voor jongens en meisjes, welke zoo groot zijn, dat zij zonder hulp van anderen een bad kunnen nemen (vierde of vijfde levensjaar), dikwijls alleen toegepast ten aanzien van eerstgeborenen (Manjoeké)

de besnijdenis voor jongens en het doorsteken der oorlellen bij meisjes en vaak ook bij jongens, beide wanneer zij ongeveer acht tot tien jaren oud zijn. Besnijdenis der meisjes is onbekend.

§ 34. Een feest in kampong Anik.

In kampong Anik (Manjoeké- Djatah- Rantau- Boekit-Dajaks) woonde ik zulk een feest bij.

De kinderen, die tot die plechtigheden waren aangewezen, ondergingen des morgens eerst het pipis ajam en namen daarna allen een bad in het nabijgelegen riviertje. Volgens de Dajaks diende dit, evenals het pipis ajam, tot het onschadelijk maken van kwade invloeden (boewang rasi).

De jongens, die besneden moesten worden, bleven een paar uur in het water. om bij de besnijdenis zoo weinig mogelijk bloedverlies te hebben: ook de oorlellen der meisjes werden bevochtigd en geknepen, om het bloed zooveel mogelijk te doen wegvloeien.

Gedurende den morgen stroomde het steeds gasten toe; de bewoners der naburige kampongs namen allen aan het feest deel en

brachten geschenken mede voor dengeen, die de kosten van het feest droeg: deze geschenken bestonden in varkens, kippen, rijst, kleefrijst, kokosnoten, tĕngkawang-vet, eieren en toewak.

Gewoonlijk gaat zulk een feest toch slechts uit van het kamponghoofd of een aanzienlijk Dajak, wiens oogst het afgeloopen jaar gunstig uitviel; de overige ouders, wier kinderen ook een der plechtigheden moeten ondergaan, mogen „mĕnoempang" (Mal), d. i. „meedoen", daarbij echter ook eene bijdrage tot de algemeene kosten leverende.

Men ging intusschen over tot het slachten van de „ajam pipis" en varkens, welke tot een groot barimah moesten dienen, en maakte twee toestellen klaar in den vorm van een schuit, waarop alle offerspijzen neergezet werden. [1]

De voor- en achtersteven werden gevormd door geroosterde varkens; verder zagen wij een reeds gedoode klampiou (of wouwou, hylobates concolor) een gerooste kalong (Galeopithecus volans) en een kraai, eenige hoenders en een menigte van bladeren gemaakte pakjes met gekookte rijst.

Daarna werd aan den waterkant een groote optocht gevormd; de uit het water gekomen kinderen werden in het midden genomen; daarachter de schuitvormige toestellen met offerspijzen, en verder mannen en vrouwen, allen in kleurige kleeding gestoken, met talrijke versierselen behangen, de meisjes in zijden saroengs, het bovenlijf met roode sluierdoeken (slendang) bedekt, alles in navolging van Maleiers, sommige zelfs voorzien van zonneschermen van Chineesch of Europeesch maaksel, voorop een man met een vlag — een Nederlandsche vlag, de banen echter verkeerd aan den stok gebonden! — tusschen de menigte pamang-kenners, luid op gebeden dreunende en taboer njawa over de menigte, vooral over de kinderen uitstrooiende, zich langzaam voortbewegende onder het afschieten van geweren en het ruischend klinken van bekken en tromslag, de trap der Dajaksche woning op, stilhoudende op het bordes voor de woning van het hoofd. Het geheel had een schilderachtig, een vroolijk en feestelijk aanzien.

Een oogenblik later hadden de gewichtige plechtigheden met de kinderen plaats.

Bij een jongetje de haarsnijding, bij vier knapen de besnijdenis, bij vier meisjes de oordoorboring.

[1] Weder twee schuiten, men denke aan de twee schepen van Tempon Telon!

§ 35. Haarsnijding en besnijdenis.

De haarsnijding (bagoentjir Daj.) bestaat in het wegscheren van het haar langs de slapen; het haar op de kruin blijft staan.

De besnijdenis heet in Landak meestal batoré of batoeri bahasa Lampa, bahasa Boekit, Ajoeh, Sarito'.

Bij de Setonah-Dajaks en de met hen verwante stammen Belentian-Toho-Noord Bemajah heet zij babalah.

De Dajaks van Boven-Landak n.l. de Djamboe, benevens de Béhé, vermoedelijk ook de Dait-Dajaks noemen haar echter „basajat" en de Batang Tarang Dajaks „bĕrsĕpit".

Bālah = Mal. bĕlah, splijten, klooven; toeri of toré, vergelijk toli en toeli Bisajasch en Tagalasch en pagtoeri in de taal der Bikollers. Zie een Spaansch Schrijver over den Godsdienst der Heidensche Bikollers door H. Kern. Bijdragen T. L. en Volkenkunde v. N. I. Reeks VI, Dl. 3, p. 229; over „basajat" later meer. Bĕrsĕpit = afklemmen.

Het besnijden geschiedt in Manjoeké met een scherp mesje; de pamang-man trekt het praeputium naar voren en splijt het: het is dus eene insnijding of incisie. Zijn loon daarvoor is een hoen en een varken.

§ 36. Doorboring der oorlellen.

De doorboring der oorlellen (batindi' talinga Landak en Tajan) geschiedt bij de Manjoeké-Dajaks met een naald, en wel door de broeders of zusters van den vader en van de moeder, die van den vader het rechteroor, die van de moeder het linkeroor. Zijn geen broeders of zusters van den vader of de moeder aanwezig, dan mag de plechtigheid ook niet plaats hebben.

Het mutileeren, om groote oorlellen te krijgen, komt in Landak en Tajan niet voor. De door de meisjes gedragen oorknoppen zijn betrekkelijk klein. Het grootste zag ik ze nog te Perboewah onder Tau.

§ 37. Een omgekeerd offer.

Het uit de wondjes vloeiende bloed bij meisjes en jongens wordt opgevangen in twee klapperdoppen en gemengd met bloed der geofferde varkens en hoenders. De klapperdoppen worden buiten de kampong ergens aan den kant van den weg neergezet. Een zonderling

gebruik heeft daarbij plaats. Allerlei jonge vruchtboompjes worden met wortel en al uit den grond getrokken, van takken ontdaan en afgesneden op een hoogte van ongeveer anderhalve Meter. Daarna worden zij omgekeerd, en met de wortels naar boven in den grond geplant. Ik zag er zoo een twintigtal bij elkaar staan; het was eene vreemde vertooning. De Dajaks noemden mij de soorten der vruchtboomen, welke daarvoor gebruikt werden; het waren langsat sibau, păloentăn, doerian en tjampădaʾ (Soengei Anik). Verklaren kon men mij dit gebruik niet: het diende weer tot boewang sièl van de kinderen, die de haarsnijding, de besnijdenis en de oordoorboring ondergaan hadden.

Het komt ons voor, dat het omgekeerd in den grond plaatsen der boompjes op te vatten is als een wijding tot boomen van het zielenland.

Men herinnere zich, dat in het zielenland de zielen dezelfde taal spreken als op aarde, maar dat elk woord voor zich juist het tegenovergestelde voorstelt, bijv. zoet wordt daar bitter en bitter heet daar zoet, staan heet daar liggen en liggen staan. Zie Grabowsky, Der Tod, das Begräbniss, das Tiwah oder Todtenfest. Int. Archiv für Ethn. Bd. II, p. 187, en dat de trap van het geestenhuisje, door Kühr beschreven, omgekeerd is opgesteld met het boveneinde naar beneden (geesten- of schimmentrap). Mededeeling omtrent geestenhuisjes in West-Borneo. Int. Archiv f. Ethn., Bd. II, p. 163.

Na afloop der verschillende plechtigheden ging de menigte het huis binnen: de meisjes en jongens moesten zich in de soerambi nederzetten op eenige in een rij geplaatste gongs met djampa's tot rugsteun en ondergingen de ceremoniën van het barimah.

§ 38. Maskerade door bedekking met doeken.

Des middags werden de feestelijkheden voortgezet. Door het drinken van groote hoeveelheden toewak was de stemming zeer vroolijk geworden. De jongens hadden bij wijze van masker — het dragen van maskers is in kampong Anik pantang — hunne hoofddoeken voor het gezicht gebonden — băboengkoes, d. i. "ingepakt" noemt men dit — en zich aldus onkenbaar gemaakt. [1]

[1] Het dragen van maskers bij besnijdenisfeesten komt voor in Manjoeké Setonah en Betoeng. Een paar maskers der Manjoeké-Dajaks schonken wij aan het Rijks Ethn. Museum te Leiden, nº 1 en 2 van serie 894, waarvan de beschrijving is als volgt:

Nu en dan vormde men een schermdans (măntjā-măntjā, Daj.) op de manier zooals Maleiers dit doen. Er werd ook muziek gemaakt, een onwelluidend samenspel van gong, tawak-tawak, gandang en een paar schel klinkende Chineesche bekkens van dun geel koper, brèngbrèng en anglo (= eigenlijk komfoor, volgens Wdbk. Pynappel).

Het trof ons, wat ons later ook op andere feesten van de Manjoeké-Dajaks opviel, dat de meisjes weinig op den voorgrond traden, slechts druk in de weer om voor den maaltijd der gasten te zorgen.

§ 39. Gezang in een kring gezeten rondom het offerdier.

Des avonds vereenigden de gasten zich in de soerambi, een groote gepekelde visch, een kaloi (Daj., goerami Mal.), welke

No. 1. Toepéng boeta (boeta = raksasa), masker in den vorm van eenen monsterkop van hout gesneden; met eene afgeknot kogelvormige verhevenheid midden op het voorhoofd, groote rechtopstaande ronde ooren, groote oogen met bolvormige oogappels, grooten neus, eene bolvormige verhevenheid op iedere wang ter voorstelling van de jukbeenderen en wijd geopenden mond met groote, in de bovenkaak om den anderen zwart of wit gekleurde tanden en een grooten witten slagtand nabij de hoeken van boven- en onderkaak.

In de kin zijn drie bosjes arènvezels, een kort in het midden en een lang op eenigen afstand aan weerskanten, en in iedere wang onder de jukbeenderen een lange bos van dezelfde vezels bevestigd; eveneens zijn de wenkbrauwen door bosjes korte arènvezels voorgesteld. Het geheele masker is donkerbruin gekleurd met een witten streep over het voorhoofd langs den bovenkant der oogholten; insgelijks zijn het midden der oogappels en de neusrug wit gekleurd.

Lang 27.5, hoog aan het achtereinde gemeten 23, breedte idem 14 cM

Ménjoeker, landschap Landak, res. Westerafd. van Borneo.

Gedragen bij gelegenheid van sommige feesten (besnijdenis, het doorboren van de ooren bij kinderen, huwelijk) en vervaardigd van péleі-hout. Wordt met een, van idjoek gedraaid touw voor het gelaat bevestigd.

No. 2. Topéng kétjil, masker van dezelfde houtsoort als No. 1 gesneden, de halvemaanvormige omtrek van het oog opengesneden, groote spitse neus en kleine gesloten, rood gekleurde mond. Aan het voorhoofd langs den bovenrand een breede zwarte streep, wenkbrauwen, oogappels, neusgaten en een klein gebogen streepje aan den neushoek zijn door zwarte verf voorgesteld.

Lang 14.5, breed 12 cM

Ménjoeker, landschap Landak, res. Westerafd. van Borneo.

Door kinderen gedragen.

wel vervangen wordt door een bĕlida, of een paar groote vechthanen (saboeng, Mal.), werd in het midden opgehangen, naast een speer versierd met rood haar, dat mij afkomstig scheen van een orang oetan (Daj. onté, simia satyrus).

Daaromheen ging men op matten in een grooten kring zitten en hief een eentonig gezang aan. Deze plechtigheid heette bagangkong.

Het was ons echter onmogelijk langer in dit gezelschap der Dajaks te blijven, daar onze reukorganen te zeer werden aangedaan bij het openen van een pot met pakasam (verzuurd varkensvleesch), waarop de talrijke gasten onthaald werden.

Door het voortdurend drinken van toewaˢ ontaardde de vroolijkheid gedurende den nacht in eene woeste, dierlijke dronkemanspartij, van tijd tot tijd hoorden wij hevig rumoer en gevecht; degenen, die al te lastig waren in hun dronkenschap, werden door het kamponghoofd uit de soerambi verwijderd.

Een feest als het bovenbeschrevene duurt steeds twee dagen.

Zooals wij zagen, waren er geen jongens, die zich de oorlellen doorboren lieten; toch komt dit bij de Manjoeké-Dajaks ook voor, althans notities, die wij in een andere kampong maakten, wijzen dit uit.

Bij verscheidenheid van oorsprong van de Sĕtonah-Lampa en Pakoewa of Boekit-Dajaks, kan verschil van adat ook geene verwondering baren: wel schijnt dit langzamerhand opgeheven te worden door voortdurende onderlinge vermaagschapping door huwelijk.

§ 40. Dezelfde plechtigheden bij de Ajoeh-Dajaks.

Ook bij de Ajoeh-Dajaks worden de ritueele haarsnijding, besnijdenis en oordoorboring op feestelijke wijze gevierd; merkwaardige gebruiken hebben daarbij plaats.

De haarsnijding komt bij deze Dajaks zoowel bij jongens als meisjes voor, gewoonlijk echter uitsluitend ten aanzien van de eerstgeborenen, d. w. z. van den oudsten zoon en de oudste dochter. De leeftijd is als die bij de Manjoeké-Dajaks, zoodra de kinderen, zonder hulp van anderen, een bad kunnen nemen.

Aan de plechtigheid gaat het bestrijken met den vleugel van een hoen vooraf. Aan de haarlokken van het voorhoofd, welke afgesneden moeten worden, worden eenige vingerringetjes en andere sieraden vastgeknoopt; daarna worden deze lokken geknipt, en valt het haar

en de sieraden in een daaronder gehouden koperen kom. Na afloop van deze ceremonie heeft een groot b a r i m a h plaats, waarbij een varken het offerdier uitmaakt.

Na het verstrijken van den p a n t a n g-tijd na het feest (s a m p a n a) krijgen de bloedverwanten van den knaap, die bij de plechtigheid geassisteerd hebben, de ringen en de sieraden ten geschenke, en zijn daardoor als het ware tot peet gewijd. Zij zijn nu toch verplicht voortaan het kind, ook wanneer het opgegroeid is tot jongeling en man, in alle levensomstandigheden bij te staan. Wordt hij beleedigd of verongelijkt, dan moeten ze voor zijne rechten opkomen; heeft hij zelf misdreven, en wordt hij tot eene boete veroordeeld, dan nemen ook zij de betaling van een gedeelte der boete op zich.

De afgesneden haarlok wordt in het hoofdkussen van het kind bewaard.

De besnijdenis bij jongens geschiedt op ongeveer 10-jarigen leeftijd. Ook hier ondergaat de knaap eerst een langdurig koud bad, daarna het p i p i s a j a m.

Een bloedverwant van den vader verricht de operatie met een mes, een bloedverwant van de moeder houdt den knaap vast. Het bloed wordt opgevangen in een klapperdop en als een offer aan de D e w a t a 's aangeboden.

§ 41. Lotsboomen.

Het is dan tevens gebruikelijk voor het kind een vruchtboom te planten, waarmede het lot van het kind, naar het volksgeloof, innig samenhangt. Leeft de boom voorspoedig op, dan gaat het ook den knaap wel; heeft hij een treurig bestaan, dan zal slechts tegenspoed diens wedervaren zijn.

Het doorboren van oorlellen komt bij de Ajoeh-Dajaks alleen bij meisjes voor.

§ 42. Feest der Sarito's-Dajaks bij deze ceremoniën.

Vermelding verdient verder de feestelijke wijze, waarop de drie bovengenoemde ceremoniën gevierd worden bij de Sarito's Dajaks.

Groote feesten hebben daarbij plaats, waarop men overgaat tot het b ĕ r k a o e l en b ĕ r d o e d e i, het elkaar toezingen van mannen en vrouwen, jongens en meisjes. Niet echter met eigen kampong-genooten, het gaat dus gepaard met n g a r a n g = het op bezoek

gaan — in statigen optocht — van een andere kampong, waarbij muziek gemaakt wordt.

Allen, met uitzondering alleen van ouden en gebrekkigen worden daartoe uitgenoodigd. Het ngarang geschiedt steeds wederzijds: dit jaar noodigt kampong A kampong B, een der volgende jaren kampong B kampong A.

§ 43. Phallisch karakter van dit feest.

Deze feesten zijn zeer luidruchtig, groote hoeveelheden toewak worden verzwolgen. De mannen zijn gemaskerd, en verder worden vrijheden toegestaan, welke anders niet veroorloofd zijn. Iedere man en iedere vrouw kiest zich een deelgenoot voor het feest, dit mag echter niet de eigen echtgenoot of eigen verloofde zijn. De vrouwen gaan op den schoot der mannen zitten en laten hen uit hunne bekers toewak drinken. Geen echtgenoote, geen verloofde heeft het recht zich naijverig te toonen over gunsten aan anderen verleend, waarop zij in gewone tijden alleen voor zich zelve aanspraak kunnen maken.

Volgens de berichten der Dajaksche hoofden heeft thans op die feesten lang niet die ongebondenheid plaats, als wel vroeger het geval was, toen zij bepaaldelijk een phallisch karakter moeten gehad hebben.

Vergelijk over dergelijke feesten Wilken. Animisme, Ind. Gids 1884, Dl. II, p. 95 of pag. 149 sq. van den overdruk en C. J. Merkens' „Losse Aanteekeningen" daarop in Ind. Gids 1897, pag. 562 en 582.

De ritueele haarsnijding en de oordoorboring, zoowel bij jongens als meisjes, komen ook bij de Batang-Tarang-Dajaks voor, maar hebben plaats zonder eenig ceremonieel en geven geen aanleiding tot het aanleggen van een feest.

Wel geschiedt dit bij de Karangan-Dajaks.

Op een feest aldaar „njogit" genoemd, waarop men zich aangenaam bezighoudt met menariën, hebben de besnijdenis der jongens, de oordoorboring der meisjes en verschillende huwelijken plaats.

§ 44. Dezelfde gebruiken bij andere Dajaks.

De oordoorboring bij meisjes komt bij alle Landak- en Tajan-Dajaks voor. De besnijdenis bij jongens eveneens met uitzondering van de Bĕntiang, Tengon, Sĕmpatong, Poelau, Danau, Ĕntoeroek,

Ampading- Songkong- en Riboen-Dajaks, welke allen tot den stam Koembah behooren.

De Djamboe-, Béhé-, Dait-, Beneden Padé-, Tandi-, Padang- en Soeti-Dajaks kennen de besnijdenis wel; het gebruik geeft er echter evenmin als de oordoorboring bij meisjes aanleiding tot eenig ceremonieel vertoon of feestelijkheid. De besnijdenis geschiedt er door afbinding van een gedeelte van het praeputium tot het van zelf afvalt. Ieder jongeling weet zich daarbij zelf te helpen en doet het in het verborgen in het bosch.

De besnijdenis heet dan ook bij hen bĕrsajat, volgens het woordenboek van Pijnappel = behoedzaam afstroopen, zooals den bast van een boom, de huid van een beest.

Bij de Batang-Tarang-Dajaks heet de besnijdenis bĕrsĕpit d. i. afklemmen. De bovenkant van het praeputium wordt tusschen twee bamboestaafjes geklemd, welke stevig samengebonden worden. Na een drietal dagen splitst het praeputium zich dan van zelf. Het is dus een incisie. Ook hier weet ieder jongeling zichzelf te helpen en geschiedt het zonder eenig ceremonieel.

§ 45. Beteekenis van de besnijdenis.

De besnijdenis heeft dus bij deze Dajaks een ander karakter dan bij de Manjoeké-Dajaks. Bij de eerste is zij waarschijnlijk een uitvloeisel van het begrip, dat zij gunstig was voor de seksueele functiën van den man. Bij de Manjoeké-Dajaks zal dit oorspronkelijk ook het geval geweest zijn, maar ceremonie-lievend als deze stam is, heeft men er tevens eene offerhandeling van gemaakt. Vergelijk Wilken, De besnijdenis bij de volken van den Indischen Archipel, Bijdragen tot de T. L. en Volkenkunde van Ned. Indië, Volgreeks IV, deel 10.

Van de Djamboe- Béhé- en Dait-Dajaks noteerden wij nog, dat de ritueele haarsnijding aan hen onbekend is, en van de Dait- en Sangah-Dajaks, dat ook bij jongens de oorlellen geperforeerd worden.

D. Tandenvijling.

§ 46. Verspreiding van het gebruik.

Zooals ook elders in den Indischen Archipel, komt in Landak en Tajan de gewoonte voor, de tanden af te vijlen. Het geschiedt in

den regel, wanneer de periode der puberteit is ingetreden, zoowel bij jongens als meisjes. Gewoonlijk gaat het tandenvijlen niet met feestelijkheden gepaard; soms echter gebeurt het gelijktijdig met de ritueele haarsnijding, de besnijdenis en de oordoorboring (Manjoeké). Het is echter niet zoo algemeen als deze gebruiken. Alleen de tanden der bovenkaak ondergaan de vijling, welke in den regel alleen bestaat in het gelijk maken der oneffenheden. In de onderkaak is het tandenvijlen alleen veroorloofd, wanneer de ouders dood zijn. Dit verbod komt meer voor in den Indischen Archipel. Volgens de verklaring van Wilken had de vijling der onderkaakstanden vroeger niet onwaarschijnlijk juist plaats als offer bij den dood van den vader of de moeder, en is daaruit later het verbod ontstaan van de vijling dier tanden vóór den dood der ouders. Zie „Iets over de mutilatie der tanden bij de volken van den Indischen Archipel.” Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van N. I. Volgreeks V, Deel 3, p. 481.

De Padé-Dajaks kennen boven bedoelde voorwaarde niet; bij hen is het vijlen der onderkaakstanden altijd verboden. Evenzoo bij de Batang-Tarang-Dajaks en de Maleiers van Tajan, bij wie het vijlen der onderkaakstanden volstrekt verboden heet (pantang bĕsar).

Bij de Béhé-Dajaks komt het gebruik der tandenmutilatie in het geheel niet voor.

Bij de Enkangin-Tau en Soran-Dajaks zagen wij jongens, wier tanden over hunne gehcele lengte aan beide zijden naar beneden schuins afgevijld waren in den vorm van een driehoek (spitsvijling).

Bij de Ajoeh-Dajaks worden ook alleen de tanden der bovenkaak gevijld. Bij meisjes geschiedt het op den dag vóor het huwelijk, bij jongens òf op dien dag òf kort te voren.

E. Gebruik van opsluiting van huwbare dochters.

§ 47. Verspreiding van het gebruik.

Vervolgen wij de beschrijving der plechtigheden en gebruiken in den cyclus van het familieleven.

Jongens en meisjes zijn intusschen huwbaar geworden.

Uit de „Schetsen” van E. L. M. Kühr in de Bijdragen tot de T. L. en V. kunde van N. I. Volgreeks VI, Dl. 2, pag. 63, weten

wij, dat bij verschillende door hem genoemde Dajaksche stammen [1] uit het gebied van de Boven-Kapoeas en de Melawie de huwbare dochters van hen, die afstammen van Déwa's, eene reinigingsceremonie (b ĕ r o e m b o e n g) moeten ondergaan, waarvan opsluiting en afscheiding van het stamgemeenschap het criterium is.

Ook op Nieuw Guinea is dit gebruik bekend. Zie het Insossi-feest beschreven in „Uit het leven der bevolking van Windesi" door J. L. D. van der Roest in Tijdschrift voor Ind. T. L. en V. kunde. Deel XL, pag. 155.

De Landak- en Tajan-Dajaks kennen deze gewoonte niet: zij komt echter voor bij de familieleden van de Maleische vorsten der beide landschappen, waar zij bekend is onder den naam van m a s o' l a m i n (= het binnengaan van het huis) en bestaat in opsluiting gedurende twee maal zeven dagen in een donker vertrek.

Bij het uittreden der l a m i n hebben groote feesten plaats, waarbij het nemen van een ceremonieel bad gebruikelijk is op de hoogste verdieping van eene zelfde pyramidale stellage als door Kühr beschreven (pag. 70), bestaande uit zeven, vijf of drie door trappen met elkaar verbonden verdiepingen.

In Ngabang moet zulk eene stellage in één dag gebouwd zijn — om de booze geesten te verrassen? — waartoe een groot aantal Dajaks in heerendienst wordt opgeroepen.

[1] Kühr heeft in de opsomming dezer stammen niet de Sĕlam boeroeng Dajaks van Embau genoemd, waar het b ĕ r o e m b o e n g toch ook bekend is. Wij merken hier op, dat men onder Selam boeroeng Dajaks die Dajaks verstaat, welke den Islâm hebben aangenomen, maar nog verdacht worden van praktijken, geheel met den Islam in strijd, o.a. het eten van varkens-vleesch.

Wij maakten omtrent het b ĕ r o e m b o e n g bij de Embau Dajaks nog de volgende aanteekeningen.

Na zeven dagen in de o e m b o e n g verbleven te hebben, mag het meisje anders om gaan liggen, d. w. z. haar hoofd op de plaats, waar eerst het voeteneinde was.

Dit heet m a l i' d j o e r o e (m a l i' — Mal. b a l i' = omkeeren; d j o e r o e = Mal. p e n d j o e r o e = hoek van een ruimte). Hierbij wordt een feestmaal gehouden.

Wanneer het meisje des avonds buiten de o e m b o e n g verblijft, moet zij zich neerleggen op een in het vertrek geplaatste rustbank, k a d a w e r.

Op het feestmaal bij het verlaten der o e m b o e n g plaatst men in het midden der feestvierenden een blaasroer, rustende op een kokosnoot, omwoeld met gekleurd katoen, tot eenen imitatieboom gevormd door takken van een waringinboom en verder versierd met klapperbladen. Gedurende den avond wordt bij dezen boom gezongen b ĕ d j e l l i of b a m e n.

Verder heeft zij nog het eigenaardige, dat telkens, wanneer men eene verdieping hooger is gekomen, men door eene afsluiting in de gaanderij gedwongen is, deze geheel rondgaande gaanderij om te loopen, om de trap te vinden, welke naar de volgende verdieping voert, en dit telkens in andere richting, blijkbaar met de bedoeling, om de booze geesten in dit doolhof het spoor bijster te doen worden.

§ 48. Beteekenis.

De beteekenis van het bĕroemboeng komt mij voor te zijn: het zich verborgen houden voor de booze geesten, welke op het tijdstip, dat de meisjes voor het eerst op het altaar der liefde offeren — het kaloewar lamin of treden uit de lamin wordt toch gevolgd door het huwelijk — bijzondere reden tot naijver hebben.

Eene vermomming van het geheele lichaam dus, gelijk het zwart maken der tanden en het opgestoken of opgebonden dragen van het hoofdhaar eene vermomming is van deze lichaamsdeelen.

Vergelijk Wilken. „Iets over mutilatie der tanden bij de volken van den Ind. Archipel". Bijdragen tot de T. L. en V. kunde van N. I. Volgreeks V. Dl. 3, p. 497.

F. Huwelijk.

§ 49. Leeftijd der huwelijkscandidaten.

Wij gaan thans over tot de beschrijving der huwelijksaanvraag, verloving en bruiloft.

De leeftijd, waarop bij de Landak- en Tajan-Dajaks meisjes en jongelingen in den echt treden, moet vrij hoog gesteld worden. Kinderhuwelijken komen slechts bij hooge uitzondering voor; wij zullen hieronder zien onder welke omstandigheden. Eerst wanneer ten volle de puberteit bereikt is, wordt aan een huwelijk gedacht. Bij voorname hoofden wordt het dikwijls uitgesteld tot zich eene partij voordoet, welke hunne dochter in goede afkomst evenaart. Zoo zagen wij meisjes, welke op twintigjarigen leeftijd nog niet gehuwd waren.

Een eigenlijk verschil in standen vindt men onder de Landak- en Tajan-Dajaks niet. Echter zijn die families, welke hunne afkomst van vroegere legendarische hoofden afleiden, meer in aanzien dan

andere. Uit deze families worden nog steeds de hoofden gekozen, en zij trachten hun aanzien op te houden door zooveel mogelijk huwelijken onder elkaar te sluiten. Toch zijn huwelijken van deze soort adel met personen van den minderen stand niet verboden. Opmerkelijk is het, dat ten opzichte van dezen adel in vele gevallen naar een anderen maatstaf wordt rechtgesproken dan bij den gewonen man.

§ 50. Vrije omgang van jonge lieden van beiderlei kunne.

Ofschoon vooral bij de Manjoeké-Dajaks niet die seksueele ongebondenheid onder jonge lieden van beiderlei kunne heerscht, als wel elders onder de Dajaks voorkomt, om slechts de Meliau-Dajaks te noemen, waar jonge mannen en meisjes leven in een roes van wellust en samenkomsten in volkomen afzondering van weinig onschuldigen aard zelfs door de adat gereglementeerd zijn [Zie Bijdrage tot de kennis van de Ethnographie der Westerafdeeling van Borneo in Int. Archiv für Ethnographie, B. IX, p. 80] met het gevolg, dat jongelieden dit ongetrouwde leven niet prijs geven, voor zij daartoe door de omstandigheden gedwongen worden, zoo moet ook van de Landak- en eigenlijke Tajan-Dajaks gezegd worden, dat bij hen ook aan meisjes in hun omgang met jonge lieden zeer veel vrijheid gegeven wordt.

§ 51. Huwelijksaanvraag der oudste dochter, ana' pangkalan. Matriarchaal huwelijk.

De huwelijksaanvraag gaat merkwaardig genoeg bij de Manjoeké-Dajaks in den regel van het meisje uit. Steeds is dit het geval als het meisje de oudste dochter is. Zij heet dan ana' pangkalan (pangkal = het voorste einde van iets, dat wat het dichtst bij den oorsprong is); de ana' pangkalan blijft steeds in het huis harer ouders wonen; zoodra zij trouwt, treedt zij ook als hoofd van het huisgezin op.

§ 52. Oudste zoon, patriarchaal huwelijk.

De oudste zoon blijft ook dikwijls in de kampong zijner ouders, vooral wanneer de vader kampong-hoofd is, en hij bestemd,

om hem te vervangen. Zijn vader bouwt dan eene nieuwe woning voor hem aan de radang bij (pangkalan laki[2]).

Het is onder dit stelsel van broeder en zuster, samenwonende in dezelfde radang, begrijpelijk, dat de broeder zich nauw verwant gevoelt aan de kinderen van zijne zuster. Ook de kinderen van broeder en zuster zullen elkaar als broeder en zuster verwant gevoelen.

§ 53. Eerstgeboorterecht van de ana' pangkalan.

De oudste dochter, naast wie de oudste zoon in de kampong blijft wonen, is erfgenaam van $\frac{2}{3}$ van de bezittingen der ouders, de oudste zoon van de rest; waar de oudste zoon niet in de kampong blijft, erft de oudste dochter alles. Zij heeft dus in den regel een eerstgeboorterecht. Indien de overige kinderen iets mede krijgen, dan zijn dit giften van haar of van den oudsten zoon, als die ook als ana' pangkalan optreedt.

§ 54. Overige kinderen.

De ana' pangkalan treden reeds als erfgenaam op, zoodra zij in het huwelijk treden. Voor de overige kinderen is het onverschillig, waar zij trouwen. De meisjes blijven echter toch zooveel mogelijk in de kampong, jongelieden van elders trouwende en gezamenlijk in haar kampong een nieuw huis aan de radang bijbouwende. Het huwen van meisjes buiten de kampong heet pantjar.[1]

Sommige kinderen zullen ook aangezocht worden tot huwelijken met eerstgeborenen in andere families, want het is duidelijk, dat eerstgeborenen van verschillende families nimmer met elkaar trouwen.

§ 55. Huwelijksaanzoek van de vrouw uitgaande.

Waar de oudste dochter in het huwelijk treedt, gaat dus het aanzoek van hare ouders uit. Dat wil zeggen voor den vorm, want wel degelijk kiest zij zelve. Het is juist uit vrees der ouders, dat deze keuze dan wel eens strijdig met hunne eigene zou kunnen zijn, dat zij soms de ana' pangkalan reeds als kind doen trouwen.

---

[1] Bij de Batang-Parangdajaks in Tajan komt het huwelijk, waarbij de vrouw den man volgt, meer dan elders voor. Een der hoofden vertelde mij, dat het er even gebruikelijk was als het matriarchale huwelijk.

De echtgenoot slaapt dan in de soerambi, tot zij den leeftijd der puberteit bereikt heeft: dan heeft de cohabitatie plaats zonder verdere plechtigheden.

Het gebruik, dat het meisje zelf of haar familie het huwelijksaanzoek doet, komt ook bij andere volken voor, en wel bij die, waar het matriarchaat bestaat (Minangkabausche Maleiers der Padangsche Bovenlanden) of waar het familieleven een meer matriarchaal dan patriarchaal karakter heeft, zooals ook bij de Manjoeké. Dajaks het geval is, o. a. bij de Olo ngadjoe van de Zuider- en Ooster Afdeeling van Borneo. [Zie Wilken. Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken enz. Bijdragen tot de Taal- Land en Volkenkunde van N. I. V^de^ Volgreeks, 1e deel, pag. 209—210]. Grabowsky spreekt dit echter tegen en zegt o. a. "die Jungfrau bei den Olo Ngadju wird nicht um ihre Neigung bei der Heirat gefragt (Ausland, 1884, n° 24).

§ 56. In Europa bij de Basken.

In Europa bestond de gewoonte nog betrekkelijk kort geleden ook bij de Basken, wanneer de eerstgeborene eene dochter was. De herinnering aan het recht der zelfkeuze van een echtgenoote is bewaard gebleven in de volgende regelen:

"Celles de Barèges
En dépit de leurs parents
Choisissaient leurs époux
O quel doux privilège." Zie Wilken o. c., pag. 210.

Keeren wij thans tot de Manjoeké-Dajaks terug.

§ 57. Officieel aanzoek.

Heeft in gewone omstandigheden de ana' pangkalan eene keuze gedaan, dan deelt zij deze aan hare ouders mede, welke dan vier of twee koppelaars [1] (pa' toené', Manj.; poetjara, Sĕpatah) naar de kampong, waar de uitverkorene woont, uitzenden om de aanvraag officieel te doen. Zij onderzoeken eerst, of de jongeling wellicht reeds verloofd mocht zijn: in dat geval keeren zij onverrichter zake terug, in het andere geval begeven zij zich naar zijne ouders en vragen hem voor haar ten huwelijk. Het is gewoonte, dat zij daarbij een geschenk aanbieden, dat bij voorname

[1] Aan het woord koppelaar niet geen ongunstige beteekenis te hechten.

families bestaat in een beteldoos (k o t a', Mal. en Daj.), bij minder aanzienlijke in een pak van een aantal strengen glazen kralen (l a n g k é h s a t o e k a l, Mal. en Daj.) en bij den gewonen man in een reep strengen kraaltjes (m a n i' s a p a p a n, Mal. en Daj.). L a n g k é h-kralen zijn ongeveer zoo groot als de pit van een hazelnoot, m a n i' is een soort fijne kraaltjes.

Stellen wij nu het geval, dat de jongeling zelf wel tot het huwelijk genegen is, maar de ouders bezwaar hebben, dan betaalt de jongeling met behulp van het meisje aan zijne ouders eene boete van ½ tot 3 t a h i l, naar gelang van de mindere of meerdere voornaamheid zijner familie. Na ontvangst dezer boete zijn de ouders verplicht hunne toestemming te geven.

§ 58. A a n z o e k a f g e s l a g e n.

Veronderstellen wij thans, dat de jongeling door het aanzoek verrast is, hij zich nog te jong gevoelt, om te trouwen en liever nog wat bij zijne ouders blijft inwonen. Hij is dan verplicht aan het meisje eene boete te betalen — p a n o e l a' genaamd — van een t a h i l.

De pa' t o e n é's keeren terug, de p a n o e l a', in de k o t a' geplaatst, medenemende.

§ 59. D w a n g v a n h e t m e i s j e.

Blijft echter het meisje op haar stuk staan, dan laat zij zich daarmede nog niet afschepen, maar laat zij de koppelaars het aanzoek nogmaals herhalen, als dwangmiddel een s i a m (Dajaksche verglaasd aarden pot), een stuk lijfsieraad van goud en een kleedingstuk van waarde medenemende, welke kostbare stukken den jongeling aangeboden moeten worden. Weigert de jongeling nog, dan betaalt hij een p a n o e l a' van drie en een halve t a h i l, waarvan het hoofdvoorwerp (k a p a l a) een s i a m en het daarop in waarde volgende voorwerp (p a n a r d j o e n van t a r d j o e n = naar beneden springen, ook = lager zijn dan iets anders daarnaast) een p a h a r, waaraan verder nog een varken moet toegevoegd worden.

Het gebeurt echter, dat toch het meisje zich niet van haar stuk laat brengen, zich het leven niet verder mogelijk achtende zonder het bezit van het door haar geliefde wezen en alles op haren en snaren zet, om haar hartewensch vervuld te krijgen.

Al wat er voor schatten en kostbare zaken in huis bijéén te brengen is, wordt dan door de koppelaars verzameld en naar het huis van den jongeling overgebracht. De adat wil, dat deze zich dan niet langer tegen den op hem uitgeoefenden dwang verzet; hij neemt het aanzoek aan en laat de aangebrachte goederen door tien zijner kamponggenooten aan het meisje terugbrengen, waardoor de verloving een voldongen feit geacht wordt.

Niet altijd echter volgt het meisje dezen officieelen weg, om haar zin te krijgen. Vaak gaat het meer spelender wijze en haalt zij, nadat de eerste maal haar aanzoek is afgeslagen, op slimme manier een hem toebehoorend voorwerp, bijvoorbeeld zijn slipang (tabakzak), iets dat hij moeilijk missen kan, weg. Meldt hij zich dan aan hare woning aan, om zijn eigendom terug te krijgen, dan weet zij hem wel in den val te lokken en zoo sterk is de jongeling niet, of hij laat zich hare omarming welgevallen en weldra kan zij hem den hare noemen.

Wijlen Pangeran Mangkoe Boemi, waarnemend Panĕmbahan van Landak, deelde mij de volgende geschiedenis van een onwilligen jongeling mede uit de Béhé streek, waarin hij zelf een actief aandeel had.

Voor hij nog aan het bestuur was, zond zijn broeder, de toenmalige Pangeran Adipati, hem elk jaar de Béhé-streek in, om de Dajaks aan te zetten, hun haçil te betalen. [1]

Eens werd hem dan op zulk een reis een weerbarstig jongeling aangewezen, wiens steenen hart zich niet door de liefdevolle blikken van een hem genegen meisje wilde laten vermurwen.

§ 60. Werkelijke dwang.

Een jaar later kwam hij in dezelfde kampong terug en vond dat de toestand nog onveranderd was. De Pangeran geraakte hierover in toorn, gelastte den jongeling te grijpen, deed hem naast het meisje plaats nemen, riep fluks een pamang-kundige erbij, welke hij gelastte hen samen het pipis ajam te doen ondergaan (het criterium van de huwelijksceremonie) en weldra waren de jongeling en het meisje een getrouwd paar.

---

[1] De vorstentelgen reizen dan met groot gevolg van Maleiers, dat dan eenige dagen in de onwillige kampong verblijf houdt. De Dajaks, welke de wetten der gastvrijheid zeer hoog houden, moeten dan gedurende dien tijd in hun onderhoud voorzien, wat hun weldra zoo zwaar wordt, dat zij dan maar liever de haçil opbrengen, daar anders de geheele rijstschuur spoedig leeg zou zijn

Hij kon thans niet meer van haar af òf moest de vrij hooge boete betalen, welke op verstooting zonder wettige aanleiding van den kant der vrouw staat, zag hiertegen op en liet zich dus de huwelijkskluisters maar welgevallen.

Gemakshalve deelen wij hier reeds mede, dat de boete, door de familie van den jongeling wegens afwijzing van een huwelijksaanzoek betaald, teruggegeven wordt, wanneer de echtelijke vereeniging door de geboorte van een kind is gevolgd.

Het recht tot het uitoefenen van dwang bij de huwelijksaanvraag hebben ook de meisjes der Olo Ngadjoes, bij wie, zooals wij reeds zagen, ook het huwelijksaanzoek van den kant der vrouw uitgaat. Het uitoefenen van dwang heet bij hen m a t e p en bestaat daarin, dat men den man in de woning van het meisje lokt. Zoodra hij de deur is binnengetreden, sluit men deze, behangt de wanden met verschillende stoffen en andere versierselen, draagt het eten op, en maakt hem vervolgens met den wensch der jonge dochter bekend, om met hem te trouwen. Weigert de man zijne toestemming, dan moet hij de waarde der opgehangen stoffen en goederen betalen. [Zie Wilken: Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken enz. Bijdragen tot de T. L. en V. kunde van N. I. Volgreeks V, deel I.]

Men merke hier dus de groote gelijkenis op met de boven beschreven gebruiken der Manjoeké-Dajaks.

Ook in de Onderafdeeling Klein-Mandailing Oeloe en Pahantan zijn volgens Controleur Ris aan de meisjes eenige rechten voorbehouden, om een huwelijk te eischen n.l. van die mannen, met wie zij reeds in „m a r t a n d a n g" geweest is.

Onder „m a r t a n d a n g" verstaat men veroorloofde samenkomst van jongens en meisjes, te vergelijken met het Oud-Hollandsche „kweesten". [Zie Bijdragen, Volgreeks VI, deel 2, p. 517. Over „kweesten" zie men Wilken, Plechtigheden en gebruiken enz. Bijdragen, volgreeks V, deel 1, p. 205.]

Wij zijn thans met de beschrijving van het huwelijk bij de Manjoeké-Dajaks zoover gevorderd, dat partijen het eens zijn geworden. De koppelaars geven hiervan onmiddelijk kennis aan de ouders van het meisje, waarop den volgenden dag een samenkomst der families plaats heeft, en de dag van het huwelijk wordt vastgesteld.

§ 61. Aanzoek van den jongeling uitgaande.

Gaat het aanzoek van den jongeling uit, dan hebben dezelfde gebruiken plaats, maar van het uitoefenen van dwang is hoegenaamd geen sprake.

Weigert het meisje, dan nemen de koppelaars de kota' weder mede, maar zonder panoela' erin. De zaak is dan daarmede afgedaan.

De verloving is dus tot stand gekomen.

§ 62. Verbreking der trouwbelofte.

Gaat een der partijen tot verbreken der trouwbelofte over, dan legt de andere partij haar eene boete op van anderhalf tot drie en een halve tahil. De grootte hangt af van de voornaamheid der familie en de reden der verbreking. Geschiedt het, omdat de jongeling of het meisje met een ander wil trouwen, dan wordt de hoogste boete betaald. De verlovingsgeschenken moeten teruggegeven worden, ingeval de begiftigde de verbreker of verbreekster is.

Komt niets tusschen beide — ongunstige droomen en voorteekenen zijn dikwijls. zoo zij de huwelijksplannen niet geheel en al in de war sturen, een reden tot uitstel, dat soms zelfs zeer langdurig zijn kan — dan heeft op den vastgestelden dag de bruiloft plaats.

§ 63. Gunstige periode voor het huwelijk.

Reeds vroeger zagen wij, dat boelan lima een bijzondere gunstige periode geacht wordt, om een huwelijk te voltrekken.

§ 64. Bruiloftsceremoniën.

Bij de ceremoniën wordt zooveel mogelijk in het oog gehouden, dat in het huwelijk man en vrouw gelijke rechten hebben. Men verwachte daarom geenszins plechtigheden, welke doelen op eene onderwerping van de vrouw aan den man, bijv. op den voet treden, het leggen van het rechterbeen van den bruidegom op het linkerbeen van de bruid, het wasschen van de voeten van den bruidegom door de bruid, het over den drempel dragen der bruid — de deductio in domum der oude Romeinen, dat o. a. voorkomt bij de Zee-Dajaks van Sarawak, waar de bruid, na voor de eerste maal uit geweest te zijn, thuiskomende door hare schoonmoeder over den drempel gedragen wordt, zie Ling Roth, Natives of Sarawak, Vol. I, pag. 112 —, maar alles wat de vrouw voor den man doet, doet hij ook voor haar.

Ook gebruiken, welke wijzen op den afkeer, welke de bruid voor den bruidegom behoort te hebben, komen evenmin voor. (Zie Wilken. Plechtigheden en gebruiken, enz. Bijdragen tot de T., L. en V.kunde. Volgreeks V, Dl. 1, pag. 190).

Een huwelijk, waarvan het aanzoek is uitgegaan van het meisje, heeft natuurlijk inwoning van den man in de ouderlijke woning der vrouw ten gevolge. Het is daarom begrijpelijk, dat de eerste bruiloftsplechtigheden in het huis van den jongeling plaats hebben.

De bruid wordt daartoe in feestelijken optocht naar de woning van den bruidegom overgebracht. De stoet wordt door muziek vergezeld: de familieleden en kampong-genooten van de bruid begeleiden haar, allerlei geschenken voor de ouders van den bruidegom mededragende, bestaande uit rijst, kleefrijst, varkens, kippen, potten met pakasam en verdere benoodigheden tot een groot barimah.

Dicht bij de woning van den bruidegom wordt de stoet door diens verwanten en kampong-genooten opgewacht en ingehaald. Alles gaat dan in blijde verwachting van het feest van den dag de kampong-woning binnen, waar de bruid onmiddellijk door de moeder en de zusters van den bruidegom in haar woonvertrek (bili') wordt toegelaten. De bruidegom wordt voorloopig in een ander kamertje verborgen gehouden.

's Avonds om zeven uur hebben de eerste ceremoniën plaats.

De bruidegom, het kamponghoofd en de familieleden houden een fakkel-optocht tot voor het kamertje, waar zijne bruid hem wacht (mangantar pintoe, Mal.). De fakkels bestaan uit toortsen, van tamiang-bamboe gemaakt: ook een beteldoos (kota') wordt medegedragen met brandende stoffen erop: de bruidegom zelf heeft ook een beteldoos bij zich, rijkelijk van betelpruimpjes voorzien.

§ 65. Gebruik aan de schaking herinnerende.

Bij het naderen van den stoet wordt de deur spoedig goed vergrendeld. De bruidegom klopt met zijn hand tegen de deur, om binnengelaten te worden; pas wanneer hij zevenmaal geklopt heeft, geschiedt dit [1] en treden allen naar binnen. De bruidegom zet zich

[1] Dit gebruik komt ook voor bij de Papoewa's van de Geelvinksbaai, waar dan de deur pas geopend wordt na vertoon en overgave van den bruidschat.

Het moet naar analogie van dergelijke gebruiken, welke in den Indischen Archipel zeer veelvuldig voorkomen, beschouwd worden als een overblijfsel eener voormalige schaking. (Zie Wilken. Plechtigheden en gebruiken bij

naast de bruid neer en schuift haar zijn beteldoos toe; gelijktijdig biedt zij hem de hare aan en nemen beiden een pruimpje tot zich. [1]

§ 66. Andere ceremoniën.

Heeft dit naar genoegen gesmaakt, dan vereenigen zich alle

---

huwelijken enz. Bijdragen tot de T. L. en Vkkunde van N. I. Volgreeks V. deel 1. p. 151.] Wel zonderling is het, het hier te vinden, waar het huwelijk zulk een matriarchaal karakter heeft en de bruidschat zelfs geheel ontbreekt.

Schaking is op Borneo niet geheel onbekend. Ling Roth vermeldt haar van de Sarawak-Dajaks, van welken stam is niet recht duidelijk. Natives of Sarawak, vol. I, p. 118.

De ontwikkeling van het huwelijk der Manjoeké-Dajaks stellen wij ons aldus voor: Oorspronkelijk was het een geheel matriarchale instelling, in zoover dat het huwelijksaanzoek alleen van de vrouw kon uitgaan, de man steeds bij haar kwam inwonen, met eerstgeboorterecht van de oudste dochter met uitsluiting van alle andere kinderen en met optreden van haar als hoofd van het gezin.

Huwelijken werden voornamelijk in naburige kampongs gesloten: de kampongs waren toen grooter dan tegenwoordig, daar de onveiligheid tot samenwoning van groote groepen verplichtte.

Verzet tegen dezen toestand kwam er van zonen van hoofden, die hun vader in hunne waardigheid wilden opvolgen en van vaders, die hunne zonen als hunne opvolgers wilden erkend zien, waarvoor het noodig was, dat zij een aandeel in de nalatenschap kregen en zij in de eigen kampong bleven wonen of, zoo zij reeds naar elders verhuisd waren, weder terugkwamen. Vandaar gewelddadige ontvoering van eigen vrouw of schaking van het meisje, waarop men zijne keuze had laten vallen. In den aanvang zal dit aanleiding gegeven hebben tot openlijke vijandschap, maar bevriende kampongs van denzelfden stam zullen zich als bemiddelaars hebben opgeworpen, en daar schaking vaak over en weer zal hebben plaats gehad, kon men gereedelijk tot verzoening overgaan.

Langzamerhand zal men de noodzakelijkheid van het nieuwe gebruik — den overgang van de vrouw tot de familie van den man in bepaalde omstandigheden — hebben ingezien en zich in het kwaad geschikt hebben.

De ontvoerde of geschaakte vrouw was aanvankelijk geheel *in manu mariti*; na gemeen overleg lieten beide partijen wat van hunne rechten vallen en kwam men tot een compromis, zooals de huwelijksinstellingen zich thans aan ons voordoen.

Om deze voor de mannen minder stuitend te maken, — aan de vrouw bleven toch over het algemeen meerdere rechten voorbehouden — werd in de trouwplechtigheid zooveel mogelijk gelijkheid betracht: een toegift voor hen was de opname daarin van een gebruik, dat aan de schaking herinnerde.

[1] Het wederzijdsch aanbieden van betel als huwelijksceremonie komt voor bij de bewoners van de Palembangsche Bovenlanden, speciaal de Moesi-streken, enkele van de orang Benoewa's van Malaka, de Dajaks van Koesan, de Mandaja's van Mindanao, de Balineezen, de Endehneezen en sommige Papoea's van de Geelvinksbaai. Zie Wilken, Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken enz. Bijdragen tot de T. L. en Vkkunde, Volgreeks V, deel 1, p. 103.

mannen tot een groot feestmaal — echter geen offermaal — in de soerambi, waaraan ook de bruidegom deelneemt. Hij moet dien nacht wakende doorbrengen, zoo ook zijne bruid bij de vrouwen binnen in het kamertje. Tegen het aanbreken van den morgen worden de offerspijzen gereed gezet en wanneer het dag geworden is, hebben de verdere ceremoniën plaats.

Bruid en bruidegom, beiden zoo sierlijk mogelijk uitgedost, gaan naast elkaar op een daartoe gereedstaande gong zitten, met een tampajan tot rugsteun; een kostbare slendang of sluierdoek wordt hen over het bovenlijf geworpen, zoodat dit kleedingstuk hen beiden insluit en samen verbindt [1]; daarna treden twee gebedenkundigen (toekang pamang) op hen toe; de een duwt de bruid, de andere den bruidegom een balletje kleefrijst in de palm van de hand; de handen worden in elkaar gelegd en met kracht gedrukt en gedraaid, zoodat de balletjes éen worden. [2]

De offerspijzen staan voor bruid en bruidegom gereed; het varkentje, dat voor hen geofferd moet worden, hangt boven hunne hoofden in een rotanmand met wijde mazen, een gebeden-kenner (toekang pamang) neemt het woord en deelt de Déwata's mede, dat hier de jonge man en de jonge vrouw, wier namen hij noemt, te samen nederzitten, om in den echt vereenigd te worden; hij roept hun zegen over hen af, strooit gele rijst over hen uit, en wuift met den vleugel van het offerhoen zevenmaal over hunne hoofden, daarbij langzaam tot zeven tellende.

Daarna worden de offerdieren geslacht en bereid en de offerspijzen verder klaargemaakt, waarna bruid en bruidegom weder op de gong plaats nemen en de verdere plechtigheden van het barimah ondergaan, waartoe, zooals men zich herinneren zal, ook het besmeeren met bloed behoort.

---

[1] Dit gebruik behoort tot de huwelijksplechtigheden van de Makassaren en Boegineezen, de bewoners van Tahiti, de Hoewa's van Madagaskar, de Orang Boekit van de Z. O. Afdeeling van Borneo, de Noord-Niassers en de Toba-Bataks. Zie Wilken, Plechtigheden en gebruiken enz. Bijdragen, Volgreeks V. deel 4.

[2] Dezelfde huwelijksceremonie deelt von de Wall mede als gebruikelijk in de Koesansche landen van Borneo's Oostkust. Bruid en bruidegom moeten dan van die rijst iets nuttigen.

Wij weten niet of dit bij de Manjoeké-Dajaks ook gebruikelijk is.

Het samenvoegen der handen alleen herinnert aan de dextrarum junctio der oude Romeinen. Zie Wilken, Plechtigheden enz Bijdragen, Volgreeks V, deel 4, p. 397 en 408.

Daarna wordt nogmaals gegeten en gedronken en ontvangen de koppelaars hun loon, bestaande in een dijstuk en een onderkaak van een varken, benevens eenige kippen, een pot pakasam, eene schaal gewone rijst en eene schaal kleefrijst.

Man en vrouw zijn nu in het huwelijk verbonden en den avond daarop slapen zij samen. Deze nacht gaat zonder ceremoniën voorbij: het waken tegen jaloersche geesten wordt niet noodig geacht.

Op het al of niet aanwezig zijn van het hymen wordt niet gelet; geen man waagt de veronderstelling, dat hij eene virgo intacta zou huwen.

§ 67. Ongunstige droomen.

Het is te hopen, dat de jonggehuwden in dezen en den daarop volgenden nacht niet door ongunstige droomen verontrust worden, waardoor verschillende maatregelen noodig zouden worden, om de kwade koetika's ten goede te doen keeren, ja die soms aanleiding kunnen worden, dat de man de vrouw, of de vrouw den man reeds onmiddelijk verstoot. Ling Roth meldt ditzelfde van de Zee-Dajaks, Natives of Sarawak, o. c. Vol. I, p. 127.

Den vierden dag verlaat de jonggehuwde vrouw de ouderlijke woning van haar man. Dit heet goeling bidi d. i. „het oprollen der matten."

§ 68. Herhaling derzelfde plechtigheden in het huis der bruid.

Daarbij wordt wederom een varken geslacht en als offer aan de Dewata's aangeboden, waarna zij naar haar eigen huis teruggaat. Hier hebben nogmaals dezelfde formaliteiten plaats, als vroeger in de woning van den bruidegom.

Het is thans de bruidegom, die in optocht naar de woning der bruid gebracht wordt, en hare familieleden, die hem tegemoet gaan en met groot gejuich inhalen. Alle genoodigden tot het feest brengen weer de gebruikelijke geschenken mede, echter in grooter hoeveelheden, daar ze thans dienen als proviand (pabakālan) van het jonge paar; ieder brengt zelfs een klein biezen zakje (slipi) met rijst mede; verder geeft de familie van den bruidegom een reeds geslacht varken, tien kippen, pakasam, gerookte visch (ikan salai) en kribangs (aardvruchten).

Ook de verdere ceremoniën zijn precies hetzelfde; men ziet dus,

tot hoever gelijkheid van rechten bij beide echtgenooten gedurende de bruiloft wordt doorgedreven.

Deze driedaagsche bezoeken en feesten over en weer zijn eveneens in gebruik bij de Batang-Tarang-Dajaks en worden ook gemeld van de Zee-Dajaks. (Ling Roth, Natives of Sarawak, Vol. I, p. 112).

Wij zagen boven, dat het huwelijksaanzoek in den regel uitgaat van het meisje (ambil laki). Gaat het van den jongeling (ambil bini), dan gaat het meisje in zijne kampong over en komt bij hem inwonen. Aangezien meisjes er moeilijker toe te krijgen zijn dan jongelieden, om van woonplaats te veranderen, zal de jonge man, die zich in eigen kampong een huis wil vesten meer in zijne onmiddelijke omgeving eene huisvrouw moeten zoeken.

De huwelijksplechtigheden zijn bij ambil bini en bij ambil laki hetzelfde. Het spreekt wel vanzelf, dat de volgorde der bezoeken anders wordt; bij het „ambil bini" vertoeft de bruidegom natuurlijk eerst drie dagen in de woning der bruid, waarna de bruid voor vast bij de ouders van haren echtgenoot komt inwonen.

§ 69. Pantangdagen na het huwelijk.

Zijn de feesten (bij ambil bini en ambil laki) geheel afgeloopen, dan treedt voor de jong gehuwden een pantang-periode in. Zij mogen de aarde niet betreden, geen toespijs bij rijst gebruiken, geen herte- of dwerghertevleesch nuttigen.

Een woord voor huwelijk kennen de Dajaks niet anders dan dat 't welk overeenkomt met de zuiver Maleische uitdrukkingen „ambil laki" — „ambil bini" — „bĕrlaki-bini".

De huwelijksgebruiken, als boven omschreven, gelden voor de zonen en dochters uit aanzienlijke families (orang katoeroenan); bij de armen zijn zij minder omslachtig en kostbaar.

Vooral het uitzenden van koppelaars en het houden van optochten komt bij den gewonen man niet voor; zijn de jongelieden het eens, dan gaan zij tot een barimah met een enkel hoen over en zijn getrouwd. Het komt voor, dat meisjes soms eenklaps met een jongeling, met wien zij in het bosch of elders kennis maakten, voor hare ouders verschijnen, hem als haren man presenteeren en nog denzelfden avond het „pĕrpipis" ondergaan.

In hoofdzaak komen de ceremoniën, welke bij de Manjoeké-Dajaks in gebruik zijn, ook bij de andere stammen van Landak en Tajan voor.

Het huwelijk bij de minder ceremonieele Koemba-Dajaks zal in eene reisbeschrijving afzonderlijk behandeld worden.

§ 70. Huwelijksceremoniën bij de Padé-Dajaks.

Van de Padé-Dajaks teekenden wij nog op, dat de geschenken, door de koppelaars medegenomen als teeken van huwelijksaanzoek, aldaar bestaan in een zilveren ring, een riti papan en een slipang met betelschaaltjes.

Zoowel meisjes als jongelingen mogen bij de Padé-Dajaks tot een huwelijk dwingen: de boete bij het afwijzen van een aanzoek bestaat de eerste maal in een pinggan dawn. Het meisje of de jongeling gaat na eene afwijzing zelf haar of zijn zaak bepleiten; blijft de tegenpartij bij de weigering, dan wordt de boete een tampajan mandoʼ.

Bij de huwelijksplechtigheid gebruikt men in de Padé-streek geen kleefrijst als symbool der vereeniging, maar giet men een weinig bloed van de offerdieren in de hand van het meisje, welke alsdan door de hand van den jongeling gedrukt wordt. Spreidt het bloed zich dan bijzonder uit, dan is dat een slecht voorteeken; blijft het echter een ronde figuur zonder uitloopers, dan wordt het als een gunstig omen beschouwd.

Verbreking van trouwbeloften wordt bij de Padé-Dajaks met vijf reaal en een siam beboet.

§ 71. Bij de Tĕmilah- of Sĕpatah-Dajaks.

Bij de Tĕmilah- of Sĕpatah-Dajaks is het uitoefenen van dwang bij huwelijksaanzoek aan geen der partijen toegestaan.

De ceremonie van de wederzijdsche betel-aanbieding wordt bij hen gevolgd door een te samen eten: de bruidegom reikt aan de bruid daartoe een bord rijst aan, de bruid ook aan den bruidegom; dit laatste bord is echter grooter dan het eerste.

Het ruilen van schotels als huwelijksceremonie komt meer in den Indischen Archipel voor, o. a. bij de heidensche Sulaneezen. Zie Riedel. Bijdragen T. L. en V.kunde van N. I., Volgreeks IV, deel 10, blz. 398.

Omtrent het schenden der trouwbelofte heerscht bij de Sĕpatah-Dajaks de volgende regel:

Maka sasawatoe jang ada mĕnaroh toenangan tiba² itoe laki²

bĕrbini lain, maka di timbang prangkat anam tahil sapoeloeh amas dan djika prampoewan bĕrlaki lain didalam bĕrtoenangan di timbang prangkat tiga tahil, sapoeloeh amas serta kĕna hoekoeman dan pĕngakoewan kapada toewanja hoekoeman saboewah siam saēkor babi dan pĕngakoewan saboewah siam saēkor babi.

Een ieder, welke verloofd is en met eene andere vrouw huwt, betaalt boete als prangkat zes tahil en tien amas, en indien een meisje, dat verloofd is, met een ander trouwt, dan bedraagt de boete voor haar wegens prangkat drie tahil en tien amas. Bovendien moet ook weer de hoekoeman en de pĕngakoewan aan het hoofd opgebracht worden, de eerste een siam en een varken, de tweede evenzoo.

Prangkat van brangkat, heengaan, is schaking of liever gezamenlijke vlucht: gewoonlijk wordt het alleen gezegd van gehuwden. Schaakt een getrouwd man een ongehuwd meisje, dan heet dit ook prangkat.

De boete, genaamd hoekoeman, vervalt niet aan de beleedigde partij, maar aan het hoofd, welke daarvoor een offermaaltijd aanricht (barimah) tot herstel der gestoorde wereldorde en van den verbroken wereldvrede (dus tot boewang rasi jang djāhat). De "pĕngakoewan" is een straf voor de overtreding van de geboden van het gevestigd gezag. De aanbieding der pĕngakoewan aan het kamponghoofd houdt de bekentenis van schuld in aan genoemd hoofd als vertegenwoordiger van dat gezag.

§ 72. Bij de Sarito'-Dajaks.

Bij de Sarito'-Dajaks mag evenmin dwang bij huwelijksaanzoek uitgeoefend worden. Als teeken van afwijzing geeft men aan de koppelaars een pinggan (aarden bord) mede. Het geschenk, dat tot teeken van huwelijksaanzoek dient, is een zilveren ring.

§ 73. Bij de Batang-Tarang-Dajaks.

Schending van trouwbelofte heet bij de Batang-Tarang-Dajaks "pĕmongkir". De boete op pĕmongkir bedraagt slechts een gulden, wanneer tusschen de verloofden nog geen seksueele omgang heeft plaats gehad: is dit wel het geval, zonder dat het evenwel aan de ouders bekend is, bijv. indien hij steeds 's morgens reeds vertrokken was, voordat de ouders ontwaakten, dan bedraagt de

boete één reaal: had hij zich evenwel gedurende dien nachtelijken omgang verlaat, en vonden de ouders den jongeling nog bij hunne dochter, dan wordt de schending van trouwbelofte met twee reaal beboet. De reaal is bij de Batang-Tarang Dajaks gelijk aan één Mexicaansche dollar.

Dwang mag bij huwelijksaanzoek niet uitgeoefend worden, zoolang geen seksueele omgang heeft plaats gehad.

Verloving komt wel voor — als teeken daarvan dient wisseling van vingerringen en armbanden — is echter niet gebruikelijk.

De driedaagsche bezoeken van de bruid ten huize van den bruidegom en van den bruidegom ten huize van de bruid hebben bij de Batang-Tarang Dajaks niet na, maar vóór de eigenlijke huwelijksplechtigheid plaats.

Heeft gedurende die zes eerste huwelijksnachten geen der partijen een slechten droom gehad of heeft zich gedurende dien tijd geen ander slecht voorteeken voorgedaan, dan gaat men den zevenden dag tot de huwelijkssluiting over.

De huwelijksplechtigheid heet „bĕrpipis"; ook het varken, dat soms als offer geslacht wordt — in den regel doet men het met het slachten van een hoen af —, heet eveneens „ĕmmĕˢ pipis".

Het geven van een feest is daarbij niet gebuikelijk. Het bĕrpipis heeft slechts eenmaal plaats, niet tweemaal als bij de Manjoeké-Dajaks bij de wederzijdsche bezoeken. Bruid en bruidegom ondergaan eerst de ceremonie met het hoen (bĕrpipis), daarna wordt het bloed van het hoen of het varken bij beiden boven de wenkbrauwen en in den nek geappliceerd.

§ 74. Bij andere stammen.

Bij de Dait-Béhé en Djamboe-Dajaks gaat het huwelijk met groote feesten gepaard, waarvan ons echter geene bijzonderheden bekend zijn.

Bij de Manjoeké-Dajaks wordt de ritueele haarsnijding, de besnijdenis en de oordoorboring veel pompeuser en omslachtiger dan het huwelijk gevierd. De Dait-Dajaks daarentegen kennen geen feest bij de besnijdenis, maar maken zeer veel werk en ophef van een bruiloft.

Het geven van een feest, gewoonlijk bagawé = Mal. bĕkĕrdja — eigenlijk = werk hebben, wat te doen hebben, heet in het dialect der Bémajah-Dajaks „bĕrtoning".

§ 75. Naamsverandering.

Ten slotte dient nog vermeld te worden, dat de besnijdenis, de oordoorboring en het huwelijk soms gepaard gaat met naamsverandering.

Het geschiedt alleen, wanneer de jongeling of het meisje bij voortduring erg ongelukkig in al zijn of haar ondernemen is geweest; de beteekenis is duidelijk, men hoopt dat de nieuwe naam de booze geesten in de war zal brengen en hunne vervolgingen zal doen ophouden.

§ 76. Huwelijksverbod.

Wij gaan thans over tot de mededeeling van eenige regelen, die het familie-recht beheerschen en beginnen met de beantwoording der vraag, hoever het huwelijksverbod zich bij de Landak en Tajan-Dajaks uitstrekt.

§ 77. In en buiten den stam.

In de eerste plaats dient vermeld te worden, dat geen gebod of verbod bestaat omtrent een huwen in of buiten den stam.

Dit belet echter niet, dat in Manjoeké toch de meeste huwelijken plaats hebben in dezelfde pandjanangan; gewoonlijk zijn partijen echter, zooals wij zagen, uit verschillende kampongs. Toch treft men Manjoeké-mannen door geheel Landak aan, overal gehuwd met meisjes van verschillende stammen, bij welke zij overgaan. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de sterke vermeerdering dier Dajaks en het bestaande gebrek aan ladang-gronden.

Ook bij de andere stammen is het huwelijk in den stam, maar buiten de eigen kampong, het meest voorkomende.

§ 78. In de familie.

Verder dient nagegaan te worden, in hoeverre het huwelijksverbod zich uitstrekt in de eigen familie.

Voor familie gebruikt men in Manjoeké het woord djoedjoe.

In Landak, Tajan en Meliau is volstrekt verboden en geheel onmogelijk het huwelijk tusschen:

broeders en zusters,

ouders en kinderen,

oom of tante met nicht of neef, (nièce of neveu).

Ten aanzien van het laatste verbod teekenen wij aan, dat de Dajaks een dergelijk huwelijk gelijk zouden beschouwen als een huwelijk tusschen ouders en kinderen.

Broeders of zusters der ouders worden ook steeds met hetzelfde woord als de eigen vader of moeder aangesproken: de toevoeging van moeda of toewa — jong of oud naar gelang het een jongere of oudere broeder of zuster van een der ouders is — wordt weggelaten, tenzij men bepaaldelijk wil mededeelen, dat de persoon in kwestie niet de eigenlijke vader of moeder is. [1]

Zoo ook bij de Maleiers. [2] Het gebeurde ons eens, dat een onzer oppassers ons achtereenvolgens drie personen voorstelde als zijn „bapa" (= vader).

Bij de tweede voorstelling keken wij reeds verwonderd op, hoeveel te meer dus bij de derde. Bij onderzoek bleek ons, dat allen zijne ooms waren en dat zijn eigenlijke vader reeds lang dood was.

Omgekeerd noemen ooms hunne neven (broeders- of zusterskinderen) ook anaᵏ (= kind).

Maodang, een bekend Dajak uit kampong Setolo (Manjoeké) wordt de schoonzoon van het groote hoofd dier pandjanangan Raksagati genoemd. Hij is echter getrouwd met eene broeders- of zustersdochter (anaᵏ kamanakan. Mal.) van hem.

Op bloedschande tusschen deze familiebetrekkingen staat de doodstraf: geen Dajak uit Landak of Tajan herinnert zich echter, dat het misdrijf ooit voorkwam.

Volstrekt verboden is in Landak en Tajan verder het huwelijk tusschen broederskinderen, tusschen zusterskinderen en tusschen broeders- of zusterskinderen, met andere woorden tusschen vollen neef en nicht.

Echter is bij de Segelam, Tjempediᵏ en Bĕkat-Dajaks in Tajan zulk een huwelijk toegestaan na het betalen eener boete.

Bij de Meliau-Dajaks bestaat op een dergelijk huwelijk volstrekt geen verbod.

In Landak en Tajan zijn verder volstrekt verboden huwelijken tusschen iemands zoon of dochter en zijn broeders of zusters kleindochter of kleinzoon, met andere woorden tusschen neef en achternicht.

[1] Bij de Meliau-Dajaks heet oom bapa marina en tante maᵏ marina.

[2] Vergelijk hetgeen de heer Kruyt zegt over dergelijke gebruiken bij de Toradja's. Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vkkunde. Deel XLI, p. 87.

In Meliau is een dergelijk huwelijk veroorloofd na het betalen eener boete, bestaande in een geit, welke tot offermaal moet dienen tot het afwenden van booze invloeden van de kampong, daar door zulk een huwelijk de wereldorde beschouwd wordt verstoord te zijn.

Het huwelijksverbod strekt zich, zooals wij zagen, ver in de zijlinie uit. Nog strenger is het verbod, waar nevens verwantschap in de zijlinie nog verschil van „pangkat" bestaat.

§ 79. Verschil van pangkat.

Onder pangkat (= rang) verstaat men den graad, waarin men in de nedergaande linie van een zelfden stamvader of stammoeder staat; kind, kleinkind en achterkleinkind nemen dus verschillende pangkat in, volle neef en nicht zijn echter van een pangkat.

Bestaat een persoon den stamvader een graad nader dan den ander, dan zegt men, dat hij tegenover dezen een pangkat toewa inneemt, bijv. oom tot neef of nicht: pangkat bapa dĕngan anaˁ-verhouding van vader tot zoon.

Waar nu bij de verwantschap in de zijlinie nog verschil in pangkat komt, de man tot een ouder of jonger geslacht dan de vrouw behoorende, heeft de crimen incestus een veel ernstiger karakter, hetgeen zijn oorzaak vindt in den grooten eerbied, dien de Dajak gevoelt voor den ouderen rang, voor de hoogere plaatsing op de treden van de genealogische ladder.

Het mengen van pangkat anaˁ en pangkat bapa, heet het, is streng pantang.

Wij merken hierbij op, dat de Dajak zijn vollen neef zoowel als zijn broeder aanspreekt met een woord, dat equivalent is aan het Maleische „soedara", en zijn oom met „bapa", en hij daarom een vollen neef van zijn vader ook bapa noemt. Hieruit blijkt wel, dat het begrip van het onmogelijke van eene verbintenis van neef en achternicht voor hem zeer natuurlijk is.

Verboden is ten slotte in Landak en Tajan het huwelijk tusschen broederskleinkinderen, tusschen zusterskleinkinderen en tusschen zusters- en broederskleinkinderen, met andere woorden tusschen achterneef en nicht; na betaling eener boete wordt zulk een huwelijk echter toegestaan.

Eenstemmigheid over de mogelijkheid van een dergelijk huwelijk bestaat er bij de verschillende stammen niet; onder onze berichtgevers uit de Manjoekéstreek waren er, die zulk een huwelijk nog

volstrekt verboden achten, en eerst een huwelijk van personen op een nog lageren trap van „katoeroenan” van eenzelfden stamvader of stammoeder mogelijk achten, na betalen eener boete.

§ 80. Bij de Padé-Dajaks.

Zoo ook bij de Padé-Dajaks: bedoelde boete bedraagt aldaar voor lieden van goede familie vijf reaal, bij minderen drie reaal.

§ 81. Bij de Sĕpatah-Dajaks.

In de meergenoemde codificatie van adat-voorschriften van de Sĕpatah of Tĕmilah-Dajaks leest men omtrent dit punt:

„Djika ada saorang dari pada toewanja atau gapit pasirahnja atau ana' boewah kampong bĕrbinikan poepoe doewa kalinja mĕlainkan kĕna hoekoem ampat boewah siam dan lima ēkor babi, maka djika sapoepoe tiga kalinja boleh djoega tĕtapi ditimbang djoewa doewa boewah siam tiga ēkor babi serta sabilah parang dan satoe mando', tĕtapi djikalau dĕngan kamoefakatan dahoeloe, soedah memang sama sama soeka, habislah dĕngan saboewah siam sa ēkor babi.”

Indien een kamponghoofd of een minder hoofd of ook wel een gewoon kampongman met eene achternicht huwt, dan moet eene boete betaald worden van vier siams en vijf varkens; met eene achter-achternicht is het huwelijk wel veroorloofd, maar moeten twee siams, drie varkens, een kapmes en een tampajan mando' als boete opgebracht worden, maar indien gemeen overleg voorafgegaan is en het naar wederzijdsch genoegen is, kan volstaan worden met een siam en een varken.

De beteekenis van de laatste zinsnede is „indien het huwelijk niet noodzakelijk is door zwangerschap van het meisje”. Alleen toch in dat geval kan gemeen overleg plaats hebben.

Een der siams vervalt aan het kamponghoofd, de andere aan de familie der vrouw: bij gemeen overleg vervalt de laatste. De varkens worden alle geslacht en op een gemeenschappelijken offermaaltijd, (barimah) genuttigd, tot onschadelijk-making van verderfelijke invloeden.

In Manjoeké is het daarbij gebruikelijk, dat alle kampong-genooten zich al etende een oogenblik nederzetten in een lange rij

voor het huis onder den drup van het dak, hetzij het regent of niet. [1]

Een oude van dagen stelt dan aan de etenden daarbij de vraag: "Wat eet gij daar". Antwoord: "Wij eten pantoelaˢ" (= iets dat dient om af te weren). "Wiens pantoelaˢ eet gij?" Antwoord: "De pantoelaˢ van N. N. (naam van den bruidegom)". Vraag: "Wie is het, die toelakt?" Antwoord: "Varkens, kippen en honden zijn het, die toelakken".

Het bovenstaande wordt duidelijker, wanneer men ook de andere beteekenis van het woord toelaˢ weet, te vinden in Hardeland's woordenboek onder tulah = bloedschande.

Dergelijke gebruiken komen ook voor bij de Zee-Dajaks. Ling Roth, Natives of Sarawak, Vol. I, p. 123.

§ 82. Verhouding tot schoonvader of schoonmoeder.

Bij vele volken, vooral bij die, waarbij de patriarchale huwelijksvorm overheerschende is, bestaat eene eigenaardige verhouding tusschen schoonzoon en schoonouders, of schoondochter en schoonouders. (Zie o. a. Richard Andree, Ethnographische Paralellen und Vergleiche, Hoofdstuk "Schwiegermutter").

Hiervan hebben wij bij de Landak en Tajan-Dajaks nooit iets vernomen. Wij herinneren ons echter niet daaromtrent ooit bepaalde vragen aan de Dajaksche hoofden gericht te hebben.

Bij de Sibuyau's mag de schoonzoon den naam van den vader zijner vrouw niet uitspreken en zelfs niet voor hem heen wandelen. (Ling Roth, Natives of Sarawak, Vol I, p. 125, 126).

§ 83. Bigamie.

Wij gaan thans over tot de beschrijving der regelen, welke heerschen omtrent bigamie.

---

[1] Het zitten onder den drup van het dak is een zeer vernederend iets.

Men zie hierover de merkwaardige studie van S. W. Tromp „Naar aanleiding van het begraven onder den drup". Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Letterkunde, 3e reeks, deel VII. waarin de schrijver wijst op het feit, dat zulks tegenwoordig nog plaats heeft bij de Bahau-Tring-Dajaks van vrouwen, die in het kraambed gestorven zijn en kort geleden ook nog plaats had in Friesland, waar zelfmoordenaars begraven werden op het kerkhof onder den drup van het dak der kerk.

Het doel ervan zou zijn, het zich beveiligen tegen den boozen geest dezer afgestorvenen door hen onder den drup te begraven. Het water toch richt een scheidsmuur op tegen den invloed der booze geesten.

Polygamie en polyandrie komen niet voor, en gevallen van bigamie kwamen mij, toen ik Controleur van Landak was, slechts een zestal ter oore, waarvan een bij de Sarito'-Dajaks, een bij de Naja-Dajaks, een bij de Sĕpatah-Dajaks, een bij de Padé-Dajaks en twee bij de Manjoeké-Dajaks.

Bij de Sarito'-Dajaks teekenden wij aan, dat de man, die eene tweede vrouw neemt, aan de eerste vrouw eene boete moet betalen van vier reaal, en vier reaal aan het kamponghoofd. Indien een kamponghoofd zelf een tweede vrouw neemt, betaalt hij alleen vier reaal aan de eerste vrouw.

Minder eenvoudig zijn de regelen, welke omtrent zulk een huwelijk heerschen bij de Sĕpatah-Dajaks.

In de meergenoemde codificatie lezen wij:

„Djika ada sasawatoe jang bĕrbini doewa, toewanja atau ana' boewahnja, maka itoe si lakilaki mĕmbri timbangan kapada itoe bini doewa-doewa saboewah siam, saĕkor babi dan bini jang moeda kloewar sawatoe boewat kapada bini jang toewa dan itoe si lakilaki kloewar satoe babi boewat mĕngoempoelkan itoe bini jang doewa mĕndjadi sawatoe".

„Indien iemand, hetzij hoofd of mindere, nog eene tweede vrouw trouwt, dan geeft hij aan de twee vrouwen ieder een siam en een varken en de jonge vrouw geeft aan de oude een „boewat", terwijl de man aan de vrouwen bovendien nog een varken schenkt, om ze met elkaar te verzoenen."

Als „boewat" wordt gegeven een tampajan siton, in dit geval panjoeroe' madoe genoemd.

Panjoeroe' = oepah, loon, madoe = medevrouw, medeminnares, ook overspel. Panjoeroe' madoe = afkoopsom voor overspel, of van de medevrouw.

De siams, welke de man aan zijne vrouwen geeft, heeten siam pangambar = tweeling-siam.

Klaarblijkelijk is de bigamie geene oorspronkelijke instelling, maar eene vinding van later tijd, daar de tweede vrouw het recht, om ook den man te huwen, van de eerste moet koopen, terwijl de man aan beide vrouwen eene schadeloosstelling moet geven.

Dat het ook thans nog in strijd met de adat geacht wordt, blijkt ook uit het volgende artikel der codificatie:

„Maka djikalau toewanja bĕrbini doewa, mĕlainkan gapit pasirahnja mĕngoekoem saboewah siam saĕkor babi, dan djika gapit pasirahnja bĕrbini doewa toewanja poen mĕngoekoem djoega saboewah

siam saĕkor babi, maka djika ana[5] boewah kampong poen dĕmikian djoega, tĕtapi djïkalau soedah dĕngan kamoeapekatan dahoeloenja tiada kĕna hoekoeman sawatoe apa-apa".

"Indien een kamponghoofd twee vrouwen trouwt, dan wordt hij door de mindere hoofden tot eene boete van een siam en een varken veroordeeld en indien de mindere hoofden dit doen, dan moeten zij aan het kamponghoofd eene gelijke boete betalen, zoo ook de onderhoorigen, maar indien gemeen overleg van deze partijen voorafgaat, zoo vervalt deze boete."

§ 84. Huwelijksverbod gedurende den rouwtijd der weduwe of van den weduwnaar.

Vergelijk over dit onderwerp Wilken's: "Das Verbot der Wiederverheirathung der Wittwe während der Trauerzeit und die confusio sanguinis". Revue coloniale internationale, 1886, tome II, en Ling Roth, The Natives of Sarawak, Vol. I, p. 130.

Bij overlijden van een der echtgenooten mag de overblijvende een nieuw huwelijk aangaan; geschiedt dit echter binnen een bepaalden tijd (rouwtijd), dan moet eene boete betaald worden aan de familie van den of de overledene; indien er kinderen zijn, zoo ontvangen deze de boete (Manjoeké).

De rouw (ngawang) duurt bij de Manjoeké-Dajaks een jaar, volgens eene andere aanteekening ongeveer vier maanden.

Men noemt de boete, die bij huwelijk binnen dien tijd betaald wordt, madoe arang (overspel ten opzichte van de of den overledene). [1]

Deze boete bedraagt anderhalf tahil en moet zelfs ook betaald worden, wanneer iemand met de zuster van zijne overledene vrouw trouwt.

Bij de Padé-Dajaks bedraagt bovenbedoelde termijn een maand en de boete, aldaar madoe hantoe genoemd, vijf reaal.

Hertrouwt echter bij deze Dajaks eene weduwe met den broeder van haren overleden man, dan blijft de boete ook na afloop van den rouwtijd bestaan.

Ook bij de Bantawan-Dajaks onderzochten wij de regelen, die omtrent dit punt heerschende zijn.

[1] Arang = asch: deze uitdrukking dateert uit den tijd, toen de Manjoeké-Dajaks hunne lijken verbrandden.

De overledene nog wonende in het huis van den of de gestorvene, betaalt hertrouwende eene boete — prangkat, eigenlijk boete op schaking — van twaalf tot zestien tahil.

Is hij of zij reeds naar eigen familie terug, dan bedraagt de boete in het eerste jaar acht reaal, in het tweede jaar vier reaal, in het derde jaar een reaal en vervalt in het vierde jaar.

Ook hier ontvangen de kinderen van den of de overledene, zoo die er zijn de boete, anders de familie van den of de overledene.

§ 85. Overspel en echtscheiding.

Wij komen thans op een onverkwikkelijk onderwerp, namelijk dat van overspel en echtscheiding.

Niet minder dan twaalf van de zes en dertig artikelen van de meergemelde Codificatie van het gewoonterecht der Sĕpatah of Tĕmilah Dajaks handelen hierover, zoodat in herinnering aan de woorden van Montesquieu „La multiplicité des lois une preuve de la corruption du peuple" door dit strafwetboek een treurig licht geworpen wordt op het seksueele leven van dit volk. Menig Dajaksch hoofd verklaarde ons dan ook, dat vooral overspelzaken schering en inslag van zijne werkzaamheden als scheidsrechter waren.

Wij nemen deze artikelen als leiddraad bij de behandeling van dit onderwerp.

Art. 1. „Maka djikalau ada sawatoe orang dari pada ana' boewah kampong bĕrboewat kasalahan dĕngan bini toewanja ătawa ana' atawa djanda, maka soedah dapat dia poenja kanjataän dari pada tandanja atawa saksinja jang tĕrang kapada orang banja' maka ditimbang prangkat doewa bĕlas tahil sapoeloeh amas, kapalanja gong wajang, katĕrdjoenannja djampa, serta soeroengannja lila, dan hoekoeman saboewah siam saĕkor babi dan pĕngakoewan kapada toewanja saboewah siam saĕkor babi."

„Indien een onderhoorige in schuldige verhouding staat tot de vrouw of de dochter of de weduwe van een kamponghoofd en dit feit is bewezen, hetzij door aanwijzingen, hetzij door getuigen, voor een ieder duidelijk, dan wordt (in geval van schaking) eene boete wegens schaking opgelegd van twaalf tahil en tien amas, waaronder als voornaamste artikel moet voorkomen een gong wajang, en als tweede artikel een djampa, en verder moet betaald worden de „soeroengan", een lila, de hoekoeman, een siam en een varken en de pĕngakoewan aan het hoofd een siam en een varken."

In dit artikel wordt verondersteld, dat de overspelige vrouw haren medeschuldige gevolgd is. Prangkat komt van brangkat of

bĕrangkat = heengaan, vertrekken. Prangkat is de boete op het samen vertrekken van den man met de vrouw van een ander, van eene vrouw of een meisje met een gehuwd man.

Voor we tot verdere verklaring van het wetsartikel overgaan, dienen eenige aanteekeningen vooraf te gaan over de Dajaksche rechtspraak in het algemeen.

§ 86. Rechtspraak. Boeten.

Boeten worden steeds betaald in goederen, als koperen bekkens (gong, dau), koperen vaatwerk (pahar, talam, bokor, sĕmbĕrip), potten of martavanen (djampa, siam, mandoʿ, siton), lila's, geweren en andere zaken.

Elk dezer voorwerpen heeft zijn vastgestelde waarde, waarbij door sommige stammen, o. a. de Manjocké-Dajaks, de tahil als waarde-eenheid is aangenomen, door andere de reaal, bijv. door de Dait-Dajaks, door nog andere de kati o. a. door de Sanggam-Dajaks, terwijl ook vaak tahil en reaal dooréen gebruikt worden. (Sĕpatah).

Een gong wajang (een groot soort gong) wordt in Sĕpatah gerekend op vier tahil, een djampa op drie tahil, een siam op anderhalf tahil, een pahar, een geweer, een sĕmbĕrip (Mal.)- of sambarip (Daj.) = klein soort pahar), een talam, een panding mas (gouden voorhoofdsplaat) een paar soembang mata hari (gouden mutsversieringen) hebben alle voor zich de waarde van éen tahil.

Een tampajan tĕngah, een siton, een tampajan boedoeʿ een tampajan mandoʿ worden elk op een half tahil gerekend.

Vier pinggan (aarden borden) en vier mangkoʿ (aarden kopjes) vormen samen een tahil.

Tien amas wordt voldaan door een siton, een pinggan en een mangkoʿ.

Bij elke boete worden steeds twee der voorwerpen, waaruit zij bestaan moet, bepaaldelijk aangewezen. Het hoofdvoorwerp heet kapala (= hoofd), het tweede katadjoenan (tadjoen = tĕrdjoen Mal. = lager zijn dan iets, dat er nevens geplaatst is). Het restant der boete mag in onbeduidende voorwerpen, van weinig reëele waarde, voldaan worden, bijv. in sitons; het is dus geen vereischte, dat elke tahil daarbij uit één stuk bestaat (tahil boelat = afgerond tahil), hetgeen wel van de kapala en de katadjoenan

voorgeschreven is. Wordt als kapala opgegeven een djampa, dan moet ook een djampa opgebracht worden, of een gong, die ook op drie tahil geschat wordt.

In bovenaangehaald artikel worden vier boeten genoemd: de prangkat, de soeroengan, de hoekoeman en de pangakoewan.

De prangkat, boete op schaking, wordt alleen uitgekeerd aan de beleedigde partij, de hoekoeman en de pangakoewan bespraken wij ook reeds met een enkel woord (zie § 71), blijft nog de soeroengan. Dit woord komt van soeroeng of sorong = toeschuiven, soeroengan = geld dat men iemand toeschuift om wat gedaan te krijgen (Zie Woordenboek Pijnappel).

Deze vervalt aan den persoon, die als bemiddelaar of scheidsrechter in de zaak optreedt en de zaak tot een goed eind brengt. Dit is geen gemakkelijk werk, want hoewel ontkenning van schuld door den werkelijk schuldige bijna niet voorkomt, moet gewoonlijk tot in het oneindige gedelibereerd worden, voordat men het over het vonnis eens is. Vaak slaagt de eerste bemiddelaar er niet in en gaat de zaak naar een hoogeren rechter. Meestentijds zijn het de hoofden, die als rechter optreden, maar ieder, die daartoe aangezocht wordt, kan als scheidsrechter fungeeren.

Verder is het gewoonte, dat wanneer de zaak geheel afgedaan is, en de boete uitgekeerd, de partij welke die boete ontvangt, ook de tien amas — welke tot de prangkat behoort — aan den scheidsrechter uitkeert. Deze tien amas heeten daarom pamogoh = teeken, dat de zaak uit is.

Heeft de eischer bij de behandeling der zaak nog de diensten aangenomen van een pleitbezorger, zoo moet ook deze beloond worden.

Het is gewoonte, dat van elke tahil boete, dien men ontvangt, een siton, en van elke reaal een soekoe (vierde) aan hem uitgekeerd wordt. Dit loon heet lantang.

§ 87. Prangkat (schaking) van de vrouw van een hoofd.

Thans dienen wij nog even op de „prangkat” terug te komen. In het geciteerde artikel wordt verondersteld, dat een onderhoorige met de vrouw, dochter of weduwe van een hoofd wegloopt. Vermoedelijk wordt bedoeld eene getrouwde dochter en eene weduwe in den rouwtijd, daar in andere omstandigheden het geïncrimineerde feit niet strafbaar is. Gewelddadige schaking wordt niet bedoeld, want

deze is geheel onbekend. De Dajaksche vrouw is te veel mans dan dat zij zich tegen haar zin zou laten medevoeren.

Verder wordt òf verondersteld, dat de schuldige ongehuwd is, òf het feit alleen beschouwd ten aanzien van de eene beleedigde partij n.l. het hoofd en niet van de andere n.l. de vrouw van den schuldige.

De twaalf tahil, als prangkat genoemd, vervalt dus aan het beleedigde kamponghoofd.

Art. 2. Een volgend artikel luidt aldus:

„Djika toewanja atau ana'nja bĕrboewat kasalahan dĕngan bini ana' boewahnja kampong, mĕlaïnkan ana' boewah pon mĕngoekoem dĕmikian djoega saboewah siam saĕkor babi dan mĕmbri pĕngakoewan kapada ana' boewahnja saboewah siam saĕkor babi, maka sapĕrti prangkatnja poen sabagaimana ija mĕngĕnai ana' boewahnja, dĕmikian djoealah ija mèmbajar kapada ana' boewahnja."

„Indien een kamponghoofd of zijn zoon in schuldige verhouding staat tot de vrouw van een zijner minderen, dan zal deze hem ook als hoekoeman eene boete van een siam en één varken opleggen en moet hij als pĕngakoewan aan zijne minderen een siam en een varken betalen. Wat de boete wegens schaking aangaat, zooveel als hij daarvoor aan zijne minderen oplegt, zooveel betaalt hij ook zelf aan zijne minderen".

Ook dit artikel heeft schaking op het oog, en behoeft verder geene toelichting.

§ 88. Madoe (overspel) met de vrouw van een hoofd.

Art. 3. „Dan djika bĕrtimbang madoe kapada ana' bini toewanja bajar dĕlapan tahil sapoeloeh amas, kapalanja poen gong wajang djoega, dan katardjoenannja djampa, maka hoekoemannja saboewah siam saĕkor babi dan pĕngakoewan kapada toewanja poen dĕmikian djoega".

„Indien veroordeeling wegens overspel met de dochter of de vrouw van een kamponghoofd plaats heeft, wordt betaald acht tahil en tien amas, waarvan het voornaamste artikel ook een gong wajang is en het tweede een djampa, terwijl de hoekoeman een siam en een varken bedraagt en de pĕngakoewan aan het kamponghoofd evenveel".

Dit hoofdstuk ziet op overspel, niet gevolgd door schaking.

Ook hier is òf verondersteld, dat de schuldige man ongehuwd is, òf wordt het feit alleen beschouwd ten aanzien van het beleedigde hoofd, en niet ten aanzien van de vrouw van den overspeligen man.

§ 89. Schaking bij lieden van gelijken rang.

Art. 4. „Dan djika ana' boewah kampong samanja ana' boewah kampong bĕrboewat kasalahan, maka ditimbang prangkat sapoeloeh tahil sapoeloeh amas jang laki laki dan jang prampoewan anam tahil sapoeloeh amas bĕrkapalakan pahar atau tĕmpajan kroekoet, katĕrdjoenannja talam atau sawatoe bidji boewat. Maka hoekoeman saboewah siam sa ēkor babi dan pĕngakoewan kapada toewanja poen dĕmikian djoega".

„Indien een onderhoorige in schuldige verhouding staat tot eene onderhoorige, dan bedraagt de boete wegens schaking tien tahil en tien amas voor den man en voor de vrouw zes tahil en tien amas, waarvan het voornaamste voorwerp een pahar of een tĕmpajan kroekoet en het tweede een talam of een tĕmpajan boewat, terwijl de hoekoeman een siam en een varken bedraagt en de pĕngakoewan aan het hoofd evenveel."

Een tĕmpajan kroekoet is een martavaan met groote ooren, die de gedaante van een menschenhoofd hebben.

Dit geval veronderstelt, dat beide schuldigen gehuwd zijn.

De boete wordt betaald door den schuldigen man aan den beleedigden man en door de schuldige vrouw aan de beleedigde vrouw. De eerste boete bedraagt tien tahil en tien amas, de tweede zes tahil en tien amas. Ingeval de schaker ongehuwd is, vervalt de tweede boete. Is hij echter gehuwd en wil zijne vrouw niets van een tweede huwelijk van haar man weten, dan betaalt hij aan haar ook nog eens zes tahil en tien amas. (Vergelijk art. 11).

Bij de Manjoeké-Dajaks bedraagt de eerste boete twaalf tahil, als kapala een siam tangkai soeman (tangkai = oor van een tampajan soeman, vier stuks pinggan dawn (aarden borden) en een varken, katĕrdjoenan, een pahar; bovendien betaalt de man palangkah (= boete wegens overtreding) aan het hoofd drie en een half tahil, waaronder een pahar, alsmede een varken. Dit in het geval als de schaker ongehuwd is.

Is hij gehuwd en wil zijne vrouw niets van een tweede huwelijk van haar man weten, dan betaalt ook de vrouw, die zich liet schaken, aan de beleedigde vrouw zes en een halve tahil kapala en katĕrdjoenan als boven. Haar weggeloopen man betaalt haar bovendien drie en een halve tahil, waaronder een pahar en een varken als pamboewangan (boete op verstooting).

§ 90. Overspel bij lieden van gelijken rang.

Art. 5. "Maka djikalau bĕrtimbang madoe ana' boewah kampong sama ana' boewah kampong, jang laki-laki lima tahil sapoeloeh amas dan jang prampoewan tiga tahil sapoeloeh amas. Maka hoekoeman saboewah siam saēkor babi dan pĕngakoewan kapada toewanja poen dĕmikian djoega."

"Indien veroordeeling wegens overspel tusschen onderhoorigen onderling plaats heeft, bedraagt de boete voor den man vijf tahil en tien amas en voor de vrouw drie tahil en tien amas, terwijl de hoekoeman een siam en een varken bedraagt en de pĕngakoewan aan het kamponghoofd evenveel."

Ook hier is verondersteld, dat beide schuldigen gehuwd zijn. Vijf tahil en tien amas betaalt de schuldige man aan den bedrogen echtgenoot, drie tahil en tien amas de schuldige vrouw aan de bedrogene vrouw.

Ingeval een getrouwd man overspel pleegt met een ongehuwd meisje (orang prampoewan boedjang Mal.), dan beboet de vrouw van den eerste het ongehuwde meisje met drie tahil en tien amas: de man zelf wordt echter door de familie van het meisje ook beboet met drie tahil en tien amas. Het is dus een over en weer beboeten, behalve de boete aan het hoofd, welke de man draagt.

Bij overspel van een ongetrouwd man (orang laki-laki boedjang) met eene getrouwde vrouw beboet alleen de getrouwde man den ongetrouwde met vijf tahil en tien amas. De schuldige vrouw loopt vrij van boete. Men zie echter sub § 97 over panékèn.

Bij de Manjoeké-Dajaks zijn de boeten als volgt geregeld. Zijn beiden gehuwd, dan betaalt de schuldige man aan den bedrogen echtgenoot als madoe (overspel) zes en een half tahil, voornaamste voorwerp een siam, daarnaast een pahar, benevens een varken en als panoela' (afweermiddel van kwade rasi's) anderhalf tahil en een varken en de schuldige vrouw aan de bedrogen vrouw vier en een half tahil, hoofdvoorwerp een pahar alsmede een varken. De man betaalt bovendien aan zijne eigene vrouw, om zich met haar te verzoenen en om de booze rasi's te neutraliseeren, een pahar en een varken.

§ 91. De poengoet basi.

Art. 9. Djika sawatoe orang mĕngakoe dari pada mĕmbajar kasalahan dari pada bĕrboewat djahat dĕngan ana' bini orang, mĕlainkan

samantara lagi bĕachtiar timbangan, mustilah lĕbih dahoeloe mĕmbajar poengoet bĕsi: tampajan tĕngah".

"Indien iemand aangenomen heeft, de boete te betalen wegens overspel met iemands vrouw, dan moet hij, terwijl de boete bijelkaar gebracht wordt, vooraf betalen de poengoet bĕsi n.l. een tampajan mandoʼ of een tampajan tĕngah".

De "poengoet bĕsi" of "pamoengoet basi" (Daj.), d.i. hetgeen dient om te doen poengoet bĕsi, n.l. het doen oprapen of opbergen van het staal (= het zwaard).

Oorspronkelijk heeft bij de Dajaks ook het wraakrecht geheerscht, waarvan wij hieronder nog meerdere sporen zullen vinden. Later hield het recht van eigen richting echter op, zoodra de beleediger zijn schuld bekende; dit geschiedde door de aanbieding van een tĕmpajan, waardoor de gelaedeerde dus verplicht was van eigen wraakneming af te zien, zijn wapen dus weer op te nemen (poengoet bĕsi).

De aanbieding van de tĕmpajan is het teeken van schuldbekentenis, maar ook tevens het begin van betaling der zoengave of schadeloosstelling voor het gepleegde onrecht. Eigenlijk treedt zij tijdelijk in de plaats van de geheele boete. Naar de volksmeening moet deze toch zoo gauw mogelijk voldaan worden, om de werking der booze invloeden te keeren, om de wereldorde als het ware te herstellen.

§ 92. Overspel met de vrouw van zijn broeder.

Art. 7. "Djika ada sawatoe orang jang bĕrsoedara sa-maʼ (atau) sabapa, maka ada saorang jang ada bĕrbini, maka diambilnja bini soedaranja itoe, mĕlainkan kĕna saboewah siam saèkor babi, dan orang jang mĕmpoenjai bini itoe mĕngoekoem djoega saboewah siam saèkor babi, atau prampoewan jang mĕngambil laki soedaranja poen bagitoe djoega atau sapoepoe sakalinja".

"Indien iemand de vrouw van zijn vollen of halven broeder schaakt, betaalt hij (aan het kamponghoofd) een siam en een varken, en wordt tevens beboet door den (voormaligen) bezitter der vrouw met een siam en een varken. Desgelijks ook de vrouw, welke den man van hare zuster volgt. Wat van den broeder gezegd is, geldt ook van den vollen neef".

Deze strafbepaling wordt niet alleen toegepast bij volledige schaking, maar ook bij overspel.

Het spreekt van zelf, dat zij niet in de plaats komt van de boete, op deze misdrijven gesteld, maar nog buitendien opgelegd wordt.

§ 93. Zwangerschap bij ongehuwde vrouwen.

Art. 8. „Dan djika ana' boewah samanja ana' boewah bĕrboewat kasalahan dan sampè bĕrboenting, maka tiada djadi diambilnja bini maka ditimbang ampat tahil sapoeloeh amas, tĕtapi diambilnja bini, tiadalah kĕna sawatoe apa-apa".

„Indien een onderhoorige verboden omgang heeft gehad met eene onderhoorige, en het meisje wordt zwanger en de man wil haar niet trouwen, dan wordt hij beboet met vier tahil en tien amas, maar indien hij haar tot vrouw neemt, dan wordt hij niet gestraft".

Dit artikel ziet op het geval, dat een meisje of eene ongetrouwde vrouw zwanger wordt.

Zij moet dan haar minnaar aanwijzen, welke, indien hij weigert haar te trouwen, beboet wordt.

Ontkent hij schuld, dan moet een godsoordeel plaats hebben, waarna de verliezer eene boete aan den overwinnaar betaalt. [1]

§ 94. Godsoordeelen.

Dit godsoordeel bestond vroeger in een duikerproef, waarbij men zich onder water aan een stok vasthield. Wie het eerst bovenkwam, de beschuldigde of de persoon, door het meisje aangewezen, om haar te vervangen, verloor. Deze methode is in Manjoeké in onbruik geraakt. [2]

Thans wordt het godsoordeel veelal op de volgende wijze gehouden. Twee evengroote stukjes touw van geklopt boomschors, dat gedrenkt moet zijn in het bloed van een gesnelden kop, legt men in een bak met water. De partij, wiens koord het eerst naar den bodem zinkt, verliest. Het geschiedt onder het aanroepen der Dewata's.

Eene andere methode is de volgende. Men maakt eenige bamboepijltjes, waarvan men de helft aan de uiteinden voorziet van punten met weerhaken als bij werpspietsen. Men legt de pijltjes naast elkaar

[1] Godsoordeelen zijn in dit geval zeer gebruikelijk. Zie Wilken. Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken etc. Bijdragen tot de T. L. en V.kunde van N. I. Volgreeks V. deel 4. pag. 442 vgg. o. a. bij de Olo-ngadjoe, op Timor Laoet, en op Nias.

[2] De duikerproef is ook op de Noord-Westkust van Nieuw-Guinea bekend. Zie van Hasselt, Eenige aanteekeningen aangaande de bewoners der N.W.-kust van Nieuw-Guinea. Tijdschrift voor Ind. T. L. en V.kunde dl. XXXII, p. 269, en is algemeen verspreid. Zie Ling Roth, Natives of Sarawak and Brit. N. Borneo. I. p. 187. Tylor, Primitive Culture, I, p. 140—141. Juynboll,

en bedekt de uiteinden met een doek. Onder het aanroepen der Dewata's, onder het strooien van rijst, gemengd met stukjes fijngesneden pandan en terongbladen wordt door een vertegenwoordiger van het zwangere meisje een pijltje getrokken; trekt hij er een met een weerhaak, dan heeft hij gewonnen. De verliezer betaalt dezelfde boete, als de jongeling verschuldigd is, die wel schuld bekent echter toch weigert het zwangere meisje te huwen. Bij de Manjoeké-' Dajaks van drie en een half tot zes en een half tahil, naar het aanzien, dat de familie van het meisje geniet, bij zwangerschap van de dochter van een kamponghoofd dus de hoogste boete.

Is de boete zes en een half tahil, dan is de kapala een siam, de kětěrdjoenan een pahar; verder wordt nog betaald een varken en eene boete aan het hoofd van een siam en een varken.

Is de boete drie en een half tahil, dan is de kapala een pahar en wordt verder nog betaald een varken. De boete aan het hoofd blijft dezelfde.

Bij de Batang-Tarang-Dajaks betaalt de jongeling, die omgang met een meisje gehad heeft, tengevolge waarvan zij zwanger geworden is, wanneer hij bekent, maar weigert haar te huwen, eene boete van vier reaal aan het meisje en acht reaal aan het kamponghoofd (děmong), en het meisje ook acht reaal aan het kamponghoofd. Wil hij haar echter trouwen, dan vervallen voor hem alle boeten; de boete van het zwangere meisje aan het kamponghoofd van acht reaal blijft echter bestaan. Bovendien moet zij in ieder geval, wegens haar zwangerschap buiten huwelijk, ten behoeve der gemeenschap een varken slachten, om de kwade invloeden van booze geesten te neutraliseeren. Dit varken heet „ěmmè' ókó". Met het bloed van dit varken mag geen bertjèli' plaats hebben.

§ 95. Ongehuwden op copulatie betrapt.

Art. 9. „Maka djikalau běrboewat salah děngan orang jang lagi dara atau orang djanda. maka ditimbang tiga tahil sapoeloeh amas, djikalau dia ambilnja bini tiadalah kěna apa-apa."

„Indien iemand gemeenschap heeft gehad met een ongehuwd meisje of weduwe, dan wordt hij beboet met drie tahil en tien amas: indien hij haar echter tot vrouw neemt, dan wordt hij niet beboet."

Volgens eene mondelinge uitlegging van den steller van het handschrift wordt hier het geval bedoeld van ontdekking, zonder dat men nog weet, of er gevolgen zijn.

Worden bij de Manjocké-Dajaks ongehuwden op copulatie betrapt, dan betaalt de jongeling eene boete, palangkah genaamd, bestaande uit een pahar en een varken aan het hoofd van de kampong. De schuldigen moeten dan echter tevens trouwen. Weigert het meisje hiertoe over te gaan, dan betaalt zij eene boete van anderhalf tahil (waaronder een pahar) en een varken aan de ouders van den jongeling: weigert de jongeling, dan betaalt hij drie en een half tahil (waaronder een pahar) aan de ouders van het meisje. De weigering kan zijn oorzaak hebben in onwil van den jongeling, om in de kampong van het meisje te komen inwonen, of van het meisje, om in zijn kampong over te gaan.

§ 96. Verstooting.

Art. 10. Djika kanègätan artinja laki-laki mĕmboewang bini, atau bininja mĕmboewang laki-laki jang tiada dĕngan sĕbab kasalahannja jang patoet di boewang, maka di boewangnja, mĕlainkan kĕna timbang anam tahil sapoeloeh amas; djikalau karĕna kĕna pĕnjakit jang bĕsar, ditimbang tiga tahil sapoeloeh amas, tĕtapi djika kombali lagi sĕbab karĕna dipoelangkan oleh toewanja sĕrta dĕngan kasoekaan hatinja sĕndiri sakadar mĕmboenoeh ajam sahadja atau mĕmboenoeh babi djika bĕsar pĕrkalaheiannja.”

Ingeval van kanègätan, d. w. z. wanneer de man zijne vrouw verstoot, of de vrouw haren man, zonder dat daartoe een gegronde reden bestaat, dan is de boete zes tahil en tien amas; indien het is om reden van ziekte, drie tahil en tien amas: maar indien de vrouw naar haren man terugkeert, omdat zij weer door het kamponghoofd teruggebracht wordt en in vrede aangenomen, dan slacht men maar een kip of een varken, indien de twist zeer hoog geloopen was.”

Dit laatste namelijk, ingeval de boete nog niet betaald was.

Ziekten, welke eene vermindering der boete op verstooting tot drie tahil en tien amas tengevolge hebben, zijn bijv. melaatschheid, schurft enz.

§ 97. Echtscheiding.

Echtscheiding (basara' Daj.) kan plaats hebben bij onderling goedvinden, dan wordt natuurlijk geene boete betaald, slechts stuurt men bij wijze van kennisgave een aarden bord (pinggan) aan het kamponghoofd en aan de koppelaars, die vroeger het huwelijk tot stand brachten.

Echtscheiding of verstooting heeft slechts zelden plaats, vooral niet wanneer er kinderen zijn. Overspel is bijna nimmer eene aanleiding ertoe, tenzij de schuldige zelf wegloopt. Het geval van verstooting van de vrouw, die zich schuldig heeft gemaakt aan overspel, door haar man, wordt bij de Sĕpatah-Dajaks als volgt behandeld: Wil de vrouw haren man nog volgen, dan betaalt zij aan hem eene boete *panékèn* (= *kasoekaän* = toegenegenheid) benevens de boete op *madoe* (= overspel). Wil de man de *panékèn* niet ontvangen, dan wordt hij beboet met een *siam* en een varken; de vrouw krijgt dan de *madoe*-boete terug, betaalt de *prangkat*-boete en is dan verstooten.

Bij de Manjoeké-Dajaks betaalt de man, die zijn vrouw verstoot, aan haar eene boete (*pamboewangan*) van drie en een half *tahil*, met een *pahar* als *kapala*, en een varken: omgekeerd de vrouw haren man verstootende, hetzelfde.

In het geval, door het volgende artikel verondersteld, namelijk wanneer de verstooting dient, om met een ander te kunnen trouwen, dan wordt de boete zes en een half *tahil* — als *kapala* een *siam* — en een varken.

Aan het hoofd wordt in deze gevallen niets betaald.

Degenen, die bij het huwelijksaanzoek als koppelaars hebben gediend, treden ook weer op bij verbreking der trouwbeloften en echtscheiding of verstooting tot regeling der zaak.

Bij de Padé-Dajaks bedraagt de *pamboewangan* voor den man, die zijne vrouw verstoot, zes reaal, voor de vrouw, die haren man verstoot, vijf reaal.

Bij de Sarito'-Dajaks bedraagt de *pamboewangan* twee reaal wanneer het huwelijk nog kinderloos was; zijn er kinderen, dan wordt zij vier reaal.

§ 98. *Echtscheiding gevolgd door hertrouwen.*

Art 11. „Djika ada sawatoe orang ada bérbini, maka diboewangnja bini itoe, maka didalam sabĕlomnja lambat, maka ia bĕrbini baharoe, mĕlainkan di timbang prangkat kapada bini jang diboewangnja itoe anam tahil sapoeloeh amas bĕrkapalakan pahar atau kroekoet, katĕrdjoenannja talam atau sawatoe bidji boewat, maka tiba-tiba diboewangnja bini baharoenja itoe kombali lagi kapada bininja jang lambat, maka di timbang prangkat lagi kapada bini baharoe itoe dĕmikian djoea, dan dihoekoem lagi, sĕrta pĕngakoewan kapada toewanja satahil tĕngah, saèkor babi".

„Indien iemand zijne vrouw heeft verstooten en hij hertrouwt in

niet te langen tijd daarna, dan moet hij aan de verstooten vrouw eene boete wegens prangkat uitkeeren, namelijk zes tahil en tien amas met een pahar of tampajan kroekoet als hoofdvoorwerp en een talam of een tampajan boewat als tweede voorwerp; wanneer de man die tweede vrouw weer verstoot en weer tot de eerste terugkeert, dan wordt aan de tweede vrouw ook weer de boete wegens prangkat uitgekeerd, geheel op dezelfde wijze en moet ook weer de hoekoeman en de pĕngakoewan aan het hoofd opgebracht worden, elk anderhalf tahil (of een siam) en een varken".

Waar dus vermoed kan worden, dat iemand zijne vrouw verstoot, om met eene andere te kunnen trouwen, wordt de zaak eenvoudig opgevat alsof "prangkat" had plaats gehad.

§ 99. Handtastelijkheden tegenover eene vrouw.

Art. 12. Djika ada sawatoe orang laki-laki mĕnangkap sawatoe prampoewan karoemah tangga atawa kadjalan tĕpiannja, atawa kadjalan hoema bai' kadalam hoetan, maka itoe prampoewan tiada soeka sampè itoe prampoewan bĕrlari-lari lantas mĕngadoe kapada ana' lakinja atau kapada toewanja, maka itoe orang dihoekoem satahil satĕngah dan apabila dia tiada mau mĕmbajar atau bĕrsangkal dĕngan kakwatan tĕtapi ada dia poenja saksi jang tĕrang maka ditambah lagi oleh toewanja hoekoemannja saboewah siam saèkor babi".

"Indien een man handtastelijkheden begaat tegenover eene vrouw, haar beetpakt in huis of opweg naar den waterkant of ladang of ook in het bosch, en de vrouw is er niet van gediend, zoodat zij hard wegloopt en zich bij haren zoon of man of kamponghoofd beklaagt, dan wordt die man beboet met anderhalf tahil en indien hij niet wil betalen of met kracht blijft ontkennen, maar er zijn voldoende getuigen, dan komt er nog eene boete bij voor het kamponghoofd van een siam en een varken".

Bij de Manjoeké-Dajaks bedragen deze boeten respectievelijk twee en een half tahil en een varken en drie en een half tahil en een varken. In het eerste geval is de kapala een geweer, de katĕrdjoenan een sambarip, in het tweede geval is de kapala een pahar.

§ 100. Verhouding der echtgenooten.

De huwelijksceremoniën bij de Manjoeké-Dajaks hebben, zooals wij boven zagen, duidelijk de strekking, op gelijkheid van rechten van man en vrouw te wijzen.

Bij de behandeling der overtredingen op seksueel gebied merkten

wij echter op, dat de man over het geheel deswege strenger gestraft wordt dan de vrouw.

Overigens wordt de gelijkheid van rechten in het voortgezette huwelijk zooveel mogelijk betracht, man en vrouw zijn zoowel in het huwelijk pangkalan prampoewan als pangkalan laki-laki nagenoeg gelijk.

Zoo er geen gasten zijn, eten man en vrouw samen.

De vrouw bemoeit zich over het geheel niet met politiek (pakara nagri), doet zich daarentegen in huishoudelijke zaken duchtig gelden.

De man zal niets van de door gemeenschappelijken arbeid verkregen goederen als rijst, tĕngkawang, varkens, kippen, verkoopen zonder hare toestemming; zij zal dit echter evenmin doen buiten zijn medeweten.

Een logisch gevolg der gelijkheid van rechten is, dat afstamming in de vrouwelijke linie volkomen gelijk gesteld wordt met afstamming in de mannelijke.

Waar Dajaksche hoofden hun afkomst aantoonen van oude legendarische Dajaksche vorsten, vindt men in de lijst der voorouders, zooals wij zagen, mannen en vrouwen onder elkaar geplaatst, zonder dat er aan gedacht wordt, dat de afstamming langs de vrouwelijke lijn van minder waarde zou kunnen zijn.

De mededeeling van het uitsterven van een geslacht wegens het ontbreken van mannelijke descendenten, terwijl er nog eene vrouwelijke is, zou een Landak-Dajak als orakel-taal in de ooren klinken.

Vergelijk hiermede wat Wilken zegt in zijne „Oostersche en Westersche rechtsbegrippen.” Bijdr. tot de T.-, L.- en V.-kunde v. N.-I., volgreeks V, deel 3.

§ 101. De ana' pangkalan en haar man.

Daar de oudste dochter na haar huwelijk als hoofd des huisgezins optreedt en zij dus ook de meesteres is over hare ongetrouwde, nog in de ouderlijke woning aanwezige broeders en zusters, zal haar man ook veel gezag over deze krijgen. Gewoonlijk echter geeft hij geene bevelen aan de broeders en zusters zijner vrouw, maar laat dit aan haar over. Is zijne vrouw echter gestorven, dan laat hij dit gezag wel degelijk gelden, en treedt hij ook officieel als hoofd van het huisgezin op.

Is een der broeders of zusters der ana' pangkalan in een zaak van misdrijf of overtreding betrokken en wordt ter zake be-

boet, dan is zij als bezitster der familie-erfstukken en der zaken van waarde in het Dajaksche huishouden de persoon, die het leeuwenaandeel van de boete betaalt.

Deze verplichting houdt niet op, wanneer deze broeders of zusters reeds een eigen huis hebben.

Vandaar dat de anaʿ pangkalan in de familie een persoon van gewicht blijft; men kan er ook op aan, dat zij het broertje of het zusje, dat zij aldus heeft moeten bijspringen, geducht den mantel zal uitvegen.

Is echter broertje of zusje beleedigde partij en als overwinnaar uit den strijd getreden, dan moet hij of zij natuurlijkerwijze de kostbaarste stukken uit de boeten, welke hem of haar ten deel vallen, aan de anaʿ pangkalan afstaan.

Broeders en zusters blijven in nauw aaneengesloten familieverband voortleven. Vandaar dat ook hunne kinderen zich als broeders en zusters blijven beschouwen.

Indien de echtgenoot zelf beboet wordt, zal zijne eigene vrouw hem helpen; bezit die niet genoeg, dan zal hij ook de hulp zijner eigen oudste zuster en verdere broeders en zusters inroepen. Heeft hij tegen zijne eigen vrouw misdreven, dan kan hij natuurlijk alleen bij zijne eigen familie terecht.

De anaʿ pangkalan is de hoeksteen van het Dajaksche huishouden. Als in eene familie geene dochters geboren worden, dan zullen zij, ook al zijn er zonen, er toe overgaan, eene andermansdochter, liefst van een broeder of zuster, als de hunne te adopteeren. Dit geschiedt vooral met het oog op de zorg voor den ouden dag, daar de anaʿ pangkalan de verplichting heeft tot onderhoud van hare ouders.

Het aangenomen kind treedt geheel in de rechten van het eigen kind, en treedt geheel uit het familieverband, waarin het eerst stond (capitis deminutio). Mocht de oudste dochter gebrekkig of ziekelijk en niet in staat zijn, als hoofd des gezins op te treden, dan wordt de tweede anaʿ pangkalan.

§ 102. Huwelijksgoederen-recht.

Bruidschat of koopprijs is, zooals wij zagen, onder de Landak- en Tajan-Dajaks onbekend.

De Mĕliau-Dajaks en de stammen hooger op aan de Kapoeas en de Mĕlawi wonende, kennen den bruidschat wel.

Mocht de man bij het huwelijk di pangkalan prampoewan eenig goed bezitten, hetzij dat hij geschenken bekomen heeft van zijne oudste zuster of broeder, hetzij dat hij als daglooner bij Maleiers of Europeanen in dienst is geweest en eenige spaarpenningen heeft overgelegd, dan zal hij deze bezittingen eerst in zijn ouderlijk huis laten, en ze naar eigen woning overbrengen, zoodra zijne vrouw zwanger is. Zoo ook omgekeerd de vrouw in het huwelijk di pangkalan laki-laki.

Wij deelden vroeger reeds mede, dat in Manjoeké de ana' pangkalan bij haar huwelijk in het bezit treedt der bezittingen of der nalatenschap van hare ouders. [1]

Treedt gelijktijdig of later de oudste zoon ook als ana' pangkalan op, dan moet zij een derde dezer bezittingen of nalatenschap aan hem afstaan (bangkong taloe, Manj. Daj. = bagei tiga, Mal. = een derde deel).

Haar bezit over deze eigendommen is in den regel niet voor den vorm, maar zeer effectief. Willen hare ouders iets koopen of verkoopen, dan zullen zij eerst aan de ana' pangkalan vergunning vragen of althans er eerst met deze over beraadslagen en er niet toe overgaan, voor zij het eens geworden zijn. Men houde bij de beschouwing van de verhouding der ana' pangkalan tot hare ouders vooral in het oog, dat zij tegenover hen de verplichting tot onderhoud heeft.

§ 103. De eigendommen.

De eigendommen, waarvan de ana' pangkalan in het bezit komt, zijn:

de poesaka, erfstukken in het huis aanwezig, gongs, djampa's gouden versierselen etc.;

de oesaha, de onroerende goederen, dat zijn de tambawang's

[1] Eene verklaring van het primogenituurstelsel vindt men bij Wilken. „Over het huwelijks- en erfrecht bij de volken van Zuid-Sumatra" in de Bijdragen tot de T. L. en V.kunde van N. I Volgreeks V, deel 6. p 209.

Het eerstgeboorterecht van den oudsten zoon vindt men bij verschillende volken van Zuid-Sumatra.

Voorbeelden van eerstgeboorterecht van de oudste dochter bij de volken van den Indischen Archipel noemt Wilken niet, wel van daarbuiten Bij de Basken in het Zuid-Westen van Frankrijk werd tot voor korten tijd de eerstgeborene zonder onderscheid van geslacht tot de nalatenschap geroepen. Zie ook Wilken, „Oostersche en Westersche rechtsbegrippen", Bijdragen, Volgreeks V, deel 3, pag. 123 en „Plechtigheden en gebruiken bij huwelyken" enz. Bydragen, Volgreeks V, deel 1, pag. 209.

en de *djaramei's* (verlaten rijstvelden, welke binnen eenige jaren weer bewerkt worden) en

de *barang pantjaharian*, de goederen door gemeenschappelijken arbeid van ouders en kinderen verkregen, rijst, *tĕngkawang*, vee, *pakasam*, *toewaʿ* etc. Ook vaten en borden van weinig waarde (*pinggan*, *mangkoʿ*) worden gewoonlijk tot de *barang pantjaharian* gerekend.

Op de *poesaka* en de *oesaha* krijgt de echtgenoot der *anaʿ pangkalan* nooit eenig recht. In de *barang pantjaharian* krijgt hij langzamerhand een aandeel.

De *djaramei's* staat de *anaʿ pangkalan* elk jaar voor een deel aan hare broeders en zusters in bruikleen af ter bewerking; vaak worden zij echter collectief bewerkt en krijgt ieder zijn aandeel in de winst.

Ook de vruchten uit de *tambawang's* (vooral *tangkawang* en *doerian*) deelt de *anaʿ pangkalan* met hare broeders en zusters. De oogst is gewoonlijk collectief, zij behoeft dan nooit meer dan $\frac{2}{3}$ aan de broeders en zusters af te staan.

De *pangarang* (oerbosch) kan niet het individueel bezit van een persoon uitmaken, maar behoort aan de *kampong*. De grenzen der kampongs zijn, ook al loopen zij door oerbosch, in Landak en Tajan overal aan de Dajaks dier *kampong* bekend.

In Manjoeké komt geen *pangarang* meer voor.

§ 104. Erfrecht van weduwnaar of weduwe.

Sterft de *anaʿ pangkalan* met achterlating van kinderen, dan blijft de weduwnaar gewoonlijk in de *kampong* wonen. In geen geval mag hij de kinderen naar eigen *kampong* overbrengen.

Nog jong zijnde hertrouwt hij, onverschillig of er kinderen zijn of niet, gewoonlijk met eene jongere zuster van haar, of wanneer er geene jongere zuster is met eene volle nicht (*anaʿ kamanakan*) zijner schoonouders, ja kan zelfs eene vreemde vrouw daar in huis brengen. De *anaʿ kamanakan* of het vreemde meisje wordt, als er geen kinderen zijn uit het vorig huwelijk, door de schoonouders als kind geadopteerd en treedt dan in plaats van de overledene als *anaʿ pangkalan* op.

Geeft de weduwnaar er echter de voorkeur aan, naar zijn eigen *kampong* terug te keeren, dan heeft hij het recht, de helft der *barang pantjaharian* mede te nemen. Zijn er kinderen, dan laat hij alles voor hen achter.

Sterft in het huwelijk pangkalan prampoewan de man, dan hertrouwt de vrouw nog jong zijnde met wien zij wil. Zij kan dit doen met een broeder van den overledene, maar regel is het niet. De kinderen blijven natuurlijk bij de moeder.

Bij echtscheiding worden dezelfde regels gevolgd.

In het huwelijk pangkalan laki-laki heerschen de volgende gewoonten.

Sterft de man, dan blijft de vrouw, indien er kinderen zijn, toch in hetzelfde huis wonen. Zij mag niet naar haar eigen kampong terug, maar mag hertrouwen met wien zij wil. Zelden komt het voor, dat zij den broeder van den overledene zal huwen.

Zijn er geene kinderen, dan gaat zij in den regel naar haar eigen kampong terug, tenzij zij als kind wordt aangenomen, hetgeen bijv. vaak zal gebeuren, als hare schoonouders geene dochter rijk waren, of er in het geheel geene kinderen zijn, die voor hen op hun ouden dag kunnen zorg dragen.

De weduwe zonder kinderen naar haar eigen kampong teruggaande, kan de helft der barang pantjaharian medenemen.

Bij echtscheiding gelden dezelfde regelen. Zijn er kinderen, die nog de hulp der moeder behoeven, dan volgen zij eerst de moeder, maar keeren later toch in de kampong van den vader terug.

Bij huwelijken tusschen twee ana' moeda (jongere kinderen — geen ana' pangkalan) wordt bij overlijden van een der echtgenooten of bij echtscheiding een familie-raad gehouden, om over het lot der kinderen te beslissen en de verdeeling der erfenis of der bezittingen te regelen.

Indien de overlevende in een andere kampong thuis behoort, kan hij terugkeerende in zijn eigen kampong zijne kinderen medenemen, tenzij de familie-raad hem daarvan afhoudt.

Bij echtscheiding blijven de kinderen, als zij de hulp der moeder nog noodig hebben, eerst bij haar, later kunnen zij zelve kiezen. Omtrent andere omstandigheden bestaan geene bepaalde voorschriften. Zoo bijvoorbeeld in het geval, dat de beide ouders (beiden ana' moeda) overlijden, nog onmondige kinderen achterlatende. In die gevallen beslist een familie-raad wat geschieden moet.

Hiermede zijn de hoofdregelen van het erfrecht aangegeven. Over de kwestie van de verdeeling der poesaka en oesaha heerscht echter niet overal, zelfs onder de Manjoeké-Dajaks, volkomen overeenstemming. Te verwonderen valt het niet, daar de Dajaks deze geschillen vaak aanbrengen bij Maleische hoofden (pambakal)

en apanage-houders, en deze dan trachten, de Maleische regels boven de Dajaksche te stellen, zoodat dan aan het eerstgeboorterecht der oudste dochter wel eens wordt te kort gedaan.

In hoeverre het erfrecht, zooals het bij de Manjoeké-Dajaks bestaat, ook bij de andere Landak- en Tajan-Dajaks voorkomt, weten wij niet met zekerheid te zeggen.

Alleen van de Padé-Dajaks bezitten wij op dit gebied nog een paar aanteekeningen.

Wanneer bij deze Dajaks bij den dood van een der echtgenooten de overlevende de kinderen naar eigen kampong terug voert, dan wordt hij of zij beboet, welke boete den naam van tanong draagt en bestaat uit een tampajan mandoʿ, een pinggan dawn, een varken, een kip en een stuk ijzer.

Bij echtscheiding worden evenveel kinderen aan den vader als aan de moeder toegewezen, bij oneven getal krijgt de moeder er één meer.

Ook in dit geval betaalt degeen, die de kinderen naar eigen kampong brengt, de evengemelde boete.

Huwelijken pangkalan laki-laki komen niet veel voor.

§ 105. Adoptie in de Padé-streek.

Bij het aannemen van kinderen betalen degenen, die het kind aannemen 1° aan de kampongenooten een varken, dat voor een offermaal geslacht wordt, waarop zij met het feit in kennis gesteld worden; het kind ondergaat op dit maal de ceremonie met het hoen en de andere plechtigheden van het barimah; 2° aan de ouders een kleed, een lendegordel en een hoofddoek.

Hoogstwaarschijnlijk zal bij de Manjoeké-Dajaks het aannemen van een kind met dergelijke gebruiken vergezeld gaan.

§ 106. Huwelijksgoederen-recht bij bigamie.

In de codificatie der adatvoorschriften van Sĕpatah worden nog vermeld de regels te volgen, wanneer een man, met twee vrouwen gehuwd zijnde, een van haar verstoot. Zulk een huwelijk kan alleen plaats hebben als pangkalan laki-laki.

Maka djika sawatoe orang bĕrbini doewa, maka tiba-tiba bĕrtjarei dĕngan bini moedanja, mĕlainkan barang dibagei tiga, djika soedah dapat anaʿ mĕlainkan di poelangkan kapada anaʿ nja sĕrta siam

pangambarnja, dan djika bĕrtjarei dĕngan bini toewanja barang dibagei tiga djoega, tĕtapi panjoeroe' madoe poelang kapada bini toewanja dan djika soedah dapat ana' itoe bini toewa dipoelangkan itoe barang jang dibagei tiga itoe kapada ana' nja sĕrta siam pangambarnja".

Indien iemand, welke met twee vrouwen gehuwd is, zich scheidt van zijne jongste vrouw, dan worden de goederen in drieën verdeeld: heeft zij reeds kinderen, dan krijgen deze haar deel, als ook de siam pangambar, en indien de man zich scheidt van zijne eerste vrouw, dan worden de goederen ook in drie deelen verdeeld, maar de panjoeroe' madoe blijft in zijn geheel aan haar en indien zij reeds kinderen gekregen heeft, dan krijgen deze haar deel alsmede de siam pangambar".

De barang pantjaharian wordt dus in drieën verdeeld; de vrouw, die verstooten wordt, krijgt een derde. Heeft zij echter kinderen, dan vervalt haar aandeel aan de kinderen. Zoo ook de siam pangambar, welke zij bij afwezigheid van kinderen kan medenemen. De panjoeroe' madoe blijft echter onder alle omstandigheden het eigendom der eerste vrouw, welke zij dan ook naar hare kampong kan terugbrengen.

G. Het verleenen van een titel aan een kamponghoofd.

§ 107. Installatie-plechtigheden.

Waar wij in de vorige bladzijden vooral de ceremoniën en gebruiken beschreven ten aanzien van de kinderen der hoofden, kan zonder bezwaar hier overgegaan worden tot de behandeling van de plechtigheden, welke in gebruik zijn ten aanzien van jonge kamponghoofden, wanneer zij van den radja (apanage-houder) een titel krijgen.

De radja roept het jonge hoofd met zijne mindere hoofden naar zijne woning op, deelt hem daar het gewichtige nieuws mede, noemt den titel en overhandigt hem zijn "pasalin", een geschenk van den radja als teeken zijner waardigheid, bestaande uit een mooi baadje en eene mooie hoofdbedekking met klein zilveren galon, benevens een speer. Deze speer mag vooral niet ontbreken, het staal van het lemmet is een pangkaras voor de soemangat van den bezitter.

Het Dajaksche hoofd keert daarop naar huis, waar mannen,

vrouwen en kinderen hem op feestelijke wijze inhalen, onder geschiet en gandang-slag, pamang-gedreun en rijst-gestrooi. In het huis moet hij nederzitten op een gong met djampa tot rugneemt een steun, vis à vis al zijne onderhoorigen. Een der gebedenkundigen hoen en pipist hem en de pasalin.

Na deze eerbewijzen is het drie dagen pantang voor het hoofd in zijn eigen woonvertrek binnen te gaan. Eenige onderhoorigen houden hem daarom in de soerambi gezelschap.

Daarna vereenigen zich zijne ondergeschikte hoofden weer in zijne woning en ondergaan hij de pasalin en de onderhoorige hoofden (gapit-pasirah) de ceremoniën van het barimah, waarna het hoofd, dat den titel heeft gekregen, aan zijn gapit en pasirah geschenken geeft, bestaande uit stukken varkensvleesch en pakasam van vleesch en visch benevens een mando'.

Deze geschenken worden door de gapits en de pasirahs gereciproceerd door de aanbieding van een siam en een pahar ten bewijze, dat zij hem in zijn nieuwen rang als hoofd erkennen (pangatoewan).

Vaak komt de apanage-houder ook op dit feest in de Dajaksche kampong; het hoofd vraagt dan vergunning, over te mogen gaan tot de ceremonie van het basoeh kaki (wasschen der voeten).

Het Dajaksche hoofd gaat dan gehurkt voor den Maleier zitten, in de hand houdende een koperen kom (bokor), gevuld met klapperwater, waarin drie dollars liggen, en wascht dan de voeten van zijn radja door deze met wat klapperwater te besprenkelen. Laatstgenoemde neemt daarna de drie dollars uit het water en steekt deze bij zich, daar hij verplicht is, ze als een geschenk mede te nemen.

In enkele kampongs der Manjoeké-Dajaks is het gewoonte, dat het hoofd ook aan den Controleur vergunning vraagt tot het basoeh kaki, wanneer deze zijn kampong bezoekt. Het passeerde mij o. a. te Bandong, waar ik voor de plechtigheid kousen en schoenen moest uittrekken.

H. Dood, Begrafenis, Doodenfeest etc.

§ 108. Plaats waar men sterft.

In den cyclus van het familieleven blijft ons nog een laatste punt ter bespreking over: het einde, de dood en alles wat er mede samenhangt.

Het is voor den Landak-Dajak lang niet onverschillig, waar hij sterft. Liefst in zijn eigen huis. Sterft iemand in het huis van een vreemde, dan moet zijne familie eene vrij hooge boete aan de bewoners van dat huis betalen: als wij ons goed herinneren, bedraagt deze boete bij de Tĕmilah-Dajaks een siam en een varken.

Zoodra de dood is ingetreden, wordt dit den volke verkondigd door het lossen van een los schot met een lela of geweer.

§ 109. Wassching en begrafenis.

Het stoffelijk overschot wordt in de soerambi — voorgalerij — gebracht en ondergaat daar een soort wassching, daarin bestaande, dat eenige bamboekokers water over het lichaam gestort worden. Na het in ongebleekt katoen en eenige matten, soms ook stukken boomschors gewikkeld te hebben, wordt het lijk naar een plek in het bosch gedragen en daar begraven. Welgestelde Dajaks begraven hunne dooden in den tegenwoordigen tijd ook in kisten.

Vóór het bedekken van het graf legt men den doode een grooter of kleiner zilverstuk in den mond.

De houding in het graf is achterover liggend, als van een slapende.[1]

Op den gang naar de laatste rustplaats wordt zooveel mogelijk leven gemaakt. Voortdurend worden geweerschoten gelost en koperen bekkens en trommen geslagen. Bij den terugtocht wordt echter de grootst mogelijke stilte in acht genomen.

Ook bij andere volken zijn deze gebruiken in zwang. Volgens de verklaring van Wilken dient de luidruchtige uitvaart, om den geest van den afgestorvene op de vlucht te jagen. De teruggang geschiedt zwijgende, om den geest het spoor bijster te doen worden. (Zie Wilken, Ueber das Haaropfer, Deel I.)

Bij het graf — niet direkt er boven — maar op ongeveer een Meter afstand — wordt een afdakje gemaakt — dangau genaamd — van atap, waaronder een tampajan mando', een pinggan (aarden bord) en een mangko' (aarden kopje) van den overledene geplaatst worden, niet echter dan na deze voorwerpen stuk geslagen te hebben.

[1] Wij deelen dit hier mede, omdat het elders in den Archipel ook gebruikelijk is, de afgestorvenen in zittende houding, vooral met opgetrokken knieën te begraven. Zie Wilken, Iets over de Papoea's der Geelvink-baai, Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. Volgreeks V, dl. 2, p. 617

Verder zet men onder het afdakje eenige spijzen gereed benevens betel en tabak voor den geest van den overledene.

Dit is het eenige offer, dat vroeger of later aan het graf gebracht wordt. De Dajak waagt zich verder niet in de nabijheid van die plek uit vrees voor den geest van den afgestorvene. Een algemeen kerkhof of liever eene algemeene begraafplaats kennen de Landak-Dajaks dan ook niet. Telkens stoppen zij de dooden in het een of ander afgelegen plekje van het bosch weg — om nooit weer op die plek terug te komen.

In navolging van Maleiers — vooral de Sĕpatah-Dajaks doen dit — worden tegenwoordig soms boven het graf ter aanduiding van hoofd- en voeteneinde paaltjes (t a m b a[5]) in den grond geplaatst.

In huis is tijdens de begrafenis de vrouw, moeder of dochter van den overledene achtergebleven. Aan wanhoop ten prooi, zich de haren uit het hoofd trekkende, zagen wij [1] eene jonge moeder zich verzetten tegen de mannen, die haar pas koud geworden wicht grafwaarts droegen. Met geweld hield men haar terug, waarop zij, luid den naam van haar verloren schat uitgillende, zich in haar onmacht op den grond wierp en daar in krampachtige bewegingen geruimen tijd bleef liggen.

In de Dait-streek kwamen wij in een Dajaksche k a m p o n g aan tijdens de begrafenis van een hoofd, een man van goede geboorte, die den vorigen dag gestorven was.

Wij zagen de weduwe, reeds eene oude vrouw, in stomme smart neergezeten, pantoens opzeggend in zangerig dreunend geprevel. Diepe droefheid klonk ons uit den toon dier liederen tegen.

§ 110. Het te pronk leggen van de bezittingen van den overledene.

Zijn de mannen van de begrafenis terug, dan brengen zij de bezittingen van den overledene — slechts een paar voorwerpen van weinig waarde zijn, zooals wij zagen, op het graf geplaatst en stuk geslagen — in de s o e r a m b i voor het kamertje van den overledene, om ze op matten ten toon te spreiden. Tĕmpajan's, gongs, lila's, daru's worden daar op orde bijeengesteld.

Bezat de overledene volstrekt niets van waarde, dan worden matten en vaatwerk tot dat doel van de buren geleend. Vooraf

[1] Ter gelegenheid van de verzoening der Sĕpatah- en Sangking-Dajaks.

krijgen deze dan echter ieder een stuk ijzer als versterking van hun levensgeest (pangkaras soemangat) van de familie van den overledene; dit stuk ijzer wordt daartoe bij ontvangst in den mond genomen. [1]

Dit „in staatsie liggen” duurt drie dagen en drie nachten, gedurende welken tijd de nabestaanden daarbij waken.

§ 111. Doodenmaal en doodenoffer.

Op den daarop volgenden morgen wordt een varken geslacht en heeft een gemeenschappelijke maaltijd plaats, waaraan door de jongeren niet mag worden deelgenomen, zoo de overledene iemand op jaren was. Was de overledene een knaap, zoo zitten alleen knapen aan dien disch aan.

Dit doodenmaal heet gawè hantoe, d.i. het zorgen voor of verzorgen van den overledene.

Overal zagen wij, dat het slachten van een varken steeds met „barimah” gepaard ging. Dit is nu echter niet het geval. De Dajaks deelen daarbij uitdrukkelijk mede, dat het is om „bĕrtoelak soemangat orang mati, bĕrtjĕreikan soemangat orang hidoep dan orang mati”. [2]

Dit antwoord werd ons niet eens, maar herhaaldelijk gegeven, door verschillende hoofden, op verschillende tijden.

Dit offer heeft moewang. [3]

Omtrent de soemangat van den oveledene heet het, dat die daardoor overgaat in de Sibajan, het zielenland.

§ 112. Het zielenland Sibajan.

Waar de Sibajan ligt is onbekend. De Landak- en Tajan-Dajaks wijzen niet een bepaalden berg als verblijfplaats van de zielen der overledenen aan, zooals dit volgens verschillende schrijvers bij andere Dajaks gebruikelijk is.

[1] Dit leenen van voorwerpen geschiedt volgens Grabowsky ook bij de stammen der Olo-Ngadju en Ot Danom en zou daar dienen om (tegenover de geesten) den schijn te bewaren, dat men rijk gestorven is. In Landak zal de beweegreden wel dezelfde zijn. Zie Grabowsky, Der Tod, das Begräbnis, das Tiwah oder Todtenfest. Int. Archiv fur Ethnographie. Bd. II. p. 177.

[2] Tot het afstooten van de soemangat van den overledene, om de soemangat van de levenden van die van de dooden te scheiden. Soemangat = ziel, geest, levensaether.

[3] Wellicht van boewang? Het wegwerpen van de soemangat?

Voor de Dajaks van Centraal-Borneo en Zuid-Oost Borneo noemt Tromp als zoodanig de Tohong-Pilong, een berg in het centrum van Borneo, verder de Goenoeng Loemoet (een berg aan den oorsprong van de Njoewatan, affluent der Pahoe-rivier (voor de zuidelijke stammen). [1]

Grabowsky noemt de Alau-Alau, een bergtop in het Mĕratusgebergte, dicht bij den berg Kilai, den zielenberg der Orang-Bukit (Ausland, 1885, p. 784: Die Orang Bukit oder Bergmenschen von Mindai in S. O. Borneo).

De Dajaks, welke langs de Kajan- en de Tĕbidah-rivier wonen, erkennen de Boekit Saran als laatste etappe der zielen op aarde. In den laatsten tijd hebben de Tĕbidah-Dajaks de Boekit Pĕtoeran als verblijfplaats der zielen hunner afgestorvenen beschouwd. (Kuhr, Schetsen uit de Westerafdeeling van Borneo).

De Toelak-Dajaks van Soekadana meenen, dat de Sibajan ligt in het Sĕsoeroehan-gebergte. (Barth. Overzicht der afdeeling Soekadana, p. 140).

Het zielenland der Doesoen-Dajaks ligt naar hunne opvatting volgens Ling Roth (Natives of Sarawak, vol I, p. 151) op de Kinibalu.

Wel worden door de omwonende Dajaks in de Wester afdeeling van Borneo als voornaamste woonplaats der Dewata's aangewezen de Goenoeng Bawang (nabij Bĕngkajang,) de Tijong kandan (grens Landak Tajan) en de Boekit Raja (grens Mĕliau- en Sĕkadau), maar op de vraag, waar de Sibajan gelegen was, verwees men ons nimmer naar een dezer bergen, maar verklaarde men steeds de ligplaats er van niet te weten.

§ 113. Vrees voor den geest van den doode.

Na het doodenmaal is de vrees voor den geest van den overledene echter nog volstrekt niet geweken. In het gebied der Dait-Dajaks kwamen wij in een Dajaksch huis, waar in de lange soerambi het gedeelte voor het kamertje, waarvan de bewoner gestorven was, aan beide kanten door een stevigen wand van atap-bladeren was afgesloten. Men deelde ons uitdrukkelijk mede, dat de bedoeling was, den geest (hantoe) van den overledene op die manier het binnentreden te beletten.

§ 114. Gebruiken bij verschillende stammen.

Bij de Djamboe-Dajaks mogen na een sterfgeval in de kampong de getrouwde lieden veertig dagen lang geen varkensvleesch

[1] Salasila van Koetei. Bijdragen T. L. en Volkenkunde, Volgreeks V. deel 3, p. 65. Bij Grabowsky heet de laatstgenoemde berg Lomot. Zie „Der Tod etc. Int. Arch. f. Ethn. Band II, s. 187.

eten en op den eersten, tweeden en zevenden dag is het pantang (verboden) in de ladang (rijstveld) te werken.

Bij de Padé-Dajaks duurt de tijd, dat bij de „in staatsie liggende" kostbaarheden gewaakt wordt, zeven dagen. In de soerambi worden gedurende dien tijd elken dag nieuwe spijzen voor den geest van den overledene klaar gezet. [1]

Ook bij de begrafenis wordt een varken geslacht — dit varken heet radja' — en worden deelen ervan bij het graf neergezet.

Na zeven dagen wordt nog een varken geslacht — dit draagt den naam van nau. De bedoeling van dit varken is, evenals bij de Manjoeké-Dajaks „het scheiden van den doode van de levenden".

Bij de Batang-Tarang-Dajaks wordt na een sterfgeval een pantang ingesteld van zeven dagen, gedurende welke de huisgenooten van den overledene niet naar de ladang mogen gaan en geen ijzer mogen smeden.

Bij de begrafenis legt men in den mond van den doode een stuk geld, ook een gouden voorwerp; eenige tampajans van weinig waarde worden mede begraven, nadat er eerst de bodem uitgeslagen was.

Bij het graf maakt men een afdakje (dangau), waaronder men rijst en betel gereed zet.

Gedurende de zeven pantang-dagen legt men de kleedingstukken, slaapmatten, klamboe etc. van den overledene in de voorgalerij te pronk. Men zet er elken dag versch eten bij klaar en versche betel en 's nachts brandt men er licht bij. Zijn de zeven dagen om, dan wordt hetgeen wat te pronk lag verbrand, op den grond in de nabijheid van het huis. Tot het houden van het doodenmaal slacht men dan een varken, hetwelk ĕmmè' aboe genoemd wordt. Men voegde er bij, dat het aldus heet (ĕmmè' = varken, aboe = asch) van wege het verbranden tot asch der te pronk gelegde zaken.

Ook bij de Rantawan-Dajaks wordt eerst zeven dagen na de begrafenis het varken voor den doode geslacht. Gedurende die zeven dagen worden de kostbaarheden van den overledene te pronk gelegd, en zet men er rijst, sirih en tabak bij klaar.

Bij de begrafenis krijgt de overledene een stuk geld in den mond en worden stukgeslagen tampajans mede begraven.

Bij de Karangan-Dajaks krijgt de doode voor de begrafenis een

[1] Het is ons niet bekend of dit in Manjoeké ook geschiedt Onze aanteekeningen laten ons daaromtrent in het onzekere

stuk geld in den mond. In het graf neemt de doode verder niets mede. Onder een afdakje op het graf plaatst men een bord, en verder wat rijst, tabak en sirih voor den geest van den overledene. Op de vraag, of het bord niet eerst stuk geslagen moest worden, antwoordde men ontkennend. Het bord diende echter niet, om er de spijzen en de tabak op te leggen.

Overal waar de adat voorschreef, een stuk geld in den mond van den overledene te leggen, onderzochten wij, of dit soms diende tot een belooning voor den geest, die de soemangat naar de Sibajan overvoerde; nergens wist men daar echter iets van. Wat echter de bedoeling was, wist men ons evenmin uit te leggen.

Omtrent de gewoonten der Soeti- en Bĕntiang-Dajaks bij de lijkbezorging, zie men de reisrapporten.

§ 115. Gebruiken bij het overlijden van lieden van geboorte.

Thans gaan wij over tot de vermelding van bijzondere ceremoniën, welke plaats hebben, wanneer de overledene een hoofd is of iemand van bijzonder goede geboorte.

Ten aanzien der vrouwen uit de hoofden-families valt niets bijzonders te vermelden. Een enkel geval is ons echter bekend, dat een hoofd een gedenkteeken oprichtte voor zijne overleden vrouw.

§ 116. Bij het sterven van aanzienlijke vrouwen.

De Dĕmang van Djering had als eene herinnering aan zijne gestorven vrouw in de nabijheid van kampong Djering — echter niet op het graf — een ijzerhouten paal, welke hij van snijwerk had laten voorzien, in den grond gezet. Hij noemde die paal ook tampa'.

Wat de mannen aangaat het volgende.

Is een voornaam hoofd of een aanzienlijke gestorven, dan tijgen eenige mannen, na afloop van de begrafenis, op de plaats, waar het lijk gewasschen is, aan het werk, om uit een blok ijzerhout een beeld van den overledene te maken. Dit wordt opgedragen aan personen, die als bekwame houtsnijders bekend staan.

§ 117. Panta', beeld van den overledene.

Deze beelden heeten „panta'"; wij maakten er reeds vroeger kennis mede (Bijdr. T. L. Vk. 7^{e} volgr. VI, p. 108, § 142) zoodat eene nadere beschrijving onnoodig is.

De beelden zijn eenigszins verschillend naar gelang de overledene een legeraanvoerder- of kamponghoofd, *hoeloebalang* (Daj. *pantjalang*), een voorvechter, *panglima* (Daj. *pangalango*) of een *toewa bidi* was. *Toewa* = oud, de oude, *bidi* = mat, *toewa bidi* — het hoofd van de matten, de ouderling die op een mat zit, niet meer in staat aan den veldtocht deel te nemen, die echter door zijn raad den *hoeloebalang* tot voorlichting is. Hij is de persoon, door wien men de goede en kwade koetika's van den strijd te weten komt. Geen sneltocht wordt ondernomen, voordat men den *toewa bidi* daarover geraadpleegd heeft. Deze maakt tot het raadplegen der goede en kwade kansen gebruik van een orakel, dat bestaat uit een zevental touwtjes, die op verschillende manieren samengebonden den afloop van de onderneming voorspellen. [1]

Pantaks van een *pantjalang* en een *pangalango* zijn in het Rijks Ethn. Museum te Leiden aanwezig. Serie 894, n° 12 en 13. De beschrevene zijn van *pelei*-hout. Behalve deze beelden schonken wij later dezelfde beelden aan het Museum in ijzerhout, dat beter den tand des tijds zal weerstaan.

Voor deze beelden kan dezelfde beschrijving dienen. De *panta'* van een *toewa bidi* stelt deze voor al menariende (dansende), de armen zijwaarts uitgestrekt. De Dajak stelt zich den *toewa bidi* toch het liefst in deze houding voor, daar de *toewa bidi* alleen danst op het oogenblik, dat een gesnelde kop in de *kampong* wordt aangebracht. De *toewa bidi* of zijn *panta'* is natuurlijk steeds ongewapend.

§ 118. Overdracht van de ziel van den overledene in het beeld.

Is het beeld van den overledene gereed, voorzien van schild, werpspies en houwer, of van een koker met orakel-touwtjes — als hij *toewa bidi* was — dan wordt altijd nog in de *soerambi* de ziel van den overledene opgeroepen, om in het beeld over te

[1] Een koker met dergelijke orakeltouwtjes, *tali panarit* of *tali tanong* is in het Rijks Ethn. Museum te vinden. De wijze van raadpleging werd reeds beschreven in het Int. Archiv fur Ethnographie. Bd. IX, p. 64.

Wichelen met koorden kennen ook de Bataks. De wijze, waarop dit geschiedt, vindt men beschreven bij Burton en Ward: Verslag van eene reis in het land der Bataks. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indie, Nieuwe Volgreeks, dl. I. p. 293—294.

gaan. De wijze, waarop dit geschiedt, is ons niet nauwkeurig bekend: tot de ceremoniën behoort echter het recht overeind houden van het beeld, het bestrooien met rijst, het geven van eten aan het beeld als aan een hulpeloos kind, door het kleine hapjes aan den mond te brengen.

Veronderstelt men, dat de ziel of geest van den doode voldoende in het beeld is overgebracht, dan wordt het onder groot spektakel in optocht uit het huis naar buiten gebracht en ergens in de nabijheid van het kampongebouw in den grond geplaatst.

Nimmer plaatst men het beeld op het graf van den gestorvene, om de bekende reden. Boven het beeld wordt een sierlijk afdakje gemaakt in den vorm van een tweezijdig dak, op vier palen rustende.

Het plaatsen van den panta' geschiedt bij de Padé-Dajaks op den zevenden dag na het overlijden.

§ 119. Denkbeelden omtrent de zielen.

Welk deel der ziel of van den geest, of welke ziel of geest van den overledene in de panta' overgaat, is den Dajak niet recht duidelijk. De denkbeelden daaromtrent zijn eenigszins vaag.

Over het algemeen onderscheidt men de ziel in de njawa of het meer stoffelijk levensbeginsel en de soemangat, de levensaether, die ook met den dood niet vernietigd is. De njawa bestaat slechts zoolang er leven is: slechts levende, zich bewegende wezens, hebben een njawa, alleen dus menschen en dieren. Een soemangat komt echter zelfs in levenlooze voorwerpen voor.

De rijst, het zilver, het goud, de tampajans hebben allen een soemangat. Bij ziekte, bij droomen, bij schrik verlaat de soemangat tijdelijk het lichaam. Na den dood gaat de soemangat van den gewonen mensch naar de Sibajan. De soemangat van hoofden en voorname personen wordt dan echter overgebracht in de panta'.

Behalve deze ziel gaat echter nog een andere in de panta' over. Deze ziel of dit beginsel noemen de Dajaks „pama", een woord, dat zij in het Maleisch vertalen met „bĕrkat" d.i. „zegen". Pama is volgens de Dajaks een gelukaanbrengende kracht, die aan bijzondere personen en voorwerpen eigen zou zijn.

§ 120. Pama.

Pama heeft de Panambahan en elk hoogeplaatst persoon, pama heeft vooral al wat oud is als de djampa's, de lila's, de tĕmbawang's,

verder de speer, die de hoofden bij hunne aanstelling als pasalin van den Radja ontvingen, het huis, de trap, de spanribben, het dak, de vloermatten, de steiger, het erf, de boomen, het water, het land, de zon, de maan, de sterren. De pama van al deze personen en voorwerpen worden door den pamang-bidder aangeroepen, als hij zijn gebed opdreunt en hun zegen over zijn huis, over den rijstbouw afsmeekt.

Pama hebben vooral vorsten en hoofden, ook personen, aan wie in hun leven een bijzonder geluk is te beurt gevallen bijv. zij, die een kop snelden. Gewone nederige arme menschen hebben geen pama. Pama komt ons dus voor "de eigenschap van goddelijkheid" te zijn, voortvloeiende uit de opvatting, dat de vorsten of hoofden en leden van den adel nader aan de godheid verwant zijn dan de gewone mensch. Zij beschouwen zich als afstammelingen van de godheid, en toonen hun goddelijke afkomst door geslachtsboomen aan. [1]

Deze goddelijkheid is een uitstralende eigenschap; steeds vloeit zegen of geluk van vorstelijke en adelijke personen op andere menschen, die zich in hunne nabijheid bevinden over.

Het is dus deze "pama" van het overleden hoofd, die in zijn panta' overgaat.

Het woord "pama" is, naar wij vermoeden, oorspronkelijk oepama geweest, het Sanskrit upamâ = gelijkenis. De panta' toch is de gelijkenis, de afbeelding van den overledene. Deze beteekenis zou dan verloren zijn gegaan; langzamerhand heeft men het woord synoniem gehouden met de Arabische woorden bĕrkat, kramat en daulat.

De panta' blijft intusschen in zijn eenzaam verblijf, totdat de familieleden hem over kunnen brengen naar de padagei, de algemeene verzamelplaats der panta's, de plaats, waar de Kamang Trio, de patroon der koppensnellers, aan wien men daar offert, bij voorkeur vertoeft.

§ 121. Overbrengen der panta' naar de padagei.

Dit overbrengen is een zaak van het grootste gewicht.

Het is het levensdoel van elk rechtgeaard Dajak, welke in het

[1] Vergelijk Wilken. Eene nieuwe theorie over den oorsprong der offers. Gids, September 1891, p. 549.

Wellicht is het juister „pama" niet op te vatten als een afzonderlijke ziel, in aanzienlijke personen aanwezig, maar als een bijzondere eigenschap van hun soemangat.

bezit is van een panta' van zijn vader of een zijner voorouders, voor wien men nog niet die overtocht heeft kunnen bewerkstelligen. Dit is echter geen gemakkelijke zaak, want daartoe is de kop van een verslagen vijand noodig.

§ 122. Het koppensnellen.

Oudtijds ging men daartoe uit snellen (mangajau = snellen: dikajau = gesneld). Thans echter, nu de Radja's en het Gouvernement het snellen verboden hebben, volstaat men met van de Koemba-Dajaks, waar het snellen nog al eens voorkomt, een stuk van een gesnelden kop, die echter nog niet „afgetotongd" is, af te koopen.

Wat men onder dit „totong" te verstaan heeft, zal later blijken.

Is dus een der nakomelingen van den overledene, te wier eere een panta' opgericht werd, een kop machtig geworden — al zij dit ook maar een droge schedel of een stuk schedelbeen door aankoop verkregen — dan wordt de panta' uit den grond getrokken en tegen het vallen van den avond, onder den weerschijn van de in rooden gloed ondergaande zon — het levensoogenblik van den kamang Trio — naar de padagei, het vorstelijk verblijf van dezen geest, overgebracht.

Het geschiedt in optocht, al menariënde. De zoon, de held van den dag, houdt onder het dansen den kop in de hand. Geweren worden afgeschoten.

§ 123. Krijgsgeschreeuw der koppensnellers.

Een dreunend gegalm weerklinkt, eerst in diep langgerekten toon, langzaam overgaande in een schel hoog geluid en eindigende in scherpe, woeste gillen, die de lucht doorsnijden, als de houwer van den Dajak het ongelukkige slachtoffer. Deze dierlijke kreten zijn de hoogste uiting van een opgaan in, zich-één-gevoelen met den kamang Trio, tot wiens aanroeping zij dienen moeten. Is het wonder, dat de Maleier voor dien onbeschaafden krijgszang op de vlucht gaat, als zat de Trio zelf hem reeds op de hielen. [1]

[1] Bij de Kajans heet de krijgszang der koppensnellers „prajau". Dit woord hebben wij in Landak nimmer gehoord. Men noemt het daar basoera' — het gewone Maleische woord voor „schreeuwen". Zie Tromp, Een Dajaksch feest. Bijdragen tot de T. L en V.kunde van Ned.-Indië, 5e volgreeks, 5de deel, blz. 35.

§ 124 Ceremoniën op de padagei.

Bij aankomst op de padagei graaft men in de nabijheid van de panta's der voorvaderen, die dikwijls reeds gedeeltelijk vergaan zijn, een gat in den grond, waarin de nieuwe panta' zal komen te staan. Oudtijds, toen men nog over versche koppen beschikte, werden de hersenen uit den kop in dit gat overgegoten. Thans houdt men den drogen schedel of het stukje schedelbeen boven het gat en schrapt er met een mes wat been af, zoodat dit afschrapsel in het gat terecht komt. Daarna plaatst men het beeld er boven op, werpt de kuil verder dicht met aarde en stampt die om het beeld heen flink aan.

Vervolgens legt men den kop — schedel of schedelbeen — op een koperen schenkbord (pahar), en plaatst dit voor de voeten van den panta'.

Mannen, vrouwen, jongens en meisjes menariën dan om het beeld heen en de vreugde is grooter dan ooit bij eenig oogst- of familiefeest. Varkens, honden en kippen worden gedood, het bloed dezer dieren, met toewa' gemengd, wordt met de vingers in de hoogte geworpen als libatie aan den kamang Trio. Ook de nieuwe panta' wordt er mede besprenkeld, daarna de oude, terwijl ook de panjoegoe-steenen en blokken hout een bloedbesproeiïng ondergaan.

De menigte keert daarna weer huiswaarts, waar een groot feest wordt aangericht. Zulk een feest woonden wij eens bij onder de Sĕpatah-Dajaks, waarvan wij later eene afzonderlijke beschrijving zullen geven.

Het behoeft wel geen betoog, dat het ontzag van Dajaks en Maleiers voor de padagei, de woonplaats van den kamang Trio, zeer groot is.

De panta' op zich zelf is ook een voorwerp van groote vrees.

Is iemand ziek, dan luidt gewoonlijk de vraag „Is hij door een panta' of een kamang getroffen (kĕna — eigenlijk geraakt)„?

Talrijke verhalen zijn in omloop van personen, die een panta' der padagei aanraakten en daarop plotseling ziek werden of plotseling stierven.

Panta's komen niet overal in Landak voor.

In Dait werd oudtijds na den dood van een hoofd of ander aanzienlijk Dajak niet direkt een houten beeld gemaakt, maar werd alleen de lengte van het lijk gemeten, totdat na eenigen tijd een kop gesneld werd en men tot het maken van een panta' kon

overgaan. Deze panta' werd dan levensgroot gemaakt en onmiddelijk bij de padagei geplaatst.

§ 125. Overgang van de ziel van een gestorven hoofd in den Kamang Trio.

Op onze vragen aan de Dajaksche hoofden, wat eigenlijk gebeurde met de ziel van het gestorven hoofd, wiens panta' naar de padagei wordt overgebracht, luidde het antwoord: "Soemangatnja mĕndjadi Trio, tinggal dimana ada padagei". Dat is: "Zijn ziel wordt Trio en blijft op of bij de padagei".

Volgens den letterlijken zin dezer woorden zou dus de ziel van het overleden hoofd door deze handeling opgaan in den Kamang Trio zelven.

Wanneer wij de Dajaksche begrippen omtrent het lot van de menschelijke ziel na den dood in nadere overweging nemen, treft ons een zeker logisch verband.

De gewone mensch heeft geen "pama", geen verwantschap met de godheid. Zijn soemangat gaat naar de Sibajan en blijft daar.

Het kamponghoofd heeft "pama", is aan de godheid verwant. Vroeger [1] zagen wij zelfs, dat de hoofden van een deel der Manjoeké-Dajaks hun afkomst van de Kamang's afleiden. Het komt ons voor, dat de Kamang's oorspronkelijk voor de Dajaks de hoogst vereerde geesten geweest zijn en dat het geloof aan het bestaan van nog machtiger goddelijke wezens (de Dewata's) hen van elders is bijgebracht (Hindoe-Maleische of Javaansche invloed), in ieder geval later ontstaan is. Voor deze stelling pleit de anthropomorphische voorstelling, die de Dajaks van de Kamang's hebben.

De soemangat en de pama van een gestorven hoofd gaat in zijn "panta'" over. Wordt de panta' naar de padagei gebracht, dan gaat hierdoor de soemangat in den kamang Trio op. De oorspronkelijk goddelijke keert dus weer tot zijn oorsprong terug.

Bij de moeielijkheid, om eenigszins afdoende resultaten te krijgen bij een onderzoek naar de opvattingen van een onontwikkeld volk als de Dajaks omtrent hunne denkbeelden van het hiernamaals, was het ons eene groote voldoening, plotseling te ontdekken, dat zulk een onderzoek bij een stam, welke de Landak-Dajaks zeer verwant is, tot een grootendeels daarmede overeenkomenden uitslag had geleid.

[1] Bijdr. T. L. Vk. 7e volgr. II. p. 540

§ 126. Dezelfde begrippen in Sarawak.

In Ling Roth's Natives of Sarawak, (vol I, p. 166) lazen wij toch omtrent de Land-Dajaks: „After death, the spirits of very brave men are supposed to be admitted in the honorable society of komang".

De overeenkomst in denkbeelden is groot, vooral wanneer men bedenkt, dat oudtijds naar de voorstelling der Dajaks de panta's alleen gemaakt werden van hoeloebalangs (legeraanvoerders), panglima's (voorvechters) en toewa bidi (oorlogsraadslieden), alle lieden, die hun gezag aan den krijg ontleenen, waarvoor bij een ordelijken stand van zaken de kamponghoofden in de plaats traden, en dat, waar van zielen of geesten, onstoffelijke wezens sprake is, er weinig essentieel verschil bestaat tusschen „het toegelaten worden in de hooge tegenwoordigheid van" en „het opgaan in" den hoogeren geest, hier den kamang Trio.

Dat met den „komang" geen andere geest dan de kamang Trio der Landak-Dajaks bedoeld wordt, is aan geen twijfel onderhevig.

Vergelijk hetgeen door den eerwaarden heer William Chalmers omtrent de geesten der Land-Dajaks van Sarawak wordt medegedeeld (Ling Roth l. c.).

Wat intusschen de rol is, die de gesnelde kop, de voorwaarde van het opgaan van de soemangat van den overledene in den kamang Trio, vervult, is nog volstrekt niet gebleken.

Wij stellen de behandeling van dit vraagstuk tot later uit.

§ 127. Het zelfde onderwerp in Veth's „Borneo's Westerafdeeling".

Op het bovenstaande onderwerp Veth's Borneo's Wester-afdeeling nalezende, bemerkten wij, dat de door dien beroemden schrijver verzamelde gegevens in enkele opzichten onze aanteekeningen aanvullen, en in enkele opzichten weerspreken.

Vergelijk pagina 27 van Deel II.

Wij moeten erkennen, niet onderzocht te hebben, of de gewoonte, om hoofden of aanzienlijken na hun overlijden in krijgscostuum te kleeden en „in staatsie te leggen" in Landak bestaat of bestaan heeft.

Wij weten wel, dat het stoffelijk overschot van een gewoon man zoo spoedig mogelijk aan de aarde wordt toevertrouwd.

Het kleeden van de panta' in de kleederen van den overledene, om diens ziel of geest in dat beeld te doen overgaan, is geheel passend in den Dajakschen gedachtenkring.

Door het dragen van het kleed, door de voortdurende aanraking is er zoowel iets van de soemangat als van de pama van den drager op het kleed overgegaan. Door het beeld nu weder in die kleederen te steken, wordt deze levensfluïde, dit zegen-aanbrengend beginsel daarin overgebracht.

Dat het beeld zeven dagen op het graf geplaatst zou worden, zoolang als het lijkfeest duurt, komt ons onwaarschijnlijk voor, in verband met de groote vrees voor een graf, voor den "hantoe" (geest) van den overledene.

Wat nu eigenlijk de "hantoe" is, uit welk bestanddeel van den mensch of de menschelijke ziel de "hantoe" ontstaat, of hantoe en soemangat van een overledene identiek zijn, ziedaar vragen, waarop geen enkel Dajak ons wist te antwoorden.

De voorstelling, dat de schimmen van de gesnelde personen den overledene in het andere leven zouden volgen en daar dienen, moge bestaan bij andere Dajaksche stammen, bij de Landak-Dajaks ten stelligste niet.

Op dit onderwerp hopen wij ook naderhand terug te komen.

Verder wordt in Veth vermeld, dat de panta's gewapend en met lendegordel bekleed, in een grooten kring zouden staan.

Ook dit gaat voor de Manjoeké-Dajaks niet op: op de padagei, die wij bezochten, zagen alle beelden eenzelfde richting uit.

Verder spreekt Veth hoogstwaarschijnlijk over bovenbedoelde beelden op bladzijde 245.

Bij de beelden der Landak-Dajaks laat de evenredigheid tusschen het hoofd, den hals en de ledematen weinig te wenschen over. Ook het bericht, dat de beelden op de graven geplaatst zijn, moeten wij ten aanzien der Landak-Dajaks bepaaldelijk tegenspreken.

§ 128. Padageis van stammen, die niet meer snellen, of geen panta's maken.

Op de padageis van die stammen, waar de gewoonte van het snellen reeds lang verdwenen is, bijvoorbeeld bij de Karangan-Dajaks, vindt men geen panta's. Evenmin bij die Dajaks, waar het geen gewoonte is, om panta's van hoofden en aanzienlijken te maken, ook al komt het snellen er nog dikwijls voor (Koemba-Dajaks).

In het westen en noorden van Landak staat de gewoonte, om beelden van afgestorvenen te maken, steeds in verband met de padagei en het koppensnellen.

In het zuid-oosten van Landak en in Tajan is dit echter anders. Te Kampong Kasih (Rantawan-Dajaks) zagen wij een houten beeld, dat het kamponghoofd Soera opgericht had voor zijn overleden vader Singa. Het eenige doel van dit beeld was, om den geest van den afgestorvene van tijd tot tijd offeranden te kunnen brengen, waarvoor deze dan zijn zegen (bĕrkat) in de plaats stelde.

Ook bij de Prèngoewan-Dajaks in Tajan zagen wij beelden van gestorven hoofden of aanzienlijken. Over deze beelden spraken wij reeds vroeger (B. T. L. Vk. 7e volgr. VI, p. 113, § 151).

§ 129. Een snelfeest bij de Sĕpatah-Dajaks.

Den 28en Mei 1891 waren wij op tournée in het gebied der Séparé-Dajaks, de streek ten westen van Ngabang, toen wij vernamen, dat er op dat oogenblik een snelfeest gegeven werd in kampong Tangar op een uur afstand van Bangsal, de hoofdplaats van de Sĕpatah-streek. Nieuwsgierig wat dit bericht te beteekenen had, besloten wij onmiddelijk er heen te gaan.

Wel verzekerden de mij vergezellende Maleiers, dat de Sĕpatah-Dajaks zich niet hadden schuldig gemaakt aan schending van het zoo streng door Radja en Gouvernement gehandhaafd verbod op het koppensnellen en dat het feest niet anders was dan eten en drinken en dansen (menarien) met een in vroegere jaren door de Songkongs gesnelden kop, dien de Sĕpatah-Dajaks van hen gekocht hadden; wij vonden de gelegenheid, in deze zoo dun bevolkte streken eene groote menschen-menigte bij elkaar te zien en tevens onze weetgierigheid te bevredigen, te schoon, om haar ongebruikt te laten voorbijgaan.

Na een geforceerden marsch kwamen wij den volgenden namiddag te kampong Tangar aan. Eene groote menigte Maleiers, een vijftal Chineezen en een massa Dajaks troffen wij er aan.

Toch was het grootste gedeelte der feestvierenden niet aanwezig, daar zij zich op dat oogenblik, onder het medenemen van den gesnelden kop in optocht begeven hadden naar de padagei op den naburigen berg Tĕlaga.

Kampong Tangar is slechts een paar lawangs (eigenlijk deuren, figuurlijk voor „huizen") groot, evenals alle woningen in Tĕmilah, echter zeer ruim en met eene breede soerambi. Bij de woning

stonden eenige rijstschuren en tijdelijk waren er eenige loodsen opgeslagen.

In het midden van het bordes (hier panté genoemd) voor de woning was een groote tampajan tadjau tusschen drie in den grond staande en vorksgewijze samengebonden bamboestaken opgericht, in de hoogte gehouden tusschen de drie uiteinden. De tampajan was gedekt met een grooten aarden schotel: boven den schotel was de nabootsing van den vogel alau (rhinoceros-vogel) aangebracht met een in hout uitgesneden kop.

Het geheele toestel diende tot klangkang, de aarden schotel tot het deponeeren van offerspijzen.

Verder waren de kanten van het bordes met groen versierd en stond er een op de zijde liggende kist, waarin een olielampje stond benevens eenige van rijst bereide lekkernijen met betel en strootjes (sigaretten).

Het feest werd gegeven door den bewoner van het huis Pa Djoewan, welke vroeger door Ja Dimboel, apanage-houder der Sĕpatah-streek, met den galaran (eeretitel) van Orang kaja (= Rijke man) begiftigd was en dien naam ook wel scheen te verdienen, te oordeelen naar de royale wijze, waarop hij zijne gasten onthaalde. Onder deze laatsten behoorden evengenoemde Ja Dimboel zelf en het hoofd der Chineezen van Sĕtaik, die kort na onze aankomst hunne opwachting bij ons maakten.

Ja Dimboel is apanage-houder in de Sĕpatah-streek, echter als vertegenwoordiger van alle kinderen van wijlen Pangeran Soeta, waartoe hij zelf ook behoort.

Hij doet het bestuurswerk en verzamelt de hacil, waarvan ieder dezer kinderen zijn deel krijgt.

In den avond kwam de optocht van den Talaga-berg terug.

Men deelde ons mede, dat men de panta' van den grootvader of vader — dit is ons ontschoten — naar de padagei had overgebracht.

Het speet ons ten zeerste, niet een dag eerder te Tangar te zijn gekomen, maar er was nu eenmaal niets aan te doen. De voornaamste ceremonie van het feest waren wij blijkbaar misgeloopen.

De overige plechtigheden zouden niet veel om het lijf hebben.

Eensklaps hoorden wij eenige geweerschoten. Het was een teeken, dat de gesnelde kop en de sneller met zijne volgelingen in aantocht waren. De sneller — als zoodanig fungeerde de zoon van Pa Djoewan — werd bij de trap van het bordes in de hoogte geheven en naar boven gedragen, den kop in de hand houdende. Op het

bordes neergezet, begint hij onmiddelijk te menariën, om de tampajan heen op de muziek van het orchest, dat binnenshuis spelende is. Andere mannen volgen den sneller al menariënde na. De kop wordt steeds naar de tampajan toegehouden, soms door twee mannen aangevat, die dan als het ware om hem schijnen te worstelen.

Wat de Maleiers mij medegedeeld hadden van den gesnelden kop bleek waarheid te zijn. Het was niet een bloederige massa, maar een eenvoudige schedel, waaruit zelfs de tanden verwijderd waren. Pa Djoewan deelde mij mede, dat hij al wel tien jaren geleden door de Sĕmpatoeng-Dajaks gesneld was, van welke Dajaks hij hem gekocht had.

Het feest, door Pa Djoewan gegeven, noemen de Maleiers totong kapala: kapala = hoofd, kop; totong is een muziek-instrument, dat alleen bij snelfeesten bespeeld mag worden, maar dat in Sĕpatah en zelfs in Manjoeké reeds uit de mode is geraakt — wij zagen er slechts een te Majoen — evenwel nog te vinden bij de Dait- en Djamboe-Dajaks en in geen enkele kampong ontbreekt in het gebied der Koemba-Dajaks.

§ 130. De uitdrukking „totong kapala."

„Totong kapala" is dus eigenlijk het vieren van den kop, het met den kop ronddansen, waarbij de totong zich doet hooren.

De zoon van den sneller vervulde, zooals wij zagen, den rol van sneller en werd als zoodanig geëerd.

Deze vereering ging echter niet zoover als oudtijds den wezenlijken sneller te beurt viel, aan wien alle vaders hunne dochters om strijd ten huwelijk boden in de hoop, dat deze hun een kleinkind zou schenken uit het bloed van den moedigen sneller. Al was zulk een huwelijk dan ook slechts van korten duur, de vreugde over de kans op het bezit van zulk een „dapperen telg" [1] was daarvoor eene ruime vergoeding.

Met het menariën ging men nog geruimen tijd door.

Van tijd tot tijd hield men pauze. De kop werd dan in de bovengenoemde kist neergelegd, om van de daar neergelegde spijzen te kunnen genieten. Ook stak men het lampje aan, opdat de geest van den kop een strootje (sigarette) zou kunnen opsteken!

[1] Ook de Dajaksche hoofden bezigen deze uitdrukking in het Maleisch „tampang brani". Tampang = loot, spruit, tampang kélapa = uitgeloopen kokosnoot, dienende om uit te planten.

Voor ons was intusschen een plaatsje in de soerambi (voorgalerij) ingeruimd en een rustbank van versch hout gereed gemaakt. Pa Djoewan kwam met de gebruikelijke geschenken aandragen, koperen schotels met rijst, waarin in het midden een ei was nedergelegd, benevens een paar kippen.

Deze geschenken werden gereciproceerd met tabak en zout. [1]

Het feest duurde den geheelen nacht en den daarop volgenden dag voort.

§ 131. Maskerade.

Ongeveer vijf honderd Dajaks, Maleiers en Chineezen waren er bijeen. Alle Dajaks behalve de meer bejaarden en de mannen van positie en rang waren van maskers voorzien, die alle verschillend gekleurd waren en de kluchtigste gezichten voorstelden. Vrouwen en meisjes waren niet bijzonder schuw: zoodra zij zich slechts aan de deuren vertoonden, waren zij omringd door maskers, aan de hofmakerijen der jeugd scheen geen einde te komen.

Men sprak elkaar ook met het woord "topèng", dat is "masker" aan, tout comme chez nous.

De kleeding der mannen en vrouwen, die aan het menariën medededen, beschreven wij reeds vroeger.

De muziek deed zich voortdurend hooren: het menariën werd alleen afgewisseld door groote smulpartijen.

Maleiers en Chineezen kregen droge rijst en toespijzen, waarmede zij zelve hunnen maaltijd moesten bereiden: Ja Dimboel en het hoofd der Chineezen van Setaih kregen ook kippen. De Dajaks, althans de mannen, zitten allen in de soerambi aan een gemeenschappelijken disch, zooals steeds het geval is, wanneer er Dajaksche gasten zijn. De maskers kregen echter ieder eene hoeveelheid gekookte rijst, in pisangbladeren gewikkeld (toengkoes nasi) en werden daarmede naar den waterkant gezonden, om hun maaltijd daar te genieten.

Dit geschiedde, om controle op hen te kunnen uitoefenen, welke anders geheel onmogelijk zou zijn.

[1] Wanneer de Controleur van Landak op tournée gaat, dient hij zich eerst te vergewissen, wat voor soort tabak de Dajaks gebruiken, die hij bezoeken wil. Sommige bijv. de Manjoeké-Dajaks prefereeren Chineesche tabak „tonian", hetgeen in Dajaksch-Maleischen tongval „poe-njièn" wordt. Andere stammen geven de voorkeur aan Javaansche tabak van Grissee (tĕmbako goeling) of van Djoewana (tĕmbako kranjang).

Toch werd reeds over deze topèngs geklaagd, die van hunne onkenbaarheid gebruik makende, zich steeds om rijst aanmeldden, voorgevende nog geen portie gekregen te hebben.

Ja Dimboel is door de Dajaks geroepen, om door zijne tegenwoordigheid luister aan het feest bij te zetten, echter ook tot afdoening hunner talrijke "pakara's" (kwesties), waartoe zulk een feest eene geschikte gelegenheid biedt.

Het zijn bijna alle vrouwen-pakara's. Eigenlijk zijn ze door de hoofden reeds uitgemaakt: thans wordt echter de beslissing nogmaals aan beklaagde medegedeeld, Ja Dimboel dient dus als getuige, zijne tegenwoordigheid verleent aan de uitspraak de vereischte wettigheid.

Daarna ging men over tot de betaling der opgelegde boeten en het houden der offermalen.

Aldus hielden hoofden en ouderlingen zich bezig in een gedeelte van het voorhuis, terwijl in het andere gedeelte de jeugd zich vermeide in scherts en dans.

Men ziet uit deze beschrijving, dat het op een feest bij de Sĕpatah-Dajaks reeds vrij beschaafd toegaat. Deze Dajaks wonen dan ook het dichtst bij Pontianak: de civiliseerende invloed van het Europeesche gezag, de meerdere omgang met Maleiers en Chineezen doen reeds hunne werking duchtig bij hen voelen.

De krijgszang der knoppensnellers tot aanroeping van den kamang Trio werd, zoolang wij in de kampong vertoefden, niet vernomen; van bloedige offers aan dien geest, was in tegenwoordigheid der Maleiers geen sprake. [1]

§ 132. Pantang-dagen.

Na afloop van het snelfeest werd gedurende drie dagen een vasten (balala) ingesteld, welke de volgende zaken verboden maakte: het in- en uit de kampong gaan, het hakken van hout, het stampen van rijst, het dooden van dieren, het brengen van voorwerpen van buiten in de kampong, het zoeken van groenten als toespijzen, etc.

Bij de intrede van het balala werd de tampajan-tadjau van het hooge bordes naar beneden gebracht en tusschen bamboestokken opgesteld aan den ingang van het kampong-erf. Aan de

[1] Hieronder zullen wij in de gelegenheid zijn, te zien, hoeveel ruwer het op een dergelijk feest bij de hoogerop wonende Dajaks toegaat.

ooren ervan hing men kippenveeren. Bovendien stak men op de voetpaden, die toegang tot de kampong verleenden, stokken in den grond, waarvan de boveneinden gedeeltelijk tot houtfranjes waren versneden (pabajoe), op de wijze van de klangkang's van bamboe-stokken.

Na afloop van het balala werd de tampajan in het huis teruggebracht, hetgeen geschiedde onder een offer aan de dewata's en een barimah ten behoeve van dit voorwerp.

De tampajan, aldus gebruikt, werd door de Sĕpatah-Dajaks „sandong" genoemd. Men voegde er bij, dat de tampajan sandong alleen gebruikt werd tot het aanroepen van den kamang Trio.

§ 133. Een snelfeest in Veth's „Borneo's Wester-afdeeling" beschreven.

Ter vergelijking met het snelfeest der Sĕpatah-Dajaks verwijzen wij naar eene mededeeling van Veth (Dl. II, p. 293), waaruit blijkt, dat zulk een feest vroeger wel ruwer, maar overigens op ongeveer gelijke wijze gevierd werd.

Veth voegt hieraan toe in een noot, dat deze plechtigheid door Ritter wordt vermeld, helaas niet met opgave van plaats waar. Ook door Hartmann, volgens wien zij in Salembouw wordt in acht genomen.

De heer Ritter (± 1843) heeft veel in Landak gereisd: wij hoorden zijn naam noemen door Raksagati, het stamhoofd der Manjoeké-Dajaks. Deze noemde hem „Pettor Lettor". — Pettor = Assistent-Resident, het Portug. feitor; Lettor, verbastering van Ritter.

Het woord tjandong bij Veth is natuurlijk hetzelfde als sandong, hierboven genoemd.

§ 134. Aanteekeningen. De woorden tanong en tano.

De lezer herinnere zich, dat het hoen, dat dient om den balian uit zijne ectase in het werkelijke leven terug te roepen, mano' tanong heet.

Ook het offervarken van den ana' tanong heet babi tanong.

Ofschoon ons dit nooit medegedeeld is door de Dajaks, maken wij hieruit op, dat de mano' tanong de njawa-genoot van den balian is: vreest men, dat de njawa van den balian bij flauwte geheel ontvlieden zal, dan offert men zelf de mano'

tanong op, om den in dat dier aanwezigen levensgeest geheel in den balian te kunnen overgieten. De balian dronk daarbij het warme bloed van het hoen! Ook worden er geoliede rijstkorrels op zijn hoofd gelegd.

Het woord tanong zouden wij willen vertalen met „divinatie". Volgens het woordenboek is tĕnong = waarzeggen: Hardeland vertaalt het met „etwas wodurch man die Götter fragt".

Hoe nu het offervarken babi tanong heet, is duidelijk: door het ziele-verband, dat tusschen dier en mensch bestaat, is het dier een divinatie-middel voor den mensch.

Is het varken gezond, dan belooft dit een goede toekomst voor den mensch.

Verder ontmoeten wij het woord bij de Padé-Dajaks als boete tot het neutraliseeren der kwade rasi's, § 104) en als synoniem van pantawar, afweermiddel van dreigende onheilen.

Deze overgang van beteekenis is verklaarbaar, eene verwisseling van oorzaak en gevolg. De tanong-boete dient, om het divinatie-middel (tanong), wijzende op tegenspoed, tot voorspoed te stemmen. Tanong is dus hier een ongeluk voorspellend divinatie-middel, evenals rasi vaak gebruikt wordt voor rasi djahat = booze rasi = ongeluksoorzaak.

Tano = tanong. Kongkong tano is waarschijnlijk oorspronkelijk een halssieraad, gedragen door den ana' tanong. Niet onmogelijk is het echter, dat deze donkerblauwe kraaltjes op de een of andere manier als divinatie gebruikt worden.

§ 105. Wat geschiedt met lijken van gesnelde personen? Waar blijft hun soemangat?

Het lijk van een gesneld persoon wordt nimmer begraven; deze gewoonte bestaat in geheel Landak. Veelal laat men het onaangeroerd liggen, ook al is de familie van den overledene in staat, het weg te halen. In de Manjoeké-streek wordt het op een ongeveer twee meter hooge stellage in het bosch neergelegd (dipangoe) en met een stuk wit katoen overdekt. Als reden, dat men het lijk onaangeroerd laat liggen of, ook al legt men het op een stellage, niet begraaft, gaf men ons steeds op, dat dan de weerwraak spoediger zou volgen.

De soemangat zou zich tegen het begraven verzetten, zoolang aan het lichaam de bloedprijs niet voldaan is. Men vergelijke dit

met het geloof, dat spoedige wraak voorspelt, als de gesnelde kop lang blijft bloeden.

Ook in Sarawak laat men de lijken van in den strijd gevallenen onaangeroerd. (Ling Roth, Natives of Sarawak, Vol I, p. 140).

Den gesnelden kop nemen de familieleden alleen gaarne terug wanneer hij nog niet „getotongd" is. Anders niet. Toen de Manjoeké-Dajak Poendjoeng Poera door de Lara-Dajaks gesneld was en de Lara's bij de verzoening te Prigi, op instigatie van het bestuur den reeds getotongden kop aan den Manjoeké's wilden teruggeven, besloten de Manjoeké's den kop maar in het bezit te laten van de Lara's, opdat deze hem zouden kunnen blijven „onderhouden" (pĕlihara).

Op onze vraag aan Manjoeké-Dajaks, waar blijft de soemangat van een gesnelde, kregen wij verschillend antwoord.

Sommigen meenden: Diens soemangat leidt een leven van geluk en vreugde. Aan eten, betel en tabak heeft hij nimmer gebrek en van tijd tot tijd worden feesten gegeven ter zijner eere, waarop hij mededanst en volop van de beste spijzen geniet.

Een ander door ons opgeteekend antwoord, dat wij in verschillende kampongs der Manjoeké-Dajaks te hooren kregen, was: De soemangat gaat niet naar de Sibajan, maar naar boven en blijft zweven tusschen hemel en aarde.

Opmerkelijk is het, dat ook de Papoea's van de Geelvinksbaai van meening zijn, dat de geest, die door een gewelddadigen dood het lichaam verlaat, niet van zelf naar het zielenland gaat, maar in de lucht blijft zweven. [1]

[1] Zie „Iets over het Doodenfeest bij de Papoea's van de Geelvinksbaai". Tijdschrift voor Ind. T. L. en Volkenkunde, Dl XXXI, blz. 564 aangehaald door Wilken „Iets over de Papoea's der Geelvinksbaai. Bijdragen T. L. en Volkenkunde van N. I. volgreeks V. deel 2, p. 612.

INHOUDSOPGAVE.

A. Geboorte.

B. Verdere gebruiken en ceremoniën ten aanzien van het kind als zuigeling.

C. Haarsnijding, oordoorboring en besnijdenis.

D. Tandenvijling.

E. Gebruik van opsluiting van huwbare meisjes.

F. Huwelijk.

G. Het verleenen van een titel aan een hoofd.

H. Dood, Begrafenis, Doodenfeest etc.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE NEGRIËN SOENGEI KOENIT EN TALAO (MIDDEN-SUMATRA).[1]

Soengei Koenit.

Aan het hoofd van de negeri Soengei Koenit staat een radja met den erfelijken galar Tan Toeah Radja Sailan.

Hij wordt in het bestuur ter zijde gestaan door den Sandi orang gadang Datoek Bandharo Kajo, die als tusschenpersoon fungeert tusschen den radja en de panghoeloes en den radja bij afwezigheid of ontstentenis vervangt.

Het negeri-bestuur wordt gevormd door den Datoek nan Sapoeloeh: (van een dezer is het geslacht uitgestorven) onder wie de "orang gadang nan barampat" de hoogsten in rang zijn en als adatsoekoe-hoofden beschouwd kunnen worden, met uitzondering van een hunner, Datoek Panghoeloe Radja van het geslacht Malajoe Soengei Bajeh, die Gadang Minangkabau is, d. i. erfelijk hoofd van de in soengei Koenit aanwezige Menangkabausche vreemdelingen (orang dagang). De Malajoe Soengei Bajeh staan onder twee panghoeloe's kampong, nl. Orang Kajo Basar en Radja Mangkoeto en is gesplitst in 4 roemahs, in elk van deze is erfelijk en van de 4 waardigheden van radja, sandi en panghoeloe kampong.

Aan de roemah van den sandi is bovendien de erfelijke waardigheid van Gadang Minangkabau verbonden.

Evenals in de aangrenzende XII kota, zijn de adat-waardigheden van manti en doebalang in onbruik geraakt.

In de plaats van de malims heeft men de kali nan berampat, die ook panghoeloe sara geheeten worden, en die de functies van de malims in andere streken der Bovenlanden en in de Siatstreek vereenigt met die der panghoeloe's sara in Soengei Pagoe.

[1] Ter publiceering door het Departement van Koloniën afgestaan, als vervolg der Nota over Kota Basar, enz., uitgegeven in het Tijdschr. Bat. Gen., dl. 49 (1907), bl. 281 vgg. RED.

De waardigheid van kali is erfelijk in de kampong van de orang gadang nan berampat; die van de Malajoe Soengei is erfelijk in de roemahs van de twee panghoeloes kampong van dat geslacht.

Een masdjid bezit Soengei Koenit niet, doch deze is in aanbouw; de vrijdagdienst wordt verricht in een soerau. Imam, Chatib en Bilai worden door den sandi en de Datoek nan 10 verkozen.

De verheffing tot radja geschiedt zonder eenige feestelijkheid: gezeten aan de voeten van het lijk van den overleden radja, wordt diens opvolger tot Radja Sailan uitgeroepen (gadang basalin di tempoehan).

Radja Sailan is volgens de adat Tiang Pan djang sabatang, m. a. w. hij is aan niemand onderhoorig. Verder is hij Tjamin zoowel van de Pajoeng nan 3 kaki van de Djoedjoehan (nl. Dipati Pamoentjak van Poelau Batoe, Tan Toeah Radja Hitam van Batoe Kangkoeng en Tan Toeah Radja Satia Alam van Indamar), als van de Radja nan 3 selo in de XII Kota (Datoek Radja Labih van Sampoe, Radja Siangit van Abai en Toeankoe Pajoeng Poetih van Loeboek Oelang Aling), d. w. z. bij overtreding van de adat hunner zijds had bij hun den spiegel (tjamin), waarin de adat weerkaatst wordt, voor te houden. Het radja-geslacht van Soengei Koenit stierf twee geslachten geleden uit, waarop door de bevolking een lid van het geslacht Malajoe Soengei Bajeh van Kota Basar tot radja verheven werd, waardoor Soengei Koenit in een min of meer afhankelijke positie ten opzichte van Toeankoe Kota Basar geraakt is.

Toen in 1845 na het optreden van Kolonel Van Swieten de bevolking der XII kota zich aan ons gezag onderwierp, bevond zich de toenmalige radja van Soengei Koenit onder de hoofden, die hunne onderwerping aanboden. Aanrakingen werden echter met dat landschap niet onderhouden. In 1893 deed de voorganger van den tegenwoordigen radja, naar aanleiding van een grensgeschil met de negeri Loeboek Malaka, een gewapenden inval op Gouvernementsgebied; bij de nadering van een kleine troepenmacht, haastte hij zich ons gebied te ontruimen en aan zijn lot overgelaten door Toeankoe Kota Basar, onderwierp hij zich opnieuw aan ons gezag. Op 19 Augustus 1893 verklaarden hij en zijne ondergeschikte hoofden plechtig de Koningin der Nederlanden als hunne wettige souvereine te erkennen en werden de grenzen tusschen zijn gebied en de XII kota bij proces-verbaal vastgesteld. In September 1894 ondernam de Controleur van Moeara Laboeh een commissie-reis naar Soengei Koenit en werd er door de hoofden en bevolking naar be-

hooren ontvangen. Een inlijving van dat landschap bij ons gebied is echter uitgebleven, daar de Regeering geen zekerheid kon verkrijgen of de hoofden eigenmachtig over hun land konden beschikken zonder Toeankoe Kota Basar er in te kennen. Toen tegen het einde van 1902, in verband met de dwangmaatregelen tegen Korintji genomen en de actie in Djambi, te Loeboek Gadang (laras Pasimpai) tijdelijk een detachement troepen gelegerd werd, met het doel vijandelijkheden van hoofden en bevolking der aangrenzende, nog niet onder geregeld bestuur gebrachte landschappen tegen te gaan (besluit van 5 November 1902, N°. 22), werd met goedkeuring van Toeankoe Kota Basar en in overleg met de hoofden van het Djambische landschap Tebo, door de bevolking van de Djoedjoehan en de Batang Asam te Poelau Kintjoeng op gebied van Soengei Koenit een versterking opgericht, om een eventueel oprukken van onze troepen over Soengei Koenit en Indamar naar de Djoedjoehan en Tebo te verhinderen.

De nabij de grens gelegen negeri Loeboek Batoeng werd daarop door een klein detachement van onze troepen tijdelijk bezet, een maatregel, die spoedig opgeheven kon worden, nadat de versterking te Poelau Kintjoeng door hare bezetting weder verlaten was. In Februari 1903 kwam een zendeling van Toeankoe Koto Basar vergezeld o. a. door de hoofden van Soengei Koenit en Talao te Loeboek Batoeng aan den Controleur de verzekering van hunne goede gezindheid geven en hunne verontschuldiging aanbieden voor de oprichting van de versterking te Poelau Kintjoeng. In Februari van 1904 bood Soengei Koenit, tegelijk met Kota Basar en de andere de suprematie van den Jang di Pertoean van Kota Basar erkennende landschappen, voor de derde maal zijne onderwerping aan ons gezag aan. In Augustus van 1905 werd een groote bende van vijandige Djambiers door een patrouille van Palajang (Tebo) op grondgebied van Soengei Koenit bij Boekit Soengei Lajang aangetroffen en verdreven. Daar de mogelijkheid bestond dat die bende zich nog in de bosschen van Soengei Koenit zou schuil houden, begaf in September l.l. de Controleur van Moeara Laboeh vergezeld van 2 brigades marechaussee zich daarheen en werd de mannelijke bevolking van Soengei Koenit en Talao geregistreerd, terwijl eenige verdachte Djambiers verwijderd werden. Hoofden en bevolking gaven blijken van de beste gezindheid en beijverden zich de gegeven bevelen op te volgen.

Volgens de grensomschrijving in 1893 loopt de West-grens van

Soengei Koenit na van den Kraterrand van den Goenoeng Toedjoeh afgedaald te zijn tot aan de Boekit Oeloe Batang Tandai, langs de Batang Tandai tot aan hare monding in de Batang Ehoer, van hier langs de heuvelenrij aan den rechteroever van die rivier tot aan de Soengei Tabat, vervolgens over de aangrenzende heuvels Boekit Gobah en Boekit Gadang naar Loeboek Pakoe Adji en vandaar in eene rechte lijn naar den top van den Goenoeng Boenkoe, verder naar de Air Titihan Oerat en eindelijk naar den oorsprong van de Batang Madi.

Vaag als deze omschrijving luidt, is de grens niet met juistheid uit te zetten op de Topografische kaart, het beloop van de grens op deze kaart komt ook niet overeen met bedoelde omschrijving. De oelajat- (heerlijkheids)grens van Soengei Koenit valt niet samen met de vastgestelde gebiedsgrens, zij loopt westelijker n.l. van Loeboek Pakoe Adji naar de Boekit Tjamin tot aan de Soengei Tjoepa, van hier naar de Batang Si Aoer, dan naar Tjoebadak, Titihan Oerat, en den oorsprong van de Batang Madi, zoodat de radja van Soengei Koenit oelajat-recht uitoefent over een gedeelte van het Gouvernementsgebied.

Wat de grenzen van dat landschap Noord-Oost- en Zuidwaarts betreft, deze wordt opgegeven te loopen van de Boekit Katjang Taura (nabij den oorsprong van de Batang Madi (langs de waterscheiding tusschen de Batang Taloenau (stroomgebied van de Batang Pangean, linkerzijrivier van de Batang Djoedjoehan) en de Batang Salikihan (stroomgebied van de Batang Siat), daarna de Batang Pangean, snijdende naar Batoe Angit, gelegen op den rechteroever van de Batang Djoedjoehan, vervolgens over Laboeng Toedjoeh, een plek aan de Batang Masi (een linkerzijtakje van de Batang Soejir), waar vroeger goudmijnen zouden geweest zijn, naar de Timboeloen Soengei Saloeang, een waterval in de monding van de Soengei Saloeang (rechterzijtakje van de Batang Soejir), en verder naar Boekit Toenggar, vervolgens naar de Boekit Oedjan en over de Pamatang Soejir, de waterscheiding tusschen de Batang Soejir en de Batang Asam en haar zijtak Soengei Manggoen, naar den kraterrand van den Goenoeng Toedjoeh.

Soengei Koenit telt volgens opgaven van de hoofden 126 mannen, 97 vrouwen en 88 kinderen, te zamen 311 zielen, onder de mannen zijn er 29 Bovenlanders, die zich te Soengei Koenit gevestigd hebben. De veestapel is onbeduidend en telt 7 karbouwen en pl. m. 20 geiten.

De bevolking is arm, rijstschaarschte is er bijna chronisch.

De rijst wordt uitsluitend geteeld op ladangs: de laatste oogst leverde een gering beschot op, zoodat een goed deel van de bevolking zich thans voeden moet met maïs, oebi en gadoeng (jams).

Behalve de landbouw zijn de voornaamste middelen van bestaan de vischvangst en de inzameling van boschproducten. De rivieren zijn zeer vischrijk: in kleine hoeveelheden wordt gedroogde visch naar het aangrenzend Gouvernementsgebied uitgevoerd. Andere uitvoerproducten zijn gedroogde gambirbladeren (die van een wilde gambir afkomstig zijn), getah en vooral rotan. De uit- en invoer heeft uitsluitend plaats over de XII kota: de bevolking gaat te Bedar Alam (laras Pasimpai) ter markt. De huizen vertoonen het kenmerk van de geringe welvaart die er heerscht: zonder uitzondering zijn zij van onbewerkt hout en boomschors-omwanding: als dekmateriaal worden sadang-bladeren (een soort waaierpalm) gebezigd. Behalve in de kota Soengei Koenit met 15 huizen, en deərataks Soengei Soengkai met 8 en Tandjoeng Lolo met 2 huizen, woont de bevolking verspreid op de talangs (of ladangcomplexen) Loeboek Bajoer, Soengei Talang, Loeboek Goetji, Parhantian Lawas, Galagah Paladjar en Loeboek Tamaloen. Het streven is merkbaar bij de bevolking om zich meer te concentreeren en niet langer permanent op de ladangs te verblijven: de meeste huizen in de kota en in Soengei Soengkai zijn dan ook eerst zeer kort geleden opgericht. Dat dit streven sterk moet in de hand gewerkt worden, behoeft geen betoog.

Voetpaden leiden 1e van Soengei Koenit over Boekit Soengei Lajang naar Indamar;

2e van Soengei Koenit over Loeboek Basar naar Limboer (Boven Tebo) en naar Batoe Kangkoeng;

3e van Soengei Koenit over Soengei Soengkai naar Bedar Alam (dit pad is thans over een flinke breedte opengekapt en begaanbaar voor ruiters): van Parhantian Simpang gaat een pad af naar Loeboek Batoeng en Loeboek Malaka;

4e van Soengei Soengkai naar Talao (ook dit pad is thans voor ruiters begaanbaar), ook is een pad opengekapt van Soengei Soengkai over Galagah Paladjar naar de Oeloe Sinanboean, dat uitkomt op het pad van Abai naar de Siatstreek, zoodat thans ook een directe communicatie verkregen is met Kota Basar.

Talao.

De negeri of zooals het vaak genoemd wordt doesoen Talao staat onder het gezag van een radja met den galar Radja Gagah en 4 panghoeloes: de orang nan berampat. In zaken den godsdienst rakende, treedt als hoofd op de Toeankoe sara of Toeankoe Gagah, met den galar Toeankoe Imam. Deze waardigheid is erfelijk in een roemah van de kampoeng van den radja (malajoe kampong Tangah). De Toeankoe sara stelt het masdjid-personeel (Imam, Chatib en Bilai) aan, en treedt als wali van walilooze vrouwen op. De Kali nan berampat worden ook aangetroffen, voor elke kampong een.

De doesoen werd gesticht met vergunning van Soengei Koenit op oelajatgebied van dit landschap, door de voorouders van Radja Gagah, die van Loeboek Malaka (XII kota) afkomstig waren: volgens de overlevering zou het gebied van Talao zich niet verder uitstrekken dan over den afstand, waarop zich het geluid van een gandang (soort van trom) nog hooren laat. Als erkenning van het oelajatrecht van Tan Toeah Radja Sailan en ter vervanging van de hem verschuldigde boenga amping en boenga kajoe (cijns op de bebouwde en op de onbebouwde gronden), werd genoemd hoofd in vroeger jaren eens in de drie jaar plechtig van Soengei Koenit afgehaald en naar Talao geleid, waar hij feestelijk onthaald werd. Sedert heeft hij zich echter een tak van de Malajoe Soengei Bajeh van Soengei Koenit, dus van het geslacht van Radja Sailan, te Talao gevestigd en werd het niet passend meer geoordeeld dat gebruik te handhaven, zoodat de bevolking van Talao thans vrijelijk over het geheele zuidelijke deel van Soengei Koenits gebied ladangs kan aanleggen en boschproducten kan inzamelen zonder eenige erkenning hoegenaamd van de oelajatrechten van Radja Sailan. In politieken zin is het ook geheel onafhankelijk van Soengei Koenit. Wel behoorde het volgens sommigen met Batoe Angit, Batoe Kangkoeng Koto Oebi, Koto Ilalang, Tarantang, Koto Tabakar en Taratak Tandjoeng Sirih tot het gebied dat volgens de overlevering eertijds door den vorst van Pagarroejoeng als „rantau" geschonken is aan Jang Pitoean Madjo Bongsoe van Doerian Taroeng (Pasimpai).

De laatstgenoemde stond, in dat gebied vertoevende, als 't ware boven de wet (londja tida tasoenda, malenggang tida tapampeh) en wat hij er eischte, behoorde men hem te geven, hij had het recht

er wang djadjah of toekoep boeboeng ten bedrage van 5 koepang per gezin (saboeah dapoer) te heffen, maar eigenlijk gezag had hij er niet. Van de bovengenoemde plaatsen bestaan nog alleen Talao en Batoe Kangkoeng; de andere, n.l. Batoe Angit (vroegere ligging onzeker), Koto Oebi (aan de Batang Asam bovenstrooms van Moeara Soengei Mangoen), Koto Ilalang (aan de Batang Koemaro een zijtak van de Batang Tobo Gadoeng), Tarantang (aan de Batang Tebo Gadang), Koto Tabada (idem), Taratak Tandjoeng sirih (aan de Batang Ganai), boven de koto Soengei Koenit, zijn sedert jaren verlaten. Dat die adatbetrekking tot Jang Pitoean Madjo Bongsoe alleen nog maar bij overlevering bestemd is, en geen practisch belang heeft, behoeft nauwelijks gezegd. Volgens sommigen zou Talao niet tot die rantau behoord hebben.

Voor zoover bekend, hebben wij nimmer aanrakingen gehad met Talao voor 1903, toen Radjo Gagah, te zamen met Radja Sailan te Loeboek Batoeng zijn opwachting bij den Controleur van Moeara Laboeh maakte (zie boven).

In Februari 1904 bood hij tegelijk met de andere hoofden der landschappen ten Oosten van deze onderafdeeling zijne onderwerping aan.

Talao telt volgens opgave der hoofden 190 mannen, 154 vrouwen en 200 kinderen, te zamen dus 544 zielen.

De veestapel bestaat uit 41 karbouwen en pl. m. 50 geiten. De doesoen is zeer fraai op een 10 à 15 Meter hoogen heuvelvoorsprong gelegen, die aan drie zijden omgeven wordt door de Batang Djoedjoehan. Zij is versterkt en door haar gunstige ligging gemakkelijk tegen een inlandschen vijand te verdedigen. Het aanzien is vrij welvarend: een 24-tal huizen en een masdjid worden aangetroffen, waarvan de meeste van bekapt hout en planken vervaardigd en vele met snijwerk versierd zijn. Tal van groote, goed gebouwde rijstschuren verrijzen in groepen voor de huizen.

De talangs zijn Talang Soengei Tanoe, Soengei Karoeh, Soengei Napar, Bangko, Soengei Koto Rahah, Sawah, Soengei Titihan Patah, Soengei Kangkam, Soengei Tabat, Soengei Tabaloen, Soengei Garingging, Soengei Paoedang, Soengei Roekam en Talang Tinggi. Permanente huizen worden er niet aangetroffen. Van Talao leiden paden 1^e^ naar Loeboek Basar aan de Batang Asam, 2^e^ naar Soengei Soengkai (zie boven) en naar Loeboek Malaka (laras Pasimpai).

De middelen van bestaan zijn dezelfde als in Soengei Koenit.

De rijstbouw wordt uitsluitend gedreven op ladangs en met zulk een goeden uitslag, dat de bevolking in den regel overvloed van rijst heeft en deze nu en dan zelfs naar het Gouvernementsgebied kan uitvoeren. Goede rotanmatten worden in Talao vervaardigd. De weefkunst, in vroeger jaren veel beoefend, is geheel verloren gegaan.

Getah en rotan worden ingezameld en over de XII kota afgevoerd. De bevolking gaat te Bedar Alam ter markt. Evenals die van Soengei Koenit, heeft zij veel aanrakingen met de bevolking van de XII kota (de larassen Pasimpai en Abai): de adatinstellingen komen dan ook nagenoeg overeen.

Moeara Laboek, den 12[den] October 1905.

BIJLAGE.

ERFELIJKE GALARS VAN DE HOOFDEN VAN SOENGEI KOENIT EN TALAO.

Soengei Koenit.

Tan Toeah Radja Sailan, soekoe Malajoe Soengei Bajeh, radja.
Datoek Bandharo Kajo, soekoe Malajoe Soengei Bajeh, sandi.
Datoek nan X:

1. Datoek Radja Palembang, soekoe Koetianjir.
2. ″ Panghoeloe Moedo, ″ Panai.
3. ″ Manti Panghoeloe, ″ Malajoe Si Gintir.
4. ″ Panghoeloe Radja, ″ ″ Soengei Bajeh, Gadang Minangkabau.

(2–4: Gadang nan Berampat.)

5. ″ Panghoeloe sati, soekoe Tjaniago.
6. ″ Sampono Maradjo, ″ Malajoe.
7. ″ Radja Kalabihan, ″ Piliang.
8. ″ Panghoeloe Maroehoem, soekoe Sikoembang.
9. ″ Radjo Bangoem, soekoe Malajoe Rantau Salak.

Orang Kajo Basar, soekoe Malajoe Soengei Bajeh, panghoeloe kampong.
Radja Mangkoeto, soekoe Malajoe Soengei Bajeh, panghoeloe kampong.

Talao.

Radja Gagah, soekoe Malajoe Kampoeng Tangah, radjo.
Datoek nan IV:

1. Datoek Radjo Mangkoeto, soekoe Malajoe Soengei Bajeh.
2. ″ Padoeko Radjo, ″ ″ Rantau Salak.
3. ″ Bandharo Radjo, ″ ″ Limau Loenggo.
4. ″ Bandharo, ″ ″ kampong Tengah.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE DE ZES KARO-LANDSCHAPPEN:

1. Lingga en Onderhoorigheden:
2. Baroe Djahé en Onderhoorigheden:
3. Soeka en Onderhoorigheden:
4. Sarinembah en Onderhoorigheden:
5. Koeta Boeloeh en Onderhoorigheden:
6. Si Lima Koeta. (V Koeta)[1]

A. Grenzen: grootte en bevolking (godsdienst en ethnografische bijzonderheden) van de landschappen.

I. Grenzen. De Karo-landschappen worden begrensd ten Zuiden door de residentie Tapanoeli; ten Westen door de Alaslanden (Atjeh), ten Noorden door Langkat, ten Noordoosten door Deli en Serdang en ten Oosten door de Batak-rijkjes Dolok (Silau) en Poerba.

Omtrent het juiste beloop der grenzen is nog geen algeheele overeenstemming met enkele der omringende landschappen verkregen; evenmin zijn de grenzen der landschappen onderling reeds geheel vastgesteld.

Met een en ander zijn de ambtenaren nog bezig; zoodra alles vaststaat, zullen de grenzen onmiddellijk worden in kaart gebracht, ten einde voor immer grens-quaesties te voorkomen.

II. Grootte. Omtrent de grootte kunnen uit gemis aan betrouwbare kaarten geen juiste cijfers worden gegeven.

III. Bevolking. De Karo-landschappen worden bewoond door een afzonderlijken Batakstam, n.l. de Karo's; alleen in Si Pitoe Koeta Tengging bestaat de bevolking voor ongeveer $\frac{1}{3}$ uit lieden

[1] Ter publiceering afgestaan door het Departement van Koloniën. Red.

van Tobasche afkomst (hun taal is meer een Tobasch dialect), terwijl in het landschap Si Lima Koeta in ongeveer gelijken getale Karo- en Simeloengoen Bataks en daarnaast in het Zuiden ook vrij veel Tobaneezen worden aangetroffen.

De Karo heeft een eigen taal, gansch verschillend van het Timoersch (Simeloengoensch) en het Tobasch.

Zeer sporadisch worden Chineezen en Javanen en enkele Gajoe's en Alassers aangetroffen; vooral de eerstgenoemden vermengen zich gemakkelijk met de Karo's en nemen hun taal en kleeding over.

De bevolking der zes landschappen bestaat uit circa 70.000 zielen, die meest in groote dorpen (Koeta) bijeenwonen: de dorpen tellen soms tot zestig groote huizen met per huis 8 à 10 gezinnen.

Huizenbouw. De huizen zijn zonder uitzondering hecht en sterk gebouwd met veelal zeer hooge en steile, met karbouwenhoorns gekroonde idjoekdaken. Daartusschen staan tal van rijstschuren, overdekte rijststampplaatsen, enz., alles van denzelfden solieden bouw.

Wijl al het vee in den koeta losloopt of onder de huizen wordt gekraald, laat de reinheid zeer veel te wenschen over. Ook binnen de huizen is het onzindelijk.

Karakter. De Karobatak is tamelijk oprecht en eerlijk, en heeft veel gevoel van eigenwaarde; hij is steeds gereed op te komen voor hetgeen hij meent dat zijn recht is; geen volk houdt meer van procedeeren dan het zijne.

Minder goede eigenschappen zijn dobbelzucht en lafheid, terwijl zijn werklust — in tegenstelling met die der Karovrouw — te wenschen overlaat.

Hoewel nog zeer onwetend, is hij vrij intelligent aangelegd en voor ontwikkeling wel vatbaar.

Ondanks de vele onderlinge veeten, zijn toch wellicht van alle Bataksche stammen de Karo's de eenigen, wien een zekere nationale trots en vasthoudendheid eigen zijn, zoomede solidariteitsgevoel tegenover vreemdelingen en vijanden.

Godsdienst. Aan deze laatste eigenschappen is het ook voornamelijk te danken, dat zij tot nu toe vrij zijn gebleven van Maleische en andere Mohammedaansche invloeden.

De geheele bevolking is nog heidensch. In de eerste plaats vereeren zij de geesten (begoe) der voorouders; eerst in de tweede

plaats de godheid, den Debata, hoogstwaarschijnlijk het Hindoesche element van hun godsdienst, bestaande uit een soort drieëenheid van een bovenaardschen, aardschen en onderaardschen god.

Als heidenen levert het Karovolk een geschikt object op voor de Christelijke zending; een drietal zendelingen zijn thans op de Hoogvlakte werkzaam, een van wie aan het hoofd staat van de leprozenkolonie te Laoe Simomo (nabij Kaban Djahé), waar thans reeds circa 130 lijders worden verpleegd.

Bij tactvol optreden van de zendelingen — en hiervan kan slechts met lof worden gewaagd — kan de zending een goede toekomst tegemoet gaan, mits het binnendringen van Maleiers en Mandailingers, op wier komst de bevolking absoluut niet is gesteld, ook worde tegengegaan.

Een eigenlijke priesterstand bestaat in de Karo-landen niet; bij de oproeping der geesten wordt weliswaar van een goeroe (een medium, tevens wichelaar en medicijnmeester) gebruik gemaakt, maar op de openbare aangelegenheden oefenen die goeroe's bijna geen invloed uit.

Huwelijk. De adat in de Karo-landen is in hoofdzaak gegrond op het patriarchaat.

De bevolking is verdeeld in vijf stammen (marga), t. w. Karo-Karo, Taringen, Ginring, Perangin-angin en Sembiring, die elk weer in tallooze ondermarga's zijn verdeeld.

In de 4 eerstgenoemde marga's heerscht exogamie (man en vrouw moeten tot verschillende stammen behooren), in de marga Sembiring niet, waarom men meent, dat deze van vreemde, overzeesche, waarschijnlijk Hindoesche afkomst is. Immers in de overige marga's is het huwelijk met iemand van denzelfden stam zóó streng verboden, dat het een der zeer weinige adat-overtredingen is, waarop de doodstraf staat (al bleef deze ook afkoopbaar).

Al is ook het geslachtelijk verkeer tusschen jongelieden zoo goed als geheel vrij — op ongereptheid van de vrouw vóór het huwelijk wordt geen prijs gesteld —, streng wordt gewaakt tegen intiemen omgang tusschen personen, die niet met elkaar mogen huwen, waarvan, naar het volksgeloof, allerlei rampen als misgewas, ziekten enz., het gevolg kunnen zijn.

De stam, waartoe de moeder behoort, noemt men „berei-berei”; terwijl nu het huwelijk van een vrouw met een man, wiens marga dezelfde is als de berei-berei der vrouw, verboden is, is het huwelijk

tusschen een man en een vrouw, wier marga dezelfde is als de berei-berei van den man, geoorloofd. Zeer gewenscht wordt zelfs geacht een verbintenis van een man met zijn "impal", d. i. de dochter van zijn moeders broeder.

De meest voorkomende huwelijksvorm is het "noengkoen".

Heeft een jongeling zijn keuze gevestigd, dan laat hij aanzoek doen bij de ouders van het meisje; zoodra men het over den bruidschat eens is geworden — deze bedraagt f 50 à f 120 —, wordt door zijne vrouwelijke bloedverwanten een deel daarvan, pl. m. f 10, de zoogenaamde "penadengen", aan de ouders aangeboden, waarna het meisje naar de woning harer aanstaande ouders wordt overgebracht: hier blijft zij eenige dagen, soms ook wel tot het huwelijk.

De jongelieden worden thans als verloofden beschouwd.

Zoodra nu de goeroe den gunstigen dag voor de huwelijksvoltrekking heeft vastgesteld, komen beide partijen met hunne penghoeloes en bloedverwanten bijeen: de bruidsschat en de zoogenaamde "simetjoer" (kleine geschenken in geld aan de penghoeloes en enkele familieleden van de bruid) worden betaald, waarna de plechtigheid (erdemoebajoe), welke met een feestmaal eindigt, plaats heeft en daarmede de huwelijksvoltrekking is afgeloopen.

Meestal op denzelfden dag volgt het "moekoel", waarbij de jonggehuwden samen uit één bord eten, ten teeken dat zij zich thans als echtgenooten kunnen beschouwen.

Het huwelijk is een koop; de vrouw wordt daardoor het eigendom van den man en diens familie.

Kinderverloving komt veelvuldig voor; het huwelijk wordt eerst voltrokken als de huwbare leeftijd is bereikt.

Echtscheiding komt mede tamelijk veel voor: als regel is kinderloosheid de aanleiding, of echtbreuk, het zwaarste vergrijp dat een vrouw kan begaan. Mishandeling, kwaadwillige verlating, kan voor de vrouw een reden zijn om ontbinding van het huwelijk te vorderen: de eisch wordt behandeld door den balei der penghoeloes, die, als verzoening niet mogelijk blijkt, den eisch kan toestaan. De naaste mannelijke bloedverwant van den man erft bij diens overlijden de weduwe.

Erfrecht. Alleen de zoons erven, en van dezen ontvangen de oudste en de jongste een grooter aandeel dan de anderen. Waardigheden gaan over op den oudsten zoon: bij ongeschiktheid van dezen heeft de jongste den voorrang boven de andere broeders.

Met uitzondering van de dochters van vorsten, erven vrouwen niet; zij hebben slechts recht op de helft der sieraden en kleederen van haar overleden moeder.

Adoptie is onbekend.

Overlijden. Bij overlijden wordt het lijk in een mat gewikkeld en verbrand; soms wordt het vooraf begraven of aan een stelling aan den kant van een ravijn opgehangen.

Bij aanzienlijke hoofden en goeroes wordt het lijk in een uitgeholden boomstam gelegd en deze goed afgesloten; het lijkenvocht wordt door eene opening aan de onderzijde en verder door een bamboebuis naar den grond afgevoerd. Na eenigen tijd worden de overblijfselen verbrand, met uitzondering van den schedel, welke bewaard wordt in een schedelhuisje, in de nabijheid der woning.

Bij den Sembiring-stam bestaat nog een eigenaardig algemeen doodenfeest, dat eens in het jaar, ook wel om de 2 à 4 jaren wordt gevierd en waarbij de door het vuur onverteerde beenderen in potten of kleine vaartuigen worden gelegd, die men dan de rivier laat afdrijven.

Besnijdenis. Besnijdenis heeft alleen bij knapen plaats en wel door incisie: de operatie verrichten zij aan zichzelven, als regel in het 15de levensjaar of daaromtrent.

Tandenvijlen. Het tandenvijlen is een algemeen voorkomend gebruik: het wordt toegepast zoowel bij jongens als bij meisjes, doorgaans op 9-jarigen leeftijd.

Slavernij en pandelingschap. Slavernij kwam reeds vóór ons optreden bijna niet voor: slechts enkele Karo's hielden een Toba-slavin. De adat van den Karo kent ook feitelijk slechts het pandelingschap, dat al mede in de praktijk weinig bezwarend is: immers plegen nimmer overmatige boeten te worden opgelegd of schulden te worden aangegaan, zoodat de meesten in staat zijn, al dan niet met behulp van familie, de schulden of de boeten te voldoen.

Overigens is reeds dadelijk door ons bepaald, dat alle slavernij en pandelingschap op 1 Januari 1910 moeten hebben opgehouden te bestaan, een maatregel, welke in verband met het bovenstaande, in de Karo-landschappen geene bezwaren uitlokte.

B. Bergen en rivieren (met opgave van de bevaarbaarheid); waterleidingen; wegen en bruggen.

Bergen en rivieren. Zie hieromtrent onder rubriek D.

Waterleidingen. Waterleidingen van eenige beteekenis worden op de Hoogvlakte niet aangetroffen.

Wegen en bruggen. De omstandigheid, dat de Karo-hoogvlakte doorsneden is van diepe, steile ravijnen, maakt den aanleg van wegen vrij bezwaarlijk: daar belangrijke omleggingen, ten einde die ravijnen te ontloopen, daardoor onvermijdelijk zijn.

In alle richtingen wordt het land doorkruist door voetpaden, waarvan eenigen ook voor ruiters begaanbaar zijn.

Sedert onze vestiging zijn de aanleg en de verbetering der wegen krachtig ter hand genomen. De volgende voor voertuigen alleszins geschikte wegen worden thans aangetroffen:

a. de weg van Tengkeh (op den rand der Hoogvlakte gelegen, alwaar de groote transportweg van Deli eindigt) via Kaban Djahé naar Sariboe Dolok: deze weg is lang 51 K.M.

b. de weg van Kaban Djahé via Kandebata, Sarinembah, Koeala tot nabij Koeta Bangoen, lengte pl. m. 48 K.M. Van dezen weg, welke de aangewezen transportweg is naar de Alaslanden en thans reeds als zoodanig wordt benut, zal het gedeelte Kwala—Laoe Baleng dit jaar van Gouvernementswege worden aangelegd.

Voorts is in aanleg een weg van Sariboe Dolok naar Poerba en naar het Toba-meer, terwijl mede een tracé is gevonden ter verbinding van de afdeelingshoofdplaats met Bangoen Poerba, het eindstation der Deli-spoor, vanwaar door de Boeajapas de weg reeds is aangelegd tot Kota Bajoe aan den rand der Hoofdvlakte.

Waar noodig, zijn in die wegen bruggen aangebracht, w.o. geen bijzondere kunstwerken voorkomen.

C. Samenstelling van de landschappen met opgave van kampongs.

De administratieve indeeling der Karo-landen in zes landschappen is een creatie van ons (Staatsblad 1906, N°. 531 en 1908, N°. 86). Hoe wij daartoe gekomen zijn, zal worden toegelicht onder

rubriek F. Die indeeling en de samenstelling der landschappen is thans als volgt:

1. Het landschap Lingga en Onderhoorigheden (zielental pl. m. 26300).

Onder het landschapshoofd (Sibajak), oorspronkelijk eerste hoofd van de oeroeng Teloe Karoe, zijn tevens gebracht de oeroengs:

Sepoeloeh Doewa Koeta (XII Koeta), Si Empat Teran en Si Lima Senina;

zoomede de zelfstandige dorpen:

Begandiug: Kandebata, Beras tepoe, Goeroe Kinajang, Merdingding, Soesoek, Bintang mariah en Parnantian.

2. Het landschap Baroe Djahé en Onderhoorigheden (zielensterkte pl. m. 7900).

Onder het landschapshoofd (Sibajak), oorspronkelijk eerste hoofd der oeroeng Si Pitoe VII Koeta. is tevens gebracht de oeroeng Si Anem VI Koeta.

3. Het landschap Soeka en Onderhoorigheden (zielensterkte pl. m. 9900).

Onder het landschapshoofd (Sibajak), oorspronkelijk eerste hoofd van het zelfstandige dorp Soeka, zijn mede gebracht de oeroengs:

Soekapiring en Si Pitoe VII Koeta Tengging;

zoomede de zelfstandige dorpen:

Boenoeraja, Singa en Boeloeh Pantjoer.

4. Het landschap Sarinembah en Onderhoorigheden (zielensterkte pl. m. 13700).

Onder het landschapshoofd (Sibajak), oorspronkelijk eerste hoofd van de oeroeng Sepoeloeh Pitoe XVII Koeta, zijn tevens gebracht de oeroengs:

Djoehar, Perbesi en Koeta Bangoen.

5. Het landschap Koeta Boeloeh en Onderhoorigheden (zielensterkte pl. m. 6700).

Onder het eerste hoofd (Sibajak), oorspronkelijk reeds eerste hoofd van de oeroeng Koeta Boeloeh, is nog gebracht de oeroeng Liang Melas.

6. Het landschap Si Lima V Koeta (zielensterkte pl. m. 4588).

Opgave van kampongs. De navolgende kampongs worden in elk der Karo-landschappen aangetroffen:

a. In het landschap Lingga en Onderhoorigheden:

Serbakti, Adji Kaja, Gadjah, Oedjoeng, Boelan Senembah,

Radja Pajoeng, Djoema Radja, Berkala, Keling, Djermoeda, Soeka Serbakti, Torong, Pertegoehĕn, Lingga Djoeloe, Katjariboe, Nangbelawan, Koeta Tengah, Gambĕr, Koeta Tonggal, Bĕkĕrah, Si Matjem, Soekanaloe, Si Garang garang, Toradja Goegoeng, Toradja Bĕrnĕh, Kebajakĕn, Koeta Mbĕlin, Koeta Negeri, Oedjoeng Pinto, Naman, Deskati, Oedjoeng Tĕran, Dairam, Soeka Tepoe. Soeka Ndĕbi, Kaban Djahé, Kĕtarèn, Berhala, Sĕmoera, Ketepoel, Kaban, Soemboel, Goeroe Singa, Raja, Bĕrastagih, Petjerien, Laoe Goemba, Batoe Karang, Tandjoeng, Nari Goenoeng, Djandi Meriah, Penampien, Selandi, Pajoeng, Tandjoeng Merawa, Koeta Galoeh, Perbadji, Tandjoeng Poleau, Rimau Kajoe, Goenoeng Merlawan, Roemindang, Rijoeng, Soesoek, Liang Datei, Pernantian, Laoe Lingga, Kandebata, Beganding, Oedjoeng Pajoeng, Barastepoe, Goeroe Kinajan, Soeka Radja, Merdingding, Koeta Mbaroe, Temboeraïen, Tandjong Poelau, Bintangmariah.

b. In het landschap Soeka en Onderhoorigheden:

Soeka, Koeta Keipar, Sĕbĕrdja, Sampoen, Boekit, Soegihĕn, Adji Boehara, Adji Djoeloe, Adji Djahei, Adji Mbelang, Bertah, Koeta Djoeloe, Koeboe Tjohja, Oedjoeng Sampoen, Djawa, Mĕlas, Radja Tengah, Koeta Balei, Koeta Radja, Koeta Radja Goenoeng, Koeta Gerat, Bloeloeh Pantjoer, Koeta Boeah, Laoe Kidoepĕn, Naga, Namoe Soerau, Boenoeraja, Singga, Tongging, Meriah Tongging, Sihodon hodon, Sibolangit, Pangambota, Negeri Tongging, Garingging, Nagara, Partibi, Adjinĕmbah, Manik Moelia, Laoe Riman, Katjinaboen, Taloen Koeta, Koeboe, Adji Kinajan, Radja Kinajan, Ergadji, Dokan.

c. In het landschap Baroe Djahé en Onderhoorigheden:

Baroes Djahé, Boentoe, Baroes Djoeloe, Basem, Boelan Djoeloe, Tandjoeng Baroes, Taloen Baroe, Tangkidik, Tandjoeng Mereihan, Pariboeen, Penampein, Pekenteboe, Djoema Padang, Oedjoeng Bandar, Oedjoeng Balei, Kaboeng, Roemah Rih, Serdang, Si Bĕrtĕng, Goerisĕn, Soeka Djoeloe, Soeka Naloe, Boelan Djahé, Si Naman, Radja Sinembah, Rimau Manis.

d. In het landschap Koeta Boeloeh en Onderhoorigheden:

Koeta Boeloeh, Djinaboen, Laoe Boeloeh, Soeka Tĕndĕl, Koeta Boeloeh Goegoeng, Boeah Radja, Amboeridi, Belingking, Djoema Ramboeng, Laoe Gambang, Laoe Kérsĕk, Mertĕloe, Sampei Raja, Si Besi Besi, Sĕrpang, Merdingding, Perboelan, Oeroek Doea Ngawan, Laoe Pertemboengĕn, Raja Bĕntar, Riman Boenga, Rambah Panoengsang, Laoe Simomo, Laoe Perira, Loning, Laoe Gerat:

Gara Bina, Teroemboe, Tandjoeng, Koeta Belin, Koeta Gadjang, Koeta Mbaroe, Kinang Koeng, Koeta Mbaroe Poenti, Koeta Pengkih, Karang Batoe, Koeta Mbaroe, Koeta Toealah, Boekit, Banban, Batoe Pah Pah, Boeloeh Pantjoer, Boeloeh Mbilang, Oeroek Gelima, Paja Goegoeng, Goenoeng Meriah, Batoe Mamak, Oedjoeng Deleng, Bisangkal, Tandjoeng Merahe, Rih Tengah, Negeri Djahe, Bandar Lingga, Soloe.

e. In het landschap Sarinembah en Onderhoorigheden:

Sarinembah, Singamanik, Moentei, Goeroe Benoea, Kinepen, Boeloeh Naman, Koeta Mbaroe, Tandjong Beringin, Negeri, Tjawer Moentei, Koeta Gerat, Baroeng Kersap, Kaban Toeah, Bijak Nampei, Goenoeng Manoempak, Tandjoeng Balei, Gerat Boesoek, Koeta Soeah, Djoehar, Kidoepen, Kerijahan, Betoeng, Koeta Belin, Koeta Radja, Radja Berneh, Koeta Goegoeng, Batoe Mamak, Soeka Baban, Soegihen, Negerie, Bekilang, Sigenderang, Kem Kem, Koeta Galoeh, Perbesi, Kerapat, Limong, Keranda, Koeta Gerat, Koeala, Goenoeng, Radja Tengah, Koeta Boeharo, Koeta Bangoen, Paja Gara, Laoe Baleng, Laoe Peradap, Laoe Melas, Laoe Peranggoenen, Tandjoeng Balei, Koeta Toealah, Doerian Roegoen, Soeka Djoeloe, Pergendangan, Koeta Djahim, Djandi.

f. In het landschap Si Lima Koeta:

Nagasariboe, Mardingding, Bandar Sariboe, Nagabosar, Nagatimboel, Naga Mariah, Rakoet Besi, Sariboe Djandi, Djandi Sariboe, Dolok Sariboe, Dolok Pariboean, Doesoen, Bandar Howoel, Djandi Howoel, Bangoen Dolok, Bandar Raja I, Bandar Raja II, Sariboe Dolok, Si Toeri Toeri, Bangoen Sariboe, Djandi Mariah, Sipan, Bagei I, Bagei II, Dolok Mariah, Tampei Tampei, Hopoan, Koeta Moeda, Sopeng, Koeta Mbaroe, Pariboean, Perdjanangan, Langit Sinombah, Si Meiloek, Si Markalawas, Koeta Djoheian, Poerba Sinomba, Bagot Lingga, Si Palom, Parmonangan.

D. Grondgesteldheid.

Het gebied der Karo-landschappen bestaat uit de Hoogvlakte ten Noorden en ten Noordwesten van het Toba-meer; uit de die Hoogvlakte omringende bijna geheel onbewoonde gebergten en, in 't uiterste Westen, uit het woeste, zeer moeilijk begaanbare bergland Liang Melas, dat naar het Zuiden veel lager wordt, en, hier, ten Westen van het Salitgebergte, dat de eigenlijke Hoogvlakte afsluit, zelfs een smal laagland vormt, slechts pl. m. 150 Meter boven zee.

Bijna de geheele Hoogvlakte is met alang-alang of met andere harde gras- en rietsoorten en met varens bedekt. Het geheel biedt over het algemeen een dor aspect aan.

De vruchtbaarheid van den bodem is het geringst in het Oosten en neemt meer en meer toe naarmate men Westelijker en dus lager komt. Het niveau der Hoogvlakte daalt van 1400 Meter boven zee (Si Lima Koeta) geleidelijk tot 700 Meter (bij Perbesi in het Westen).

Moge in vroegere eeuwen de Hoogvlakte bewoud zijn geweest, hetgeen nog niet zeker is, door voortdurend ladang-aanleg is het bosch geheel verdwenen, en als gevolg ook van den toch reeds zoo poreusen bodem het water zeer schaarsch.

Slechts in de onmiddellijke omgeving der kampongs en op enkele als heilig bekend staande plaatsen, treft men nog eenig bosch aan.

Tal van meest zeer diepe ravijnen doorsnijden het plateau, beddingen van vroegere rivieren, die langzamerhand tot onbeteekenende beekjes zijn geworden.

Slechts één rivier van beteekenis treft men nog aan, n.l. de Laoe Biang, ontspringende op de hellingen van de vulkanische kegels Singgalang en Si Pisau-Pisau (of Tandoek Banoewa) in het landschap Si Lima Koeta; zij doorsnijdt de geheele hoogvlakte en stroomt verder naar Langkat, waar de benedenloop als Soengei Wampoe bekend is (eerst daar bevaarbaar).

Is, gelijk gezegd, de toestand van den bodem in het Westen gunstiger dan in het Oosten, en groeit daar ook de kokospalm, daartegenover heeft men daar meer misoogsten tengevolge van de hevige droogten.

Op de Hoogvlakte zelve treft men, behalve de beide evengenoemde vulkanische kegels nog den vulkaan Sinaboeng aan, den hoogste in die streken (2417 Meter). Van het grensgebergte ten Noorden en het Noordwesten is de vulkaan Sibajak (2172 Meter) de hoogste top.

Wat delfstoffen aangaat, is slechts bekend, dat in het gebergte in het Noorden van het landschap Koeta Boeloeh goud wordt aangetroffen; vroeger werd het ook door de bevolking gewonnen.

Het klimaat op het plateau is zeer koel, vaak zelfs ruw. Dikwerf waaien zware stormen over de vlakte: hevige stortregens komen zelden voor, bewolkte en mistige dagen daarentegen veelvuldig.

E. Nijverheid, landbouw, veeteelt, jacht en visscherij, handel en scheepvaart.

Omtrent deze onderwerpen valt weinig belangrijks aan te teekenen. Van kunstzin is de Karo niet ontbloot: deze uit zich in de goudsmeedkunst, in hout- en bamboe-snijwerk, en in het weven.

Het hoofdmiddel van bestaan der geheele bevolking is de rijstcultuur, die voornamelijk op droge velden wordt gedreven. Sawah's treft men, met enkele uitzonderingen, slechts aan in de ravijnen, zoomede op enkele, niet te steile berghellingen naar het Toba-meer. Irrigatie van sommige gedeelten der Hoogvlakte is wellicht niet onmogelijk, doch de poreusheid van den bodem zal steeds een bezwarenden factor blijken te zijn.

Is het weer niet ongunstig, dan levert de Hoogvlakte reeds thans voldoende rijst voor de eigen behoefte op; in gunstige jaren heeft uitvoer plaats.

De Karo voelt veel voor den rijstbouw; aan bewerking en onderhoud zijner velden wordt behoorlijk zorg besteed; bemesting, ploegen en eggen zijn hem geenszins vreemd.

Behalve rijst, worden nog verbouwd djagoeng, groenten, w. o. ook aardappelen, terwijl verder van belang is de cultuur van den arenpalm, in het bijzonder voor het winnen van idjoek, de algemeene dakbedekking der Karosche huizen.

Een voornaam bestaansmiddel voor den Karo is de teelt van paarden en vee, w. o. ook varkens. Qualiteit zoowel als quantiteit van den veestapel zijn echter zeer achteruitgegaan door de gedurende tal van jaren vóór onze vestiging geheerscht hebbende veeziekten, welke thans door de veterinaire maatregelen onzerzijds een einde schijnen te hebben genomen. Bovendien besteedt de Karo weinig zorg aan zijn veestapel. Runderen zoowel als karbouwen worden slechts zelden gekraald, doch plegen den nacht onder de huizen door te brengen; ook de varkens loopen in vrijheid rond en schieten zich onder de huizen op. Van de paarden worden de hengsten steeds, de merries met hare veulens meestal, behoorlijk gestald, doorgaans ook onder de huizen. Door het bestuur zijn maatregelen getroffen om de veeteelt uit haar verval op te heffen.

Jacht en visscherij zijn van weinig beteekenis, terwijl mede omtrent den handel niets bijzonders valt aan te teekenen.

I. Bestuur over de landschappen: hun samenstelling en geschiedenis. W. o. te bespreken de inkomsten der hoofden en de landschapskassen.

Bij ons optreden bestond het Karo-volk feitelijk uit een zeer groot aantal republiekjes (oeroeng). De oeroeng is dan ook de oorspronkelijke bestuurseenheid van het Karo-land. Soms bestond de oeroeng slechts uit één dorp (de zoogenaamde zelfstandige Koeta's), soms uit meerdere, en alzoo een landschap vormende.

De dorpen, voorzoover zij van eenig belang zijn, bestaan weer uit een aantal wijken of huizen-complexen (kesein), aan het hoofd waarvan een wijkhoofd (penghoeloe kesein) staat.

De gezamenlijke wijkhoofden nu vormen het dorpsbestuur, en de gezamenlijke dorpsbesturen het landschapsbestuur.

Uit den aard der zaak speelden niet alle wijkhoofden een even belangrijke rol; hoewel in beginsel allen gelijk waren, traden toch gaandeweg enkelen meer op den voorgrond en wel de wijkhoofden van het moederdorp, dat doorgaans ook het meest bevolkte was.

Die personen, perbapaäns genaamd, waren dus vooral naar buiten de vertegenwoordigers van het landschap (oeroeng), de hoofden dus; soms waren er twee, vaak echter ook 3 of 4 in een landschap.

Nadat nu, na de annexatie, door de Regeering tot den indirecten bestuursvorm was besloten, werd nagegaan welke hoofden de korte verklaring hadden af te leggen: het ging toch niet aan al de talrijke landschapjes daartoe toe te laten. Onderzocht werd of niet meerdere oeroengs tot oeroeng-complexen konden worden saamgevoegd, mede ter bevordering van een goed bestuur over al die streken, wijl het toelaten van al te kleine bestuurseenheden belemmerend werkt.

Als uitgangspunt om tot het doel te geraken, diende nu de wellicht van 1 à 2 eeuwen her dateerende Atjehsche instelling der „Radja berampat".

In vroegere tijden toch heeft Atjeh op de Hoogvlakte een weliswaar weinig daadwerkelijke, maar toch niet geheel denkbeeldige suprematie uitgeoefend.

Weinig daadwerkelijk, wijl immers de Islam absoluut niet in het Karo-land is doorgedrongen: toch niet geheel onbeteekenend, wijl volgens de overlevering van Atjehsche zijde is getracht invloed op de zaken in de Karo-landschappen uit te oefenen door aan de vier, dat rijk het best gezinde en machtigste Karo-radja's, t. w. de oeroenghoofden (Sibajak) van Lingga, Sarinembah, Baroe Djahé en

Soeka een zekere suprematie toe te kennen boven hunne collega's ten einde zoodoende het gezag in die streken meer te centraliseeren.

Sedert dien hebben deze hoofden steeds bekend gestaan als de „Radja berampat" der Karo's en werden zij eenigszins de „primi interpares" onder de landschapshoofden.

Toch heeft dit instituut zich niet verder ontwikkeld; integendeel, werkelijke macht over de overigen hebben zij nimmer bezeten, en zelfs uiterlijk worden zij al zeer weinig, vaak in 't geheel niet, als van hoogeren rang beschouwd.

Die instelling wees nochthans ons den weg aan, dien wij moesten inslaan. Hoe weinig dan ook, zij stonden althans iets hooger dan de anderen, waren voorts als oeroenghoofden nog al van beteekenis, terwijl bij de verwikkelingen, die tot de annexatie leidden, bovendien drie hunner onze politiek hadden gesteund.

Om die redenen werd de Atjehsche creatie de basis der nieuwe bestuursorganisatie, met die uitbreiding in het belang eener goede indeeling, dat de sedert lang met ons bevriende Sibajak van Koeta Boeloeh als vijfde aan het 4-tal hoofdradja's werd toegevoegd.

Een zesde éénheid werd het half Simeloengoensche landschap Si Lima Koeta, waar de hoofdradja, de Toehan Nagasariboe, als van Simeloengoensche afkomst den titel voert van „Toehan".

De overige oeroengs (ook dus de zelfstandige dorpen) werden als onderhoorigheden ondergebracht bij die zes eenheden, welke voortaan „landschappen werden genoemd, aan welker hoofd landschapshoofden of Sibajaks (in Si Lima Koeta: Toehan) staan.

De landschappen zijn onderverdeeld in districten onder districtshoofden of perbapaïns, onder wie weder de wijkhoofden zijn gesteld.

Slechts de landschapshoofden — in elk landschap twee, behalve in Soeka, waar slechts één Sibajak het gezag voert — onderteekenden de korte verklaring, terwijl de overige oeroenghoofden van hunne instemming daarmede bij proces-verbaal deden blijken.

Over het algemeen zijn bij deze centralisatie van het gezag geene moeielijkheden ondervonden; toch is daarmede geenszins gezegd dat de landschapshoofden nu ook allerwege reeds voldoende worden erkend en gehoorzaamd. Eerst gaandeweg zal de nieuwe orde van zaken zich kunnen vestigen, zoo ook het bestuur, zonder met overhaasting te werk te gaan, in die richting blijft aansturen.

Het streven is mede daarop gericht om, waar thans nog twee Sibajaks het bestuur deelen, bij voorkomende vacatures tot een éénhoofdig gezag te geraken, waarbij wij ons de vrijheid dienen

voor te behouden om uit beider familiën den radja te kiezen.

Rechtspraak. Gelijk bij bijna alle volken met een primitieve beschaving, dekken ook bij de Karo-Bataks bestuur en rechtspraak elkander.

In elk huis van gemiddeld acht gezinnen bekleedt een der bewoners het ambt van "penghoeloe roemah": bij kleine geschillen tusschen de bewoners onderling is hij de aangewezen scheidsrechter, terwijl het ook wel voorkomt, dat bij zaken welke in der minne worden afgedaan, door hem kleine boeten worden opgelegd.

Blijkt zijn gezag onvoldoende dan wel geldt het een belangrijke zaak of een zaak tusschen bewoners van verschillende huizen eener zelfde wijk, dan komt in de eerste plaats het wijkbestuur, d. i. de penghoeloe kesein met zijn anak beroe en senina en doorgaans ook bijgestaan door zijn naaste familieleden voor de berechting in aanmerking.

Slaagt deze hierin niet of wel zijn lieden van een andere wijk in de zaak betrokken, dan wordt deze voor de gezamenlijke dorpshoofden gebracht, terwijl voor het geval ook deze om de een of andere reden onmachtig blijken, dan wel bewoners van meerdere dorpen bij de quaestie betrokken zijn, de gezamenlijke radja's der oeroeng, onder voorzitterschap van den perbapaän, het geval berechten.

Tusschen dorps- en oeroengbestuur schuift zich echter in vele landschappen nog een derde rechter in: zoo waren er in de oeroeng Teloe Koeroe drie perbapaäns, de radja's van Lingga, van Serbakti en van Gadjah, en ieder hunner vormde met zijn ondergeschikte hoofden een eigen rechtbank op een eigen rechtplaats (balei); slechts wanneer zoo'n rechtbank te kort schoot, werd een zaak voor de verzamelde perbapaäns gebracht.

Bij de rechtspraak wordt tusschen crimineele en civiele zaken geen onderscheid gemaakt.

Aan elkaar grenzende landschappen bezaten steeds ergens op of nabij de grens een gemeenschappelijke balei ter berechting door de hoofden van beide oeroengs gezamenlijk, van geschillen tusschen elkanders onderdanen. Stonden de hoofden van de beide landschappen in een geschil te scherp tegenover elkaar, dan werd bij de berechting der zaak dikwijls de hulp ingeroepen van eenig machtig onzijdig hoofd, veelal, doch geenszins als regel, van een der Radja berampat.

Rechtsquaesties ontaardden vóór de vestiging van ons gezag uit den aard der zaak dikwijls in politieke geschillen: het eene hoofd trok voor den klager het andere hoofd voor den gedaagde partij, hetzij om familierelatiën, hetzij door klinkende argumenten. Het eind was dan vaak dat het maar moest worden uitgevochten.

Bleef men nu daarbij binnen zekere perken, dan werd in zoo'n geval aan 't gevecht het karakter gegeven van een godsoordeel, dat meestal snel en niet al te bloedig verliep: doch menigmaal vergenoegde men zich daarbij niet en gaven betrekkelijk onbelangrijke rechtsquaesties aanleiding tot verbitterde oorlogen.

Sedert onze vestiging is aan die misstanden onmiddellijk een eind gekomen, en de rechtspraak in dier voege voorloopig geregeld, dat met instandhouding der wijk-, dorps- en oeroenggerechten nog landschapsgerechten zijn in het leven geroepen en daarboven nog een rechtbank van de gezamenlijke radja's berampat, welke te Laoe Tjimba zitting houdt.

Met een definitieve regeling en organisaite van het rechtswezen is het bestuur nog doende.

Hierboven werd gesproken van de anak beroe en senina.

Dit is een stelling, die in het maatschappelijk zoowel als in het privaatrechtelijk leven van den Karo-Batak een zeer belangrijke rol speelt.

Iedere Karo wordt geacht een anak beroe en een senina (Karosch) of gamĕt (Timoersch) te hebben, die voor zijn handelingen moet instaan, voor zoover die voor andere personen gevolg kunnen hebben, en dus als zijne borgen kunnen worden aangesproken.

De anak beroe is steeds van een anderen stam als zijn „kalimboeboe": b.v. A trouwt met een dochter van B: dan is B de kalimboeboe en A de anak beroe. Volgens de adat nu moeten de nakomelingen van A ook weer trouwen met dochters uit het geslacht B zoodat de eerste steeds anak beroe zijn van het geslacht B. Wordt van dat voorschrift afgeweken, dan moet een zoenoffer (boete) worden betaald aan de familie B om de adatband te verbreken.

De senina behoort tot denzelfden stam: doch staat zoover af in verwantschap dat een senina pas als alle anderen overleden zijn erfgenaam zou kunnen worden.

De getuigen- en zuiveringseeden worden steeds afgelegd te zamen met de anak beroe en de senina: bij den zwaarsten eed d.i. den eed op een doodskop bij zeer groote misdrijven of zaken, brengt ieder nog een tweede stel anak beroe en senina mede.

De anak beroe en sinina moeten bij huwelijk of nederzetting in een kampong dadelijk aangewezen en mogen niet meer door anderen vervangen worden.

Inkomsten der hoofden. Vóór onze vestiging in de Karolanden genoten de hoofden in de eerste plaats hunne inkomsten uit den verkoop van opium, hetwelk hun monopolie was: voorts uit de rechtspraak, waarbij, behalve bij enkele zeer zware misdrijven, slechts boeten werden opgelegd, die hun toevloeiden; verder uit marktheffingen en eindelijk uit de dobbelspelen, waarvan zij een belasting hieven in den vorm van een aandeel der inzetten. Voorts genoten zij nog enkele andere adatinkomsten van minder belang.

Hunne opiumrechten zijn thans door ons afgekocht tegen een schadeloosstelling van f 10.000 's jaars begrepen in het bedrag van f 45.000 bedoeld in Bijblad N° 6176: daarvoor is door het Gouvernement het licentiestelsel ingevoerd (Staatsblad 1908 N°s 277 en 278) met de bedoeling om geleidelijk het gebruik van opium, dat bij den Karo nog niet diep is doorgedrongen, in ieder geval nog niet tot misbruik heeft geleid, te verminderen en zoo mogelijk eenmaal geheel te doen ophouden.

Aan de marktheffingen is een einde gekomen zonder dat het noodig voorkwam de hoofden daarvoor schadeloos te stellen; een gedeelte der boeten wordt in afwachting van een definitive regeling thans reeds in de landschapskas gestort.

Omtrent de dobbelspelen is nog geen beslissing genomen, of namelijk al dan niet een speellicentiestelsel noodig zal blijken; voorloopig trekken de hoofden dus daaruit nog inkomsten.

Met ingang van 1 Juli 1908 is een regeling op de bezoldigingen der Karohoofden getroffen; het bedrag van f 10.000 bovengenoemd blijft in de landschapskas; daartegenover ontvangen de hoogere hoofden uit die kas (maandelijksche) bezoldigingen tot een bedrag van f 13.500 's jaars, en de lagere hoofden, met name de wijkhoofden, éénmaal 's jaars belooningen tot een gezamenlijk bedrag van f 18.500 's jaars (daaronder niet begrepen de hoofden van Poerba en Dolok die met de Karolandschappen één gemeenschappelijke landschapskas hebben).

Landschapskassen. Met ingang van 1 Januari 1908 is ook voor de onderafdeeling Karolanden een landschapskas opgericht: welke volgens bepaalde voorschriften en naar goedgekeurde be-

grootingen, door de betrokken Inlandsche Zelfbesturen vooraf vastgesteld, wordt beheerd.

De voornaamste inkomsten der kas zijn de Gouvernements-schadeloosstelling hiervoren genoemd, zoomede de opbrengst der met ingang van 1 Juli 1908 door de Zelfbesturen voor hunne onderdanen ingevoerde belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten, geraamd op f 55.000 's jaars.

De begrooting der landschapskas voor het jaar 1909 bedraagt circa f 75.000 aan inkomsten en een gelijk bedrag aan uitgaven.

G. Vermelding van de op de landschappen betrekking hebbende contracten en verklaringen.

De zgn. korte verklaringen zijn de eerste contracten na annexatie van hun gebied, door de Karohoofden afgelegd.

Het is hier dus de plaats het een en ander aan te teekenen omtrent onze eerste aanrakingen met die landschappen en de aanleiding tot die annexatie.

Vóórdat wij ons meer met de aangelegenheden dier streken gingen inlaten, heerschten aldaar toestanden in menig opzicht aan anarchie grenzende.

In het bijzonder was dit toe te schrijven aan het overgroot aantal hoogere en mindere hoofden, die elkaar voortdurend de macht betwistten en wier gezag dientengevolge zeer gering en onzeker was.

Ook de oeconomische toestanden lieten alles te wenschen over: behalve dat de bevolking zeer te lijden had van de voortdurende oorlogen en veeten, van de onveiligheid en de rechtsonzekerheid, had zij bovendien nog herhaalde invallen te verduren uit de Gajoe- en Alaslanden.

Van haar kant deed zij ook meermalen invallen in ons gebied, n.l. in Boven Deli en Boven Serdang; veel overlast werd daarvan echter niet ondervonden. Want, hoezeer overeenkomstig de toenmaals heerschende politiek, van krachtig optreden geen sprake was, bracht toch het eigenbelang der Karo's mede van onze zwakke houding geen misbruik te maken, wijl zij slechts van uit de beneden landen in velerlei behoeften konden voorzien.

Jaren lang bleef de toestand aldus, en onze politiek die van onthouding. In ieder geval wenschte de Regeering geen streven

naar annexatie, tenzij de omstandigheden daartoe van zelf mochten leiden.

Tegen vreedzame uitbreiding van onzen invloed bestond echter geen bedenking: en het was de toenmalige Controleur C. J. Westenberg, die in het begin van het laatste decennium der vorige eeuw meer en meer aanrakingen met de onafhankelijke Karohoofden wist te verkrijgen. In het bijzonder won hij het vertrouwen van de beide hoofden van Kaban Djahé, den bekenden, invloedrijken Pa Palita en diens bondgenoot en lateren vijand Pa Melgah.

Meerdere tochten naar het onafhankelijk gebied werden in den loop der jaren door dien ambtenaar gemaakt, waarvan wel de belangrijkste die in Juli en Augustus 1902 ondernomen naar het Noord-Westen der Hoogvlakten om een einde te maken aan de toen zeer gespannen verhouding tusschen Langkat en de daaraan grenzende Karolandschappen.

In het jaar 1902 hadden de beide evengenoemde hoofden er zelfs in toegestemd dat een zendeling zich te Kaban Djahé kwam vestigen. Bij Gouvernements besluit van 15 Maart 1902 N° 19 verleende de Regeering aan dien zendeling (den heer H. Guillaume) vergunning tot het uitoefenen van zijn dienstwerk aldaar.

Die inschikkelijkheid van de Kaban Djahésche hoofden verdroot echter tal van andere Karohoofden, in het bijzonder die van de Westelijke oeroengs, die in den zendeling een voorlooper meenden te moeten zien van de Europeesche planters.

Ook overigens vonden zij Pa Palita ons Gouvernement te vriendschappelijk gezind: met dat gevolg dat zij zich verbonden, Kaban Djahé innamen, Pa Palita en zijn aanhang verjoegen en de in aanbouw zijnde woning van den zendeling vernielden.

Zij werden door ons met de aangerichte schade belast, en toen de boeten niet spoedig genoeg betaald werden, werden als dwangmaatregel de toegangswegen naar de Hoogvlakte afgezet en bepaald dat, zoolang aan onzen eisch tot schadevergoeding geen gevolg was gegeven, de invoer van zout en de uitvoer van paarden zouden verboden blijven.

Tevens werden die maatregelen door ons in het belang geoordeeld van den ons goedgezinden Pa Palita, die niet naliet te doen uitkomen, dat men een en ander te wijten had aan den aanval op hem en de zijnen.

Al spoedig hadden de dwangmaatregelen het gewenschte effect: eerst kozen enkele daarna meerdere hoofden de zijde van onzen

bondgenoot, Pa Palita, wien het in medio 1903 weer gelukte zich te Kaban Djahé te vestigen, en toen op zijn beurt de ons nog vijandige hoofden aangreep.

Thans was het hun beurt om de hulp van den Controleur Westenberg in te roepen tot het bewerken van den vrede.

Dit gelukte: de boeten werden betaald en van alle hoofden van XII Kota de verzekering verkregen, dat de zendeling zich ongestoord in hun midden zoude kunnen ophouden.

Door een en ander was in een goed deel der Hoogvlakte onze invloed zeer toegenomen met dat gevolg dat in het begin van 1904 de hoofden van een tweetal landschappen t. w. Si Pitoe Koeta en Si Lima Koeta reeds hunne onderwerping aan het Gouvernement kwamen aanbieden. Het was echter de tocht van den toenmaligen Luitenant-Kolonel van Daalen naar de Gajoe- en Alaslanden, die de indirecte oorzaak zoude worden tot bespoediging der annexatie.

Na afloop van den tocht van dien Hoofdofficier keerde n.l. een deel zijner troepen onder den Kapitein de Graaf over de Karohoogvlakte naar Medan terug. Door een misverstand raakte die colonne betrokken in een strijd tusschen twee partijen, gevoerd in het dorp Sebraja (landschap Soekapiring); al of niet opzettelijk in de richting onzer troepen afgevuurde schoten gaven aanleiding tot repressaille onzerzijds tegen een der partijen en tot inname der die partij steunende kampong Soeka Djoeloe.

De wederpartij op die wijze door ons aan de overwinning geholpen, stond onder leiding van de meergenoemde Pa Palita en Pa Melgah, die verder onze militairen geleidden en in alles behulpzaam waren.

Dit wekte nu bij de overige Karohoofden de meening, dat *zij* eigenlijk onze militairen in het land hadden gehaald en gebruikt voor het ten onderbrengen hunner persoonlijke vijanden.

Vandaar een algemeene ontevredenheid jegens hen, nog versterkt door de omstandigheid, dat nog immer velen hoofden de vestiging van een zendeling te Kaban Djahé een doorn in het oog bleef.

De onzen invloed het meest vijandige hoofden van de Westelijke Karolandschappen poogden van die stemming gebruik te maken en achtten de kansen thans gelukkig om te trachten nog eenmaal een verbond te vormen tegen de ons bevriende hoofden van Kaban Djahé en Lingga en dus indirect tegen het Gouvernement.

Het gelukte hun de meeste hoofden daartoe over te halen: men verbond zich om gezamenlijk uitbreiding van onzen invloed tegen

te gaan: de vestiging van zendelingen op de Hoogvlakte te verhinderen en van de overige Karohoofden in dien geest medewerking te eischen, zoo noodig af te dwingen.

Aan de hoofden van Kaban Djahé, Pa Pahta en Pa Melgah, werd een ultimatum gesteld: deze weigerden hieraan te voldoen: waarop de strijd ontbrandde. Door verraad hunner bondgenooten zouden zij op den duur het onderspit hebben moeten delven, waarom zij dringend onze hulp inriepen, welke wij hun uiteraard verplicht waren te verleenen.

Op een schriftelijke sommatie onzerzijds om de vijandelijkheden tegen Kaban Djahé onmiddellijk te staken werd geen acht geslagen en dus vertrok op 7 September 1904 een 200 man sterke troepenmacht onder den Luitenant-Kolonel G. M. Bleckman, en begeleid door den Assistent-Resident Westenberg, naar de Hoogvlakte.

Zonder noemenswaardigen tegenstand werden de kampongs Lingga en Lingga Djoeloe genomen, waarbij de vijand pl. m. 20 dooden in onze handen achterliet: een gelijk aantal dooden, o. m. ook eenige Gajoe's, bekwam de vijand bij de inname op 15 September van de kampongs Batoe Karang en Negerie, en daarmede was alle tegenstand gebroken.

Aan de hoofden en de bevolking der tegen Kaban Djahé opgetreden landschappen werd een boete opgelegd van $ 15.000, welke dra werd betaald, terwijl bovendien een groot aantal geweren werd ingeleverd.

En hiermede waren feitelijk de Karolandschappen onder ons gezag gebracht.

De in de maand September 1907 door de hoofden der zes Karolandschappen afgelegde korte verklaringen werden o. a. goedgekeurd en bekrachtigd bij besluit van 20 December d. a. v. N° 14.

Medan, 18 Maart 1909.

BOEKAANKONDIGING.

DOOR

Prof. dr. J S SPEYER.

TANTRĀKHYĀYIKA die älteste Fassung des Pañcatantra aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen von JOHANNES HERTEL. Erster Teil: Einleitung. Zweiter Teil: Übersetzung und Anmerkungen. Leipzig und Berlin. B. G. Teubner. 1909.

Dit aan het Instituut ter aankondiging door den uitgever toegezonden werk is de jongste publicatie van eene reeks van geschriften, het Pañcatantra betreffende, van denzelfden auteur. Sedert een aantal jaren toch houdt dr. Hertel zich bezig met een gezet onderzoek naar de verschillende redactiën van het vermaarde fabelboek en naar derzelver onderlinge filiatie. Dank zijn volhardenden en methodischen arbeid, dank ook de gelukkige omstandigheid dat hij in een Kasjmiersch handschrift, in 1877 door Bühler van zijn verkenningstocht uit dat land medegebracht, de oudst bekende redactie mocht aantreffen, zijn die onderzoekingen vruchtbaar gebleken. Zij hebben onze kennis van den Pañcatantra tekst belangrijk uitgebreid. Inzooverre Pañcat.-verhalen zich ook in de Indonesische litteratuur verbreid hebben — over de Tantri op Java en Bali zie het opstel van dr. H. H. Juynboll in deze Bijdragen Zevende Volgr., dl. II, 290 vgg. en de daar aangehaalde litteratuur — zal het hier ontstoken licht, zij het ook niet rechtstreeks, ook aan de bestudeering van dien tak van letterkunde ten goede komen. Daarom verdient Hertel's werk eene aankondiging op deze plaats.

Zooals men weet, heeft Theodor Benfey in de inleiding op zijne vertaling van het Pañcatantra, die in 1859 verschenen is, met meesterhand de wegen geteekend, waarlangs, nadat het eenmaal vóór het jaar 570 in het Pehlewi vertaald was, [1] dat Indische

[1] De Syrische vertaling van den periodeut Bûd is van het jaar 570, en die is eene overzetting uit het Pehlewi Hertel. dl. I. bldz. 20.

compendium van levenswijsheid en verhaaltrant zijn triumftocht aflegde in de landen om de Middellandsche Zee en in Westeuropa. In die richting ligt de werkzaamheid van dr. Hertel niet. Wel raadpleegt en vergelijkt hij zooveel mogelijk en zoo zorgvuldig mogelijk de middeleeuwsche vertalingen, maar dit is hem alleen middel tot zijn doel: zijn rechtstreeksch onderzoek betreft den Sanskrit tekst, de talrijke, om niet te zeggen tallooze redacties, die er van Pañc. bestaan.

Van deze is bij ons de meest bekende die vervat is in de uitgave van Kielhorn en Buhler, dl. I, III en IV van de Bombay Sanskrit Series, het boek, dat aan zoo menigeen zijne eerste kennismaking met de letterkunde der Brahmanen heeft verschaft. Wij mogen die redactie gerustelijk noemen de vulgaat van Pañcatantra. Naar deze zijn de vertalingen in moderne Westersche talen gemaakt, de Duitsche van Fritze en de Nederlandsche van Van der Waals. Men noemt die redactie textus simplicior, in tegenstelling tot den textus ornatior, de uitvoeriger, maar verwaterde en in stijl lager staande redactie van den Jaina Pūrṇabhadra (12de eeuw.) Deze laatste is door Hertel onlangs (1908) in originali uitgegeven als het elfde deel van Lanman's Harvard Oriental Series. Eene derde, kortere bewerking, bekend als "das sudliche Pañcatantra" is tweemaal uitgegeven, de eerste reize vrij slordig en onbetrouwbaar door Haberlandt (in 1886), en daarom nog eens en beter al weder door Hertel (in 1906, in het XXIV[sten] dl. van de Abhandlungen der Sächs. Ges. der Wiss. phil.-hist. Kl.).

Ouder, en naar het hem voorkomt, ook oorspronkelijker dan deze redacties is de tekst van bovengenoemd Kasjmiersch handschrift. Naar den inhoud mag die in hoofdzaak overeenstemmen met de vulgaat, wat den vorm betreft, verschilt hij daarvan, en dikwijls in sterke mate. Van de vele ingestrooide spreuken in verzen, waarom het den opstellers in de eerste plaats te doen is, komt slechts eene kleine minderheid overeen. De textus simplicior, zooals wij dien kennen, is beslist jonger. Hij is ook uitvoeriger en bevat eenige verhalen, die in het Tantrākhyāyika — met dien naam wordt het werk in de colophons van het Kasjm.sche hds. aangeduid — ontbreken. Bovendien bevond Hertel dat de in uittreksel verhaalde Pañcatantra vertellingen, die in taranga 60 en vlgg. van Somadewa's Kathāsaritsāgara staan, zich ten nauwste aansluiten aan de door hem gedetermineerde oudste redactie. Daaruit volgt dat Somadewa's origineel, de wijd vermaarde Bṛhatkathā, die in de Paicācī taal was

opgesteld, en die wij niet meer bezitten, zoo niet ditzelfde Tantrākhyāyika, dan ten minste een daarmede eng verwante redactie hier tot bron heeft gehad. Waarmede de hooge oudheid van het nieuw gevonden werk bewezen is.

Die slotsom werd bevestigd door de uitkomst van de vergelijking van de vele middeleeuwsche overzettingen van het Pañcatantra in verschillende talen met de verschillende redacties. Ook hier kwam uit dat het uitgangspunt van genoemde vertalingen, de Pehlewi vertolking op last van den Sassanidenkoning Chosroes I tot stand gebracht, veel dichter staat bij het Tantrākhyāyika dan bij den textus simplicior, laat staan Pūrṇabhadra's bewerking. Niet alleen dat de volgorde der verhalen doorgaans dezelfde is, ook is er groote overeenkomst in die gedeelten van de raamvertelling, die de ingelaschte tusschenverhalen van elkander scheiden: eindelijk moet de Pehlewi vertaler in zijn tekst nagenoeg juist dezelfde spreuken in verzen hebben voor zich gehad, die het Tantrākhyāyika bevat. Waar zij uiteenloopen, is dat dikwijls een gevolg van misverstand en van onvoldoende kennis van Sanskrit en van Indische realia, waardoor de vertaler, naar de overlevering de geneesheer Burzūyeh, fouten maakte.

Dr. Hertel heeft in 1904 dat kostbare handschrift door den druk tot gemeengoed gemaakt. Die uitgave [1] bedoelde niet te zijn eene critische, maar wilde een getrouw beeld geven van de overlevering. Zooals prof. Jacobi, die in de Gött. Gel. Anz. van 1905 deze uitgave critiseerde, te recht opmerkt, is de lectuur ten gevolge van den op menige plaats corrupten toestand van den tekst niet altijd even aangenaam. Sedert dien tijd zijn er echter nieuwe hulpmiddelen tot vaststelling van een juisten en leesbaren tekst bij gekomen. Hertel kwam namelijk door de goede zorgen van dr. Stein in het bezit van eenige andere handschriften uit Kasjmir van het Tantrākhyāyika, handschriften die op aanwijzing van Stein door diens agent, den paṇḍit Sahajabhaṭṭa te Srinagar werden nagespeurd. Met groote inspanning slaagde de paṇḍit er in "zwei leider wieder nicht vollständige, aber für mich doch höchst wertvolle Mss." zooals Hertel in Zeitschr. d. Deutsch. Morg. Ges. LIX, 1 schrijft, te naasten, "die Stein auf eigene Kosten erwarb, um sie mir sogleich zur Verwertung zu überlassen".

[1] Zij is nr. V van dl. XXII van de Abhandlungen van dezelfde Sachsische Gesellschaft, die de publicatie opnam, welke in dit artikel aangekondigd wordt

Die nieuwe aanwinst van zijn handschriftelijk materiaal heeft het dr. Hertel thans mogelijk gemaakt het Tantrākhyāyika naar den eisch uit te geven en te vertalen. Geen van de handschriften, die in zijn bezit zijn gekomen, bevat den tekst volledig: maar wat in het eene niet staat, staat in een ander, en zoo vullen zij elkander zóó gelukkig aan, dat aan het geheele werk slechts weinig meer ontbreekt.

Waarom de vertaling, die thans bij Teubner het licht heeft gezien, en die ik hier aankondig, eerder verschenen is dan de tekstuitgave, wordt niet medegedeeld. Wel wordt de laatste als aanstaande aangekondigd. Die omstandigheid maakt het moeielijk een oordeel uit te spreken over de wijze, waarop de vertaler zich van zijne taak gekweten heeft. Dat hij nauwgezet en getrouw vertaald heeft, springt dadelijk in het oog. Het was niet zijne bedoeling, zoo zegt hij in zijn „Vorwort", dl. I, bldz. VI, aan de letterkundige waarde van het werk recht te laten wedervaren door eene vertolking die aan letterkundige eischen voldeed. „Darum lesen sich in ihr namentlich die Strophen hölzern und können auch nicht entfernt eine Vorstellung von der Schönheit des indischen Textes geben." Als reden van die eigenaardige opvatting van zijne taak geeft hij op, dat vooral voor onze Semitisten het zoo noodig was den grondtekst van de Kalīla waDimna zoo letterlijk mogelijk hun in Duitsche vertaling onder de oogen te brengen. Het kan zijn, dat hij gelijk heeft. Voor ons, Nederlandsche Indologen, is die vertaling van ondergeschikt belang. Wij wachten op de teksteditie, die nog beter dan de eerste publicatie van het Tantrākhyāyika, die alleen hds. P (het door Bühler medegebrachte) bevat, een kostbaar gegeven kan worden bij een toekomstig onderzoek naar de bronnen van de Javaansche Tantri.

Het schijnt dat onze geleerde en even onverdroten als onvermoeide Pañcatantra-naspeurder bij het maken van zijne vertaling en het opstellen van zijne inleiding zich niet voldoende rekenschap heeft gegeven van wie hij zich als zijne lezers voorstelt. De angstvallige letterlijkheid, het vele tusschen haakjes zetten, de verklaring van allerlei overbekende zaken in de noten, zijn bedoeld als betrouwbare gegevens voor die Semitisten, die eene gezette studie zouden willen maken van de verschillende redacties en vertalingen van Kalīla wa Dimna. Voor alle andere lezers zijn die zaken hinderlijk en storend. Een gedeelte van de vertaling is cursief gedrukt, omdat, naar dr. Hertel's bevinding, die tot eene andere redactie van den tekst behoort, dan de rest, die in romein te lezen is. Die methode, zou men zoo

zeggen, is weer niet in het belang van de Pañcatantra-specialiteit onder de Semitisten, maar onder de Sanskritisten.

Iets dergelijks kan men constateeren in het eerste deel, dat de Inleiding behelst. De genoemde Semitisten hebben alleen nut van het eerste hoofdstuk, dat een algemeen karakter draagt. Daarin wordt plan en karakter van den grondtekst klaar uiteengezet. Met de beschouwingen daarin nedergelegd, kan ik mij in hoofdzaak vereenigen. Hertel heeft gelijk, wanneer hij aantoont dat Pañcatantra in het Sanskrit is opgesteld en uit Brahmaansche kringen afkomstig is, zoodat sommiger bewering dat het zou teruggaan op een origineel in Prākrit kant noch wal raakt. Desgelijks dat het een arthaçāstra is, een leerboek van nīti, al houd ik het er voor dat hij de historische waarde van het relaas overschat, waarmede de oudste Arabische vertaling begint (bldz. 45 vgg. in vertaling van prof. Schulthess medegedeeld). Het is mij niet duidelijk, waarom hij aan de oudst bekende redactie de benaming Pañcatantra onthoudt. Zeker, in het Pūṇa-hds. heet het werk *tantrākhyāyika*, maar dat kan een soortnaam zijn, het benoemende als een boek dat uit tantrāṇi (regelen) en ākhyāyikās (vertelsels) is opgebouwd. In een van de hdss. van Stein komt *pañcapantro* (sic) als colophon van boek II voor, bij de anderen staat alleen *tantra*. Waarom zou Pañcatantra niet de oorspronkelijke titel geweest zijn? De strophe

sakalārthaçāstrasāraṃ jagati samālokya Wiṣṇuçarmāpi
tantraiḥ pañcabhir etaiç cakāra sumanoharaṃ çāstram

staat in den aanhef van alle redacties. Evenmin begrijp ik, waarom H. het woord tantra op zoo zonderlinge wijze door „Klugheitsfall" vertaalt, en in zijne vertaling de verschillende boeken begint met de woorden: „Von hier an wird begonnen dieser (zooveelste) Klugheitsfall". Tantra is een synoniem van sūtra, en wordt evenals dat woord zoowel gebezigd ter aanwijzing van een enkelen regel als van een complex van regels, zoo ongeveer als de Lat. woorden *regula* en *lex*. Çankara noemt het gezaghebbende leerboek van de Sāṅkhyas, hun norm, hunne regula tantra, en de tantra's van het Tantrisme hebben dienzelfden zin. Waarom zouden niet de vijf boeken van ons arthaçāstra zoovele tantra's opleveren en het geheel dus geen Pañcatantra zijn? Te meer daar het beginvers op dien naam zinspeelt.

De overige hoofdstukken van de inleiding hebben alleen waarde voor den Indoloog. Zij handelen over de verschillende redacties, en treden telkens in zulke details, dat zij hier en daar alleen bruikbaar

zijn voor wie, evenals Hertel, de geschiedenis van den Pañcatantra tekst nagaat. Als zoodanig zijn zij ongetwijfeld van groote waarde. Voor een deel zijn zij te beschouwen als een verbeterd en aanvullend exposé van de tabellen, die Hertel meermalen in de Z. D. M. G. gepubliceerd heeft.

Met dat al heeft de uitkomst van al dien arbeid blijvende winst opgeleverd. In den nieuwen tekst, dien wij te gemoet zien, vinden wij ten naastenbij het werk weder, zooals dat voor ruim veertien eeuwen voor het eerst zijn weg naar het Westen vond. Laat ik een enkel staaltje geven van den aard van die winst. In het vermaarde verhaal van de ijzeren balans, die door de muizen werd opgegeten (boek I, vert. 21 bij Kielhorn), heet het in den textus simplicior dat de bedrogen koopmanszoon, die den schijn aannam, alsof hij de door zijn ontrouwen vriend hem gegeven onzinnige verklaring van de verdwijning van zijne balans voor waar hield, diens zoontje in eene spelonk verstopte, waarvan hij de opening met een grooten steen afsloot. Evenzoo bij Pūrṇabhadra (bldz. 115 ed. Hertel). In het Tantrākhy. is de zaak begrijpelijker: daar brengt hij het knaapje bij een vriend, en laat hem niet eerder uit diens woning vrij, voor hij zijne balans terugkrijgt. Juist zoo wordt het in de middeleeuwsche vertalingen gezegd: Johannes a Capua b.v. heeft: „abscondit in domo cuiusdam". En in het Jātakaboek, waarin zoo vele van de Pañc. fabels, maar onafhankelijk daarvan door den Buddha op zijne manier verteld worden, heet het in het parallelle verhaal (nr. 218) evenzoo: tassa puttaṁ ādāya gacchanto ekassa sahāyakassa gehe „imassa dārakassa katthaci gantuṁ mā datthā" ti vatvā. Ook de eindçloka is in den textus simplicior verknoeid. Hier heeft Pūrṇabhadra eene betere lezing, die geheel overeenstemt met Kṣemendra's tekst (XVI, 388), en naar den inhoud met Somadewa 60, 247. In dezen, ongetwijfeld oorspronkelijken vorm, zegt de koopmanszoon: „In het land, waar muizen een zware ijzeren balans doorknagen, daar sleept een valk een olifant de lucht in, hoeveel gemakkelijker een kleinen jongen!" En zoo staat er ook in Tantrākhy. tulāṃ lohasahasrasyā khādate yatra mūṣakaḥ [lees: khādante .... mūṣakāḥ] gajaṃ tatra harec chyeno dārake ko 'tra vismayaḥ.

Zooals bekend is, moet deze vertelling reeds veel vroeger dan uit eene Pañc. vertaling naar het Westen gekomen zijn. Blijkens eene bekende plaats bij Seneca is het land ubi mures ferrum rodunt ook den Romeinen niet vreemd: deze en de daarmede overeenkomstige

Grieksche zegswijze bij Herondas (aangehaald door Rouse in zijne vertaling van Jāt. nr. 218) bewijzen de populariteit van de vertelling. Iets dergelijks geldt voor de fabel van den ezel, die door den jakhals tot tweemaal toe verlokt wordt om zich in het bereik van 's leeuwen klauw te begeven. Die, het tweede tusschenverhaal van Pañc. IV, staat eenigszins gewijzigd bij Babrius (fabel 95), en Babrius is op zijn laatst in de derde eeuw na Chr. te stellen, dus minstens drie eeuwen vóór de eerste overzetting van Pañc. Ik zeg dit, om te doen uitkomen, dat die Pañc. vertaling slechts een van de wegen kan geweest zijn, waarop Indische vertelsels ingang vonden tot de wereld van het Westen. En die Pañc. verhalen zijn niet door den samensteller van dat boek van levenswijsheid verzonnen. Zij bestonden vóór hem en naast hem. Dat is iets, wat de heer Hertel bij zijne beschouwingen omtrent de „oorspronkelijke redactie" van de verschillende vertellingen, niet genoeg in het oog houdt. Ook zijn Tantrākhy., gesteld dat het in tijd van oorsprong niet ver van den grooten Cāṇakya of van Kāmandaki af staat, is eerst vertaald geworden vele eeuwen nadat het is opgesteld. Er moeten toen reeds een aantal meer of min uiteenloopende redacties van bestaan hebben; dat ligt in den aard van het genre. Het feit, dat de eene of andere trek in eene jongere bewerking voorkomt, is op zichzelf niet een bewijs dat de oudere bewerking, waar de zaak anders wordt voorgesteld, „de oorspronkelijke" is. Hertel wil dan à tort et à travers door logische en psychologische overwegingen zulk een bewijs leveren. Van uit dat gezichtspunt verkrijgt men zeer gemakkelijk beschouwingen pro en contra, zooals Einleitung, bldz. 88 vgg. worden opgedischt, maar die snijden geen hout. Het zou te ver voeren dit hier in bijzonderheden na te gaan.

Met het bovenstaande meen ik voldoende de beteekenis en den aard van het ons toegezonden werk voor de lezers van de Bijdragen te hebben in het licht gesteld.

